МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І. І. МЕЧНИКОВА

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ПРОФЕСОРИ

Одеського *(Новоросійського)* університету

Біографічний словник

Том 4

Р—Я

Видання друге, доповнене

Одеса
"Астропринт"
2005

ББК 74.584(4Укр-4Од-20)7я21
П 841
УДК 378.4(477.74)(03)

Четвертий том біографічного словника "Професори Одеського (Новоросійського) університету" містить біографічні статті про професорів ОНУ (літери Р–Я).

Для істориків, краєзнавців, бібліотечних працівників та широкого кола читачів.

Відповідальний редактор
В. А. Сминтина

Заступник відповідального редактора
М. О. Подрєзова

Редколегія:
Ю. О. Амброз, Т. В. Васильєва, І. С. Грєбцова, Д. С. Іщенко, Н. Л. Оленович, В. Г. Полтавчук, Т. М. Попова, В. Д. Севастьянов, М. Я. Тихоненко, М. І. Чесноков, Н. Г. Юргелайтіс

Упорядники та бібліографічні редактори:
В. П. Пружина, В. В. Самодурова

Друкується за рішенням Вченої ради ОНУ

П $\frac{4309000000—067}{318—2005}$ Без оголош.

ISBN 966–318–302–0(У 4 т.)
ISBN 966–318–316–0(Т. 4)

© Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Наукова бібліотека, 2005

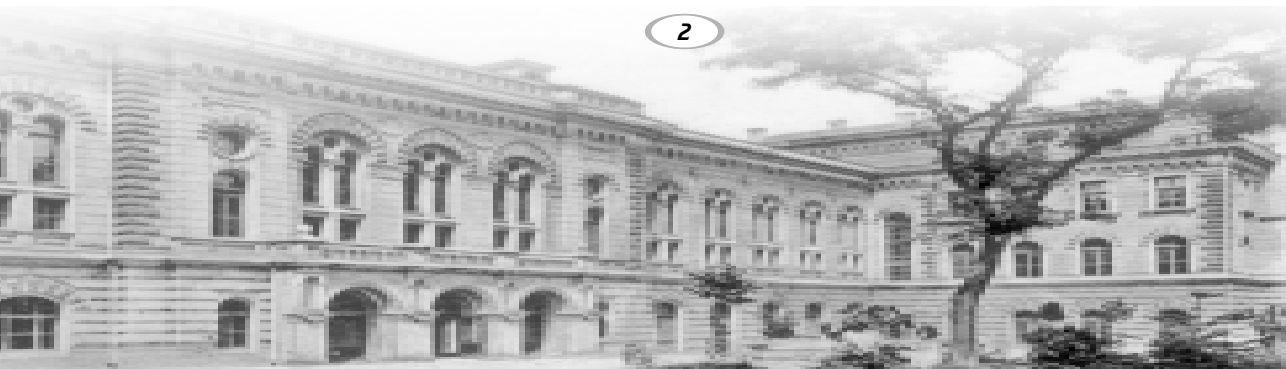

ЗМІСТ

Р 4
С 48
Т 203
У 291
Ф 309
Х 340
Ц 358
Ч 378
Ш 405
Щ 451
Ю, Я 472
Список основної використаної літератури 515
Іменний покажчик 553
Покажчик авторів статей 619
Список прийнятих скорочень 623

Р

РАБИНОВИЧ
Юрій Германович

Математик

Ю. Г. Рабинович народився 13 березня 1886 р. в Одесі. Батько — надвірний радник Герман Абрамович Рабинович, лікар-окуліст, асистент Одеської очної лікарні ім. гр. П. Є. Коцебу. Під час російсько-турецької війни 1877 — 1878 рр. був лікарем військового шпиталю, нагороджений орденами св. Станіслава та св. Анни 3 ст. Мати — Габріель Абрамівна Епштейн, донька потомственого почесного громадянина.

Ю. Г. Рабинович вчився у другій Одеській гімназії. В 1904 р. закінчив її з золотою медаллю. Того ж року вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Другий і третій навчальний роки провів у Німеччині: вчився у Геттінгенському та Мюнхенському університетах. В 1907 р. повернувся до ІНУ,

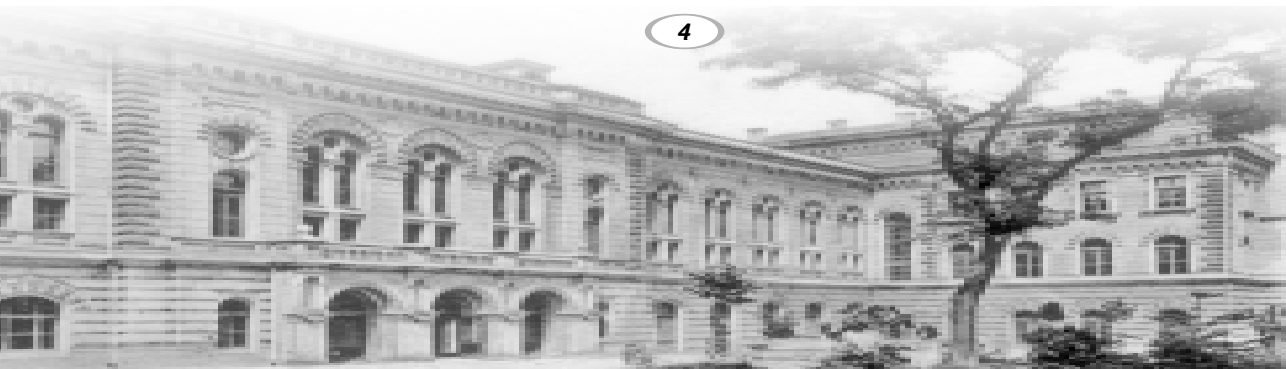

наступного року закінчив його. В університеті слухав лекції І. В. Слешинського (диференціальне числення, теорія ймовірностей), С. Й. Шатуновського (вступ до аналізу, теорія алгебраїчного розв'язування рівнянь), В. Ф. Кагана (вища алгебра, початки теорії визначників, інтегрування диференціальних рівнянь, диференціальні рівняння). Х. І. Гохмана (нарисна геометрія), І. Ю. Тимченка (аналітична геометрія), В. І. Ціммермана (інтегральне і варіаційне числення, числення скінченних різниць), І. М. Занчевського (теоретична механіка), Ф. Н. Швєдова і М. П. Кастеріна (фізика), Б. П. Вейнберга (фізика часткових сил), О. В. Клосовського (фізичне землезнавство, фізика земної кулі), О. К. Кононовича (астрономія), Л. В. Писаржевського (загальний курс хімії), С. М. Танатара (неорганічна хімія), вивчав французьку та італійську мови.

До 1911 р. Ю. Г. Рабинович працював у середніх учбових закладах Одеси, одночасно займався науковою роботою під керівництвом В. Ф. Кагана. В 1911 р. склав магістерські іспити в ІНУ і переїхав до Казані. Деякий час вчителював. На початку 1913 р. став приват-доцентом Казанського університету. Того ж року захистив магістерську дисертацію "Теорія лінійних вектор-функцій" (опоненти О. Т. Котельников, М. М. Парфентьєв). Читав спецкурси з теорії функцій комплексної змінної, теорії еліптичних функцій, квадратичних форм і чисел, лінійних вектор-функцій і їх застосувань. Брав участь у роботі семінару з математичної логіки, який очолював професор М. М. Парфентьєв. У 1918 р. був призначений екстраординарним професором кафедри чистої математики.

На початку 1919 р. Ю. Г. Рабинович повернувся до Одеси, обійнявши посаду доцента кафедри прикладної математики Новоросійського університету. Читав курс застосування аналізу до геометрії, теорію ймовірностей, вищу математику на природничому відділенні.

Був членом Математичного відділення Новоросійського товариства природознавців (з 1910 р.), Казанського фізико-математичного товариства (з 1911 р.), його секретарем. Друкував у ВОФЭМ оригінальні за змістом статті з теорії чисел. Брав участь у роботі XII (Москва, 1010) та XIII (Тифліс, 1913) з'їздів російських природознавців та лікарів.

На спеціальному засіданні Новоросійського товариства природознавців, присвяченому пам'яті О. М. Ляпунова, що відбулося 14 березня 1920 р., Ю. Г. Рабинович зробив доповідь про праці видатного вченого з теорії потенціалу. У 1920 — 1921 рр. працював у Фізико-математичному інституті, читав зокрема елементарну математику (геометрію), був секретарем предметної комісії з математики і механіки. У 1921 — 1922 рр. був професором ІНО, завідував кафедрою прикладної математики, в 1922 р. — також кабінетом механіки. Серед його студентів був Г. А. Гамов, з яким у нього склалися дружні стосунки. (За спогадами Г. А. Гамова, ці стосунки продовжувалися і після від'їзду Ю. Г. Рабиновича у США і вплинули на рішення Г. А. Гамова емігрувати з СРСР.) Влітку 1922 р. він переклав німецькою мовою класичний твір М. Г. Чеботарьова з проблеми Фробеніуса для публікації в "Mathematische Annalen", наступного року у видавництві "Матезис" вийшов його переклад книги А. Еддінгтона "Пространство, время и тяготение".

У 1922 р. Ю. Г. Рабинович виїхав з СРСР, спочатку до Стамбула, а після кількох місяців поневірянь дістався до Сполучених Штатів, де і оселився. У 1923 — 1926 рр. був джонстонівським стипендіатом з математики в університеті Джона Хопкінса (Балтімор, Меріленд). У ці роки змінив прізвище на G. Y. Rainich. У 1928 р. був членом американської делегації на VI Міжнародному математичному конгресі у Болоньї.

З 1926 р. почав працювати на математичному факультеті Мічіганського університету (Анн-Арбор, Мічіган), асистентом професора (1926–1930 рр.), доцентом (1930–1934 рр.), професором (1934–1956 рр.). У 1956 р. вийшов на пенсію, дістав звання заслуженого професора у відставці. Впродовж багатьох років очолював комітет з докорантури математичного факультету, в 1933–1936 рр. був членом ради Американського математичного товариства.

Після виходу на пенсію протягом року працював у Brown University (Провіденс, Род-Айленд), потім впродовж кількох років читав лекції в університеті Нотр Дам (Індіана).

У 1963 р. повернувся до Анн-Арбора, вів семінар з теорії відносності, який активно відвідували фізики та математики. У 1966 р. брав участь в

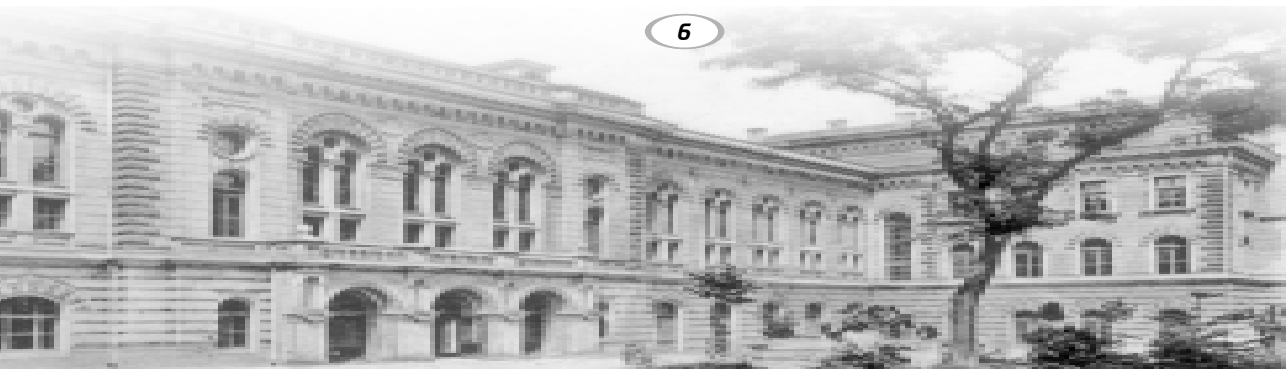

Міжнародній конференції з теорії відносності в Лондоні. У 1964 р. заснував іменну стипендію в пам'ять матері, яка з 1930 р. жила в Анн-Арборі (померла в 1953 р.) та дружини Софії Крамковської (одружилися в 1917 р., померла в 1963 р.). Стипендія призначена для підтримки іноземних та афро-американських аспірантів-математиків.

Ю. Г. Рабинович — автор понад 50 наукових праць. Він одержав істотні результати з векторного аналізу та його застосувань до математичного аналізу, диференціальної геометрії, теорії відносності. Був найдіяльнішим пропагандистом векторно-афінорного напрямку в математиці, що бере початок від праць його вчителя В. Ф. Кагана. Результатом багаторічних занять у галузі елементарної геометрії стала книга "Геометрія для вчителів", яка вийшла друком за кілька місяців до його смерті 10 жовтня 1968 р.

Найбільш відомі його праці з теорії відносності. В серії статей, написаних у 1920-х рр., він показав, що математичні методи, які А. Ейнштейн використовував у загальній теорії відносності для гравітації, можна застосувати і для електромагнетизму. Отримані результати підсумовані у книжці "Математика відносності" (1950). В останні роки життя працював над її переробленням.

Вчений цікавився філософією, класичною та сучасною музикою. Працював над складанням першого російсько-англійського словника математичної термінології (1950). На честь вченого у Мічіганському університеті проводяться наукові читання.

Пр.:

Теория линейных векторофункций. — Одесса, 1911. — IX, 196 с.; О разложении на простые множители в квадратичных корпусах. — Казань, 1913. — 16 с.; Аналитические векторофункции и дифференциальные уравнения, которым они удовлетворяют. — Казань, 1918. — XII, 133 с.; Mathematics of Relativity: Lecture notes. — Ann Arbor: Edward brothers, inc., [1934]. — 4 P.L. 2-67 numb. — Lithoprinted on one side of leaf only; Mathematics of Relativity. — New-York: Wiley, 1950. — Vll, 173 p. — (Applied mathematics series); Geometry for Teachers. — 1968.

Літ.:

Рабинович Ю. Г. // Укр. математична бібліографія, 1917 — 1960. — К., 1963. — С. 281; Гамов Дж. Моя мировая линия: Неформальная автобиография. — М.: Наука, 1994. — 304 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

І. Е. Рикун

РАКИТСЬКА
Тетяна Леонідівна

Хімік

Т. Л. Ракитська народилася 10 березня 1945 р. у м. Вознесенську Миколаївської обл. Батько був агрономом, очолював державні заклади по випробуванню овочевих культур. Мати — за фахом медик. Т. Л. Ракитська у школі виявила інтерес до точних наук і особливо до хімії, багато працювала самостійно, була переможцем хімічних олімпіад. Закінчила школу в 1963 р. із золотою медаллю. Для здобуття вищої освіти обрала Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, хімічний факультет, деканом якого був О. В. Богатський. У цьому році майже 30 медалістів не тільки з України, а і з багатьох інших республік стали студентами хімічного факультету. На курсі панував дух доброго суперництва. Тетяна Леонідівна однаково добре навчалася з усіх загальних курсів хімії, але найбільшій інтерес виявила до фізичної хімії, тому з другого курсу працювала у студентському науковому гуртку кафедри фізичної хімії, яку очолював відомий спеціаліст професор О. К. Давтян. Провідний науковий напрямок кафедри — паливні елементи — об'єднував викладачів, співробітників проблемної лабораторії, аспірантів і студентів. Науковими керівниками дипломної роботи Т. Л. Ракитської були професор О. К. Давтян і доцент Ф. В. Макордей. Робота була спрямована на вивчення фізико-хімічних властивостей нікелю Ренея, активного каталізатора окиснення водню. За роки навчання в університеті найбільший вплив на формування наукового світогляду Т. Л. Ракитської мали професори О. К. Давтян, О. В. Богатський, В.В. Сердюк та доценти А. І. Позигун, Н. Л. Оленович, З. П. Суранова, А. А. Колесніков.

Т. Л. Ракитська одержала диплом з відзнакою за спеціальністю "хімік, фізико-хімік" і була рекомендована до аспірантури, але за сімейними обставинами вона разом із чоловіком і маленьким сином переїхала до м.

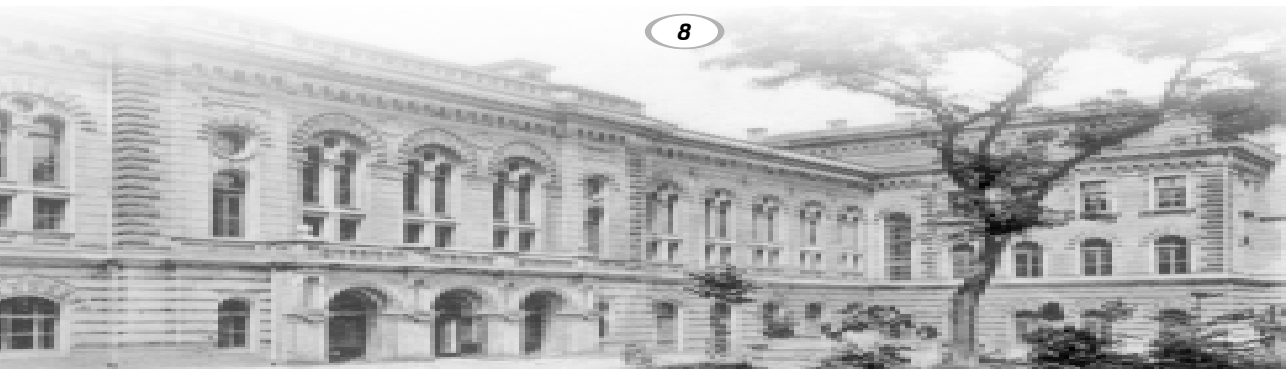

Алма-Ати, де з березня 1969 р., як старший лаборант, розпочала роботу в лабораторії фізико-хімічних методів дослідження каталізаторів (група гомогенного каталізу) Інституту хімічних наук АН Казахстану. Лабораторію очолював академік Д. В. Сокольський — видатний спеціаліст в області гетерогенного каталізу. Через деякий час (грудень 1969 р.) лабораторія відокремилася в Інститут органічного каталізу і електрохімії, і Т. Л. Ракитська працювала в лабораторії гомогенного каталізу, яка складалася головним чином із молодих спеціалістів — випускників хімічних факультетів університетів. Очолював лабораторію к. х. н. Я. А. Дорфман. В лабораторії панувала творча атмосфера; працювали в галузі розробки металокомплексних каталізаторів низькотемпературного окиснення газоподібних токсичних речовин — фосфіну, монооксиду вуглецю, оксиду сірки та ін.

Т. Л. Ракитська працювала над темою кандидатської дисертації "Окисление фосфина кислородом в присутствии комплексов железа и йодид-ионов" (наукові керівники Д. В. Сокольський, Я. А. Дорфман). У травні 1972 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію у Спеціалізованій раді Інституту хімічних наук АН Казахстану (опоненти професор О. І. Зебрева та доцент І. Г. Литвяк). Високо оцінив цю роботу спеціаліст із всесвітнім іменем М. І. Усанович. Після захисту дисертації Т. Л. Ракитська продовжує активно працювати молодшим науковим співробітником. Вона очолила групу співробітників. У 1975 р. у співавторстві Т. Л. Ракитська видала монографію "Протонно-апротонный катализ (в растворах)" головні ідеї якої далі знайшли розвиток у докторській дисертації. З 1972 до 1975 рр. Т. Л. Ракитська активно впроваджувала результати дослідження на підприємствах Казахстану, Росії та України. Під її керівництвом захистила кандидатську дисертацію Р. К. Кайдарова (1975 р.).

У 1976 р. Т. Л. Ракитська повернулася до Одеси і на кафедрі хімічних методів захисту навколишнього середовища Одеського державного університету розпочала науково-педагогічну діяльність як старший науковий співробітник (1975–1978 рр.), асистент (1978–1979 рр.), доцент (1979–1985 рр.) і професор (з 1985 р.). Кафедра, яку очолював професор

А. А. Еннан, тоді була єдина в Україні і наукова тематика — фізико-хімічні основи уловлювання та утилізації газоподібних речовин — збігалася з науковими інтересами Т. Л. Ракитської. При підтримці професора А. А. Еннана роботи, що пов'язані з каталітичним знешкодженням найбільш поширених токсичних речовин, швидко розвивалися і це сприяло формуванню нового наукового напрямку — екологічного каталізу. Теоретичні дослідження в зазначеній галузі пов'язані головним чином з розробкою ефективних, нанесених на різні оксидні та вуглецеві носії металокомплексних каталізаторів, що при низьких температурах забезпечують очистку повітря від мікроконцентрацій фосфіну, монооксиду вуглецю, озону та інших токсикантів. Технічне рішення щодо втілення каталізаторів в засобах індивідуального захисту органів дихання робітників різних підприємств та у малогабаритних установках санітарної очистки повітря розроблялися під керівництвом професора А. А. Еннана.

З 1976 р. Т. Л. Ракитська разом із співробітниками кафедри активно впроваджувала респіратори типу "Сніжок ГП-Є" і установки кранові для очистки повітря від фосфіну, парів фосфору і оксидів фосфору на підприємствах ВО "Союзфосфор" (Чимкент, Джамбул, Куйбишев). Вона безпосередньо в електротермічному цеху виробництва фосфору (Чимкент, Казахстан) здійснювала дослідження ефективності нових каталізаторів та методів комплексної очистки повітря від сукупності токсичних речовин, що містяться у відхідних газах фосфорного підприємства. Ідея ступеневої схеми очистки повітря від аерозолів та токсичних газоподібних речовин, що мають різні фізико-хімічні властивості, реалізована також в установках з вузлом каталітичного окиснення монооксиду вуглецю на алюмінієвому підприємстві (Красноярськ).

З часу переїзду до Одеси Т. Л. Ракитська не поривала зв'язок з Інститутом органічного каталізу і електрохімії АН КазРСР і завжди мала підтримку від академіка Д. В. Сокольського, професорів Я. А. Дорфмана і Г. Д. Закумбаєвої. У квітні 1984 р. в Спеціалізованій раді Інституту відбувся захист докторської дисертації на тему "Протонно-апротонный катализ реакций окисления фосфина растворенными и нанесенными координационными соединениями" (опоненти професори Т. Н. Сумароко-

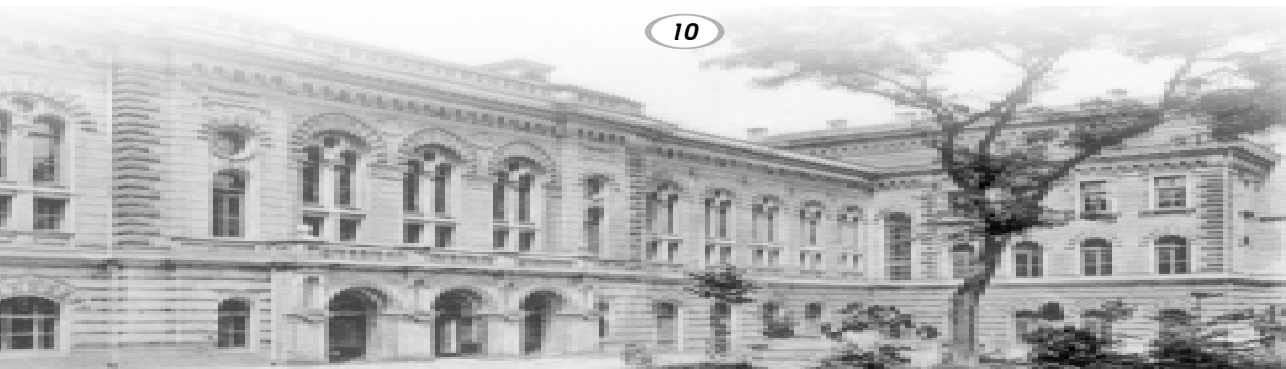

ва, Ю. М. Кукушкін (Ленінград), В. М. Белоусов (Київ), член кореспондент АН Киргизької РСР, професор В. А. Афанасьєв; провідна організація — Інститут хімічної фізики АН СРСР (Чорноголовка). Т. Л. Ракитській було присуджено наукову ступінь доктора хімічних наук за спеціальністю "хімічна кінетика і каталіз". В історії хімічного факультету Одеського університету Тетяна Леонідівна була першою жінкою-професором.

Після захисту докторської дисертації Т. Л. Ракитська активно працює, під її керівництвом захищено чотири кандидатські дисертації (В. Я. Паіна, О. Ю. Бандурко, Т. Д. Редько, Л. А. Раскола), в яких продовжилася розробка низькотемпературних каталізаторів екологічного призначення. Теоретичні досягнення узагальнено у двох монографіях, оглядi, в 170 статтях, надрукованих в провідних наукових журналах; доповідалися на численних конференціях різного рівня. Оригінальність наукових досліджень підтверджено 40 авторськими свідоцтвами на винаходи, патентами України та Росії. Досягнення в галузі розробки каталізаторів та впровадження у виробництво відзначено бронзовою медаллю Виставки досягнень народного господарства СРСР (1974) та знаком "Изобретатель СССР" (1975).

Т. Л. Ракитська наполегливо працює над удосконаленням учбового процесу та відточує свою педагогічну майстерність. Розроблено і методично забезпечено авторські курси "Теоретичні основи хімії", "Екологічний каталіз". Видано 6 учбових посібників, у тому числі чотири українською мовою.

Протягом багатьох років (до грудня 1997 р.) Т. Л. Ракитська очолювала науково-методичну комісію на факультеті; вона — керівник робочої групи "Сорбційно-фільтруючі матеріали і каталізатори" секції "Техніка безпеки, гігієна та екологія у зварювальному виробництві" при Координаційній раді по зварюванню. У різні роки була експертом Міносвіти наукових проектів з екології. З 1992 р. академік Академії інженерних наук України; з 1988 р. — член Спеціалізованої ради з захисту докторських дисертацій. член редакційної колегії (відповідальний секретар) наукової збірки "Труды Института органического катализа и электрохимии АН КазССР" (з 1970 до 1976 р.); член редакційної колегії (з 1995 р.) та

науковий редактор (з 2002 р.) видання "Вісник Одеського національного університету. Хімія"; член експертної ради з природничих наук і математики при Державній акредитаційній комісії України.

Пр.:

Протонно-апротонный катализ (в растворах) / Сокольский Д.В., Дорфман Я.А., Ракитская Т.Л. — Алма-Ата: Наука КазССР, 1975. — 245 с.; Катализаторы низкотемпературного окисления монооксида углерода / Ракитская Т.Л., Эннан А.А., Паина В.Я — М.: ЦИНТИХимнефтемаш, 1991. — 36 с.; Физико-химические основы очистки газов от фосфина и фосфора / Ракитская Т.Л., Эннан А.А. — М.: ЦИНТИХимнефтемаш, 1992. — 95 с.; Неорганическая химия (Теоретические основы неорганической химии). — К.: УМК ВО, 1992. — 192 с.; Загальна хімія. Розчини та реакції у водних розчинах. — К.: ІСІО, 1994. — 120 с.; Семінарські заняття із загальної хімії. — К.: ІСІО, 1994. — 117 с.; Общая химия. — К: ИСИО, 1995. — 408 с.; Загальна хімія. — Одеса: Астропринт, 2000. — 212 с.

Літ.:

Закон доктора Ракитской // Веч. Одесса. — 1985. — 25 июня; Соціалістичні зобов'язання кафедри хімічних методів захисту навколишнього середовища на XII п'ятирічку / / ЗНК. — 1985. — 29 листоп.; Одесский университет, 1865-1990. — С.104,116,167.; Очерки развития науки в Одессе. — С.90; Наши ученые: Татьяна Леонидовна Ракитская // Одес. ун-т. — 1996. — 18 лип.; Жінки України: Біогр. енцикл. словник. — К.: Фенікс, 2001. — С.375; Академія інженерних наук України. Хто є хто: Довідник. — К.: П.П. "Дан", 2001. — С.130; Татьяна Леонидовна Ракитская: Биобиблиогр. указ. — Одесса: Астропринт, 2004. — 80 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

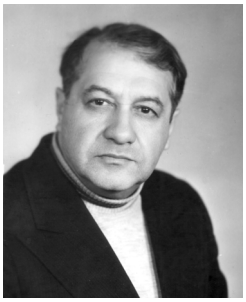

РАКОВСЬКИЙ Михайло Юхимович

Історик

М. Ю. Раковський народився 20 квітня 1916 р. в м. Єлець Липецької обл. в родині провізора міської аптеки. По закінченні семирічної школи та педагогічного технікуму, у 1933 р. М. Ю. Раковський вступив на історичний фа-

культет Московського індустріально-педагогічного інституту. Тут він слухав лекції професорів Ю. В. Гот'є, учня В. О. Ключевського — С. В. Бахрушина, Б. Д. Трекова, М. В. Нечкіної, 1.1. Мінца та багатьох інших. М. Ю. Раковський успішно поєднував навчання з активною суспільно-політичною діяльністю: він був заступником голови Московського бюро Пролетстуду, редактором студентських газет тощо. Після закінчення інституту з відзнакою, у 1937 р. його було прийнято до аспірантури. З 1939 р. М. Ю. Раковський — член ВКП(б) і з цього ж року — у лавах Червоної Армії, звідки він був призваний за набором до навчання у Московському військово-політичному училищі. Продовжувалася активна журналістська діяльність М. Ю. Раковського. В 1939 р. у центральних виданнях (газета "Комсомольская правда", журнал "Молодой большевик" та ін.) з'явилися його статті, присвячені 230-річчю Полтавської битви, Північній війні тощо.

День 22 червня 1941 р. застав М. Ю. Раковського у Москві. Від самого початку війни саме військовій тематиці він ставить на службу свій талант журналіста та знання історика. В газетах Московського військового округу з'являлися його талановиті статті, в яких він звертався до славних сторінок вітчизняної історії, традицій боротьби з іноземними поневолювачами від Олександра Невського до М. І. Кутузова.

Осінь 1941 р. запам'яталася політруку М. Ю. Раковському польотами ворога над затемненою столицею, участю у перших боях із німецькими десантниками, загибеллю товаришів. З 1943 р. він — у складі діючих військ Західного, Брянського та Білоруського фронтів. Майор М. Ю. Раковський пройшов нелегкими шляхами війни від Москви до Ельби. Його знання історика та хист журналіста були поставлені на службу великій Перемозі: на посту редактора дивізійної газети "Боевое знамя". Підполковник М. Ю. Раковський має бойові нагоро-ди: ордени Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1 та 2 ст., 11 медалей.

Після демобілізації М. Ю. Раковський повернувся до аспірантури при Інституті історії АН СРСР та у 1951 р. захистив кандидатську ди-сертацію за темою "Комітети бідноти в боротьбі за зміцнення тилу Чер-воної Армії", після чого його направили на викладацьку роботу в Одесь-кий

державний університет ім. І. І. Мечникова. Тут у 1953 р. М. Ю. Раковського обрали доцентом кафедри історії СРСР.

У 1966 р. М. Ю. Раковський у Москві захистив докторську дисертацію за темою "Консолідація сил революції у боротьбі за владу Рад на Півдні України (1917–1919 рр.)", а у 1968 р. він став професором.

З 1967 р. М. Ю. Раковський протягом більше двох десятиріч, був беззмінним завідувачем кафедри історії СРСР, де під його керівництвом сформувалася школа істориків, предметом наукового аналізу яких є процеси соціально-економічного і супільного розвитку півдня України, їх історіософське осмислення. Під керівництвом професора М. Ю. Ра-ковського захищено більше 25 кандидатських та докторських дисер-тацій. Єдина наукова концепція і, разом із тим, альтернативність у підхо-дах об'єнують учнів професора Раковського, серед яких: професори О. В. Ґонтар, Т.М.Попова, В.П.Щетников, доценти І. К. Калмакан, А. К. Лозовський, В. М. Міліч, С. В. Мілєвіч та багато інших. На рахунку наукової школи професора М. Ю. Раковського — участь у колективних монографіях, оригінальні наукові статті, виступи на міжнародних конференціях, видання наукових посібників та т. ін.

Рівно півстоліття у стінах Одеського національного університету професор М. Ю. Раковський проводив велику учбову та виховну роботу серед студентської молоді, до кінця життя читав загальні курси та спецкурси з актуальних проблем історичної науки (наприклад, "Революція 1917 року та міжнародний альянс Заходу" тощо). Його нагороджено почесним знаком "Відмінник народної освіти", багатьма почесними грамотами.

Перу професора М. Ю. Раковського належить біля 300 наукових праць. Його дослідженням притаманний методологічний підхід: вивчення загальних закономірностей історичного розвитку на основі конкретно-історичного аналізу, органічний зв'язок історичного ретроспекту із сучасними проблемами, пошуки альтернативних рішень, метод порівняльного аналізу, комплексний підхід у дослідженнях та т. п.; у своїх наукових та публіцистичних працях він чітко визначає принципи та значення регіо-

нального підходу в історичних дослідженнях, що є особливо важливим у сучасних умовах все зростаючого значення регіональної джерельної бази.

Друга половина XX століття — час активної участі М. Ю. Раковського у розвитку вітчизняної історичної науки як члена багатьох наукових рад та редколегій, зокрема Проблемної наукової ради Інституту історії АН СРСР, редколегії журналу "Вопросы истории", Спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій та ін. Професор М. Ю. Раковський неодноразово брав участь у багатьох регіональних та міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, де виступав із доповідями. Він був відповідальним редактором цілого ряду колективних монографій та збірників, у яких також брав участь як автор. Серед них: "Под флагом Родины" (Одесса: Маяк, 1967), "Союз серпа и молота" (Одесса: Вища шк., 1977), "Шляхами дружби і братерства" (Одеса: Маяк, 1978), "Дорогой созидания: документы и материалы (1921–1941 гг.)" (Одесса: Маяк, 1981), три видання роботи, присвяченої обороні Одеси у 1941 р., "73 героических дня" та багато ін.

До останнього свого подиху Михайло Юхимович був керівником секції "Одесика" при міському Будинку вчених та головою обласної організації "Українського товариства охорони пам'яток історії та культури" і, відтак, брав активну участь в організації та розвитку історичного краєзнавства на півдні України. Зокрема, він був безпосереднім креатором унікального видання, що не має аналогів серед видань подібного роду — історико-краєзнавчого щорічника "Историческая память". Воно виходило під егідою двох вищезазначених організацій та Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації. Всі п'ять випусків щорічника готувалися за активним керівництвом Михайла Юхимовича — він був головним редактором видання, всі вони були тематично зорієнтовані. Останній, п'ятий випуск: "На чаше весов региональной политики", підготовці до друку якого професор Раковський приділяв особливо велику увагу, вийшов вже після його смерті.

Останніми роками професор М. Ю. Раковський очолював Раду ветеранів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Тут вперше у ВУЗах України за його ініціативою та під безпосереднім керівниц-

твом було розпочато видання серіалу збірок спогадів ветеранів війни та праці університету. Встигли побачити світ дві книги: "Времена и годы" (Одесса: Астропринт, 1998, 1999), де Михайло Юхимович був також автором кількох матеріалів.

Більше 50 років вірною подругою життя була для Михайла Юхимовича скромний дитячий лікар Ганна Григорівна, з якою він зустрівся на вогняних дорогах війни, де вона, як хірург військово-польового госпіталю, боролася за життя радянських воїнів. У самому центрі врятованої Європи, у німецькому місті Магдебург народилася їх дочка — Н. М. Раковська, зараз — доцент, завідувач кафедри світової літератури філологічного факультету Одеського національного університету.

Високий ступінь працьовитості та вимогливості до себе завжди поєднувалися у професора М. Ю. Раковського із доброзичливим та уважним ставленням до людей, — він тягнувся до них і вони тягнулися до нього. Двері його квартири завжди були гостинно відчинені для друзів та учнів. Здавалося, — він був непідвладний рокам: до останніх днів зберігаючи тверезий, аналітичний розум, стовідсоткове почуття гумору і вміння жартувати не ображаючи людину (жарти Михайла Юхимовича вже давно стали легендою університету, їх знало півміста), професійну пам'ять історика. На перший погляд він, інколи, здавався неприступним і офіційно замкненим, але всі, хто добре знав його, в першу чергу вирізняють такі риси характеру, що були органічно притаманні професору М. Ю. Раковському як наприклад — тактовність, інтелігентність та м'який гумор, а відвертість та справедливість до людей були його життєвим кредо. Він був надійним товаришем, доброю, чуйною і порядною людиною.

28 липня 2003 р. Михайла Юхимовича не стало.

10 вересня 2004 р. за присутності студентів, колег по університету та представників громадськості міста, рідних та близьких на будинку, в якому останні сорок років проживав професор М.Ю.Раковський було відкрито меморіальну дошку.

Пр.:
Великая Северная война //Мол. большевик. — 1939. — № 15/16; В боротьбі за владу Рад: З історії більшовицької преси в Одесі // Пр. ОДУ. — 1957. — Т. 147, вип. 2. — С. 219–234; Про ленінський етап в джерелознавстві: Учб.-метод, посібник для студ. іст. фак. — Одеса, 1961. — 43 с; З історії інтернаціональних частин (1917 — 1918 рр.) // Пр. ОДУ. — 1962. — Т. 152, вип. 9. — С. 113 — 116; Крах григорьевщины // История СССР. — 1966. — № 5; Закономерности и особенности гражданской войны на Украине // Годы борьбы и побед. — К., 1983; О военно-политическом союзе рабочего класса и крестьянства на юге Украинн //Опыт Великого Октября. — М., 1987; Времена и годы. — Вып. 1. — С. 74-77; На чаше весов региональной истории: Научный комментарий конференции // Ист. память. — Одесса, 2003. — Вып. 5. — С.12-13.

Літ.:
Учені вузів Укр. РСР. — С. 360; Одес. ун-т, 1865 -1990. — С. 122; Першина З. В. Історія України в працях одеських істориків //Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 61; Чумак В. М. Профессор М. Е. Раковский. История и время //Видные ученые Одессы. —Вып. 6. — С. 46 — 51; Петунин Т. Традиции бессмертны // Веч. Одесса. — 1998. — 25 мая; Щетников В.П. Професор М.Ю.Раковський — продовжувач традицій Новоросійського (Одеського) університету // Праці Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. — К., 2002. — Вип. 4. — С.136 — 141; Щетников В.П., Головань В.І. Раковський Михайло Юхимович: Пам'яті педагога, вченого, громадського діяча // Ист. память. — Одесса, 2003. — Вып. 5. — С.5-7; Губарь О. Старая гвардия // Там само. — С.7-8; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. П. Щетніков

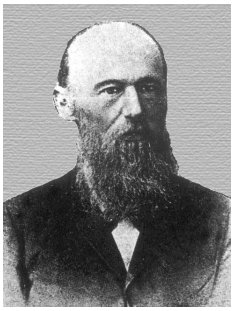

РЕЙНГАРД
Людвиг Вільгельмович

Ботанік, альголог

Л. В. Рейнгард народився 6 березня 1847 р. у с. Войтовці Полтавської губ. Його батько походив з дво-

рянської поміщицької родини, служив командиром ескадрону Лубенського гусарського полку. Батьки любили природу і з дитинства розкривали дітям її красу. Тому обидва сини присвятили життя біології. Молодший брат Л. В. Рейнгарда — Володимир Вільгельмович був професором зоології і анатомії Харківського університету.

Людвиг Вільгельмович вчився спочатку у першій київській гімназії, де великий вплив на нього справив учитель природньої історії В. П. Девієн. З четвертого класу Л. В. Рейнгард перейшов до курської гімназії у зв'язку з переводом батька на нове місце служби. Старшим лікарем Лубенського гусарського полку у той час був відомий ботанік Е. Ліндеманн. Він підтримав юнака у його заняттях ботанікою. В результаті Людвиг Вільгельмович зібрав велику колекцію. Коли у 1865 р. Е. Ліндеманн підготував до друку список рослин Курської губ. і познайомив Л. В. Рейнгарда з ним, той поповнив список ще 16 видами.

Ще в гімназії Л. В. Рейнгард багато читав не тільки російською, але й німецькою і французькою мовами, познайомився із "Картинами природы" В. Гумбольдта, "Картинами растительности Земного шара" К. Рудольфі, "Происхождением видов" Ч. Дарвина, з дисертацією Л. С. Ценковського "О низших водорослях и инфузориях", яка сприяла його заняттям з альгології. Через конфлікт на іспиті з латинської мови він пішов з гімназії після 6 класу, рік провчився у Харкові вільним слухачем при університеті, і у 1867 р., витримавши іспит при третій харківській гімназії, став студентом першого курсу відділення природничих наук. В університеті володарями його думок були професор ботаніки А. С. Питра, заслужений професор В. М. Черняєв, молодий ботанік Г. Ф. Шперк.

Л. В. Рейнгард із захопленням займався альгологією і у кінці першого курсу відправив у Московське товариство дослідників природи статтю "Ueber die in der Umgegend von Charkov aufgefunden Characium — Arten", яка була надрукована у № 2 Бюлетеня Московського товариства за 1869 р. На цій підставі його обрали членом-кореспондентом товариства.

У 1871 р. він закінчив університет із ступенем кандидата природничих наук і у січні 1872 р. став консерватором ботанічного кабінету. У 1874 р. за проханням директора реального училища почав викладати

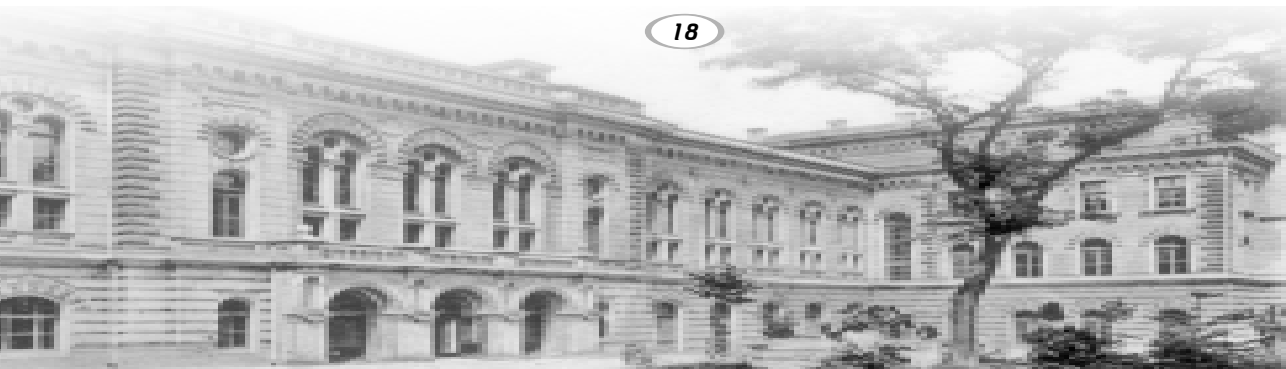

природничу історію і створив природничо-історичний кабінет. У 1874 р. він захистив дисертацію pro venia legendi і з вересня, відмовившись від викладання в училищі, став читати лекції в університеті як приват-доцент. Він читав загальний курс ботаніки студентам природничого і фізико-математичного відділень, медичного факультету, ветеринарного інституту.

У вересні 1880 р. його затвердили у ступені магістра і, за рекомендацією Л. С. Ценковського, О. О. Ковалевський запропонував його кандидатуру фізико-математичному факультету Новоросійського університету. Факультет і Рада схвалили його обрання доцентом, і у жовтні цього ж року він почав читати лекції спочатку усім чотирьом курсам, яким через хворобу Я. Я. Вальца і відставку О. О. Волкова цей предмет не викладали. Навантаження було дуже великим. Незважаючи на це, Людвиг Вільгельмович активно займався науковими дослідженнями. У травні 1885 р. він захистив докторську дисертацію "Материалы для морфологии и систематики водорослей Черного моря", став екстраординарним професором університету. У колі його наукових інтересів були морфологія, будова та розвиток харових, вольвоксових, бацілярій і особливо діатомових водоростей, де він заклав основу для подальших досліджень, що включають і сучасні. Поряд з цим він виступав і як діяльний член Новоросійського товариства природознавців з лекціями: "Об альгологической флоре Черного моря", "О некоторых одноклетных (так у оригіналі. — *Укладачі*) зеленых водорослях Севастопольской бухты", "О бактериях", "О копуляции *Cocconeis*".

З 1880 до 1885 р. він керував кафедрою ботаніки і був директором Ботанічного саду, який у цей час був переведений з тісного университетского подвір'я на університетську дачу на Малий Фонтан (Французький бульвар, 87). Багато організаційних здібностей й енергії треба було мати, щоб не тільки перевезти усі колекції, але й збудувати велику оранжерею (зараз — велика пальмова), розширити колекцію оранжерейних рослин, збудувати ділянку "Система рослин". На цій ділянці було представлено більше двох тисяч видів рослин, вирощених переважно із насіння. Був закладений арборетум, який включав біля 200 видів

дерев і кущів. На кафедрі був упорядкований ботанічний кабінет, поповнений ботанічний відділ основної бібліотеки. При всьому цьому навантаженні, яке він успішно виконував, Л. В. Рейнгард був членом ради Новоросійського товариства природознавців, а у 1884 — 1885 рр. — його секретарем.

На початку 1886 р. Л. В. Рейнгард переїхав до Харкова на посаду ординарного професора. Там він прийняв від професора А. С. Питри Ботанічний сад, а від професора Л. С. Ценковського — ботанічний кабінет. У 1891 — 1894 рр. він був секретарем фізико-математичного факультету, а з 6 вересня 1905 по 1 жовтня 1906 р. — першим виборним ректором "автономного" університету.

Як і в Одесі, він активно працював у Товаристві природознавців при Харківському університеті. Брав участь у IV, V, VII і VIII з'їздах російських природодослідників і лікарів в Казані, Варшаві, Одесі, Петербургу.

Помер Л. В. Рейнгард у 1920 р.

Пр.:

Characieae средней и южной России //Тр. о-ва испытателей природы при Имп. Харьк. ун-те. — 1874. — Т. 8; Альгологические исследования. I: Материалы для морфологии и систематики водорослей Черного моря. — Одесса, 1885. — 310 с.; Очерк флоры южной части Слонимского уезда, Гродненской губ. //Тр. о-ва испытателей природы при Имп. Харьк. ун-те. — 1890. — Т. 25.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 436 — 437; Л. В. Рейнгард //Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет существования. — Харьков, 1908. — С. 220 — 225; Рейнгард Л. В. //Павловский И. Ф. Краткий библиографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с пол. XVIII века. — Полтава, 1912. — С. 168; Очерки по истории русской ботаники. — М., 1947. — 320 с.; Історія ОДУ за 100 р.; Очерки развития науки в Одессе. — С. 158; Причерномор. немцы. — С. 142; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 228; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

РЕННЕНКАМПФ
Володимир Миколайович

Правознавець

В. М. Ренненкампф народився в 1862 р. Виходець із старого, обрусілого дворянського роду, що своїм корінням сягав давнього німецького лицарства. Його батько М. К. Ренненкампф був професором Київського університету св. Володимира, в дореволюційній довідковій літературі згадувався як відомий вчений-правознавець, автор кількох видань "Юридической энциклопедии".

Отримавши ступінь магістра державного права 11 червня 1891 р., В. М. Ренненкампф у 1892 р. був призначений виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри цивільного права Новоросійського університету. 30 червня 1907 р. Височайшим наказом по цивільному відомству колезький радник В. М. Ренненкампф був призначений виконуючим обов'язки ординарного професора цієї ж кафедри. На цій посаді він відзначив 25-річчя (27 вересня 1910 р.) і 30-річчя (1915) своєї службової діяльності. З 30 серпня 1916 р. вчений був залишений на службі в університеті в якості заслуженого ординарного професора. Читав лекції і проводив практичні заняття з державного та поліцейського права, з історії філософії права.

Згідно Закону від 3 липня 1914 р. на юридичному факультеті були відкриті і почали функціонувати так звані юридичні семінарії. Вони діяли на різних кафедрах. Директорами семінаріїв були професори П. Є. Казанський, В. М. Ренненкампф, К. М. Смирнов, О. Я. Шпаков, О. Ф. Федоров, В. І. Курдиновський, О. С. Мулюкін, В. Д. Катков, К. О. Кузнецов і приват-доценти Е. Я. Немировський і П. А. Михайлов. Керуючи семінарієм з цивільного права, що в 1915 р. нараховував 12 студентів, В. М. Ренненкампф організовував читання і детальне обговорення доповідей з актуальних питань цивільного права, проводив колок-

віуми. Це врешті-решт позначилось на високому рівні підготовки студентів.

Двічі В. М. Ренненкампф призначався деканом факультету: у 1915 та у 1917 рр.

Крім викладацької діяльності, В. М. Ренненкампф брав участь у суспільному житті факультету. Так, у 1907 р. він був членом особливої комісіїї по поверненню до курсової системи слухання предметів, складання іспитів та заліків за семестрами. Ця комісія під керівництвом професора П. Є. Казанцева була покликана впорядкувати учбові справи в університеті. На підставі доповіді комісії 27 травня 1907 р. юридичний факультет підняв клопотання про повернення до курсової системи викладання. Результатом роботи комісії стала також брошура під заголовком "Комиссия, организованная юридическим факультетом Новороссийского университета 12 декабря 1907 года". В подальшому були відпрацьовані правила семестрових іспитів і заліків, що остаточно впорядкувало учбовий процес на факультеті. У 1909 р. В. М. Ренненкампф виступив з академічною промовою "Правовое государство и народный суверенитет" на святковому зібранні університету.

Результатом наукової діяльності вченого у Новоросійському університеті став ряд фундаментальних робіт з історії державного права, російського державного устрою, а також цікаві дослідження, присвячені політиці "як самостійній науці в галузі державних знань".

У 1919 р. за прикладом своїх університетських товариств В. М. Ренненкампф вирішив "искать на старости труд и хлеб в славянских землях". Після довгих клопотань йому вдалося отримати необхідні документи і 24 грудня 1919 р. на пароплаві "Витязь" емігрувати з усією сім'єю до Варни. Невдовзі після прибуття в Болгарію у відділі хроніки журналу "Славянски глас" з'явилось повідомлення про обрання його професором Софійського університету, а через декілька років — про смерть вченого, що настала 2 травня 1925 р.

Пр.:

Конституционное начало и политические воззрения князя Бисмарка. — К., 1890. — 414 с.; Политика как самостоятельная наука в области государственных знаний //ЖМНП.

— 1898. — № 6. — С. 412 — 436; Правовое государство и народный суверенитет. — Одесса: Рус. речь, 1909. — 20 с.; Дополнения к третьему изданию "Юридической энциклопедии" проф. ун-та св. Владимира Н. К. Ренненкампфа. — К.; СПб.: Оглоблин, 1909. — 48 с.; То же к 4-му изд. — К., 1914 с.; Россия на Дунае: По поводу кн. Л. А. Кассо. — Одесса: Славян. тип., 1914. — 16 с.

Літ.:

Иконников. Словарь. — С. 561 — 565; Ученые, занимающиеся преподаванием // Емельянова И. А. "Всеобшая история права" в русском дореволюционном правоведении (XIX век). — Казань, 1981. — № 2. — С. 105 — 127; Гарянинов А. Н. Из забытых "мелочей" журнала "Славянский глас" (1919 — 1933) //Славяноведение. — 1992. — № 4. — С. 56 — 67; Hausmann. — S. 575; Тимченко Я. Русские Ренненкампфы //Вестн. региона. — 2000. — 18 февр.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Самодурова

РЕПЯХОВ Василь Михайлович

Зоолог

В. М. Репяхов народився 30 січня 1852 р. в м. Симбірську. Дворянин. Попередню освіту одержав в Рішельєвській гімназії м. Одеси. По закінченні гімназичного курсу як такий, що не досяг сімнадцятирічного віку, він не був зарахований до числа студентів Новоросійського університету. Але як вільний слухач відвідував заняття з математики, фізики та хімії. З 1869 до 1873 р. В. М. Репяхов учився на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету, який закінчив із ступенем кандидата. Студентом слухав лекції Л. С. Ценковського, І. І. Мечникова, О. О. Ковалевського, І. М. Сєченова. Під керівництвом останнього проводив дослідження з нейрофізіології тварин.

19 січня 1874 р. В. М. Репяхова за рекомендаціями професорів Я. Я. Вальца та І. І. Мечникова було залишено на два роки при кафедрі зоології. У 1876 р. його обрано зберігачем зоотомічного кабінету, при цьо-

му він виконував обов'язки асистента у професора І. І. Мечникова та О. О. Ковалевського при проведенні практичних занять зі студентами. Професор О. О. Браунер, який у цей період був студентом університету, пригадував: "...По широкому образованию это был Мечников, а по эрудиции в зоологии, по талантливости он как бы предназначался достойно заменить своих наставников — А. О. Ковалевского и И. И. Мечникова."

23 жовтня 1881 р. В. М. Репяхов захистив магістерську дисертацію з зоології "К морфологии мшанок" та став приват-доцентом. 16 вересня 1882 р. був обраний штатним доцентом з анатомії. У 1883 — 1884 рр. читав курси порівняльної остеології, загальної гістології та анатомії людини. На початку 1886 р. Василь Михайлович отримав у Новоросійському університеті ступінь доктора зоології. Після захисту дисертації з теми "К анатомии и истории развития Dihophilus gyrociliatus O. Schmidt" у травні того ж року його призначено екстраординарним професором зоології, а 1 січня 1896 р. — ординарним професором тієї ж кафедри.

Перші зоологічні роботи виконувались В. М. Репяховим в м. Одесі та Криму, де він був у відрядженні в літні місяці 1874 р. та 1878–1882 рр. за завданням Новоросійського товариства природознавців. Головним чином він проводив дослідження на Севастопольській біологічній станції, якою тимчасово завідував у 1874 та 1878 рр. Влітку 1875 р. за завданням Новоросійського товариства природознавців збирав колекції голкошкірих та молюсків у Смирні. У 1884 — 1885 рр. знаходився у відрядженні з науковою метою за завданням Міністерства народної освіти за кордоном. Працював на зоологічних станціях у Трієсті, Виллафранці та Неаполі, а також у Марселі. Відвідував зоологічні інститути у Відні, Стразбургу та Бреславі. У 1887 р. працював на Неаполітанській зоологічній станції та Марселі. Список наукових праць В. М. Репяхова налічує декілька десятків робіт, опублікованих російською та німецькою мовами.

Роль В. М. Репяхова в історії розвитку зоологічних досліджень в м. Одесі величезна. Завдяки своїй талановитості та всебічній освіченості він зміг не тільки охопити, але і об'єднати цілі епохи у розвитку зоології в університеті. Починаючи з гімназичної парти, він опанував кращі досяг-

нення старої одеської зоологічної школи, яка була створена ще за часів О. О. Нордмана і продовжена І. А. Маркузеном, увібрав погляди Л. С. Ценковського та славетної наукової школи О. О. Ковалевського — І. І. Мечникова. Але Василь Михайлович не став простим "зберігачем скарбів", а розвинув і збагатив кращі традиції.

В. М. Репяхов був першим науковцем-біологом, який порушив питання про створення "теоретичної біології". Він взагалі надавав перевагу розвитку теорії в зоології перед накопиченням фактів, виходячи з положення, що без розвитку теорії наука перестає жити і залишається мертвою буквою. "Для того, чтобы "объяснить" явления природы, натуралист прежде всего из известной суммы фактов логически (индуктивным путем) выводит общие правила, или законы природы; а затем на основании установленных таким образом общих положений, логически (дедуктивным путем) доказывает существование фактов дотоле не известных или не объяснимых. Таким образом ЛОГОС, играющий ничтожную роль в простом описании, выступает на первый план в научном объяснении: не даром названия наук оканчиваются на логия", — писав В. М. Репяхов у праці "Введение в изучение медицинской зоологии".

У своїх роботах, які стосуються загальних питань зоології, він піднявся до висоти філософського аналізу і ввів читача до філософії природознавства. Цей підхід він використовував і в своїх лекціях. До речі, у 1887/88 навч. р. В. М. Репяхов почав викладати студентам спеціальний курс "Критичний нарис сучасних зоологічних теорій".

Василь Михайлович був одним з перших зоологів в Новоросійському університеті, який дуже велику увагу приділяв вивченню зі студентами екології як науки взагалі, та зокрема екології тварин.

У 1900 р. професор В. В. Підвисоцький запросив Василя Михайловича читати курс зоології на медичному факультеті Новоросійського університету. У своїх спогадах студенти відзначали, що В. М. Репяхов не тільки повідомляв аудиторії якісь певні факти, збагачував її конкретними знаннями, але сприяв формуванню наукового світогляду. Як переконаний дарвініст та прихильник Е. Геккеля, В. М. Репяхов першим зав-

данням ставив для себе провести ідею дарвінізму в повному обсязі та ясності.

Він постійно працював над удосконаленням свого курсу, в результаті чого розробив нову оригінальну концепцію викладання курсу зоології для медиків. Василь Михайлович вважав, що курс повинен складатися з таких частин:

"1. Общая зоология с основами теории происхождения видов (трансформизм) и ее различных видоизменений (дарвинизм и др.); 2. Основы зоологической систематики и краткая характеристика типов (т.е. главных подразделений) животного царства; 3. Учение о паразитах человека и высших животных; 4. Сравнительно-анатомический очерк позвоночных животных с указанием на главнейшие моменты из их истории развития и на их деления на второстепенные группы".

На превеликий жаль, він вже не встиг реалізувати свої задуми, які, до речі, не реалізовані у вітчизняній системі підготовки студентів-медиків і дотепер.

Помер Василь Михайлович Репяхов 13 вересня 1905 р. в Одесі після операції з приводу раку горла, яка пройшла успішно, але післяопераційний стан ускладнився захворюванням на запалення легенів.

Пр.:

Zur Entwickelungsgechichte der Tendra zostericola //Zeitschr. f. wiss. Zool. — 1875; Взгляд на современное состояние вопроса о зародышевых пластах //ЗНОЕ. — 1878. — Т. 5, вып. 1; Zur Embryologie der Tendra zostericola //Zool. Anz. — 1879; Nocheine an Nebalien lebende Turbellarie //Ibid. — 1885; Заметка о развитии головного ганглия при бесполовом размножении олигохет //ЗНОЕ. — 1887. — Т. 4, вып. 2; Введение в изучение медицинской зоологии. — Одесса: Экон. тип., 1905.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 468 — 471; В. М. Репяхов: Некролог //Ист. вестн. — 1905. — Т. 102, № 10. — С. 361 — 364; В. М. Репяхов: Некролог //Одес. новости. — 1905. — № 6741; В. М. Репяхов: Некролог //Одес. листок. — 1905. — № 221; В. М. Репяхов: Некролог //Юж. обозр. — 1905. — № 2922; В. М. Репяхов [Библиография] //Отчет о сост. и деятельности Новорос. ун-та за 1904 — 1908 гг. — Одесса, 1909. — С. 103 — 106; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 214; Браунер А. А. Воспоминания бывшего студента естественного отделения физико-математического факультета Новороссийского (ныне Одесского) университета, 1876 — 1881 //Памяти профессора А. А. Браунера (1857 — 1941): Сб. воспом. и науч. тр. — Одесса, 1997; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

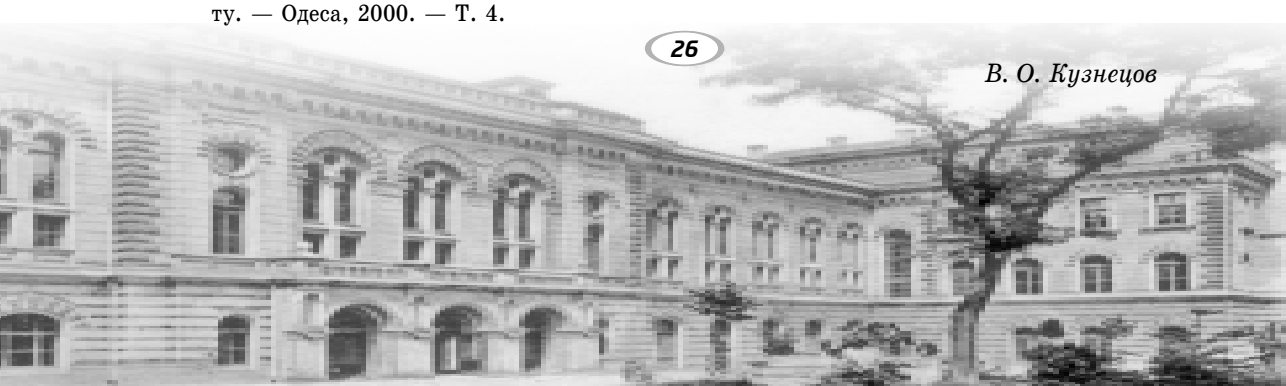

РИСТЕНКО
Олександр Васильович

Літературознавець, фахівець зі слов'янської середньовічної літератури

О. В. Ристенко народився 30 жовтня 1880 р. в Одесі. Його батько був генерал-майором. Після закінчення третьої одеської гімназії вступив до Новоросійського університету на історико-філологічний факультет. Як писав академік В. М. Істрін, з самого початку навчання в університеті майбутній професор "проявив велике тяжіння в сторону слов'яно-руської писемності, тяжіння, котре незабаром перейшло в незвичайне кохання" (ЖМНП. — 1912. — № 12, отд. 4. — С. 53). О. В. Ристенко сформувався як вчений-філолог під безпосереднім впливом свого вчителя В. М. Істріна, який працював у Новоросійському університеті до 1907 р., коли був обраний академіком.

Фундаментальна філологічна підготовка О. В. Ристенка, його захоплення наукою, здібності та працездатність визначили його подальшу долю. Після закінчення у 1902 р. університету він був залишений на кафедрі російської мови та словесності для підготовки до професорського звання. Після складання магістерських іспитів (1906 — 1907) отримав наукове відрядження за кордон, під час якого працював у бібліотеках Афона, Константинополя, Парижа, Ватикана, Мюнхена, Дрездена, Відня, Праги та Берліна. Основним завданням вченого було звірення рукописів до написаної ним магістерської дисертації "Легенда о св. Георгии и драконе в византийской и славянорусской литературах". Дисертація була захищена у квітні 1910 р. в Петербурзькому університеті. Ця велика за обсягом праця, яка включала грецькі і слов'яноруські рукописні тексти, була видана в Одесі в 1909 р. У дослідженні про св. Георгія повною мірою проявилися особливості наукового методу О. В. Ристенка: прагнення дослідити та зіставити усі списки пам'ятки. Вчений виступив прихильником тієї наукової філологічної школи, фундатором якої був академік М.

С. Тихомиров. Подальший розвиток ця наукова традиція отримала в працях В. М. Істріна.

З рецензією на книгу про св. Георгія виступив відомий дослідник-філолог Хр. Лопарєв. Він негативно відгукнувся про метод її автора, оскільки вважав, що такий підхід до матеріалу не залишав можливостей "широких синтетичних побудов". Відповідаючи своєму опоненту ґрунтовною та переконливою статтею, О. В. Ристенко доводив, що без подібної текстологічної роботи дослідження загального характеру неможливі. Текстознавство XX ст. розвивалося саме тим шляхом, по якому йшов одеський вчений-філолог. Справа в тому, що агіографічна пам'ятка різних редакцій може мати різний склад. І лише зіставлення цих редакцій дозволяє встановити стійкі, обов'язкові елементи структурного характеру.

Ще до відрядження за кордон О. В. Ристенко розпочав інтенсивну роботу по вивченню рукописів життя Нифонта. Спочатку передбачалось написання на цьому матеріалі магістерської дисертації, пізніше він ліг в основу докторської дисертації О. В. Ристенка. Незважаючи на велике педагогічне навантаження (університет, Вищі жіночі курси, артилерійське училище), вчений підготував до видання монографію в двох томах, до якої входили грецькі та слов'яноруські тексти житія Нифонта та їх дослідження. Книга була в друкарні, коли О. В. Ристенка не стало. Він помер 30 вересня 1915 р.

Наукова значущість останньої праці одеського вченого настільки висока, що у 1928 р. управлінням Одеською центральною науковою бібліотекою була видана книга текстів житія Нифонта — "Матеріали з історії візантійсько-слов'янської літератури та мови". Передмова професора П. О. Потапова (Одеса, 1928).

Життя та наукова діяльність О. В. Ристенка підтвердили слова В. М. Істріна, що його учню була властива "романтична закоханість у науку". Олександр Васильович Ристенко своїми дослідженнями житій святих збагатив історію філологічної науки в Новоросійському університеті, зробив значний внесок у дослідження середньовічних писемних пам'яток в цілому.

Пр.:

К истории повести “Стефанит и Ихнилат” в византийской и славянской литературах. Одесса: “Экон.” тип., 1902. — 44 с.; Два слова о Н. А. Некрасове и его поэзии — Одесса: “Экон.” тип., 1903. — 30 с.; Материалы для литературной истории Толковой Палеи. — СПб.: АН, 1908. — Вып. 1. — 27 с.; К литературной истории апокрифа “О восхождении Исаии”. — Одесса, 1912; Заметки о сочинении Алексея Ремизова, т. 1 — 8. — Одесса: “Экон.” тип., 1913. — 114 с.

Літ.:

Вилинский С. Г. Отзыв и. д. экстраордин. проф. С. Г. Вилинского об ученых трудах проф. А. В. Рыстенко, рекомендованного для замещения вакантной второй профессуры русского языка и словесности. — Одесса: Техник, б.г. — Т. 2. — 8 с.; Его же. А. В. Рыстенко: (Некролог). — [Одесса: Техник, 1915]. — 4 с.; Истрин В. А. В. Рыстенко (Некролог). — Б. м., т. 2. — С. 51 — 60; То же //Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 149 — 152; Ляпунов Б. М. Профессор Рыстенко и напечанные им тексты жития Нифонта. — Одесса: Техник, 1916. — 20 с.; Ходова И. И. Рыстенко А. В. //Славяноведение в дорев. России. — С. 297; Hausmann. — S. 548 — 549; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. В. Александров

РІШАВІ
Людвиг Альбертович

Ботанік, фізіолог рослин, альголог

Л. А. Рішаві народився 25 серпня 1851 р. у Немирові Подольської губ. Закінчивши гімназію, у 1868 р. вступив до Київського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету, але через сімейні обставини у 1871 р. перевівся до Новоросійського університету, який закінчив у 1872 р. зі ступенем кандидата. Шість років він працював консерватором ботанічного кабінету і готував магістерську дисертацію “К вопросу о дыхании растений”, яку захистив у 1878 р. Наступні роки (1879—1884) Л. А. Рішаві працював професором Варшавського університету. Після повер-

нення до Одеси працював спочатку приват-доцентом, а після захисту у 1886 р. докторської дисертації "К вопросу о так называемом гальванотропизме" — професором Новоросійського університету. З 1885 до 1893 р. Людвиг Альбертович керував кафедрою ботаніки і майже одночасно (1886 — 1895) Ботанічним садом.

Його наукові інтереси були пов'язані із вивченням тропізмів рослин, але не останнє місце займали і флористичні дослідження. Довгий час він займався дослідженням морських водоростей, історією їх розвитку, флорою і морфологією, систематикой. Роботу в Ботанічному саду він проводив так, як вважав доцільним. Тому Ф. М. Каменський, який змінив Л. А. Рішаві на посту директора Ботанічного саду, вказував, що колекції були у незадовільному стані, не було ніякої інвентаризації оранжерейних рослин, у поганому стані знаходились колекції відкритого грунту. Систему, створену його попередником — Л. В. Рейнгардом, було ліквідовано, а на її місці розбито клумби з рослинами з 59 родин, розміщеними без певного систематичного порядку.

Про особисті якості професора існують протилежні спогади. З одного боку, Л. А. Рішаві характеризують як людину, що завжди приваблювала до себе наукових співробітників, цікаво читала лекції, з другого — як причепливу особу, яка виживала небажаних. У 80-ті роки він виступав проти О. О. Ковалевського, пробуючи зірвати роботу з організації Севастопольської біологічної станції, разом з декількома реакційно настроєними професорами університету.

Значну увагу Людвиг Альбертович приділяв громадській роботі. У 1895—1905 рр. він читав науково-популярні лекції при Товаристві природознавців, керував одеським відділенням Російського товариства садівництва. Помер Л. А. Рішаві 16 січня 1915 р. в Одесі.

Пр.:

Материалы для флоры лишайников Киевской и Подольской губернии // Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей. — 1872. — Т. 3, вып. 1. — С. 105 — 128; Альгологические исследования //ЗНОЕ. — 1874. — Т. 2, вып. 3. — С. 343 — 369; К вопросу о дыхании растений //ЗНОЕ. — 1877. — Т. 5, вып. 1. — С. 1 — 50; То же. — Отд. отт. — Одесса: Шульце, 1877. — 50 с.; Альгологические исследования: Доп. //ЗНОЕ. — 1880. — Т. 7, вып. 1. — С. 1 — 8, разд. паг.; К вопросу о так называемом гальванотропизме //Там же. — 1885. — Т. 10, вып. 1. — С. 25 — 69; То же. — Отд. отт. — Одесса: Шульце, 1885. — 45 с.; Очерк жизни зеленого растения //Вестн. виноделия. — 1903. — № 12.

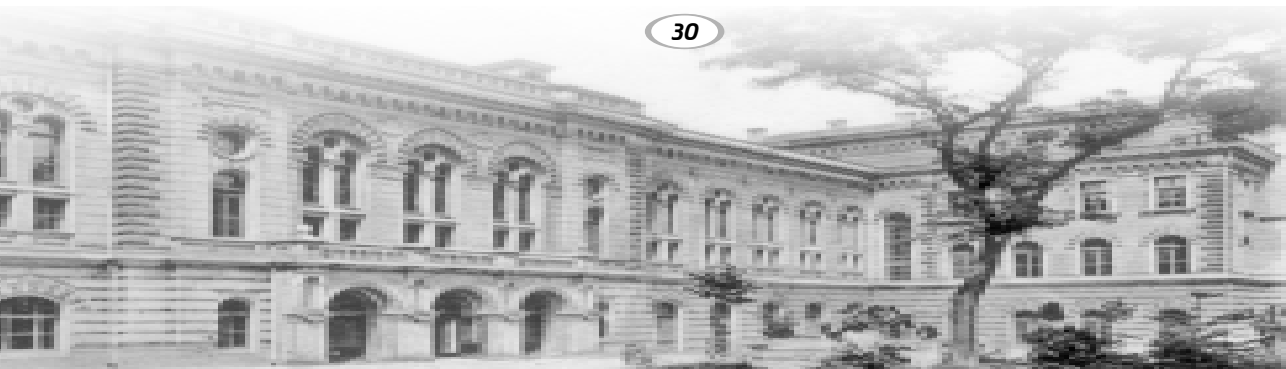

Літ.:
Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 439 — 440; Некролог //Ист. вестн. — 1915. — Март. — С. 1050; Очерки по истории русской ботаники. — М., 1947. — 320 с.; Потапенко Г. И. Материалы по истории ботаники в Одесском университете //Из истории биологической науки. — Л., 1961. — С. 44 — 62. — (Тр. ин-та истории естествознания и техники; Т. 41, вып. 10); Історія ОДУ за 100 р. — С. 172; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

РОЗАНОВ
Анатолій Якович

Біохімік

А. Я. Розанов народився 6 травня 1929 р. в м. Одесі. У 1949 р. закінчив Одеський медичний інститут та був залишений в аспірантурі. З 1952 до 1962 р. працював асистентом кафедри біохімії інституту. У 1953 р. захистив кандидатську дисертацію та отримав звання кандидата медичних наук.

З 1962 до 1963 р. працював завідувачем лабораторії біохімії Одеського НДІ туберкульозу, у 1963 — 1964 рр. — завідувачем лабораторії біохімії інституту проктології АМН СРСР (Київ). У 1964 р. захистив докторську дисертацію та отримав вчене звання доктора медичних наук, у 1966 р. — диплом професора кафедри біохімії.

З 12 жовтня 1964 р. до 1 червня 1995 р. працював завідувачем кафедри біохімії ОДУ, з 1 червня 1995 р. — професор тієї ж кафедри.

А. Я. Розанов написав 10 монографій, три наукових огляди та 146 наукових статей; виступав по телебаченню з чотирма науковими проектами, одержав диплом магістра.

Належав до української вітамінологічної наукової школи (керівники академіки О. В. Палладін, Р. В. Чаговець, Г. В. Донченко). Організував школи з молекулярної біології (1966 — 1971) та молекулярної організації

біомембран (з 1971) з основним науковим напрямком "Значення біомембран у механізмах регуляції біокаталізу". Був заступником голови правління Одеськоі секції Українського біохімічного товариства, лауреатом премії ім. О. В. Палладіна (1986), мав диплом Соросівського професора (1994).

Під його керівництвом захищено 46 кандидатських та 6 докторських дисертацій. А. Я. Розанов помер 13 листопада 2004 року.

Пр.:

Обмен витаминов при сердечно-сосудистых заболеваниях / Розанов А. Я., Хмелевский Ю. В. — К.: Здоров'я, 1975. — 150 с.; Тиамин / Под ред. А. А. Титаева. — М.: Наука, 1978; Экспериментальная витаминология / Под ред. Ю. И. Островского. — Мн.: Наука и техника, 1979; Ферментативные процессы и их коррекция при экстремальных состояниях / Розанов А. Я., Хмелевский Ю. В., Трещинский А. И. — К.: Здоров'я, 1985. — 208 с.; Механизмы регуляции биокатализа. — К.: Вища шк., 1989. — 237 с.; Ферментная технология. — Одесса: Эрудит, 1996. — 296 с.

Літ:

Учені вузів Укр. РСР. — С. 366 — 367; Скок В. І. [Розанов А. Я., Трещинський А. І., Хмелевський Ю. В.] //Вісн. АН Укр. РСР. — 1986. — № 8. — С. 96 — 98; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 125-127; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. А. Петров

РОЗЕНТАЛЬ
Микола Миколайович

Історик

Народився 5 жовтня 1892 р. у Санкт-Петербурзі. Закінчив Тенішевське комерційне училище та історико-філологічний факультет Петербурзького університету у 1914 р.

Магістерська дисертація на тему "Юліан Отступник" була захищена у 1922 Р., докторська диссертація "Социальные основы языческой реакции императора Юдиана" — у 1945 р. в Московському університеті.

Отримавши вищу освіту, М. М. Розенталь працює спочатку на посаді

наукового співробітника кафедри всесвітньої історії. В 1927 р. його затверджено доцентом, а у 1930 р. — професором по кафедрі "Історія Заходу".

У 1934 р. отримав звання "мастер-педагог", Почесну грамоту на всесоюзних змаганнях вищих шкіл.

В 1935 р. підчас масових репресій у Петербурзі М.М.Розенталя було заслано до Казахстану, де він у 1935-36 учбовіму році викладав у державному та вчительському інституті.

З вересня 1936–1954 рр. М.М.Розенталь працював на історичному факультеті Одеського державного університету. Професор, після війни — завідував кафедрою історії середніх віків, він читав курси лекцій на історичному, юридичному, філологічному факультетах. Блискучий лектор, знавець історії культури середньовіччя та Ренесансу, зокрема творчості У.Шекспіра, історія християнства, він присвячує цим темам низку спецкурсів.

Зазнав переслідувань як "космополіт" підчас кампанії кінця 40-х початку 50-х років. У зв'язку з цим рано пішов на пенсію та залишив Одесу.

З 1954 р. М.М.Розенталь жив у Москві, продовжував свої наукові дослідження, читав спецкурс у педагогічному інституті ім.Н.Д.Крупської.

Помер вчений 7 листопада 1960 Р. М.М.Розенталь — оригінальний дослідник діяльності імператора Юліана та пов'язаних з цим соціальних та релігійних питань. Крім того, вчений є автором багатьох робіт з історії середніх віків та початку нового часу. Історик-античник та медієвист.

Пр:

Юлиан Отступник. — Пг., 1923; ; Западно-европейское средневековье. — Л., 1925; Социальные основы языческой реакции императора Юлиана.: Автореф. докт. дис. // Изв. АН СССР. Сер. истории и философии. — 1945. — Вып. 5; Жанна д'Арк народная героиня Франции. — М., 1958; Христианство, его происхождение и сущность. — М., 1960.

Літ.:

Завьялова И. В., Першина З. В. Николай Николаевич Розенталь // Видные ученые Одессы. — Вып. 2. — С. 82 — 85; Історія Одеського університету за 100 років. — К., 1968. — С. 338.

Нємченко І. В.

РОЗОВСЬКИЙ
Лев Борисович

Інженер-геолог

Л. Б. Розовський народився у 1914 р. в Бобруйську. По закінченні в 1937 р. Дніпропетровського гірничого інституту працював в пошукових партіях Гідроенергопроекту в системі Держплану СРСР. З 1946 р. він працював в Одеському держуніверситеті, з яким пов'язана вся його наукова і педагогічна діяльність. За 32-річний період праці в стінах університету Л. Б. Розовський заснував Проблемну науково-дослідну лабораторію інженерної геології узбережжя моря, водосховищ і гірських схилів (листопад 1959) та кафедру інженерної геології і гідрогеології (1972), яку очолював до дня смерті.

У 1964 р. Л. Б. Розовський захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора геолого-мінералогічних наук на тему "Вопросы теории геологического подобия и применения природных аналогов в инженерной геологии". Під його керівництвом були розгорнуті широкі дослідження з проблем переробки берегів водосховищ, інженерно-геологічного моделювання та морської інженерної геології. В монографії "Питання теорії геологічної подібності і застосування натурних моделей" ним проведене широке узагальнення попередніх досліджень і подальший розвиток їх в галузі кількісних прогнозів в інженерній геології, показаний шлях застосування математичних методів.

Л. Б. Розовський — автор більше 100 наукових праць, в тому числі ряду монографій. Він був вченим, що прокладає нові шляхи в галузі теорії і поглиблення дослідження природи геологічних процесів. Результати його праць сприяли вирішенню важливих народногосподарських завдань.

Л. Б. Розовський вів велику науково-організаторську і педагогічну роботу, був членом ряду наукових рад при АН СРСР і АН УРСР. Під його керівництвом виросло не одне покоління спеціалістів-геологів і наукових працівників — кандидатів і докторів наук, в числі яких видатні

і відомі за кордоном вчені: академік І. П. Зелінський, професори В. М. Воскобойніков, Є. А. Черкез, Є. Г. Коніков та багато інших.

За свою трудову і громадську діяльність він був удостоєний ряду державних нагород і почесних звань.

Помер Лев Борисович Розовський 22 вересня 1978 р. в Одесі. Кремація проведена на Новоміському кладовищі Одеси. (бувш. Таїровське).

Пр.:

Некоторые особенности гидрологической характеристики и классификация аллювиальных потоков // Тр. ОГУ. — 1954. — Т. 2. — С. 31 — 69; Вопросы теории геологического подобия и моделирования. — М.: Недра, 1969. — 128 с.; Вопросы теории геологического подобия и применения натурных моделей: Альбом аналогов для прогноза переработки лессовых берегов водохранилища / Розовский Л. Б., Воскобойников В. М., Крыжановская И. Н. // Тр. ОГУ. — 1962. — Т. 152, вып. 2. — 110 с.; Физико-механические свойства донных осадков Черного моря / Розовский Л.Б., Бабинец А. Е., Емельянов В. А., Митропольский А. Ю. и др. — К.: Наук. думка, 1981. — 204 с.; Инженерно-геологические прогнозы и моделирование / Розовский Л.Б., Зелинский И. П., Воскобойников В. М. — К.; Одесса: Вища шк., 1987. — 208 с.; Строительство на акваториях и морская инженерная геология //Инж. геология. — 1979. — № 2. — С. 11 — 21; О новом направлении в инженерной геологии — морской инженерной геологии //Геология побережья и дна Черного и Азовского морей в пределах УССР. — К.: Изд-во КГУ, 1972. — Вып. 4. — С. 137 — 143.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 238-240; Лев Борисович Розовський. — Ю. А. Амброз, И. П. Зелинский. Видные ученые Одессы. — Вып. 9. — С. 70-76; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

РОТЕРТ
Владислав Адольфович

Ботанік, фізіолог рослин

В. А. Ротерт народився 25 липня 1863 р. у Вільно (нині Вільнюс). Його батько був директором Ризького комерційного банку, мати займалася вихованням

сімох дітей, з яких Владислав був старшим. У 1880 р. В. А. Ротерт закінчив у Ризі класичну гімназію і став студентом фізико-математичного факультету Дерптського (Тартуського) університету. Він прекрасно знав також англійську і французьку мови, читав і розмовляв на італійській, іспанській, шведській. Університет він закінчив у травні 1884 р. з дипломом кандидата ботаніки, представивши роботу "К анатомии листьев орхидей". Влітку цього ж року, вивчаючи внутрішній устрій стебла і корневищ насінних рослин 43 видів із 21 родини, він встановив різницю між однодольними і дводольними рослинами, залежність анатомо-морфологічної будови від умов зростання. Результатом явилась письмова доповідь "Строение и развитие окаймленных пор", за яку він у грудні 1884 р. отримав золоту медаль Дерптського університету.

Біля трьох років після цього В. А. Ротерт працював у закордонних лабораторіях, де вдосконалював майстерність, знайомився із різними проблемами мікології (Страсбург, А. де Барі), мікробіології (Париж, П. Е. Дюкло), пройшов спеціальний курс з фізики (Страсбург, А. Кундт). Півроку стажувався у лабораторії провідного вітчизняного фізіолога рослин А. С. Фамінцина у Петербурзі.

У 1889 — 1891 рр. Владислав Адольфович працював приват-доцентом у Казанському університеті, де читав курси анатомії і фізіології рослин, проводив ботанічні бесіди, в яких брали участь і студенти, і співробітники, вивчав міксоміцети Прибалтики і околиць Казані. Серед його учнів того періоду був В. В. Заленський, що залишив помітний слід у екологічній фізіології рослин.

Для удосконалення педагогічної майстерності у 1891 — 1892 рр. його відрядили до Лейпцігського університету. У 1893 р. у Києві він захистив докторську дисертацію "О гелиотропизме" (опоненти — професори О. В. Баранецький і І. Ф. Шмальгаузен). У Казанському університеті В. А. Ротерт працював до 1897 р., займаючи послідовно посади позаштатного екстраординарного професора, завідувача ботанічного кабінету. Серед надрукованих у цей час робіт слід відзначити статтю про невідомий вид вошерії — водорості, знайденої в околицях Казані і названої на честь професора ботаніки Новоросійського університету Я. Я. Вальца.

У 1899 р. він був обраний членом-кореспондентом Краківської АН, у 1900 р. брав участь у X з'їзді польських природознавців і лікарів (Краків).

1897 — 1902 рр. були присвячені праці у Харківському університеті на посаді спочатку екстраординарного, а потім ординарного професора ботаніки. В. А. Ротерта виділяли працездатність, високе почуття відповідальності і вимогливості до себе.

У 1902 р. В. А. Ротерт став ординарним професором Новоросійського університету, а у 1903 р. — завідувачем ботанічної лабораторії, яку фактично сам і створив. Він дивився на Ботанічний сад не тільки як на учбово-допоміжну установу для занять з морфології та систематики рослин, але й як на корисну для всіх розділів ботаніки, агрономії, географії. Ним була створена дослідна оранжерея у Ботанічному саду, музей при лабораторії, мініатюрний Ботанічний сад у сквері біля університету. Він брав участь у наукових експедиціях у різні куточки світу від Росії до Північної Америки і в той же час охоче вивчав разом із студентами флору околиць Одеси. Про найцікавіші екскурсії разом із В. А. Ротертом вдячно згадували такі відомі згодом вчені як Г. А. Боровиков, А. М. Криштофович, А. О. Сапєгін, І. Д. Щербак, що були на той час студентами.

Він прекрасно читав лекції і охоче залучав до наукової роботи студентів і молодих викладачів. Завдяки йому і молодим ученим, які згуртувались навколо нього, — Г. А. Боровикову, І. Д. Щербаку, Ф. М. Породку, — було підготовлено грунт для подальшого розвитку вчення про фітогормони. У 1907 р. Берлінське ботанічне товариство за наукові заслуги обрало його своїм членом-кореспондентом. У 1905 р. він брав участь у з'їзді викладачів учбових закладів у Петербурзі.

Під час роботи в Новоросійському університеті він продовжив вивчення явища подразнення у нижчих організмів, писав роботи з історії розвитку і біології грибів, наукові реферати, статті критичного змісту.

У 1907 р. він виступив перед бастуючими студентами, що піднялися на захист своїх прав і був звільнений з університету за вказівкою з Петербурга. Як писав В. І. Талієв: "Человек, преданный науке, живой и бесспорно талантливый, был беспощадно выброшен за борт и, будучи

выбит из своей нормальной колеи, вынужден был искать пристанища в заграничном университете".

Завдяки настійним вимогам В. А. Ротерта йому дозволили виїхати у дворічне відрядження у Бейтензорський ботанічний сад (острів Ява). Але й після цього в Новоросійському університеті йому не дозволили працювати і у 1910 р. він став професором кафедри фізіології рослин Ягелонського університету у Кракові, а у 1913 р. — дійсним членом Краківської АН.

Початок першої світової війни застав В. А. Ротерта на відпочинку у Норвегії. Оскільки він був російським підданим, він не зміг повернутися до Кракова і поїхав спочатку до Саратова, а потім у наукову експедицію до Середньої Азії і Кавказу. Він продовжив вивчення роду Їжача голівка, описав 8 видів, розробив таблицю для вивчення, дав рекомендації зі збору. Всього він надрукував 68 робіт.

У 1915 р. шість місяців В. А. Ротерт жив і працював у Києві, у Ботанічному музеї, де плідно співпрацював із С. Г. Навашиним, востаннє з'їздив у наукову експедицію у Фінляндію. Через військову обстановку повернутися у Київ не зміг і поїхав до Петрограду, де почав працювати у Ботанічній лабораторії АН. У грудні 1915 р. він простудився і не зміг подолати хворобу. Помер вчений 3 січня 1916 р.

Пр.:

Курс физиологии растений. Ч. 1: Физическая физиология. — Казань, 1891. — 130 с.; К вопросу о русской ботанической терминологии //Зап. Харьк. ун-та. — 1902. — Кн. 1, прил. 1. — С. 1 — 28; Действие эфира и хлороформа на раздражимость микроорганизмов //ЗНОЕ. — 1903. — Т. 25, вып. 2. — С. 1-42; Das Verhalten der Pflanzen gegenuber dem Aluminium //Bot. Zeitung. — 1906. — № 64. — S. 43-52; Ежеголовковые //Флора Азиатской России. — 1913. — Вып. 1. — С. 17-37; Die Flora des Rigaer Zentralguterbahnhofs //Korrepondenzblatt des Naturforscher. — Bd. 57. — Riga, 1915. — S. 79-93.

Літ.:

Манойленко К. В. Вл. А. Ротерт / Отв. ред. И. Н. Коновалова. — Л., 1978. — 141 с. — (Сер. "Науч.-библиогр. лит."); Боровиков Г. А. Памяти проф. В. А. Ротерта //ЗОСХЮР. — 1916. — Т. 86, кн. 1. — С. 1-31; Новопокровский И. В. Памяти проф. В. А. Ротерта //Природа. — 1916. — № 5/6. — С. 673-680; Гольд Т. М. В. А. Ротерт //Ботан. журн. — 1966. — № 1. — С. 145 — 151; Манойленко К. В. Неизвестные моменты из жизни и научной деятельности ботаника В. А. Ротерта //Из истории биологии. — М., 1970. — Вып. 3. — С. 90-103; Его же. Вл. А. Ротерт / Отв. ред. И. М. Коновалова. — Л., 1978. — 141 с.; Hausmann. — S. 596-597; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

РУБЕНЧИК Лев Йосипович

Мікробіолог, член-кореспондент АН УРСР

Л. Й. Рубенчик народився 3 квітня 1896 р. в Одесі. У 1922 р. закінчив Одеський інститут народної освіти, в якому працював асистентом.

У 1933 р. Л. Й. Рубенчик захистив докторську дисертацію, а з 1933 р. він перший завідувач кафедри мікробіології Одеського університету. Науково-дослідна робота на кафедрі проводилась у напрямку, що був заснований професорами Я. Ю. Бардахом, О. А. Веріго, М. Д. Зелінським, Є. М. Брусіловським, які заклали основи еколого-мікробіологічних досліджень у галузі мікробіології солоних озер, характеристики мікрофлори Одеських лиманів і Чорного моря. Також проводились дослідження у галузі вивчення процесів грязеутворення, вивчення процесів біокорозії бетонів морських гідротехнічних споруд, вивчалася мікрофлора полей зрошення і промислових стічних вод. Важливі праці Л. Й. Рубенчика у вивченні геохімічної діяльності бактерій цикла сірки (на його честь одна з бактерій цієї групи була названа Vibrio Rubentchikii Baars).

У 1939 р. Л. Й. Рубенчик був обраний членом-кореспондентом Академії наук УРСР. З 1944 до 1972 р. він завідувач відділу загальної та мікробіології грунту Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного. А з 1974 р. — науковий консультант того ж відділу.

Разом із співробітниками відділу загальної і грунтової мікробіології Інституту мікробіології і вірусології АН України протягом ряду років Л. Й. Рубенчик розробляв проблему взаємовідносин грунтових бактерій з вищими рослинами. Підсумком цих досліджень була монографія “Азотобактер і його використання у сільському господарстві”.

Л. Й. Рубенчик також своїми дослідженнями створив реальну основу для використання мікроорганізмів як біологічних індикаторів. Результати цих досліджень узагальнені у книзі “Мікроорганізми — біологічні індикатори”, яка була нагороджена премією ім. Д. К. Заболотного у 1973 р.

Професор Л. Й. Рубенчик брав участь у виконанні ряду державних завдань з розробки мір по покращенню якості дніпровської питної води. У 1983 р. Л. Й. Рубенчик з групою співробітників був нагороджений премією Ради Міністрів СРСР за виконання праць по з'ясуванню причин створення агресивного середовища при будівництві Київського метрополітену.

Л. Й. Рубенчик — автор і співавтор більш 180 наукових праць і авторських свідоцтв. Під його керівництвом захищено більше 40 докторських і кандидатських дисертацій.

Помер Л. Й. Рубенчик 14 грудня 1988 р. у Києві.

Пр.:

Сульфатредуцирующие бактерии. — М.; Л., 1947; Микроорганизмы и микробиальные процессы в соленых водоемах УССР. — К.: Изд-во АН УССР, 1948; Микроорганизмы как фактор коррозии бетона и металлов. — К.: Изд-во АН УССР, 1950; Азотобактер и его применение в сельском хозяйстве. — К.: Изд-во АН УССР, 1960; Микроорганизмы — биологические индикаторы. — К.: Наук. думка, 1972.

Літ:

Історія ОДУ за 100 р.; Іваниця В. О., Мішнаєвський М. С. Розвиток мікробіології в Одеському університеті //Одесі — 200. — Ч. 2. — С. 130 — 133; Андреюк Е. І. Рубенчик Л. И.: (К 100-летию со дня рождения) //Микробиол. журн. — 1996. — Т. 58, вып. 1. — С. 106 — 107; Укр. энцикл. словарь. — К., 1989. — Т. 3; Биологи: Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 541 — 542; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, М. С. Мішнаєвський

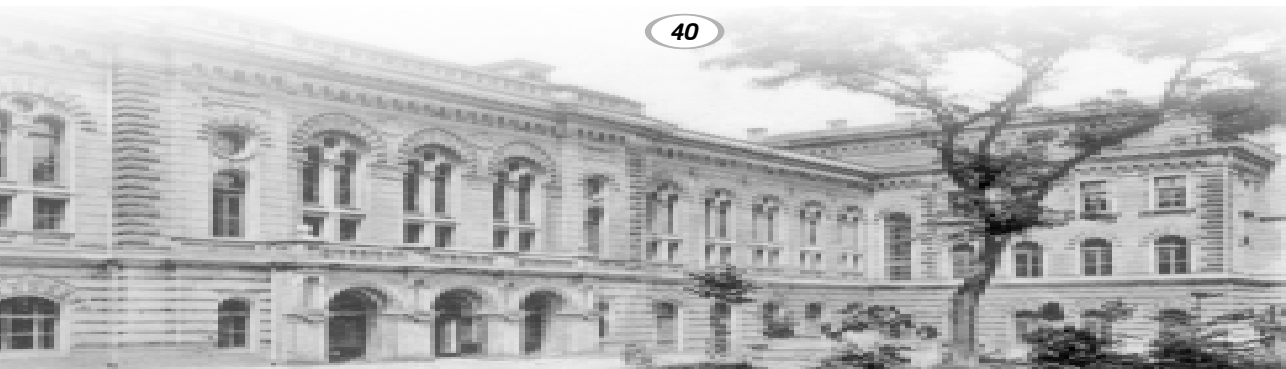

РУБІНШТЕЙН
Сергій Леонідович

Психолог, член-кореспондент АН СРСР,
академік АПН СРСР,
лауреат Державної премії СРСР

С. Л. Рубінштейн народився 6 червня 1889 р. в м. Одесі в сім'ї відомого адвоката Л. О. Рубінштейна. Старший син в сім'ї, мав ще трьох братів. Значну роль у вихованні та навчанні сина відіграла мати. Читання стало головним його заняттям, зацікавленість зосереджувалась на етичній та релігійно-етичній літературі. Власна хвороба і пов'язані з нею роздуми про смерть, несподівана хвороба батька, що позбавила сім'ю міцної матеріальної опори, трагічний стан матері заставили Сергія рано замислитися над проблемами життя. Зацікавленість світоглядними проблемами викликала бажання спеціалізуватися у галузі філософії, породила нетерпимість і революційний дух. У подальшому він захопився марксизмом.

У 1908 р. С. Л. Рубінштейн закінчив Рішельєвський ліцей з золотою медаллю. Після закінчення ліцею поїхав до Фрейбургу (Німеччина), де навчався два семестри. Незадоволеність навчанням примусила його переїхати до Марбургу, де викладали Г. Коген і Напорт. У Магбургу відбулося усвідомлення незадоволеності неокантіанською концепцією в її фрейбурзькому (Ріккерт) та марбурзькому варіантах. Прагнення вирватись із лещат чистої думки і, спираючись на природознавство, прокласти шлях до пізнання реальної дійсності, заставило С. Л. Рубінштейна створити власну філософську концепцію. Аналізуючи та переосмислюючи проблему методу пізнання в природничих та гуманітарних науках, у представників марбурзької школи, він по-іншому поставив її і прийшов до ідей суб'єктності і особливого типу детермінації в гуманітарному знанні.

У 1913 р. С. Л. Рубінштейн закінчив навчання, виклавши свою філософську концепцію в дисертації "Исследование проблемы метода", напи-

саній німецькою мовою, за яку йому було присвоєно звання доктора наук. С. Л. Рубінштейн залишився в Німеччині і до 1914 р. працював у Берлінському університеті, викладаючи філософію. Світова війна змусила його повернутися до Одеси. До 1919 р. він працював у гімназії. У 1917 р. на засіданні Філософського товариства при Новоросійському університеті виступив з доповіддю "Философская система Когена". У квітні 1919 р. на підставі поданого професором М. М. Ланге відгуку про його роботи історико-філологічний факультет обрав його приват-доцентом кафедри історії філософії. Працюючи на посаді приват-доцента, він читав курси психології логіки і теорії пізнання, історії філософії. Крім того, в грудні 1919 р. йому було доручено читати курс "Вступ до філософії" в Одеському політехнічному інституті.

Глибоке незадоволення життям передреволюційного і революційного періоду повернуло вченого до етичної і духовної проблематики, до проблеми особистості. Визначилося коло його духовних пошуків: правда життя, революція, перевлаштування суспільства, внутрішній конфлікт і духовні сумніви, проблема революції і насилля, революції і гуманізму, лицемірства християнського жалю до принижених і ображених та боротьби за нову людину. Згодом С. Л. Рубінштейн напише: "Моєю спеціальністю стає педологія". У квітні 1921 р. він був обраний на вакантну після смерті М. М. Ланге посаду професора кафедри філософії і психології Інституту народної освіти. Він розробив і читав курси лекцій з психології, теорії мистецтва, логіки, математичної логіки, основ теорії знання, історії філософії російською та німецькою мовами. Володів він також французькою, англійською, латинською та давньогрецькою мовами. Українську мову і культуру українського народу вивчав як спеціаліст.

Перебуваючи на посаді професора кафедри філософії і психології, С. Л. Рубінштейн опублікував статті "Н. Н. Ланге", "Принцип творческой самодеятельности", що відома ще під назвою "К философским вопросам современной педагогики". Перша стаття дає уявлення про глибину особистості М. М. Ланге і містить критичний аналіз його експериментальних досліджень, у другій вперше формулюється принцип єдності свідомості і діяльності, точка зору, згідно з якою індивідуальна психічна осо-

бистість з усім багатством думок і почуттів найбільш зобов'язана особистій творчості індивідуума.

До архівних робіт цього періоду відносяться "Размышления о науке", "Заметки по методологии истории и общественных наук", "Наука и действительность", "Программа по логике", "Психология Шпрангера как наука о духе". Ці роботи позначені різкою полемікою з кантіанською та неокантіанською традиціями. Роботи цього періоду об'єднані формулою про формування суб'єкта в стосунках зі світом — "субъект, соотносясь с миром, сам формируется", котра є загальною теоретико-методологічною позицією, що означила цей період творчості вченого.

З 13 листопада 1922 р. С. Л. Рубінштейна призначено на посаду директора Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ), фонд якої налічував 1 200 000 книг, з великою кількістю цінних і рідкісних видань. Ним був розроблений "Проект программы общевузовского семинара главной библиотеки высшей школы г. Одессы", який почав свою роботу у 1924 р. Через два роки при ЦНБ під керівництвом вченого був створений інститут аспірантури, в якому приступили до навчання чотири аспіранти. Один з них, С. Я. Боровий, згодом став доктором історичних наук. С. Л. Рубінштейн виступав з доповідями на першій нараді працівників книги у Харкові (1923), першій конференції наукових бібліотек у Києві (1925), з інформаційним повідомленням на 2 Всеросійському бібліографічному з'їзді у Москві (1926), був учасником з'їзду працівників наукових бібліотек у Ленінграді (1926). У 1927 р. він був обраний членом президії Бібліографічної комісіїї при ВУАН, активно працював у правлінні Українського бібліографічного товариства в Одесі і входив до складу його редколегії.

У 1930 р. С. Л. Рубінштейн переїхав до Ленінграду, де став завідувачем кафедри психології Ленінградського педагогічного інституту ім. О. І. Герцена. Тут він написав і опублікував свої перші великі монографії "Основы психологии" (1935), "Основы общей психологии" (1940). У 1942 р. робота "Основы общей психологии" була удостоєна Державної премії СРСР. Восени того ж року С. Л. Рубінштейн переїхав до Москви, де його призначили директором Інституту психології. Він організував і очолив кафедру психології МДУ (з 1943 р. — відділення психології на філософському факультеті

МДУ). У 1943 р. його обрали членом-кореспонендом Академії наук СРСР, а в 1945 р. — академіком Академії педагогічних наук.

У 1945 р. С. Л. Рубінштейн організував і очолив першу в Академії наук СРСР психологічну лабораторію — Сектор психології Інституту філософії. У 1946 р. він опублікував друге, значно розширене і доопрацьоване видання фундаментальної праці "Основы общей психологии". Проте через рік був звинувачений у космополітизмі і усунений з усіх посад. З осені 1953 р. вченого поступово поновили у правах і реабілітували. Сектор психології в Інституті філософії АН СРСР, надрукував свої праці "Бытие и сознание" (1958), "О мышлении и путях его исследования" (1958), "Принципы и пути развития психологии" (1959).

Помер С. Л. Рубінштейн 11 січня 1960 р. у Москві. Його філософський рукопис "Человек и мир" був опублікований посмертно у 1973 р. в однотомнику "Проблемы общей психологии".

Пр.:

Основы психологии. — М.: Учпедгиз, 1935. — 496 с.; Основы общей психологии. — М.: Учпедгиз, 1940. — 596 с.; Бытие и сознание. — М.: Изд-во АН СССР, 1957. — 328 с.; О мышлении и путях его исследования. — М.: АН СССР, 1958. — 147 с.; Принципы и пути развития психологии. — М.: АН СССР, 1959. — 354 с.; Проблемы общей психологии / Отв. ред. Е. В. Шорохова. — М.: Педагогика, 1973. — 423 с.

Літ.:

Рубинштейн Сергей Леонидович: К 100-летию со дня рождения: [Указ. лит.] / Сост. О. Ю. Ноткина. — Одесса, 1989. — 10 с.; Альбуханова-Славская К. А., Брушлинский А. В. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна. — М.: Наука, 1989. — 243 с.; Ноткина О. Ю. По призванию //ЗНК. — 1989. — 15 верес.; Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки. Воспоминания. Материалы: К 100-летию со дня рождения / Отв. ред. Б. Ф. Ломов. — М., 1989. — 435 с.; Цуканов Б. И. Одесский период жизни С. Л. Рубинштейна //Психол. журн. — 1989. — Т. 10, № 3. — С. 32 — 34; Matthaus W. Sowjetische Denkpsychologie. — Gцttingen, 1988; Riegel K. F. Foundations of dialectical psychology. — New-York, 1979; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Арх.:

ДАОО. — Ф.1593, спр. 281; Ф. 1287, оп. 1, спр. 16; Ф. 1724, оп.1, од. зб. 67.

Л. Н. Акімова, Б. Й. Цуканов

РУССЬЯН
Цезар Карлович

Математик

Народився 27 серпня 1867 р. у с. Макеєво Херсонської губ. (тепер Миколаївська обл.). У 1885 р. Ц. К. Руссьян вступив на математичний відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчив у 1889 р. з дипломом першого ступеня. З 1890 до 1892 р. Цезар Карлович готувався до професорського звання на кафедрі чистої математики під керівництвом І. В. Слешинського. Після закінчення підготовки Ц. К. Руссьян склав магістерські іспити і у 1893 р. став приват-доцентом кафедри чистої математики. У Новоросійському університеті Ц. К. Руссьян викладав інтегрування диференціальних рівнянь у частинних похідних першого порядку, теорію скінченних різниць, теорію визначників і теорію проективної геометрії.

Одночасно він продовжував працювати над магістерською дисертацією "Теория интегрирования дифференциального уравнения $x_1dx_2+\ldots+x_pdx_p=0$ и метод Пфаффа", яку захистив у 1896 р. у Новоросійському університеті. У 1897 р. молодого вченого відрядили до Лейпцігського університету, де він відвідував лекції С. Лі "Геометрія дотичних перетворень". Через два роки Ц. К. Руссьян повернувся і у 1900 р. захистив докторську дисертацію "Система уравнений Пфаффа".

Спочатку Цезар Карлович займався питаннями алгебри, потім — диференціальними рівняннями. З робіт з диференціальних рівнянь найбільш цінними є магістерська і докторська дисертації, які були надруковані у "Записках" Новоросійського університету у 1894 і 1899 р.

Ц. К. Руссьян брав активну участь у роботі Математичного відділу Новоросійського товариства природознавців, виступав з лекціями з аналітичної геометрії, коли товариство почало читання публічних лекцій, з доповідями на його засіданнях з природничих наук.

На початку 1903 р. Цезар Карлович переїхав до Кракова, де почав

працювати у Ягеллонському університеті на посаді професора кафедри чистої математики. У 1906 р. його запросили до Харківського університету на посаду ординарного професора кафедри чистої математики. У тому ж році Ц. К. Руссьян став членом Харківського математичного товариства, у 1906 — 1913 рр. і 1925 — 1934 рр. був заступником голови товариства.

У Харківському університеті вчений читав курси диференціального, інтегрального, варіаційного числення, спецкурси з інтегрувань диференціальних рівнянь у частинних похідних, векторного аналізу. Матеріали лекцій деяких курсів були видані. Перший підручник в Україні з диференціального числення написав і опублікував Ц. К. Руссьян у 1919 р.

Після реорганізації університетів Ц. К. Руссьян перейшов до Харківського інституту народної освіти, де у 1921 — 1928 рр. очолював науково-дослідну кафедру математичного аналізу і був професором кафедри математичного аналізу Харківського фізико-хіміко-математичного інституту. З 1929 р. Ц. К. Руссьян працював в Українському науково-дослідному інституті математики і механіки.

Після відновлення Харківського університету Цезар Карлович повернувся туди як професор кафедри математичного аналізу, де працював до кінця свого життя. Він продовжував вивчати диференціальні рівняння у частинних похідних, системи пфаффових рівнянь. Остання праця на цю тему була надрукована після смерті вченого. Помер Ц. К. Руссьян у 1935 р. (з інших джерел — у 1934 р.).

Праці Ц. К. Руссьяна були одними з перших у вітчизняній математичній літературі з теорії інтегрування рівнянь і систем рівнянь Пфаффа. У них не тільки були систематизовані численні результати іноземних авторів, але і розглянуто нові способи інтегрування рівнянь Пфаффа.

Пр.:

Теория интегрирования дифференциального уравнения //ЗИНУ. — 1896. — Т. 67. — С. 159 — 510; Система уравнений Пфаффа //Там же. — 1899. — Т. 78. — С. 385 — 576; Дифференциальное исчисление. — Харьков, 1919. — 320 с.; Метод интегрирования дифференциального уравнения //Учен. зап. н.-и. каф. — Харьков, 1928. — Т. 3. — С. 1 — 64; Метод интегрирования дифференциальных уравнений в частных производ-

ных второго порядка по двум переменным независимым, приведенным к системе обыкновенных дифференциальных уравнений //Зап. Харьк. мат. о-ва. — 1928. — Т. 2. — С. 113 — 198.

Літ.:

Список лиц... на 1907 г. — С. 730; на 1914 г. — С. 500; Наука и науч. работники СССР. — С. 357; Киро С. Н. Математика в Одесском (Новоросийском) университете // Науч. ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957. — С. 121 — 126; Руссьян Ц. К. // История отеч. мат. — Т. 2. — С. 489, 492, 579; Т. 4, кн. 2. — С. 608; Історія ОДУ за 100 р. — С. 275 — 276; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 97 — 98; Историко-математические исследования. — М.: Физматгиз, 1961. — Вып. 14; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

С

САБІНІН
Єгор Федорович

Математик

Є. Ф. Сабінін народився 26 березня 1831 р. в Коломні Московської губ. в дворянській сім'ї. Середню освіту отримав в московській першій гімназії (1849). Ще будучи учнем гімназії, Єгор Федорович виявив особливий інтерес до занять математикою і вирішив присвятити себе вивченню цієї науки. В цей час був припинений прийом на всі факультети Московського університету, крім медичного, на який він і вступив з наміром перевестися згодом на математичний. Але невдовзі перехід з факультету на факультет був заборонений. Тому Є. Ф. Сабінін вступив до Головного педагогічного інституту в Петербурзі, де під керівництвом знаменитого математика академіка М. В. Остроградського вивчав математику, і в 1856 р. закінчив його зі срібною медаллю.

Після цього Єгор Федорович 10 років працював у московській третій гімназії вчителем математики, займаючись водночас науковою роботою. В 1861 р. у міжнародному науковому журналі Ф. А. Крелля, що видавався в Берліні, він нарукував свою першу статтю, де дав пряме виведення відомої формули Остроградського для варіації кратного інтеграла.

У 1866 р. Є. Ф. Сабінін захистив магістерську дисертацію "Об условиях, служащих к отысканию и различению maximum и minimum двойных интегралов", яка цього ж року була надрукована у першому випуску "Математического сборника". У 1864 р. він став активним учасником відомого математичного гуртка, керованого М. Д. Брашманом, а у 1867 р. — одним із засновників і дійсним членом Московського математичного товариства, яке відіграло велику роль у розвитку вітчизняної математики.

У 1867 р. Є. Ф. Сабініна обрали доцентом кафедри чистої математики Новоросійського університету. Продовжуючи наукову роботу, Єгор Федорович у 1868 р. захистив докторську дисертацію "Исследование наибольших и наименьших значений определенных многократных интегралов". Це був перший в Новоросійському університеті захист дисертації з математики. Цією працею відкривався перший том журналу "Записок ІНУ" (1868). В тому ж році Є. Ф. Сабініна було обрано першим професором чистої математики, спочатку екстраординарним, а потім ординарним. Протягом своєї двадцятирічної діяльності він викладав ряд математичних курсів: в різні роки читав лекції з вищої алгебри, аналітичної геометрії, диференціального, інтегрального та варіаційного числення, числення скінчених різниць, теорії чисел, теорії ймовірностей, спецкурс з теорії функцій комплексної змінної. Є. Ф. Сабінін переніс у стіни молодого університету рівень викладання математики, встановлений його вчителем М. В. Остроградським. "Сабинин читал лекции сравнительно очень редко, но тем не менее он имел громадное влияние на математическое сознание студентов, так как действительно он имел математический дар", — згадував С. Ю. Вітте, що був його студентом (Воспоминания. — М., 1960. — Т. 1. — С. 78).

У 1869 р. вчений брав участь у роботі II з'їзду російських природо-

знавців у Москві, в 1870 р. став одним з фундаторів Новоросійського товариства природознавців, але дійсним членом його не став.

У 1872 р. Є. Ф. Сабінін тимчасово обіймав посаду декана фізико-математичного факультету. Разом з деканом факультету К. І. Карастельовим він вступив у конфлікт з групою прогресивних вчених факультету, яку очолював І. І. Мечников. Сам І. І. Мечников дав нищівну характеристику їх діяльності: "Карастельов і Сабінін є ініціаторами і керівниками підлої групи. Це двоє друзів, які мають порівняно велику владу, оскільки один із них декан, а другий виконує обов'язки декана як старший по службі, вдаються до всіх нечесних та незаконних способів" (Борьба за науку в царской России. — М.; Л., 1931. — С. 212). У період з 28 лютого 1880 р. до 23 квітня 1881 р. він був деканом фізико-математичного факультету, а потім відмовився від посади; у 1881–1882 рр. Є. Ф. Сабінін — інспектор Одеського комерційного училища.

16 вересня 1881 р. виповнилося 25 років педагогічної служби Є. Ф. Сабініна. 17 вересня 1881 р. на Раді Новоросійського університету відбулося балотування на залишення його в званні професора ще на 5 років. Ректор університету С. П. Ярошенко дав позитивний відгук про роботу Є. Ф. Сабініна. Не дивлячись на це, він був забалотований більшістю в один голос, але Рада просила його читати лекції до кінця 1881/82 навч. р., а 20 лютого 1882 р. Міністерство народної освіти призначило його позаштатним ординарним професором з чистої математики на 5 років. У 1887 р. Є. Ф. Сабінін був затверджений ще на 5-річчя, але не зміг дослужити його в зв'язку з важкою хворобою. Тому 1 серпня 1889 р. Єгор Федорович остаточно вийшов у відставку і повернувся до Москви, де майже 20 років був прикутий до ліжка, але дослідницьку роботу продовжував до кінця життя.

Почавши свою наукову діяльність під керівництвом М. В. Остроградського, Є. Ф. Сабінін все життя перебуває під впливом свого геніального вчителя. Так, зміст обох його дисертацій становить узагальнення та розвиток формул Остроградського, які дають вираз варіації кратних інтегралів. Інші роботи також тісно примикають до досліджень вчителя. Є. Ф. Сабінін був автором його першої наукової біографії (1881). Науковий

авторитет М. В. Остроградського для Є. Ф. Сабініна був настільки великим, що це стало в деякій мірі причиною помилок у його роботах (наприклад, брошура про спробу доведення п'ятого постулата Евкліда, 1908).

Основні праці вченого присвячені варіаційному численню та його застосуванням до геометрії та механіки. У 1883 р. Є. Ф. Сабінін відкрив новий варіаційний принцип механіки. В останній одеській праці "О мемуаре Саррюса" він дав детальний критичний аналіз дослідження французького математика П. Саррюса, присвяченого необхідним умовам екстремуму кратних інтегралів. У 1893 р. було видано курс "Вариационного исчисления". У 1897 р. він видав брошуру "О преобразованиях вариации определенного многократного интеграла", в якій виклав отримані ним важливі результати про есктремуми кратних інтегралів. Деякі його курси літографовані. Праці з інтегрування звичайних рівнянь та з основ геометрії виявилися помилковими. Від деяких із них Є. Ф. Сабінін пізніше відмовився і не зазначив їх в переліку своїх робіт.

Викладацьку діяльність Єгор Федорович поєднував з підготовкою молодих вчених. Кілька його учнів стали професорами Новоросійського університету (С. П. Ярошенко, І. В. Слешинський та інші), серед яких першим і найвизначнішим був С. П. Ярошенко, пізніше ректор університету.

Помер Є. Ф. Сабінін 19 жовтня 1909 р.

Пр.:

Исследование наибольших и наименьших значений определенных многократных интегралов //ЗИНУ. — 1868. — Т. 1. — С. 1 —24; О двух предметах, относящихся к вариационному исчислению //Мат. сб. — 1868. — Т. 4. — С. 94 — 105; К интегрированию дифференциальных уравнений с помощью рядов //ЗИНУ. — 1878. — Т. 26. — С. 237 — 258; О начале наименьшего действия //Там же. — 1881. — Т. 32. — С. 227 — 278; Михаил Васильевич Остроградский //Там же. — 1882. — Т. 33. — С. 41 — 72; Дополнение к статье "О начале наименьшего действия" //Там же. — 1883. — Т. 35. — С. 381 — 413; О мемуаре Саррюса //Мат. сб. — 1889. — Т. 14. — С. 451 — 471.

Літ.:

Сабинин Е. Ф. // Виноградов П. Краткий исторический очерк 50-летия Московской 3 гимназии (1839 — 1889). — М., 1889. — С. 158; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 338 — 342; ЭСБЕ. — Т. 55. — С. 14; Большая энциклопедия / Под ред. С. П. Южакова. — СПб.,

1904. — Т. 16. — С. 721; Е. Ф. Сабинин (Некролог) // Мат. сб. — 1909. — Т. 27, вып. 4. — С. 407 — 412; Киро С. Н. Математика в Одесском (Новороссийском) университете (1865 — 1955) //Науч. ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957. — С. 121; Лейбман Э. Б. Математическое отделение Новороссийского общества естествоиспытателей (1876 — 1928) //Историко-математические исследования. — М., 1961. — Вып. 14; Кіро С. М. Математика в Одеському (Новоросійському) університеті. Ч. 1: Дорадянський період //Іст.-мат. зб. — 1961. — Вип. 2. — С. 23 — 24; Історія ОДУ за 100 р. — С. 20 — 21, 269 — 270; История отеч. мат. — Т. 2; Сабінін Є. Ф. //Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 99 — 101; Очерки развития науки в Одессе. — С. 8; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 204; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. В. Рудяк

САВЧЕНКО Костянтин Миколайович

Астороном

К. М. Савченко народився 27 грудня 1910 р. в Херсоні в родині військового писаря. Після закінчення школи-семирічки і Херсонського профтехучилища (1927) вступив до Херсонського інституту народної освіти. Після закінчення його у 1931 р. був рекомендований до аспірантури Харківського університету. В аспірантурі навчався за спеціальністю "небесна механіка" у професора О. І. Раздольського. Закінчив аспірантуру у 1934 р.,

У 1935 р. в Харкові захистив кандидатську дисертацію "О движении небесных тел, масса которых меняется во времени". В 1934 — 1940 рр. К. М. Савченко працював науковим співробітником Астрономічної обсерваторії і доцентом Харківського університету. В той же час (1938 — 1940 рр.) на запрошення Херсонського педагогічного інституту читав в ньому курс загальної астрономії, а в 1940 р. повернувся до Херсона і працював доцентом Херсонського педагогічного інституту.

На початку Великої Вітчизняної війни разом з викладачами інститу-

ту К. М. Савченко копав окопи і 17 серпня 1941 р. був взятий у полон німцями, але згодом звільнений і працював у Херсоні годинниковим майстром (та нелегально збройним майстром на прохання партизан). Але, щоб не потрапити на роботу до Німеччини, 3 листопада 1943 р. виїхав до Одеси, де влаштувався годинниковим майстром і співробітником Астрономічної обсерваторії університету, продовжуючи зв'язки з партизанами.

Після визволення Одеси К. М. Савченко 12 квітня 1944 р. офіційно став співробітником Одеського університету і згодом був призначений завідувачем кафедри астрономії (1944) і відділу теоретичної астрономії Астрономічної обсерваторії (1944–1956 рр.) Одеського державного університету. У 1948 р. захистив докторську дисертацію "Опыт качественного обоснования космогонической теории Канта", а в 1950 р. був затверджений у вченому званні професора.

У 1950 р. в Одеському університеті кафедру астрономії фізико-математичного факультету розділили на дві кафедри: кафедру астрофізики на чолі з професором В. П. Цесевичем, яка працювала більше з фізичним відділенням, і кафедру астрономії, яка працювала більше з математичним відділенням факультету і завідувачем якої став професор К. М. Савченко. Цю посаду він обіймав до 1956 р.

Професор К. М. Савченко був відомим спеціалістом в галузі небесної механіки і космогонії. Він вивчав рух і обертання небесних тіл змінної маси, природу тяжіння, займався розв'язуванням питань космогонічної гіпотези Канта, питаннями походження супутників планет, які, за його думкою, були захоплені планетами гравітаційним засобом; він шукав математичні засоби спростування теорії відносності, яку не вважав за дійсно доказану.

Професор К. М. Савченко виховав значну кількість учнів, вчителів, науковців — фахівців з астрономії, відомих в СРСР і світі. Найбільш відомим з його учнів став В. К. Абалкін, доктор фізико-математичних наук, член-кореспондент Російської Академії наук, директор Головної (Пулковської) астрономічної обсерваторії РАН. Дочка К. М. Савченка,

Наталія Костянтинівна, закінчила Одеський університет і працює в Ботанічному саду університету.

Професор К. М. Савченко як викладач і науковець опублікував понад 50 наукових праць, учбовий посібник для студентів з теоретичної астрономії. Написав монографію "Очерки по небесной механике", підручник "Курс небесної механіки". На жаль, монографія і підручник не були опубліковані внаслідок смерті автора. Помер К. М. Савченко від серцевого нападу 29 листопада 1956 р. і похований на другому християнському кладовищі в Одесі.

Пр.:

Теория гравитационного поля переменных масс. — Харьков, 1934; Теория вращательного движения твердого тела переменной массы //Учен. зап. Херсон. пед. ин-та. — 1941; К вопросу о природе тяготения //Изв. Одес. астроном. обсерватории. — 1949; О некоторых вопросах неклассической небесной механики и космогонии //Сб. мат. отдния физ.-мат. фак. ОГУ. — 1953. — Т. 5. — С. 59 — 147.

Літ.:

К. М. Савченко: Некролог //ЗНК. — 1956. — 5 груд.; Барабашов Н. П. Астрономическая обсерватория Харьковского гос. университета за 40 лет //Учен. зап. Харьк. ун-та. — 1957. — Т. 91: Тр. астроном. обсерватории. — Т. 12. — С. 3 — 15; Абалкин В. К. Несколько строк в память учителей. Профессор К. Н. Савченко //Страницы. — Ч. 2. — С. 33–39; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. Г. Каретніков

САЗОНОВА
Валентина Федорівна

Хімік, фізико-хімік

В. Ф. Сазонова (дівоче прізвище Камишніченко) народилася 8 квітня 1943 р. у м. Владимирі в родині службовців. У 1960 р. вступила на хімічний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З четвертого

курсу спеціалізувалася на кафедрі фізичної хімії. Її студентська науково-дослідна робота, здійснена під керівництвом професора О. К. Давтяна, була прсвячена визначенню питомої поверхні каталізаторів паливних елементів.

У 1965 р. В. Ф. Сазонова закінчила університет і отримала кваліфікацію хіміка, фізико-хіміка. Трудову діяльність вона почала у Всесоюзному науково-дослідному інституті ставного рибного господарства на посаді молодшого наукового співробітника лабораторії гідрохімії. Вивчала склад і властивості води і грунту ставів. Пройшла стажування в Інституті біології внутрішніх вод АН СРСР, освоїла метод емісійної спектроскопії.

У 1967 р. В. Ф. Сазонова повернулася до Одеси і була прийнята на роботу в Одеський держуніверситет на посаду старшого лаборанта кафедри фізичної хімії. З 1972 р. на кафедрі під керівництвом професора Л. Д. Скрильова почалися дослідження в галузі фізико-хімії поверхневих явищ. В. Ф. Сазонова активно включилася в науково-дослідну роботу в цьому напрямку. Вивчала вплив природи емульгаторів на стійкість емульсій екстрагентів.

У 1974 р. вона вступила до аспірантури при кафедрі фізичної та колоїдної хімії. Працювала під керівництвом професора Л. Д. Скрильова над кандидатською дисертацією "Фізико-хімічні закономірності флотаційного виділення та розділення іонів рідкісноземельних елементів", яку успішно захистила у 1981 р. в Московському хіміко-технологічному інституті (МХТІ) ім. Д. І. Менделєєва (офіційні опоненти — професор МХТІ М. А. Луніна і старший науковий співробітник Державного НДІ промисловості А. В. Глембоцький).

У дисертації В. Ф. Сазонова привела раніш невідомі експериментальні дані, які підтверджують принципову можливість флотаційного виділення і розділення рідкісноземельних елементів за допомогою калійових солей жирних та абієтинової кислот. Встановлено склад та властивості алкілкарбоксилатів та абієтатів рідкісноземельних елементів (з використанням методів інфрачервоної спектроскопії, рентгенографії, емісійної спектроскопії, термогравіметрії, кондуктометрії).

Після закінчення аспірантури В. Ф. Сазонова працювала асистентом кафедри фізичної хімії, почала читати лекції з фізичної та колоїдної хімії студентам хімічного факультету спеціалізації "біохімія". З 1981 р. читає розроблений нею спецкурс "Фізико-хімія поверхневих явищ".

У 1982 р. В. Ф. Сазонову обрали доцентом кафедри фізичної хімії і з цього ж року студентам хімічного факультету вона читала курс фізичної хімії, а з 1985 р. — курс колоїдної хімії. Всі заняття проводить на високому професійному рівні. Протягом всіх років роботи викладачем В. Ф. Сазонова приділяє багато уваги організації і удосконаленню лабораторних практикумів. Розроблений нею спецпрактикум до курсу "Фізико-хімія поверхневих явищ" містить оригінальні роботи, засновані на результатах власних наукових досліджень.

У 1995 р. В. Ф. Сазонова захистила докторську дисертацію "Фізико-хімічні основи процесу флотаційного виділення та розділення іонів важких металів" і отримала науковий ступінь доктора хімічних наук. Її науковим консультантом був завідувач кафедри фізичної та колоїдної хімії Одеського держуніверситету, заслужений діяч науки і техніки України, професор Л. Д. Скрильов (офіційні опоненти —головний науковий співробітник Фізико-хімічного інституту А. М. Андріанов, завідувач кафедри фізичної хімії Уральської державної лісотехнічної академії, професор В. В. Свиридов та завідувач кафедри суднової теплоенергетики Одеської державної морської академії, професор В. М. Скрипник). Захист відбувся у Фізико-хімічному інституті захисту навколишнього середовища і людини Міністерства освіти та НАН України при Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова.

У докторській дисертації В. Ф. Сазонова на основі узагальнення експериментальних даних опрацювала колоїдно-хімічну модель процесу флотаційної очистки стічних вод промислових підприємств від іонів важких металів. Запропонований нею новий термодинамічний підхід до вивчення процесу міцелоутворення поверхнево-активних речовин дозволив термодинамічно обгрунтувати емпіричні рівняння, які встановлюють залежність між критичною концентрацією міцелоутворення і числом метиленових груп в молекулі поверхнево-активної речовини (рівняння

Клевенса) і концентрацією протиіонів (рівняння Корріна), розробити методики прогнозування раціональних технологічних параметрів флотаційної очистки стічних вод. Сформульовані в дисертації уявлення про суть та механізм явищ, які лежать в основі елементарних актів флотаційного процесу, є основою нового перспективного напрямку в області фізико-хімії поверхневих явищ.

В. Ф. Сазонова є автором 130 наукових праць, в тому числі 4 винаходів і більше 90 статей, опублікованих у провідних журналах країн СНД. Співавтором більшої частини робіт є учні В. Ф. Сазонової — аспіранти і студенти, яким вона завжди приділяє велику увагу, прищеплюючи любов до науки.

В. Ф. Сазонова зробила внесок у розв'язання практично важливих питань, передусім екологічного характеру. Результати її наукових досліджень були використані при розробці і впроваджені у виробництво технологічних схем очистки стічних вод гальванічних відділень підприємств різного профілю. Схеми, що впроваджені на ВО "Чернівцілегмаш" (1987) і на Одеському верстатобудівельному ВО (1993), дозволяють очищати промивні стічні води гальванічних відділень, забруднених іонами важких металів, до норм, які відповідають вимогам ДЕСТ до технічної води і завдяки цьому перейти до безвідходної технології виробництва.

Пр.:

Коллиодно-химические основы защиты окружающей среды от ионов тяжелых металлов. Ионная флотация / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. — К., 1992. — 215 с.; О флотационном выделении ионов, собранных с помощью тонкоэмульгированных растворов собирателей / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. // Изв. высш. учеб. заведений. Цв. металлургия. — 1978. — № 5. — С. 144–147; О расчете оптимальных значений pH для ионной флотации поливалентных металлов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. // Там же. — 1980. — № 3. — С. 24–27; Об оптимальной длине углеводородной цепи карбосодержащих адсорбентов ионов РЗЭ / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. // Там же. Химия и хим. технология. — 1980. — Т. 23, № 8. — С. 1003–1006; Капринат калия как осадитель и флотационный собиратель ионов редкоземельных элементов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Невинский А. Г.//Укр. хим. журн. — 1980. — Т. 46, № 7. — С. 710–713; О продуктах взаимодействия хлорида гольмия и лаурата калия / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Сейфуллина И. И. //Журн. неорг. химии. — 1980. — Т. 25, № 11. — С. 2948–2952; О перспективности использования пенного фракционирования в практике выде-

ления и разделения ионов редкоземельных элементов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Легенченко И. А. //Химия и технология редких и рассеянных элементов. — Ереван, 1981. — С. 199–207; Оценка гидрофильно-липофильных свойств ПАВ по величине их ККМ / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Скрылева Т. Л. // Изв. высш. учеб. заведений. Химия и хим. технология. — 1987. — Т. 30, № 5. — С. 72–76; Термодинамический анализ процесса взаимодействия ПАВ с ионами цветных металлов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Скрылева Т. Л., Яхова Е. А. //Изв. высш. учеб. заведений. Цв. металлургия. — 1991. — № 6. — С. 8–11; Гетерокоагуляционная модель ионной флотации / Скрылев Л. Д., Перлова О. В., Сазонова В. Ф. //Там же. — № 5. — С. 6–12; Влияние кислотности раствора на степень осаждения из него ионов поливалентных металлов калиевыми солями насыщенных жирных кислот / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Скрылева Т. Л. //Укр. хим. журн. — 1994. — Т. 60, № 3/4. — С. 247–250; Роль электроповерхностных явлений в процессах флотационного выделения ионов поливалентных металлов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф., Перлова О. В. //Вопросы химии и хим. технологии. — 1999. — № 1. — С. 302–304.

САМАРІН Андрій Петрович

Медик

А. П. Самарін народився у 1874 р., закінчив медичний факультет Московського університету у 1900 р. Після закінчення університету отримав чин надвірного радника. Працював у Москві фабричним лікарем.

У 1902 р. переїхав до Одеси. Тут А. П. Самарін працював в інституті оперативної хірургії при медичному факультеті Новоросійського університету на посаді помічника прозектора. У 1905 — 1907 рр. служив в армії старшим лікарем полку. У 1908 р. повернувся на посаду помічника прозектора кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії. У 1910 р. А. П. Самаріна перевели на посаду прозектора.

У цей час він працював над докторською дисертацією. А. П. Самарін брав участь у житті університету. Так, у 1911 р. його обрали скарбником медичного товариства при Новоросійському університеті. У 1912 р. А.

П. Самарін захистив дисертацію “Исследование фасций и соединительно-тканных промежутков шеи”. Після захисту дисертації А. П. Самарін працював на посаді прозектора і одночасно приват-доцента кафедри оперативної хірургії.

У 1913 р. А. П. Самарін — дійсний член попечительства про бідних студентів Новоросійського університету. У 1914 р. отримав чин колезького радника.

У 1914 р. викладачі Новоросійського університету створили лекційний комітет з метою допомоги пораненим і їх родинам. До складу комітету увійшов А. П. Самарін — заступник голови. У 1917 — 1922 рр. А. П. Самарін очолював кафедру оперативної хірургії і топографічної анатомії.

У 1922 р. переїхав до Воронежа. Подальша доля вченого невідома.

Літ.:
Золотарев. Биогр. словарь. — С. 223; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. А. Фурман

САПЕЖКО Кирило Михайлович

Хірург-патолог

К. М. Сапежко народився в 1857 р. у родині священика. Закінчив медичний факультет Імп. університету св. Володимира в 1884 р. Три роки працював земським лікарем, потім його призначили ординатором очної клініки в університеті. У 1888 р. став ординатором хірургічної клініки, а з 1890 р. — прозектором кафедри оперативної хірургії. У 1892 р. К. М. Сапежко захистив дисертацію на ступінь доктора медицини на тему “Клиничес-

кий материал по вопросу о пересадке слизистой оболочки". З 1892 р. К. М. Сапежко — приват-доцент кафедри хірургічної діагностики Київського університету. У 1893 — 1894 рр. удосконалював свої знання за кордоном. Після повернення його призначили консультантом хірургічного відділення лікарні цесаревича Миколи у Києві, а через рік консультантом хірургічного відділення лікарні Києво-Кирилівських богоділень.

У 1902 р. К. М. Сапежко переїхав до Одеси. Спочатку працював екстраординарним професором кафедри факультетської хірургії Новоросійського університету, а у 1904 р. його обрали ординарним професором цієї ж кафедри. У 1906 р. К. С. Сапежко обрали головою VI Всеросійського з'їзду хірургів. У 1911 р. в аудиторії факультетської хірургічної клініки відбулося урочисте вшанування професора К. М. Сапежка у зв'язку з 25-річчям його наукової і практичної діяльності. Студенти і викладачі університету відзначали відданість Кирила Михайловича лікарській справі, чесність і високу моральність його.

Перша світова війна викликала деякі тимчасові зміни у персональному складі університету, до того ж це дуже відбилося на складі медичного факультету. У другій половині серпня 1914 р. К. М. Сапежко поїхав на місце бойових дій як лікар-консультант. Внаслідок відсутності професора відчувалася велика прогалина у викладанні хірургії, і після наполегливих прохань ректора університету він 29 січня 1915 р. повернувся до Одеси і відновив читання лекцій і проведення практичних занять. З 1914 р. він завідував хірургічною факультетською клінікою. У 1917 р. його затвердили у званні заслуженого професора. У 1919 р. наказом Наркомату освіти УРСР його виключили зі списків викладачів університету. З 1919 р. К. М. Сапежко мешкав у Кишиневі.

Наукові роботи К. М. Сапежка присвячені хірургічному лікуванню виразкової хвороби, оперативній хірургії з топографічною анатомією, патологічній анатомії, хірургічній патології і терапії з десмургією. Він запропонував власний метод операції пупкової грижі. Був одним з редакторів журналу "Русский хирургический архив".

Помер К. М. Сапежко у 1928 р.

Пр.:
Отзыв о работах доктора М. П. Михайлова //ЗИНУ. — 1907. — Т. 109. — С. 35 — 36; Отзыв о работе приват-доцента В. А. Оппель //Там же. — С. 92 — 94; Отзыв о работе доктора Предтеченского //Там же. — С. 58 — 60; Отзыв о работе приват-доцента Доброхотова //Там же. — С. 66; Отзыв о трудах приват-доцента МГУ Н. Н. Кирикова // Там же. — С. 21.

Літ.:
Список лиц... на 1905 г. — С. 808; на 1907 г. — С. 842; на 1908 г. — С. 895; на 1914 г. — С. 567; Памятная книжка Одес. учебного округа на 1912/1913 гг. — Одесса, 1913. — С. 18; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 224; Одес. медуниверситет, 1900-2000. — С. 95 — 96; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. М. Ширкіна

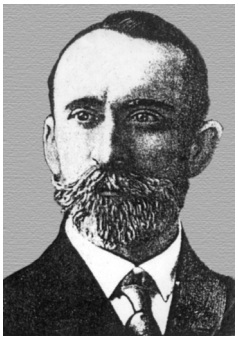

САПЄГІН
Андрій Опанасович

Ботанік, селекціонер, академік АН УРСР

А. О. Сапєгін народився 29 листопада 1883 р. у Вознесенську Єлісаветградського повіту Херсонської губ. Після переїзду родини у м. Миколаїв у 1894 — 1902 рр. він вчився у гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Того ж року став студентом Петербурзького лісового інституту. Згадуючи своє навчання у Петербурзі, Андрій Опанасович писав, що “все утра, дни и вечера пошли на изучение ботанических дисциплин под общим руководством академика И. П. Бородина и непосредственной помощи его ассистентов В. И. Сукачева и В. Н. Любименко”. У перший рік навчання він за гербарними зразками відкрив новий вид кушира — *Ceratophyllum tanaiticum* Sapjeg, який, до речі, поширений у водно-болотній флорі Східного Лісостепу і Степу сучасної України. Через тяжкий матеріальний стан А. О. Сапєгін вимушений був поїхати з Петербурга на південь, до Одеси.

У 1903 р. він продовжив навчання на природничому відділенні фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Тут він працював із відомим фізіологом рослин ботаніком В. А. Ротертом і з Ф. М. Каменським, під керівництвом якого Андрій Опанасович у 1905 — 1910 рр. вивчав флору, географію і екологію мохів півдня України і Криму, працював у Ботанічному саду Новоросійського університету. Результатом цієї напруженої роботи була монографія "Мхи горного Крыма" (1910) — перший у вітчизняній літературі комплексний опис спорових рослин. У 1906 р. він почав працювати виконуючим обов'язки асистента при ботанічному кабінеті, а після закінчення університету у 1907 р. продовжив свою роботу на посаді асистента до 1910 р., коли був обраний приват-доцентом біологічного факультету.

У 1910–1911 рр. Андрій Опанасович був відряджений за кордон — до Німеччини, Австрії й Швеції, де познайомився із організацією дослідної роботи у лабораторіях провідних вчених. А після перебування у Празі в лабораторіях професорів П. Клаусена і Б. Немеца він, за його власним висловом, "сел на своего конька", тобто захопився генетикою, селекцією й цитологією.

У 1911 р. на основі монографії А. О. Сапєгін захистив магістерську дисертацію. Як вагомий додаток до неї у 1910 р. вийшов з друку "Определитель лиственных мхов горного Крыма". Цей визначник був дуже цінним для систематиків південних районів.

Першим на півдні Росії він почав читати у 1912 р. курс генетики і проводити цитологічний практикум для студентів університету. Для агрономів він підготував курси основ теорії і методики селекції сільськогосподарських рослин та основ варіаційної статистики.

А. О. Сапєгін завжди відрізнявся не тільки великою працездатністю, але й вмінням дістатися до суті предмету. У 1912 — 1913 рр. він керував роботою Ботанічного саду університету, а у 1912 р. за дорученням комітету одеського дослідного поля товариства сільського господарства Південної Росії почав селекцію пшениць.

У 1913 р. він надрукував, а у жовтні 1914 р. захистив у Петроградському університеті докторську дисертацію "Исследования индивидуальности пластиды".

У 1917 — 1922 рр. А. О. Сапєгін працював професором Одеського університету, але занять селекцією не залишав. У 1918 р. на базі селекційного відділу дослідного поля була утворена Одеська селекційна станція, яка через чотири роки увійшла як провідний відділ до складу Одеської обласної сільськогосподарської дослідної станції. Директором Одеської селекційної станції усі ці роки був Андрій Опанасович.

Оскільки наукові інтереси А. О. Сапєгіна цілком підкорилися селекції, у 1918 р. він перейшов на роботу до сільськогосподарського інституту, де працював на посаді професора, керівника науково-дослідної роботи кафедри рослинництва, а з 1926 р. до 1928 р. і кафедри генетики. У 1919–1921 рр. він був ректором цього інституту. Одночасно у 1923 р. Андрія Опанасовича обрали директором Обласної сільськогосподарської дослідної станції, а у 1928 р. — директором новоутвореного селекційно-генетичного інституту.

У це дуже плідне десятиріччя своєї діяльності А. О. Сапєгін не тільки займався учбовою роботою. Його підручник "Варіаційна статистика" витримав декілька видань. Він працював головою Одеського обласного управління з сільськогосподарської дослідної справи (1924), знайомився із досягненнями науки у Швеції (1925), виступив із доповіддю на V Міжнародному генетичному конгресі у Берліні (1927). Але основні його зусилля були спрямовані на створення нових сортів пшениць і ячменю. Нові сорти озимої пшениці: Кооператорка, Степнячка, Земка — були урожайнішими, ніж їх попередники, добре почували себе у посушливих умовах. Їхнє зерно відрізнялося високими технологічними якостями.

Одним із перших Андрію Опанасовичу вдалося здійснити міжвидові схрещення твердої і м'якої пшениць і одержати високоурожайні, стійкі до посухи і захворювань сорти: Одеська-3 і Одеська-4, які мали також і прекрасні хлібопекарські якості. У 1940 р. сорти А. О. Сапєгіна займали площу біля 1,5 млн. га. Уперше на півдні України він разом із Д. Л. Бранським почав селекцію ярого ячменю.

У 1929 р. А. О. Сапєгін був обраний дійсним членом Академії наук УРСР. У цьому ж році він головував на І Всеукраїнському генетично-селекційному з'їзді в Одесі, побував у ботаніко-агрономічних та селекційних установах

Німеччини й Чехословаччини. У 1931 — 1933 рр. Андрій Опанасович працював заступником директора з наукової роботи Українського генетико-селекційного інституту в Одесі, а з 1933 до 1939 р. — на тій же посаді в Інституті генетики АН СРСР у Києві. Одночасно (1934 — 1946) він був завідувачем відділу генетики і селекції рослин Інституту ботаніки АН УРСР і відділу філогенетики Інституту генетики АН СРСР (1935 — 1940). У 1939 — 1945 рр. А. О. Сапєгіна обрали віце-президентом АН УРСР.

В евакуації у 1942 р. він очолював комісію при Президії АН УРСР з мобілізації ресурсів Башкирії і Південного Уралу. З 1940 до 1946 р. Андрій Опанасович завідував лабораторією органогенезу рослин Інституту фізіології рослин АН УРСР, а з 1944 р. до кінця життя очолював Інститут ботаніки АН УРСР.

За свою працю він неодноразово одержував премії, дипломи та медалі виставок, почесні грамоти. У 1943 р. йому було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки УРСР. У 1944 р. Андрій Опансович був нагороджений орденом Леніна, а у 1945 р. — медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні".

Помер А. О. Сапєгін 8 квітня 1946 р. у Києві.

Все його життя було віддано науці. У списку наукових праць вченого більше 140 робіт.

Пр.:

Мхи горного Крыма. — Одесса: Тип. Сапожникова, 1910. — 259 с.; О поведении пластид в спорогенной ткани. — Одесса: Тип. Сапожникова, 1912. — 6 с.; Основы теории и методики селекции сельскохозяйственных растений. — Одесса, 1913. — 90 с.; Вариационная статистика: Элементарный учебник для агрономов. — Одесса: Наркомзем Украины, 1922. — 80 с.; Вариационная статистика. — М.; Л.: Госиздат, 1929. — 135 с.

Літ.:

Андрей Афанасьевич Сапегин, 1883–1946: Биобиблиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост.: А. Л. Драголи, О. Г. Кушнир; Ред.-библиограф В. Н. Конский. — Одесса, 1978. — 45 с. — (Ученые Одессы; Вып. 7); Лыфенко С. Ф. Учитель и ученик — академики А. А. Сапегин и П. Ф. Гаркавый //Видные ученые Одессы. — Вып. 2. — С. 64 — 68; Очерки развития науки в Одессе. — С. 253 — 270; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 240.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

СВИРЕНКО
Дмитро Онисифорович

Ботанік-альголог,
член-кореспондент АН УРСР

Д. О. Свиренко народився у 1888 р. у с. Новий Мерчик Харківської губ. Родина була селянською, але батьки сприяли одержанню освіти дітьми. У 1908 р. Д. О. Свиренко вступив, а у 1912 р. закінчив природниче відділення Харківського університету із золотою медаллю за роботу "Окрашенные жгутиковые окрестностей Харькова".

Шість років після цього він служив викладачем гімназії у Харкові і одночасно працював у лабораторії професора В. М. Арнольді. З того часу альгологія була основною темою його життя. У 1918 р., склавши магістерський іспит, він переїхав до Катеринослава, де працював асистентом, доцентом, професором (1920) ботаніки університету, доцентом гірничого інституту, професором педагогічного інституту.

Восени 1923 р. Д. О. Свиренка обрали професором ботаніки Одеського інституту народної освіти, де він викладав до весни 1928 р. У 1924 р. Дмитро Онисифорович захистив дисертацію на ступінь доктора ботаніки і став керівником Ботанічного саду, що одержав на той час самостійність. Як під час роботи в Одесі, так і в подальшому житті Д. О. Свиренка завжди відзначали організаційні здібності, велика енергія і працездатність, уміння захопити молодь своїми науковими ідеями. Він сформував в Одесі альгологічну школу, де працювали перші аспіранти Одеського Ботанічного саду: майбутній полярний дослідник, Герой Радянського Союзу П. П. Ширшов, В. Г. Танфільєв, А. Д. Андреєв, Ю. П. Буженко, О. М. Гордієнко, О. І. Якубець-Якубчик. Широко вивчалися водорості, переважно прісноводні, що розповсюджені у Дністрі, Інгулі, Інгульці, їх екологія і систематика. У біологічному гуртку при кафедрі морфології і систематики рослин, яким керував Дмитро Онисифорович, було 80 осіб, які брали

участь у літній екскурсії до Криму і систематизації зібраних там у 1923–1924 рр. матеріалів. За його допомогою поширювалися наукові зв'язки Ботанічного саду з різними установами СРСР і закордонними, обмін насінням і живими рослинами, поповнювались колекції.

У 1928 р. Д. О. Свиренка обрали директором щойно організованої гідробіологічної станції у Дніпропетровську і він залишив Одесу. Сьогодні створена ним станція перетворилася на Гідробіологічний інститут ім. Д. О. Свиренка. У Дніпропетровську Дмитро Онисифорович працював спочатку професором ботаніки в Інституті народної освіти, а з 1933 р. — в університеті, де він став завідувачем кафедри і проректором з наукової частини. У 1934 р. його обрали членом-кореспондентом АН УРСР. Це був видатний науково-педагогічний і громадський діяч, один із найкрупніших альгологів Союзу. У 1941 р. разом із університетом він виїхав в евакуацію до Оренбурга, де 24 жовтня 1944 р. скінчилося його життя.

Пр.:

Микрофлора стоячих водоемов. — Харьков; Екатеринослав: Всеукр. госиздат, 1922. — Ч. 3. Вымирание планктона. — 57 с.; О планктоне нижнего Днестра и некоторых водоемов его бассейна. — Одесса, 1926. — 40 с.; Микрофлора стоячих водоемов.— Харьков; Екатеринослав: Всеукр. Госиздат, 1929. — Ч. 2: Процесс заселения стоячих вод. — 49 с.

Літ.:

Історія Оду за 100 р. — С. 168; Биологи. Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 5; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

СВІТЛИЧНИЙ
Олександр Олексійович

Фізико-географ, гідролог, ерозіознавець

О. О. Світличний народився 14 березня 1949 р. в Алтайському краї в селянській родині. Батько агроном, головний агроном та головний економіст сільськогосподарських підприємств, брат А. О. Світличний за фахом іхтіолог. Олександр Олексійович у 1966 р. закінчив загальноосвітню школу у Південно-Сахалінську. Навчався на геофізичному факультеті Далекосхідного державного університету (1966–1968), та гідрологічному факультеті Одеського гідрометеорологічного інституту (з 1968 р.), який закінчив у 1971 р., здобувши спеціальність інженера-гідролога вод суші. У 1975 р. закінчив аспірантуру при Одеському гідрометеорологічному інституті, а у 1971 р. в Спеціалізованій раді при інституті захистив кандидатську дисертацію на тему "Формування дощового стоку на гірських водозборах Примор'я" (науковий керівник — професор А. М. Бефані).

О. О. Світличний працював у 1975–1977 рр. асистентом кафедри гідропрогнозів та моделювання Одеського гідрометеорологічного інституту; у 1977–1978 рр. — старшим науковим співробітником Молдавського відділу Центрального НДІ комплексного використання водних ресурсів; з 1978 р. працює в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова — спочатку як старший науковий співробітник науково-дослідної частини, а потім як доцент (з 1980 р.) і професор (з 1996 р.) кафедри фізичної географії та природокористування. В 1982–1985 рр. знаходився в закордонному відрядженні в Ефіопії, де працював як інженер-гідролог, керівник гідрологічної групи в межах меліоративного "Баро-Акобо"-проекту використання водних та земельних ресурсів долини Гамбела (південно-західна Ефіопія).

Докторську дисертацію на тему "Кількісна оцінка характеристик схилового ерозійного процесу і питання оптимізації використання ерозійно-

небезпечних земель" захистив у 1995 р. у Спеціалізованій раді при Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова (науковий консультант професор Г. І. Швебс, офіційні опоненти: д. г. н., професор Є. Д. Гопченко (Одеський гідрометеорологічний інститут), д. г. н., професор А. М. Оліферов (Сімферопольський державний університет) і д. т. н., професор І. Г. Черваньов (Харківський державний університет)).

Сфера наукових інтересів О. О. Світличного охоплює дослідження та математичне моделювання зливового стоку і водної ерозії грунтів з використанням сучасних комп'ютерних технологій, зокрема технології географічних інформаційних систем та обгрунтування раціонального використання водних та земельних ресурсів. Брав участь у роботі численних українських та міжнародних наукових конференцій, у тому числі Європейських конференцій з технології географічних інформаційних систем у 1992 р. в Мюнхені (ФРН), у 1993 р. в Генуї (Італія) та ін.; а також в організації і проведенні багатьох експедицій, головним чином спрямованих на дослідження формування зливового стоку та водної ерозії грунтів — в межах України (в Одеській, Миколаївській, Херсонській областях та Автономній Республіці Крим), на Далекому Сході (Приморський край), Північному Кавказі та чорноморському узбережжі Кавказу, в Ростовській обл. Російської Федерації, Республіці Молдова.

У 1998–2000 рр. був науковим координатором проекту Європейського співтовариства SPARTACUS — "Просторовий перерозподіл радіонуклідів в межах річкових водозборів: розробка основаних на ГІС математичних моделей для систем підтримки рішень", у виконанні якого брали участь науковці п'яти європейських країн.

О. О. Світличний належить до наукових шкіл: генетичної гідрології, створеної д. т. н., професором А. М. Бефані, та теоретичного і прикладного ерозіознавства, створеної д. г. н., професором Г. І. Швебсом.

Велику увагу О. О. Світличний приділяє педагогічній роботі. Він читає лекції з декількох основних та спеціальних курсів, серед яких "метеорологія і кліматологія", "Інформатика з основами геоінформатики, ГІС", "Раціональне використання і охорона водних ресурсів", "Ерозія грунтів і контурно-меліоративне землеробство", "ГІС-технології в гео-

графії і природокористуванні", "Актуальні проблеми сучасної географічної науки" й ін., багато з яких є новими, веде семінарські, практичні і лабораторні заняття, керує студентським науковим семінаром, курсовими і дипломними роботами, виробничою практикою студентів, здійснює наукове керівництво роботою аспірантів. Ним виконане науково-методичне обгрунтування нової спеціалізації "Геоінформаційні системи і технології", яка відкрилася на геолого-географічному факультеті в рамках спеціальності "Географія" у 2000/01 навчальному році.

Він є членом Українського географічного товариства, Українського товариства грунтознавців та агрохіміків, членом Європейської асоціації охорони грунтів (ESSC), членом двох Спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій і редакційних колегій республіканського міжвідомчого наукового збірника "Метеорологія, кліматологія та гідрологія" та Вісника Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (серія географії і геології). Список наукових праць налічує більш 100 найменувань, з них 4 монографії.

Пр.:

Формирование максимального стока на горных водосборах Приморья при непостоянной мощности дренажного горизонта //Метеорология, климатология и гидрология. — 1976. — Вып. 12. — С. 90 — 92; Оценка предпаводочного увлажнения водосбора // Там же. — 1977. — Вып. 12. — С. 93 — 97; Противоэрозионная стойкость почв юга УССР и ее изменение под влиянием орошения / Светличный А. А., Швебс Г. П., Черный С. Г. //Почвоведение. — 1988. — № 1. — С. 94 — 100; Рельефные условия склонового водно-эрозионного процесса и вопросы их моделирования //География и природные ресурсы. — 1991. — № 4. — С. 123 — 131; Светличный А. А. Пространственно-временная оценка ливневой эрозии почв. — Деп. ГНТБ Украины, № 1911-Ук95, 1995. — 131 с.; Географические информационные системы: технология и приложения / Светличный А. А., Андерсон В. М., Плотницкий С. В. //Одесса: Астропринт, 1997. — 196 с.; Светличный А. А., Чорный С. Г., Швебс Г. И. Эрозиоведение: теоретические и прикладные аспекты. — Умань: Унив. кн., 2004. — 410 с.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СЕВАСТЬЯНОВ Всеволод Денисович

Зоолог безхребетних, фахівець з загальної акарології, лауреат Державної премії СРСР

В. Д. Севастьянов народився 6 червня 1929 р. в Чемерівці Кам'янець-Подільської (тепер Хмельницької) обл. у сім'ї колгоспника. Мати була медсестрою. По закінченні у 1953 р. біологічного факультету Одеського державного університету почав трудову діяльність на кафедрі зоології безхребетних на посаді лекційного асистента. Після захисту у 1956 р. кандидатської дисертації — старший викладач, з 1961 р. — доцент, з 1976 до 1986 рр. — завідувач кафедри зоології безхребетних ОДУ. У 1980 р. після захисту докторської дисертації В. Д. Севастьянов — доктор біологічних наук, а у 1982 р. затверджений у званні професора кафедри зоології. З кінця 1986 р. до середини 1990 р. — завідувач кафедри зоології та гідробіології, утвореної в результаті злиття кафедр зоології безхребетних, зоології хребетних та гідробіології. З липня 1990 р. в зв'язку з відновленням самостійності кафедри гідробіології — завідувач кафедри зоології ОДУ.

Наукову роботу почав ще студентом під керівництвом доцента П. І. Єгорова, який і прищепив Всеволоду Денисовичу любов до експериментальних досліджень. В. Д. Севастьянов працює над проблемою впливу стимуляторів росту рослин (ауксинів або фітогормонів) на медоносну бджолу. Він довів, що, зокрема, гетероауксин стимулює овогенез у медоносної бджоли, і, таким чином, не існує прірви у фізіологічній дії цих речовин на рослини та безхребетних тварин. Підсумком стала дисертація на здобуття ступеня кандидата біологічних наук "О стимулирующем влиянии естественных и синтетических стимуляторов роста растений на организм медоносной пчелы и предпосылки их применения в пчеловодстве", яка захищалась під керівництвом професора М. П. Савчука в 1956 р.

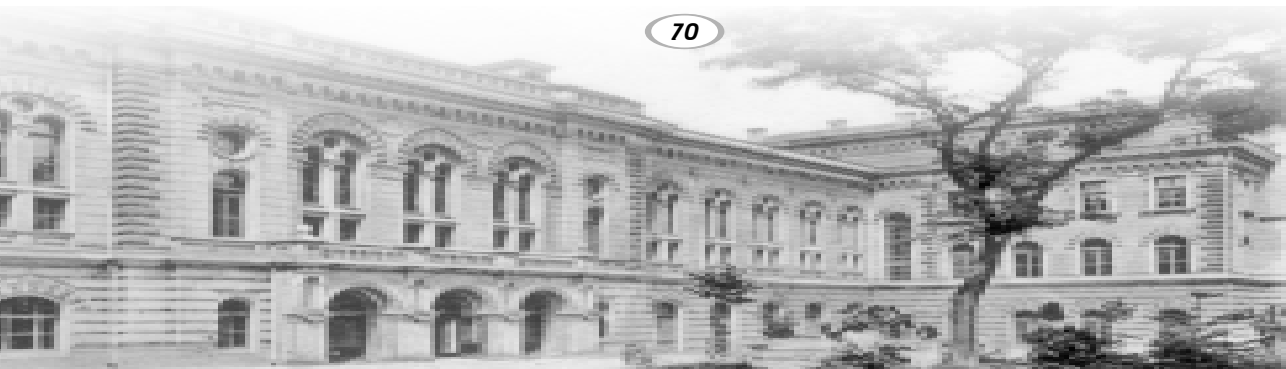

У подальшому Всеволод Денисович під впливом праць творця грунтової зоології академіка СРСР М. С. Гілярова почав всебічне вивчення регіональної фауни окремих систематичних груп кліщів — жителів грунту. Його зацікавила проблема форезії кліщів — використання ними комах та інших тварин як транспорту для розселення. В 1979 р. він успішно захистив докторську дисертацію "Клещи когорты Tarsonemina и надсемейства Anoetidea фауны СССР". Багаторічні дослідження привели В. Д. Севастьянова до висновку, що кліщі знаходяться у стадії біологічного прогресу, займають найрізноманітніші екологічні ніші, і кількість видів кліщів, ще невідомих науці, досягає кількох сотень тисяч. Всеволод Денисович особисто та разом з учнями — аспірантами та співробітниками кафедри виявив в природі та описав 177 нових для науки видів кліщів. В 1980 р. В. Д. Севастьянову як співавтору двох томів тритомного "Определителя обитающих в почве клещей" (М.: Наука, 1975, 1978), присуджена Державна премія СРСР.

Він автор 160 наукових праць, в тому числі співатор чотирьох монографій. Всеволод Денисович є учасником багатьох міжнародних форумів (наприклад, XIII Міжнародного ентомологічного конгресу та IX Міжнародного колоквіуму грунтової зоології).

Педагогічна робота В. Д. Севастьянова спрямована на вдосконалення методики викладання зоології в університетах та на підготовку наукових та педагогічних кадрів. Він автор багатьох методичних вказівок по вивченню загальних курсів зоології безхребетних, ембріології та спеціальних дисциплін, а також учбового посібника для студентів-іноземців "Вредные беспозвоночные фауны тропиков. Ч. 2: Вредные насекомые и клещи". Під керівництвом Всеволода Денисовича захищені кандидатські дисертації не тільки вітчизняних аспірантів та пошукувачів, але й громадян Єгипту, Сірії, Афганістану, Туркменії. Під керівництвом Всеволода Денисовича підвищували кваліфікацію викладачі багатьох вузів колишнього СРСР.

Науково-популяторська робота В. Д. Севастьянова узагальнена ним у співавторстві з Р. М. Коротким у книзі "Акаролог ведет поиск" (М.: Агропромиздат, 1985).

Пр.:

О распространении и роли стимуляторов роста растений в животном организме // Успехи совр. биологии. — 1958. — Т. 46, вып. 2/5. — С. 194 — 207; Виробнича енциклопедія бджільництва. — К.: Урожай, 1966. — 99 с.; Принципы построения естественной системы клещей группы семейств Tarsonemina (Trombidiformes) //Морфология и диагностика клещей. — Л., 1977. — С. 56 — 69; О числе видов в естественной системе клещей //Пятое всесоюзное акарол. совещание: Тез. докл. — Фрунзе, 1985. — С. 264 — 265; Обзор клещей рода Pediculaster Vitz. (Pygmephoridae) фауны мира //Тр. Всесоюз. энтомол. о-ва. — 1988. — Т. 70. — С. 217 — 222; Клещи когорты Tarsonemina микробиоценоза гнезд грызунов Донецкого Приазовья / Севастьянов В. Д., Скляр В. Е. // Вестн. зоологии. — 1977. — Т. 31, № 3. — С. 45 — 49; Ecological Groupings of Mites of the Cohort Tarsonemina and the Group of Families Acaridiae. // Acarina. 2000. — Vol. 8(2). — P. 151-155.

Літ.:

Севастьянов Всеволод Денисович: Бібліогр. покажчик /ОДУ ім. І. І. Мечникова. Наук. б-ка; Упоряд. та авт. вступ ст. С. П. Ужевська. — Одеса, 1999. — 36 с.; Короткий Р. М. Профессор Всеволод Денисович Севастьянов //Видные ученые Одессы. — Вып. 4/5; Очерки развития науки в Одессе. — С. 150; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч.5. — С. 139-142; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. П. Ужевська

СЕЙФУЛЛІНА Інна Йосипівна

Хімік-неорганік

Сейфулліна І.Й. народилася 21 жовтня 1937 р. у м. Дніпродзержинську в родині потомствених фармацевтів. У 1960 р. отримала диплом про вищу освіту у Запорізькому фармацевтичному інституті.

У 1960–1967 рр. працювала хіміком у контрольно-аналітичній лабораторії лікарських засобів. З 1967 р. аспірантка кафедри неорганічної хімії Одеського університету (науковий керівник — доцент О. М. Бєлоу-

сова). Кандидатську дисертацію на тему "Комплекси тетрахлориду германію з деякими азотвміщуючими ароматичними та гетероциклічними сполуками" за спеціальністю "неорганічна хімія" І. Й. Сейфулліна захистила на засіданні Вченої ради хімічного факультету ОДУ у 1970 р. (офіційні опоненти — професори В. А. Назаренко та А. М. Андріанов). З 1974 р. Сейфулліна І.Й. — автор більше 40 науково-дослідних проектів та постійний керівник госпдоговірних та державних наукових тем. Докторську дисертацію на тему "Розчинюючі та комплексоутворюючі функції органічних кислот у направленому синтезі координаційних сполук" захистила на засіданні Спеціалізованої ради Фізико-хімічного інституту Академії наук України у 1990 р. (офіційни опоненти — професори О. Д. Гарновський, В. П. Антонович, І. П. Горєлов).

І. Й. Сейфулліна працювала асистентом (1970–1972 рр.), старшим викладачем (1973–1974 рр.), доцентом кафедри неорганічної хімії та кафедри загальної хімії та полімерів (1974–1991 рр.), професором (1991–1992 рр.), а з 1992 р. до теперішнього часу — професором, завідувачем кафедри загальної хімії та полімерів.

І. Й. Сейфулліна створила методичне забезпечення та розробила різнопланові курси лекцій з хімії: неорганічна хімія, хімія рідкісних елементів, фізико-хімічні методи дослідження неорганічних сполук, історія хімії, координаційна хімія, комплексоутворення в розчині і методи його дослідження, синтез, будова і властивості координаційних сполук, комплекси металів в медицині, вибрані глави біонеорганічної хімії. В числі перших на хімічному факультеті вона почала займатися хімією координаційних сполук і стала провідним спеціалістом в цій галузі.

Сейфулліна І.Й. є відомим на Україні і за її межами керівником наукової школи "Координаційна хімія p-, d-, f-металів з органічними нітроген-, оксиген-, сульфур- та фосфоровмісними молекулами", діяльність якої спрямована на розвиток науки і техніки в пріоритетному напрямку: "Нові речовини та матеріали". Сейфулліною І.Й. розроблено концепцію управління процесами спрямованого синтезу великого ряду нових комплексних сполук, яким на відміну від звичайних притаманні унікальні властивості. Під керівництвом Сейфулліної І.Й. отримано понад 200 нових однорідно — і гетероядерних

комплексних та супрамолекулярних сполук германію, кобальту, нікелю, міді. На їх основі розроблені нові функціональні матеріали, в тому числі біологічно активні речовини, які необхідні для виробництва: робочих тіл хемосенсорів, датчиків, газоаналізаторів, скла в оптоелектрониці, а також ефекторів ферментів. Створено новий клас лікарських препаратів з широким спектром фізіологічної дії: антигіпоксантів, мембранопротекторів, антиоксидантів, тощо. І.Й Сейфулліна опублікувала більше 350 наукових праць, в тому складі понад 250 статей у фахових журналах, загально визнаних світовою наукою, 12 патентів на винахід. Прийняла участь у багатьох міжнародних та Українських конференціях за фахом (понад 80).

Сейфулліна І.Й підготувала 7 кандидатів наук — доцентів вищих навчальних закладів м. Одеси, зараз під її керівництвом успішно завершуються ще 3 кандидатські дисертації.

На теперішній час Сейфулліна І.Й. — член Наукової Ради НАН України з проблеми "Неорганічна хімія", член спеціалізованої Вченої ради з захисту кандидатських та докторських дисертацій в Фізико-хімічному інституті ім. О.В.Богатського НАН України, член вчених рад хімічного факультету та ОНУ, науковий редактор журналу "Вісник Одеського національного університету" серія "Хімія", голова науково-експертної комісії ОНУ ім. Мечникова за фаховим напрямком "Хімія", член ВАК України.

Сейфулліна І.Й. нагороджена багатьма Почесними грамотами (зокрема ВХО ім. Д.І. Менделєєва), дипломом Міносвіти, як науковий керівник переможця республіканського конкурсу студентських наукових робіт (1988), Почесними грамотами Управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації у 1998 та 2001 рр. за багаторічну наукову діяльність, особливі заслуги, значний внесок у справу розвитку вузівської науки.

Пр.:

О взаимодействии тетрахлорида германия с никотиновой кислотой / Сейфуллина И. И., Белоусова Е. М. // Журн. неорган. химии. — 1970. — Т. 15, вып. 2. — С. 455-457; О взаимодействии гексафторгерманатов щелочных металлов с растворами уксусной кислоты / Сейфуллина И. И., Опаловский А. А., Петрова Т. В., Назарова И. Н. // Изв. высш. учеб. заведений. Химия и хим. технология. — 1977. — Т. 20, вып. 1. — С.

23-26; О комплексообразовании германия (IV) с оксиэтиленденфосфосфоновой кислотой в водных растворах / Сейфуллина И. И., Баталова Т. П., Киреева А.Ю. // Коорд. химия. — 1983. — Т. 9, вып. 1. — С. 67 — 70; Исследование взаимодействия германия (IV) с этилендиаминтетраметилфосфоновой кислотой в водных растворах / Сейфуллина И. И., Баталова Т. П., Киреева А. Ю. // Журн. общ. химии. — 1983. — Т. 53, вып. 9. — С. 1933 — 1937; О комплексообразовании Ge (IV) с некоторыми карбоксил — и фосфорсодержащими комплексонами / Сейфуллина И. И., Баталова Т. П., Дятлова Н. М., Киреева А. Ю. // Коорд. химия. — 1988. — Т.14, вып. 6. — С. 767 — 771; О комплексообразовании никеля (II), кобальта (II) с 1-амино-8-нафтал-2,4-дисульфокислотой / Сейфуллина И. И., Скороход Л.С. // Журн. общ. химии. — 1989. — Т. 59, вып. 9. — С. 1940 — 1944; Физико-химическое исследование этилендиаминтетраацетата германия (IV) / Сейфуллина И И., Баталова Т. П., Колчинский Е. В. // Коорд. химия. — 1990. — Т. 16, вып. 6. — С. 773 -770; Нафталинсульфокислоты как лиганды координационных соединений 3-d-металлов / Сейфуллина И. И., Скороход Л. С. // Журн. неорган. химии. — 1993. — Т. 38, вып. 7. — С. 1191-1201; Molecular structure of potassium [N, N', O'] nicel (II), the product of condensation of (sali-cylideneamino) nitroguanidine with salicyladehyde on a Ni^{2+} ion template / Seifullma I. I., Starikova Z. A., Yanovsky A. I., Struchkov Yu. T., Zubkov S. V. // Russian Chemical Bulletin. — 1996. — Vol. 45, № 9. — P. 2273-2277; Каталитическое разложение пероксида водорода в присутствии тиосемикарбазидных комплексов меди (II), никеля (II) и кобальта (II) / Сейфуллина И.И., Кокшарова Т.В. // Журн. общ. химии. — 1997. — Т. 67, вып. 2. — С. 177 — 180; Синтез, свойства и строение комплекса германия (IV) с диэтилентриаминпентауксусной кислотой. Кристаллическая структура $[Ge(OH)(H_2Dtpa)]\cdot H_2O$ / Сейфуллина И.И., Марцинко Е.Э, Илюхин А.Б. // Журн. неорган. химии. — 1998. — Т.43, №10 — С.1628 — 1631; Особенности взаимодействия дитиокарбаматов кобальта (II) с хлором и бромом / Хитрич Н.В., Сейфуллина И.И. // Коорд. химия. — 2000. — Т. 26, №10. — С. 18-23; Координационные соединения германия (IV) с нитрозамещенными бензоилгидразонами салицилового альдегида / Сейфуллина И.И., Шматкова Н.В., Мазепа А.В. // Коорд. химия. — 2002. — Т.28, №1. — С.17 — 20; Synthesis and the Crystal and Molecular structures of a Germanium (IV)-Copper(II) Heteronuclear Diethylenetriaminepentaacetate Complex, $[Cu(\mu\text{-}HDtpa)_2\{Ge(OH)\}_2]\cdot 12H_2O$ / Sergienko V.S., Aleksandrov G.G., Seifullina I.I., Martsinko E.E. // Crystallography Reports. — 2004. — Vol.49, №5. — P. 788-791.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 133. Історія одеського університету (1865-2000). — С. 167. Сейфулліна І.Й. // Жінки України. — К., 2001. — С. 400; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СЕМЕНЮК
Ліна Авер'янівна

Фізіолог

Л. А. Семенюк народилася 6 квітня 1910 р. в с. Велико-Ольчедей Подільської губ. в родині селянина. Вчилась в сільській школі. У 1928 р. Л. А. Семенюк одержала направлення сільради на навчання на рабфаку при інституті народної освіти в м. Одесі. У 1933 р. інститут був перетворений в державний університет, і Л. А. Семенюк стала студенткою університету. Науковою роботою вона зацікавилася ще в студентські роки, стала активним членом студентського наукового гуртка, яким керував професор Є. І. Синельников. Перша наукова робота була присвячена визначенню ролі щитовидної залози в метаморфозі пуголовків жаби.

Після закінчення університету в 1937 р. Ліна Авер'янівна вступила до аспірантури (1937–1940 рр.), виконала й захистила кандидатську дисертацію, присвячену виявленню механізму дихання й інервації дихальних органів у виноградного слимака.

Закінчивши аспірантуру, працювала асистентом кафедри фізіології й активно розробляла наукову проблематику кафедри. В цей відрізок часу на кафедрі фізіології активно вивчалася проблема про роль лімфатичних утворень й лімфоцитів в процесі травлення у людини та тварин, цій проблемі була присвячена й докторська дисертація Л. А. Семенюк "Роль сліпого відділу товстого кишечника овець в процесах травлення", яку вона захистила у вересні 1963 р. в Інституті фізіології ім. І. П. Павлова в Ленінграді. Має 100 друкованих наукових робіт. Багато наукових робіт проф. Семенюк Л. А. успішно використовували у ветеринарній практиці.

Професор Л. А. Семенюк досконально володіла операційною технікою, працюючи асистентом у професора Є. І. Синельникова. Нею було розроблено 30 нових операцій на тваринах, що було узагальнено в монографії, виданій в 1969 р.

Л. А. Семенюк навчала студентів й співробітників різних вузів й НДІ операційній техниці й методам проведення наукових експериментів. Вона успішно викладала ряд спецкурсів, присвячених фізіології травлення, порівняльної фізіології крові, травлення у різних тварин. Під її керівництвом виконано 6 кандидатських дисертацій.

У період Великої Вітчизняної війни Л. А. Семенюк була учасником партизанського руху, вона нагороджена медаллю "За оборону Одеси" й медалями "20 і 30 років Перемоги в Великій Вітчизняній війні".

З 1947 р. Ліна Авер'янівна працювала доцентом кафедри фізіології людини та тварин, а з 1965 р. — професором кафедри. Усі роки роботи в університеті Ліна Авер'янівна віддано й бездоганно служила великій справі освіти й виховання молоді, користувалася авторитетом й любов'ю серед співробітників та студентів, тому що була дуже щирим, доброзичливим, знаючим педагогом.

У 1972 р. Ліна Авер'янівна пішла на пенсію, але зв'язок з кафедрою підтримувала постійно, консультувала студентів й співробітників. Померла Ліна Авер'янівна в м. Одесі 10 серпня 1987 р.

Пр.:

Бактеріційна дія лімфоцитів, одержаних з лімфи й лімфатичних утворень, на бактеріальну флору кишечника //Пр. ОДУ. — 1953. — Т. 4; Інтероцептивні зв'язки між тонким та товстим кишечником у овець //Бюл. експер. біології й медицини. — М., 1956; Нові дані з фізіології травлення в кишечнику овець //Матеріали Всесоюз. наради з фізіології й біохімії с/г тварин. — Л., 1959; Секреторна й моторна функція сліпої кишки овець//Праці конф. з фізіології й патології травлення. — Тарту, 1960; Про нервову й гуморальну регуляцію функцій сліпого відділа товстого кишечника травоїдних та жуйних тварин //Праці наук. конф. з проблем фізіології й паталогії травлення. — Іваново, 1960; Онтогенез всмоктувальної функції кишечника //Тез. Всесоюз. конф., присв. акад. Л. А. Орбелі. — Л., 1965.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 165; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Гладкий, Л. І. Сьомік

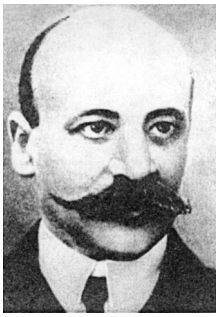

СЕРАПІН Костянтин Петрович

Хірург-патолог

К. П. Серапін народився в 1866 р. У 1890 р. закінчив з відзнакою Медико-хірургічну академію і до 1896 р. був на службі в армії. У 1896 р. повернувся для удосконалення до Медико-хірургічної академії. У 1897 р. вперше використав для пов'язки лігнін. У цьому ж році конференцією Військово-медичної академії його удостоїли ступеня доктора медицини після захисту дисертації "К вопросу о лечении хирургических форм зоба препаратами щитовидной железы".

Виконував обов'язки асистента академії. А з 1903 р. К. П. Серапін був затверджений на цій посаді. З 1905 р. — приват-доцент, а у 1907 р. — екстраординарний професор кафедри хірургічної патології Новоросійського університету. Восени 1907 р. він очолив кафедру хірургічної патології і терапії.

У лютому 1908 р. в результаті великих зусиль медичному факультету ІНУ дали хірургічне відділення поблизу старої міської лікарні в м. Одесі на 40 ліжок. Це у значній мірі покращило викладання предметів, дало можливість створити основу наукового музею при кафедрі та підняти наукове життя.

Професором К. П. Серапіним, крім того, у значній мірі була розширена бібліотека кафедри (більше 350 примірників книг у 400 томах).

У 1911 р. К. П. Серапіна обрали секретарем медичного факультету університету. Через рік його затвердили ординарним професором кафедри хірургічної патології. У 1913 р. він продовжував завідувати кафедрою патології і терапії. З осіннього семестру 1913 р. почала функціонувати вперше створена при кафедрі клініка, якій присвоїли назву хірургічної пропедевтичної клініки. Засновником цієї клініки був К. П. Серапін. У 1914 р. його мобілізували до армії і призначили хірургом-консультантом у Одеський військовий госпіталь, де він працював до закінчення війни. За працю під час війни професора К. П. Серапіна удостоїли Височайшого благовоління і чину статського радника.

К. П. Серапін — один із засновників і перший голова Одеського хірургічного товариства (1921).

Помер Костянтин Петрович Серапін у 1922 р., похований в м. Одесі на першому християнському кладовищі.

Пр.:

К оперативному лечению револьверных огнестрельных ран кишечника. — Одесса, 1898; Случай эмпиомы желчного пузыря с демонстрацией оперированной больной: Сообщения в О-ве рус. врачей в Одессе. — Одесса, 1908; К оперативному лечению колоторезаных ран печени //Хирургический архив Вельяминова. — 1910. — Кн. 2. — С. 476; К операциям при субдиафрагмальных абсцессах: Протоколы совещания врачей Одес. старой гор. б-цы, заседания 25 февр. 1910 г. — Одесса, 1910; Общее учение об основных процессах в патологии хирургических заболеваний. І. Травматизм, его общее анатомо-клиническое изучение. Травматические повреждения в собственном смысле. — Одесса, 1911; Пособие к изучению общей хирургической патологии и терапии. — Одесса, 1913; Учреждение пропедевтической хирургической клиники при ИНУ //Хирург. архив. — СПб., 1914. — Кн. 6. — С. 693-705.

Літ.:

Список лиц... на 1908 г. — С. 900; на 1914 г. — С. 569; Памятная книжка Одес. учебного округа. — Одесса, 1913 г. — С. 17, 38; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 227; Одес. медуниверситет. — С. 96; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. М. Ширкіна

СЕРБІНОВ Іван Львович

Ботанік, мікробіолог, фітопатолог, міколог

І. Л. Сербінов народився 12 червня 1872 р. у м. Миколаєві. Закінчив Петербурзький університет у 1898 р. Його вчителями були А. М. Бекетов, Х. Я. Гобі, М. С.

Воронін, В. К. Варліх. Від них він взяв ретельність у дослідах, вміння працювати з літературою, робити висновки, які допомагають по-новому розглянути проблему. У 1899 р. він став хранителем ботанічного кабінету Петербурзького університету і одночасно з 1900 р. працював асистентом кафедри ботаніки Військово-медичної академії, а з 1901 р. і Жіночого медичного інституту.

У 1902 р. І. Л. Сербінов переїхав до м. Ялти і до 1905 р. працював у Нікітському ботанічному саду. У 1905 р. він повернувся до Петербургу і 11 років працював там у Ботанічному саду. У 1907 р. він захистив магістерську дисертацію на основі своєї монографії "Организация и развитие некоторых грибов *Chytridineae*". А. А. Янчевський у підручнику "Основы микологии" (1933) пише, що ця монографія є найвагомішим внеском у вивчення хітрідієвих грибів.

У 1916 р. І. Л. Сербінов переїхав до Одеси і почав працювати приват-доцентом Новоросійського університету, а з 1918 р. — професором Одеського сільськогосподарського інституту. У 1919 — 1920 рр. він був директором Ботанічного саду Одеського університету.

Його наукові інтереси включали мікологію, мікробіологію, фітопатологію. Перша наукова робота (1899) була присвячена історії розвитку хітрідієвого гриба, що є паразитом на водоростях. Він назвав його *Sporophlyctis rostrata Serbinov*. Це не тільки новий для науки вид, але й рід. Багато уваги І. Л. Сербінов приділяв грибам, які викликають хвороби рослин. Його праці щодо хвороб тютюнових сіянців включені у сучасні зведення з хвороб тютюну.

Його вважають основоположником вивчення бактеріальних хвороб рослин. Першу роботу з цього питання він надрукував у 1913 р., остання вийшла посмертно. Ним розроблено методику вивчення бактеріозів рослин, описаний і вивчений бактеріоз картоплі і буряка, некроз і рак плодових дерев, гумоз сорго і т. п., відкриті нові види бактерій, які викликають хвороби рослин. Серед них збудник гумозу сорго *Bac. omelianskii* Serb., *Bac. beticoli* Serb. — який вражає коріння буряка. До речі, останній вид А. Потебня перейменував на честь І. Л. Сербінова у *Bact. serbinovi* (Serb.) A. Pot.

Особливо цікаві його роботи щодо змішаної інфекції. Вперше у Європі

виявлено постійний симбіоз у листках винограду, вражених мільдю, грибка *Plasmopara viticola* й мікробу *Micrococcus acidovorum*.

Характерною рисою Івана Львовича було уміння дивитись далеко вперед. Це властиве всім його роботам, але особливо тим, що торкаються хвороб бджіл і бджільництва. Майже на 7–8 років раніше від закордонних дослідників він описав бактеріальні хвороби бджіл, які пізніше назвали паратифом і септицемією бджіл. Його книга "Гнилец пчел и борьба с ним" (1910) більше двадцяти років була єдиним серйозним керівництвом для бджолярів.

І. Л. Сербінов був прекрасним популяризатором науки, його книги доступно і зрозуміло розкривали світ знань. Він був також автором підручників "Общая микробиология" (1916), "Сельскохозяйственная микробиология" (1922).

Помер І. Л. Сербінов 26 жовтня 1926 р. в м. Одесі.

Пр.:

Организация и развитие некоторых грибов *Chytridineae* //Бот. зап. СПб. бот. сада. — 1907. — Т. 24; Грибки и бактерии в сельском хозяйстве. — Пг., 1915. — 54 с.; Гнилец пчел и борьба с ним. — СПб., 1910; Медоносные растения как основа промышленного пчеловодства / Сербинов И. Л., Пикельм В. О. — СПб., 1910.

Літ.:

Биологи. Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 565 — 566; История Академии наук УССР. — К.: Наук. думка, 1976. — 836 с.; Горленко М. В. Выдающийся русский миколог и микробиолог Иван Львович Сербинов //Микробиология. — 1952. — Т. 21, № 2. — С. 239 — 242; Бондарцев А. С. Иван Львович Сербинов //Болезни растений. — 1925. — № 4. — С. 149; Історія ОДУ за 100 р. — С. 173; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

СЕРГЄЄВ
Федір Павлович

Мовознавець,
фахівець з російського мовознавства

Ф. П. Сергеєв народився 5 березня 1927 р. у с. Обільне Волгоградської обл. У 1947 р. він закінчив середню школу і вступив на філологічний факультет Волгоградського педагогічного інституту (Сталінградський державний педагогічний інститут ім. О. С. Серафімовича). У 1951 р. отримав диплом викладача російської мови і літератури. З 1951 до 1953 р. Федір Павлович працював вчителем російської мови і літератури у світлоярській середній школі Волгоградської обл., а у 1953 р. став аспірантом кафедри російської мови Московського державного педінституту.

Кандидатська дисертація "О характере взаимодействия между диалектами русского и украинского языков в условиях смешанного заселения" була достроково захищена у 1956 р.

Федір Павлович зайняв посаду завідувача кафедри російської мови у Новозибківському педінституті (1956–1957), старшого викладача Волгоградського педінституту (1959–1962) доцента у Кишинівському університеті (1962–1970) та Кишинівському педінституті (1970–1975).

У 1973 р. Ф. П. Сергеєв захистив докторську дисертацію "Формирование русской дипломатической терминологии: по данным памятников письменности XI — XVII вв." Робота містить цінний фактичний матеріал та широкі теоретичні узагальнення у галузі історичної лексикології, у ній встановлені закономірності формування терміносистем, уточнено час появи термінів, що існують у сучасному словнику російської мови.

У 1976 р. Федір Павлович отримав вчене звання професора. З 1975 до 1979 р. завідував кафедрою російської мови Івано-Франківського педінституту, а у 1979 р. переїхав до Одеси і зайняв посаду завідувача кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського держуніверситету ім. І. І. Мечникова.

Протягом своєї викладацької діяльності Ф. П. Сергеєв читав дисципліни курсу російської мови, видав методичні посібники для вчителів з питань мовленнєвої культури, підручники з російської мови для молдавських шкіл тощо (Работа над ударением в школе, 1961; Русский язык (Синтаксис): Для 8 кл. молдавской школы, 1975; 1976; Предупреждение речевых недочетов и грамматических ошибок в творческих работах учащихся, 1979; Речевые ошибки и их предупреждение, 1988).

Ф. П. Сергеєв — автор п'яти монографій, понад 80 наукових та науково-методичних праць з питань формування та функціонування дипломатичної термінології, стилістики, культури російського мовлення.

В Одеському держуніверситеті викладав теоретичні курси: вступ до мовознавства, загального мовознавства, спецкурси з основ наукових лінгвістичних досліджень, мови і мислення, мови і ідеології, керував спецсемінарами з сучасної та історичної лексикології, науковою роботою студентів та аспірантів. Зокрема, кандидатські дисертації під керівництвом Ф. П. Сергеєва захистили А. Г. Степанян, Р. І. Паісьєва, О. А. Войцева, О. В. Яковлєва, М. А. Оськіна, О. Ю. Ламбова, І. А. Семенюк.

З 1994 р. Ф. П. Сергеєв працює в Росії.

Пр.:

Русская дипломатическая терминология XI — XVII вв. — Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1971. — 219 с.; Русская терминология международного права XI — XVII вв. — Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972. — 258 с.; Формирование русского дипломатического языка (XI — XVII вв.). — Львів: Вища шк., 1978; Лексика сферы международных отношений. — К.; Одесса: Вища шк., 1984.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. А. Войцева

СЕРЕДА
Іван Омелянович

Юрист, фахівець правових проблем регулювання відносин в сільському господарстві

І. О. Середа народився 20 травня 1918 р. в с. Гриньовка Сумської обл. Трудову діяльність почав у 1936 р. в колгоспі на Сумщині, потім навчався у Харківському рабфаку та в юридичному інституті, який закінчив в 1941 р. Був евакуйований у Павлоград Куйбишевської обл., де працював директором школи. У 1944 р. приїхав до Одеси і до 1946 р. працював суддею Приморського району Одеси, потім заступником голови обласного суду, заступником начальника обласного управління юстиції, а з 1947 р. перейшов на викладацьку роботу. В 1947–1953 рр. І. О. Середа працював викладачем Одеського державного університету. У 1948 р. був призначений деканом відродженого юридичного факультету, який очолював до 1953 р.

Після ліквідації факультету до 1969 р. працював викладачем в Одеському філіалі Всесоюзного юридичного заочного інституту, а з 1960 до 1966 рр. — доцентом кафедри спеціальних правових дисциплін.

Кандидатську дисертацію, присвячену угоді контрактації сільськогосподарської продукції І. О. Середа захистив у 1950 р. у Ленінградському університеті (науковий керівник професор Л. І. Дембо). Докторська дисертація з проблем суб'єктивних прав та обов'язків членів колгоспів захищена у 1974 р. у Харківському юридичному інституті.

І. О. Середа — засновник кафедри аграрного, екологічного та трудового права юридичного факультету, яку він очолював понад 20 років (1966–1987 рр.).

З грудня 1986 до березня 1995 р. І. О. Середа був професором кафедри трудового, земельного та сільськогосподарського права ОДУ, з березня 1971 до вересня 1982 р. — проректором з вечірнього та заочного навчан-

ня університету. Кілька років І. О. Середа очолював профком співробітників університету (1963–1968 рр.).

Іван Омелянович Середа належав до аграрно-земельної школи права професорів Л. І. Дембо (Ленінградський університет) та І. С. Фукса (Харківський юридичний інститут).

І. О. Середа був досвідченим організатором навчальної роботи, талановитим педагогом та вихователем студентської молоді. Він дав путівку в життя багатьом юристам.

Сьогодні його учні працюють у різних державних та правових структурах України та за її межами. Під керівництвом І. О. Середи підготовлено чимало кандидатів та докторів юридичних наук, написано близько 100 наукових праць.

Свою наукову діяльність професор І. О. Середа розглядав у єдності з викладацькою. Більше того, його наукова робота була підпорядкована лекційній діяльності. Він виходив з того, що університет — це перш за все навчальний заклад. Лекцію він розглядав як вид мистецтва; він намагався привити студентам не тільки наукову допитливість, але й загальну культуру, етику, моральність. Його людяність, доброта, душевна щедрість, доброзичливість та делікатність здобули йому славу тонкого знавця людської душі.

Студенти дуже любили Івана Омеляновича, намагалися не пропустити ні однієї лекції. Він проповідував у своїх курсах пріоритетність людських відносин, — і сам слідував закономірностям зв'язків між людьми. Його педагогічні прийоми грунтувалися на власному прикладі.

Помер Іван Омелянович Середа у 1995 р.

Пр.:

Право приусадебного колхозного двора. — М.: Юрид. лит., 1964. — 60 с.; Личные и имущественные права и обязанности колхозников. — Одесса, 1965. — 39 с.; Права и обязанности колхозников. — Одесса, 1972; Юридическая природа прав и обязанностей членов колхоза: Учеб. пособие / Отв. ред. П. Р. Стависский. — Одесса, 1973 — 132 с.; Правовое регулирование социального страхования колхозников / Середа И. Е., Сирота И. М., Янчук В. З. — К.; Одесса: Вища шк., 1976. — 71 с.; Правосубъектность членов колхоза: Учеб. пособие. — Одесса, 1976. — 37 с.; Советское колхозное право / Середа И. Е., Янчук В. З., Козырь М. И., Беляева З. С. — М.: Юрид. лит., 1978. — 470 с.; Примірний статут колгоспу: Наук.-прак. коментар / Середа І. О., Янчук В. З., Шелестов В. С. — К.: Урожай, 1988. — 300 с.

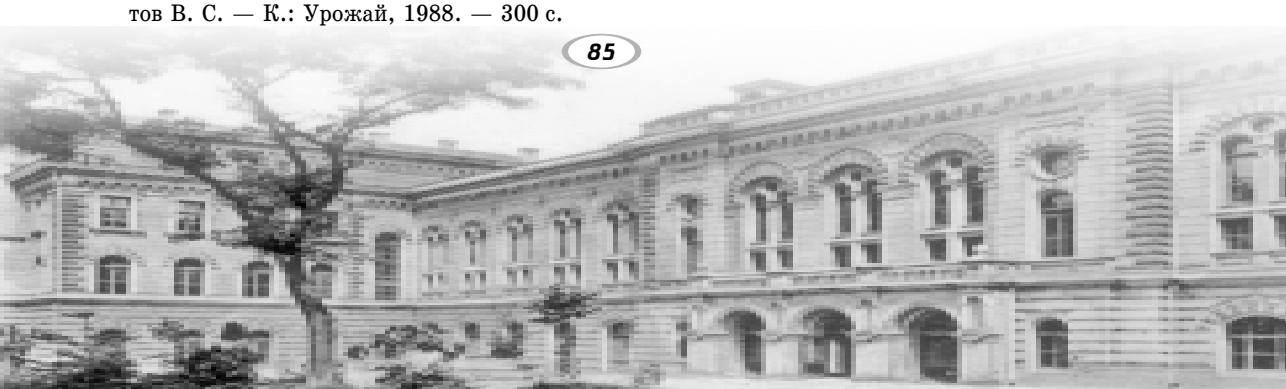

Літ.:
Нудель М. Людина щирого серця: До 60-річчя народження проф. І. О. Середи // ЗНК. — 1978. — 2 черв.; Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 126; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 37 — 38; Одес. держ. юрид. акад.; Погребной А. А., Каракаш И. И. Учитель... //Времена и годы. — Вып. 2. — С. 99 — 101; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

І. І. Каракаш

СЕТРОВ Михайло Іванович

Філософ

М. І. Сетров народився у 1932 р. у с. Конечек Псковської обл. у сім'ї колгоспника. З 1935 р. проживав на ст. Попівка Ленінградської обл. У період окупації цього передмістя Ленінграда його батько був розстріляний фашистами і він з матір'ю переїхав до Пскова. Після війни, з 1945 р. жив у Ленінграді, де у 1948 р. вступив на роботу кіномеханіком, одночасно займаючись у заочній середній школі. З 1952 до 1956 р. служив у лавах Радянської Армії. Після демобілізації працював фрезеровщиком на механічному заводі. У 1957 р. закінчив середню школу (вечірню).

У 1958 р. М. І. Сетров вступив на філософський факультет Ленінградського університету. За дипломну роботу був нагороджений медаллю Міністерства вищої освіти СРСР. У 1966 р. закінчив аспірантуру Ленінградської кафедри філософії АН СРСР і вступив на роботу старшим викладачем кафедри філософії ПЗПІ. У 1967 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1968 до 1971 р. працював завідувачем кафедри філософії ПЗПІ, а з липня 1971 р. обійняв посаду професора Ленінградської кафедри філософії АН СРСР. Тут були опубліковані чотири монографії, захищена докторська дисертація "Методологічні принципи теорії організації". Під його редакцією вийшли два збірника наукових праць, присвячені питанням розвитку теорії організації.

У 1977 р. М. І. Сетров перейшов на роботу у Кавказький держзаповідник на посаду заступника директора з наукової роботи. З 27 липня 1979 р. зарахований на посаду професора кафедри філософії Одеського держуніверситету. 8 січня 1981 р. М. І. Сетров був обраний за конкурсом на посаду завідувача кафедри філософії природничих факультетів ОДУ ім. І. І. Мечникова.

27 липня 1988 р. М. І. Сетров переведений у Відділ філософії та права на посаду завідувача сектру діалектичного і історичного матеріалізму АН МРСР.

М. І. Сетров — один з основоположників системно-організаційного підходу у філософії, автор функціональної теорії організації.

Пр.:

Общие принципы организации систем и их методологическое значение. — Л., 1971. — 120 с.; Организация биосистем. — Л., 1971. — 275 с.; Основы функциональной теории организации. — Л., 1972. — 164 с.; Информационные процессы в биологических системах. — Л., 1975. — 155 с.; Методологические проблемы теории организации / Под ред. М. И. Сетрова. — Л., 1976. — 286 с.; Принципы организации социальных систем: теория и практика / Сетров М. И., Сулим А. В., Паламарчук Г. Т. и др.; Под ред. Сетрова М. И. — К.; Одесса: Вища шк., 1988. — 241 с.; Философские вопросы развития и научно-технический прогресс / Сетров М. И., Панибратов А. Я., Булатов М. А.; Отв. ред.: Урсул А. Д., Сетров М. И. — Кишинев: Штиинца, 1991. — 337 с.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СЄЧЕНОВ Іван Михайлович

Фізіолог, психолог

І. М. Сєченов, видатний російський природодослідник-матеріаліст, основоположник вітчизняної фізіології й природно-наукового напрямку в психо-

логії, член-кореспондент та почесний член Петербурзької АН, народився 13 серпня 1829 р. в с. Теплий Стан (зараз Сєченово) Нижегородської губ.

Закінчив Головне інженерне училище в Петербурзі (1848) й медичний факультет Московського університету (1856). До 1860 р. вдосконалювався з фізіології в лабораторіях І. Мюллера, Е. Дюбуа-Реймона (Берлін), О. Функе (Лейпціг), К. Людвіга (Відень), Г. Гельмгольца (Гейдельберг). За кордоном підготував докторську дисертацію "Материалы для будущей физиологии алкогольного опьянения", яку успішно захистив у 1860 р. в Медико-хірургічній академії у Петербурзі. В цьому ж році очолив кафедру фізіології академії, де організував фізіологічну лабораторію — одну із перших в Росії, і ввів в лекційну практику демонстрацію експерименту. За курс лекцій "О животном электричестве" в Медико-хірургічній академії він одержав Демидівську премію Петербурзької АН (1863). У 1871–1876 рр., за запрошенням І. І. Мечникова, завідував кафедрою фізіології в Новоросійському університеті. У 1876–1888 рр. був професором фізіології Петербурзького університету. Одночасно читав лекції на Бестужевських вищих жіночих курсах. З 1888 р. — приват-доцент, з 1891 р. — професор фізіології Московського університету. В 1901 р. вийшов у відставку, але продовжував експериментальну роботу й викладацьку діяльність на Пречистенських курсах для працівників (1903–1904 рр.).

Основні наукові праці І. М. Сєченова присвячені загальній фізіології, електрофізіології, фізіології центральної нервової системи та психофізіології. Він збагатив науку фактами та концепціями фундаментального значення. У 1863 р. підготував для журналу "Современник" статтю "Попытка ввести физиологические основы в психические процессы". Цензура заборонила публікацію статті за пропаганду в ній матеріалізму й невідповідну назву. І. М. Сєченов змінив назву статті на "Рефлексы головного мозга" й надрукував її в "Медицинском вестнике", а в 1866 р. вона вийшла окремим виданням. Вихід у світ цієї роботи ознаменував початок ери об'єктивної психології й матеріалістичного розуміння психіки.

В Новоросійському університеті І. М. Сєченевим були виконані дослідження дії електричних подразнень на нерв (1872), локомоції у жаби й

дії блукаючого нерву на серце (1873). В той самий час І. М. Сєченов зацікавився питаннями фізіології газообміну й дихальної функції крові, створивши вчення про гази крові. Він розробив способи визначення газів у крові й солевих розчинах вакуумним методом, сконструював (спільно з М. Н. Шатерніковим) респіраційний апарат та апарат для швидкого й точного аналізу газів, сформулював закон розчинення газів у розчинах в залежності від концентрації солей (правило Сєченова), що стало великим внеском в теорію розчинів. Відкрив хімічну сполуку гемоглобіну з вуглекислотою — карбгемоглобін — та пояснив дихальну функцію крові.

І. М. Сєченов вперше (1862) виявив явище гальмування в центральній нервовій системі, а також явище сумації збуджень в нервових центрах (1868) та встановив основні закономірності рефлекторної діяльності живих організмів. Виявив ритмічні коливання електричних потенціалів в довгастому мозку, механізми феномену віддачі (ефект Сєченова) й активного відпочинку (феномен Сєченова).

І. М. Сєченов — один із фундаторів матеріалістичної психології та палкий борець проти ідеалізму. В своїх працях "Рефлексы головного мозга" (1863), "Кому и как разрабатывать психологию" (1873) та інших він переконливо показав, що всі прояви свідомого та позасвідомого життя проходять за типом рефлексів.

І. М. Сєченов був віце-президентом Новоросійського товариства природознавців (1873–1876 рр.), почесним членом Новоросійського університету (з 1876 р.).

У вересні 2004 р. кафедрою нормальної фізіології (зав. — проф. О. А. Шандра) Одеського медичного університету (ректор — акад. В. М. Запорожан) в конференцзалі санаторія ім. В. П. Чкалова була проведена міжнародна наукова конференція, присвячена 175-річному ювілею з дня народження І. М. Сєченова. В присутності численних викладачів і студентів були заслухані змістові доповіді (акад. К. В. Осташков, професори К. Г. Васильєв, Р. Ф. Макулькін, доц. В. А. Дьяков та ін), з них дві — англійською мовою, про величезну організаційну й наукову діяльність І. М. Сєченова в Новоросійському університеті, чим завжди пишається Одеса.

Помер І. М. Сєченов 2 листопада 1905 р. у Москві.

На батьківщині І. М. Сєченова йому споруджено пам'ятник; його ім'я надано Першому Московському медичному інституту (1955), Інституту еволюційної фізіології й біохімії АН СРСР (1956); заснована премія ім. Сєченова, яка присуджується АН СРСР раз у 3 роки вченим за видатні дослідження з фізіології.

Пр.:

Избранные труды. — М., 1935; Элементы мысли: Сб. избр. ст. — М.; Л., 1943; Избранные философские и психологические произведения. — М., 1947; Физиология нервных центров: Из лекций, чит. в собрании врачей в Москве в 1889 — 1890 гг. — М., 1952; Рефлексы головного мозга. — М., 1952.

Літ.:

Введенский Н. Е. И. М. Сеченов //Тр. СПб. о-ва естествоиспытателей. — 1906. — Т. 36, вып. 2; Кекчеев К. Х. И. М. Сеченов. — М., 1933; Коштоянц Х. С. И. М. Сеченов. — М., 1950; Ярошевский М. Г. Иван Михайлович Сеченов. — Л., 1968; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

К. В. Осташков

СИДОРЕНКО
Михайло Дмитрович

Геолог, мінералог, петрограф

М. Д. Сидоренко народився 18 листопада 1859 р. в Одесі в родині кондуктора Одеської залізниці. Після закінчення гімназії вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Час навчання був терміново (1879 — 1882) перерваний у зв'язку з його засланням до Східного Сибіру внаслідок участі в революційній пропаганді серед залізничників. Повернувшись з заслання, М. Д. Сидоренко продовжував навчання в університеті, який закінчив у 1886 р. зі званням кан-

дидата природничих наук за дисертаційну працю “Геологические исследования Ингулецко-Днепровского междуречья”. М. Д. Сидоренко після повернення з заслання був під негласним наглядом поліції. Тому в університеті його не залишили і він поїхав працювати геологом до Волинської губ. В Житомирському повіті він працював консультантом і завідував рудовикопними партіями при Денешевському чавуноливарному і залізоробному заводах.

У 1890 р., коли з нього було знято поліцейський нагляд, М. Д. Сидоренко повернувся до Одеси, де його, як здібного вченого, прийняли на посаду завідувача кабінету мінералогії і геології. Мінералогічним кабінетом (тепер Мінералогічний музей) М. Д. Сидоренко завідував 27 років. Він багато зробив для його розвитку. З 1900 р. він читав публічні лекції при Новоросійському товаристві природознавців за проханням Слов’янського товариства з благодійною метою. У 1903 р. він був у відрядженні у Відні, де відбувся Міжнародний конгрес геологів.

У 1905 р. М. Д. Сидоренко захистив дисертацію “Описание некоторых минералов и горных пород из гипсовых месторождений Хотинского уезда Бессарабской губернии” на ступінь магістра у Раді Київського університету, після чого був обраний за конкурсом приват-доцентом кафедри мінералогії Новоросійського університету. Доповідь-відозва про конкурсного кандидата на цю посаду була зроблена відомими професорами П. Я. Армашевським (Київський університет) і В. Д. Ласкарєвим (оприлюднена у 1906 р. в Одесі).

Лекції з мінералогії М. Д. Сидоренко читав також на медичному факультеті Новоросійського університету, а з 1906 р. ще і на Вищих жіночих курсах. 13 квітня 1907 р. М. Д. Сидоренко Радою професорів університету був обраний екстраординарним професором кристалографії і мінералогії. Для студентів він читав лекції з кристалографії і мінералогії. Багато часу М. Д. Сидоренко приділяв адміністративній роботі. У 1913 р. він був деканом фізико-математичного факультету університету. Він був також членом петроградського товариства дослідників природи та імператорського Мінералогічного товариства в Петрограді.

Наприкінці 1917 р. в Києві була створена Рада, у 1918 р. названа

Українським геологічним комітетом. Ця державна установа об'єднала всі геологічні роботи, що проводилися в Україні. Позаштатними членами Українського геолкому, крім 5 штатних керівників, було обрано 12 відомих професорів Києва, Катеринослава, Харкова і Одеси (в числі одеситів були М. Д. Сидоренко і В. Д. Ласкарєв).

У 1919 р. М. Д. Сидоренко був затверджений професором Вищих жіночих курсів і деканом фізико-математичного факультету, де працював до 1921 р. У 1921–1923 рр. він був деканом загального факультету Одеського сільськогосподарського інституту і мав звання професора першої групи. Потім (1923–1927 рр.) професором мінералогії і неорганічної хімії фізико-математичного факультету Інституту народної освіти.

Науково-дослідницька робота М. Д. Сидоренка мала мінералогічно-петрографічний напрям, успадкований ним від його вчителя професора Р. О. Пренделя. Він займався дослідженням кристалів аметистів з Уругваю, зробив петрографічний опис рідкісного різновиду сієніту і лабродориту з покладів Українського щита. Він цікавився мінералогічним складом осадових покладів одеського Пересипу. Вперше описав мінерал гідротроїліт з лиманських грязей. Широко відомі його петрографічні дослідження лесів та глин з околиць Одеси і взагалі Південної України, з оцінкою їх технічних якостей. Оригінальні висновки були зроблені ним про походження пилу у складі снігу, що випав в січні 1893 р. в Одесі, на підставі петрографічного аналізу цього пилу.

Його лекції з курсів мінералогії, петрографії, стратиграфії, геології були оприлюднені одеськими друкарнями у 1902, 1907, 1908, 1918 рр. Вони являють собою гарні підручники. Взагалі М. Д. Сидоренко оприлюднив 47 наукових робіт.

Помер М. Д. Сидоренко 28 березня 1927 р. в Одесі.

Пр.:

О минеральном составе и происхождении пыли в январском снеге в Одессе //ЗНОЕ. — 1893. — Т. 18, вып. 1. — С. 33 — 40; Петрографическое исследование лесса и красной глины, добытых из буровой скважины на опытном поле Одесского о-ва сельского хозяйства. — Одесса, 1895; Сиенит с шаровой отдельностью на берегу реки Базавлука //ЗНОЕ. — 1896. — Т. 20, вып. 2. — С. 17 — 24; Петрографическое исследование нескольких образцов ила Куяльницкого лимана //Там же. — 1897. — Т. 21, вып. 2. —

С. 117 — 135; О кристаллической форме градин, выпавших 30 мая и 11 июля 1899 г. в г. Одессе //Там же. — 1899. — Т. 23, вып. 1. — С. 129 — 131; Свиная речка //Там же. — 1899. — Т. 23, вып. 1. — С. 132 — 138; Петрографические данные по современным отложениям в Хаджибейском лимане и о литологическом составе поверхностных осадков Куяльницко-Хаджибейской пересыпи //Там же. — 1901. — Т. 24, вып. 1. — С. 97 — 120; Конспективный курс лекций по петрографии и стратиграфии, читанный в 1901 / 1902 акад. г. — Одесса, 1902. — 34 с.; Памяти профессора Ромула Александровича Пренделя: Речь. — Одесса, 1905. — 18 с.; Лекции по геологии, читанные в весеннем полугодии 1907 г. студентам медицинского факультета Новорос. университета. — Одесса, 1907; Курс петрографии, читанный на естеств. отделении физ.-мат. факультета Одесских высших женских курсов. — Одесса, 1908. — 151 с.; Петрографическое описание образцов со дна Аральского моря: Науч. результаты Арал. экспедиции. — СПб., 1911. — С. 52 — 64; Минералогические экскурсии. — Бендеры, 1914. — 31 с.; Курс минералогии, читанный студентам Одесского высшего с.-х. института. — Одесса, 1918. — 70 с.

Літ.:

Сидоренко Михаил Дмитриевич //ЭСБЕ. — Т. 29. — С. 847 - 848; Сидоренко Михайло Дмитрович //УРЕ — Т. 13. — С. 114; Мильгевская-Рутковская В. Л. М. Д. Сидоренко: К 100-летию со дня рождения //Минерал. сб. Львов. геол. о-ва. — 1960. — № 14. — С. 380 — 385; Сидоренко Михайло Дмитрович, 16 листоп. 1859 — 28 бер. 1927 //Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 1. — С. 69 — 73; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 251; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. А. Амброз

СИЛАНТЬЄВА Валентина Іванівна

Літературознавець, фахівець з філології

В.І. Силантьєва народилася у 1948 р. Батько Валентини Іванівни закінчив шість класів румунської гімназії, мати — чотири класи.

Валентина Іванівна прийшла на філологічний факультет Одеського університету у 1967 р. Після закінчення навчання за розподілом молодих спеціалістів вона поїхала працювати у Котовський р-н Одеської обл.

Працювала вчителькою старших класів, а потім замісником директора з навчальної роботи у Новоселівській середній школі. Потім були кілька років учителювання в Одеській школі №25, а вже потім професор М. О. Левченко запропонував повернутися на кафедру російської літератури. У 1977 р. В.І. Силантьєва знов прийшла на філологічний факультет ОДУ.

Її послужний список нагадує класичну етапність кар'єрного руху: старший лаборант — асистент — старший викладач — доцент — завідувачка кафедри, професор. Але ця низка професійних понять увійшла в її життя тільки завдяки філологічному хисту та неймовірній працелюбності. Аспірантури, творчі відпустки її обійшли. Отож, постійно виконуючи учбове навантаження на філологічному факультеті, виховуючи малого сина, В.І. Силантьєва формувала себе як фахівця в бібліотеках, за письмовим столом у так званий "вільний" від роботи час.

У 1983 р. В.І. Силантьєва захистила кандидатську дисертацію "А. П. Чехов и русская проза 80-х годов XIX века". У 2002 р. вона представила до захисту докторську дисертацію "Художественное мышление переходного времени (русская литература и живопись конца XIX-начала XX веков". Обидві дисертації були захищені у Спецраді Інституту літератури НАН України. Одвічні проблеми і норми буття, гуманістичний пафос класичної спадщини, її естетична вишуканість дали змогу Валентині Іванівні знайти себе у вирі наших державних, світових змін і не зневіритися у смислі буття і високому сенсі наукових знань.

З 2001 р. В.І. Силантьєва працює на факультеті романо-германської філології, завідує кафедрою зарубіжної літератури. Мабуть, треба було професійно досконало пройти свій великий викладацький шлях, щоб у важку годину життя до тебе звернувся декан сусіднього факультету і запропонував очолити кафедру. Це зробила професор Л.М. Голубенко. Таким чином, до фахової дисципліни "російська література" приєдналася "література зарубіжних країн". Валентині Іванівні потрібно було розробити нові лекційні курси, написати до них методичні посібники, включитися у велику адміністративну працю і шукати приязність у колег і студентів вже не філфаку, а факультету романо-германської філології.

В.І. Силантьєва — викладач і вихователь в повному значенні цих слів. Коло її наукових і творчих пошуків заслуговує кількох окремих рядків. Вона означила себе як теоретик в області мистецтва перехідних історичних епох. Так сталося, що ця галузь знань заявила про себе сьогодні напрочуд актуально. Статті, наукові доповіді та монографія Валентини Іванівни "Художественное мышление переходного времени: литература и живопись" (2000) користуються великим науковим попитом. Вона — автор і двох поетичних збірок — "Стихи филолога", "Моё насмешливое счастье". Цей, немовби несподіваний внесок у загальний ряд праць В.І. Силантьєвої, дає уяву про її індивідуальну сутність. Говорячи про свій життєвий і професійний шлях, вона завжди підкреслює: головне місце у ньому належить Одеському національному університету.

Пр.:

Рубежное сознание в искусстве: основные показатели переориентации // Проблеми сучасного літературознавства. — Одеса, 2001. — Вип. 7. — С. 9 — 21; Література і живопис: методика і методологія аналізу // Іст.-літ. журн. — 2001. — №2. — С. 54 — 56; Искусствознание. Теория и практика анализа (Чехов и Левитан) // Проблеми сучасного літературознавства. — Одеса, 2001. — Вип. 8. — С. 243 — 261; Переходные периоды в искусстве: современные теории диссипативных систем // Литературовед. сб. — Донецк, 2002. — Вып. 9. — С. 23 — 32; Художественное мышление переходного времени: постановка проблемы; терминология // Русская литература накануне третьего тысячелетия: Итоги развития и проблемы изучения: [Сб]. — К., 2002. — Вып. 3. — С. 229 — 237; Современная компаративистика: диалог как основа методики анализа // Наук. вісн. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-ту. — Ізмаїл, 2003. — (№15). — С. 44 — 48; Die Deutsche romantische Tradition in der Russischen Literatur // Kultur und wissenshaft als Brucken in Evropa. — 2001. — P. 31 — 40; Kompozicijski kontrapunkt u Cehovljevim tekstovima // Zagrebacki Pojmovnik Kulture 20. Stoljeca. Zbornik znanstenich radova Simultanizam / simultanost. — Zagreb, 2002. — P. 253 — 264; Rainer Maria Rilke und Marina Zwetaeva — Rilke-Rezeption in Rusland // Dokumentation zum 30 — jahrigen Bestehen. — 2003. — S. 150 — 154; Проблема переходных форм в искусстве // История и современность в русской литературе. — Rzeszow, 2003. — Вып. 3. — С. 145 — 161.

СИНЕЛЬНИКОВ Євген Іванович

Фізіолог

Є. І. Синельников народився 28 листопада 1885 р. в Москві в родині залізничного службовця. У 1905 р. вступив на медичний факультет Московського університету й закінчив навчання в 1911 р. Протягом року після закінчення університету стажувався в галузі фізіології в Швейцарії (Цюріх).

У 1912 р. Є. І. Синельников повернувся в Санкт-Петербург та почав працювати в лабораторії І. П. Павлова в Інституті експериментальної медицини з умовних рефлексів. Беручи участь у розробці проблем вищої нервової діяльності під керівництвом І. П. Павлова, Є. І. Синельников отримав навики вченого-фізіолога.

У 1913 р. Синельников прийняв запрошення О. В. Паладіна й став працювати асистентом з фізіології в Новоолександрівському сільгоспінституті. В цій якості Євген Іванович працював недовго, тому що почалася перша світова війна й він був призваний лікарем в діючу армію.

У 1918 р. Євген Іванович переїхав до Одеси й почав працювати штатним викладачем на кафедрі нормальної фізіології медичного факультету університету, якою завідував в цей період учень І. П. Павлова професор Б. П. Бабкін. У 1922 р. університет перетворився в Інститут народної освіти, й кафедру фізіології очолив Є. І. Синельников. Не дивлячись на величезні труднощі, на кафедрі проводилася велика науково-дослідна робота зі спостережень впливу авітамінозів на утворення умовних рефлексів, почалися роботи з фізіології травлення й всмоктування в шлунково-кишковому тракті різних тварин. Досліджувався взаємозв'язок травних процесів, терморегуляції й вісцеро-вісцеральних рефлексів.

В лабораторії Є. І. Синельникова починали дослідницьку діяльність в галузі фізіології травлення академік В. В. Ковальський, Б. Н. Тарусов, які стали в подальшому відомими вченими країни. Продовжували дослід-

ження в цій галузі учні Євгена Івановича професори Т. М. Цонєва, І. С. Самойленко, доценти Г. О. Альохіна, Л. О. Рябова, Н. К. Бочарова, М. К. Роботнова та ін. Фундаментальне дослідження з терморегуляції живих організмів було проведено разом з доцентом Т. П. Гугель-Морозовою.

Євген Іванович очолював не тільки кафедру фізіології людини й тварин в університеті, але й фізіологічні лабораторії в Науково-дослідному інституті стоматології й фізіологічну лабораторію в психоневрологічному інституті.

Євген Іванович, як керівник наукових робіт, відзначався великою вимогливістю, постійно слідкував за ходом експериментів та точністю використання методів дослідження. Роботи, що вийшли з лабораторії Є. І. Синельникова, характеризувалися фундаментальністю. Наукові журнали приймали його статті до публікації негайно. Статті публікувалися в вітчизняних і зарубіжних журналах.

Є. І. Синельников був чудовим лектором і педагогом. Його лекції, ретельно підготовлені, супроводжувалися багатьма експериментальними демонстраціями, що завжди приваблювало велику кількість студентів. Лекції для Євгена Івановича були "свята святих".

До студентів Євген Іванович ставився доброзичливо, але принципово й вимагав на іспитах повноцінних знань.

Професор Є. І. Синельников активно займався громадською діяльністю, з великим задоволенням читав лекції з досягнень фізіології в різних аудиторіях. Величезну увагу він приділяв роботі одеського відділення Всесоюзного фізіологічного товариства, був заступником голови правління.

Є. І. Синельников пішов з життя восени 1951 р., але назавжди залишилася світла пам'ять про нього в серцях студентів та величезної армії його учнів.

Пр.:

О моторной и секреторной функциях кишечника при голодании //Журн. н.-и. каф. в Одессе. — 1924. — Т. 1, № 6. — С. 1 — 5; Об эмиграции лейкоцитов в изолированный отрезок тонкой кишки у собаки // Журн. эксперимент. биологии и медицины. — М., 1926. — С. 105; Объективный учет результатов лечения костных и суставных заболева-

ний на Куяльницком лимане //Научная мысль: Укр. бальнеол. сб. — 1927. — С. 3 — 10; Новая методика изучения влияния изменений температуры крови на тепловые центры межуточного мозга //Физиол. журн. СССР. — 1934. — Т. 17, № 2. — С. 354 — 360; Питання про моторну функцію шлунково-кишкового тракту //Тр. лабораторії фізіології Одес. держ. ун-ту. — Одеса, 1934. — С. 1—8.

Літ.:
Файтельберг Р. О. Профессор Евгений Иванович Синельников //Видные ученые Одессы. — Вып. 1. — С. 9 — 16; Файтельберг Р. Пережитое. — Одесса, 1991. — С. 110 — 111; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

К. В. Осташков

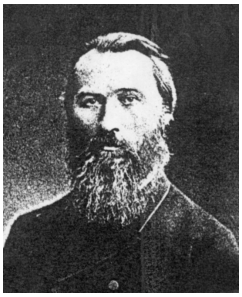

СИНЦОВ Іван Федорович

Геолог, палеонтолог, гідрогеолог

І. Ф. Синцов народився 11 квітня 1845 р. в с. Засіллі (тепер Шумяцького району Смоленської обл.). Середню освіту здобув у Саратовській гімназії. У 1864 р. вступив у Казанський університет на природниче відділення фізико-математичного факультету. В студентські роки брав участь у польових дослідженнях, які проходили під керівництвом професора М. О. Головкінського, у тому числі в 1867 р. в Ядринському повіті, де був знайдений повний кістяк мамонта. Професор М. О. Головкінський завжди підтримував І. Ф. Синцова як зразкового, допитливого студента.

Казанський університет І. Ф. Синцов закінчив у 1868 р. зі ступенем кандидата природничих наук і був залишений на два роки при університеті на посаді охоронця геологічного кабінету. За матеріалами експедиційних польових досліджень у межах Поволжя та Уралу І. Ф. Синцов написав дві наукові праці.

Професор М. Ф. Головкінський вважав І. Ф. Синцова сумлінним геологом-дослідником: його польові зйомки завжди були виконані скрупу-

льозно, він детально описував геологічні шари, перелічував всі види знайденої в них фауни, порівнював відклади одного району з другим. М. О. Головкінський рекомендував І. Ф. Синцова до викладацької роботи, і у 1869 р. після оприлюднення перших змістовних наукових робіт він був призначений приват-доцентом. У 1871 р. І. Ф. Синцов захистив дисертацію "Мезозойские образования Общего Сырта и некоторых прилегающих пунктов" на ступінь магістра мінералогії і геогнозії, отримав звання доцента. Відгук на дисертацію дав М. О. Головкінський.

У березні 1871 р. за запрошенням професора І. І. Мечникова, який брав безпосередню участь у формуванні геологічних кафедр Новоросійського університету, і за рекомендацією професора геології Київського університету К. М. Феофілактова І. Ф. Синцов подав заяву і був обраний на кафедру геогнозії і палеонтології Новоросійського університету, хоча на той час займати кафедру за статутом доценти не мали права. Це сталося через те, що у 1870–1871 рр. обидві геологічні кафедри — геогнозії з палеонтологією і мінералогії — у Новоросійському університеті ще не були заміщені. У 1867–1870 рр. курс геології в дуже скороченому вигляді читав професор хімії М. М. Соколов, у 1871 р. один семестр його читав професор М. В. Єрофеєв. Доцент І. Ф. Синцов був відомим дослідником, мав друковані праці з геології і добрі рекомендації, до того ж представив докторську дисертацію на тему "Об юрских окаменелостях Саратовской губернии", яка була надрукована у Санкт-Петербурзі.

Цю дисертацію він захистив у 1872 р. і відразу був обраний екстраординарним професором Новоросійського університету по кафедрі геогнозії (геології) і палеонтології. У 1871–1872 рр. він провів польові дослідження у Бессарабії і оприлюднив у 1873 р. матеріали з геології цієї території у "Записках" Новоросійського товариства природознавства. У тому ж році його обрали ординарним професором.

Наукова діяльність професора І. Ф. Синцова у 70–90-х рр. була спрямована на вивчення неогенових покладів та їх фауни у межах Новоросії та Бессарабії.

Наслідки цих робіт значні. Він подав перше стратиграфічне розчленування верхнього неогену Причорномор'я, виділив тут новий ярус — Ку-

яльницький. "Новоросійські" неогенові відклади І. Ф. Синцов порівнював з відкладами Австро-Угорщини і Румунії. З численних геологічних робіт цього періоду особливо важливими є: "Геологический очерк Бессарабии и прилегающей к ней части Херсонской губернии" (1893), "Заметки о новых плиоценовых отложениях Южной России" (1888), "Геологические исследования Одесского уезда" (1895), "Об одесских буровых скважинах" (1893), "Гидрогеологическое описание Одесского градоначальства" (1894), "Об одесских оползнях и причинах их происхождения" (1898).

Професор І. Ф. Синцов приділяв увагу також геоморфології Причорномор'я. Він довів пліоценовий час формування річкових долин Дністра і Південного Бугу на підставі вивчення фауни їх терас, вперше вказав на вік (кордон пліоцену і постпліоцену) Суклейської тераси на Дністрі, Куяльницької тераси на лівому березі Куяльницького та Хаджибейського лиманів; Тарутинської тераси над Бузьким лиманом. Він подав найбільш точну на кінець XIX ст. теорію походження Одеських зсувів, багато положень якої приймаються і сьогодні.

За час перебування в Одесі І. Ф. Синцов продовжував допрацьовувати свої "волзькі" геологічні матеріали. За завданням Геологічного комітету Росії він склав і описав "Загальну геологічну карту Росії". Лист 93-й (С. Пб., 1885), а також описав багато нових скам'янілостей з мезозойських та кайнозойських відкладів Поволжя.

Плідна наукова діяльність І. Ф. Синцова загальновизнана. Щодо його лекцій з геології, що читав студентам, то за спогадами читав він сухо, педантично, але дуже змістовно. Скласти іспит у нього було важко.

У 1900 р. І. Ф. Синцов вийшов у відставку і переїхав до Санкт-Петербургу, де зайняв посаду гідрогеолога Головного управління неоподатковуваних зборів при Міністерстві фінансів. Він активно працював також у Геолкомі і Мінералогічному товаристві Росії, у "Записках" якого вміщені результати його досліджень підземних вод з бурових колодязів. В рік смерті Івана Федоровича Синцова вийшла з друку його остання, палеоботанічна робота про міоценову флору Туркменістану.

Помер Іван Федорович Синцов 22 липня 1914 р. у Петербурзі.

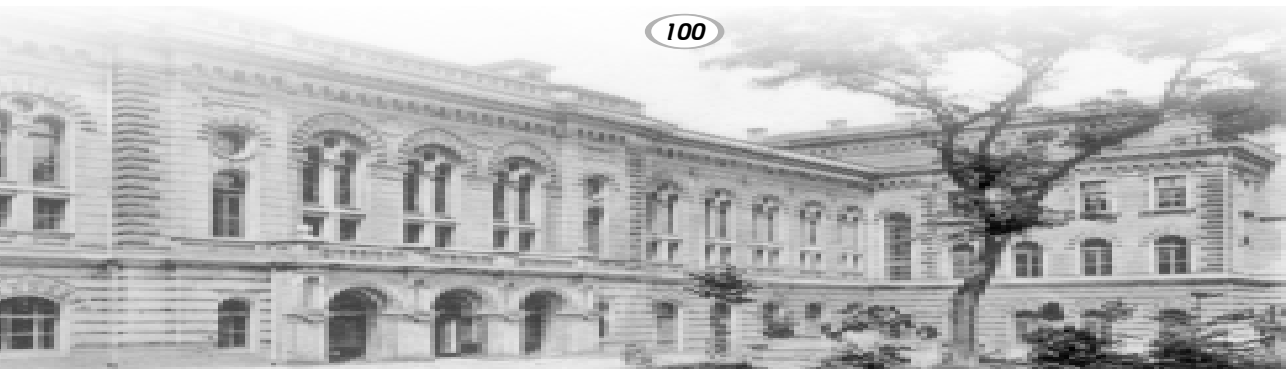

Пр.:

Геологические заметки о Симбирской губернии. — М., 1872. — 41 с.; Об юрских и меловых окаменелостях Саратовской губернии. — СПб., 1872. — 127 с.; Геологический очерк Бессарбской области //ЗНОЕ. — 1873. — Т. 1, вып. 3. — С. 369 — 486; Описание новых малоисследованных форм раковин из третичных образований Новороссии //Там же. — 1875. — Т. 3, вып. 2. — С. 2 — 60; 1877. — Т. 5, вып. 1. — С. 1 — 21; 1880. — Т. 7, вып. 1. — С. 1 —16; 1884. — Т. 9, вып. 1. — С. 3 — 13; Отчет о геологических исследованиях в Бессарабии в 1873 году //Там же. — 1875. — Т. 3, вып. 1. — С. 31 — 46; Общая геологическая карта России. Лист 93-й. Западная часть. Камышин: На основании собственных исследований составил и объяснил И. Синцов //Тр. Геол. комитета. — СПб., 1885. — Т. 2, № 2. — 109 с.; Заметки о новых плиоценовых отложениях России //ЗНОЕ. — 1888. — Т. 12, вып. 2. — С. 225 — 232; Геологический очерк Бессарабии и прилегающей к ней части Херсонсокй губернии. — 1883. — (Материалы для геологов России; Т. 11); Об одесских буровых скважинах. — Одесса, 1893. — 93 с.; Гидрогеологическое описание Одесского градоначальства //ЗНОЕ. — 1894. — Т. 18, вып. 2. — С. 25 — 37; Об одесских оползнях и причинах их происхождения //Там же. — 1898. — Т. 22, вып. 1. — С. 187 — 241.

Літ.:

Андрусов Н. И. Иван Федорович Синцов: Некролог //Изв. Геол. комитета. — Пг., 1914. — Т. 33, № 10. — С. 1 — 11; УРЕ. — Т. 13. — С. 138; Браунер А. А. Геологи Новороссийского ун-та: Из студ. воспоминаний. И. Ф. Синцов //Геологи высших учебных заведений южной России. — М., 1972. — (Очерки по истории геол. знаний; Вып. 15); Вчені вузів Одеси. — Вып. 1, ч. 1. — С. 74 — 79; Очерки развития науки в Одессе. — С. 205.

Ю. О. Амброз

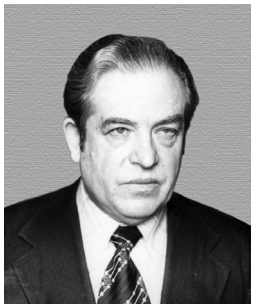

СИНЮКОВ Микола Степанович

Математик, геометр

М. С. Синюков народився у робітничій родині 4 липня 1925 р. У 1941 р. після закінчення 8 класів він змушений був залишити школу і піти працювати. Закінчив вечірню школу з відзнакою. У 1949 р. закінчив фізико-математичний факультет Пен-

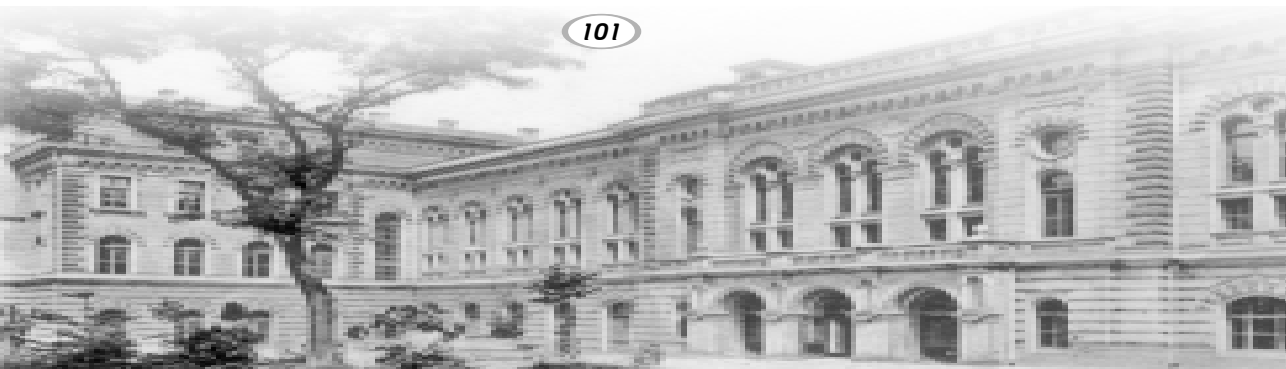

зенського педагогічного інституту з відзнакою. Його залишили працювати на кафедрі вищої математики, яку очолював І. П. Єгоров, викладати ряд основних геометричних курсів. У цей же період розпочав перші наукові дослідження з рімановой геометрії.

З уже сталими науковими інтересами та власною тематикою М. С. Синюков у 1952 р. вступив до аспірантури Московського університету; його керівниками були П. К. Рашевський і М. М. Яненко. Його повідомлення на одному з наукових семінарів за рекомендацією А. М. Колмогорова у 1954 р. було опубліковане у ДАН СРСР. Посилання на цю першу статтю М. С. Синюкова зустрічаються у закордонних журналах і через 30 років.

М. С. Синюков був самобутнім вченим. Йому, за його словами, ніхто ніколи ніяких задач не ставив, тим більше не давав порад відносно шляхів їх розв'язування і не пояснював значення отриманих результатів. Згадуючи юнацькі роки, він писав, що пережив усі муки і радощі перш ніж оволодіти одним із напрямків сучасної диференціальної геометрії, і ще в більшій мірі всі муки і радощі сходження на шлях самостійної наукової творчості.

Після закінчення аспірантури та захисту 4 листопада 1955 р. у Московському університеті кандидатської дисертації "О геодезическом отображении римановых пространств" М. С. Синюкова направили на роботу до Одеського університету старшим викладачем кафедри алгебри і геометрії, де він працював з листопаду 1955 р. і до кінця своїх днів. Він проводив велику учбову роботу, читаючи основні геометричні курси.

До приїзду М. С. Синюкова в ОДУ спецкурсів з геомерії не викладали, лекції з диференціальної геометрії і основам геометрії читали викладачі інших вузів. М. С. Синюков мав забезпечити "усю геометрію". Наприклад, у 1956—1958 рр. він читав лекції з диференціальної геометрії, основ геометрії і спецкурси: теорія поверхонь, Ріманова геометрія, теорія груп Лі та метод зовнішніх форм Картана.

Не дивлячись на велику учбову роботу, турботи про підготовку кадрів і інші обов'язки, М. С. Синюков інтенсивно та плідно займався науковою роботою. Його ім'я стало відоме геометрам СРСР і інших країн,

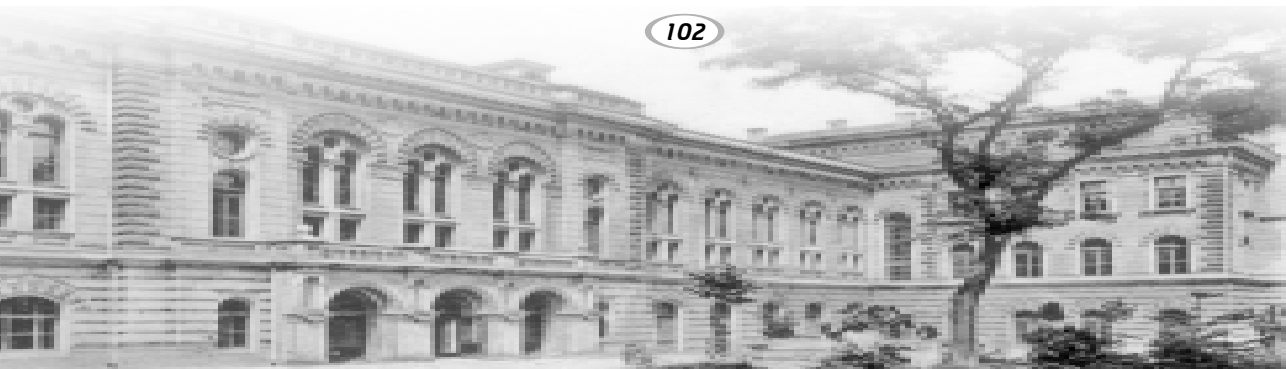

особливо після 3-го Всесоюзного математичного з'їзду, де він зробив доповідь на запрошення керівників секції геометрії С. П. Фінікова і Г. Ф. Лаптєва. Після цього М. С. Синюкова запросили на місяць до Румунії, де він читав лекції і виступав з доповідями в інституті математики, Академії наук, Бухарестському і Яському університетах.

У 1963 р. М. С. Синюков очолив створену ним кафедру геометрії і топології, на якій розвивалися його наукові ідеї. Всі члени кафедри є його учнями. Він підбирав тематику спеціальних курсів так, щоб була можливість готувати фахівців з різних наукових напрямків.

Докторську дисертацію "Теория геодезического отображения Рімановых пространств и ее обобщение" М. С. Синюков захистив у Київському університеті у вересні 1971 р. Опонентами були О. М. Васильєв, І. П. Єгоров, Н. І. Кованцов. Рецензію дав відділ гравітації і теорії відносності Інституту теоретичної фізики АН України.

Перші праці в напрямку, який розвивався у кандидатській, а потім у докторській дисертаціях, були присвячені частковим питанням загальної теорії геодезичних відображень: досліджувалися закономірності відображення рімановых просторів на симетричні еквіафінні простори; введено поняття півсиметричного ріманового простору; виявлено особливе значення еквідистантних просторів; вивчались так звані нормальні простори. Теореми К. Яно і Т. Нагано (Японія, 1957) про симетричні та рекурентні простори є прямим наслідком результатів, отриманих М. С. Синюковим. Ряд цих результатів або їх часткові випадки пізніше переводили багато хто з геометрів світу.

До вивчення загальних закономірностей теорії геодезичних відображень рімановых просторів, в якій після класичних результатів Т. Леві-Чевіти, Т. Томаса і Г. Вейля не було істотних досягнень, М. С. Синюкову дозволила перейти отримана ним нова форма основних рівнянь геодезичних відображень. Ним були отримані основні теореми усієї теорії, які дозволили для кожного ріманового простору, до якої б системи координат він не був віднесений, вияснити, допускає він нетривіальне геодезичне відображення чи ні. Більше того, якщо допускає, знайти всі про-

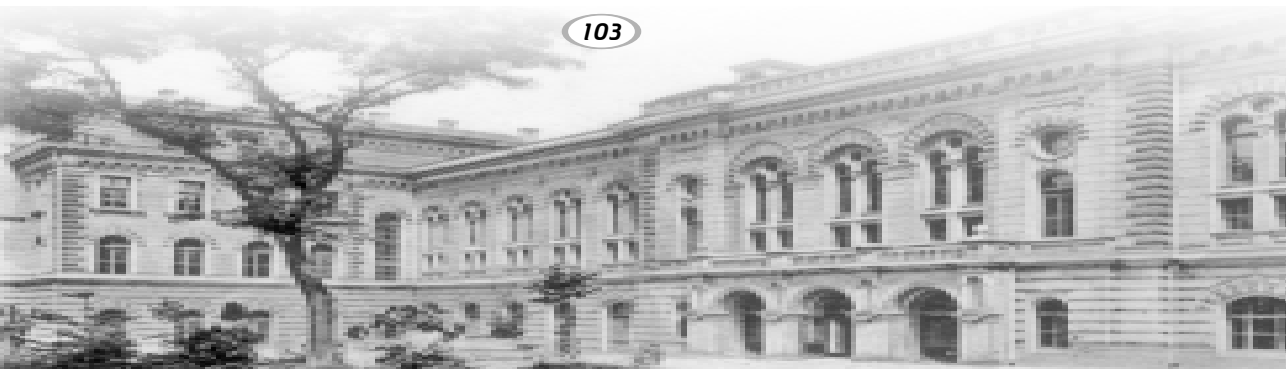

стори, які геодезично відображаються на нього, а також розв'язувати ці питання наближено і чисельно, що важливо з прикладної точки зору.

М. С. Синюков впровадив поняття майже геодезичної лінії і майже геодезичного відображення, виявив три типи майже геодезичних відображень, отримав рівняння, що їх характеризують. Це заклало основи теорії майже геодезичних відображень — широкого узагальнення теорії геодезичних відображень.

Фундаментальні теоретичні результати з локальної теорії геодезичних відображень ріманових просторів і її узагальненням, отримані М. С. Синюковим і розвинуті його учнями, створили передумови для систематичних досліджень глобальних аспектів багатьох геометричних типів дифеоморфізмів ріманових просторів. Для таких досліджень М. С. Синюков використав методи З. Хопфа — С.Бохнера — К. Яно. Вперше у світовій науці почала розвиватися глобальна теорія геодезичних і голоморфно-проективних відображень просторів ріманових і келерових. Були закладені основи глобальної теорії і майже геодезичних відображень ріманових просторів.

Запровадивши на початку 80-х рр. поняття F-планарних кривих і F-планарних відображень афіннозв'язаних просторів, М. С. Синюков почав їх вивчення і отримав основні результати у новому напрямку — теорії F-планарних відображень, що є широким узагальненням геодезичних, майже геодезичних, аналітично планарних і квазігеодезичних відображень. До досліджень у цьому напрямку, які виконувались у науці вперше, він залучив деяких своїх учнів. М. С. Синюковим були впроваджені нескінченно малі F-планарні деформації метрик простору Ріманова.

У кінці 50-х рр. М. С. Синюков разом з іншими членами кафедри розпочав систематичне дослідження нескінченно малих ареальних деформацій поверхонь з використанням сучасних методів тензорного аналізу, теорії узагальнених аналітичних функцій І. Н. Векуа і крайових задач. Досліджувалися нескінченно малі перетворення ріманових просторів, які зберігають тензор Ейнштейна або Річчі. Вивчалися "у цілому" нескінченно малі деформації першого порядку гіперповерхонь просторів Евкліда, що зберігають площу, повну або середню кривину, деякі незвичайні мережі. Розг-

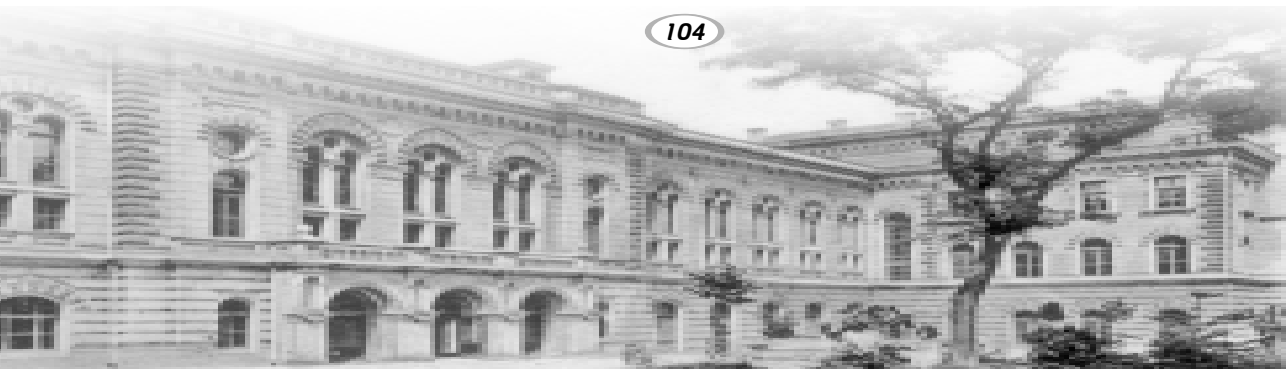

лядалися локально-афінні, геодезичні і деякі інші нескінченно малі деформації оснащених гіперповерхонь афінних просторів.

Численні результати локального і глобального характерів, отримані в теорії геодезичних відображень ріманових просторів, підсилили можливість їх використання у фізиці і механіці. Актуальним стало вивчення наближених геодезичних відображень. У кінці 80-х рр. М. С. Синюковим була поставлена проблема систематичних їх досліджень, розробки інваріантних відносно системи координат наближених методів. М. С. Синюков керував держбюджетною темою "Інваріантні наближення геометричних типів дифеоморфізмів узагальнених просторів і геометрія їх дотичних розшарувань". У зв'язку зі смертю М. С. Синюкова дослідження припинилися.

Під керівництвом М. С. Синюкова виконали і захистили кандидатські дисертації 14 його аспірантів, 9 з яких працюють в університетах України, останні — у Росії, Киргизії, Угорщині, Чехії.

М. С. Синюков допомагав у проведенні наукових досліджень іншим геометрам. У 1984 р. разом з Т. І. Матвієнко був виданий учбовий посібник "Топология", яким користуються в університетах. У 1985 р. у співавторстві з І. М. Хурбатовою і Й. Мікешем він видав посібник "Голоморфно-проективные отображения келеровых пространств". В УРЕ опубліковані його статті "Тензор", "Тензорний аналіз", "Геометрія Рімана".

Як член Науково-методичної ради Мінвузу СРСР з математики М. С. Синюков брав активну участь у розробці учбових планів. Для читання лекцій і надання допомоги у підготовці фахівців М. С. Синюкова запрошували до Київського (1962), Дніпропетровського (1972, 1977), Чернівецького (1979), Киргизького (1977), Єреванського (1983), Калінінградського (1986, 1987, 1988) університетів, Московського, Пензенського (1988), Киргизького (1985) педагогічних інститутів. У 1979 р. на факультеті підвищення кваліфікації викладачів вузів при Ленінградському педагогічному інституті він прочитав лекції з теорії геодезичних відображень. М. С. Синюков неодноразово виступав з доповідями на семінарах з геометрії у Московському університеті, педагогічному інституті, в

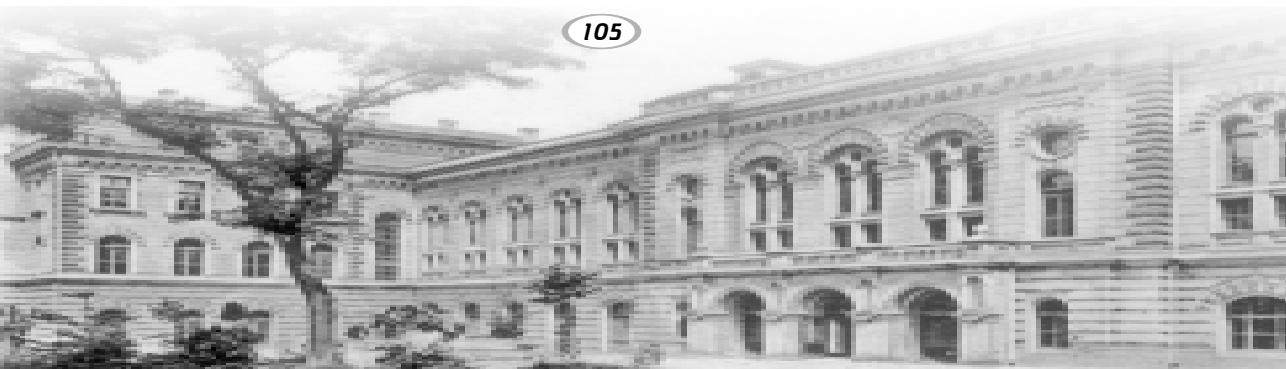

Інституті теоретичної і прикладної механіки Сибірського відділення АН СРСР.

На запрошення Міжнародного центру ім. С. Банаха (Польща) М. С. Синюков у 1979 р. був керівником делегації АН СРСР. Польські геометри високо оцінили його доповіді. Протягом 17 років тісні контакти були у М. С. Синюкова з угорськими геометрами. Його неодноразово запрошували читати лекції, керувати науково-дослідною роботою, брати участь у конференціях (1974, 1980, 1984, 1989).

Про свої дослідження М. С. Синюков доповідав на III (Москва, 1956), IV (Ленінград, 1965) Всесоюзних математичних з'їздах, на Міжнародному математичному конгресі (Москва, 1966), на всіх Всесоюзних конференціях з сучасних проблем диференціальної геометрії. Микола Степанович отримав персональне запрошення оргкомітету XXI Міжнародного конгресу математиків (Варшава, 1983), а його повідомлення визнали найбільш цікавим у галузі геометрії. У 1984 р. М. С. Синюков брав участь у роботі Міжнародного колоквіуму з диференціальної геометрії і її застосуванні у Хайдусубусло (Угорщина), де виступив з пленарною оглядовою доповіддю, у 1989 р. — у Міжнародній конференції з диференціальної геометрії і глобального аналізу, у 1991 р. — у Міжнародній конференції "Математичні моделі і чисельні методи механіки суцільного середовища". Як член оргкомітетів М. С. Синюков брав активну участь в організації VII-IX Всесоюзних конференцій, а також Міжнародної конференції "Лобачевський і сучасна геометрія". Тези доповіді на останню конференцію він диктував у березні 1992 р. у реанімаційному відділенні Одеського військового госпіталю. Зробити доповідь він уже не зміг. На VIII конференції М. С. Синюков виступив з великою доповіддю про основні напрямки та перспективи розвитку створеної ним наукової школи, брав активну участь у розробці плану важливих наукових досліджень Мінвузу СРСР на 1986—1990 рр.

М. С. Синюков виступав з доповідями на прибалтійських геометричних конференціях (1963, 1973, 1978, 1984), на конференції математиків Поволжя (1972, Пенза), конференції математиків Білорусії (1971), Всесоюзному симпозіумі з теорії симетрії (1980, Кишинів), симпозіумі з

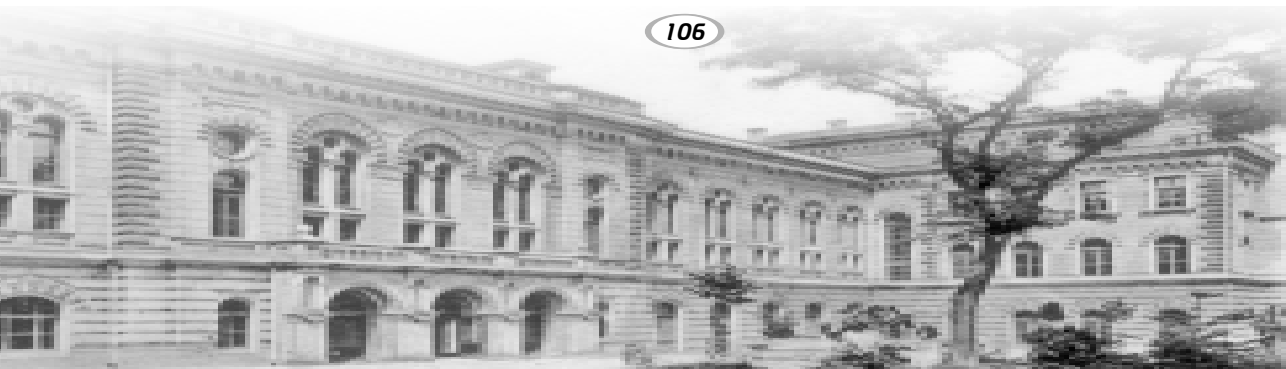

геометрії “у цілому” і основ теорії відносності (1982, Новосибірськ) та інших заходах.

В останній раз він виступав на семінарі ім. Г. Ф. Лаптєва у березні 1991 р. з особистими спогадами про життєвий і творчий шлях І. П. Єгорова.

М. С. Синюков рецензував рукописи підручників, учбових посібників, задачників з диференціальної геометрії і топології, а також велику кількість статей для журналів “Математические заметки”, “Сибирский математический журнал”, “Український геометричний збірник”, “Известия вузов. Математика”. Довгий час М. С. Синюков був позаштатним референтом Всесоюзного реферативного журналу “Математика”, він реферував щороку 10-15 статей, опублікованих в основному англійською та італійською мовами.

З 1968 р. М. С. Синюков був членом редколегії “Українського геометричного збірника”, тематичного міжвузівського збірника “Движения в обобщенных пространствах”, наукових видань “Современные достижения математики и ее приложений” (Київ) з моменту їх заснування у 1987 р.

За пропозицією ректора О. В. Богатського М. С. Синюкова рекомендували на посаду декана механіко-математичного факультету. У березні 1974 р. його одностайно обрали на цю посаду. Багато корисного, не кажучи вже про створення кафедри геометрії і топології, зробив М. С. Синюков для факультету. Це твердження відноситься не тільки до тих двох років, коли він був деканом. Його громадська діяльність була не менш плідною і до обрання на цю посаду і після звільнення з неї. Суттєвою була роль М. С. Синюкова у залученні до роботи на механіко-математичному факультеті молодих фахівців, у запрошенні до читання циклів лекцій відомих вчених, у створенні кафедри оптимального керування і т. ін. М. С. Синюков створив на факультеті Спеціалізовану раду з фахів: “диференціальні рівняння”, “геометрія і топологія”. Ця рада була єдиною в Україні і на півдні Європейської частини СРСР, в якій приймали до захисту кандидатські дисертації з геометрії. У 1983 р. Мінвуз України

нагородив М. С. Синюкова Почесною грамотою за успіхи в підготовці і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

М. С. Синюков був опонентом або давав відгуки про кандидатські і докторські дисертації, які захищалися у Казанському, Київському, Мінському, Ростовському університетах, в Інституті математики ім. В. О. Стеклова, Московському педагогічному інституті.

М. С. Синюков був видатним вченим у галузі сучасної диференціальної геометрії. Під його керівництвом створилась оригінальна наукова школа, яка розробляла теорію дифеоморфізмів узагальнених просторів і отримала визнання у нашій країні і за кордоном. У рекомендаціях VIII Всесоюзної конференції було визнано, що дві геометричні школи України — харківська О. В. Погорєлова і одеська М. С. Синюкова — міцно тримають першість у світовій науці. Про загальне визнання школи М. С. Синюкова писали геометри Харкова і Києва. Одним з видних геометрів, видатним вченим-математиком, провідним фахівцем у галузі геодезичних відображень ріманових просторів назвали його геометри Москви.

Отримані М. С. Синюковим принципово нові фундаментальні результати відображені у монографії "Геодезические отображения римановых пространств", яка за питаннями, розглянутими в ній, є єдиною у світовій літературі.

У липні 1985 р. М. С. Синюкову виповнилось 60 років. Щирі вітання надіслали геометри Київського, Харківського, Чернівецького, Ростовського, Калінінградського і Мінського університетів, Московського, Пензенського і Киргизького педагогічних інститутів, Бюро Всесоюзного геометричного семінару при ВІНІТІ, геометри Московського університету.

Помер М. С. Синюков 4 квітня 1992 р. За словами відомого казанського геометра А. П. Широкова, Микола Степанович тепер належить вічності.

Дружина М. С. Синюкова — Т. І. Матвієнко — кандидат фізико-математичних наук, доцент ОДУ з травня 1941 р. до вересня 1987 р. Дочка — О. М. Синюкова — кандидат фізико-математичних наук, доцент Південноукраїнського педагогічного університету.

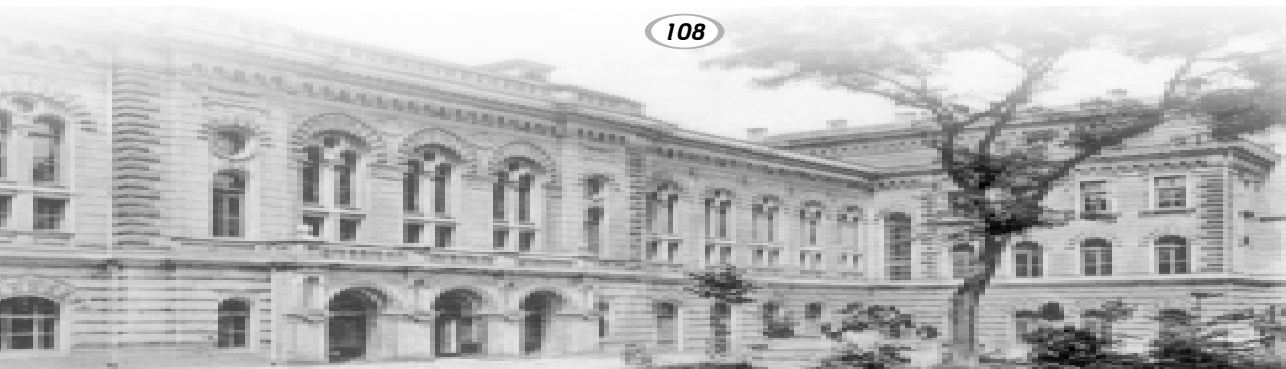

Пр.:

О геодезическом отображении римановых пространств на симметрические римановы прстранства // ДАН СССР. — 1954. — Т. 98, № 1. — С. 21-23; Геодезические отображения римановых пространств. — М.: Наука, 1979. — 255 с.; О голоморфно-проективных отображениях келеровых пространств “в целом” // Симпозиум по геометрии “в целом” и основаниями теории относительности: Тез. докл. — Новосибирск, 1982. — С. 101-102; Почти геодезические отображения аффинносвязных и римановых пространств // Итоги науки и техники. Проблемы геометрии. — 1982. — Т. 13. — 26 с.; Некоторые вопросы голоморфно-проективных отображений келеровых пространств в целом // Short Communications (Abstract’s). — 1983. — Vol.3, Sect. 4: Geometry. — P.46; О квазипланарных отображениях прстранств аффинной связности / Синюков Н. С., Микеш Й. // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. — 1983. — №1. — С. 55-61; Топология / Синюков Н. С., Матвеенко Т. И. — К.: Вища шк., 1984 — 264 с.; О голоморфно-проективных отображениях специальных келеровых прстранств / Синюков Н. С., Синюкова Е. Н. // Мат. заметки АН СССР. — 1984. — Т. 36, №3. — С. 417-423.; Голоморфно-проективные отображения келеровых пространств / Синюков Н. С., Курбатова И. Н., Микеш Й. — Одесса, 1985. — 70 с.; О некоторых типах бесконечно малых деформаций поверхностей евклидовых и аффинных пространств: Тез. докл. на расширенном засед. науч. семинара // Вестн. МГУ. Сер. 1, Математика и механика. — 1986. — № 5. — С. 97; О развитии современной дифференциальной геометрии в ОГУ за последние годы // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. — 1986. — № 1. — С. 69-74; Бесконечно малые преобразования римановых пространств с ограниченным изменением основных геометрических объектов: Тез. докл. Всесоюз. конф. по геометрии “в целом”. — Новосибирск, 1987. — С. 110; Об инвариантных приближениях в теории голоморфно-проективных отображений келеровых пространств / Синюков Н. С., Синюкова Е. Н. // Геометрия и анализ: Сб. науч. тр. Кемеров. ун-та. — 1991. — С. 59-62; Некоторые актуальные аспекты развития теории геодезических отображения римановых пространств и ее обощений / Синюков Н. С., Синюкова Е. Н., Мовчан Ю. А. // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. — 1994. — №3. — С. 76-80.

Літ.:

С. М. Никольский, А. Б. Жижченко. XXI Международный конгресс математиков. (Варшава, август 1983 г.) // Укр. мат. журн. — 1984. — Т. 39, вып. 6. — С. 226; Очерки развития математики в СССР. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 162; Александров А. Д., Васильев А. М., Позняк Е. Г.. Николай Степанович Синюков: (К шестидесятилетию со дня рождения) // Укр. мат. журн. — 1986. — Т. 41, вып.2; Лидина С. Жизнь ученого — это труд // Педагог. — Пенза, 1988. — 13 июня; Николай Степанович Синюков: Некролог // Укр. мат. журн. — 1993. — Т. 48, вып. 1; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. І. Матвієнко

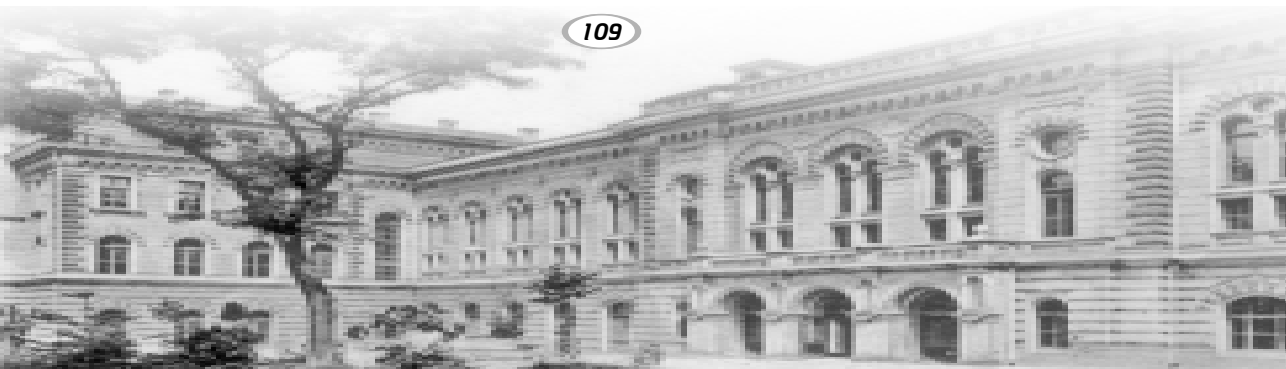

СИРОТА
Іван Михайлович

Юрист

І. М. Сирота народився 31 жовтня 1927 р. у с. Великий Дальник Біляївського району Одеської обл. у селянській сім'ї. Батько Михайло Семенович був докером Одеського порту, мати Марія Омелянівна працювала в колгоспі. Неповну середню школу закінчив у рідному селі ще до початку Великої Вітчизняної війни. Після визволення Одеси у 1944 р. був призваний у Радянську Армію, де проходив службу до 1952 р. По службі у 1955—1960 рр. без відриву від виробництва навчався на юридичному факультеті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

У 1956–1960 рр. працював юристом на Одеському цукрорафінадному заводі, у 1960–1962 рр. — заступником прокурора Ленінського району Одеси, у 1962–1967 рр. — координатором роботи правоохоронних органів Одеської обл., у 1967–1973 рр. був відповідальним секретарем дорожнього комітету профспілки Одесько-Кишинівської залізниці.

Кандидатську дисертацію захистив у Київському державному університеті у червні 1973 р. за темою "Правове регулювання соціального страхування колгоспників". Опоненти: професор Ю. О. Вовк, доцент І. М. Миронець.

З вересня 1976 р. І. М. Сирота прийшов на роботу до Одеського державного університету, де працював спочатку старшим викладачем юридичного факультету (1976–1978 рр.), потім доцентом, заступником декана (1978–1993 рр.), професором кафедри трудового права та соціального забезпечення ОДУ (1933–1997 рр.). Вчене звання професора отримав у грудні 1996 р.

З липня 1997 р. працює деканом факультету післядипломної освіти Одеської державної юридичної академії, професором кафедри трудового права та соціального забезпечення.

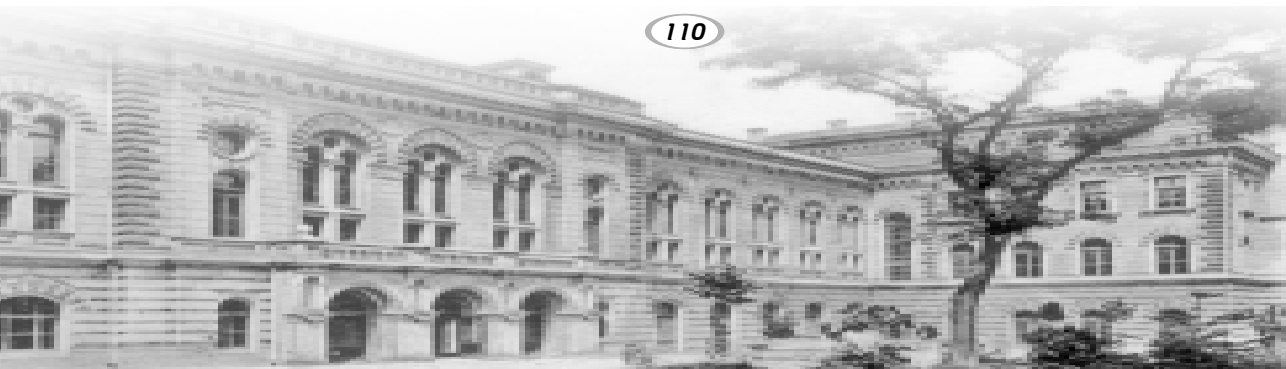

З 1978 р. до 1990 р. очолював Одеську міську організацію з правознавства. 12 років був депутатом Одеської та Центральної районної ради народних депутатів, де очолював постійну комісію з законності та правопорядку, неодноразово обирався до складу Одеського обласного комітету профспілок вищої школи та наукових закладів.

І. М. Сирота належить до провідної наукової школи з проблем розвитку держави і права в умовах ринкових відносин.

Має державні нагороди: орден Вітчизняної війни 2 ст., медалі "За оборону Одеси", "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр." та ряд ін.

Пр.:

Правовое регулирование социального страхования колхозников / Сирота И. М., Середа И. Е., Янчук В. З. — К.; Одесса, 1976. — 71 с.; Примірний статут колгоспу: Наук.-практ. коментар / Сирота І. М., Янчук В. З., Шелестов В. С. — К.: Урожай, 1988. — 300 с.; Аграрне право України: Підручник / За ред. В. З. Янчука. — К.: Юрінком, 1996. — 559 с.; Учебно-методическое пособие и учебная программа по спецкурсу "Организация правовой работы в народном хозяйстве Украины". — Одесса: Бахва, 1996. — 23 с.; Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Феміна, 1996; Право пенсійного забезпечення в Україні: Курс лекцій. — К.: Юрінком, 1998. — 282 с.; Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины: Науч.-практ. комментарий и сб. нормативн. актов. — Харьков: Одиссей, 1999. — 463 с.; Зарницы памяти о войне // Времена и годы. — Вып. 1. — С. 87-93.

Літ.:

Юрид. ин-т ОГУ. — С. 106-111; [Сирота І. М.] // Юрид. вісн. України. — 1997. — 13, 19, 27 листоп., 3 груд.; Одес. держ. юрид. акад.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СКАЛКІН Володимир Львович

Лінгвіст, фахівець з англійської філології

В. Л. Скалкін народився 15 листопада 1932 р. в м. Одесі в сім'ї службовця. Батько працював управителем контори Сільгоспзабезу. Загинув під час оборони Одеси. Мати померла від тифу в 1942 р. До 1948 р. В. Л. Скалкін виховувався у тітки.

У 1948–1952 рр. навчався і виховувався в Одеській спецшколі-інтернаті з викладанням ряду дисциплін англійською мовою, у 1952–1956 рр. він — слухач педагогічного факультету Військового інституту іноземних мов. У 1956–1957 рр. вчився на 5 курсі Московського державного педагогічного інституту іноземних мов ім. М. Тореза за спеціальністю "викладач іноземної мови, перекладач". У 1957–1958 рр. В. Л. Скалкін працював директором клубу радіозв'язку в Куйбишеві, в 1958–1961 рр. — викладачем англійської мови школи-інтернату №2 Одеси, а з 1961 р. — англійської мови на Одеських державних курсах іноземних мов, де у 1962–1973 рр. працював заступником директора з учбової роботи.

Протягом всіх цих років В. Л. Скалкін вів активну наукову роботу. За цей період (до 1973 р.) ним було опубліковано 35 робіт у вітчизняних журналах "Русский язык за рубежом", "Иностранные языки в школе" та ін., з них 7 —учбові посібники, видані видавництвами "Просвещение", "Международные отношения", "Высшая школа".

У 1973 р. всі багаторічні спостереження В. Л. Скалкіна були об'єднані в дисертаційному дослідженні на тему "Теоретичні основи підручника усної мови для дорослих (на матеріалі англійської мови)". Рішенням ВАК СРСР 5 жовтня 1973 р. йому був присуджений вчений ступінь кандидата педагогічних наук, а 28 квітня 1976 р. — вчене звання доцента кафедри мов і літератур.

З 1973 до 1981 р. В. Л. Скалкін працював доцентом кафедри мов і журнал-

істики Одеської Вищої партійної школи, де читав курс "Практика англійської мови", керував методичною секцією викладачів іноземних мов, був заступником завідувача кафедри мов і журналістики. За цей час він написав 70 наукових робіт, в тому числі ряд підручників для середньої і вищої школи. Після захисту дисертації він опублікував 20 статей, 2 посібники і монографію. Виступав із доповідями на наукових конференціях у Москві, Києві та інших містах, на Міжнародному конгресі викладачів російської мови і літератури у Варшаві (1976). Був членом редколегій республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника "Методика викладання іноземних мов", позаштатним методистом Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

В 1981–1987 рр. В. Л. Скалкін — доцент кафедри фонетики англійської мови ОДУ ім І. І. Мечникова. Читав курси: "Практика англійської мови", "Методика викладання іноземних мов у середній школі", "Соціопсихолінгвістичні основи теорії навчання мовам". Він керував госпдоговірними дослідженнями на виробничому об'єднанні "Ельфа" (Вільнюс) та в Інституті перекладу ВІНІТІ (Москва). Був головою учбово-методичної комісії факультету романо-германської філології, науковим керівником міжкафедральної держбюджетної теми з методики "Розробка інтенсивних систем навчання".

У 1985 р. В. Л. Скалкін захистив докторську дисертацію на тему "Загальні основи теорії навчання уснорозмовній комунікативній діяльності". У 1987 р. став завідувачем кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОДУ. 29 грудня 1988 р. рішенням Держкомітету СРСР по народній освіті В. Л. Скалкіну присвоєно вчене звання професора кафедри іноземних мов. На цій посаді він працював до 1993 р.

У загальному списку праць автора налічується 139 публікацій.

30 грудня 1993 р. В. Л. Скалкін помер на 61-му році життя. Похований на другому християнському кладовищі в Одесі.

Пр.:

Exercises in Conversational English: (Пособие по англ. яз). — М.: Междунар. отн., 1965; English for Adults: (Учебное пособие по англ. яз. для слушателей курсов ин. яз.). — М.: Просвещение. — 1967; Everyday Situations for Oral Practice: (Пособие по развитию навыков устной речи). — М.: Высш. шк., 1968; Сборник упражнений по английскому

разговорному языку. — Одесса, 1963; Сферы устноязычного общения и обучение речи // Рус. яз. за рубежом. — 1973. — №4; Упражнения для развития устной коммуникативной речи: (На материале англ. яз.): Пособие для учителей. — К.: Рад. шк., 1978; Типичная коммуникативная ситуация как структурно-тематическая основа обучения устной иноязычной речи // Рус. яз. за рубежом. — 1979. — №5; Conversational English: (Учеб. пособие). — Одесса, 1979; Разговорный английский язык. II этап обучения: (Учебное пособие). — М.: Междунар. отн., 1980; Комплекс упражнений для обучения устной монологической речи на иностранном языке: Система упражнений для обучения говорению на ин. яз. в ср. шк. — М., 1980; Основы обучения устной иноязычной речи. — М.: Рус. яз., 1981; Коммуникативные упражнения на английском языке: Пособие для учителей. — М.: Просвещение, 1983; Обучение монологической речи на английском языке: Пособие для учителей. — К.: Рад. шк., 1983; Обучение клишированной диалогической речи на основе ситуативного минимума: Рекомендации для учителей. — Одесса, 1985; English for Communication: (Англ. яз. для общения). — М.: Высш. шк., 1986; Обучение диалогической речи на английском языке: Пособие для учителей. — К.: Рад. шк., 1989; Плюрализм мнений и проблема выработки единой концепции учебного предмета "иностранный язык" // Иностр. яз. в шк. — 1989. — №4; Структура устноязычной коммуникации и вопросы обучения устной речи на иностранном языке: Общая методика обучения иностр. яз.: Хрестоматия. — М.: Рус. яз., 1991; Английский язык в ситуациях общения. — М.: Кн. дом., 1997.

Літ.:

Міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті доктора педагогічних наук, проф. В. Л. Скалкіна, 18-19 груд. 1998 р.: Зб. наук. праць / ОДУ; Голова редкол. С. В. Радомська. — Одеса: Астропринт, 1998. — 17 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. В. Плотницька

СКРИЛЬОВ
Лев Дмитрович

Хімік, фізико-хімік,
заслужений діяч науки і техніки

Л. Д. Скрильов народився 5 січня 1935 р. в Свердловську (зараз Єкатеринбург) в сім'ї службовців. У 1952 р. закінчив середню школу. У 1958 р. — фізико-технічний факультет Уральського пол-

ітехнічного інституту ім. С. М. Кірова за спеціальністю "технологія рідких металів" і отримав кваліфікацію інженера-технолога. У 1958–1961 рр. Л. Д. Скрильов — аспірант, а в 1961–1963 рр. асистент Уральського політехнічного інституту. В 1963–1966 рр. Л. Д. Скрильов працював старшим науковим співробітником Уральського науково-дослідного хімічного інституту, у 1966–1968 рр. — доцентом кафедри фізичної хімії, а з 1968 до 1971 р. — завідувачем кафедри загальної та неорганічної хімії Уральського лісотехнічного інституту.

З 1971 до 1972 рр. Л. Д. Скрильов працював завідувачем кафедри неорганічної хімії, а з 1972 до 1999 рр. — фізичної та колоїдної хімії Одеського державного університету.

Кандидатську дисертацію на тему "Пінне фракціонування колоїднорозчинених змішаних фероціанідів важких металів" захистив у 1961 р. Дисертація присвячена пошуку шляхів рішення однієї з найважливіших екологічних проблем, а саме — знешкодженню рідких радіоактивних відходів. Над дисертацією він працював під керівництвом професора С. Г. Мокрушина — сподвижника відомого фахівця в галузі колоїдної хімії академіка П. О. Ребіндера та професора С. О. Вознесенського (учня видатного німецького фізико-хіміка професора Г. Фрейндліха).

Докторську дисертацію на тему "Фізико-хімічні основи адсорбційних методів виділення колоїдів" захистив у 1968 р. Підсумком роботи над дисертацією була розробка фізико-хімічних основ флотаційного, емульсійного та суспензійного методів виділення колоїдів. Дисертація зробила помітний внесок у рішення проблеми охорони навколишнього середовища. В ній Л. Д. Скрильовим вперше в світовій практиці була запропонована технологія флотаційної очистки промислових стічних вод, забруднених іонами важких металів, яка базується на хімічному осадженні останніх у формі важкорозчинних сполук і подальшому флотаційному виділенні осадів, що утворюються. Ця прогресивна технологія донині успішно використовується вітчизняною та зарубіжною промисловістю. Вчене звання професор Л. Д. Скрильов одержав у 1969 р.

Після переїзду до Одеси Л. Д. Скрильов активно включився в життя Одеського державного університету: читав загальні курси лекцій з неор-

ганічної, фізичної та колоїдної хімії, спецкурс "Основи наукових досліджень". Особливою популярністю серед студентів-хіміків користуються написані ним учбові посібники: "Хімічна термодинаміка", "Хімічна кінетика і каталіз", "Фізичні процеси у водних розчинах", "Електрохімічні процеси у водних розчинах електролітів".

Л. Д. Скрильова відрізняла широта наукових поглядів. Добре володіючи апаратом фізичної хімії, він успішно працював в різних галузях хімії та хімічної технології, однак найтісніше наукова діяльність професора Л. Д. Скрильова була пов'язана з фізико-хімією поверхневих явищ і проблемами екології, зокрема з проблемами охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Л. Д. Скрильов є відомим в Україні та за її межами фахівцем в галузі колоїдної хімії та флотаційної очистки стічних вод промислових підприємств, автором 62 винаходів і більш 400 статей, опублікованих у провідних журналах країн СНД. Роботи Л. Д. Скрильова привертають увагу читачів і часто згадуються в вітчизняній та зарубіжній науковій літературі в десятках монографій і сотнях журнальних статей.

Видатний вчений і талановитий педагог, професор Л. Д. Скрильов багато уваги приділяв підготовці наукових кадрів. Він підготував 25 кандидатів і 5 докторів наук, які активно працюють в галузі екології, фізичної, колоїдної та неорганічної хімії. Він був членом трьох Спеціалізованих рад з захисту докторських дисертацій. Протягом 5 років був головою однієї з таких рад.

Молоді кандидати і доктори наук, які пройшли школу кафедри фізичної та колоїдної хімії, успішно працюють в науково-дослідних інститутах і вузах України, країн ближнього та далекого зарубіжжя. Серед них 3 професори (І. Й. Сейфулліна, В. Ф. Сазонова, О. О. Стрельцова) 5 доцентів (О. М. Пурич, Л. О. Синькова, В. В. Менчук, О. В. Перлова, Л. М. Солдаткіна) хімічного факультету Одеського університету.

Л. Д. Скрильовим і його учнями виконаний величезний обсяг фундаментальних досліджень, спрямованих на вивчення кількісних закономірностей іонної флотації, одним з творців якої він є. В ході цих досліджень, які з повною підставою можна назвати класичними, були відпра-

цьовані типові технології флотаційної очистки стічних вод, забруднених найнебезпечнішими з екологічної точки зору речовинами: радіонуклідами, іонами важких металів, пестицидами, нафтопродуктами, мастилами та ін.

Високий науковий авторитет професора Л. Д. Скрильова дозволив йому довгі роки бути референтом РЖ "Хімія", членом оргкомітетів та головою секцій багатьох Всесоюзних і Республіканських (в тому числі українських) наукових конференцій і нарад, редактором наукових збірників і навчальних посібників.

Під його керівництвом кафедра фізичної та колоїдної хімії Одеського університету перетворилася на науково-дослідний центр, який активно функціонує та спеціалізується на розробці фізико-хімічних основ нових високоефективних технологій флотаційної очистки стічних вод промислових підприємств і конструюванні необхідних для реалізації цих технологій флотаційних установок. Найзначнішим досягненням кафедри в цьому плані в останні роки є створення (розробка відповідної технічної документації та побудова) ряду дільниць флотаційної очистки стічних вод гальванічних виробництв. Дільниці призначені для очистки стічних вод від іонів нікелю, міді, цинку, хрому та інших важких металів. Вони забезпечують очистку гальванічних стоків до норм, які передбачаються ДЕСТ 9.314-90 на технічну воду, та можуть бути використані для організації замкненого циклу водопостачання гальванічних виробництв, виділення та утилізації цінних компонентів, що містяться в стічних водах.

Технологічні схеми дільниць та їх апаратурне оформлення відзначені золотою медаллю ВДНГ СРСР та трьома срібними медалями ВДНГ УРСР. Створені на їх підставі очисні споруди успішно експлуатуються ВО "Черновцілегмаш", одеським заводом "Епсилон", Чернівецьким фурнітурно-механічним заводом, Одеським заводом радіально-свердлильних верстатів, Ульянівським (Росія) НВО "Контактор", Хмельницьким НВО "Катіон" та ін.

За гарні показники в роботі Л. Д. Скрильов неодноразово відзначався почесними грамотами та подяками, нагороджений медалями "За доблесну працю в ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна"

(1970) і "Ветеран праці" (1988). У 1991 р. йому присвоєно почесне звання заслужений діяч науки і техніки України.

У 1954 р. Л. Д. Скрильов вступив до лав Всесоюзного хімічного товариства (ВХТ) ім. Д. І. Менделєєва. З 1972 до 1999 р. хіміки Одещини обирали його головою Одеського обласного правління цього товариства (зараз Українського хімічного товариства).

1 лютого 1999 р. професор Л. Д. Скрильов раптово помер. Його поховано на Таїровському кладовищі в Одесі.

Пр.:

К вопросу об интенсификации процессов извлечения ионов тяжелых металлов из сточных вод промышленных предприятий / Скрылев Л. Д., Мокрушин С. Г. // Журн. прикл. химии. — 1963. — Т. 36, №2. — С. 454; Термодинамическое обоснование влияния длины углеводородной цепи ПАВ на величину ККМ / Скрылев Л. Д., Сейфуллина И. И., Скрылева Т. Л. // Там же. — 1983. — Т. 56, №9. — С. 2065; Адсорбционно-мицеллярное энергетическое соотношение ПАВ как критерий их пенообразующей способности / Скрылев Л. Д., Стрельцова Е. А.,Скрылева Т. Л. // Изв. высш. учеб. заведений. Химия и хим. технология. — 1985. — Т. 28, №4. — С. 62; Термодинамический анализ процесса взаимодействия ПАВ с ионами цветных металлов / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. и др. // Изв. высш. учеб. заведений. Цв. металлургия. — 1991. — №6. — С. 8; Коллоидно-химические основы защиты окружающей среды от ионов тяжелых металлов. Ионная флотация / Скрылев Л. Д., Сазонова В. Ф. — К., 1992. — 216 с.; Интенсификация процесса флотационного выделения ПАВ с помощью тонкоэмульгированных органических жидкостей / Скрылев Л. Д., Стрельцова Е. А., Тымчук А. Ф. // Химия и технология воды. — 1994. — Т. 16, №1. — С. 77;

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

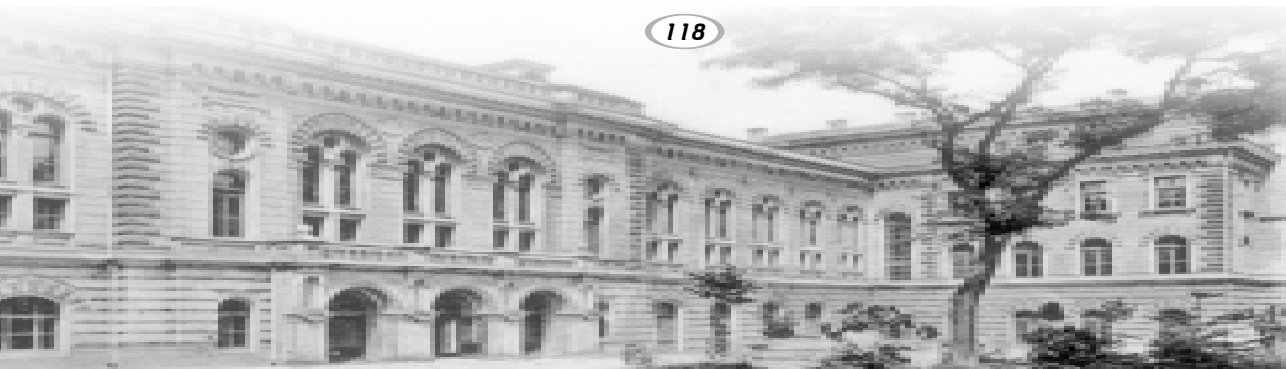

СЛАБЧЕНКО Михайло Єлісейович

Видатний український історик, академік ВУАН

М. Є. Слабченко народився 27 листопада 1882 р. у Нерубайських хуторах Одеського повіту Херсонської губернії. До 1891 р. навчався у початковій школі в Кривій Балці. Після переїзду родини до Слобідки-Романовки (тоді передмістя, а тепер — у межах сучасної Одеси) відвідував народну школу. Потім було навчання у духовній школі, а згодом у духовній семінарії. На третьому курсі за написання в'їдливих епіграм і злих карикатур на викладачів і адміністрацію його було виключено з семінарії. Середню освіту здобув у червні 1903 р., склавши екстерном іспити на атестат зрілості у третій одеській гімназії.

З серпня 1903 р. М. Є. Слабченко — студент Новоросійського університету. До осені 1905 р. навчався (з перервою) на історико-філологічному факультеті, а потім перейшов на перший курс юридичного факультету. У студентські роки він захопився політичною, юридичною і соціально-економічною історією України XVII—XVIII ст. Його робота "Малорусский полк в административном отношении" (1903) здобула золоту медаль та право бути надрукованою в "Записках" ІНУ. Закінчив навчання у 1910 р. зі ступенем кандидата права і був залишений при кафедрі російської історії для підготовки до професорського звання (без грошового утримання). Паралельно працював викладачем приватної гімназії Ковриги, в редакції "Южно-русского мелиоративного бюллетеня", хронікером "Одесского листка", давав приватні уроки. Влітку 1911 р. за допомогою наукового керівника професора І. А. Линниченка його як стипендіата було відряджено до Парижа для поглиблення знань у Сорбонні та школі права.

У серпні 1912 р. достроково М. Є. Слабченко був викликаний і при-

званий до армії. Рік служив в учбовій команді 60-го Замостського полку. За цей час закінчив школу прапорщиків. До початку першої світової війни постійної роботи не мав. З серпня 1914 по липень 1917 р. воював у складі діючої армії на Західному і Південно-Західному фронтах у складі 166-го Рівненського полку. Мав поранення, нагороди, отримав звання капітана. Був завідувачем відділу штабу по збиранню військово-історичних матеріалів в 20-й та 4-й арміях. У серпні 1917 — січні 1918 р. навчався у Військово-юридичній академії у Петрограді. Після повернення до Одеси став редактором (з травня 1918 р. — головним) демократичної україномовної газети "Вільне життя". Наприкінці 1918 — протягом 1919 р. активно займався публіцистичною діяльністю. В ці роки М. Є. Слабченко також вчителював, займався громадськими справами, наукою. Політичні орієнтири його у 1904—1918 рр. визначались перебуванням у складі Української соціал-демократичної робітничої партії. На початку 1918 р. він порвав з цією партією і до осені того ж року перебував у складі лівої фракції Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). З квітня 1919 р. зблизився з "боротьбистами" — організаційно оформленим лівим крилом УПСР, яке з березня 1919 р. називалося "Українською партією соціалістів-революціонерів-комуністів", а з серпня того ж року — "Українська комуністична партія (боротьбистів)". Намічене зближення М. Є. Слабченка з більшовиками після їх тимчасового перебування в Одесі розстроїлося, він розчарувався у всіх партіях. Тому наприкінці 1919 — на початку 1920 р. він відійшов від політичної діяльності.

З 1920 р. М. Є. Слабченко повернувся до наукової і викладацької діяльності, яку остаточно не залишав і у попередні роки, видрукувавши два підручники — "Центральные учреждения Украины XVII—XVIII вв." (1918) та "Судівництво на Україні XVII—XVIII ст." (1919). Є відомості, що на початку 1920 р. М. Є. Слабченко став приват-доцентом Новоросійського університету по кафедрі російської історії. Після встановлення в Одесі у лютому 1920 р. радянської влади, університет зазнав докорінної реорганізації. У 1920–1921 рр. він працював професором соціології у створеному на базі університету Інституті гуманітарно-суспільних наук, з середини 1921 р. — на факультеті професійної освіти Інституту народ-

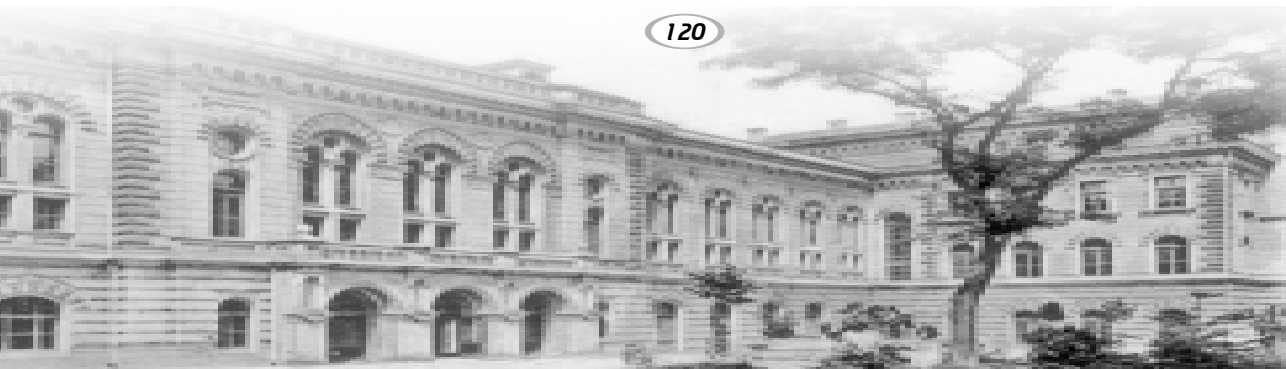

ної освіти. В ІНО професор М. Є. Слабченко керував історичним та літературним семінарами підвищеного типу, розробляв нові навчальні програми, курси, організував історичний кабінет. З 1 червня 1923 р. до 19 червня 1924 р. був деканом факультету професійної освіти. Викладав в ІНО курси давньої і нової історії України, історії класової боротьби в Україні, соціологічний курс історії розвитку суспільства, історично-соціологічного побуту, спецкурси "Господарство Гетьманщини в XVII—XVIII ст." та "Історія давньоруської писемності". У вересні 1926 р. за ініціативою М. Є. Слабченка організовано при ІНО Одеську секцію (філію) Харківської науково-дослідної кафедри української культури, яку він і очолював з 1 червня 1926 до 20 січня 1930 р. У 1921—1922 рр. М. Є. Слабченко працював на посаді професора Археологічного інституту, викладаючи курс історико-економічного побуту населення України. У 1920—1923 рр. працював також на посадах заступника завідувача, а у 1923—1924 рр. — завідувача Одеського губернського архівного управління.

20-ті рр. — час творчого злету М. Є. Слабченка. Будучи представником державницького напрямку в українській історіографії, у дослідженнях тих років він змістив акцент на соціально-економічні процеси. З 1921 р. історик розпочав роботу по написанню своєї основної праці — "Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни". За першу частину, яка мала назву "Господарство Гетьманщини XVII—XVIII ст." (1922) науковець отримав учений ступінь магістра історії без захисту дисертації. Після виходу у 1922—1925 рр. третього і четвертого томів вчений припинив работу над твором. У 1925—1927 рр. з'явилась ще одна фундаментальна праця "Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст." (у 2 т.). Займаючись історією запорозького козацтва, історик видав у 1926 р. працю "Соціально-правова організація Січі Запорізької", за яку одержав дві премії — від Комісії преміювання наукових праць при Укрнауці Наркомату освіти України та Всеукраїнського комітету сприяння вченим України. Протягом 1927—1929 рр. було написано кілька підручників, які охоплювали майже всі періоди історії України. У січні 1928 р. вченому було присвоєно Комісією з присвоєння наукових ступенів Укрнауки Наркомпросу УСРР науковий ступінь

доктора історії української культури (за наукові заслуги). 29.06.1929 р. М. Є. Слабченка було обрано дійсним членом (академіком) ВУАН за спеціальністю "історичні науки". Він був членом Одеського бібліографічного товариства (1911–1922 рр.), Українського бібліографічного товариства (1923–1930 рр.), Одеської комісії краєзнавства (1923–1930 рр.), а з 1926 р. — Київського тавариства Нестора-літописця, Комісії по вивченню історії західноруського та українського права, одеського Наукового при ВУАН товариства, одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства.

М. Є. Слабченко — автор 13 монографій, п'яти підручників, близько 100 наукових та науково-популярних статтей в українських, російських, німецьких виданнях. (Вчений писав під псевдонімами: М. С., С. Яровий, Л. Л., С., Михайло Дмінека, Л. Ляшрк, М. Єлисеїч, М. Ольгин.) Всього ж у його творчому доробку нараховується близько 250 праць.

20 січня 1930 р. М. Є. Слабченка було заарештовано за сфабрикованою справою "Спілки визволення України", 19 квітня засуджено у Харкові Верховним судом УСРР до шести років позбавлення волі. До середини 1933 р. він знаходився в Ярославському політізоляторі, а потім — у Саватіївському ізоляторі на Великому Соловецькому острові. Після звільнення 18 січня 1936 р. жив у місті Кіровську (Ленінградська обл.), працював бухгалтером тресту "Апатити". У 1937 р. повторно засуджений на десять років (перебував на Колимі, в Уфі, Йошкар-Олі). За амністією у 1944 р. його було звільнено і він оселився на Астраханщині. У 1947 р. переїхав до м. Первомайська (Миколаївська обл), де працював шкільним учителем, викладав іноземні мови. У 1949 р. звільнений зі школи і залишився без роботи.

Помер М. Є. Слабченко 27 листопада 1952 р.

23 березня 1959 р. військова колегія Верховного суду СРСР скасувала вирок 1937 р. щодо М. Є. Слабченка і закрила справу за відсутністю складу злочину. 11 вересня 1989 р. постановою Пленуму Верховного суду УРСР М. Є. Слабченка (і його сина Т. М. Слабченка) було реабілітовано по справі СВУ.

Пр.:

Малорусский полк в административном отношении. — Одесса, 1909. — 436 с.; Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. Ч. 1: Хозяйство Гетьманщины в XVII-XVIII вв. Т. 1. Землевладение и формы сельского хозяйства. — Одесса, 1922. — 222 с.; Т. 2. Судьбы фабрики и прмышленности. — Одесса, 1922. — 208 с.; Т. 3. Очерки торговли и торгового капитализма Гетьманщины в XVII-XVIII вв. — Б.м., 1923. — 192 с.; Т.4. Состав и управление государственным хозяйством Гетьманщины XVII-XVIII вв. — Николаев, 1925. — 325 с. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. — Т. 1. — Харків, 1925. — 320 с.; Т.2. — Одеса, 1927. — 278 с.; Боротьба за системи землеволодіння і форми господарства в Україні XIX-XX ст.: Конспект лекцій — Одеса, 1927. — 62 с.; Конспект лекцій по новій історії України (1906-1920). — Одеса, 1927; Соціально-правова організація Січі Запорозької // Пр. ком. при ВУАН для виучування історії західнорус. та укр. права. — К., 1927. — Вип. 3. — С. 203-430; Паланкова організація запорозьких вольностей // Там же. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 159-252; Феодалізм на Україні: Лекції, читані в Одес. ІНО в 1928/29 учб. р. — Одеса, 1929. — 150 с.

Літ.:

Водотика С. Г. Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Нарис життя та творчості. — К.; Херсон, 1998. — 141 с.; Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Наукова спадщина і життєвий шлях: Зб. ст. — Одеса, 1995. — 124 с.; Санцевич А. В. Видатний український історик М. Є. Слабченко. — К., 1993; Заруба В. М. Академік Михайло Єлісейович Слабченко // Постаті: Студії з історії України. — Дніпропетровськ, 1993. — Кн.2. — С. 81-179; Григор'єва Т. Ф. З сім'ї робітника-каменяра (М. Є. Слабченко) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). — К., 1991. — С. 32-37; Очерки развития науки в Одессе. — С. 460; Водотика С. Г., Першина З. В. Академик М. Е. Слабченко // Видные ученые Одессы. — Вып. 4/5. — С. 77-83; Ващенко В. П. Слабченко М. про соціально-економічний розвиток України середини XVII — до середини XIX ст. // Історіографічна спадщина науки історії України: (Погляд з кінця XX ст). — Глухів, 1997; Білоусова Л. Видатний архівіст України // Юг. — 1998. — 23 дек.

В. М. Хмарський

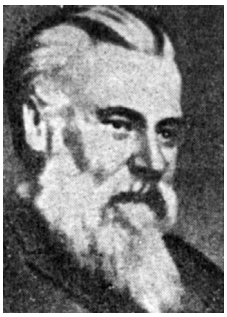

СЛЕШИНСЬКИЙ Іван Владиславович

Математик

І. В. Слешинський народився 29 червня 1854 р. у польській родині в с. Лисянка на Київщині. З 1864 р. він навчався у кишинівській гімназії, а з 5-го класу у Рішельєвській гімназії Одеси. У 1871 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету, закінчив його у 1875 р. із золотою медаллю і ступенем кандидата. У тому ж році І. В. Слешинського залишили на кафедрі чистої математики при університеті для підготовки до професорського звання. Він учень Є. Ф. Сабініна. Після складання магістерського іспиту І. В. Слешинський почав викладати математику у київських і одеських середніх учбових закладах. Потім він поїхав на два роки до Берліну для удосконалення своїх знань, де навчався у К. Вейєрштрасса, Л. Кронекера, Е. Куммера, Г. Е. Брунса (1881—1882).

Повернувшись до Одеси, І. В. Слешинський представив роботу на право читання лекцій “Исследование второй вариации простого интеграла”, яку захистив у 1883 р.; його обрали приват-доцентом чистої математики, і він почав викладати вищу алгебру. Далі основним його предметом було диференціальне числення. У 1886 р. вчений прочитав в університеті спеціальний курс з теорії еліптичних функцій, а у 1889 р. — з теорії функцій комплексної змінної. За 25 років праці у Новоросійському університеті Іван Владиславович прочитав, крім згаданих вище, курси теорії ймовірностей, теорії чисел, елементарної математики та її методики викладання.

Наукова діяльність І. В. Слешинського у 80-ті рр. зосередилась на теорії неперервних дробів. Почавши з розгляду застосування неперервних дробів до розв’язування диференціального рівняння Рікатті, він далі перейшов до вивчення умов збіжності нескінченних неперервних дробів,

зокрема у комплексній області. Знайдені ним достатні умови збіжності дробів з постійними членами значно узагальнюють раніше отримані результати інших вчених і зберігають своє значення до теперішнього часу. Ще більшу увагу привертають доведені на їх основі теореми про збіжність функціональних неперервних дробів. Найбільш вагомі результати досліджень з теорії неперервних дробів вчений виклав у магістерській дисертації "О сходимости непрерывных дробей", яку успішно захистив у кінці 1889 р. Після захисту дисертації його затвердили магістром чистої математики.

У зв'язку з викладанням теорії ймовірностей І. В. Слешинський зацікавився питанням обгрунтування методу найменших квадратів, яким присвятив докторську дисертацію "К теории способа наименьших квадратов". У передмові до неї він дав історичний огляд розвитку метода найменших квадратів і підкреслив вирішальне значення основних праць П. Л. Чебишова. Поставивши перед собою завдання спростити доведення П. Л. Чебишова, він обгрунтував метод найменших квадратів на основі майже не помічених у свій час мемуарів О. Л. Коші. Після захисту докторської дисертації у 1893 р. його обрали екстраординарним, а у травні 1899 р. — ординарним професором чистої математики; з 1908 р. він — заслужений професор Новоросійського університету.

Намагання І. В. Слешинського приводити точні, переконливі доведення поступово привело його до систематичних занять математичною логікою. Він дійшов висновку про необхідність перегляду математичних доведень з точки зору їх повноти: знаходження повних доведень, а також заміни повних, як правило, дуже громіздких доведень, так званими скороченими.

У 90-ті рр. І. В. Слешинський зайняв по праву ведуче положення серед одеських математиків того часу. Його вплив позначився на діяльності чисельних учнів: І. Ю. Тимченка, В. Я. Ціммермана, Ц. К. Руссьяна, Є. Л. Буницького, В. Ф. Кагана, С. Й. Шатуновського. А так як авторитет І. В. Слешинського був дуже великий, то майже всі молоді математики в університеті вважали себе його учнями.

Викладаючи в університеті, І. В. Слешинський продовжував читати

математику у середніх учбових закладах Одеси. Цікавість його до основних питань викладання привела до того, що у 1888 р. він разом з кількома викладачами університету запропонував Математичному відділенню Новоросійського товариства природознавців, членом якого він був з 1883 р., проводити регулярні засідання з питань елементарної математики і фізики. Керувати цими засіданнями відділення запросило І. В. Слешинського, який залучив до участі у них багатьох викладачів одеських середніх учбових закладів.

І. В. Слешинський вніс великий внесок і у справу популяризації фізико-математичних знань. Він працював у редакції ВОФЭМ і у видавництві "Matesis".

За заслуги у науковій і громадській діяльності І. В. Слешинського нагородили орденами св. Станіслава, св. Анни; він статський радник 5 кл.

Після революції 1905 р. склались важкі умови для прогресивних математиків таких, як І. В. Слешинський. У зв'язку з цим він приділяв більше уваги викладанню на Вищих жіночих курсах, створених в Одесі у 1906 р., а також працював у журналі і видавництві. У 1909 р. І. В. Слешинського, на його прохання, звільнили з університету. У 1911 р. він переїхав до Кракова, де незабаром став заслуженим професором філософського факультету Ягеллонського університету, а з 1919 р. — ординарним професором математики і логіки. Тут були видані двотомна "Теория доказательств", куди увійшов курс університетських лекцій і в якій знайшли відображення деякі його праці одеського періоду з питань основ математики, і "Теория определителей" — найбільш важливі його роботи. І. В. Слешинський вів постійну переписку з одеськими математиками, зі своїми учнями і колегами.

У 1924 р. математик пішов на пенсію за своїм бажанням. 11 вересня 1925 р. йому присвоїли звання заслуженого професора. Він був членом Математичного товариства у Москві, Філософського товариства у Кракові і Польського математичного товариства. Помер Іван Владиславович 9 березня 1931 р. у Кракові, де і похований.

Пр.:

К вопросу о разложении аналитических функций в непрерывные дроби // ЗНОЕ. — 1886. — Т. 7. — С. 33-104; О сходимости непрерывных дробей // Там же. — 1888. — Т. 8. — С. 97-128; Доказательство существования некоторых пределов // Там же. — С. 129-137; О сходимости непрерывных дробей // Там же. — 1889. — Т. 10. — С. 201-255; К теории способа наименьших квадратов // Там же. — 1892. — Т. 14. — С. 201-264; Логическая машина Джевонса // ВОФЭМ. — 1893. — №175. — С. 145-154.

Літ.:

Маркевич А. И. 25-летие ИНУ. — С. 350; Список лиц... на 1899 г. — С. 567; на 1907 г. — С. 823; на 1908. — С. 877; Киро С. Н. Математика в Одесском (Новороссийском) университете (1865-1955) // Науч. ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957. — С. 12-123; Лейбман Е. Б. Математическое отделение Новороссийского общества естествоиспытателей (1876-1928) // Ист.-мат. иследования. — М., 1961. — Вып. 14. — С. 399-400, 416-426, 430; Юрженко О., Першина З., В'язовський Г. Одеському університету — сто років. — Одеса, 1965. — С. 99; Історія ОДУ за 100 р. — С. 272-279; История отеч. мат. — Т. 2. — С. 315, 489-496; Kuratowski K. Pylwieku matematyki polskiej: 1920-1970. — Warszawa, 1973; Бородин Биогр. словарь — С. 453; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 103-106; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

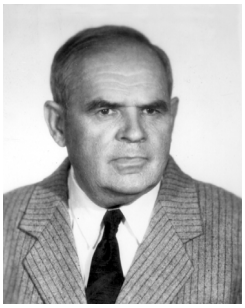

СЛЮСАР Арнольд Олексійович

Літературознавець

А. О. Слюсар народився 6 квітня 1930 р. у с. Степанівка Комінтернівського району Одеської обл. Батьки працювали вчителями. Учителькою є також дружина А. О. Слюсаря — Р. Д. Слюсар (Меркулова), яка закінчила філологічний факультет Одеського державного університету. У 1949 р. А. О. Слюсар став студентом Одеського університету. У 1954 р. отримав диплом викладача російської мови і літератури з відзнакою, працював вчителем, а далі директором школи у с. Сичавка.

У 1963 р. А. О. Слюсаря було зараховано до заочної аспірантури при кафедрі російської літератури ОДУ. У 1965-1967 рр. працював над кандидатською дисертацією "Эстетические искания поэтов "Кузницы" (1920-1925 гг.)", яку захистив у 1970 р. З 1967 р. — викладач кафедри російської літератури Одеського університету. У 1981-1987 рр. він — декан філологічного факультету, з 1988 р. — завідувач кафедри російської літератури. У вересні 1991 р. його докторська дисертація "Эпическая проза А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя в типологическом сопоставлении" була прийнята до захисту в Інституті літератури АН України, але через відсутність на той час українського ВАК захист відбувся лише у листопаді 1993 р. У 1996 р. йому присвоєно звання професора по кафедрі російської літератури.

За час роботи в Одеському університеті А. О. Слюсарю доводилося читати різні лекційні курси, які стали школою не лише для студентів, але й для молодих викладачів. Вони охоплюють всю історію російської літератури від XI століття до сучасності. Це позначилося на його наукових інтересах. Значну наукову цінність являють собою праці теоретичного характеру: про художню цілісність, поетику літературного твору та його жанрові ознаки.. Під керівництвом професора А. О. Слюсаря кафедра російської літератури склала та видала у 1995 р. Програми з російського фольклору, давньої і нової літератури, літературної критики, а у 1997 р. — навчальний посібник "Концепція людини у російській літературі", в якому, зокрема, розроблене поняття про структуру концепції людини. В основному ж увага вченого зосереджена на літературному процесі першої половини XIX ст. Ним досліджуються твори російських і українських письменників цього періоду з точки зору їх художньої цілісності, жанрових особливостей і психологізму. При цьому жанр А. О. Слюсар розглядає як єдність способу відображення, зумовленого літературним родом, та типу твору, сформованого предметом зображення, тобто життям, що відзначається цілісністю чи, навпаки, розщепленістю. Художній же психологізм, з його точки зору, це єдність психологічного аналізу і синтезу. А. О. Слюсар підготував кількох кандидатів наук, керував науковим семінаром літературознавців філологічного факультету, був головою наукової Пушкінської

комісії при Одеському Будинку вчених, членом редколегії "Історико-літературного журналу", що видається в Одеському університеті.

Помер 14 листопада 2000 р.

Пр.:

Художественная целостность в произведении и цикле // Пробл. сучасн. літературознавства. — Одеса, 1977. — Вип.1. — С. 17-26; Фантастична повість в українській літературі 30-х років XIX ст. // Розвиток жанрів в укр. літ. XIX — поч. XX. ст.: Зб. наук. праць. — К., 1986. — С. 67-89; Циклизация в прозе А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя // Studia Russika. — Будапешт, 1988. — Т.12. — С. 141-164; Проза А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя: Опыт жанрово-типологического сопостав-ления. — К.; Одесса: Лыбидь, 1990. — 190 с.; О психологизме в "Метели" А. С. Пушкина // Ист.-лит. сб.: К 60-летию Л. Г. Фризмана. — Харьков, 1995. — С. 115-124; Время в "Капитанской дочке" А. С. Пушкина // Там же. — 1999. — Вип. 3. — С. 120-131.

Літ.:

Фролова В. "Литературоведение, как и жизнь, будет развиваться" / Беседа с А. А. Слюсарем // Одес. ун-т. — 2000. — Квіт. (№4); О нашем заведующем // Там же; Слюсар А.О. // Філол фак. ОНУ. — С.178-180; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. Б. Мусій

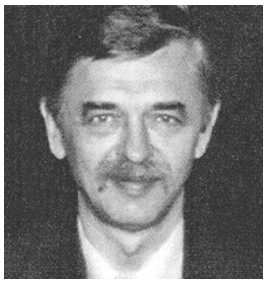

СЛЮСАРЕНКО Олександр Миколайович

Біолог

О.М.Слюсаренко народився 7 лютого 1952 р. в м. Черкасах у родині службовців. Батько — Микола Олександрович — інженер-механік, мати — Євдокія Трохимівна — за фахом інженер-технолог. Крім старшого сина Олександра у родині підростав молодший син Віктор (1957 р. н.).

Після переїзду родини до м. Ізмаїла О. М. Слюсаренко навчався у середній школі № 2, яку закінчив у 1969 р. Крім навчання в школі

займався музикою, закінчив музичну школу за класом баяну та активно займався спортом. Казкова природа, мужні люди, особливий мікроклімат у взаєминах мешканців міста, історія, буквально на кожному кроці — все це дозволило сформувати особистість Олександра Миколайовича.

У 1969 р. він вступив на денне відділення біологічного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова, який закінчив у 1974 р. Дипломну роботу О. М. Слюсаренко писав на кафедрі морфології і систематики рослин під керівництвом доктора біологічних наук, професора І. І. Погрібняка.

Після закінчення університету залишився в Одесі, де у 1974–1976 рр. працював в Українському НДІ консервної промисловості у відділі сільського господарства (старшим лаборантом, молодшим науковим співробітником). Займався технологіями захисту овочевих культур від хвороб та шкідників.

У 1976–1986 рр. працював у Селекційно-генетичному інституті у відділі фітопатології і ентомології (старшим лаборантом, молодшим науковим співробітником). Брав участь у створенні сортів, стійких до збудників інфекційних захворювань. Під час роботи у селекційно-генетичному інституті у 1982 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: "Типы устойчивости пшеницы к бурой листовой ржавчине, их иммунологическая характеристика и методы выявления".

З 1986 по 1995 рр. разом з родиною жив у м. Краснодарі (Росія), де працював у Краснодарському НДІ сільського господарства ім. П. П. Лук'яненка на посаді завідувача лабораторії селекції пшениці на імунітет. В той час його цікавили проблеми створення стійких до збудників хвороб сортів пшениці і розробка нових технологій захисту пшениці з обмеженим застосуванням пестицидів. У 1994 р. захистив докторську дисертацію на тему: „ Защита посевов пшеницы от бурой ржавчины с учетом прогноза эпифиотий болезней".

У 1995 р. після повернення в Одесу обіймає посаду професора на кафедрі мікробіології та вірусології ОДУ ім. І. І. Мечникова.

З 2000 р. — професор кафедри ботаніки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. А з 2002 р., не припиняючи викладацької діяльності на кафедрі, став директором ботанічного саду ОНУ.

Під час роботи на кафедрі ботаніки в університеті підготував і читає нові спецкурси, серед яких: “Імунітет рослин до інфекційних захворювань з основами селекції”, “Біохімія імунітету рослин до збудників інфекційних захворювань”. Співавтор 4-х методичних вказівок і одного підручника.

О. М. Слюсаренко — послідовник наукової школи фітопатологів академіка В. Ф. Пересипкіна.

Олександр Миколайович надає значну увагу підготовці молодих ботаніків: є керівником курсових, дипломних, дисертаційних робіт. Як високоосвічений фахівець з питань захисту рослин є членом Спеціалізованої Вченої Ради з захисту докторських дисертацій Д 26.04.02 у Національному аграрному університеті (м. Київ) та членом Спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій Д. 41. 374. 01 в Інституті виноградарства і виноробства ім. В. В. Таїрова (м. Одеса). Його обрано членом бюро Ради ботанічних садів та дендропарків України, де він є головою секції захисту рослин.

Часто Олександра Миколайовича запрошують опонентом кандидатських та докторських дисертацій. Він є дуже прискіпливим, але й доброзичливим суддею рецензованих робіт.

Обійнявши посаду директора ботанічного саду, О. М. Слюсаренко, чітко діючи за планом, розпочав капітальний ремонт корпусів та оранжерей, поліпшив умови праці співробітників, є ініціатором впровадження інформаційних технологій в дослідженні колекційних фондів рослин ботанічного саду, активно працює у напрямку наближення роботи кафедри і ботанічного саду.

Бути завжди у прекрасній формі Олександру Миколайовичу допомагає спорт, завдяки якому він виховав якості стратега, цілеспрямованість у подоланні будь-яких перешкод на шляху до поставленої мети. Найкращий відпочинок від напруженої роботи — спілкування з друзями та рибалка.

Автор близько 50 друкованих праць. Наукові інтереси: інтегрований захист рослин від збудників захворювань, шкідників та бур’янів, мікологія, фітосозологія, паркобудівництво.

Пр.:

Resistance of Wheat Varieties to Puccinia reconita Rob. ex Desm. f. sp. tritici and Epidemics Development // New Aspacts of Resistance Research on Cultivated Plants Epidemiology, Re-sistance Evaluation and Resistance Genetics of Fungal Pathogens // Proc. International Symposium (November 17-18). — 1997, Aschersleben, Germany; Problems, Associated with Breeding Winter Wheat for Head Scab Resistanc / Ablova I. B., Slusarenko A. N. // Fusarium Head Scab: Global Status and Future Prospects. — P. 93-96; Захист рослин в парках і техногенних умовах (проблеми, перспективи) / Константинова М. С., Слюсаренко О. М. // Роль ботанічних садів у зеленому будівництві міст, курортних та рекреаційних зон // Матеріали міжнародної конференції (20-24 трав. 2002 р.). — Одеса: ЛАТСТАР, 2002. — С. 118–135; Імунітет рослин / Євтушенко М. Д., Лісовий М. П., Пантєлєєв В. К., Слюсаренко О. М. — К.: Колобіг, 2004. — 303 с.

Т. В. Васильєва

СМИНТИНА
Олена Валентинівна

Історик, археолог, фахівець в галузі інвайронментальної історії

Народилась 28 липня 1972 р. у м. Херсоні. Батько Валентин Андрійович (1948 р.н.) — доктор фізико-математичних наук, професор, дійсний член Академії наук Вищої школи України, завідувач кафедрою експериментальної фізики, ректор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (ОНУ). Мати Жанна Петрівна (1951 р.н.) — завідувач науково-організаційним відділом ОНУ.

Життя та творча діяльність родини Сминтини пов'язані з Одеським державним (нині — національним) університетом ім. І.І. Мечникова з кінця 1960 рр. Дитиною Олена часто відвідувала фізичні та хімічні лабораторії, де працювали її батьки, бувала разом з ними у читальних залах Наукової бібліотеки, спостерігала процес роботи батька над кандидатсь-

кою та докторською дисертаціями, науковими розробками, захоплювалася розповідями про наукові конференції та дискусії. Атмосфера наукової творчості, яка панувала в родині, сприяла формуванню у Олени прагнення повторити освітянський та науковий шлях батьків. Ще навчаючись у середній школі, вона проявляла схильність до наукової роботи, виступаючи з доповідями на секціях Малої Академії наук, беручи участь у численних конкурсах літературної творчості, в учнівських олімпіадах республіканського рівня. Вона з відзнакою закінчила музичну школу по класу фортепіано, захоплювалася вивченням іноземних мов. О.В. Смінтина вільно володіє англійською, італійською, французькою мовами, читає зі словником іспанською, польською, болгарською. Батьки приділяли багато уваги формуванню у Олени почуття прекрасного та розвитку її світогляду. З ними вона відвідала найкращі музеї, театри та визначні місця Москви, Ленінграду, Києва, Італії, Греції, Туреччини, Іспанії та Франції, отримавши унікальну можливість познайомитися з видатними пам'ятками світової культури.

У 1989 р., після закінчення з золотою медаллю середньої школи № 56 м. Одеси, вона вступає до історичного факультету ОДУ, відійшовши від точних наук, якими займалися її батьки. Наукові студії Олена починає вже на першому курсі, а у 1991 р. була опублікована її перша наукова робота, присвячена проблемам періодизації історії первісного суспільства.

Під впливом та під керівництвом проф. В.Н. Станко Олена Валентинівна обирає' нову та мало досліджену у вітчизняній науці проблему взаємодії природи і суспільства на ранніх етапах історії людства. Основні результати її наукових розробок у студентські роки були апробовані на міжнародних конференціях студентів і молодих вчених та опубліковані. Ці дослідження О.В. Смінтина продовжує і навчаючись в аспірантурі, куди вона вступає у 1994 р. після закінчення з відзнакою історичного факультету університету. Результатом її досліджень став захист кандидатської дисертації "Історія населення України в IX–VI тис. до н.е.: екологічний аспект" (Дніпропетровськ, 1997 р.), який відбувся ще до закінчення терміну навчання в аспірантурі.

Свою трудову діяльність О.В. Сминтина розпочинає лаборантом в лабораторії археології й етнографії степової України у 1992 р. будучи студенткою III курсу. Навчання в аспірантурі вона поєднує з викладацькою діяльністю на посаді асистента кафедри археології та етнології України. Після захисту кандидатської дисертації О.В. Сминтина продовжує працювати на цій кафедрі на посадах старшого викладача (1997-1998) та доцента (1998-2000), а у 2000 р. вона отримує вчене звання доцента. Нею розроблена серія оригінальних фундаментальних та спеціальних курсів для студентів історичного факультету, в тому числі 2 курси, які не мають аналогів у пострадянському освітянському й науковому просторі: "Природа і розвиток культури і суспільства" для магістрів історії та курс "Освоєння жилого простору в історичній ретроспективі" для спеціалістів-археологів.

У червні 2000 р. О.В. Сминтина обирається на посаду завідуючої кафедрою археології та етнології України історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова, яку обіймає до цього часу.

Викладацьку та організаційну діяльність О.В. Сминтина поєднує з активною науковою роботою. Предметом її наукового пошуку стали питання, які не розроблялися у колишній радянській науці, тому залишаються сутнісно новими й сьогодні. Розглядаючи дописемний етап розвитку людства як невід'ємну частку проблемного поля історичної науки, вчена відстоює плідність екологічного підходу до інтерпретації історико-культурних процесів первісної доби. Чи не вперше у вітчизняній історичній науці вона звертається до концептуалізації просторових рамок історико-археологічного дослідження, аналізуючи пізнавальний потенціал понять географічної зони, ландшафту, екологічної ніші та пропонуючи теорію жилого простору як територіальної одиниці, в рамках якої застосування палеоекологічного підходу до реконструкції давньої історії виявляється найбільш плідним. Це дозволяє їй по новому підійти до визначення ступеня залежності від природного середовища базових компонентів культури ранньопервісних мешканців території сучасної України.

Ці ідеї знайшли відбиття у докторській дисертації О.В. Сминтини "Давнє населення України в його природному середовищі: епоха ранньо-

первісної общини", захищеної у 2003 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). У 2004 р. вона отримує вчене звання професора кафедри археології та етнології України, і стає чи не наймолодшим в Україні доктором наук, професором в галузі історичних наук.

Сьогодні науковий доробок О.В. Сминтини складає близько 130 друкованих праць, серед яких 3 монографії, 1 навчальний посібник, рекомендований Міністерством освіти України, 10 методичних розробок, більше 70 статей у провідних вітчизняних та закордонних фахових виданнях, 7 статей у енциклопедичних виданнях США та Великої Британії.

О.В. Сминтина плідно співпрацює з закордонними науковими і освітянськими установами. Вона брала участь у виконанні проектів "Скіфія до скіфів" (INTAS), "Одеса в Європі — Європа в Одесі" (TEMPUS), стажувалась у Центральноєвропейському університеті (м. Будапешт, Угорщина) та університеті м. Екзетер (Велика Британія).

Неодноразово вона виступала організатором та керівником наукових секцій на міжнародних конгресах у Португалії, Греції, Росії, Німеччині. За її безпосередньою участю на базі очолюваної нею кафедри регулярно проводяться міжнародні наукові конференції, зокрема, унікальний в своєму роді Міжнародний конгрес "Археологія та етнологія Східної Європи: крок молоді у XXI ст." (2002), в роботі якого взяли участь близько 200 учасників з 12 країн світу.

З листопада 2004 р. вона — заступник голови спеціалізованої вченої ради по захисту докторських дисертацій, яка працює при історичному факультеті Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

О.В. Сминтина працює в редколегіях наукових видань "Записки історичного факультету" та "Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження", "Вісник Одеського університету. Серія історичних наук". За її ініціативою та під її науковою редакцією вийшов друком спеціальний випуск з серії "British Archaelogical Reports".

З 1999 р. вона — дійсний член Європейської Асоціації археологів; з 2000 р. — національний координатор діяльності Товариства дослідників Цент-

ральної Євразії; з 2001 р. — член Європейського Товариства інвайронментальної історії; з 2003 р. — член Всесвітнього археологічного конгресу; з 2004 р. — індивідуальний член Міжнародного географічного товариства.

Пр.:

Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії. — Одеса: Астропринт, 2001. — 306 с.; Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. — Одеса: Астропринт, 2004. — 104 с.; Давня історія України. Ч.1: Епоха антропосоціогенезу та ранньопервісної общини: Навч. посібник. — Одеса: Гермес, 1999. — 124 с.; Палеоекологічний підхід до вивчення історії населення сучасного терену України в IX — VI тис. до н. е. // Вісн. ОДУ. — 1999. — Т.4, вип. 2. — С. 7-11; Екологічні основи відтворення регіональної історії // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — К.: Рідний край, 1999. — Вип. 7. — С. 167-171; К проблеме адаптивности культуры этноса: археологический и этнологический аспекты // Интеграция археологических и этнографических исследований: Сб. науч. тр. — Владивосток; Омск: Изд-во ОмГПУ, 2000. — С. 35-37; Ландшафт в контексті палеоекологічного підходу до вивчення давньої культури: проблеми та перспективи // Зап. іст. фак. ОДУ. — 2001. — Вип. 11. — С. 143-152; Представления о пространстве в англоязычной этноархеологии // Интеграция археологических и этнографических иссследований. — Нальчик; Омск: Изд-во ОмГПУ, 2001. — С. 37-39; Поняття жилого простору в контексті дослідження ранньомезолітичних культур степової України // Археологія. — 2002. — № 1. — С. 44-51; Розкопки пізньомезолітичного поселення Залізничне // Там же. — 2002. — № 4. — С. 108-118; The Enviromental approach to Prehistoric studies: approaches and theories // History and Theory: Studies in the Philosophy of History. — 2003. — Vol. 42, № 4: Theme issue: Environment and History. — P. 44-59; An attempt at living space delineation: the case for Early Mesolithic of Steppe Ukraine // British Archaeological Reports, International Series. — 2004. — № 1224. — P. 89-99; Introduction. The Use of living space in Prehistory // British Archaeological Reports. International Series. — 2004. — № 1224. — P. III-VI; Ukraine // Encyclopedia of World Environmental History. — Vol. 3 — New-York: Routledge, 2004. — P. 1227-1228; Late Mesolitic Living Spaces in the Framework of the Black and AZOV Sea Steppe // British Archaeological Reports. Internathional Series. — 2004. — № 1271. — P. 75.

Літ.:

Бажаємо успіхів // ЗНК. — 1989. — № 25. — Фото; Файтельберг Р.О. Смынтына Валентин Андреевич // Видные ученые Одессы. — Одесса, 1997. — Вып. 7. — С. 9, 10; Скифия до скифов // Вестн. региона. — 1998. — 18 июля; Сминтина Валентин Андрійович: Біобібліогр. покажчик. — Одеса: Астропринт, 1998. — С. 6, 16, 17; Історія ОДУ(1865-2000). — С. 186.; Залізняк Л. Л. Дослідження кам'яної доби в Україні в епоху незалежності // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 137; European Association of

Archaeologists: Yearbook and Directory of Members. — Kungsbska, Sweden, 2000. — P. 52; За крок до ювілею // Одес. ун-т. — 2004. — Черв.(№ 7). — С. 4. — Фото;

СМИРНОВ Костянтин Михайлович

Юрист, фахівець з римського права

К. М. Смирнов народився 31 липня 1864 р. у Херсонській губ. у дворянській родині. Закінчив Рішельєвську гімназію та вступив на юридичний факультет Новоросійського університету у 1881 р., який закінчив у 1887 р. зі званням кандидата. Того ж року К. М. Смирнов був призначений кандидатом на судову посаду при Одеському окружному суді. У 1888 р. постановою голови суду завільнений зі служби.

9 жовтня 1888 р. К. М. Смирнов відряджений до Берліна терміном на 2 роки для підготовки до професорського звання по кафедрі римського права. Відрядження було продовжене на один рік, по жовтень 1891 р. З 1 вересня 1891 р. він був призначений приват-доцентом римського права в Новоросійському університеті, цю посаду він обіймав до 1904 р. (з 1894 р. — по кафедрі догми римського права). 31 січня 1897 р. К. М. Смирнов витримав випробування на ступінь магістра римського права на юридичному факультеті Київського університету. З 1902 до 1914 р. він неодноразово обирався почесним мировим суддею, головою з'їздів мирових суддів. 9 квітня 1910 р. він захистив дисертацію "Банки и банковские депозиты в Риме". Радою юридичного факультету Київського університету він був удостоєний ступеня магістра римського права.

З 20 вересня 1910 р. К. М. Смирнов — виконуючий обов'язки екстраординарного професора по кафедрі римського права. 20 жовтня 1910 р. він був призначений головою з'їзду мирових суддів Одеського міського округу, а також почесним мировим суддею округу.

1 січня 1914 р. К. М. Смирнов був призначений ординарним професо-

ром по кафедрі римського права. Залишався на службі ще 5 років. Був членом юридичного виконавчого комітету. 30 березня 1916 р. обраний деканом юридичного факультету. 4 січня 1917 р. К. М. Смирнова було затверджено у званні заслуженого професора.

22 серпня 1918 р. виповнилося 30 років служби К. М. Смирнова, у 1918 р. він ще працював. 3 березня 1920 р. у протокол засідання Ради університету було записано: "Ввиду отсутствия поручить чтение лекций другим преподавателям".

Пр.:
Банки и банковский депозит в Риме. — Одесса: Экон. тип., 1909. — 198 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

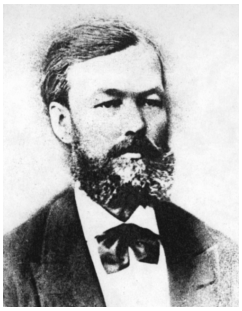

О. Прієшкіна

СМИРНОВ Михайло Павлович

Історик

М. П. Смирнов народився 22 вересня 1833 р. у Санкт-Петербурзі у родині секретаря Царськосельського палацового правління, колезького асесора. Закінчив третю петербурзьку гімназію. У 1851 р. вступив до Головного педагогічного інституту на історико-філологічний факультет. Спеціалізувався по кафедрі історії Росії періоду середньовіччя. Вихованець професора Ф. К. Лоренца та академіка Н. Г. Устрялова. У 1855 р. закінчив інститут із золотою медаллю та званням старшого вчителя. 24 листопада 1855 р. був призначений виконуючим обов'язки ад'юнкта по кафедрі російської історії та статистики Рішельєвського ліцею в Одесі.

З 20 грудня 1857 р. до 20 березня 1858 р. був відряджений до Санкт-Петербурга для складання магістерських іспитів. Після захисту магістерської дисертації "Судьба Красной, или Галицкой Руси до объединения их Польшей (1387 г.)" затверджений професором ліцею (21 лютого

1861 р.). З 1863 р. — член правління Рішельєвського ліцею. З 22 грудня 1872 р. М. П. Смирнов — дійсний статський радник. З 1862 р. — викладач історії в Одеському комерційному училищі.

27 березня 1865 р. був затверджений виконуючим обов'язки екстраординарного професора по кафедрі російської історії відкритого 1 травня 1865 р. Новоросійського університету; з 4 травня цього ж року був призначений членом випробувальної комісії при університеті. 15 вересня 1865 р. Радою ІНУ М. П. Смирнов обраний суддею університетського суду, з 22 жовтня 1871 р. — деканом історико-філологічного факультету (до цього часу виконував обов'язок секретаря факультету). З 17 червня до 20 грудня 1876 р. М. П. Смирнов виконував обов'язок ректора ІНУ. У 1870—1873 рр. був редактором "Записок" університету. У 1874—1877 рр. працював проректором ІНУ.

20 жовтня 1868 р. М. П. Смирнов захистив докторську дисертацію на тему "Ягайло-Яков-Владислав и первое соединение Литвы с Польшей" (опоненти — А. Г. Брикнер та П. К. Брун). З 25 жовтня 1868 р. він — ординарний професор по кафедрі російської історії ІНУ. Читав на історико-філософському факультеті загальний курс з російської історії з давнини до епохи Івана Грозного; спеціальні курси з історії царювання Петра І, історії Литви, Західної Русі, Ливонського ордена.

Був дійсним членом Одеського товариства історії та старожитності (з 15 грудня 1858 р.). Нагороджений орденами св. Станіслава 3-го та 2-го ст., св. Анни 2-го ст., бронзовою медаллю у пам'ять війни 1853—1856 рр. на Андріївській стрічці.

Помер 1 лютого 1877 р., був похований на першому (старому) християнському цвинтарі в Одесі.

Пр.:

Спор между Литвою и Польшею о правах на Волынь и Подолию // Торжеств. акт Ришельев. лицея по случаю окончания 1862-1863 г. — Одесса, 1863. — С. 5-71; Ягайло-Яков-Владислав и первое соединение Литвы с Польшей. — Одесса: Тип. Францова, 1868. — Ч. 1. — 259 с. — В прилож.: Дневник посольства главного начальника госпиталей Тевтонского ордена графа Конради-Кибурга с товарищи к великому князю Литовскому Витовту в 1397 г. /Пер. с пол. М. С. Смирнова. — С. 1-41; То же // ЗИНУ. — 1868. — Т.2. — С. 1-259. — Прилож.

Літ.:
Михневич. — С.95-96; Григорьев В. В. Санкт-Петербургский университет в течение первых двух лет его существования. — СПб., 1870; Кочубинский А. А. У гроба М. С. Смирнова // Новорос. телеграф. — 1877. — 1 марта; То же // Кочубинский А. А. Памяти товарищей. — Одесса, 1876. — С. 5-8; То же // ЗИНУ. Унив. летоп. — 1878. — Т. 26, отд. 3. — С. 262-266; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 176-180; Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев, 1876-1901: Речи у гроба и посмертные поминки. — Одесса, 1901. — С. 5-8; То же // ЗИНУ. Унив. летоп. — 1902. — Т. 86. — С. 5-8; Смирнов М. П. // ЗИНУ. Унив. летоп. — 1902. — Т. 86. — С. 5; Купалов А. Смирнов Михаил Павлович // РБС. — Т.18. — С. 652-653; Митина Н. П. Смирнов М. П. // Славяноведение в дорев. России. — С. 308-309; Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників // Укр. іст. журн. — 1994. — №6. — С. 53-63; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. М. Попова, В. В. Самодурова

СМОЛЬСЬКА
Аделаїда Костянтинівна

Філолог-славіст

А. К. Смольська народилася 22 грудня 1927 р. в сім'ї військовослужбовця, мати була вчителькою математики. Середню школу закінчила в Ірбіті Свердловської обл. у 1945 р. і в тому ж році вступила на філологічний факультет Уральського університету в Свердловську (Єкатеринбурзі). На другому курсі навчалась у Харківському університеті, а з вересня 1947 р. — в Одеському державному університеті, який закінчила 1950 р.

У 1950–1953 рр. навчалась в аспірантурі при кафедрі російської мови Одеського педагогічного інституту, де її керівником був професор С. П. Дудкін. З 1953 р. працювала старшим викладачем кафедри російської мови педінституту в Станіславі (Івано-Франківську).

У 1956 р. А. К. Смольська захистила в Одеському університеті канди-

датську дисертацію “Суффиксы эмоциональной оценки в языке произведений А. М. Горького” і з вересня 1956 р. стала старшим викладачем, а з 1963 р. доцентом кафедри російської мови Одеського університету. Працюючи на цій кафедрі, ввійшла в колектив дериватологів, які під керівництвом професора Н. І. Букатевича досліджували історичне словотворення російської мови.

Після створення в 1968 р. кафедри загального і слов’янського мовознавства в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова А. К. Смольська стає доцентом цієї кафедри.

У 1993 р. захистила в Московському університеті докторську дисертацію “Развитие именного словообразования в сербскохорватском языке”. З 1994 р. і до останніх днів свого життя (померла 10 червня 2004 р.) А. К. Смольська — професор кафедри загального і слов’янського мовознавства, де викладала дисципліни славістичного циклу (старослов’янська мова, вступ до слов’янської філології, сербська мова та ін.).

У формуванні славістичних інтересів А. К. Смольської велику роль відіграли тривалі відрядження в слов’янські країни: у 1965—1968 рр. вона викладала російську мову в Белградському університеті (Югославія), а у 1976—1978 рр. — у Пловдивському університеті (Болгарія).

Наукові інтереси А. К. Смольської зосереджувалися передусім на проблемах словотворення південнослов’янських та східнослов’янських мов: у 1971 р. в Одесі була видана її праця “Словообразование в славянских языках (конспект лекцій спецкурсу)”, а в 1978 р. у Болгарії вийшла книга “Русское словообразование. Имена”. У 1998 р. році виходить монографія А. К. Смольської “Очерки по славянскому словообразованию и морфологии”, а в 2001 — “Славянские студии: Сборник статей” (Одесса: Астропринт, 2001. — 228 с.).

У докторській дисертації А. К. Смольської досліджувались актуальні проблеми історичного словотворення сербської і хорватської мов. Користуючись методами функціональної лінгвістики, А. К. Смольська вперше в сербокроатистиці вивчила, окрім словотвірних, також способи номінації осіб, пов’язані з іншими рівнями мови.

А. К. Смольська працювала також над проблемами граматичних кате-

горій, взаємодією семантичних і граматичних категорій, історією слов'янознавства, опублікувала статті, присвячені старослов'янським пам'яткам, міфології південних слов'ян, сербським слідам у топонімії України.

А. К. Смольська — відомий славіст, всього нею опубліковано понад 130 робіт. Брала участь у міжнародних з'їздах славістів у Празі (1968), Києві (1983), Братиславі (1993), Кракові (1998), була учасницею багатьох міжнародних конференцій в Україні, Білорусії, Росії, Болгарії, Югославії.

Вона також є ініціатором і активним організатором міжнародних Кирило-Мефодіївських конференцій, які з 1995 р. регулярно відбуваються на базі ОНУ ім. І. І. Мечникова і завершуються виданням "Слов'янського збірника", відомого не тільки в Україні, але й за її межами.

В Одеському університеті А. К. Смольська успішно керувала аспірантами, науковою роботою студентів, виявила себе не тільки як науковець, але й як організатор науки.

У 2003 р. виповнилося 50 років педагогічної та наукової діяльності А. К. Смольської, з яких 45 років пов'язані з Одеським національним університетом ім. І. І. Мечникова.

Педагогічну діяльність А. К. Смольської Міністерство вищої освіти СРСР відзначило Почесною грамотою. За розвиток наукових і культурних зв'язків між Україною і Болгарією уряд Болгарії нагородив А. К. Смольську медаллю "1300 років Болгарії".

Пр.:

Русское словообразование / А. Смольская, Д. Митев. — София, 1978. — 133 с.; Диахронные константы славянского именного словопроизводства и феминные суффиксы в сербохорватском литературном языке // Сов. славяноведение. — 1978. — №3. — С. 75-81; Језичка норма и фемининуми у српскохрватском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане. — Београд, 1980. — № 10; Инославянские следы в топонимической системе юга Украины // XI Міжнар. з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство. Доповіді. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 185-199; Роль омонимии в именной деривации сербскохорватского языка // Зб. за филологију и лингвистику. — Нови Сад, 1986. — Књ. 2; Вук Караджич и закономерности сербохорватского словообразования // Зб. Матице српске за филологију и лингвистику. — Нови Сад, 1990. — Књ. 33. — С. 114-121; Об изменениях в именном словообразовании сербского литературного языка XIX в. // Слов'ян. зб. — Одеса: Астропринт, 1996. — Вип. 2. — С. 137-146; О некоторых особенностях языка Милоша Црнянского // Српски језик. — Београд, 1996. — Т.1-2. — С. 230-239; Еволуција а творбе речи у српском језику и њено проучавање // Научни саста-

нак слависта у Вукове дане. — Београд, 1996. — Т. 25. — С. 235-245; Формально-семантична взаємодія субстантивних категорій в аспекті функціональної граматики // Мовознавство. — 1998. — №2-3. — С. 97-106; Славянские студии. Сб. ст. — Одесса: Астропринт, 2001. — 227 с.

Літ.:

Список наукових та науково-методичних праць доктора філологічних наук, професора кафедри загального і слов'янського мовознавства Смольської А. К. // Слов'янський зб. — 1996. — Вип. 1-2; Славянские студии: Сб. ст. — Одесса: Астропринт, 2001. — 228 с.; Біографія доктора філологічних наук, професора Аделаїди Костянтинівни Смольської // Слов'ян. зб. — 1996. — Вип. 3; Ювілейне привітання професору А. К. Смольській // Філол. вісн. — Одеса, 1997. — №8; Романова О. По стопам славянских просветителей: (О юбилее А. К. Смольской) // Веч. Одесса. — 1998. — 26 мая; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. І. Зубов

СОКОЛОВ
Микола Миколайович

Хімік-органік

М. М. Соколов народився 1 грудня 1826 р. у Ярославській губ., виходець із купецької сім'ї.

З ім'ям М. М. Соколова пов'язані перші наукові дослідження, виконані у галузі органічної хімії в Новоросійському університеті. Вихованець Петербурзького університету, він закінчив два факультети — камеральний відділ юридичного факультету в 1842 р. і відділ природничих наук філософського факультету у 1874 р, отримавши ступінь кандидата філософії і права. В університеті М. М. Соколов вивчав хімію під керівництвом відомого вченого "дідуся російської хімії" О. А. Воскресенського.

Незабаром після закінчення університету М. М. Соколов виїхав за кордон на стажування. Там він виконав перші наукові дослідження з хімії у Гессені (Німеччина), в лабораторії відомого хіміка Ю. Лібіха. У

1851 р. з'явилася робота М. М. Соколова "О присутствии креатинина в мозге травоядных, лошадей и теленка". Потім разом із А. Штреккером, одним із асистентів Ю. Лібіха, він отримав бензогліколеву кислоту і відкрив гліколеву кислоту. Крім хімії, М. М. Соколов займався в Гессені мінералогією і особливо кристалографією у відомого вченого Г. Конна. Серйозне захоплення кристалографією продовжувалося протягом всього його життя. М. М. Соколов зібрав велику колекцію мінералів. У 1825 р. він переїхав до Парижу, працював у лабораторії знаменитого Жерара і одночасно знайомився у лабораторії Реньо з застосуванням фізичних методів у хімічних дослідженнях.

М. М. Соколов повернувся до Росії чудово підготовленим до подальшої наукової діяльності. Перебуваючи за кордоном, він придбав на свої кошти прекрасну хімічну бібліотеку і вважався великим фахівцем у галузі літератури з хімії. Після повернення із-за кордону до Петербурга М. М. Соколова призначили хоронителем Мінералогічного музею, яким він завідував до 1855 р.

У 1855 р. М. М. Соколов подорожував по Уралу, куди його відрядив Гірничий департамент для вичення гірнозаводської справи в Росії. Він вивчив штучний мінерал перидот, який утворюється при металургійних процесах. Результатом цього дослідження була дисертація на ступінь магістра хімії "Рассуждения о перидоте как продукте металлургических операций", яку він захистив у 1857 р. У 1858 р. він став викладачем теоретичної хімії і редактором хімічного відділу "Горного журнала". Разом із А. Н. Енгельгардтом М. М. Соколов видавав "Химический журнал Н. Соколова и А. Энгельгардта" — перший російський хімічний журнал. М. М. Соколов із А. Енгельгардтом відкрив у своїй квартирі приватну публічну хімічну лабораторію, яку за невелику платню могли відвідувати усі бажаючі. Кількість відвідувачів перевершила очікування засновників. Лабораторія проіснувала з 1857 до 1860 р., а потім її подарували університету, де на той час не було обладнаної хімічної лабораторії для практичних занять студентів.

У 1859 р. М. М. Соколов захистив дисертацію "О водороде в органических соединениях" і одержав ступінь доктора хімії і фізики, а після

пред'явлення роботи "О современном направлении химии" став приват-доцентом з хімії Петербурзького університету.

Докторська дисертація була важливим дослідженням: М. М. Соколов уперше висловив погляди на різні функціональні особливості водню в органічних сполуках. Він встановив природу оксикислот на прикладах гліколевої, молочної, оксипропіонової і гліцеринової кислот, які ним були вперше отримані і ретельно досліджені. Він також довів, що частина атомів водню має кислотний, а інша — спиртовий характер.

Його праці з установлення структури молочної кислоти мали важливе значення для розвитку стереохімічних уявлень, які потім були розвинуті його учнями. Період праці М. М. Соколова в Петербурзькому університеті був дуже важливим і бурхливим у житті вченого. Багато сил і енергії віддав М. М. Соколов громадській роботі, спрямованій на розвиток хімії та хімічної промисловості в Росії. У цей же час він читав курс лекцій з органічної хімії, який до нього читав Д. І. Менделєєв. Деякі студенти старших курсів працювали в його приватній лабораторії і були великими шанувальниками його таланту.

У зв'язку з загостренням хвороби у 1862 р. М. М. Соколов виїхав за кордон і довгий час мешкав на півдні Європи. Після покращення стану здоров'я у 1864 р. М. М. Соколова призначили ектраординарним професором Новоросійського університету, де він очолив кафедру органічної хімії.

М. М. Соколов мріяв організувати в Одесі новий центр наукових досліджень і хімічної освіти. Завдяки його кипучій діяльності вже у рік відкриття університету був налагоджений хімічний практикум для студентів і почалися перші дослідження.

М. Д. Зелінський згадував, що завдяки піклуванню і праці М. М. Соколова і О. А. Веріго хімічна лабораторія в Новоросійському університеті, (яку відкрили 1 травня 1865 р. на Преображенській вулиці (нині будова лабораторії ім. М. Д. Зелінського кафедри органічної хімії Одеського університету)), уже в перші роки була добре обладнана і мала всі необхідні посібники. Практичні заняття привертали багатьох, і лабо-

раторія Новоросійського університету завжди була однією з найбільш діяльних учбово-допоміжних установ університету.

Дякуючи своїй ерудиції та прогресивним науковим поглядам, М. М. Соколов справив значний вплив на розвиток досліджень і спрямованість викладання у новому науковому центрі. М. Д. Зелінський згодом писав, що у своїх теоретичних поглядах на природу органічних сполук, на склад і будову молекул М. М. Соколов був дуже близьким до оригінальних поглядів, які розвивав О. М. Бутлеров, і хоча школа О. М. Бутлерова була далеко від Одеси, але молоді студенти прекрасно уявляли собі те значення, яке мала ця теорія для розвитку хімії.

З наукових робіт, виконаних М. М. Соколовим у роки його перебування в Одесі, найбільше значення мала робота з вивчення природи молочної кислоти, яку він отримав з йодпропіонової, чим довів її будову. Інші його роботи також відносились до проблеми розробки методів отримання та опису властивостей оксикислот.

В Одесі М. М. Соколов залишався лише 4 роки. У 1871 р. він із-за хвороби залишив університет і переїхав до Петербургу, де очолив кафедру в Лісному і хліборобському інституті.

Відомий хімік П. А. Лачинов, який був у ті роки його учнем, відзначав велику начитаність і незвичайну пам'ять М. М. Соколова, а також його дійсний педагогічний талант. На його думку, це був прекрасний педагог у самому високому значенні цього слова. П. А. Лачинов також відзначав його прекрасні здібності експериментатора. Він писав, що вчений намагався, щоб все, що виходить з-під його рук, було бездоганним. Як чудово він збирав прилади, з якою ретельністю очищав і готував речовину для аналізу. На думку П. А. Лачинова, на жаль, велика ерудиція, видатні здібності та енергія М. М. Соколова не знайшли в Росії належного визнання, і він залишався майже невідомим.

Помер Микола Миколайович Соколов 25 липня 1877 р. у Петербурзі.

Серед учнів М. М. Соколова були відомі хіміки: М. О. Меншуткін, П. А. Лачинов, М. Г. Кучеров.

Пр:

О водороде в органических соединениях //Хим. журн. — 1859. — Т.1. — С. 118; К вопросу о превращении молочной и гликолевой кислот в пропионовую и уксусную //

Там же. — 1859. — Т.2. — С. 15; О молочной кислоте, образующейся из β-йодпропионовой кислоты // ЗИНУ. — 1868. — Т. 3.— С. 144-166.

Літ.:

Меншуткин Н. Памяти Н. Н. Соколова // Журн. рус. физ.-хим. о-ва. — 1878. — Т. 10, вып. 1. — С. 8-15; Лачинов П. Мои воспоминания об Н. Н. Соколове // Там же. — 1878. — Т. 10, вып. 1. — С. 15-19; Історія ОДУ за 100 р.; Маркевич. 25-летие ИНУ; ЭСБЕ. — Т. 30. — С. 656; Большая энциклопедия / Под ред. С. Н. Южакова. — СПб., 1904. — Т. 17. — С.622; Арбузов А. Е. Краткий очерк развития органической химии в России. — М.; Л., 1940. — 220 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

А. І. Дроздовська, Т. В. П'янкова

СОКОЛОВ Юрій Миколайович

Інженер-гідролог, еколог

Ю. М. Соколов народився 18 травня 1938 р. в Одесі. Його батько був полковником, начальником відділу Одеського артилерійського військового училища, мати — викладачкою німецької мови, перекладачем "Інтуристу".

Ю. М. Соколов закінчив середню школу у 1955 р. і вступив до Одеського державного гідрометеорологічного інституту. Спеціалізувався з інженерної гідрології під керівництвом професорів А. М. Бефані та І. Ф. Бурлая. У 1961 р. отримав диплом інженера-гідролога і поїхав за призначенням до Західно-Сибірського управління гідрометслужби (Новосибірськ), де працював з 1961 до 1963 р., проводив постійні спостереження льодотерміки в межах Новосибірського водосховища, брав участь у декількох експедиціях до Алтайської гірської системи, у тому числі — до озера Аккем (район гори Бєлухи). Вступив до аспірантури в Московському залізничому інституті на кафедрі гідравліки та інженерної гідрології. Його науковим керівником був професор Г. В. Желєзняков. У 1965 р. Ю. М. Соколов захистив дисертацію "Ки-

нематический эффект на реках с поймами" і отримав ступінь кандидата технічних наук.

У 1965—1974 рр. Ю. М. Соколов — старший науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту комплексного використання водних ресурсів. У ці роки він брав участь у наукових експедиціях до білоруського Полісся, до басейну р. Неман, на Північний Кавказ та ін. У 1974 р. повернувся до Одеси, де став доцентом кафедри меліорації і грунтознавства Одеського сільськогосподарського інституту. У 1979 р. отримав запрошення на посаду доцента кафедри фізичної географії геолого-географічного факультету Одеського державного університету, де читав курси: загальної гідрології, меліоративної географії, гідрогеології, геофізики ландшафтів, керував учбовими практиками студентів у Криму. Одночасно він дуже активно займався дослідженнями, що стосуються гідравліки заплавневих потоків на річках Європейської рівнини (Дністер, Південний Буг, Дон, Сухона) та Західно-Сибірської рівнини (Іртиш). До долин цих річок він здійснив 6 експедицій. В Одеському університеті Ю. М. Соколов займався вивченням водного режиму Дністра. На VI з'їзді Географічного товариства УРСР (1990) виступив з доповіддю "Географічне обгрунтування імітаційного моделювання водогосподарського комплексу Дністра". Крім того, він був відповідальним виконавцем договірної наукової теми, пов'язаної з проблемою перекидання вод північних рік на південь. Багаторічні експедиційні дослідження склали основу його докторської дисертації "Гидравлические сопротивления на поймах равнинных рек", захищеної в 1991 р. в Інституті водних проблем АН СРСР (Москва). Йому було присуджено вчений ступінь доктора технічних наук.

У 1993 р., продовжуючи читати лекції в університеті і керувати учбовою практикою студентів у Криму, Ю. М. Соколов перейшов на основну роботу до Одеського гідрометеорологічного інституту, де заснував кафедру урбоекології, став її завідувачем і отримав звання професора. Згодом ця кафедра увійшла до складу кафедри прикладної екології, професором якої він є на цей час.

В останні роки професор Ю. М. Соколов розробляє питання про взаємодію природних, технічних та соціальних компонентів і територіальних ком-

плексів у великих системах, у тому числі річкових басейнах, їх гідравлічні і гідротехнічні аспекти. Його обрали академіком Екологічної академії наук України, він — член Українського географічного товариства.

Пр.:

Влияние поймы рек на паводочной расход // Paris XIV Congr. International Association for Hydraulic Reseorch. — Paris, 1971. — Vol.5; Морфологические показатели растительности в связи с исследованием гидравлического сопротивления поймы // Вопросы водного хоз-ва. — Мн., 1976. — Вып.2; Характеристика рельефа пойм методом теории случайных функций // Комплексное использование водных ресурсов. — М., 1974. — Вып. 2; Математическая модель расположения растительности на пойме // Тр. Моск. гидромелиорат. ин-та. — 1977. — Т. 53; Отложение наносов на заросшей пойме // Гидротехническое строительство. — 1980; Гидравлическое сопротивление пойм // Водные ресурсы. — 1980. — №6; Пространственно-временная структура отношений в пойменных ландшафтах: Метод указ. по спецкурсу "Геофизика ландшафтов". — Одесса, 1981; Гидравлическое сопротивление поймы, определяемое рельефом // Сб. работ по гидрологии. — Л., 1980. — №17; Управление наклона гибкой растительности в связи с расчетом гидравлического сопротивления на поймах // Динамика и термика рек и водохранилищ. — М., 1984; Гидравлика пойменных потоков // Гидротехническое строительство. — М., 1985. — №5; Водный режим // Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья. — Л., 1988. — С. 45-47; Методика исследований воздействия природы и общества и ее реализация на примере бассейна реки Днестр / Ю. М. Соколов, Е. В. Елисеева, Е. С. Пак, С. С. Прокопенко // Подпрограммный документ к республиканской научно-технической программе рационального использования и охраны природных ресурсов бассейна реки Днестр. — Одесса, 1990.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

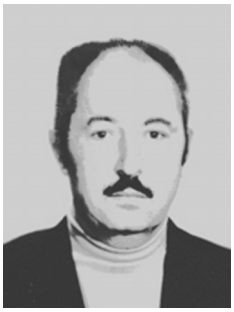

СОКОЛЯНСЬКИЙ Марк Георгійович

Філолог, літературний критик, театрознавець

М. Г. Соколянський народився 28 липня 1939 р. у Ленінграді. Походить з інтелігентної родини: його батько, Г. Г. Соколянський, був професором-невропатологом, багато років очолював кафедру нервових хвороб Одеського медичного інституту, був головою наукового товариства невропатологів та психіатрів, автором численних наукових праць з питань нейроморфології та клінічної невропатології.

Шкільні роки М. Г. Соколянського пройшли в Ярославлі, де він закінчив з золотою медаллю середню школу. З 1956 до 1993 р. жив в Одесі. У 1960 р. закінчив із відзнакою філологічний факультет Одеського державного університету. З 1962 р. розпочав викладацьку роботу в університеті на кафедрі історії зарубіжних літератур. У 1964 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. З 1965 р. — старший викладач кафедри історії зарубіжних літератур; вчене звання доцента присвоєне у 1968 р.

У 1982 р. М. Г. Соколянський захистив у Московському державному університеті докторську дисертацію "Творчество Генри Филдинга и проблемы типологии просветительского романа". З 1984 р. — професор кафедри історії зарубіжних літератур ОДУ. Читав лекційні курси з історії західноєвропейських літератур епохи середньовіччя та Відродження. XVII — XVIII ст., історії зарубіжних літератур кінця XIX — початку XX ст. та курс зарубіжних літератур XX ст.

Після 1993 р. живе у ФРН: як visiting professor читає лекції у різних університетах Європи та Америки, працює також як консультант наукових видавництв. Підтримує постійні наукові зв'язки з Одеським університетом,

українськими науковими установами, видавництвами та періодичними виданнями.

Перу М. Г. Соколянського належить понад 200 наукових праць, включаючи 5 монографій. Статті, нариси, передмови, огляди, рецензії надруковані у збірниках і періодичних виданнях України, Росії, Великої Британії, Польщі, ФРН, Ізраїлю, Нідерландів, США, Угорщини, Італії та інших країн. Брав участь у роботі більше ніж 50 міжнародних та національних наукових конференцій в Україні, Росії, Польщі, Великій Британії, США, Ізраїлі, Канаді, Болгарії, Латвії та інших країнах. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблем історії західноєвропейської та російської літератур, компаративістики, шекспірознавства, пушкіністики, різних питань теорії літератури та культурології.

Як шекспірознавець, М. Г. Соколянський належить до московської школи, яка очолювалася у 60 — 80-ті рр. професором О. А. Анікстом. У теоретичних пошуках у 60 — 70-ті рр. тяжів до структурально-семіотичного напрямку у літературознавстві.

1985 — 1993 рр. був головою Пушкінської наукової комісії Одеського Будинку вчених. Є членом бюро міжнародної (раніше — всесоюзної) шекспірівської комісії, членом Європейського шекспірівського товариства та Міжнародної федерації театрознавчих досліджень (IFRT). З 1998 р. входить до складу міжнародної редакційної ради журналу “Zagadnienia Rodzajyw Literackich” (Польща), з 1994 р. — до редакційної ради щорічника “World Shakespeare Bibliography” (США). Науковий координатор Алексєєвських читань в Одесі (1983, 1986, 1989, 1992, 1996) та кількох театрознавчих конференцій у Спілці театральних діячів (СТД). Член Спілки театральних діячів України. Протягом багатьох років входив до складу правління міжобласної організації СТД, у 1987 — 1992 рр. — член республіканського правління СТД. Входив до республіканської Ради з театральної критики. Як театральний критик надрукував більше 100 рецензій та оглядів у газетах та журналах.

Пр.:

О структурализме в литературоведении // Вопр. философии. — 1969. — № 7. — С. 112—119; Діалектика традиції // Рад. літературознавство. — К., 1972. — № 1. —

С. 10-21; Творчество Генри Филдинга. — К.: Вища шк., 1975; The Rhythmical Pattern of "Tristram Shandy" // Durham Univers. Journ. — 1980. — Vol. 73, № 1. — P. 23-27; Западноевропейский роман эпохи Просвещения: Проблемы типологии. — К.; Одеса: Вища шк., 1983; Ф. М. Достоевский и Дж. Конрад // Zeitschrift fur Slawistik. — 1983. — № 5. — S. 738-751; Безсмертний роман Дефо // Дефо Д. Робінзон Крузо. — К.: Дніпро, 1985. — С. 3-18; Историческая драма в английской литературе 60 — 70-х годов // Литература Англии. XX век. — К.: Вища шк., 1987. — С. 72-89; Судьбы эпоса и романа // Вопр. литературы. — 1987. — № 10. — С. 252-258; Оскар Уайльд. Очерк творчества. — К.; Одесса: Лыбидь, 1990; No National Literature Is an Island // Confrontation. New-York, Fall 1991/Winter 1992. — № 46/47. — P. 314-324; "Сцена на сцені" як принцип побудови драматичного твору // Поетика. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 190-199; Неоромантизм как литературное течение // Zagadnienia Rodzajyw Literackich. — 1993. — T. 34, zesz. 1/2. — S. 28-43; Типология мирового литературного процесса: (К постановке проблемы) // Studia Rossica Poznaniensia. — Poznan, 1993. — Zesz. 25. — S. 107-114; О стилистических воззрениях Г. О. Винокура // Forschungen zur Linguistik und Poetik: Zum Andenken an Grigorij O. Vinokur (1896 — 1947). — Frankfurt/M: Peter Lang, 1997. — S. 47-58; Незнаний Оскар Уайльд // Всесвіт. — 1998. — № 7. — С. 137-149; Об историзме "Мертвых душ" // Изв. РАН. Отд. лит. и яз. — 1998. — Т. 57, № 6. — С. 24-31; М. М. Бахтин и Г. О. Винокур: два подхода к научной поэтике // Russian Literature. — 1998. — Vol. 44, № 2. — P. 227-239; "Hamlet" in Russian Culture of the Period of the Thaw // Hamlet: East — West. — Gdansk, 1998. — P. 118-124; И несть ему конца: Статьи о Пушкине. — Одесса: Астропринт, 1999; Перечитывая Шекспира: Работы разных лет. — Одесса: Астропринт, 2000; "Какой-нибудь памятник или просто забор...": (Знаковая функция грязи в художественном мире Гоголя) // Утопия чистоты и горы мусора. Studia Litteraria Polono-Slavica. — Warszawa, 1999. — T. 4. — S. 133-144; Тіні забутих версій // Всесвіт. — 2000. — № 1/2. — С. 153-163.

Літ.:

Ремізов Б. Нові грані спадщини Філдінга // Всесвіт. — 1976. — № 7. — С. 187-189; Кагарлицкий Ю. Об эпохе, к которой стоит вернуться // Вопр. литературы. — 1983. — № 7. — С. 187-189; Seyffert P. Soviet Literary Structuralism. Background. Debate. Issues. — Columbus (Ohio), 1983. — P. 275, 316; Лідський Ю. Я. Збагачення теорії роману // Вісн. АН УРСР. — 1984. — № 5. — С. 109-110; Затонский Д. В. Призвание и ответственность // Лит. обозрение. — 1986. — № 4. — С. 31-32; Davis R. Russian Critics on Conrad // L'Epoque Conradienne. — 1988. — P. 96-97; Жлуктенко Н. Ю., Зорівчак Р. П. Англійська література // Укр. літ. енциклопедія. — К., 1988. — Т. 1. — С. 60; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. В. Ковальчук

СОКОЛЬСЬКИЙ
Володимир Вікторович

Правознавець, фахівець з історії права

В. В. Сокольський народився 28 червня 1848 р. в Псковській губ. Дворянин. Виховувався у Дерптській гімназії. Потім вступив на юридичний факультет Дерптського університету. У 1868 р. отримав ступінь кандидата юридичних наук. У 1869 р. захистив у Київському університеті магістерську дисертацію venia legendi та був обраний приват-доцентом історії російського права. 19 листопада 1871 р. він одержав у Київському університеті ступінь магістра кримінального права, а також був обраний штатним доцентом російського права. 25 травня 1878 р. одержав у Київському університеті ступінь доктора кримінального права.

У 1876 — 1871 рр. В. В. Сокольський був відряджений за кордон. Мав відпустку через хворобу з початку 1874 до осені 1875 р. У 1874 р. В. В. Сокольський перейшов екстраординарним професором загальної історії права та історії римського права до Демидівського юридичного ліцею, того ж року був обраний екстраординарним професором енциклопедії права в Новоросійському університеті, але кафедри не зайняв, тому що з 1 січня 1875 р. був затверджений ординарним професором Демидівського юридичного ліцею, де викладав до 1884 р.

З 1 січня 1885 р. В. В. Сокольський перейшов до Новоросійського університету на кафедру державного права. У 1890 — 1891 рр. був ординарним професором по кафедрі римського і державного права.

З 1892 до 1890 р. був ординарним професором по кафедрі історії російського права. У 1898 — 1901 рр. В. В. Сокольський обіймав посаду ординарного професора юридичного факультету. На 1 січня 1906 р. — заслужений ординарний професор. 21 лютого 1908 р. В. В. Сокольський звільнений зі служби за власним проханням. Подальшу долю вченого з'ясувати не вдалося.

Пр.:

О договорах русских с греками. — М., 1870. — 29 с.; Главнейшие моменты в истории повального обыска. — К., 1871. — 154 с.; О значении вещателей права в первобытных обществах. — Ярославль, 1875. — 34 с. О нарушениях уставов монетных. — К., 1873. — 240 с.; Пособие при изучении внешней истории римского права. — М., 1877. — 166 с.; К изучению об организации семьи и родства в первобытных обществах. — СПб., 1881. — 97 с.; Архаические формы семейной организации у кавказских горцев // ЖМНП. — 1881. — № 11; О влиянии кельтского и германского права на систему кар и покаяний западной церкви // Там же. — 1882. — № 7, 9, 11; Краткий учебник русского государственного права. — Одесса, 1890. — 334 с.; Русское государственное право // ЗИНУ. — 1890. — Т. 54. — С. 1—334; Участие русского духовенства и монашества в развитии единодержавы и самодержавия в Московском государстве в конце XV и первой половине XVI а. — К., 1902. — 229 с.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 507-508; Hausmann. — S. 576-577; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. Прієшкіна

СПІРО
Петро Антонович

Зоолог-фізіолог

П. А. Спіро народився 2 жовтня 1844 р. у Москві. Походив з обер-офіцерських дітей Петербурзької губ. Середню освіту одержав, закінчивши у 1863 р. з золотою медаллю другу чоловічу московську гімназію. Тоді ж вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету, яке закінчив у 1867 р. зі званням кандидата природничих наук. Для поповнення своїх знань з медицини П. А. Спіро після університету вступив своєкоштним студентом до Петербурзької Медико-хірургічної академії. Закінчив її зі званням лікаря у 1870 р. У тому ж році П. А. Спіро був призначений молодшим ординатором до клінічного військового шпиталю з залишенням його при академії. Тут вчителем П. А. Спіро був І. М. Сєченов, разом з яким він

переїхав до Новоросійського університету (1871), де зайняв посаду лаборанта фізіологічної лабораторії.

1872 р. П. А. Спіро провів за кордоном, де займався проблемами фізіології. З 12 березня 1876 р., коли він був вже магістром зоології та приват-доцентом відповідної кафедри Новоросійського університету, його було відправлено у дворічне закордонне відрядження. У цей час він працював у лабораторіях Гоппе-Зейлера, Людвіга, Кронекера, Дрехселя. Ще до від'їзду за кордон П. А. Спіро у Новоросійському університеті захистив (1874) магістерську дисертацію з зоології "До питання про іннервацію дихальних рухів", а потім у 1881 р. Харківський університет надав йому ступінь доктора медицини (дисертація "Материалы для изучения образования желчи").

П. А. Спіро вмер від удару, не доживши й до 50 років, але пройшов службовий шлях від лаборанта до ординарного професора. Кожний рік йому надавали чергове звання за табеллю про ранги (1890 р. — надвірний радник, 1891 р. — колезький радник, 1892 р. — статський радник). Нагороджений орденом св. Анни 3-го ст.

В біографії П. А. Спіро є дві риси, які виділяють його із звичайного кола і свідчать про натхненність його натури. Він був прийнятий на роботу в Новоросійський університет лаборантом (затверджено на цій посаді 17 серпня 1871 р.); обраний радою факультету прозектором кафедри зоології (1884); приват-доцентом (з січня 1876 р.); доцентом (4 травня 1879 р.); екстраординарним та ординарним (з 15 листопада 1893 р.) професором. Але він не брав платні за обов'язки, пов'язані з цими вченими званнями. П. А. Спіро "... з закоханості та відданості справі на основі суцільної безкорисливості та особистої скромності ніколи не збуджував питання про невідповідність платні з ступенем трудової віддачі і був задоволений таким окладом, при якому і він, і його сім'я постійно знаходились у дуже скрутному матеріальному стані".

Крім того, офіційно будучи доцентом, а потім професором Новоросійського університету, П. А. Спіро був ще митцем-аматором. Він був дійовим членом Слов'янського товариства ім. Кирила та Мефодія в Одесі. Тут на суспільній ниві працювали ще багато інших професорів універси-

тету. А ось де діяльність П. А. Спіро була цілком унікальною та оригінальною — він не тільки "був близьким з абрамцевським колом, особливо з самими С. І. Мамонтовим, В. Д. Полєновим, В. О. Сєровим, в якості вокаліста та сценічного виконавця брав участь в мамонтовських виставах", але входив до мамонтовського гуртка як повноправний член. У справі П. А. Спіро в Держархіві Одеської області міститься листування ректора Новоросійського університету з попечителем учбового округу. Ректор університету просить про надання П. А. Спіро звання ординарного професора. Попечитель вважає, що цим званням треба укріпляти кафедру фізики Ми вдячні тодішньому ректорові за його прозорливість, підвищення престижу П. А. Спіро, підтримку кафедри зоології.

Як фізіолог-дослідник П. А. Спіро нерозривно пов'язаний з формуванням школи, напрямку та світогляду свого вчителя І. М. Сєченова. Наукові інтереси вченого були дуже широкими — П. А. Спіро представляв ІНУ в оргкомітеті Міжнародного медичного конгресу в Римі. Своїми талановитими дослідженнями П. А. Спіро залишив значний слід в історії розвитку науки в Україні.

Помер П. А. Спіро 25 листопада 1893 р. в Одесі.

Пр.:

Опыты над изменением раздражительности спинного мозга // Мед. журн. — 1868; К вопросу об иннервации дыхательных движений // ЗИНУ. — 1873. — Т. 15; О кожно-мышечных рефлексах // Там же. — 1876. — Т. 18, ч. 2; Об образовании желчи // Там же. — 1880. — Т. 22; О некоторых явлениях животного магнетизма (гипнотизма) // ЗНОЕ. — 1882. — Т. 8, вып. 2; О так называемом мыслительном внушении // Там же. — 1885. — Т. 9.

Літ.:

Отчеты правления Одесского благотворительного общества имени Кирилла и Мефодия с 1 мая 1874 по 1893 г. — Одесса, 1876-1893; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 476-479; Богданов А. П. Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии с соприкасающимися с нею отраслями знаний преимущественно за последнее тридцатипятилетние (1850 — 1885 гг.): В 4 т. — М., 1888-1892. — Т. 2; Сахарова Е. В. Василий Дмитриевич Поленов: Письма, дневники, воспоминания. — М.; Л.: Искусство, 1950; Сахарова Е. В. Василий Дмитриевич Поленов. Елена Дмитриевна Поленова. Хроника семьи художников. — М.: Искусство, 1964; Арзуманова О. И., Кузнецова А. Г., Макарова Т. Н., Невский В. А. Музей-заповедник "Абрамцево". — М.:

Изобр. искусство, 1984; Файтельберг-Бланк В. П. Видатний вітчизняний фізіолог П. А. Спіро // Фізіол. журн. — 1995. — Т. 1, № 2. — С. 140-143; Абрамов В. “Красота жизни движется вперед не шаблонами, а творчеством...” // Одес. деловые новости. — 1996. — Июль (№ 27); Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Арх.:
ДАОО. — Ф. 45, оп. 8, спр. 16(1893 р.), арк. 258; Спр. 26, арк. 201-202.

В. А. Дьяков

СТАВИСЬКИЙ Павло Рафаїлович

Юрист

П. Р. Стависький народився 26 вересня 1932 р. в Одесі в родині службовців. Закінчив середню школу у 1940 р. з атестатом відмінника. У тому ж році був покликаний до служби в армії. Пройшов всю війну, був демобілізований у 1946 р. У 1952 р. закінчив з відзнакою юридичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

У 1952—1955 рр. П. Р. Стависький працював нотаріусом у Роздільнянській юридичній консультації Одеської обласної колегії адвокатів, а у 1955—1960 рр. — адвокатом тієї ж консультації. З 1960 до 1970 р. працював адвокатом Першої юридичної консультації Жовтневого району Одеси. Одночасно був викладачем кафедри цивільного права ОДУ.

П. Р. Стависький в аспірантурі не навчався. Для написання кандидатської дисертації він був направлений до професора В. О. Рясенцева — відомого юриста, завідувача кафедри громадянського права Всесоюзного заочного юридичного інституту (нині Московська юридична академія).

Кандидатську дисертацію “Обязательства, возникающие вследствие спасания социалистического имущества, а также жизни и имущества граждан” захистив у січні 1968 р. (опоненти — професор К. К. Яїчков, старший науковий співробітник М. С. Малеїн).

З вересня 1970 р. П. Р. Стависький почав працювати на кафедрі трудового, колгоспного та земельного права ОДУ: старшим викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри.

У жовтні 1982 р. захистив докторську дисертацію "Проблемы материальной ответственности субъектов трудового правоотношения" — у Харківському юридичному інституті (опоненти професори О. С. Пашков, В. І. Нікітінський, В. М. Горшеньов).

Протягом багатьох років роботи П. Р. Стависький займався різною суспільною діяльністю. Він був лектором обласного та республіканського відділень товариства "Знання", керував студентським науковим гуртком. У 1983–1991 рр. був заступником декана юридичного факультету ОДУ.

П. Р. Стависький — автор 4 монографій, понад 100 статей. Він нагороджений орденом та медалями як учасник та інвалід Великої Вітчизняної війни.

З травня 1991 р. Павло Рафаїлович мешкає в Ізраїлі. У 1993–1997 рр. працював професором-дослідником Негевського університету ім. Бен-Гуріона (Беер-Шева). З 1997 р. перебуває на пенсії. Нагороджений двома ізраїльськими медалями.

Пр.:

Трудовой договор. — Одесса, 1973. — 52 с.; Возмещение вреда при спасании социалистического имущества, жизни и здоровья граждан. — М.: Юрид. лит., 1974. — 128 с.; Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве. — К.; Одесса: Вища шк., 1982. — 184 с.; Развитие советского законодательства о материальной ответственности предприятия за нарушение права работника на труд // Социалистическое право и личность. — К.; Одесса, 1984; Материальная ответственность предприятия в трудовых отношениях. — К.; Одесса: Вища шк., 1987. — 180 с.; Возмещение дополнительных расходов рабочим и служащим, пострадавшим при исполнении трудовых обязанностей // Рад. право. — 1987. — № 1; Студент хочет работать // Соц. законность. — 1988. — № 12; Принципы и структура будущего законодательства о труде // Соц. труд. — 1989. — № 12; Пути совершенствования трудового законодательства в республике // Рад. право. — 1990. — № 9.

Літ.:

Юрид. ин-т ОГУ. — С. 150; Одес. держ. юрид. акад.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СТАНКЕВИЧ
Борис В'ячеславович

Фізик, фізико-географ

Б. В. Станкевич народився у 1860 р. На жаль, через невелику кількість матеріалу про наукову та педагогічну діяльність Б. В. Станкевича, неможливо визначити важливі віхи його життя. Але із вірогідних джерел відомо, що на службі у Міністерстві народної освіти він перебував з 31 травня 1882 до 29 жовтня 1902 р. У цей період, з 24 вересня 1894 р. Б. В. Станкевич працював у Варшавському університеті. 31 травня 1900 р. він отримав чин статського радника. 29 жовтня 1902 р. Борис В'ячеславович пішов у відставку. Після цього активно займався науковою і практичною діяльністю. Обробку результатів спостережень — магнітних, актинометричних, астрономічних і метеорологічних, — зроблених членами Туркестанської експедиції 1906—1907 рр., керівником якої він був, Б. В. Станкевич продовжував уже у Новоросійському університеті і восени 1908 р. опублікував звіт в "Известиях императорского Русского географического общества".

29 листопада 1908 р. доктора фізики, статського радника професора Б. В. Станкевича Височайшим наказом призначили на службу до Новоросійського університету. Він почав читати в осінньому семестрі 1908 р. загальний курс фізики для медиків і зоологів природничого відділення фізико-математичного факультету, спеціальний курс з теорії пружності для математиків старшого семестру, також вів практичні заняття з фізики у медиків і зоологів.

У 1909 р. Б. В. Станкевич працював на кафедрі фізичної географії і викладав математикам і природознавцям вчення про земну кору і про ядро Землі. Він також вів практичні заняття з метеорології і з техніки метеорологічних приладів. У міру потреби практичні заняття доповнювалися лекціями з практичної метеорології.

Зазначимо, що у ці роки в Одесі відбувався бурхливий розвиток астрономії (включаючи астрофізику). Багато відомих вчених сприяли ство-

ренню та розвитку кафедри астрономії і Астрономічної обсерваторії Новоросійського університету. Серед них — професор О. К. Кононович, який з 1881 до 1909 р. завідував кафедрою астрономії і геодезії і був директором магнітно-метеорологічної обсерваторії. Зусиллями цього видного вченого Одеська обсерваторія перетворилася з учбово-допоміжної установи у важливий науковий центр. Але важкохворий професор О. К. Кононович не міг приділяти багато уваги обсерваторії. І у 1909 р., ще за життя вченого (А. К. Кононович помер у 1910 р.), керівництво Новоросійського університету вирішило тимчасово передати управління обсерваторією іншій особі. Завідувати магнітно-метеорологічною обсерваторією за життя колишнього керівника, який мав велику вагу у вітчизняній і світовій астрономічній науці, було не тільки престижно, але і надзвичайно відповідально. На цій посаді повинен був працювати вчений, який за професійними здібностями був би не нижче відомого керівника. І те, що вибір впав на професора Б. В. Станкевича, — доказ визнання його високих наукових, педагогічних і адміністративних здібностей. 16 березня 1909 р. фізико-математичний факультет ІНУ одностайно вирішив прохати його прийняти на себе завідування університетською магнітно-метеорологічною обсерваторією і кабінетом фізичної географії. Давши згоду, у кінці квітня 1909 р. Б. В. Станкевич почав виконувати обов'язки керівника.

В осінньому семестрі 1909 р. він організував практичні заняття зі своїми слухачами з фізичного землезнавства. Студенти навчались, головним чином, мистецтву проведення метеорологічних спостережень, які входили до програми станцій 2-го розряду; досліджували термометри і анероїди. У кінці семестру почалися вправи з електрометеорології. У весняному семестрі 1910 р. Б. В. Станкевич продовжував керувати вправами студентів з електрометеорології, а також навчати їх проведенню магнітних вимірів. Проводились практичні заняття з актинометрії. Декілька студентів, зацікавившись питанням про вивірення анероїдів, почали велике спеціальне дослідження.

Щодо виконання обсерваторією її наукових задач, то першою турботою професора Б. В. Станкевича було відновлення варіаційних магніт-

них спостережень. Влітку 1909 р. була розпочата і до листопада завершена установка нової Едельманівської серії варіаційних приладів для безпосередніх відліків. Завершили установку в глибокому погребі старої серії Вільд-Едельманівських магнітографів з фотографічною реєстрацією. Метеорологічні спостереження на обсерваторії і на міській станції проводились у тому ж обсязі, що і раніше.

Не дивлячись на малочисельність штату обсерваторії і на поганий стан її змійкового відділення, професор Б. В. Станкевич наважився взяти участь у "міжнародних підйомах". Під час міжнародного тижня 23 — 28 листопада з успіхом відбулися два підняття на зміях метеографа Кузнецова. Блискучі результати були опубліковані у спеціальній статті. Ще одна спроба виявилася невдалою через сильну бурю. Тим самим Б. В. Станкевич приклав усі зусилля, наскільки дозволяли кошти обсерваторії, до вдосконалення змійкового відділення. Влітку 1910 р. професор Б. В. Станкевич відрядив дві експедиції для виконання похідних магнітних вимірів у різних місцевостях Росії. В одній із них він сам брав участь. За роки його завідування побачили світ два томи "Ежегодника Магнитно-метеорологической обсерватории имп. Новороссийского университета". Редагував збірник він сам.

Можна з упевненістю сказати, що за час праці у Новоросійському університеті Б. В. Станкевич виявив себе як талановитий вчений і викладач, як прекрасний організатор і мудрий керівник. Прийнявши обсерваторію, яка перебувала у важкому становищі, при майже повній відсутності коштів, він зробив, все, що зміг, для підтримання життєдіяльності важливої метеорологічної бази країни.

У 1911 р. професора Б. В. Станкевича запросили на роботу до Московського університету, де він почав працювати з 1 липня.

За свою наукову і педагогічну діяльність Б. В. Станкевич був відзначений багатьма нагородами. Серед них ордени — св. Володимира 4-го ст., св. Анни 2-го ст., св. Станіслава 2-го ст., медалі — на честь царювання Олександра III, на честь 300-річчя царювання Дому Романових.

Пр.:

Программа курса физики, прочитанного в 1908/1909 акад. году, для судентов-медиков // ЗИНУ. — 1910. — Т. 3. — С. 152-156; Магнитные измерения в Калужской и Смоленской губерниях летом 1908 г. // Там же. — Т. 1. — С. 69-99; Метеорологические магнитные и электрические измерения в течение трех суток около прохождения кометы Галлея через диск Солнца / Станкевич Б. В., Точидловский И. Я., Аганин М. А. // Там же. — 1911. — Т. 2. — С. 213-221.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. Ю. Кудінова

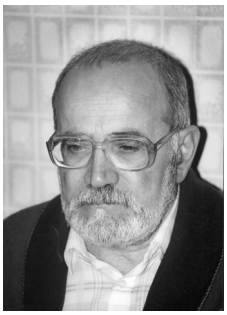

СТАНКО Володимир Никифорович

Археолог, етнолог, історик

В.Н.Станко народився 19 лютого 1937 р. у с. Тернівка (зараз входить до складу м. Миколаєва) у болгарській родині Никифора Дмитровича та Марії Федорівни Станкових.

Після завершення навчання в Тернівській середній школі і відмовлення медичної комісії у прийомі до Миколаївського суднобудівного інституту В.Н.Станко рік працює електриком на Миколаївській електростанції. В 1955 р. він вступає на історико-філологічний факультет Ростовського-на-Дону державного університету. З третього курсу він продовжив навчання на історичному факультеті ОДУ ім. І.І.Мечникова. В Одеському університеті під науковим керівництвом М.Ф.Болтенка та М.С.Сініцина він почав займатися античною історією та археологією. Однак наукова доля В.Н.Станка вирішується на 5 курсі, коли він потрапляє в палеолітичну експедицію П.Й.Борисковського. Під впливом всесвітньо визнаного археолога В.Н.Станко остаточно визначає коло своїх наукових інтересів — первісна археологія та давня історія.

З 1960 р. В.Н.Станко — науковий працівник (згодом заступник директора) Одеського державного археологічного музею. Під керівництвом П.Й.Борисковського він накопичує, науково обробляє і публікує новий археологічний матеріал по темі "Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я", який стане основою його майбутньої кандидатської дисертації. У 1965 р. він вступає до аспірантури Інституту археології АН УРСР (м. Київ), яку достроково завершує у 1967 р., захистивши кандидатську дисертацію по означеній темі під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР С.М.Бібікова. С.М.Бібіков зацікавлює свого учня теоретичними і загальноісторичними проблемами археологічного знання. Коло наукових інтересів В.Н.Станка значно розширюється — він починає розробляти складні питання палеоекології, палеоекономіки, палеосоціології та палеоетнології. Пріоритетними в його дослідженнях стають загально історичні проблеми первісної історії.

У 1968 р. В.Н.Станко повертається до Одеси. Він працює старшим викладачем, доцентом кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського державного університету. Духовним наставником його педагогічній майстерності стає П.О.Каришковський. За його методичної допомоги В.Н.Станко розробляє і викладає такі загальні курси, як історія первісного суспільства, основи археології, основи етнографії. Поряд з цим він читає спецкурси і проводить спецсемінари з первісної історії і археології.

У 1968–1976 рр. В.Н.Станко проводить розкопки мезолітичного поселення Мирне (Нижнє Подунав'я), які стають полігоном для перевірки теоретичних і методичних надбань попередніх років. Накопичені за новими методиками матеріали дають підстави для оригінальних реконструкцій палеоекології, палеоекономіки і палеосоціології населення степової України епохи мезоліту. Поряд з цим розкопки Мирного дали підстави для вирішення низки загальнотеоретичних і методичних проблем вивчення первісності, що і стало у подальшому основою написання монографії "Мирное. Проблемы мезолита Северного Причерноморья" (1982) і захисту докторської дисертації (1983).

В 1976 р. В.Н.Станко повертається до Інституту археології АН УРСР,

де він створює і безперервно очолює (до 1989 р.) відділ археології Північно-Західного Причорномор'я в Одесі. Основним науковим завданням відділу було проведення охоронних робіт на новобудовах Одеської області. Матеріали широких польових досліджень новобудовних експедицій дали можливість співробітникам відділу підготувати і опублікувати низку монографій і збірок наукових праць, а також захистити вперше в Одесі 2 докторські і 7 кандидатських дисертацій зі спеціальності археологія. В 1978 р. В.Н.Станко розпочинає широкомасштабні розкопки пізньопалеолітичних пам'яток в долині р. Бакшали, які тривають до сьогодні і отримали всесвітнє визнання поряд з розкопками Мирного. Наукову роботу в Інституті археології АН УРСР В.Н.Станко плідно суміщав з викладацькою роботою в ОДУ. У 1990 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

В 1989 р. В.Н.Станко знов повертається до Одеського державного університету, де в 1993 р. створює кафедру археології та етнології України. В 1994 р. його було обрано деканом історичного факультету. На цій посаді він працював до 2003 р. За його ініціативою та під його керівництвом була відроджена етнологічна проблематика в Одесі і зокрема на історичному факультеті, відкриті нові спеціальності "археологія" та "етнологія" в Одеському університеті. В 1996 р. за його ініціативою була створена Спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських, а з 1999 р. докторських дисертацій при Одеському державному (національному) університеті зі спеціальностей "історія України" і "всесвітня історія", яку він очолював до 2004 р. Під його керівництвом підготовлені і успішно захищені більше десятка кандидатських дисертацій. За його участю було організовано і проведено низку міжнародних історичних, археологічних та етнологічних конференцій при Одеському університеті.

З 2004 р. В.Н.Станко працює завідуючим лабораторією "Історії Південної України" та професором кафедри історії України Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського.

В.Н.Станко опублікував більш ніж 150 наукових праць. Основні результати його наукових досліджень були викладені у доповідях на міжна-

родних наукових конференціях у Санкт-Петербурзі, Москві, Ростові-на-Дону, Красноярську та інш. (Росія); Добричі, Балчику, Бургасі, Софії (Болгарія); Оксфорді, Кембриджі, Нью-Кастлі (Велика Британія), Парижі і Тулузі (Франція); Берлині (Німеччина); Варшаві і Кракові (Польща) та інших.

В.Н.Станко веде активну громадську діяльність. Він є членом редколегії республіканського журналу "Археологія", членом Всеукраїнського Проводу та членом Президії обласної філії товариства охорони пам'яток історії та культури, головою українського відділення Російського археологічного товариства. В.Н.Станко — член Спеціалізованої вченої ради по захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України.

У 1995 р. В.Н.Станка було обрано дійсним членом Російської народної академії, а у 1999 р. — дійсним членом Російської академії природничих наук (по секції Археологія та Антропологія). Він нагороджений медаллю "Ветеран праці" (1987), Почесною грамотою Міністерства освіти України (2000), Орденом Паісія Хилендарського першого ступеня (Болгарія, 2004).

В.Н.Станко — Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки 2002 р.

Пр.:

Мезолитическая стоянка Гиржево в Одесской области // Сов. археология. — 1966. — № 2; Некоторые вопросы позднего мезолита Северо-Западного Причерноморья //Зап. Одес. археол. о-ва. — 1967. — Т.2 (35); Мезолит Днестро-Дунайского междуречья // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — 1971. — Вып.7; Локальные культуры в мезолите Северного Причерноморья // Материалы и исследования по археологии СССР. — 1972. — №185; Основные особенности и хронология памятников мезолита степей Северного Причерноморья // Кр. сообщения Ин-та археологии АН СССР. — 1977. — Вып.149; Ранний мезолит степей Северного Причерноморья // Первобытная археология. Поиски и находки. — К.,1980; Мирное. Проблемы мезолита степей Северного Причерноморья. — К.,1982; К проблеме западных связей мезолита степного Причерноморья // Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. — К.,1985; Хронология и периодизация позднего палеолита и мезолита Северного Причерноморья / Станко В.Н., Свеженцев Ю.С.// Бюл. комиссии по изучению четвертичного периода. — 1988. — №57; The palaeoecologikal situation on the Blak Sea Steppe in the Late Palaeolithic // Antiquity — 1989. — Vol. 63, №241; Позднепалеолитическое

поселение Анетовка 2 / Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. — К.,1989; Финальный палеолит и мезолит горного Крыма / Станко В.Н., Бибиков С.Н., Коен В.Ю. — Одесса, 1994; Landscape Dynamics and Mesolithic Settlement in The North Pontic Steppe // Landscapes in Flux Central and Eastern Europe in Antiquity. — Oxbow Books. — 1997; Bison Hunters in the Late Palaeolithic of the Ukraine // Le Bison: gibier et moyen subsistanc des homes du Paleolithique aux Paleoindiens des Grandes Plaines. — APDCA, Antibes, 1999; Історія первісного суспільства / Станко В.Н., Сегеда С.П. — К.,1999; Les Bisons prehistoriques d'Anetovka / Stanko V., Seferiades M. // Archeologia. — 2000. — № 370; First Cattle-breeders of the Azov-Pontic Steppes // Prehistoric steppe adaptation and the Horse. — Cambrige, 2003; Mesolithic economy in the North Pontic steppes // British Archaeologica1 Reports. — 2004. — P.1224; Терновка: Документы и материалы по истории (1792 — 1822) / Станко В.Н., Самаритаки Е.С., Уварова Е.А., Пригарин А.А. — Одесса, 2004.

Літ.:

Дзиговский А.Н., Пригарин А.А. Владимиру Никифоровичу Станко — 60 // Археология и этнология Восточной Европы: Материалы и исследования. — Одесса, 1997; До 60-річчя Володимира Никифоровича Станка // Археологія. — 1997. — №3; Шабашов А.В. Станко Владимир Никифорович // Видные ученые Одессы. — 1997. — Вып.7; Пригарин А.А., Шабашов А.В. Владимир Никифорович Станко // Българистика и българисти. — 1997. — №3; Шабашов А.В. Жизнь в науке // Времена и годы. — 1998. — Вып.1; Т.В.Березовская. Станко Владимир Никифорович // Николаевцы: Энцикл. словарь. — Николаев, 1999; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О.М.Дзиговський

СТЕФАНСЬКИЙ В'ячеслав Карлович

Бактеріолог, епідеміолог, мікробіолог

В. К. Стефанський народився у 1867 р. в Одесі у родині викладача гімназії. Після закінчення Рішельєвської гімназії у 1885 р. він вступив до медичного факультету Київського університету, який закінчив у 1893 р., отримавши диплом лікаря з відзнакою. На вибір В'ячеславом

Карловичем фаху епідеміолога і інфекціоніста, безперечно, мали вплив такі видні вчені, як І. К. Мінх і В. В. Підвисоцький, які працювали у цей час на медичному факультеті.

Повернувшись до Одеси у 1893 р., В. К. Стефанський працював ординатором у першій інфекційній лікарні, а в 1908—1939 рр. завідував інфекційним відділенням цієї ж лікарні. Більше півстоліття проходила його наукова діяльність у стінах цієї установи, що дало можливість йому читати курс інфекційних хвороб. З 1897 р. В. К. Стефанський почав працювати за сумісництвом на Одеській бактеріологічній станції на посаді завідувача сироваткового відділення.

З початку своєї діяльності і протягом всієї подальшої роботи В. К. Стефанський намагався використовувати наукові досягнення на практиці. Під його керівництвом у бактеріологічній лабораторії було налагоджено виробництво різноманітних сироваток, лікувальний ефект яких відразу вивчався у клінічних умовах.

Ідея профілактики інфекційних хвороб червоною ниткою проходить через усі праці вченого. Уже в одній із перших своїх робіт "О применении туберкулина с диагностической целью у крупного рогатого скота" (1897) В. К. Стефанський пропонував всіляко використовувати туберкулінову реакцію для виявлення хворих корів, тому що отримане від них молоко було небезпечне для людей.

Як лікар-інфекціоніст В. К. Стефанський багато сил і енергії віддавав справі боротьби з частими епідеміями, які виникали в Одесі в ті роки. Так, беручи участь у ліквідації спалаху чуми, він виявив у сірих пацюків захворювання, схожі з лепрою. Відкритий В. К. Стефанським збудник цієї хвороби пацюків увійшов у літературу під назвою "палички Стефанського". Лепра пацюків (лепра Стефанського) була єдиною моделлю лепри людини. Розробка цієї проблеми стала темою його докторської дисертації "Кислотоупорные бактерии. Заболевание кожи и лимфатических желез у крыс, сходное с проказой", захищеної у 1906 р. Це відкриття отримало високу оцінку лепрологів світу.

З 1908 р. В. К. Стефанський був на посаді приват-доцента кафедри загальної патології медичного факультету Новоросійського університе-

ту. А у 1921 р. його обрали професором створеної ним першої у Південній Росії кафедри інфекційних хвороб.

В. К. Стефанський — автор більше 60 наукових робіт, присвячених питанням клініки і лікування чуми, холери, лепри, дифтерії, дизентерії і скарлатини. Він один з перших у Росії запропонував на практиці інтубацію замість трахеотомії при дифтерійному крупі; довів перевагу внутрішньом'язового введення протидифтерійної і інших сивороток перед підшкірним.

В. К. Стефанський здійснив ряд досліджень у галузі епідеміології: дослідами на собі він спростував поширені в той час уявлення про роль блощиць у передачі поворотного тифу, вивчав роль бактеріоносійства в епідеміології дизентерії та ін. В. К. Стефанський вказав на шляхи боротьби з епідеміями черевного тифу в Одесі. Він підкреслив роль контакту у розповсюдженні тифу, значення полів зрошення у підтримці високої захворюваності в Одесі, пропонував регулярно досліджувати питну воду на наявність черевнотифозної палички.

В'ячеслав Карлович у той же час був видатним педагогом. Він одним із перших у СРСР опублікував працю про методику викладання інфекційних хвороб у медичних інститутах. Його лекції завжди викликали цікавість і увагу з боку студентів і лікарів.

В. К. Стефанський вів велику громадську роботу. Протягом декількох років він був беззмінним головою Одеського відділення Всесоюзного товариства епідеміологів, мікробіологів і інфекціоністів, очолював Одеське терапевтичне товариство.

У роки Великої Вітчизняної війни, залишившись в окупованій Одесі, В'ячеслав Карлович в інфекційній лікарні переховував поранених бійців Червоної Армії, перешкоджав вивезенню радянських громадян до Німеччини, видаючи їх за хворих або співробітників інфекційної лікарні.

У 1944 р. після звільнення Одеси від загарбників і відновлення навчання у медичному інституті В. К. Стефанський знову приступив до завідування кафедрою інфекційних хвороб і одночасно продовжував працювати в Інституті мікробіології і епідеміології ім. І. І. Мечникова, очолюючи

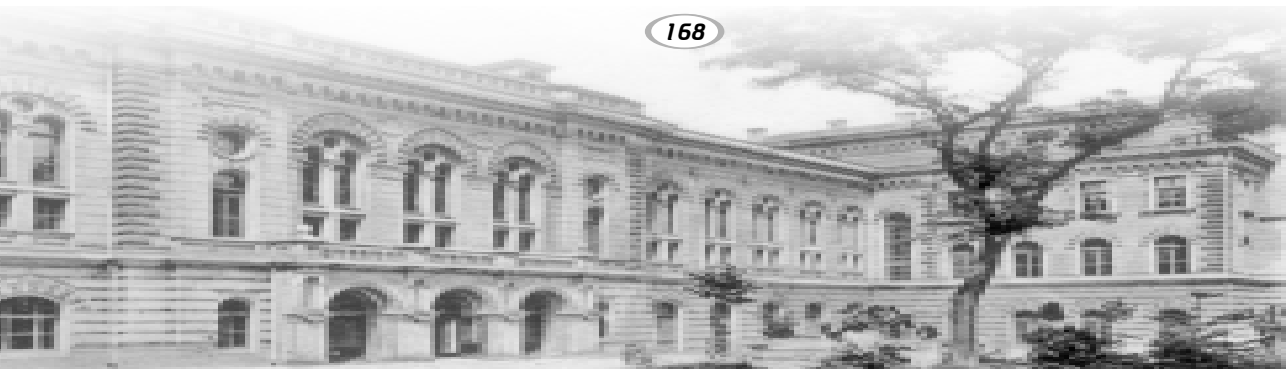

відділ паразитарних тифів. В останні роки життя В. К. Стефанський вивчав питання імунітету при різних інфекційних захворюваннях.

До кінця свого життя В. К. Стефанський віддавав свої знання і великий досвід справі боротьби з інфекційними захворюваннями і підготовці працівників вітчизняної охорони здоров'я.

Помер В. К. Стефанський 7 червня 1949 р.

Велика наукова спадщина В. К. Стефанського переконує в тому, що висунуті ним питання і проблеми актуально звучать і у наші дні, а його наукові відкриття лягли в основу сучасної протиепідемічної роботи.

Пр.:

Наблюдения над действием туберкулеза, произведенные в Одесской гор. больнице в 1897 г. // Тр. О-ва рус. врачей Одессы. — 1899. — Вып. 2. — С. 24-46; Дифтерия и ее лечение. — Одесса, 1912; Курс инфекционных болезней. — Одесса, 1929; Чума и ее лечение. — Одесса, 1910; Тяжелые явления после впрыскивания вакцин // Рус. врач. — 1917. — № 3. — С. 59-60.

Літ.:

БМЭ. — Т. 24. — С. 769-770; Гиммельфарб Я. В. К. Стефанский // Врачебное дело. — 1949. — № 9. — С. 855; Григорович Н. А. В. К. Стефанский // Журн. микробиологии, эпидемиологии и иммунологии. — 1959. — № 7. — С. 135-136; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 242; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 16-17; Очерки развития науки в Одессе. — С. 308, 349; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. І. Головко

СТОРОЖЕНКО Елеонора Олександрівна

Математик

Е. О. Стороженко народилася 5 листопада 1928 р. в Одесі. У 1952 р. закінчила Одеський державний університет за фахом "математик, викладач матема-

тики". Після закінчення аспірантури у 1955 р. працювала на кафедрі математичного аналізу, а з 1975 р. очолює цю кафедру.

У 1961 р. Е. О. Стороженко захистила кандидатську дисертацію, а у 1963 р. набула вченого звання доцента кафедри математичного аналізу. Вчений ступінь доктора фізико-математичних наук отримала у 1980 р., а вчене звання професора кафедри математичного аналізу — у 1981 р.

У 1971 р. за досягнення в розвитку науки нагороджена медаллю "За трудову відзнаку"; за тривалу сумлінну працю — медаллю "Ветеран праці" в 1985 р. У 1990 р. їй присуджено почесне звання заслуженого працівника народної освіти Української РСР.

Наукову працю веде в галузі теорії функцій. Надрукувала понад 50 статей. Дослідження обіймають широке коло проблем; питання збіжності та сумовності ортогональних рядів, теореми вкладення, наближення функцій дійсних і комплексних рядів, граничні властивості аналітичних функцій. Працями Е. О. Стороженко започатковано напрямок теорії наближень, пов'язаний з вивченням просторів L^P і H^P при $0<P<1$. Одержано низку фундаментальних результатів у цьому напрямку: необхідні і достатні умови вкладення класів функцій, прямі і обернені теореми типу Джексона в L^p і H^p $(0 < p < 1)$, нерівності типу Уїтні, оцінки зростання похідних аналітичних функцій і т. ін.

Пр.:

Теоремы вложения и наилучшие приближения // Мат. сб. — 1975. — Т. 97, № 2. — С. 230-241; Приближение алгебраическими многочленами функций класса L^p, $0 < p < 1$ // Изв. АН СССР. Сер. мат. — 1977. — Т. 41, № 3. — С. 652-662; Теорема Джексона в пространстве L^p, $0 < p < 1$ // Сиб. мат. журн. — 1978. — Т. 19, № 4. — С. 888-901; Приближение функций класса H^p, $0 < p < 1$ // Мат. сб. — 1978. — Т. 105, № 4. — С. 601-621; О теоремах типа Джексона в H^p, $0 < p < 1$ // Изв. АН СССР. — 1980. — Т. 44, № 4. — С. 946-962; Об одной задаче Хардли-Литтлвуда // Мат. сб. — 1982. — Т. 119, № 4. — С. 564-582; Об одном методе приближения функций в H^p, $0 < p < 1$ // Мат. сб. — 1995. — Т. 57, вып. 4. — С. 581-585; К одной задаче Малера о нулях полинома и его производной // Мат. сб. — 1996. — Т. 187, № 5. — С. 111-120; On some analogs of converse Bernstain inequalites in L // Fonct. Approxim. — 1997. — Vol. 25. — P. 101-119.

Літ.:

Успехи мат. наук. — 1989. — Т. 44. — С. 231-232; Математика в Московском уни-

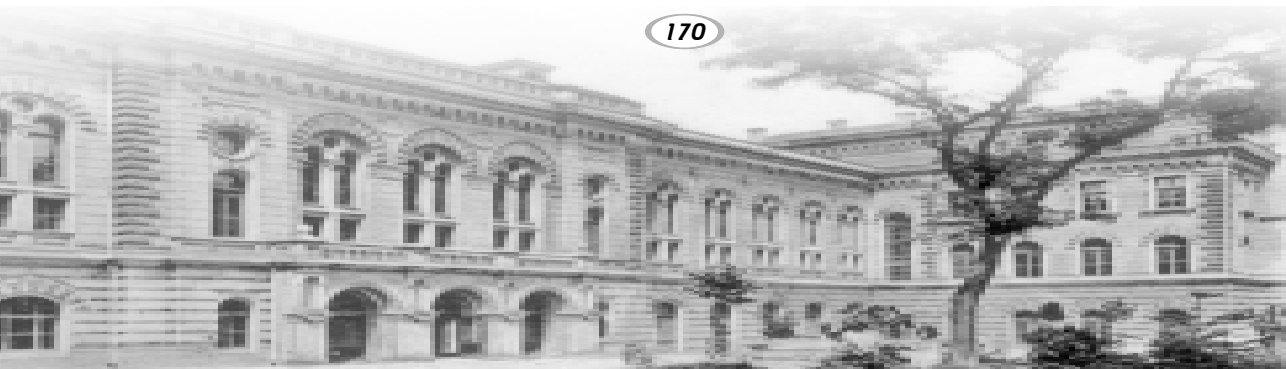

верситете: Сб. науч. тр. / Под ред. К. Рыбникова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. — С. 47, 69; Математика В СССР, 1959 — 1967. — С. 1267; Історія ОДУ за 100 р. — С. 287; Одес. ун-т, 1965 — 1990. — С. 94, 95.

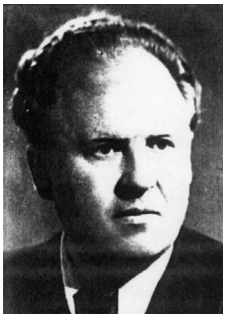

СТРАУТМАН Федір Іоганович

Біолог-орнітолог

Ф. І. Страутман народився 25 червня 1912 р. у Челябінську в родині службовця (батько був електромеханіком). Середню школу закінчив у 1931 р. Вищу освіту одержав на біологічному факультеті Томського державного університету ім. В. В. Куйбишева (1931—1936) — закінчив університет з відзнакою за спеціальністю "біолог-зоолог". На кафедрі зоології навчався в аспірантурі (1937—1940), спеціалізуючись з орнітології.

З 1940 до листопада 1942 р. Ф. І. Страутман працював завідувачем наукової частини Алма-Атинського зоологічного парку, воював на фронтах Великої Вітчизняної війни (1942—1945). Доцент, завідувач кафедри зоології хребетних тварин Львівського державного університету ім. І. Франка (1942—1960). З 1954 р. — професор; з 1946 до 1960 р. — декан біологічного факультету. З квітня 1960 до серпня 1965 р. — проректор з наукової роботи університету та завідувач кафедри зоології хребетних.

Із серпня 1965 до грудня 1967 р. Ф. І. Страутман працював професором кафедри хребетних тварин в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова. Під час роботи у Львові у листопаді та грудні 1957 р. Ф. І. Страутман перебував у Чехословаччині у науковому відрядженні на запрошення Словацької Академії наук. Кандидатську дисертацію захистив у лютому 1941 р. у Казахському університеті (Алма-Ата). Докторську дисертацію про птахів радянських Карпат Ф. І. Страутман захистив у квітні 1953 р. у Московському університеті.

27 квітня 1946 р. Ф. І. Страутман одержав нагороду — медаль "За победу над Германией в Великой Отечественной войне"; 15 вересня 1961 р. — орден Трудового Червоного Прапора.

Коли в 50—60-х рр. почала виходити "Українська радянська енциклопедія", то саме професора Ф. І. Страутмана запросили написати багато статей про птахів для цього видання. Це свідчить про те, що колеги вважали його за значного фахівця. Деякі види і родини авіафауни описані в енциклопедії саме ним. Крім орнітології, Ф. І. Страутмана цікавили ще питання охорони природи та раціонального використання її ресурсів, він агітував за використання біологічних методів боротьби з шкідниками сільського господарства. Ним використовувався один з методів експериментальної біології: за допомогою його застосування професор Ф. І. Страутман намагався вирішити деякі проблеми співвідношення макро- та мікроеволюції, а також деякі проблеми зоогеографії.

З питань екології тварин, зоогеографії, фауністики та експериментальної біології Ф. І. Страутманом було написано та опубліковано 92 праці, серед яких 2 монографії. Під час роботи в Одеському університеті ним написано і надруковано 7 статей.

Помер Ф. І. Страутман 22 грудня 1967 р. у Києві.

Пр.:

Птицы советских Карпат. — К.: Изд-во АН СССР, 1954; Зоогеографическое районирование западных областей Украины на основании распространения позвоночных животных // Пробл. зоогеографии суши: Сб. Львов. ун-та. — Львов, 1958; Принципи складання програм стаціонарних досліджень по фауні хребетних тварин високогір'я Карпат // Наук. зап. Науково-природознавчого музею АН УРСР. — К., 1961. — Т. 9; Птицы западных областей УССР: В 2 т. — Львов, 1963; Борьба с вредными и охрана полезных животных в сельском хозяйстве Причерноморья // Межобл. науч. конф. по охране природы юга Украины. — Одесса, 1965; О некоторых мероприятиях по реконструкции и охране фауны южной зоны европейской части СССР // Работы по паразитофауне юго-запада СССР. — Кишинев, 1965; Результати електрофоретичних досліджень родинних зв'язків гусеподібних // XXI наук. конф. викладачів Одес. держ. ун-ту. — Одеса, 1966.

Т. А. Богачик, В. А. Дьяков

СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович

Юрист, фахівець у галузі кримінального права та процесу

Є. Л. Стрельцов народився 18 серпня 1949 р. в Одесі в родині відомого правознавця, професора Одеського університету Л. М. Стрельцова. Мати — Стрельцова В. Н. — лікар-офтальмолог. Дружина — Є. Д. Стрельцова — доцент економіко-правового факультету Одеського університету. Син — Стрельцов Л. Є. — студент Одеського університету.

Є. Л. Стрельцов у 1973 році закінчив юридичний факультет Одеського університету за спеціальністю "правознавство". З 1969 по 1981 роки працював на слідчій і керівній роботі в органах МВС. З 1981 р. його діяльність пов'язана з Одеським університетом: він працював ст. викладачем кафедри кримінального права, процесу і криміналістики (1981–1982), доцентом цієї ж кафедри (1982–1993), професором кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права і кримінології (1993–1997). З 1993 по 1997 р. також працював першим проректором Юридичного інституту Одеського університету. З січня 1998 р. Є. Л. Стрельцов — проректор з навчальної роботи Одеського національного університету, завідуючий кафедрою кримінального права, кримінального процесу і криміналістики.

Закінчив аспірантуру Харківського юридичного інституту і 5 травня 1981 р. захистив кандидатську дисертацію "Відповідальність за обман замовників". Науковий керівник — академік академії Правових наук України, професор, заслужений діяч науки і техніки В. В. Сташис. Офіційні опоненти: професор, заслужений юрист Росії Б. Д. Здравомислов, професор, заслужений діяч науки і техніки Росії Ю. І. Ляпунов.

Закінчив докторантуру Національної юридичної академії ім. Яросла-

ва Мудрого і 12 грудня 1992 р. захистив докторську дисертацію "Проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері підприємництва". Науковий консультант — Герой України, академік НАН України, академік академії Правових наук України, професор В. Я. Тацій. Офіційні опоненти: академік Академії правових наук України, професор, заслужений діяч науки і техніки України Ф. Г. Бурчак, член-кореспондент академії Правових наук України, професор, заслужений працівник вищої школи України П. С. Матишевський, член-кореспондент академії Правових наук України, професор, заслужений діяч науки і техніки України О. Я. Свєтлов.

Основні напрямки наукової роботи Є. Л. Стрельцова — дослідження проблем економічної, організованої, міжнародної, "білокомірцевої" злочинності, "відмивання брудних грошей", корупція, протидія фінансування тероризму тощо. Має більше 150 публікацій, у тому числі — три одноосібні монографії, відповідальний редактор та співавтор 5 підручників, чотирьох коментарів до законодавства, 15 навчальних посібників, курсів і текстів лекцій. Має публікації у закордонних виданнях. Його книга "Господарчі злочини" знаходиться в бібліотеці Конгрессу США. Під його керівництвом захищено 12 кандидатських дисертацій. Головний редактор наукового журналу "Правова держава", член редакційних рад ще двох наукових журналів.

Переможець престижних наукових конкурсів: ДААД (Німеччина) у 2001 р., Фулбрайтовського (США) — у 1998 році. Проходив наукове стажування в Іллінойському університеті (США), Макс-Планк Інституті міжнародного та закордонного кримінального права (Німеччина), Інституті конституційної і правової політики (Угорщина), Інституті держава і права ім. Корецького (Україна), юридичному факультеті Московського державного університету ім. Ломоносова (Росія). Запрошувався для читання лекцій в університетах Пассау, Регенсбургу, Майнца, Констанца (Німеччина), Інституті білокомірцевої злочинності (США), Мак-Гілл університеті (Канада). Член двох міжнародних асоціацій юристів в Парижі і Москві.

Заслужений діяч науки і техніки України (2002), має дві медалі: "За

бездоганну службу в органах МВС" (1979), "70-років Збройних Сил СРСР" (1988), трьома нагрудними знаками: "Відмінник освіти України" (1997), За активну роботу у Всесоюзному товаристві "Знання" (1987), "Відмінник МВС" (1975). Визнавався лауреатом 2, 3 і 5 Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання (2002, 2003, 2004). Двічі по результатам рейтингового опитування входив в коло найкращих авторів, які мали публікації у загальноукраїнських виданнях (2003, 2004). За "видатні наукові досягнення і благородний приклад для свого оточення і всього суспільства" визнаний Людиною року Американським бібліографічним інститутом (2002), на конкурсі "Одесит Року" став переможцем в номінації "Інтелект Одеси" (2003). Неодноразово заохочувався керівництвом Міністерства освіти і науки України і Одеського університету.

Пр.:

Ответственность за обман заказчиков по уголовному праву. — К.: Вища шк., 1985. — 176 с.; Уголовно-правовая борьба с нетрудовыми доходами: Генезис, квалификация, профилактика. — К., Вища шк., 1988. — 240 с.; Коррупция в Украине и в других странах-участницах СНГ // Recht in Ost und West. — Berlin, 1993. — № 3; Экономическая преступность в Украине / Предисл. проф. Мартина Финке (ФРГ): Курс лекций. — Одесса: Бахва, 1997. — 572 с.; Господарчі злочини: Наук. коментар. — Одеса: Астропринт, 1998. — 187 с.; The Origins of Economic Crime in the Context of Change. Crime & Justice. Worldwide News and Trends. Chicago, 1999, March; Економічні злочини: міжнародні та внутрідержавні аспекти / Передмова проф. Джесса Мегхена (США): Навч. посібник. — Одеса: Астропринт, 2000. — 476 с.; Економічні злочини: Теоретичний погляд / Передмова акад. В.В. Сташиса. — Одеса: Астропринт, 2001. — 121 с.; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник. — Харьков, "Одиссей", 2001, 2003, 2005; Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. комментарий. — Харьков: Одиссей, 2001, 2002, 2005.

Літ.:

Тацій В.Я. Відповідальність за господарські злочини: об'єкт і система. — Харків: Вища шк., 1984; Попович В.М. Тіньова економіка. — К.: Правові джерела, 1998; Юридична наука і освіта на Україні. — К.: Наук. думка, 1992; Одес. ун-т, 1965-1990; Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1988; Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми). — Харків: Право, 2001; Злочини у сфері підприємництва. Навч. посібник / За ред.. Хавронюка М.І. — К.: Атака, 2001; Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю. — К., 2002; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарсь-

кої діяльності: кримінально-правова характеристика: — К.: Юрид. практика, 2003. Юридична енциклопедія: : 6 т. / Редкол.: Шемшученко Ю.С. (гол. редкол.) — К.: Укр. енцикл., 2003. — Т.5; Орлов С.О. Кримінально-правова оборона інформації в комп'ютерних системах та телекомукаційних мережах: Автореф. дис. ... канд.. юрид. наук. — Харків, 2004; Щавінський В.Р. Кримінальна відповідальність за незаконну емісію недержавних цінних паперів: Автореф. дис. ... канд..юрид.наук, — К., 2004; Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Львів, 2005; Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: Автореф. дис ...канд. юрид. наук. — Одеса, 2005; Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України): Кримінально-правова характеристика: Науково-практ. коментар // Вісн. Верховного Суду України. — 2005. — №1; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СТРЕЛЬЦОВ Лев Михайлович

Юрист, фахівець у галузі державного права

Л. М. Стрельцов народився 25 жовтня 1918 р. у м. Мари (Туркменія) у сім'ї робітника-залізничника. Рано осиротів, батько помер, коли хлопчику було 6 років. Мати залишилася з чотирма дітьми на руках у тяжкі 20-ті рр. — роки розрухи. Лев пішов працювати у 14 років, попередньо збільшивши свій вік на 2 роки. Навчався у фабрично-заводській школі у Ташкенті (1932–1934). З раннього дитинства його відрізняло працелюбство, допитливість, пристрасний потяг до книги. Це й визначило надалі його прагнення до навчання, науки, вміння осягнути, аналізувати, узагальнювати, бути відкритим для людей, щиро любити їх і допомагати кожному, хто цього потребує.

Не дуже міцного здоров'я 17-річного юнака відправили служити термінову службу з теплого Ташкенту до Монголії. Там же він брав участь

у боях у районі річки Халхін-Гол (1939), отримав наскрізне вогнепальне поранення обох ніг. Потім — два роки навчання у Москві у Військово-політичному училищі. Саме в цей час дуже допомогли Л. М. Стрельцову в освіті, а точніше в самоосвіті, чудова бібліотека самого училища, Московська бібліотека ім. В. І. Леніна. А невеликі гроші курсанта витрачалися на відвідування московських театрів та музеїв. Багато було планів. Але, коли закінчив училище 1941 р., почалася війна, у яку він вступив у перші дні в складі танкових військ на Західному фронті. До моменту тяжкого поранення у 1943 р. брав участь у важких боях під Москвою, на Північно-Західному, Західному та Калінінському фронтах у складі 32-ї танкової бригади, у т. ч. очолював розвідроту, що само по собі говорить про сміливість та військовий хист Л. М. Стрельцова. Ці бої описані в книзі Д. І. Кочеткова "С закрытыми люками" (М., 1962).

У 24 роки він був майором. У 1947 р., коли йому було 29, йому присвоїли звання підполковника. Цього ж року він тяжко захворів: у поранених легенях розвинувся туберкульоз. Незважаючи на хворобу, він вступив до Всесоюзного юридичного заочного інституту. 1954 р. закінчив інститут і вирішив звільнитися з лав армії. Йому запропонували роботу в райкомі партії, де він пропрацював недовгий час. При всій складності матеріального становища він розпочав викладацьку діяльність з півставки в Одеському філіалі ВЮЗІ, де незабаром був призначений завучем. Почав активно працювати, все глибше цікавився наукою, і вже в 1962 р. подав на захист кандидатську дисертацію "Розширення прав союзних республік на сучасному етапі комуністичного будівництва". Захистив її у Харківському юридичному інституті у 1963 р. (опоненти — професор К. А. Мокічев, доцент Р. С. Павловський). Він працював, не шукаючи протекцій у сильних цього світу. Сподівався тільки на себе, своє працелюбство, здорове оточення колег.

Коло своїх наукових інтересів він визначив складною в ті роки проблемою національно-державного будівництва Союзу, правового становища радянських республік — суверенних держав — суб'єктів вищої форми федерації. Він приділяв особливу увагу різним аспектам проблеми суверенітету у внутрішньодержавному та міжнародно-правовому значенні, співвідношення суверен-

ітету та компетенції, а також розгляду принципів та правових основ розмежування компетенції між Союзом та союзними республіками, конституційними та іншими гарантіями суверенітету союзних республік.

У цей час Л. М. Стрельцов працював старшим викладачем кафедри державно-правових дисциплін (1960–1964), доцентом кафедри державного та адміністративного права ОДУ (1964–1972). У 1972 р. видав монографію "Правове становище союзної республіки у складі Союзу РСР (на матеріалах України)" .

Юридичний факультет Одеського університету пройшов через великі випробування. Його неодноразово закривали, втрачаючи досвідчених, чудових викладачів — золотий фонд вузу. Так було і у 1960 р., коли черговий раз відкрили юрфак фактично на базі Одеської філії ВЮЗІ зі студентами вечірньої та заочної форми навчання. Лев Михайлович був призначений заступником декана та разом з деканами, професорами Ю. С. Червоним та В. І. Колмаковим, спираючись на допомогу всього колективу, настійливо й енергійно взявся за відновлення й розвиток навчальної, методичної та наукової роботи. Розширювався факультет, була запроваджена денна форма навчання, велася наукова робота, готувалися і захищалися дисертації, видавались не лише наукові повідомлення, статті, методичні розробки, а й навчальні посібники, монографії, підручники. Це при тому, що не було рад по захисту дисертацій, а кандидатські екзамени з юридичних дисциплін їздили здавати до інших міст.

У цих складних умовах Л. М. Стрельцов, при повному викладацькому навантаженні, працюючи в деканаті, захистив кандидатську дисертацію. Після чого ще глибше почав займатися наукою, в 1972 р. подав на захист докторську дисертацію "Правове становище радянської соціалістичної союзної республіки у складі Союзу РСР (на матеріалах Української РСР)". Захистив її 12 квітня у Харківському юридичному інституті (опоненти — член-кореспондент АН УРСР, професор П. Є. Недбайло (Київ), професори Д. Л. Златопольський (МДУ), заслужений юрист РРФСР О. І. Кім (Томський університет).

При цьому ріс і розвивався факультет, його науковий потенціал. У

1970 р. вже працювали 4 доктори і 16 кандидатів юридичних наук, на той час готувалися до захисту докторська та кандидатські дисертації.

У вересні 1972 р. Л. М. Стрельцов був обраний завідувачем кафедри державного та адміністративного права, цю посаду він обіймав до березня 1979 р. Одночасно був заступником декана юридичного факультету (1960—1977).

Лев Михайлович особливу турботу виявляв до студентів, він був для них доступним, добрим наставником і другом. Вже у 1970 р. на факультеті 142 студенти працювали в наукових гуртках, їх роботи відзначалися не лише в рідному університеті, а й на студентських конференціях в інших містах України, в Москві та Воронежі. У ці роки юридичний факультет жив цікавим, цілеспрямованим і плідним життям, закладаючи основи для подальшого вдосконалення юридичної освіти й науки в Одесі.

Лев Михайлович Стрельцов мав велике бажання працювати й допомагати людям і справі, мав чималі природні здібності, щоб вистояти і сформуватися в провідного у своїй галузі фахівця, відомого в широких колах юридичної науки юриста-вченого. Він був обраний професором по кафедрі державного та адміністративного права 29 жовтня 1974 р.

Був членом наукових спілок юристів-державників юридичних факультетів Московського держуніверситету, Харківського юридичного інституту, брав активну участь у роботі цих спілок, активно залучав до роботи в них співробітників кафедри, друкував в їхніх виданнях статті.

Наукові дослідження, які розроблялись на кафедрі, були різноманітними. Це проблеми державотворення, робота місцевих рад і її вдосконалення, самоврядування, конституційні аспекти розвитку в державі, міжнародні відносини. Особливу увагу вчених викликали роботи Л. М. Стрельцова, які стосувалися проблеми суверенітету як у внутрішньодержавному, так і міжнародно-правовому аспектах, співвідношення суверенітету і компетенції, а також принципів і правових основ розподілу цієї компетенції між різними гілками державності. Сьогодні ці проблеми стали ще більш актуальними.

Л. М. Стрельцов брав активну участь у суспільному житті університету і міста. Неодноразово обирався секретарем партійного бюро факульте-

ту, членом парткому університету. Очолював науково-просвітницьку спілку "Знання", де широко організував розповсюдження юридичних знань серед населення міста, і особливо молоді, а також залучав їх до правової освіти.

Останні роки життя Льва Михайловича були дуже плідними. Прийшовши до завідування кафедрою в 1972 р., він провів реорганізацію, були розширені курси лекцій, введені нові спеціальності, відкрито багато спецкурсів, широко розгорнулася наукова робота, до якої поряд з викладачами залучалися і студенти. Л. М. Стрельцов мав особливе чуття на добрих людей. Підібрався колектив сумлінних працівників, освічених чудових викладачів. Це були М. А. Нудель, Є. В. Додін, А. С. Васильєв, Д. А. Бекерська, Т. М. Пахомова, М. Ю. Черкес, М. Г. Смола та багато інших. За короткий час були захищені дві докторські та ряд кандидатських дисертацій.

На кафедрі працювали три доктори наук, професори, шість кандидатів наук, доцентів. Читались основні курси з державного, конституційного, міжнародного, адміністративного й фінансового права та ін. Стверджувався авторитет кафедри як серйозного науково-навчального центру юридичної науки України, у Радянському Союзі та за кордоном.

Помер Лев Михайлович Стрельцов у розквіті творчих сил 24 березня 1979 р.

Він, добрий і мудрий, освічений, ерудований, з прагненням до постійного накопичення знань, їх осмислення, щедрий і відкритий до всіх людей, хто з ним спілкувався, незалежно від займаної посади та положення, рафіновано порядний і чесний, рідкісний батько та чоловік, стоїчно сприйняв так незаслужену ним останню муку.

Л. М. Стрельцов був нагороджений 12 державними нагородами, орденами Бойового Червоного Прапора, Червоної Зірки, медаллю "За бойові заслуги", медаллю Монгольської Народної Республіки "За участь у боях на річці Халхін-Гол" та ін.

Пр.:

Соотношение суверенитета Союза ССР и союзных республик: Навч. посібник. — Одесса, 1964; Правовое положение и полномочия союзной республики по руководству

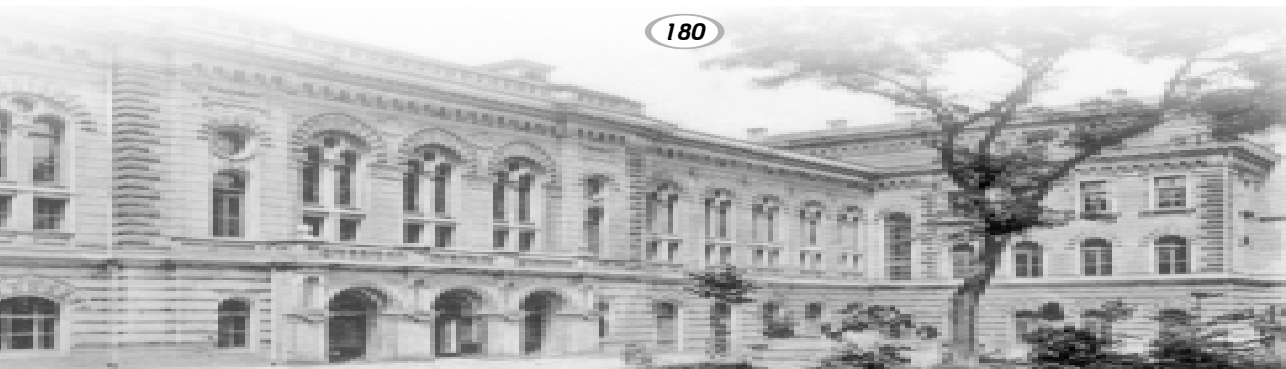

научно-техническим прогрессом // 100-летие Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова: Зб. — Одесса, 1965; К вопросу о расширении прав постоянных комиссий местных Советов / Стрельцов Л. М., Степанова Н. А. // Рад. право. — 1965. — № 2; Правовое положение и повышение роли союзных республик в руководстве социально-культурным строительством: Учеб. пособие. — Одесса, 1966; К вопросу об основных принципах и правовых основах разграничения компетенции между Союзом СССР и союзными республиками // Итоговая научная конференция Одесского государственного университета. — Одесса, 1967; Усиление роли местных Советов в хозяйственном и культурном строительстве // 50 лет Великой Октябрьской Социалистической Революции. — Одесса, 1967; Suwerennoяж i kompetencia w stosunkach panstwowoprawnych pomikdzy ZSRR a republikami zwi№zkowymi // Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny. — Warszawa, 1968; Правовое положение союзной республики в составе Союза ССР // Юбил. науч. конф. ОГУ, посвященная 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. — Одесса, 1968; К вопросу о правовом положении и полномочиях союзной республики по руководству народным хозяйством / / Проблемы совершенствования советского законодательства и деятельности государственных органов: Респ. науч. конф. — Мн., 1968; О соотношении суверенитета и государственной компетенции СССР и союзных республик // Пробл. правознавства. — К., 1969. — № 12; Соотношение суверенитета и компетенции в Конституции СССР и конституциях союзных республик // Учен. зап. Всесоюз. НИИ сов. законодательства. — М., 1970. — № 21; Повноваження союзної республіки по плануванню розвитку народного господарства // Правові проблеми управління народним господарством. — К., 1971; Учение о суверенитете в советском праве: Учеб. пособие. — Одесса, 1972; Правовое положение союзной республики. — К.: Вища шк., 1972.

Літ.:

Якупов Н. Пятнадцать республик в Союзе един // Знамя коммунизма. — Одесса, 1972. — 13 дек.; Колмаков В. П. На піднесенні. Колектив юридичного факультету // ЗНК. — 1971. — 27 січ.; Пережняк Б. А. Солдат, вчений // Там же. — 1978. — 20 жовт.; Кочетков Д. И. С закрытыми люками. — М., 1962; Рогожин А. Право на счастье // Знамя коммунизма. — 1970. — 15 авг.; День перемоги // ЗНК. — 1971. — 9 трав.; Нудель М. Солдат, доктор наук // Там же. — 1975. — 30 квіт.; Пережняк Б. У стен Тулы // Веч. Одесса. — 1976. — 3 дек.; Некролог // Знамя коммунизма. — 1979. — 25 марта; Некролог // ЗНК. — 1979. — 30 бер.; Лев Михайлович Стрельцов: К 75-летию со дня рождения // Юрид. вестн. — Одесса, 1994, — № 1. — С. 122; Бабий Б. М. Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР, 1919 — 1989. — К.: Наук. думка, 1984. — 169 с.; Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 128; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 43-45, 68-75; Стрельцов Е. Л. Он всегда будет жить среди нас // Времена и годы. — Вып. 1. — С. 99-102; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СТРЕЛЬЦОВА Олена Олексіївна

Хімік, фізико-хімік

О. О. Стрельцова народилася 5 жовтня 1947 р. у Сімферополі в сім'ї військовослужбовця. Батько — О. І. Печніков, полковник медичної служби Червонопрапорного Чорноморського флоту, учасник Великої Вітчизняної війни. Мати — після закінчення Сімферопольського сільськогосподарського інституту працювала інженером-технологом у виноробній промисловості.

З 1948 р. Олена Олексіївна з батьками жила у Севастополі. У 1957 р. переїхали до Одеси, де вона отримала середню освіту (1967). У тому ж році вступила на хімічний факультет Одеського держуніверситету, який закінчила у 1972 р. і з серпня 1972 р. почала працювати на кафедрі фізичної хімії інженером НДС, а потім — старшим лаборантом.

Першого жовтня 1977 р. вступила до аспірантури за спеціальністю "фізична хімія". У 1980 р. О. О. Стрельцова була зарахована на посаду асистента кафедри фізичної хімії.

Робота над дисертацією на тему "Фізико-хімічні закономірності адсорбції деяких катіонних ПАР на межі розподілу фаз рідина — тверде тіло та рідина — газ" була завершена достроково та захищена у січні 1982 р. на засіданні Спеціалізованої ради в Інституті загальної та неорганічної хімії АН БРСР (науковий керівник — професор Л. Д. Скрильов, офіційні опоненти — професор Х. М. Александрович, доцент І. В. Махлянкін). Провідною організацією був Інститут колоїдної хімії і хімії води ім. А. В. Думанського АН УРСР. Вчене звання кандидата наук присвоєно 26 травня 1982 р.

У 1983 р. О. О. Стрельцова переведена на посаду доцента кафедри фізичної хімії у зв'язку з обранням за конкурсом і почала читати курси лекцій з колоїдної хімії та фізичних методів дослідження. Були написані методичні вказівки до виконання курсових та дипломних робіт у

галузі фізико-хімії поверхневих явищ, в яких використані методи машинної обробки експериментальних результатів і планування. Вперше поставлена та включена у програму спецпрактикуму оригінальна лабораторна робота "Фізико-хімічні закономірності адсорбції катіонних ПАР на межі розподілу фаз рідина — тверде тіло", в основі якої покладені результати власних, докладно висвітлюваних у публікаціях наукових досліджувань.

28 листопада 1984 р. О. О. Стрельцова отримала звання доцента по кафедрі фізики. У 1982–1984 рр. вона буда керівником теми, яка виконувалася для Монінської фабрики первинної обробки шерсті. Упровадження результатів досліджень дало великий економічний ефект. У 1985 та 1986 рр. О. О. Стрельцова була співвиконавцем ряду госпдоговірних тем, брала участь у виконанні ряду договорів: так, для Одеського лакофарбового заводу розробляла технічну документацію, проводила патентні дослідження, брала участь у проведенні експериментів, аналізу та узагальненні результатів НДР, складанні науково-технічних звітів, розробляла та впроваджувала на підприємствах нові методи очистки стічних вод.

У термін з 1986 по 1988 р. були підготовлені тексти з курсу "Колоїдна хімія" та "Будова речовини", а також зі спецкурсу "Фізико-хімічні методи дослідження поверхневих явищ", написані методичні вказівки до лабораторних робіт з колоїдної та фізичної хімії.

Наукову роботу проводила по темі "Теорія і практика флотаційного виділення іоногенних поверхнево-активних речовин (ПАР)", брала участь у роботі ряду конференцій — Всесоюзних "Електрохімія та охорона навколишнього середовища" (Іркутськ, 1983 р.), "Колоїдно-хімічні проблеми екології" (Мінськ, 1990 р.), конференціях країн СНД "Комплекс наукових та науково-технічнних заходів країн СНД" (Одеса, 1993 р.), "Вібротехнологія-95" (Одеса, 1995 р.) та ін.

У червні 1997 р. на засіданні Вченої ради у Фізико-хімічному інституті захисту навколишнього середовища і людини Міністерства освіти та НАН України О. О. Стрельцова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора хімічних наук (науковий консультант — заслуже-

ний діяч науки і техніки України, професор Л. Д. Скрильов, офіційні опоненти — професори А. М. Андріанов, Х. М. Александрович, В. М. Скрипник). Провідною організацією був Інститут колоїдної хімії і хімії води ім. А. В. Думанського НАН України. 5 червня 1997 р. О. О. Стрельцовій присвоєно вчене звання доктора хімічних наук.

Дисертаційна робота спрямована на широке впровадження флотації у практику очистки стічних вод промислових підприємств, забруднених ПАР. Інформація про фізико-хімічні закономірності флотаційного процесу необхідна для проектування очисних споруд. Прикладом таких споруд, запроектованих на основі цих відомостей, можуть бути очисні споруди фабрики з переробки окислених залізистих кварцитів Михайлівського гірничо-збагачувального комбінату Курської магнітної аномалії (Губкін), очисні споруди НПО "Контактор" в Ульяновську.

Розроблені засоби флотаційної очистки стічних вод, забруднених ПАР, захищені дев'ятьма авторськими свідоцтвами СРСР та одним патентом Російської Федерації.

О. О. Стрельцова бере активну участь у громадському житті області. Протягом більше 25 років вона — вчений секретар Одеського обласного правління Хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва. На хімічному факультеті кілька років очолювала комісію з роботи зі стажерами, входила у групу аналізу та є членом методичної комісії хімічного факультету Одеського університету та кафедри фізичної і колоїдної хімії.

Пр.:

Адсорбция солянокислых солей первичных алифатических аминов смешанным ферроцианидом марганца / Стрельцова Е. А., Скрылев Л. Д. // Журн. прикл. химии. — 1978. — Т. 51, № 1. — С. 84-88; Термодинамика адсорбции катионных ПАВ на границе раздела фаз жидкость—газ и жидкость—твердое тело / Стрельцова Е. А., Скрылев Л. Д. // Коллоид. журн. — 1980. — Т. 42, № 3. — С. 594-596; Адсорбционно-мицеллярное энергетическое соотношение ПАВ как критерий их пенообразующей способности / Стрельцова Е. А., Скрылев Л. Д. // Изв. вузов. Химия и хим. технология. — 1985. — Т. 28, № 4. — С. 62-66; Интенсификация процесса флотационного выделения ПАВ с помощью тонкоэмульгированных аполярных жидкостей / Стрельцова Е. А., Скрылев Л. Д. // Химия и технология воды. — 1994. — Т. 16, № 1. — С. 77-82; Фізико-хімічні основи процесу флотаційного виділення іоногенних поверхнево-активних речовин із водних розчинів та стічних вод. — Одеса: Астропринт, 1997. — 140 с.; Физико-

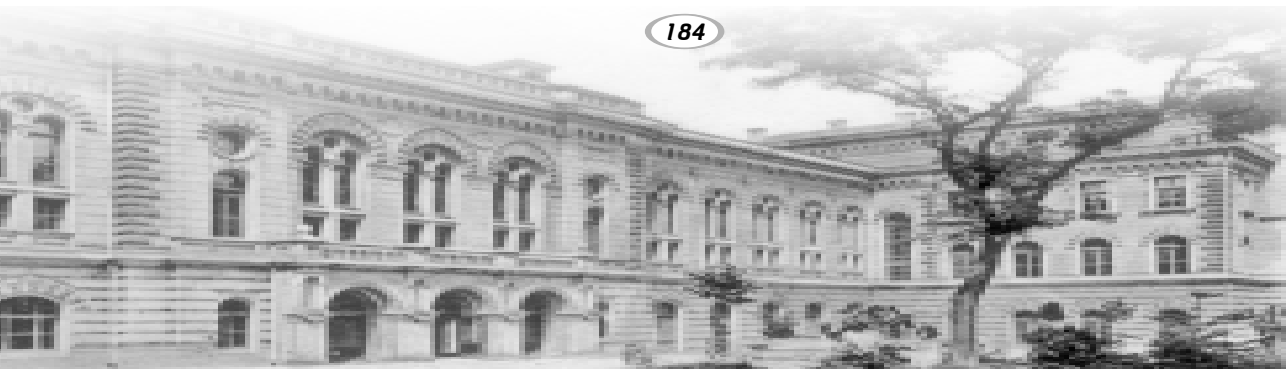

химические основы флотационного выделения иогенных ПАВ // Укр. хим. журн. — 1997. — Т. 63, № 5. — С. 93-101.

Літ.:

Левинский Б. В., Кругляков П. М., Сафонов В. Ф. Исследование начальной стадии синерезиса низкократных пен // Коллоид. журн. — 1982. — Т. 44, № 4. — С. 696-701; Побережный В. А., Соотскова Т. З. Физические основы метода инкрементов в теории адсорбции и мицеллообразования ПАВ // Химия и технология воды. — 1992. — Т. 14, № 12. — С. 883-885; Клименко Н. А., Тимошенко М. Н. Физико-химические методы очистки промышленных сточных вод от синтетических ПАВ // Там же. — 1993. — Т. 15, №7/8. — С. 534-566; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

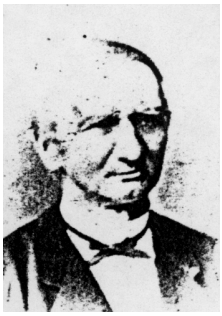

СТРУВЕ
Федір Аристович

Фахівець з римської та грецької історії та словесності

Ф. А. Струве народився 12 травня 1816 р. у Фленсбургу (Данія). У 1858 р. прийняв російське підданство. Ф. А. Струве походив з сім'ї, представники якої залишили значний слід у європейській науці та культурі XIX ст.: його дядьки Василь Якович (Friedrich-Georg-Wilhelm) — видатний астроном, засновник та перший директор Пулковської обсерваторії.; Карл (Людвіг) Якович — поет та філолог та інші.

У 1832—1837 рр. Федір Аристович навчався в Дерптському університеті і закінчив його зі ступенем кандидата філософських наук. З 1840 р. працював учителем у дерптській гімназії. У грудні 1843 р. Ф. А. Струве захистив у Санкт-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію на тему "Emendationes et ebservationes in Quintti Smyrnae Poathomerica", а 15 березня 1846 р. — дисертацію на ступінь доктора філософії та класичної філології "De argumento carminum epicorum quae res ab Homero in

Iliade narratus longius prosecuta sunt". Окрім латині, він володів давньогрецькою та німецькою мовами.

З початку 1844 р. Ф. А. Струве викладав латинську мову, римські давності та літературу в першій казанській гімназії, з 1845 р. працював у Казанському університеті на кафедрі римської словесності та давностей, займаючи у різний час посади ад'юнкта (1851), екстраординарного професора (1852), ординарного професора (1855). Деякий час (24 серпня 1855 — 13 грудня 1857 рр.) Федір Аристович був деканом історико-філологічного факультету університету. За час роботи у Казанському університеті Ф. А. Струве викладав латинську мову, читав курси з римської літератури та давностей, німецьку мову, однак, не дивлячись на глибоке знання матеріалу, його лекції через деяку сухість та жорсткість викладання не мали великої популярності, що стало причиною протесту студентів та звільнення Ф. А. Струве зі служби в жовтні 1862 р.

Деякий час Ф. А. Струве викладав латинську мову у третій петербурзькій гімназії, а у 1865 р. отримав призначення у Новоросійський університет ординарним професором по кафедрі грецької словесності. Викладав давньогрецьку мову, читав спецкурси з грецької географії та давностей, історії грецької колонізації, літератури та мистецтва. У той же час він завідував університетським музеєм витончених мистецтв та мінц-кабінетом. Проживаючи в Одесі, Ф. А. Струве безкоштовно викладав грецьку та німецьку мови в жіночій та другій чоловічій гімназіях.

У квітні—жовтні 1868 р. професор відправлений за дорученням університету у закордонне відрядження для ознайомлення з матеріалами давньої історії Північного Причорномор'я, для встановлення контактів з європейськими вченими, а також для придбання експонатів для музею та мінц-кабінету. Під час перебування за кордоном він побував у Греції, Італії, Франції та деяких університетських містах Німеччини (Берлін, Геттінген, Лейпціг, Мюнхен та ін.). Брав участь у міжнародному з'їзді філологів у Варцбургу.

Наукові інтереси професора Ф. А. Струве охоплювали античну історію та філологію, археологію та епіграфіку. Він брав активну участь у роботі Московського археологічного товариства (1869) та Одеського то-

вариства історії та стародавностей (почесним членом якого він був обраний 27 грудня 1865 р.). Сучасники підкреслювали велику наукову цінність його праць, що заслужили високу оцінку найбільш авторитетних вчених того часу.

По закінченні 25-річного строку служби у 1870 р. Ф. А. Струве відмовився від викладання у Новоросійському університеті; починаючи з 3 липня 1871 р. протягом 6 років він завідував гімназією при Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті. Вийшовши у відставку (1877), Ф. А. Струве переїхав до Риги, де й жив до смерті. В останні роки життя він був членом Ради при міністрі народної освіти.

Пр.:

De argumento carminum epicorum quae res ab Homero on Iliade narratus longius prosecuta sunt. — СПб., 1846; Новые надписи ольвийские. — Одесса, 1866. — 29, II с.; Археологические разыскания в Южной России: По отчетам имп. Археол. комиссии // ЗООИД. — 1867. — Т. 6. — С. 555; Археологические заметки по поводу посещения Аккермана в 1866 г. // Там же. — С. 605; Путевые заметки: Отчет орд. проф. Ф. Струве о командировке его в Афины, Рим, Париж и Германию // ЗИНУ. — 1868. — Т. 3. — С. 463-516; Об издании греческих и латинских авторов с русскими примечаниями // ЖМНП. — 1868. — Ч. 137, № 1. — С. 259-268; О новооткрытых надписях в Танаисе // Тр. Моск. археол. о-ва. — 1870. — Т. 3. — С. 71-74.

Літ.:

Имп. Моск. археол. о-во. — Т. 2. — С. 345-346; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 280-282; Овсянников Н. Н. Записки студента Казанского университета. 1851 — 1855 гг. // Рус. архив. — 1909. — Кн. 3. — С. 469-518; РБС. — Т. 19. — С. 560-561; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 201; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. Є. Березін, Т. О. Ізбаш

СУКНЄВ
Володимир Всеволодович

Мікробіолог

В. В. Сукнєв народився 15 липня 1893 р. у Нерчинському заводі Забайкальської губ. у родині канцелярського службовця. Закінчив гімназію у 1912 р., Томський медичний інститут — у 1916 р. У 1916—1918 рр. воював на фронтах світової війни у складі 24-го мортирного артилерійського дивізіону як лікар.

У 1920—1924 рр. працював завідувачем протичумної лабораторії в Читі, потім організував Далекосхідний санітарно-бактеріологічний інститут та був першим його директором. У 1926 р. перебував у науковому відрядженні в інституті ім. Р. Коха (Берлін). Після повернення був обраний старшим асистентом інституту удосконалення лікарів у Томську та завідувачем епідеміологічного відділу Томського бактеріологічного інституту.

У грудні 1929 р. В. В. Сукнєва було призначено директором Державного центрального бактеріологічного інституту (Москва). У 1930 р. він був відряджений з науковою ціллю до Інституту Л. Пастера у Парижі.

У липні 1931 р. В. В. Сукнєв був обраний професором кафедри мікробіології Саратовського медичного інституту та призначений заступником директора Інституту мікробіології та епідеміології при університеті. У 1934 р. запрошений на посаду професора кафедри мікробіології Туркменського медичного інституту, з липня 1934 до квітня 1941 р. обіймав посаду директора Інституту мікробіології та епідеміології. У Туркменії 19 квітня 1936 р. В. В. Сукнєву присуджено вчений ступінь доктора медичних наук без захисту дисертації.

У грудні 1944 р. професор В. В. Сукнєв був обраний за конкурсом завідувачем кафедри Одеського педагогічного інституту та у квітні 1945 р. — завідувачем кафедри мікробіології медичного інституту. З 1 червня

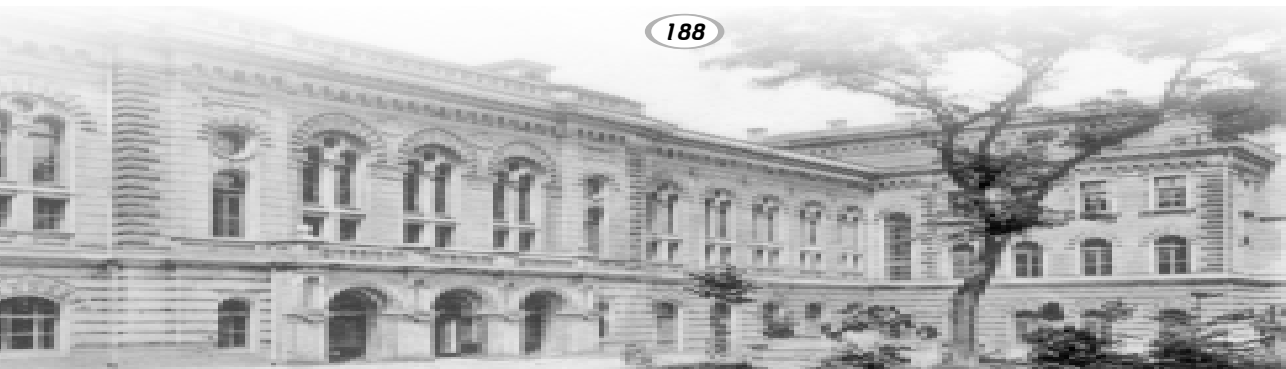

1945 р. він обіймав посаду завідувача кафедри мікробіології ОДУ (спочатку за сумісництвом, а з 4 квітня 1946 р. затверджений на цій посаді).

Помер В. В. Сукнєв у жовтні 1946 р.

Професор В. В. Сукнєв був автором понад 60 наукових публікацій. Серед його учнів — відомі мікробіологи та епідеміологи, доктори наук П. М. Модмеєв, М. М. Жуков, О. В. Герієвський, С. І. Шерішаріна. Він був учасником 2-го та 3-го з'їздів мікробіологів СРСР, 5-го, 7-го, 8-го, 10-го з'їздів бактеріологів, конференцій та нарад мікробіологів та епідеміологів, на всіх він виступав з науковими доповідями. Був членом Вчених рад ОДУ та біологічного факультету університету.

Пр.:

Организация и результаты исследования Забайкальского эпидемического очага чумы в 1923 г. — Чита, 1924; Влияние бактериофага на биологию микроорганизмов // Сиб. мед. журн. — 1929. — № 6/7. — С. 4-9; К вопросу о роли клещей в эпидемиологии чумы // Журн. микробиологии и иммунологии. — 1930. — Т. 7, вып. 4; Выявление фильтрующихся форм бактерий с помощью "кормилок" // Вестн. микробиологии и эпидемиологии. — 1932. — Т. 1, вып. 1; Чума // БМЭ. — 1-е изд. — Т. 34. — С. 30; Холера. — Ашхабад, 1940; Значение визуальных и авизуальных форм бактерий как антигена / Сукнев В. В., Синельников Е. И. // Журн. сов. здравоохранения Туркмении. — 1941. — № 1/2; Лечение в амбулаторных условиях желудочно-кишечных заболеваний туркменской белой глиной в сочетании с малыми дозами сульфидина // Сб. Туркм. науч. мед. о-ва. — 1944. — Вып. 2; Новый бактерийный препарат гала-вакцина и ее применение для профилактики различных инфекционных заболеваний // Тр. Одес. ин-та микробиологии и эпидемиологии. — 1946; Влияние гексонала на выработку аглютининов в крови кроликов, иммунизированных паратифозными бактериями / Сукнев В. В., Савчук О. Е. // Тр. ОГУ. — 1948. — Т. 2, вып. 1. — С. 55-59.

Літ.:

Золотарев. Биогр. словарь. — С. 245; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 141; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. С. Мішнаєвський

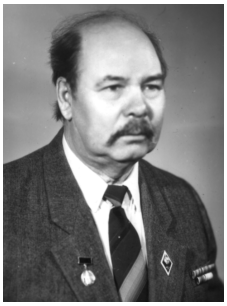

СУЛІМОВ Іван Никифорович

Геолог, гідрогеолог

Життя Івана Никифоровича Сулімова трагічне: незаконні репресії, ГУЛАГ — все це на його життєвому шляху в молоді роки. І все це він зніс, проявивши тверду волю до життя і цілеспрямованість у науці. Останні майже тридцять років він — професор кафедри загальної і морської геології Одеського університету.

І. С. Сулімов пройшов тернистий і важкий шлях, починаючи з сільського школяра бідної селянської родини заволзького села Тамбовка Саратовської обл. Шкільне захоплення — землезнавство. Початок 30-х рр., колективізація, робітфак при університеті, страшний голодомор. Закінчення робітфаку в 1933 р. з одночасним зарахуванням до Саратовського університету. Призов по спецнабору у школу військових пілотів. Стройова підготовка та теоретичні заняття з пілотування. Відрахування з авіашколи внаслідок травми ноги з поверненням назад до університету.

Квітень–травень 1936 р.: заарештована група студентів, включаючи Івана Сулімова. Одиночна камера, виснажливі допити, жорстокий режим в'язниці. Обвинувачення в антибільшовизмі і антирадянщині. Важке слідство (більше трьох місяців), п'ять років позбавлення волі. І. С. Сулімова відправили на далекий етап: Саратов — Москва — Архангельськ — у вантажних вагонах, по Білому і Баренцовому морях, Печорі — у трюмах сухогрузів.

В Усть-Усі перша заполярна зимівка у ВоркутЛАГу. Заготівля лісу. У навігацію 1937 р. знову етап до Воркути — закладення фундаментів будинків майбутнього міста у Заполяр'ї, видобуток вугілля з вічної мерзлоти на шахті "Рудник", де в'язні більше шести місяців не витримували, помирали від цинги і сухот.

І. С. Сулімов витримав, але захворів на широкий фурункульоз, і його

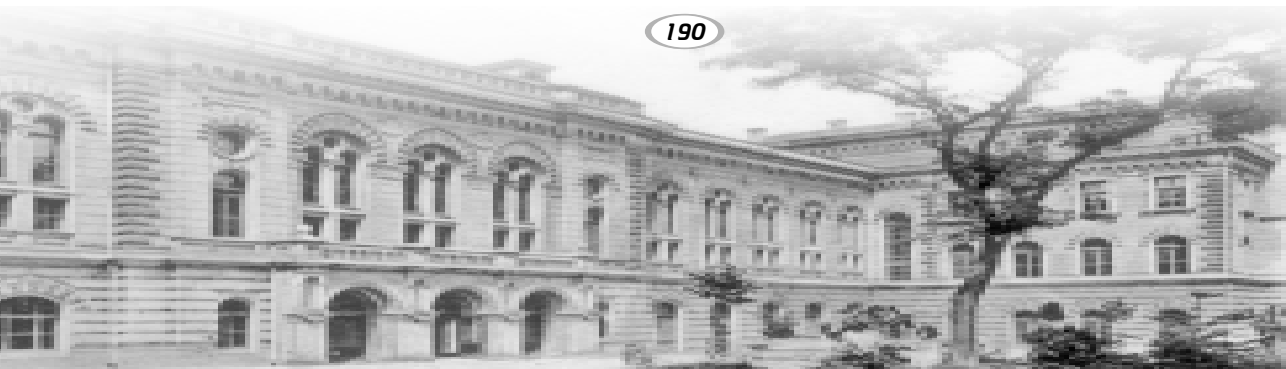

направили на "легкі" роботи. Дізнавшись про Геологовідділ Воркут-ЛАГу, він попросився туди і після співбесіди його прийняли техніком-геологом. Захоплений з дитинства геологією, він до 1947 р. брав участь у геолого-пошукових роботах у Велико-Земельській тундрі, басейні р. Лемви і на Полярному Уралі, пройшовши від техніка, виконроба до начальника геолого-знімального загону і групи. Перші самостійні маршрути по тундрі виявилися успішними — були встановлені прямі ознаки кам'яного вугілля і нафти, які пізніше підтвердилися відкриттям там великих вугільних і нафтових родовищ. Під керівництвом К. К. Войновського-Кригера на р. Лемві відкрили тектонічний покрив.

Навесні 1941 р. закінчився термін ув'язнення І. С. Сулімова, але з початком війни з'явився наказ "про тимчасове затримання до особливого розпорядження" ув'язнених. У роки війни керівництво геологічної служби ГУЛАГу приділяло багато уваги пошуку родовищ коксівного вугілля у Печорському басейні. У 1944 р., будучи керівником геолого-пошукової групи на Полярному Уралі, І. С. Сулімов відкрив Харбейське родовище молібденіту. Робітники-в'язні за допомогою молотка та зубила відколювали лусочки цього цінного мінералу (молібденова криця використовувалася для танкового панциру, гарматних стволів і т. ін.), укладали в мішки по 10 кг для відправки до Челябінська, звідки його вивозили літаками. Першовідкривача пізніше нагородили медаллю "За доблесну працю у війні 1941—1945 рр.".

У травні 1947 р. І. С. Сулімову видали паспорт і дозволили виїхати з ВоркутЛАГу, однак у паспорті була помітка, яка забороняла проживання у 100 обласних і промислових містах СРСР.

Повернувшись на батьківщину, І. С. Сулімов влаштувався у тресті "Сталінграднафторозвідка" геологом бурової групи. Незабаром його призначили начальником другої Донської структурно-геологічної групи, завданням якої був пошук структур, що містять газ і нафту. За три роки праці він виявив декілька таких структур, що згодом дали потужні газові фонтани. Однак він цих фонтанів не дочекався: восени 1950 р. його заарештували і посадили до тієї ж камери у підвалах КДБ, де сидів у 1936 р. Знову допити, важкі переживання, голод. Але доля виявилася милостивою до нього

— йому пригрозили: або ув'язнення на п'ять років, або заслання до Східного Сибіру. Він обрав "добровільне" заслання. Так відомий уже на той час геолог І. С. Сулімов опинився в Іркутську. У тресті "Східсибнафтогеологія" його призначили виконробом кар'єру, а через рік почали призначати на різні посади від старшого геолога нафторозвідки до керівника геологознімальної групи. Керівництво хвалило висланого за працю, однак навіть зимові камеральні обробки матеріалів йому доводилось виконувати у сільській місцевості (у районах геологозйомки).

Хрущовська "відлига" внесла корективи. Влітку 1956 р. висланому І. С. Сулімову видали чистий паспорт і довідку про часткову реабілітацію. Цю дуже радісну подію необхідно було зразу ж використати для добрих справ. І. С. Сулімов поїхав до Москви, вільно оселився в готелі і вступив на нафтовий факультет Всесоюзного заочного політехнічного інституту. Через півроку, після складання екстерном всіх іспитів, він захистив дипломний проект і отримав нарешті диплом інженера-геолога. У тому ж році він склав вступні іспити до заочної аспірантури ВНДІ природних газів і продовжував працювати у "Східсибнафтогеології" як старший геолог нафторозвідки на Далекому Сході.

Захистивши восени 1962 р. у Москві кандидатську дисертацію, І. С. Сулімов перейшов з виробництва до Сибірського НДІ геології, геофізики і мінеральної сировини, де його обрали за конкурсом завідувачем відділу нафтової геології. Польові наукові дослідження він здійснював як керівник великої Єнісейської експедиції, керував маршрутними геологічними роботами на Нижній і Підкаменній Тунгусках, на Ангарі, Лені, Східному Саяні і Єнісейському пасмі. У ті роки він опублікував багато статей і декілька монографій з регіональної геології і проблем нафтогазоносності Східного Сибіру і Далекого Сходу. Деякі з цих робіт були опубліковані за кордоном.

Влітку 1968 р., у переддень свого 50-річчя, І. С. Сулімов захистив докторську дисертацію, а через рік його запросили за конкурсом заступником директора з науки Східносибірського НДІ геології, геофізики і мінеральної сировини, а також професором кафедри нафтової геології Іркутського університету. Так він повернувся ло Східного Сибіру.

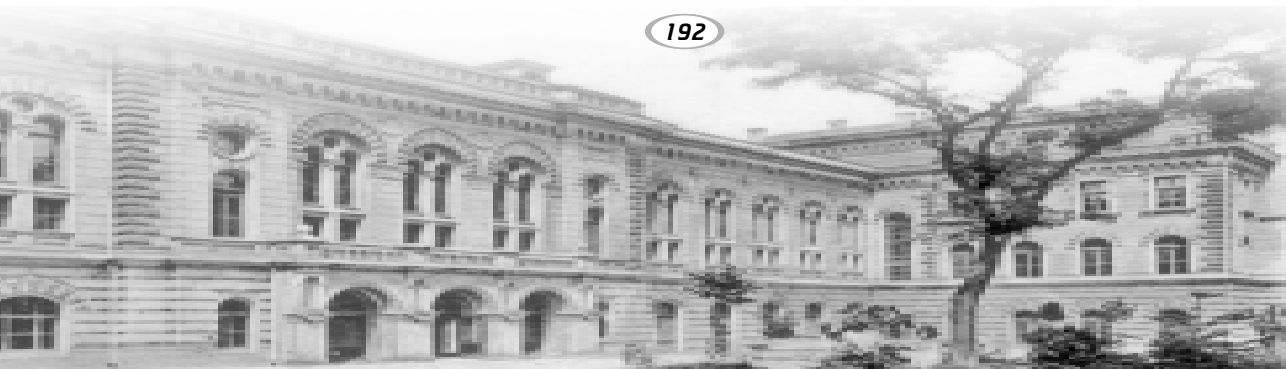

У зв'язку із загостренням хвороби ніг лікарі рекомендували терміново змінити клімат на більш м'який, приморський. "Молодий" професор, майже сибіряк, надіслав документи на конкурс до університетів Ленінграда, Ростова та Одеси. Йому пощастило, через два місяці зі всіх трьох університетів він отримав позитивні відповіді. Він обрав Одесу.

Згідно з наказом по ОДУ ректора академіка О. В. Богатського І. С. Сулімова зарахували з 1 серпня 1971 р. професором кафедри загальної (згодом і морської) геології, де він читав лекції з геотектоніки, геології нафти і газу, регіональної геології океанів і морів, історії і методології геологічних наук, керував працею аспірантів та виконував науково-дослідні роботи зі стратиграфії, тектоніки і нафтогазоносності південних регіонів України і Чорного моря.

За час праці в університеті професором І. С. Сулімовим опубліковано чотири монографії (всього 12), більше ста статей (всього 230) у столичних геологічних журналах і збірниках, що отримали визнання і позитивну оцінку багатьох вчених-геологів України, Росії та інших країн. Він був академіком Міжнародної академії наук Євразії при Юнеско.

Конкретними геологічними об'єктами його досліджень на Півдні України є Придунайсько-Добруджинський прогин, північно-західний шельф Чорного моря, острів Зміїний, Каркинітська затока, Кримський півострів і Керченсько-Таманський регіон. Результати наукових досліджень доповідались на конференціях і сесіях Палеонтологічного товариства РАН, Інституту океанології РАН, Інституту геології НАН України Південьморгеології, Іркутського університету, Далекосхідного геологічного управління і інших організацій. Його внесок у геологічну науку Українського Чорномор'я, Печорського басейну, Полярного Уралу, Східного Сибіру і Далекого Сходу широко визнаний.

Восени 1999 р. Іван Никифорович закінчив нову книгу "Історико-геологічна концепція стадійно-"вибухового" розвитку життя на Землі", яка зможе зацікавити не тільки геологів і палеонтологів, але і біологів, генетиків і біогеохіміків. (Оприлюдн. у 2000 р.)

І. Н. Сулімов помер 12 березня 2003 р. Похований на Новоміському (Таїровському) кладовищі.

Пр.:

Перспективы нефтегазоносности Зее-Буреинской впадины в Приамурье // Амур. сб. — 1960. — № 2; Жигаловская опорная скважина (Вост. Сибирь). — Л., 1961. — 92 с. — (Тр. ВНИГРИ; Вып. 173); Геология и перспективы нефтегазоносности юго-запада Сибирской платформы / Сулимов И. Н., Воробьев В. Н., Коптяев В. В. — Л.: Недра, 1966. — 190 с.; Присаяно-Енисейский догерцинский краевой прогиб. — Л.: Недра, 1970. — 248 с. — (Тр. СНИИГГ и МС; Вып. 81); Геологическое строение района острова Змеиного и прилегающего шельфа Черного моря // Изв. АН СССР. Сер. геол. — 1975. — № 12. — С. 128-132; О тектонике Причерноморской впадины в связи с прогнозом нефтегазоносности // Изв. вузов. Геология и разведка. — 1979.— № 9; О глубинном строении Керченско-Таманской акватории Черного моря // Бюл. МОИП. Отд-ние геологии. — 1982. — Т. 57, вып. 16; Геология Украинского Черноморья. — К.: Вища шк., 1984. — 126 с.; Геологическое строение Северного Черноморья / Сулимов И. Н., Мороз С. А., Гожик П. Ф. — К.: Наук. думка, 1995. — 183 с.; Эхо прожитых лет, или Воспоминания о Воркутлаге. — Одесса: Астропринт, 1997. — 172 с. — (Одес. Мемориал; Вып. 4); От Гулага к вершинам знаний // Времена и годы. — Вып. 2. — С. 116-123; Историко-геологическая концепция стадийно-взрывного развития жизни на Земле. — Одесса: Астропринт, 2000. — 92 с.; И. Н. Сулимов. Геология и прогноз нефтегазоносности района острова Змеиного в Черном море. — Одесса. Астропринт, 2001. — 104 с.

Літ.:

Сулимов Иван Никифорович. 1917 — Репрессированные геологи: Биогр. материалы. — 2-е изд. испр. и дополн. — М.; СПб, 1995. — С. 165. Очерки развития науки в Одессе. С. 238-239; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

СУРІЛОВ Олексій Васильович

Юрист, фахівець з теорії і історії держави і права, з міжнародного права

Доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри теорії держави і права ОДУ, член Постійної палати Міжнародного Третейського суду в Гаазі (Нідерланди), Олексій Васильович Сурілов народився 17 березня 1928 р. у селянській сім'ї потомствених мешканців с.

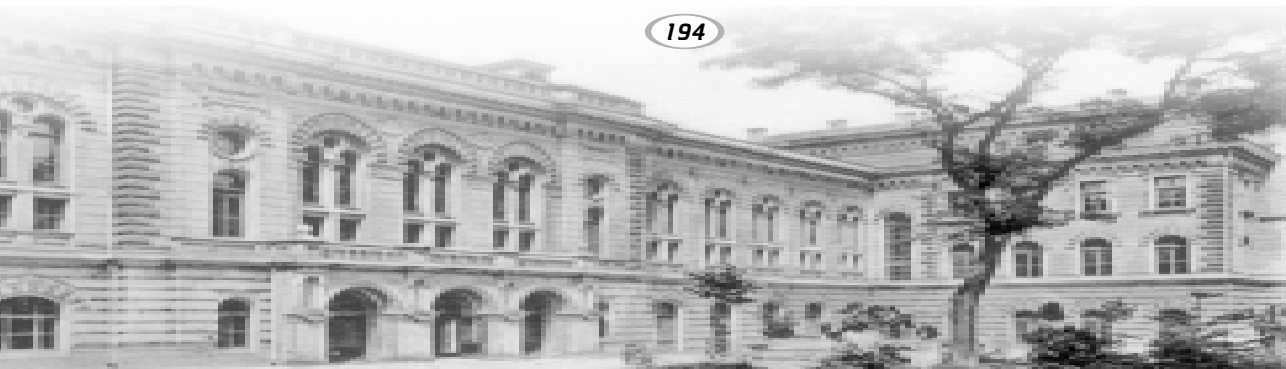

Гниляково, котре віком своїм набагато старіше від Одеси. До речі, з часу заснування Південної Пальміри, жителі Гниляково (нині Дачне Біляївського району), як і жителі інших одинадцяти сіл Одеського градоначальства, серед яких, наприклад, — Дальник і Усатово, Нерубайське і Фомина Балка, на рівних з горожанами були закріплені у званні одеських міщан.

Олексій Васильович резонно мав сумніви щодо дати своєї появи на світ. На селі уже йшла колективізація, жертвами якої стали родичі, а батько — Василь Авсентійович — змушений був переховуватись з сім'єю від більшовицького терору на далеких хуторах як ветеран армії генерала Денікіна. Тому, коли тривоги дещо уляглись, народження немовляти батьки приурочили до дня, у святцях присвяченого Олексію.

У 1935 р. О. В. Сурілов почав навчання у місцевій середній школі. Після звільнення Одеси від окупантів — в 1944 р. навчався спочатку в артилерійській, а згодом у військово-повітряній спецшколі, котру залишив у зв'язку з частковою втратою слуху. У 1945 р. закінчив одеську середню школу № 105 і вступив на юридичний факультет Львівського державного університету. З вересня 1947 р. О. В. Сурілов продовжив навчання на юридичному факультеті Одеського університету, котрий, маючи дар до науки, закінчив достроково, склавши іспити екстерном у 1949 р. Тоді ж він вступив до аспірантури Одеського університету на кафедру теорії та історії держави і права.

Після закінчення аспірантури у 1952 р. О. В. Сурілов залишився на роботі в якості старшого викладача тієї ж кафедри. Після закриття юридичного факультету ОДУ в 1954 р. перейшов на посаду виконуючого обов'язки доцента Одеського кредитно-економічного інституту, де читав курс основ радянської держави і права.

У 1953 р. у Московському університеті О. В. Сурілов захистив кандидатську дисертацію, присвячену проблемам становлення суспільно-політичного устрою і права в Бессарабії — першої половини XIX ст. У 1955 р. О. В. Сурілов пройшов за конкурсом на посаду старшого викладача до Всесоюзного юридичного заочного інституту (ВЮЗІ), де працював до 1959 р. спочатку в Одеському, а потім в Кишинівському філіалах. У 1959 р. Кишинівський філіал ВЮЗІ був перетворений на юридичний факультет Киши-

нівського університету. Тут О. В. Сурілов працював спочатку доцентом, а згодом — завідувачем кафедри державно-правових дисциплін.

У 1966 р. О. В. Сурілов захистив у Харківському юридичному інституті докторську дисертацію на тему "Образование и развитие национальной государственности в Молдавии (1924—1959)". Поряд з підручником "История государства и права Молдавской ССР (1917—1959)" і монографією "Государственно-правовые акты Молдавской ССР (1924—1941)" дисертація О. В. Сурілова складає цінний внесок у розвиток історії і теорії молдавської національної державності і права, що має актуальне значення для суверенітету Молдови і нині. У 1967 р. рішенням ВАК вченому було присвоєно звання професора. З 1968 р. О. В. Сурілов очолив кафедру теорії та історії держави і права Одеського університету ім. І. І. Мечникова.

З 80-х років він приділяв багато уваги проблемам захисту природного середовища і екологічної правосвідомості. Він був керівником перспективного напрямку, над яким працював колектив очолюваної ним кафедри — "Природоохоронна функція держави". На цю тему були підготовлені дві монографії — "Государственно-правовое управление качеством окружающей среды" (1983), "Государственно-правовое управление прибрежных вод моря" (1986). О. В. Сурілов першим підготував 10 кандидатів наук — екологів права, з них троє — іноземці.

Він постійно брав участь у вітчизняних наукових конференціях. Крім того його лекції пам'ятають в університетах міст Регенсбургу і Пассау в Німеччині (читаних німецькою мовою); Мадрида і міста Сервантеса Алькала в Іспанії; Сегеда в Угорщині; Любліна в Польщі; Нью-Йорка, Чикаго і Лос-Анджелеса в США. У пам'яті одеситів Олексій Васильович залишив яскравий слід своїми публічними лекціями в Центральному лекторії, підготовленими на підставі вражень від подорожей країнами і містами світу.

У 1989 р. О. В. Сурілов написав і видав об'ємну монографію "Теория государства и права", рекомендовану Мінвузом України як навчальний посібник.

У 1994 р. в Майнці (Німеччина) вчений брав участь у конференції, на якій розглядалися різні точки зору на події, що відбувалися в колиш-

ньому СРСР. Він виступив з доповіддю на тему "Проблемы построения правового государства в Украине", яка отримала широкий відгук з боку вчених зі світовим ім'ям. Метри юридичної науки офіційно висловили подяку Олексію Васильовичу за участь у цьому представницькому європейському форумі.

О. В. Сурілов залишив свій слід в історії України як лідер "Демократичного союзу Новоросії". Одеса пам'ятає його участь у справі спасіння кладовища військовополонених і інтернованих — жертв тоталітаризму часів останньої війни, та надання цьому погосту статусу європейського меморіалу.

В останні роки О. В. Сурілов особливу увагу приділяв методології юридичної науки, зокрема проблемі співвіднесеності права і законодавства, оскільки ця проблема вплітається в ідею і реалії сучасної демократії і правової держави.

Незважаючи на важкі страждання від перенесеної в автокатастрофі травми, Олексій Васильович у 1995 р. став автором першого в Україні підручника з теорії держави і права. Його лекції завжди відрізнялись не лише новизною мислення, але і мистецтвом спілкування з аудиторією, образністю мови, вишуканою манерою викладу матеріалу. Він володів високопрофесійним даром слова, недаремно саме за його починомбув введений спецкурс "Искусство речи". Невтомно повторюючи: "Теоретична підготовка юристів має вирішальний вплив для їх кваліфікації", Олексій Васильович настійно закликав майбутніх правознавців удосконалювати своє вміння володіти словом.

З грудня 1997 р. — часу перетворення Юридичного інституту ОДУ в Одеську державну юридичну академію — і до останнього дня життя — 6 березня 1999 р. — професор О. В. Сурілов обіймав посаду завідувача кафедри теорії держави і права.

У березні 1998 р., коли святково відзначалося 70-річчя О. В. Сурілова і піввіковий ювілей його наукової та викладацької діяльності, всі виступаючі були однодумні щодо оцінки: О. В. Сурілов — вчений з європейським ім'ям, автор біля 90 фундаментальних робіт з питань теорії та історії держави і права, серед яких 6 монографій. Його вклад у розвиток право-

вої науки позначився на заснуванні власної наукової школи, з якої вийшли 27 кандидатів і 5 докторів юридичних наук. Успішно захистили дисертації шість співшукачів із Німеччини, Іорданії, Непалу, Афганістану та Йемену. Останньою значною роботою вченого став підручник "Теорія держави і права", виданий навесні 1998 р.

Професор О. В. Сурілов був відомий не лише як вчений і громадський діяч, але і як талановитий письменник, автор шести гостросюжетних (авантюрних) історичних романів, у яких відтворена епоха кінця XVIII — початку XX ст. Це трилогія про засновників Одеси: адмірала Дерібаса, дюка Рішельє, фельдмаршала Воронцова: книги "Месть гайдука" — про події двохвікової давнини на Балканах, "Омут" — про драматичні події громадянської війни на Півдні. Роман "Государь Император Александр II" про царя-освободителя народу, який став жертвою терору, був написаний "кров'ю серця".

Олексій Васильович завжди пишався тим, що він одесит, але з особливою, трепетною любов'ю все життя ставився до своєї "малої батьківщини" — села Гниляково-Дачне. Він підтримував тісні стосунки з односельцями, постійно надавав їм юридичну допомогу, сприяв облаштуванню села, брав участь у житті церковного приходу. Так, за власні кошти професор видав акафист на честь Барської чудотворної ікони місцевого храму, влаштував у своєму кварталі артезіанський водопровід.

Зберігаючи пам'ять про своїх предків, О. В. Сурілов у зрілі роки побудував на землі свого батька Василя Авсентійовича будинок, у якому проводив більшу частину свого творчого часу. Тут, у Гниляковому, він черпав натхнення для створення багатьох своїх романів. Недаремно рідне село і його мешканці легко впізнаються в літературних картинах і образах письменника.

Він був людиною великої душі і щедрого серця і таким залишиться назавжди у пам'яті рідних і близьких, студентів і учнів, колег і односельців.

За останньою волею, Олексій Васильович Сурілов похований на гниляківському кладовищі, там, де серед старовинних запорозьких хрестів, могили його дружини, батька, близьких родичів.

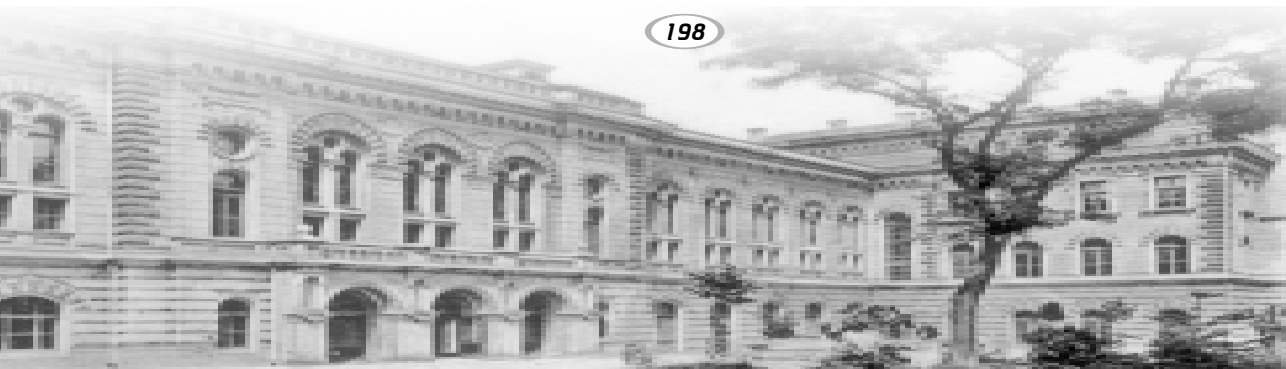

Пр.:

История государства и права Молдавской ССР (1917-1959). — Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1963. — 335 с.; О национально-государственном самоопределении молдавского народа. — Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1969; Проблемы и методы буржуазного правоведения / Сурилов А. В., Долгополова Л. Д., Забигайло В. К. — К.: Наук. думка, 1981; Государственно-правовое управление качеством окружающей среды / Сурилов А. В., Аракелян М. Р., Белый И. Л., Долгополова Л. Д., Долматова Н. И.; Под ред. Сурилова А. В. — К.; Одесса: Вища шк., 1983; Государственно-правовое управление качеством прибрежных вод моря / Под общ. ред. Сурилова А. В. — К.; Одесса: Вища шк., 1986; Теория государства и права. — К.: Вища шк., 1989; Основи загальної теорії держави і права. — Одеса: Астропринт, 1995; Приватизация государственной собственности в Украине — модель и практика // Сб. науч. тр. Геттингенской рабочей группы "Россия и Украина после развала СССР". — Берлин, 1997. — Т. 12.

Літ.:

Учені вузів Укр. РСР. — С. 415; Очерки развития науки в Одессе. — С. 557-558; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 63-66; Одес. держ. юрид. акад. — С. 77-79; Вчені-юристи України. — С. 33-34; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. О. Сурілов, О. О. Сурілова

СУХОВ
Олександр Опанасович

Географ

О. О. Сухов народився 2 липня 1881 р. у Санкт-Петербурзі. Батько — Опанас Олександрович був головним лікарем Кронштадського госпіталю: дійсним статським радником. Мати — Євдокія Іванівна Сухова після закінчення жіночих медичних курсів працювала фельдшером, медичною сестрою, акушеркою в госпіталях Санкт-Петербурга.

Рід Сухових відомий з 1730 р.

О. О. Сухов у 1900 р. закінчив з золотою медаллю гімназію і в 1902 р. став студентом Петербурзького технологічного інституту, але був виключений з 3-го

курсу за участь у студентському революційному русі 1905 р. З цього часу О. О. Сухов став професійним революціонером-меншовиком. З 1908 р. О. О. Сухов приїхав до Одеси як підпільний революціонер, тут одружився з Федорою Григорівною Товбиною, студенткою фізико-математичного факультету Одеських Вищих жіночих курсів, яка теж брала участь у революційному русі. За цю антидержавну діяльність обидва у тому ж 1908 р. були заарештовані і заслані на три роки на північ, в Онегу. Після заслання проживати в Петербурзі подружжю було заборонено, тому вони на кошти батька О. О. Сухова виїхали до Німеччини, де з 1911 до 1914 р. Олександр Опанасович вчився на природничому факультеті Ієнського університету, закінчив його перед початком першої світової війни. У зв'язку з війною він знову був висланий, але тепер вже як росіянин до Росії, де став спочатку працювати за одержаною в Німеччині професією геоботаніка в установі, що займалася закріпленням сипних пісків у межах області Війська Донського. О. О. Сухов займався підбором рослин, придатних для закріплення пісків своїм корінням.

З 1917 р. Сухови знову були в Одесі, і знову займалися революційною діяльністю. Олександр Опанасович, який мав ораторський талант, за що одержав кличку "Руський Бебель", поринув в агітаційну роботу, виступав переважно на півдні Росії та в Донбасі (Луганськ). Під час підготовки до виступів він дуже ретельно вивчив економічний стан країни, твори К. Маркса, Г. Плеханова, Л. Маркова, В. Леніна.

В. Г. Коновалов у книзі "Красный флаг над Одессой" відзначав, що О. О. Сухов був лідером одеських меншовиків і що на його квартирі відбулася дискусія з приводу Квітневих тез, де О. О. Сухов виступав проти заклику В. І. Леніна до повалення буржуазного тимчасового уряду, бо "наша страна отсталая, производительные силы ее еще не развиты"; "Речь Ленина направлена к гражданской войне"; "Брать власть у буржуазного правительства преждевременно".

У 1921 р. О. О. Сухов прилюдно заявив про вихід з партії меншовиків. З цього часу він займався педагогічною діяльністю. Він взяв активну участь в організації в Одесі інституту народного господарства, де створив першу в Україні кафедру економічної географії, яку очолював до 1930 р.

Період з 1921 до 1930 р. був найбільш плідним у житті О. О. Сухова

як вченого і педагога. Він читав курси лекцій з економічної географії закордонних країн. Тексти лекцій були оприлюднені в Одесі протягом 1921—1925 рр. Лекції О. О. Сухова були дуже змістовні. Крім аналізу сучасних економічних показників, він надавав у них істотні відомості про природу, історію розвитку як метрополій, так і їхніх колоній.

Найбільш важливим у творчій діяльності О. О. Сухова стало створення вперше в Україні в 1921 р. підручника "Экономическая география Украины". Із змінами і доповненнями ця книга видавалася ще три рази як російською, так і українською мовами. У книзі дається аналіз стану сільського господарства і промисловості України. О. О. Сухов звернув увагу на невідповідність сільськогосподарського районування України, прийнятого ЦСУ (Полісся, Правобережжя, Лівобережжя, Степ) із вже фактично складеним аграрно-індустріальним районуванням. Він запропонував у звязку з цим виділити в Україні три райони: Полісся; Степовий індустріальний з включенням округів індустріальних, округів зі значною індустрією і округів проміжних; Степовий хліботорговий з лівобережними округами примітивного сільського господарства і правобережними із зростаючим вирощуванням цукру і цукроварінням. В 1921 р. О. О. Сухову Наркомосвіти УРСР присвоїв звання професора.

О. О. Сухов у 20-х рр., крім викладацької роботи, завідував соціально-економічним сектором Одеського відділення Наукової асоціації сходознавства, а також завідував секцією Харківської науково-дослідної кафедри світового господарства. Він був одним з редакторів Одеського відділення Державного видавництва України, де редагував географічну і художню літературу.

У 1930 р. у зв'язку з реорганізацією Одеського інституту народного господарства у Фінансовий інститут, О. О. Сухов перейшов до Новосибірського інституту народного господарства, де також, крім педагогічної (завідувач кафедри економічної географії), займався громадською діяльністю, написав і оприлюднив кілька наукових статей для журналу "Сибирские огни". Брав участь у створенні "Сибирской советской энциклопедии".

У 1934 р. О. О. Сухов був запрошений на посаду завідувача кафедри фізичної географії до щойно заснованого географічного факультету Одеського університету. Одночасно він працював на геофаці пединституту. Для

студентів О. О. Сухов читав основний курс "Фізична географія материків", керував аспірантами. Студенти дуже поважали його цікаві захоплюючі лекції, також веселий, комунікабельний характер. Треба додати до цього, що майже всі вчителі географії середніх шкіл Одеси пройшли курси підвищення кваліфікації у так званому "Просвещенческом университете", організованому О. О. Суховим в університеті, що працював у 1936—1938 рр.

З лекціями на різноманітні теми О. О. Сухов виступав у цей час у Будинку вчених, у робітничих клубах, Будинку Червоної Армії тощо. Крім економічних тем і тем, пов'язаних з природою, в його портфелі були лекції з історії і географії народів світу, з історії релігії. Спеціально для підготовки до лекцій з історії релігії він прочитав Біблію, Євангеліє, Коран і Талмуд в оригіналі.

О. О. Сухов знав біля 20 іноземних мов. Їх вивченням він займався ще в Онезі, удосконалював їх у Німеччині, в Одесі в період роботи над книгою "Религия в свете современного знания" вивчив давньоєврейську мову.

Крім науки, його цікавили шахмати, він брав участь у чемпіонатах міста, давав сеанси одночасної гри. Він писав також вірші: сатиричні, ліричні, дитячі. Частина з них була оприлюднена в 20-х рр. під псевдонімом "Никита". Діяльність професора О. О. Сухова в Одеському університеті була перервана його арештом у 1938 р. на підставі наклепів. 17 листопада 1939 р. він був засуджений на 5 років. Його справа була переглянута Військовим трибуналом Одеського військового округу 26 червня 1959 р. і припинена за відсутністю складу злочину.

За життя професор О. О. Сухов не зміг повернутися до Одеси, в 1943 — 1944 рр. він був на спецпоселенні в Маріїнську, де займався збиранням лікарських рослин для лікування військовослужбовців в місцевих госпіталях. Він склав спеціальний посібник "Руководство по сбору лекарственных растений".

Вмер Олександр Опанасович Сухов від запалення легенів 25 лютого 1944 р. у Маріїнську Кемеровської обл.

Пр.:

Курс экономической географии. — В 6 вып. — Одесса: Всеукргосиздат, 1921 — 1925; Экономическая география Украины. — Одесса: Всеукргосиздат, 1921; Економіч-

на географія України. — 2-е вид. — Одеса, 1923. — 200 с.; Экономическая география Украины. — 3-е изд., перераб. и доп. — Одесса: Госиздат Украины, 1924. — 220 с.; Уривки спогадів агітатора про революцію 1905 — 1907 рр.: (Київ весною 1905; Одеський порт в 1906 р.) // Кандальный звон. — 1926. — № 5; 1926. — № 6; 1927. — № 8; То же // Пролет. революция. — 1925. — № 10, № 11; Экономическая география Украины. — 4-е изд., испр. и доп. — Одесса: Госиздат Украины, 1927. — 98 с.; Идеи революции и эволюции в естествознании. — 2-е изд. — Одесса, 1924. — 193 с.; Религия в свете современного знания. — 1922; 2-е изд. — 1923; 3-е изд. — 1924; 4-е изд. — 1926; Иностранная интервенция на Одесщине. — Одесса, 1927. — 104 с.; Далекосхідний велетень: Доп. про стародавній та новий Китай. — К.: Держвидав України, 1928. — 117 с.; Аграрно-кліматична проблема внутрішнього плато Туреччини // Схід. світ. — 1929. — № 3/9. — С. 37-49; Економічна географія СРСР та УРСР. — Одеса, 1930. — 210 с.; Торгівля Хіви з країнами арабської культури за часи середньовіччя // Там же. — 1930. — № 10/11. — С. 183-220; Від біблії до дарвінізму. — Одеса; Харків, 1930.

Літ.:

А. А. Сухов // Наука и науч. работники в СССР. — С. 411; Історія ОДУ за 100 р. — С. 194-195; Коновалов В. Г. Красный флаг над Одессой. — Одесса: Маяк, 1977; Амброз Ю. О. Олександр Опанасович Сухов // Геогр. енциклопедія України. — К., 1993. — Т. 3. — С. 255; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 1. — С. 80-81; Сухов С. А., Ноткина О. Ю. Профессор Александр Афанасьевич Сухов // Видные ученые Одессы. — 1995. — Вып. 6. — С. 61-67; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Амброз

Т

ТАБАШНІКОВ Іван Григорович

Юрист

І. Г. Табашников народився у 1844 р. (за іншими джерелами — у 1842 р.) в Одесі в селянській родині. Спочатку вчився у другій одеській гімназії, а з 1860 р., після складання іспитів — у Рішельєвському ліцеї. З другого курсу ліцею він за сімейними обставинами виїхав до Москви, а потім — до Петербурга, де заробляв на життя перекладами, оскільки вільно володів німецькою, французькою та італійською мовами, а також приватними уроками.

У 1872 р. І. Г. Табашніков екстерном склав іспити за університетський курс та отримав ступінь кандидата юридичних наук у Петербурзькому університеті, після чого був залишений при ньому стипендіатом для підготовки до професорського звання.

Служба для І. Г. Табашнікова почалася у 1875 р, коли він був зарахо-

ваний до Міністерства юстиції — у консультації департаменту. Одночасно став кандидатом на судові посади при прокуратурі Петербурзького окружного суду. У тому ж році він витримав іспит на ступінь магістра громадянського права. У 1878 р., після публікації дисертації "Литературная, музыкальная и художественная собственность", був удостоєний ступеня магістра у Московському університеті.

У 1879 р. Іван Григорович був призначений дільничим мировим суддею в Астрахансько-Краснодарський округ, у 1882 р. він був запрошений до Демидівського юридичного ліцею у Ярославлі виконуючим обов'язки екстраординарного професора по кафедрі римського права.

Одеський період життя І. Г. Табашнікова почався у липні 1887 р., коли його було переведено до Новоросійського університету виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри римського права. В ІНУ він читав різні розділи римського права (історію, систему, догму, читання джерел), а також російське громадянське право, вів практичні заняття. Число лекцій з римського права було значним, тому читання деяких з них було доручено викладачу В. В. Сокольському. Незважаючи на велику викладацьку діяльність, професор І. Г. Табашніков у цей період надрукував багато статей у "Журнале гражданского и уголовного права", "Судебном вестнике", "Новороссийском телеграфе", часто без підпису.

У вересні 1898 р. Івана Григоровича перевели до Томського університету, де він обіймав посаду ординарного професора кафедри римського права та був деканом юридичного факультету.

За свою діяльність І. Г. Табашніков, дійсний статський радник, був нагороджений орденами св. Анни 2-го ст., св. Станіслава 3-го ст.

І. Г. Табашніков помер у 1909 р.

Пр.:

Прошлое векселя: Историко-юридическое исследование // ЗИНУ. — 1891. — Т. 56. — С. 1-442; По поводу прошлого векселя. — Одесса, 1893. — 51 с.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 502-503; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 27; Hausmann. — S. 577-578; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

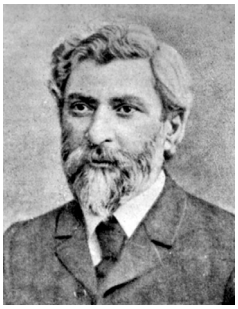

ТАНАТАР
Севастьян Мойсейович

Хімік-неорганік

С. М. Танатар народився 7 жовтня 1849 р. в Одесі в купецькій родині. Закінчив гімназію в Сімферополі, вступив на фізико-математичний факультет Новоросійського університету, який закінчив у 1872 р. зі ступенем кандидата природничих наук. Поїхав за кордон, де два роки займався хімією і технологією у Німеччині.

Повернувшись на батьківщину, С. М. Танатар почав наукову діяльність у хімічній лабораторії Новоросійського університету, яка продовжувалася понад сорок років. Одночасно він викладав хімію в реальному училищі св. Павла. У 1880 р. він захистив магістерську дисертацію "О строении фумаровой и малеиновой кислот". Ним було доведено, що фумарова і малеїнова кислоти при окисленні перманганатом калію утворюють дві ізомерні кислоти (виноградну і мезовинну). З 6 жовтня 1990 до 3 грудня 1884 р. він працював позаштатним лаборантом (асистентом) хімічної лабораторії, з 3 грудня 1884 до 1 січня 1888 р. — штатним лаборантом (асистентом). З 1 січня 1888 р. С. М. Танатар — приват-доцент кафедри хімії. У 1891 р. він захистив докторську дисертацію "О причинах изомерии фумаровой и малеиновой кислот".

Тривалість вивчення питання ізомерії дало можливість С. М. Танатару висловити гіпотезу про причину різниці у властивостях деяких ізомерів. Він припустив, що причина полягає в енергії, яка міститься в ізомерах, тобто у різниці кількості руху атомів, які складають молекули ізомерів. Такі ізомери він пропонував називати динамічними. Тривале вивчення ізомерних форм привело до дослідів перетворення однієї в іншу простим нагріванням (так він здійснив перетворення триметилену в пропілен). Раніше перетворення ізомерів відбувалося під дією специфічних реагентів. С. М. Танатар виступив з доповіддю на засіданні Російського хімічного товариства, в обговоренні брали участь Д. І. Менделєєв та Н. О. Меншуткін,

які все ж вважали, що ізомеризація не може бути у відсутності хімічних реагентів. Але пізніше досліди П. Гертло, В. М. Іпатьєва підтвердили факт ізомеризації при нагріванні і правильність висновків С. М. Танатара. У галузі неорганічної хімії С. М. Танатаром вивчені деякі особливості двох модифікацій хлористого йоду.

У 1897—1899 рр. він працював екстраординарним професором, з 1903 р. — ординарним професором, доктором хімії, завідував хімічним кабінетом відділу неорганічної хімії і кількісного аналізу. З цього часу він почав дослідження в галузі неорганічної і, головним чином, фізичної хімії. Ним розроблено нові способи виготовлення азотистоводневої кислоти взаємодією хлористого азоту з гідразином (1899), окисленням солей гідразину і гідросиламіну (1902); електролізом він добув солі надборної і надвугільної кислоти (1898—1899), відкрив сполуки пероксиду водню з карбонатом натрію (1899), сульфатом натрію (1901) та іншими солями, а також з органічними речовинами, в тому числі з сечовиною (гіпероль, 1908). У 1898—1899 рр. з метою з'ясування питання про атомну вагу, він визначив теплоємність берилів. Разом з І. Волянським і С. Петровим вивчив реакції і властивості талію та ітрію.

У галузі фізичної хімії С. М. Танатара особливо цікавили технологія і теорія розчинів. Ним визначені теплоти нейтралізації і розчинення ряду органічних кислот. За допомогою термохімічних даних він намагався пояснити деякі питання теорії розчинів. За участю Л. В. Писаржевського та Б. Клименка він провів термохімічні дослідження деяких реакцій у спиртовому розчині (1897). Для з'ясування деяких питань теорії розчинів С. М. Танатар разом з учнями (1895) виміряв депресії, які викликають електроліти у бінарних сумішах. Пізніше була видана робота "Теорія розчинів" (разом з М. М. Гершковичем, 1895).

Під час першої світової війни С. М. Танатар звернувся до практичних питань. Він зайнявся дослідженнями протигазів, пошуками джерел дуже важливого у військовий час йоду. Брав участь у роботі військово-промислового комітету, одночасно продовжив фізико-хімічні дослідження. На початку 1917 р. він захворів (набряк легенів і пов'язана з цим хвороба серця), але продовжував працювати, що прискорило його кончину. 30 листопада 1917 р. його не стало.

Наукова спадщина С. М. Танатара налічує близько 130 робіт. За

свідченнями його колег та учнів, він був надзвичайно енергійною і працездатною людиною. Не дивлячись на похилий вік, він кожного дня працював, а той день, що він не міг бути у своєму робочому кабінеті, вважав втраченим. Тому він працював навіть у святкові дні, під час канікул. Влітку він жив на дачі за містом, але кожного дня їздив до університету. С. М. Танатар був одним із найкращих лекторів, тому його запрошували для читання лекцій різні одеські наукові установи, де викладалася хімія, читав лекції на Вищих жіночих медичних курсах, стоматологічних курсах, курсах для робітників, у народному університеті. Багато працював у товаристві природознавців, товаристві сільського господарства півдня Росії, в технічному товаристві. У 1906 р. був обраний проректором університету, але тяжився адміністративною роботою і тому через короткий час відмовився від посади заради роботи в лабораторії.

Пр.:

О строении фумаровой и малеиновой кислот. — Одесса: Тип. Ульриха, 1890. — 41 с.; Аргон: Новая составная часть воздуха. — Одесса: Тип. "Новорос. телеграфа", 1895. — 4 с.; Записки о свободной азотовастистой кислоте: О процессе образования соды в природе. — СПб.: Тип. Демакова, 1896. — С. 374-386; Заметки о натриевой соли надугольной кислоты // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1904. — Т. 36, вып. 6. — С. 952; 1902. — Т. 34. — С. 982-984; Новые элементы и их отношение к периодической системе элементов: Докл. — Одесса, 1901. — 14 с.; Теория растворов / Танатар С. М., Гершкович М. М. — Одесса: Тип. Штаба округа, 1895. — 80 с.; Практическое руководство по термохимии / Пер. соч. Бертело. — Одесса, 1894; Заметки об атомности и атомном весе бериллия // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1904. — Т. 36, вып. 6. — С. 82-86.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 395; Петренко-Критченко П., Саханов А. Севастьян Мойсеевич Танатар // ЗНОЕ. — 1927. — Т. 43. — С. 8-13; Чугаев П. А. Памяти С. М. Танатара // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1927. — Т. 49, вып. 7/9. — С. 637; Волянский И. Памяти профессора С. М. Танатара // ЗНОЕ. — 1927. — Т. 43. — С. 13-15; БСЭ. — 3-е изд. — Т. 25. — С. 252; УРЕ. — К., 1963. — Т. 14. — С. 260-261; Танатар Севастьян Мойсеевич // Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Химики. Биогр. справочник. — К., 1984. — С. 484-485; Hausmann. — S. 601; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. П. Березіна

ТАНФІЛЬЄВ Гаврило Іванович

Фізико-географ, геоботанік, грунтознавець

Г. І. Танфільєв народився 22 лютого 1857 р. у Ревелі (тепер Таллінн). Його батько Іван Олександрович був дрібним митним чиновником. У 1876 р. після закінчення гімназії в Ревелі він вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету на відділення математичних наук, у 1879 р. перейшов на перший курс природничого відділення цього ж факультету, де слухав лекції професорів А. М. Бекетова (курси ботаніки і ботанічної географії), А. В. Совєтова (курс агрономії), В. В. Докучаєва (курси кристалографії і мінералогії, вивітрювання гірських порід тощо), Х. Я. Гобі (курси з нижчих рослин). Більш за все в університетські роки Гаврила Івановича цікавили проблеми взаємостосунків між рослинами і грунтами, докучаївське вчення про природні зони, причина безлісся степів. Університет Г. І. Танфільєв закінчив у 1884 р., перед цим (1883) представив як кандидатську роботу "К вопросу о флоре чернозема".

З 1885 р. він був службовцем Департаменту землеробства Міністерства державного майна, потім працював секретарем і головою Грунтової комісії Вільного економічного товариства Росії. З 1887 р. Г. І. Танфільєв брав участь у низці експедицій, які досліджували болота, тундри, степи європейської та азіатської частин Росії, включаючи Полісся, лісостепи і степ України. В Особливій степовій експедиції 1893—1894 рр. Лісового департаменту під керівництвом В. В. Докучаєва, метою якої були дослідження та облік різних прийомів лісового і водного господарства в степах, він виконував обов'язки геоботаніка. За результатами експедицій Г. І. Танфільєвим був запропонований комплекс лісокультурних заходів (дослідне облісіння степів, закладка лісорозсадників); він також зробив висновки про можливості осушення боліт Полісся і необхідність раціонального використання лук.

У 1894 р. Г. І. Танфільєв захистив при Петербурзькому університеті магістерську дисертацію на тему "Пределы лесов на юге России" і був запрошений до Петербурзького університету на посаду приват-доцента, читав курс ботанічної географії. Одночасно (з 1895 р.) він працював спочатку молодшим консерватором Петербурзького ботанічного саду, а потім став його головним ботаніком (1899—1904). В цей період він оприлюднив біля 80 наукових праць, серед яких: "Способы образования и распространения торфяных болот в Европейской России (1890), "Болота и торфяники Полесья" (1895), "Физико-географические области Европейской России" (1897) Водночас він був секретарем, потім головою Грунтової комісії Вільного економічного товариства Росії.

У 1899 р. Г. І. Танфільєв заснував перший в Росії журнал "Почвоведение". У 1899 р. разом з М. М. Сибірцевим і А. Ферхміним ним була складена перша грунтова карта Європейської Росії, яка в 1900 р. демонструвалася на Всесвітній виставці в Парижі. Автори карти були нагороджені золотою медаллю. У Росії карта була оприлюднена у 1901 р.

Внаслідок загострення туберкульозу Г. І. Танфільєв змушений був переїхати на південь. У грудні 1904 р. за конкурсом він був обраний ординарним професором географії і завідувачем кафедри географії Новоросійського університету. Протягом 1905—1910 рр. він доопрацьовував науковий матеріал по Петербурзькому ботанічному саду ("Иллюстрированный путеводитель по Санкт-Петербургскому ботаническому саду") (1905). У цьому ж 1905 р. він взяв участь в Інтернаціональному ботанічному конгресі у Відні, де зробив доповідь на німецькій мові "Die sudrussischen Steppen" (Південноросійські степи). До 50-річчя з дня народження Рада Російського географічного товариства нагородила його золотою медаллю ім. П. П. Семенова-Тян-Шанського (1908 р.). В Одесі Г. І. Танфільєв закінчив і оприлюднив у 1911 р. монографію "Пределы лесов в полярной России по исследованию в тундре тиманских самоедов". Цей труд був захищений 18 березня 1912 р. як докторська дисертація. Опонентами були професори О. І. Воєйков, О. О. Іноземцев, П. П. Броунов, Х. Я. Гобі. У 1911 р. Г. І. Танфільєв став президентом Новоросійського товариства природознавців і редактором періодичних видань товариства.

Студентам професор Г. І. Танфільєв читав курси загального землезнавства з морфологією земної поверхні, географії Росії, географії тварин та рослин, полярних країн. На підставі набутого досвіду викладання цих предметів та матеріалів наукових мандрівок по країні Г. І. Танфільєв задумав створити багатотомну працю "География России", бо, як він писав у 1915 р. в передмові до першої частини, "... в русской литературе до сих пор не имеется труда, который можно было бы назвать университетским курсом географии России". Перша частина була видана в Одесі у 1916 р. і включала такі розділи, як "Історія дослідження", "Картографія". У виданні цього труда була перерва, пов'язана з війнами і революційними подіями, а також з реорганізацією університету. Видання при радянській владі було відновлено в 1922—1924 рр. під назвою "География России, Украины и прилегающих к ним с запада территорий в пределах России 1914 года". У цей період (1921–1929 рр.) Г. І. Танфільєв займав науково-дослідну кафедру географії і геології Одеського інституту народної освіти, продовжував читати лекції студентам, керував аспірантами.

Одночасно він керував кафедрою грунтознавства у створеному в Одесі сільськогосподарському інституті. У цей період він підготував до практичної діяльності в галузі фізичної географії, геоботаніки, грунтознавства десятки фахівців, багато з яких стали відомими вченими країни (П. М. Жуковський, О. М. Шульгін, Б. В. Пясковський, В. В. Іванов, Б. І. Рязанцев, П. А. Прозоровський, Л. В. Кліментов, С. Т. Бєлозоров та ін.). Крім роботи в вузах Одеси, в останнє десятиріччя життя Г. І. Танфільєв брав участь у роботі багатьох науково-практичних установ. Він очолював відділ природничо-історичних досліджень Одеської обласної сільськогосподарської станції, був головою секції вивчення природних багатств Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, брав активну участь у роботі Південної обласної організації по вивченню сільськогосподарських меліорацій Одеського товариства сільського господарства.

За 1921–1928 рр. він оприлюднив, крім 2-ї, 3-ї, та 4-ї частин "Географии России, Украины...", 15 творів в основному науково-прикладного напрямку: "Главнейшие физико-географические районы Одесской губернии" (1924). "К зональности чернозема" (1927), "К происхождению степей" (1928) та ін.

У квітні 1926 р. Г. І. Танфільєву була присуджена Велика золота медаль — вища нагорода Російського географічного товариства. Він був обраний почесним членом Московського, Ленінградського, Харківського, Томського і Одеського товариств дослідників природи.

У 1927 р. наукова спілка Одеси відзначила 40-річчя наукової діяльності і 70-річчя з дня народження Гаврила Івановича. З цього приводу в Одесі відбулася Всесоюзна наукова сесія і було видано спеціальний 49-й том "Записок" Одеського товариства природознавців. У доповідях на сесії було розкрито велике значення праць Г. І. Танфільєва у вирішенні проблем фізико-географічного районування, грунтознавства, геоботаніки, болотознавства, степового лісорозведення, луководення, рослинництва в цілому та ін. Відзначалося, що він став одним із засновників університетської географії в Росії, створив кращу на той час кафедру географії в Україні. Академік Л. С. Берг у відгуку на працю Г. І. Танфільєва "География России, Украины ..." написав: "Ничего подобного по богатству материала, исчерпывающему использованию литературных источников, добросовестности и знанию предмета наша литература до сих пор не имела". Академік В. Б. Сочава вважав Г. І. Танфільєва "первым естествоиспытателем в России, который разработал со всей полнотой вопрос о связях растительности и почвы". Професор Б. Н. Городков називав його "одним из основоположников современного учения о развитии растительности и ландшафтов Арктики". Професор Московського університету О. О. Борзов промовив на сесії: "Все мы в большей или меньшей степени, но всегда в значительной степени ученики Танфильева".

Вже після смерті вченого у 1930 р. у Москві була видана його остання монографія "Моря Каспийское, Черное, Балтийское, Ледовитое, Сибирское и Восточный океан".

Помер Г. І. Танфільєв 4 вересня 1928 р.

У 1957 р. у зв'язку зі 100-річчям з дня народження Г. І. Танфільєва в Одеському університеті відбулася наукова сесія. У доповідях відомих вчених країни, учнів і послідовників ювіляра знову була підкреслена його велика роль у розвитку географії як науки, лунали слова глибокої подяки цьому вченому, ім'я якого стоїть поряд з іменами великих вітчиз-

няних географів. Доповіді "Танфільєвської сесії" були оприлюднені в спеціальному випуску "Трудов" ОДУ (Серія географії і геології, 1962 р.). Головним редактором був С. Т. Бєлозоров — його учень і організатор цієї сесії.

С. Т. Бєлозоров також був ініціатором збору коштів на пам'ятник Г. І. Танфільєву в Одесі на другому християнському цвинтарі. На пам'ятнику викарбовано: "Корифей отечественной географии профессор Танфильев Гавриил Иванович. 1857–1928".

Г. І. Танфільєв оприлюднив 126 наукових творів (монографії, статті, доповіді, рецензії, переклади тощо).

Його ім'ям названо острів Малої Курильської гряди. Пам'яті Г. І. Танфільєва, його біографії присвячено біля 20 статей у різних виданнях країни.

Пр.:

Болота и торфяники Полесья. — СПб., 1895. — 43 с.; Физико-географические области Европейской России // Тр. Вольн. экон. о-ва. — 1897. — Вып. 1. — С. 1-31; Пределы лесов в полярной России по исследованию в тундре тиманских самоедов: С прил. сокращ. дневника путешествий. — Одесса, 1911. — 289 с.; Галиция и Буковина: Геогр. очерк. — Одесса, 1915. — 52 с.; География России. Ч. 1: История исследования. Учреждения и издания. Картография. — Одесса: Mathesis, 1916. — 212 с.; География России, Украины и примыкающих к ним с запада территорий в пределах России 1914 года: В 3 вып. Ч. 2 — Одесса, 1922 — 1924; Очерк географии и истории главнейших культурных растений. — Одесса: Госиздат, 1923. — 192 с.; Главнейшие физико-географические районы Одесской губернии. — Одесса, 1924. — 44 с.: 3 карты; Моря Каспийское, Черное, Балтийское, Ледовитое, Сибирское и Восточный океан. — М.; Л.: Гостехиздат, 1931. — 247 с.; Географические работы. — М., 1953. — 676 с.

Літ.:

Гавриил Иванович Танфильев, 1857 — 1928: Библиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост. А. Л. Драголи; Ред.-библиограф В. Н. Конский. — Одесса, 1977. — 70 с. — (Ученые Одессы; Вып. 4); Амброз Ю. О. Танфільєв Гаврило Іванович // Геогр. енциклопедія України. — 1993. — Т. 3. — С. 261; Танфільєв Гаврило Іванович // Вчені вузів Одеси. — 1994. — Вип. 1, ч. 1. — С. 82-83; Корифеї укр. науки. — С. 20-21; Одес. держ. екон. ун-т. — С. 23-24; Hausmann. — S. 602; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Амброз

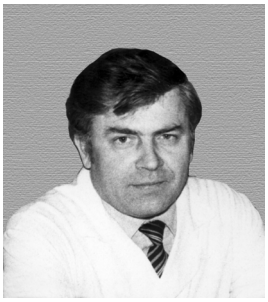

ТАРАНЕНКО Валерій Дмитрович

Біолог-фізіолог

В. Д. Тараненко народився 27 жовтня 1939 р. у с. Друга Андріївка Іванівського району Одеської обл. у родині залізничника-будівельника. Середню школу закінчив у 1956 р. і в цьому ж році вступив на біологічний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Вже в студентські роки почав активно займатися питаннями електрофізіології й нейрофізіології головного мозку. Дипломна робота була присвячена викликаним потенціалам мозку.

У 1961 р. В. Д. Тараненко закінчив університет і у 1962 р. був зарахований лекційним асистентом на кафедру нормальної фізіології Одеського медичного інституту ім. М. І. Пирогова, якою в той час завідував відомий нейрофізіолог нашої країни професор П. М. Сєрков (у майбутньому — академік АН України). В. Д. Тараненко виконав експериментальну роботу по вивченню електричної активності ізольованих відділів кори головного мозку і у 1966 р. захистив кандидатську дисертацію на цю тему та був зарахований на посаду асистента кафедри.

У 1972 р. В. Д. Тараненка обрали на посаду доцента кафедри нормальної фізіології. Окрім викладання фізіології людини, він читав курс лекцій з біофізики. Він також продовжив наукові досліди з електрофізіології головного мозку й впливу на ці процеси різноманітних факторів — фізіологічно активних речовин, гіпотермії, хірургічних втручань тощо.

З 1978 р. В. Д. Тараненко — завідувач кафедри фізіології людини та тварин Одеського університету. З його приходом на кафедрі отримав розвиток новий науковий напрямок — нейрофізіологія головного мозку. Опановуються та впроваджуються в практику наукового експерименту й в учбовий процес нові методичні підходи та методики. Вперше в Одесі на кафедрі створено лабораторії, в яких використовуються мікроелектродні

дослідження діяльності нейронів кори головного мозку з широким використанням нейроморфологічного контролю. Це дало можливість дослідити нейронні зв'язки та з'ясувати механізми формування коркових нейронних ланцюжків. Результатом цих досліджень стала докторська дисертація В. Д. Тараненка "Функціональні властивості нейронів та організація міжнейронної взаємодії в корі головного мозку", яку він захистив у 1986 р. Під керівництвом В. Д. Тараненка на кафедрі захистили кандидатські дисертації 12 його учнів, серед них — як молоді співробітники кафедри, так і аспіранти з Африки, Індії, Чехословаччини. Його учні працюють у США, Канаді та інших країнах.

Багато уваги на кафедрі приділяється учбовому процесу. Розроблені та впроваджені нові дисципліни та курси. Серед них — вікова фізіологія, фізіологія збудливих тканин, електрофізіологія, нейроморфологія тощо. Під керівництвом В. Д. Тараненка та з його участю написані учбові посібники та розробки для студентів. Наукова робота, що проводиться на кафедрі, викликає великий інтерес у студентів, і багато з них уже на молодших курсах розпочинають працювати за тематикою кафедри.

У 1987 р. професор В. Д. Тараненко був призначений деканом біологічного факультету. Під його керівництвом і з його ініціативи відкрита кафедра гідробіології та загальної екології, відкрито нову спеціальність — "мікробіологія", збудовано нове приміщення віварію.

У 1994 р. професору В. Д. Тараненку присвоєно почесне звання соросівського професора, у 1997 р. нагороджено Почесною грамотою голови обласної адміністрації від імені Президента України. Протягом майже 20 років він очолював Одеське Фізіологічне товариство України, він був членом Центральної ради товариства, членом товариства біофізиків та нейрофізіологів.

Професор В. Д. Тараненко — автор понад 150 наукових праць, декількох винаходів та раціоналізаторських пропозицій.

Основні наукові праці присвячені функціональній організації міжнейронної взаємодії в корі головного мозку та механізмам коркової пароксизмальної електричної активності.

В. Д. Тараненко помер 31 грудня 1999 р. в Одесі.

Пр.:

Реакции нейронов изолированной полости слуховой коры мозга кошки на внутрикорковое раздражение / Тараненко В. Д., Рабцевич М. А. // Нейрофизиология. — 1982. — Т. 14, № 1. — С. 85-93; Реакции нейронов изолированной полоски ассоциативной коры (поле 5) мозга кошки на внутрикорковое раздражение / Тараненко В. Д., Кошайова К. // Физиол. журн. — 1983. — Т. 29, № 2. — С. 168-175; Влияние нембутула на реакции торможения нейронов изолированной полоски коры мозга кошки, вызванные внутрикорковым раздражением // Нейрофизиология. — 1984. — Т. 16, № 2. — С. 147-152; Первичные тормозные реакции нейронов хронически изолированной полоски слуховой коры мозга кошки на внутрикорковое раздражение / Тараненко В. Д., Рабцевич М. А., Семик Л. И. // Там же. — С. 152-161; Функциональное взаимодействие нейронов в коре головного мозга // Физиол. журн. — 1987. — Т. 33, № 1. — С. 38-46; Распространение возбуждения в верхних (I — III) слоях изолированной полоски слуховой коры мозга кошки / Тараненко В. Д., Кирьявова Т. Х. // Нейрофизиология. — 1988. — Т. 20, № 4. — С. 546-553; Реакции нейронов изолированной полоски коры головного мозга, находящихся в состоянии судорожного возбуждения, на одиночные электрические раздражения / Тараненко В. Д., Лопанцев В. Э. // Там же. — С. 198-204; Особенности возбуждения и торможения в нейронах теменной ассоциативной коры при стимуляции ассоциативных ядер таламуса / Тараненко В. Д., Тимофеев И. В. // Там же. — 1991. — Т. 23. — С. 529-536; Изменения ответоспособности нейронов теменной ассоциативной коры на стимуляцию ассоциативных ядер таламуса во время развития в них торможения / Тараненко В. Д., Тимофеев И. В. // Там же. — 1992. — Т. 24, № 2. — С. 198-207.

Літ.:

Одес. гос. ун-т, 1865 — 1990. — С. 107; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 163-165; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. І. Сьомік

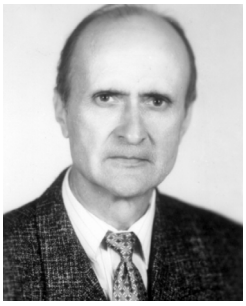

ТАРАНЕЦЬ Валентин Григорович

Мовознавець, фахівець з німецької мови

В. Г. Таранець народився 7 червня 1938 р. у с. Писарщина Полтавської обл. у сім'ї селянина-колгоспника.

З 1945 р. навчався в Гриньківській семирічній школі, а згодом — у Криворудській середній школі на Полтавщині, яку закінчив у 1955 р. Два роки працював на різних роботах у колгоспі в с. Гриньки. У 1957 р. вступив до Одеського державного інституту іноземних мов і в 1962 р. закінчив Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова за спеціальністю "німецька, українська мова та література". Після навчання був залишений в університеті на посаді викладача кафедри німецької філології університету.

Наукову роботу в університеті виконував у Лабораторії експериментальної фонетики під керівництвом професора Т. О. Бровченко. З 1967 р. у Ленінградському університеті працював над кандидатською дисертацією під керівництвом професора Л. Р. Зіндера. 21 грудня 1972 р. захистив в ЛДУ дисертацію на тему "Звательная интонация в немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование)", опоненти — професор Л. О. Шишкова, доцент Н. Д. Світозарова.

У 1974—1975 рр. В. Г. Таранець перебував на стажуванні в Берлінському університеті, де під керівництвом професора Г. Лінднера виконав велику експериментальну роботу на матеріалі німецької та української мов. З цього часу став працювати в галузі діахронічної фонології. Консультантом з докторської дисертації був професор Л. Р. Зіндер. 24 квітня 1983 р. В. Г. Таранець представив у Київському університеті докторську дисертацію на тему "Енергетична структура мовленнєвих одиниць" (опоненти — професори Н. Ф. Нікітіна, Л. І. Зубкова, В. І. Перебийніс, провідна установа — Ленінградський університет).

З 25 серпня 1962 до 31 грудня 1997 р. працював в Одеському університеті на посадах: викладача німецької мови, старшого викладача і виконуючого обов'язки завідувача кафедри іноземних мов, завідувача кафедри німецької філології (до 31 грудня 1997 р). З 6 лютого 1978 р. до 20 червня 1986 р. працював деканом факультету романо-германської філології Одеського університету. З січня 1998 р. В. Г. Таранець — завідувач кафедри іноземних мов Одеської національної юридичної академії.

В. Г. Таранець вважає себе представником Санкт-Петербурзької фонологічної школи, яку започаткував академік Л. В. Щерба. Вчителями

були професор Л. Р. Зіндер, Т. О. Бровченко, Н. Д. Світозарова. Всі роки виконував наукову роботу в Лабораторії експериментальної фонетики Одеського університету.

У навчальній роботі читав лекційні курси: теоретичної фонетики німецької мови, вступ до германського мовознавства, історії німецької мови; керував науковою роботою студентів та аспірантів. Під його керівництвом 8 аспірантів захистили кандидатські дисертації. Із суспільної праці необхідно назвати участь у Спеціалізованих радах із захисту кандидатських дисертацій в Одеському та Харківському університетах, редагування часопису "Мова" (Одеський університет) та відгуків із германської філології (Чернівецький університет). Виступав офіційним опонентом із захисту кандидатських та докторських дисертацій, рецензував монографії О. І. Бондаря, В. В. Левицького, О. А. Жаборюка. Був членом Вченої ради Одеського університету. В. Г. Таранець працює завідувачем кафедри української та іноземних мов Української Академії державного управління при Президентові України (Одеська філія).

Пр.:

Энергетическая теория речи. — 2-е вид. —К.; Одесса: Вища шк., 1981; Також. — Regensburg, 1997; К вопросу о взаимодействии физических характеристик речевой интонации: (На материале восклицательных фраз нем. языка) // Интонация. — К., 1978. — С. 194-200; Структура складу в германських мовах // Мовознавство. — 1980. — №2. — С. 36-41; Происхождение понятия числа и его языковой реализации: (К истокам индоевроп. праязыка). — Одесса, 1992; Рефлекси індоєвропейського *k^w- в слов'янських мовах // Слов'ян. зб. — Одеса, 1996. — Вип. 1. — С. 79-83.

Літ.:

Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 137; Одес. держ. юрид. акад. — С. 105; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ТАРАСЕВИЧ
Лев Олександрович

Мікробіолог, патолог, імунолог, академік Академії наук України

Л. О. Тарасевич народився 14 лютого 1868 р. у м. Тирасполі. Закінчив Новоросійський університет у 1891 р., потім вчився у Військово-медичній академії у Петербурзі. Завершив медичну освіту в Парижі у 1897 р.

Л. О. Тарасевич працював у Київському університеті (1898–1900 рр.), у Пастерівському інституті в Парижі (1900–1902 рр.). Викладав у Новоросійському університеті (1902–1907 рр.). Був професором Вищих жіночих курсів у Москві і медичного факультету МДУ (1918–1924 рр.).

Л. О. Тарасевич — один з організаторів першої в Росії станції з контролю бактеріальних препаратів (1918). Заснував та очолював Державний інститут народної охорони здоров'я ім. А. Пастера (1920–1927 рр.). Очолював Вчену медичну раду здоров'я Наркомздраву РРФСР (1918–1927 рр.).

Л. О. Тарасевич був гарним педагогом. Свої лекції читав цікаво та змістовно. У 1902 р. опублікував роботу про гемолізини, виконану ним у лабораторії І. І. Мечникова. За цю роботу він отримав вчену ступінь доктора медицини. У 1908 р. вийшов підручник Л. О. Тарасевича "Начальный курс общей патологии", у 1912 р. під його редакцією з передмовою І. І. Мечникова вийшов тритомний підручник "Медицинская микробиология".

Професор Л. О. Тарасевич багато і плідно працював у галузі медичної мікробіології, епідеміології та імунології. Він вивчав походження гомолізинів, розробляв питання протиінфекційної вакцинації. Він був організатором вакцинації проти черевного тифу та холери в період першої світової війни. Сприяв впровадженню вакцинації проти туберкульозу.

Ім'я Л. О. Тарасевича було присвоєно Державному науково-дослідному інституту стандартизації та контролю медичних біологічних препаратів у Москві.

Помер Л. О. Тарасевич у 1927 році.

Пр.:

Биология и морфология возбудителя туберкулеза // Рус. архив патологии, клинической медицины и бактериологии. — 1900. — С. 1-22; К учению о гемолизинах // Там же. — 1902. — С. 1-16, 138-149; О причинах быстрой смерти иммунизированных чужой кровью животных под влиянием последующего внутривенного впрыскивания такой же крови / Тарасевич Л. А., Щастный С. М. // Рус. врач. — 1902. — № 31. — С. 117-119; Общая патология. — К.: Сотрудник, 1908; Общее учение об инфекции и иммунитете // Мед. микробиология. — 1912. — Т. 1. — С. 53-97; Работы И. И. Мечникова в области медицины и микробиологии // Природа. — 1915. — № 5. — С. 707-724; И. И. Мечников // Вестн. Европы. — 1916. — С. 175-192; Памяти И. И. Мечникова // "Борьба за науку" в царской России. — 1931. — С. 23-26.

Літ.:

Диатропов П. Тарасевич Л. А. // ЭСБРГ. — Т. 41, ч.7. — С. 46-30; Історія ОДУ за 100 р.; Биологи. Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984; УСЭ. — Т. 3. — С. 357; УРЕ. — Т. 11, кн.1. — С. 141; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 141; Тарасевич Лев Александрович // История дорев. России в дневниках и воспоминаниях. — М., 1985. — Т. 4, ч. 3. — С. 198-199; Hausmann. — S. 239-294; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Бурлака, М. С. Мішнаєвський

ТЕРЕНТЬЄВА Людмила Миколаївна

Філософ, фахівець в області логіки і методології науки

Л.М. Терентьєва народилася 20 березня 1935 р. у м. Богучарі Воронезької обл. (Росія). Батько Терентьєв Микола Іванович, учитель, учасник Великої Вітчизняної війни. Мати Клавдія Єгорівна — домогосподарка. Після закінчення в 1953 р. середньої школи № 3 м. Липецька з медаллю поступила на фізико-математичний факультет Воронезького педінституту, який

закінчила в 1958 р. З 1958 по 1962 р. працювала учителем фізики і математики в м. Холмську Сахалінської обл.

У 1963 р. поступила до аспірантури Іванівського педагогічного інституту на кафедру філософії (науковий керівник А.І.Уйомов, нині — професор ОНУ). З 1964 р. — продовжила навчання в ОДУ на кафедрі філософії, завідувати якою був запрошений її науковий керівник Уйомов А.І.

З 1967 р. після закінчення аспірантури Терентьєва Л.М. працювала на цій же кафедрі на посаді асистента, старшого викладача, доцента. У 1970 р. Л.М. Терентьєва захистила в ОДУ ім. І.І.Мечникова кандидатську дисертацію на тему: "Онтологічні передумови фізичної теорії і проблема оцінки їхньої складності".

Л.М. Терентьєва без відриву від педагогічної роботи підготувала й у 1994 р. захистила докторську дисертацію на тему: "Системно-параметричний аналіз структури і розвитку наукової теорії". Захист відбувся у раді Інституту системного аналізу Російської Академії Наук (м. Москва, опоненти — докор філософських наук, професор Л.Б. Баженов, доктор філософських наук, професор Н.Ф. Овчинніков, провідна установа — інститут філософії АН України).

В цей час Л.М. Терентьєва — професор філософського факультету ОНУ. Читає курси філософії науки, класичної логіки, метафізики аспірантам, магістрам і студентам філософського і природничонаукових факультетів. Нагороджена знаком "Відмінник освіти України". Член ученої ради філософського факультету і спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій по філософським спеціальностям ОНУ, член редколегії серії "Філософія" Вісника ОНУ ім. І.І.Мечникова.

У працях Л.М. Терентьєвої запропонована системно-параметрична реконструкція механізму взаємозв'язку філософії і науки, що дозволяє відповісти на запитання: "Як може і повинна працювати наука?" (М. Вартофський) для того, щоб зрозуміти й інше "Як може і повинна працювати філософія?"; експлікована специфіка передумовного відношення між філософією і наукою з метою дослідження проблеми демаркації філософських і наукових тверджень. Нею запропонована системно-параметрична модель наукової теорії, а також класифікація онтологічних струк-

турних передумов фізичної теорії. Запропоновано новий вимір закону пропорційності маси й енергії; проведений структурно-онтологічний аналіз полеміки про статус "фізичної реальності" і обґрунтований перегляд оцінки полеміки В.Леніна з "енергетистами". Проведено системно-параметричну інтерпретацію основ квантової механіки, у термінах реляційного аналізу і синтезу, запропоноване нове розуміння квантово-кореляційних зв'язків.

У працях Л.М. Терентьєвої досліджується специфічно системна проблематика при аналізі структури і розвитку наукової теорії з використанням категоріального апарату параметричної загальної теорії систем і мови тернарного опису (МТО), розробленого А.І. Уйомовим і його школою. У подвійному системному моделюванні досліджена еволюція принципів відносності і додатковості, обґрунтований зв'язок принципу релятивізму з якістю локальності об'єктів доквантової фізики. Л.М. Терентьєва дійшла висновку про те, що немає онтологічних основ для синтезу квантової механіки і теорії відносності. Розвиток наукової теорії представлено як закономірне прагнення системи згодом перейти в стан системного "реляційного колапсу", у термінах якого проводиться аналіз "замкнутої теорії" В. Гейзенберга.

В області логіки в працях Л.М. Терентьєвої досліджується системна проблематика силогістики Арістотеля, проведено системний аналіз фігур простого категоричного силогізму, вірогідність силогістичного висновку, проведене дослідження аксіоми простого категоричного силогізму з погляду сучасної онтології, у рамках двоїстого системного моделювання досліджене співвідношення дедукції й індукції.

Л.М. Терентьєва є постійним учасником наукових конференцій "Сучасна логіка: проблеми теорії, історії і застосування в науці", які проводяться щорічно Санкт-Петербурзським державним університетом. Л.М. Терентьєва проводить дослідження по удосконаленню методики ігрового навчання на заняттях по класичній логіці, метафізиці і філософії науки. За курсом філософських і методологічних проблем науки підготувала й опублікувала: 1) Системно-параметричний аналіз структури та розвитку наукової теорії (К.,1991); 2) Філософські семінари (Одеса, 1992); 3) Філо-

софія науки. Програма курсу, семінарські заняття, задачі, питання, література (Одеса, 2004).

Лекції і семінарські заняття Л.М. Терентьєвої по-справжньому цікаві і високо ціняться студентами. Розробка технологій методики ігрового навчання — одна з центральних тем у творчості Л.М. Терентьєвої.

Пр.:

Интеллектуальная игра в обучении / Філософські проблеми гуманізації освіти. — Одеса: Студія "Негоціант", 2004; Игровые технологии обучения логической способности суждения // Проблеми викладання логіки і дисциплін логічного циклу: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2004.

Літ.:

Алексеев П.В. Философы России XIX-XX столетий: Биографии, идеи, труды. — М.: Акад. проспект, 2002; Логика: Библиогр. справочник. — СПб., 2001. — С. 391-392;

О. В. Чайковський

ТИМЧЕНКО Іван Юрійович

Математик, механік, історик математики

І. Ю. Тимченко народився 10 лютого 1863 р. в Одесі в родині відомого мецената Ю. В. Тимченка. У 1885 р. він закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету з золотою медаллю за роботу "Определение азимута Покровской церкви на Одесской астрономической обсерватории". Вчителями І. Ю. Тимченка в університеті були відомі вчені О. К. Кононович, І. В. Слешинський. Під впливом І. В. Слешинського початковий інтерес Івана Юрійовича до астрономії змінився потягом до математики, зокрема до теорії функцій.

У 1886 р. І. Ю. Тимченко склав іспит на ступінь магістра чистої матема-

тики. З 1888 р. він читав лекції в університеті на правах приват-доцента з курсів розрахунку лишків та застосування його до теорії визначення інтегралів, засад теорії аналітичних функцій, теорії еліптичних функцій та ін.

У 1892 р. І. Ю. Тимченко написав та надрукував у "Записках Новороссийского общества естествоиспытателей" роботу "Основания теории аналитических функций. Ч. 1: Исторические сведения о развитии понятий и методов, лежащих в основании теории аналитических функций". 18 грудня 1899 р. ця робота була захищена як магістерська дисертація. Друга частина книги так і не була надрукована. Труд включав аналіз формування теорії функцій від вчених Давньої Греції до XVIII ст.

Для удосконалення знань І. Ю. Тимченко був командированый у Математичну підкомісію Міжнародної комісії з викладання математики в школі (1890 та 1904 рр.). У 1892, 1893, 1896 рр. його командирували за кордон з вченою ціллю. В університеті в ці роки він читав курси аналітичної геометрії, історії математики, надрукував кілька статей з історії давньогрецької математики.

З 1888 р. І. Ю. Тимченко був членом Математичного відділення Новоросійського товариства природознавців, а в 1914–1922 рр. — його головою, активно виступав з доповідями на засіданнях, друкував статті в "Вестнике опытной физики и элементарной математики". Одним з визначних досліджень того періоду стала публікація передмови та великих коментарів до російського перекладу книги І. Гейберга "Послания Архимеда к Эратосфену о некоторых теоремах механики" (1909). Іваном Юрійовичем підготовлено російське видання книги Ф. Кеджорі "История элементарной математики с указаниями на методы преподавания" (1910).

І. Ю. Тимченко був прекрасним лектором. Одним із перших він почав використовувати при читанні теоретичних курсів приклади з теорії математики. Крім того, він глибоко розробляв методику викладання математики в школі, читав математику та механіку на Вищих жіночих курсах.

У 1914 р. І. Ю. Тимченка було призначено екстраординарним професором кафедри чистої математики, у 1917 р. він завідував кабінетом математики ІНУ. У 1918 р. вчений був удостоєний звання заслуженого ординарного професора.

У 1918 р. в Одесі було створено Комітет з організації політехнічного інституту. І. Ю. Тимченко розробив проект-положення про інститут, був головою учбово-програмної комісії Комітету.

17 вересня 1918 р. відкрився Одеський політехнічний інститут. І. Ю. Тимченко став його проректором, а з 25 серпня 1919 до осені 1920 р. був ректором інституту (посаду залишив через хворобу). Після реорганізації університету І. Ю. Тимченко став професором Фізико-математичного інституту та математичних кафедр Інституту народної освіти. У 1923—1928 рр. він очолював науково-дослідну кафедру математики Інституту математики та механіки і секцію геометрії на цій кафедрі.

В ІНО І. Ю. Тимченко керував предметною комісією з математики, яка відала питаннями викладання цієї науки, заснував першу в Одесі кафедру історії та методики математики, одночасно був завідувачем кафедри геометрії. У 1921—1930 рр. він читав курси теорії ймовірностей, історії математики та ін.

З 1930 р. І. Ю. Тимченко став на чолі кафедри геометрії та механіки ІНО, у 1931–1932 рр. — геометрії та механіки у Фізико-математичному інституті, у 1930 р. керував Одеською філією Науково-дослідного інституту математики та механіки в Харкові.

З 1933 р. професор І. Ю. Тимченко приступив до роботи у відновленому Одеському університеті та до 1936 р. був деканом математичного факультету. У 1933–1938 рр. читав курси історії математики, теорії ймовірностей, геометрії, проективної геометрії. В ці роки він очолював кафедри математики, фізики, хімії та математики в Одеському педагогічному інституті, технічних вузах Одеси.

Після 1917 р. І. Ю. Тимченко працював одним з редакторів одеських наукових журналів: “Ученые записки высшей школы г. Одессы” (1921–1922 рр.), “Журнал науково-дослідних кафедр Одеси” (1923–1924 рр.), математичної серії “Трудів ОДУ”, де надрукував оригінальну роботу з історії логарифмів. Іван Юрійович брав участь у складанні першого видання Великої радянської енциклопедії, де надрукував статтю про Ар-

хімеда. Крім того, вчений очолював Одеське відділення Російського товариства любителів світознавства.

У 1938 р. у віці 75 років Іван Юрійович Тимченко був заарештований за сфабрикованими звинуваченнями і тільки навесні 1939 р. звільнений "за відсутністю доказів". Арешт та рік у в'язниці остаточно підірвали здоров'я вченого. Він помер 30 серпня 1939 р.

Пр.:

Определение азимута Покровской церкви на Одесской астрономической обсерватории. — Одесса, 1886. — 11 с.; Основания теории аналитических функций. Ч. 1: Исторические сведения о развитии понятий и методов, лежащих в основании теории аналитических функций. — Одесса: Шульце, 1899. — XV, 655 с.; Аналитическая геометрия: Конспект лекций, читанных в 1925/1926 уч. г. — Одесса, 1925. — Ч. 1. — 206 с.

Літ.:

Одесская жизнь: [О защите диссертации И. Ю. Тимченко] // Одес. новости. — 1899. — 18 окт.; Циммерман В. А. Отзыв о трудах приват-доцента И. Ю. Тимченко // ЗИНУ. — 1914. — Вып. 6, офиц. отд. — С. 27-33; Наука и науч. работники СССР. — С. 421; Белозеров С. Е. О некоторых вопросах теории аналитических функций // Тр. Ин-та истории естествознания и техники. — 1956. — Т. 15. — С. 177-178, 192-193; Лейбман Э. Б. Математическое отделение Новороссийского общества естествоиспытателей (1876-1928) // Ист.-мат. исследования. — М., 1961. — Вып. 14. — С. 402-403; Українська математична бібліографія, 1917-1960. — К.: Изд-во АН УРСР, 1963. — 382 с.; Киро С. Н. И. Ю. Тимченко: (К 100-летию со дня рождения) // Вопр. истории естествознания и техники. — 1964. — Вып. 17. — С. 123-126; История отеч. мат. — Т. 4, кн. 2; Історія ОДУ за 100 р. — С. 276, 282-283, 285; Одесский политехнический институт: Крат. ист. очерк (1918-1968). — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1968. — 224 с.; Тимченко Иван Юрьевич // Бородин. Биогр. словарь. — С. 476; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 117-120; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

І. В. Шепельська

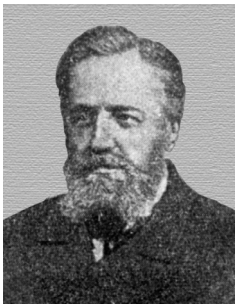

ТИХОМАНДРИЦЬКИЙ Матвій Олександрович

Математик

М. О. Тихомандрицький народився 17 січня 1844 р. у м. Києві. Його батько, Олександр Микитович, був ординарним професором кафедри чистої, а потім прикладної математики університету св. Володимира.

У 1848 р., коли батька призначили на посаду інспектора Головного педагогічного інституту, вся родина Тихомандрицьких переїхала до Санкт-Петербурга. Там Матвій Олександрович отримав домашню початкову і середню освіту. Коли у 1860—1861 рр. його батько був на посаді помічника попечителя Казанського учбового округу, він відвідував у Казанському університеті публічні лекції з хімії у О. М. Бутлерова, з технології — у Л. О. Чугаєва, з механіки і астрономії — у В. О. Котельникова.

У серпні 1861 р. склав вступний іспит до Санкт-Петербурзького університету. М. О. Тихомандрицького зарахували до математичного відділення фізико-математичного факультету. Будучи студентом 4-го курсу, він за твір на задану факультетом тему "О параболическом интерполировании" отримав золоту медаль. Восени 1865 р. після складання іспитів за 3-й і 4-й курси Матвія Олександровича затвердили у ступені кандидата.

У 1866 р. він почав навчатися в Інституті інженерів шляхів сполучення, але незабаром його залишив, щоб працювати. У 1867 р. він отримав місце вихователя у Санкт-Петербурзькій другій прогімназії. Склавши на початку січня 1873 р. в університет іспит на звання магістра, він почав працювати над дисертацією. У вересні 1873 р. М. О. Тихомандрицького зарахували штатним викладачем математики до другого реального училища. У наступному році він почав викладати математику у п'ятій прогімназії. Залишивши реальне училище, М. О. Тихомандрицький у вересні 1876 р. став позаштатним репетитором в Інституті інженерів шляхів спо-

лучення з аналізу і аналітичної механіки. На цій посаді він працював до 1883 р., тобто до переходу до Харківського університету.

18 жовтня 1876 р. після публічного захисту у Санкт-Петербурзькому університеті дисертації "О гипергеометрических рядах" (офіційні опоненти — О. М. Коркін, Є. І. Золотарьов, неофіційні — П. Л. Чебишов, Ю. В. Сохоцький, К. О. Плоссе). М. О. Тихомандрицького удостоїли ступеня магістра чистої математики. У березні 1878 р. його зарахували до Міністерства народної освіти для збору матеріалу з училищної статистики.

З 1 січня 1879 р. М. О. Тихомандрицький — приват-доцент Санкт-Петербурзького університету. В університеті читав курс лекцій з теорії еліптичних функцій. У 1880 — 1881 рр. він також викладав стереометрію, тригонометрію та аналітичну геометрію на Вищих жіночих курсах (Бестужевських) у Санкт-Петербурзі.

У лютому 1883 р. М. О. Тихомандрицького обрали Радою імператорського Харківського університету штатним доцентом кафедри чистої математики, але він продовжував викладати у Санкт-Петербурзькому університеті та Інституті інженерів шляхів сполучення до закінчення учбового року.

З кінця серпня 1887 р. він почав читати лекції з вищої алгебри, диференціального числення і теорії аналітичних функцій у Харківському університеті. Весною Матвія Олександровича відрядили за кордон на рік і чотири місяці, де він слухав лекції у Берлінському, Лейпцігському університетах і Сорбоні. Перебуваючи у Парижі, Матвій Олександрович написав докторську дисертацію "Обращение гиперэллиптических интегралов", яку успішно захистив у Харківському університеті у листопаді 1885 р. Після захисту його затвердили у ступені доктора чистої математики. У тому ж 1885 р. він також викладав алгебру, диференціальне і інтегральне числення у Харківському практичному технологічному інституті, де працював до 1898 р.

Після запровадження нового уставу у 1884 р. М. О. Тихомандрицького перевели із штатних доцентів у приват-доценти. У грудні 1885 р. його призначили екстраординарним, а у липні 1888 р. — ординарним профе-

сором кафедри чистої математики. Після 25-річної викладацької діяльності М. О. Тихомандрицького залишили на службі ще на 5 років.

У липні 1898 р. виповнилось 30 років учбової роботи Матвія Олександровича, але він продовжував читати лекції до кінця осіннього семестру, а у січні 1898 р. подав заяву про звільнення. Перебуваючи у відставці, М. О. Тихомандрицький закінчив видання складеного ним "Систематического каталога книг фундаментальной библиотеки императорского Харьковского университета по отделению наук физико-математических, чистых и прикладных". Восени 1899 р. М. О. Тихомандрицький подав заяву про прийняття його на роботу до Харківського університету. Прохання його задовольнили, і у липні 1900 р. він став позаштатним ординарним професором кафедри чистої математики. Незабаром Матвію Олександровичу доручили читати лекції професора М. Ф. Ковальського, (який на той час помер), з нарисної геометрії, вступу до аналізу, інтегрального числення. Повернувшись до університету, М. О. Тихомандрицький склав і надрукував продовження "Систематического каталога ...", в якому містилися відомості про книги того ж відділення, що надійшли у 1898—1901 рр.

У 1902 р. Матвія Олександровича на його прохання звільнили з роботи і він поїхав за кордон на лікування. З жовтня 1903 р. він відновив читання лекцій у Харківському університеті. Більш ніж за 20 років своєї діяльності у Харківському університеті М. О. Тихомандрицький прочитав 16 різних курсів. Більшість з них були літографовані і згодом опубліковані. Ним вперше викладались спеціальні курси теорії гіпереліптичних інтегралів і теорії абелевих інтегралів, а також курс теорії ймовірностей, опублікований у 1898 р., але розроблений і читаний М. О. Тихомандрицьким ще у 1887 р. Найбільш суттєвим з курсів, які розробив і викладав в університеті Матвій Олександрович, був курс з теорії еліптичних інтегралів і еліптичних функцій, виданий у Харкові в 1895 р. і удостоєний у 1897 р. премії ім. В. Я. Буняковського.

Крім наукової і педагогічної діяльності, М. О. Тихомандрицький займався громадською роботою. Співробітничав з журналами: протягом 1881—1882 рр. з "Jahrbuch uber die Fortschritte der Mathematik", 1897—

1901 рр. з "Revue scmestriele", передаючи першому звіти про статті і книги з математики, що з'явилися у Росії за звітний період, а у другому — реферати про повідомлення Харківського математичного товариства, членом якого він був і в "Протоколах" якого друкував свої праці. У 1901 р. разом з О. М. Ляпуновим, В. А. Стекловим його відрядили до Полтави на святкування 100-річчя з дня народження М. В. Остроградського. Він брав участь у роботі XI з'їзду російських природознавців і лікарів у 1902 р. Плідна діяльність М. О. Тихомандрицького була відзначена орденами св. Анни 2-го ст., св. Станіслава 2-го ст., св. Володимира 3-го ст. У 1906 р. він отримав звання заслуженого професора Харківського університету.

У 1913 р. М. О. Тихомандрицький переїхав до Одеси і влаштувався на роботу в Новоросійському університеті. В "Отчете о состоянии и деятельности Новороссийского университета за 1913 г." є запис про те, що колишнього позаштатного заслуженого ординарного професора імператорського Харківського університету, дійсного статського радника, доктора математики М. О. Тихомандрицького прийняли до числа приват-доцентів імператорського Новоросійського університету по кафедрі математики.

У Новоросійському університеті Матвій Олександрович викладав аналітичну геометрію, спецкурси з загальної теорії кривих і поверхонь і вперше в Одесі — з теорії абелевих інтегралів. Тут він розробляв основи аналітичної геометрії, перебуваючи під впливом ідей Р. Ф. Кагана. Результати наукових досліджень друкував у "Записках Новороссийского университета". У 1915 р. М. О. Тихомандрицький став членом Математичного відділення Новоросійського товариства природознавців, виступав з повідомленнями на його засіданнях.

Останні роки життя Матвій Олександрович перебував у Криму, куди переїхав з Одеси у 1917 р. Там він брав активну участь у створенні Кримського (Таврійського) університету. Після його відкриття у 1918 р. М. О. Тихомандрицький працював у ньому ординарним професором кафедри математики, читав перший вітчизняний курс нескінченних визначників і геометричні курси. М. О. Тихомандрицький був одним із засновників Кримського математичного товариства (1919). Крім викладацької і орган-

ізаційної праці, Матвій Олександрович займався науковими дослідженнями. Це знайшло своє відображення у “Записях математического кабинета Крымского университета”.

8 лютого 1921 р. М. О. Тихомандрицький помер.

Пр.:

Современное состояние теории абелевых интегралов // Зап. мат. каб. Крым. ун-та. — 1919. — Т. 1. — С. 41-43;

Літ.:

ЭСБЕ. — Т. 65. — С. 289; Биогр. словарь СПб. ун-та. — Т. 2. — С. 275-178; Список лиц ... на 1905 г. — С. 1208; на 1907 г. — С. 729; на 1914 г. — С. 499; М. А. Тихомандрицкий // Физико-математический факультет Харьковского ун-та за первые сто лет его существования (1805 — 1905): В 3 ч. — Харьков, 1908. — Ч. 1/2. — С. 37-41, 195-207; Ч. 3. — С. 33-38; Очерк педагогической и научной деятельности // Зап. мат. каб. Крым. ун-та. — 1921. — Т. 2. — С. XX-XXXII; М. А. Тихомандрицкий // Биогр. словарь деятелей естествознания и техники. — М., 1958. — Т. 2. — С. 274; Мат. в СССР за 40 лет. — Т. 2. — С. 680; История отеч. мат. — Т. 3. — С. 566, 595; Т. 4, кн. 2. — С. 616; Бородин. Биогр. словарь. — С. 477; Бородин. Выдающиеся математики. — С. 501; М. А. Тихомандрицкий // История механики в России. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 198; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 125-128; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

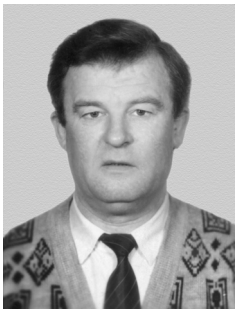

ТИХОНЕНКО Микола Якович

Математик

М. Я. Тихоненко народився 26 квітня 1942 р. на хуторі Чапаєва Біляївського району Одеської обл. у сім’ї колгоспників. З 1949 до 1959 р. навчався в Морозівській початковій, Іллінській семирічній та Гниляківській середній школах. По закінченні середньої школи вступив на математичне відділен-

ня фізико-математичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Університет закінчив у грудні 1964 р. У тому ж році за рекомендацією Вченої ради механіко-математичного факультету став аспірантом при кафедрі математичної фізики. У зв'язку зі службою в рядах Радянської Армії його перебування в аспірантурі перерива-лося на рік, до 1966 р. Аспірантуру М. Я. Тихоненко закінчив у жовтні 1968 р. По закінченні аспірантури був залишений на роботі в Одеському державному університеті: в жовтні 1968 р. зарахований асистентом кафедри математичного аналізу, в червні 1970 р. обраний старшим викладачем цієї ж кафедри.

У червні 1970 р. М. Я. Тихоненко захистив кандидатську дисертацію "Наближена факторизація в теорії інтегральних рівнянь з ядрами, які залежать від різниці аргументів". У вересні 1970 р. він був призначений заступником декана механіко-математичного факультету, на цій посаді працював до листопада 1974 р. У вересні 1974 р. М. Я. Тихоненко став доцентом кафедри математичного аналізу, на цій посаді перебував до вересня 1985 р. У лютому 1976 р. Вченою радою механіко-математичного факультету Миколу Яковича обрано на посаду декана механіко-математичного факультету, факультет він очолював до січня 1987 р. У вересні 1985 р. перейшов на посаду доцента кафедри обчислювальної математики, якою він завідував до вересня 2000 р. У вересні 2000 р. він організував і очолив кафедру математичного забезпечення комп'ютерних систем.

У 1994 р. М. Я. Тихоненко успішно захистив докторську дисертацію "Наближений розв'язок крайових задач теорії аналітичних функцій та їх застосувань". А в червні 1999 р. ВАК України затвердив його у званні професора.

Науковим керівником Миколи Яковича був професор Ю. Й. Черський — один із провідних вчених у галузі інтегральних рівнянь типу згортки, сингулярних інтегральних рівнянь та крайових задач теорії аналітичних функцій. Наукові інтереси Миколи Яковича зосереджені в області розробки та обгрунтування методів наближення розв'язання інтегральних рівнянь, крайових задач теорії аналітичних функцій та наближення

функцій на дійсній осі відрізками рядів Фур'є та інтерполяційними багаточленами Лагранжа по базисних раціональних функціях. Ним розроблено загальний метод побудови особливостей розв'язків сингулярних інтегральних рівнянь з розривними коефіцієнтами, правими частинами та на кінцях розімкнених контурів, доведена збіжність методу наближеної факторизації наближеного розв'язання рівнянь типу згортки, обгрунтовано метод ортогональних багаточленів наближеного розв'язання сингулярних інтегральних рівнянь першого роду, запропоновано та обгрунтовано метод наближеного розв'язання сингулярних інтегральних рівнянь з розривними коефіцієнтами з визначенням оцінок похибок наближених розв'язків у просторах неперервних функцій, доведено аналог теореми Арцела-Асколі на дійсній осі та визначено властивості комутатора на дійсній осі, досліджено апроксимативні властивості відрізків рядів Фур'є та інтерполяційних багаточленів Лагранжа на дійсній осі по базисних системах раціональних функцій, установлено теореми типу Джонсона для відрізків рядів Фур'є по системі багаточленів Лагера, запропоновано та обгрунтовано скінченовимірні методи наближеного роз'язання лінійних рівнянь типу згортки. М. Я. Тихоненко — автор понад 150 наукових робіт.

Значну увагу вчений приділяє організації наукових досліджень та підготовці наукових кадрів. Він понад 25 років керує міським науковим семінаром "Загальна теорія наближених методів". Ним підготовлені один доктор та 16 кандидатів наук, із них 5 — з дальнього та ближнього зарубіжжя. Він був членом оргкомітетів багатьох республіканських та міжнародних наукових конференцій та симпозіумів, є членом редколегій ряду наукових математичних видань, зокрема: "Вісника Одеського університету", "Перспективи", "Крайові задачі для диференціальних рівнянь", "Researches on numerical methods of analysis and optimization", "Моделирование и математическое обеспечение информационніх систем".

За час педагогічної діяльності М. Я. Тихоненко читає основні та спеціалізовані курси, зокрема: математичний аналіз, крайові задачі теорії аналітичних функцій, функціональний аналіз, інтегральні рівняння, чисельні методи, загальну теорію наближених методів. Його лекції відрізня-

ються глибиною та простотою викладання матеріалу. Він читав лекції у Сорбонні, Тулонському університеті (Франція), Валенсійському університеті (Іспанія). Він постійно турбується про належне методичне забезпечення учбового процесу. Написав понад 30 різних учбових посібників, методичних вказівок тощо.

Як керівник механіко-математичного факультету Микола Якович зробив багато для його розвитку. У період його перебування на посаді декана механіко-математичний факультет зайняв провідні позиції в Одеському університеті в науці, підготовці наукових та педагогічних кадрів високої кваліфікації. За цей час було організовано дві нові ка-федри (оптимального управління та вищої математики), відкрито дві нові спеціальності: "Прикладна математика" та "Механіка". Кількість викладачів та студентів виросла майже втричі. Слід також відзначити його вміння готувати та підбирати кадри на керівні посади факультету.

Микола Якович користується великою повагою у співробітників та студентів факультету. Він — людина різноманітних інтересів: оволодів французькою мовою, цікавиться мистецтвом, культурним життям Франції, зі студентських років займається спортом — майстер спорту зі спортивної ходьби, неодноразовий чемпіон України серед студентів та володар Кубку України 1963 р. зі спортивної ходьби, був членом збірної України з легкої атлетики. Заслуги Миколи Яковича відзначені орденом "Знак Пошани" в червні 1981 р. У серпні 1984 року йому присвоє-но звання відмінника народної освіти України.

Пр.:

До наближеного розв'язку інтегральних та інтегро-дифереціальних рівнянь типу згор-тки в узагальнених функціях // ДАН УРСР. — 1972. — № 6. — С. 671-674; О прибли-женном решении сингулярних интегральных уравнений й краевих задач со сдвигом // ДАН СССР. — 1976. — Т. 120, №2. — С. 138-141; О методе приближенной факторизации // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. — 1976. — №4. — С. 74-86; Приближенное решение двухэлементных краевых задач со сдвигом // Укр. мат. журн. — 1977. — Т. 29, №1. — С. 77-88; Приближенные методы теории краевых задач со сдвигом // Теория функций, функцион. анализ и их приложения. — 1980. — Вып. 33. — С. 124-132; Методи решения краевых задач теории аналитических функций. — К., 1980. — 87 с.; К приближенному решению двусторонних краевнх задач со сдвигом и их

приложений // Диф. уравнения. — 1994. — Т. 30, № 9. — С. 1658-1667; О рядах Фурье по системам рациональных функций на вещественной оси и некоторые приложения // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. фіз.-мат. наук. — 1998. — Вип.2. — С. 127-137.

Літ.:

Одес. гос. ун-т, 1865 — 1990. — С. 95; Очерки развития науки в Одессе. — С. 20; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

П. В. Керекеша, А. П. Нечаєв

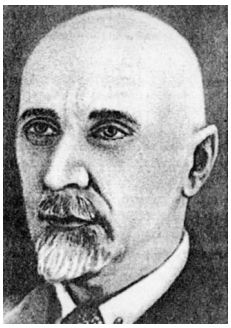

ТІЗЕНГАУЗЕН Михайло Михайлович

Патологоанатом

М. М. Тізенгаузен народився у 1877 р. у Ризі. У 1897 р. вступив на медичний факультет Московського університету, який закінчив із відзнакою у 1902 р.

26 жовтня 1902 р. молодий лікар був зарахований до штату Новоросійського університету та був допущений до виконання обов'язків помічника прозектора по кафедрі патологічної анатомії. У цей час нововідкритий медичний факультет не мав повного складу учбово-допоміжних закладів: деякі з них, як більша частина клінік, ще не були добудовані та повністю обладнані. При створенні кафедри патологічної анатомії у 1902 р. всі зусилля були скеровані на організацію патолого-анатомічного музею та наукової бібліотеки. Кафедра виникла не на пустому місці. Одеська школа патологоанатомів формувалася під впливом видатних фахівців другої половини XIX ст. — Г. М. Мінха (1835–1896 рр.), який обладнав при прозектурі Старої міської лікарні гістологічну лабораторію. Йому наслідував доктор медицини М. О. Строганов (1842–1894 рр.) — активний учасник створення медичного факультету ІНУ. У 1902 р. учень М. О. Строганова Ч. І. Хенцинський (1857–1916 рр.) створив кращу в Росії прозектуру. Інститут патологічної анатомії очолював професор Д. І. Ки-

шенський, який обіймав цю посаду до 1919 р. Насущною задачею інституту було обладнання кафедри та викладання патологічної анатомії студентам.

М. М. Тізенгаузен з притаманною йому німецькою акуратністю та обов'язковістю включився в процес організації бактеріологічних досліджень, досліджень під мікроскопом та паталогоанатомічних розтинів: були придбані 24 мікроскопи, причому для мікрофотографування — мікроскоп та камера Цейса; з Парижа виписані автоклав, термостати; інструменти були придбані в Москві від фірми "Ф. Швабе"; іноземні керівництва з патологічної анатомії, атласи і ін. були виписані від Г. Фока з Лейпціга: російські книги були куплені в одеському відділенні магазина "Нового времени". Великі труднощі у викладанні створювала відсутність музейних колекцій. Це частково усувалося тим, що на початку необхідні експонати доставляли від Ч. І. Хенцинського. Поступово колекція анатомічного музею виросла до 200 експонатів у 1902 р., до 2306 — у 1914 р.

З самого початку діяльність Інституту патологічної анатомії була дуже доброзичливо зустрінута серед колег, особливо з боку професора Московського університету М. Н. Никифорова, який пожертвував кафедрі близько 1000 мікроскопічних препаратів з патологічної анатомії, нормальної гістології та ембріології, 150 різних книг з медицини. Професори того ж університету В. Ф. Снєгірьов та Ф. І. Синіцин подарували 30 та 17 препаратів. Багато експонатів було подаровано співробітниками університету та практичними лікарями.

М. М. Тізенгаузен подарував музею та бібліотеці інституту 2 томи праці М. І. Пирогова "Начала общей военно-полевой хирургии" та 3 його фотопортрети. Помічник проректора М. М. Тізенгаузен на початку своєї викладацької діяльності допомагав професору Д. П. Кишенському у проведенні практичних занять з патології, гістології.

Роботу в прозектурі Михайло Михайлович сполучав з науковою діяльністю. Протягом 1905 р. він успішно склав іспити на ступінь доктора медицини. З 1908 р. докторант М. М. Тізенгаузен обіймав посаду проректора, а у 1910 р. захистив докторську дисертацію "К вопросу об этно-

логии опухолей. Опыты с пересадкой зародышевой ткани". Після захисту він був призначений прозектором Інституту патологічної анатомії та зарахований до числа приват-доцентів кафедри патологічної анатомії. З 1911 р. він вів обов'язковий курс практичних занять з техніки розтинів та патологоанатомічної діагностики, а також необов'язковий курс патологічної анатомії центральної та периферичної нервової системи, вів практичні заняття з патологічної гістології.

На період літніх канікул 1914 р. М. М. Тізенгаузен був відряджений за кордон для знайомства з діяльністю патологічних інститутів, університетів та лікарень Німеччини. Через війну, що почалася, він не зміг вчасно повернутися до Росії. Оголошений ним курс патології статевих органів університет відмінив.

За новим штатом Міністерства народної освіти 1914 р. були перерозподілені посади, після чого посада М. М. Тізенгаузена набула назви штатного прозектора.

Після від'їзду Д. І. Кишенського за кордон у 1919 р. М. М. Тізенгаузена обрано завідувачем кафедри патологічної анатомії і в якості професора він читав лекції студентам. Після реорганізації університету у 1920 р. М. М. Тізенгаузен став завідувачем секції патологічної анатомії дослідницької кафедри морфології та фізіології Укрнауки в м. Одесі, головою третьої предметної комісії, очолював кафедру патологічної анатомії Одеського медичного інституту, був головою бібліотечної комісії інституту.

Всі роки роботи в ІНУ М. М. Тізенгаузен сполучав із викладацькою діяльністю на Одеських Вищих жіночих медичних курсах. У 1912 р. він був обраний завідувачем кафедри анатомії курсів та обіймав цю посаду до 1920 р., коли курси були злиті з медичним факультетом.

М. М. Тізенгаузен очолював кілька наукових товариств: з 1926 р. — Одеське відділення Українського товариства патологів, з 1925 р. — Одеське товариство ендокринологів. Він був дійсним членом Товариства російських лікарів при ІНУ, з 1920 р. — членом ради Одеського епідеміологічного товариства.

Професор М. М. Тізенгаузен — автор понад 20 друкованих наукових

праць, присвячених морфології злоякісних пухлин, патологічній анатомії інфекційних захворювань (чуми, висипного тифу, грипу, епідеміологічної жовтухи) та ін. Значну частину своїх наукових досліджень вчений присвятив найбільш складному відділу патології — пухлинам. Ці дослідження стали цінним внеском в онкологічну літературу.

Під час Великої Вітчизняної війни він, як велика кількість професорів, залишився в Одесі та був залучений до роботи за фахом. Окупанти відновили заняття в університеті Трансністрії, до якого був приєднаний медичний факультет. М. М. Тізенгаузен очолив кафедру патологічної анатомії. Він займався науковою діяльністю, намагаючись не заглиблюватися в політичні питання.

При відході з Одеси окупанти вивезли вченого — німця за національністю — до Німеччини, і у 1944 р. він помер у Зальцбургу.

Пр.:

К вопросу о пересадке зародышевой ткани // Рус. врач. — 1908. — № 25; Тератома мозжечка и опухоль от нервной ткани большого серповидного отростка в одном и том же случае / Тизенгаузен М. М., Кишенский Д. П. // Мед. обозрение. — 1910.— № 19; Патологическая анатомия чумы / Тизенгаузен М. М., Корнман И. Е. // Чума и холера в Одессе в 1910 г. — Одесса, 1911; К казуистике первичных раков печени // Мед. обозрение. — 1913. — № 7.

Літ.:

Список напечатанных научных трудов, вышедших из патолого-анатомического института за время заведования проф. М. М. Тизенгаузена, 1921 — 1927 гг. // Одес. мед. журн. — 1927. — № 1/6. — С. X-XII; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 251; Видные ученые Одессы. — Вып. 7. — С. 54-57; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 54-56; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Самодурова

ТІКТІН Георгій Ісаакович

Юрист, економіст

Г. І. Тіктін народився у липні 1880 р. у родині юриста в м. Одесі. У 1898 р. закінчив Рішельєвську гімназію, після чого вступив на юридичний факультет Новоросійського університету. У студентські роки особливу увагу приділяв вивченню політичної економії та фінансового права. Його вчителями були професори Р. М. Орженцький та С. І. Іловайський.

Високоосвічений вчений, що володів кількома європейськими мовами, Г. І. Тіктін рано зайнявся науковою діяльністю. Його перші публікації, присвячені проблемам фінансового права, з'явилися у 1903—1905 рр. У 1906 р. Григорій Ісаакович був залишений в університеті для підготовки до професорського звання по кафедрі фінансового права. Одночасно він почав педагогічну діяльність. З 1907 до 1922 р. він викладав законознавство та політекономію в училищі торговельного мореплавства; з 1910 до 1920 р. — фінансове право, політекономію та статистику на Вищих жіночих курсах. Особливу увагу Г. І. Тіктін привернув до себе, коли в 1912 р. видав значно перероблений та доповнений посібник з фінансового права свого вчителя С. І. Іловайського, який був оцінений як найкращий у дореволюційній Росії.

Г. І. Тіктіна довго не допускали до складання магістерського іспиту через участь у політичних акціях. Лише в 1917 р. він отримав таку можливість. Після складання іспиту та отримання ступеня магістра політичної економії та фінансового права його було зараховано приват-доцентом кафедри фінансового права ІНУ. З 1918 р. він також працював у політехнічному інституті доцентом кафедри фінансової науки економічного факультету.

Під час реорганізації вищої школи, що почалася у 1920 р., Г. І. Тіктін взяв активну участь у становленні Гумобіну, куди були переведені юри-

дичний факультет університету та економічний факультет політехнічного інституту. Через рік він став одним з фундаторів Одеського інституту народного господарства. З перших днів його існування Георгій Ісаакович — професор кафедри науки про фінанси та декан факультету зовнішньоторговельних відносин (з 1923 р. реорганізованого у економічний факультет). Одночасно він працював в Одеському сільськогосподарському інституті (1922–1923 рр.) та робітничому університеті (1930–1934 рр.).

З 1931 р., після ліквідації інституту народного господарства, Г. І. Тіктін перейшов до інститутів харчової промисловості та інженерів водного транспорту, де він завідував кафедрою фінансів та обліку економічних факультетів. У першому він був ще й деканом економічного факультету. Того ж року він почав працювати завідувачем кафедри фінансів, грошей та кредиту в Одеському кредитно-економічному інституті.

Коли у 1933 р. був відновлений Одеський університет, Г. І. Тіктін став штатним професором економічного факультету, де працював до його скасування у 1935 р. У вересні 1935 р. кваліфікаційна комісія затвердила Г. І. Тіктіна у вченому званні професора. У березні 1941 р. ВАК присвоїв йому вчений ступінь доктора економічних наук без захисту дисертації — на підставі подання Одеського кредитно-економічного інституту.

У серпні 1941 р. евакуювався до Саратова, працював там у кредитно-економічному інституті, до якого в листопаді приєднався Одеський інститут. Восени 1942 р. він був запрошений на посаду штатного професора Московського планового інституту у Самарканд. Після реевакуації цього інституту Г. І. Тіктін працював у Ленінградському плановому інституті (1943–1944 рр.).

Після повернення до Одеси у 1944 р. Г. І. Тіктін був запрошений завідувати кафедрою політекономії ОДУ, але через хворобу не зміг розпочати роботу. Помер професор Г. І. Тіктін у січні 1945 р.

Г. І. Тіктін — крупний фахівець у галузі теорії фінансів. Ним надруковано понад 30 праць, деякі з них отримали численні рецензії у російській та зарубіжній пресі. У них відзначалося, що його доробок є видатним явищем у фінансовій літературі. Пізніші праці вченого розцінювалися як новий напрямок у цій галузі. Поряд з теоретичними роз-

робками Г. І. Тіктін займався практичною діяльністю, беручи участь у різноманітних комісіях: 1921–1922 рр. він був головою Особливої комісії з підготовки матеріалів до Генуезької конференції; у 1927–1930 рр. був членом комісії з вивчення фінансових питань АН УРСР; у 1939–1941 рр. — членом секції фінансового права АН СРСР. З 1925 до 1945 рр. Г. І. Тіктін був членом Одеської міської ради, головою її бюджетної комісії. З 1930 р. він вів безперервну роботу у профкомі ОДУ.

На жаль, передчасна смерть не дозволила Г. І. Тіктіну здійснити всі його плани, деякі праці залишилися у рукописах.

Пр.:

Расходы г. Одессы в связи с общей теорией местных расходов. — Одесса, 1905; Финансовое право. — Одесса, 1912; Основные организационные принципы и системы публичного хозяйства. — Одесса, 1928. — 108 с.; Основні теоретичні проблеми динаміки публічного господарства: Спроба фінансово-наукового дослідження. — К., 1930. — 99 с.; Основы теории советских финансов. — К., 1938.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 379-380; Боровой С. Я. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — 383 с.; Очерки развития науки в Одессе. — С. 573-574; Одес. держ. екон. ун-т. — С. 13-14; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. Н. Левченко, Н. С. Тахтарова

ТКАЧЕНКО Григорій Володимирович

Ботанік, фізіолог рослин

Г. В. Ткаченко народився 6 лютого 1903 р. у с. Синявка Чернігівської обл.

Початкову освіту він отримав в церковно-приходській школі, працював з батьком у кузні до 1922 р. Навчався у Чернігівському сільськогосподарському інституті (1921–

1926 рр.). Після закінчення інституту Г. В. Ткаченко став аспірантом Харківського державного університету. Закінчивши аспірантуру, він успішно захистив кандидатську дисертацію у 1936 р., а у 1938 р. йому було присвоєно наукове звання доцента. У той час він працював у педагогічному інституті у Кривому Розі.

З жовтня 1941 р. по травень 1945 р. Григорій Володимирович був на військовій службі. У 1941—1942 рр. він працював начальником штабу окремого саперного батальйону, інструктором Північно-Кавказького військового округу, був слухачем центральних курсів комскладу при головному управлінні продовольчого постачання Червоної Армії. Подальші три роки Г. В. Ткаченко працював інспектором Головного управління матеріальних резервів при Раднаркомі СРСР у званні капітана інтендантської служби. З цієї посади він і був демобілізований.

Повернувшись до мирного життя, Григорій Володимирович з травня 1945 до червня 1948 р. працював заступником директора Львівського педагогічного інституту. Після того, як протягом року він був директором Мелітопольського педагогічного інституту, його призначили ректором Ужгородського університету. На цій посаді він працював до 1956 р., коли перейшов до докторантури у Московському державному університеті на три роки. У 1959 р. Г. В. Ткаченко захистив докторську дисертацію на тему “ Біологія цвітіння і запліднення винограду у Закарпатті”. У тому ж році його обрали завідувачем кафедри фізіології рослин і дарвінізму Ужгородського держуніверситету. Григорій Володимирович завжди був справжнім фахівцем, вдумливим експериментатором, хорошим лектором. У 1959—1960 рр. Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР він був командирований для читання лекцій до Бухарестського університету.

З серпня 1961 р., коли він був обраний за конкурсом завідувачем кафедри фізіології рослин, і до кінця життя Григорій Володимирович працював на біологічному факультеті ОДУ. Його наукова діяльність була пов’язана із вивченням фізіолого-біохімічних реакцій рослин винограду на використання фізіологічно-активних речовин, мікроелементів, фосфорних добрив. Але вивчав він і особливості різних плодових культур,

займався розробкою проблем алелопатії тощо. Всього ним підготовлено і надруковано більше 50 наукових робіт.

Близько 18 років Григорій Володимирович був незмінним керівником студентського наукового гуртка при кафедрі фізіології рослин. Тільки за час роботи в ОДУ він підготував 10 кандидатів наук, був вимогливим, дуже доброзичливим, знаючим науковим керівником багатьох аспірантів і пошукачів як з Одеси, так і з інших міст України та світу. Серед тих, кому він дав путівку у наукове життя, — доценти В. Т. Коваль (що став завідувачем об'єднаної кафедри ботаніки), Г. А. Швець, С. Г. Коваленко (ОДУ), В. Г. Кур'ята (Вінниця), М. В. Москов, І. Д. Чернишов (Херсон), А. П. Дикань (Сімферополь) та інші. З 1962 р. Г. В. Ткаченко був науковим керівником Ботанічного саду ОДУ.

Він ніколи попри велике наукове навантаження не стояв осторонь громадського життя. З 1961 р. протягом 9 років він був деканом біологічного факультету, брав активну участь у роботі Всесоюзного ботанічного товариства, керував методологічним семінаром професорів і викладачів факультету, читав багато лекцій вчителям міста і області, виступав з лекціями і доповідями на Днях науки у колгоспах і радгоспах Одещини, був членом багатьох міністерських комісій із перевірки наукової роботи різних вузів країни. Його лекції відзначалися глибоким змістом, насиченістю фактичним матеріалом. Приваблювала його скромність, інтелігентність, уважність і якась внутрішня сила, порядність.

Серед найулюбленіших захоплень Г. В. Ткаченка було рибальство, якому він віддавався з радістю і яке, напевно, допомагало знімати стреси, на які таке багате життя.

Помер Григорій Володимирович від інфаркту 24 вересня 1979 р., похований на Таїровському кладовищі.

За сумлінну працю він був нагороджений орденом "Знак Пошани", медалями "За трудову відзнаку", "За перемогу над Германією у Великій Вітчизняній війні", "За доблесну працю на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна".

Дружина Г. В. Ткаченка, М. Г. Кожура, — кандидат біологічних наук,

довгий час працювала на кафедрі морфології та систематики рослин, а син, В. Г. Ткаченко, — кандидат фізико-математичних наук, захистив кандидатську дисертацію з фізики.

Пр.:

Влияние омолаживающей обрезки персика на рост плодов и накопление в них сухих веществ и органических кислот / Ткаченко Г. В., Коваль В. Т. // Науч. докл. высш. шк. — 1966; Динамика содержания углеводов в побегах виноградной лозы на протяжении года / Ткаченко Г. В., Швец Г. А. // Физиология и биохимия культурных растений. — 1972. — Т. 4, вып. 5; Динамика содержания лигнина в побегах винограда на протяжении годичного цикла развития / Ткаченко Г. В., Швец Г. А. // Прикладная ботаника и интродукция растений. — М.: Наука, 1973.

Літ.:

Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 173-175; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, Г. А. Швець

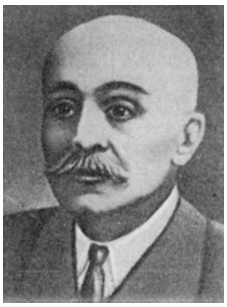

ТОМСОН Олександр Іванович

Відомий мовознавець-фонетист, член-кореспондент АН СРСР

О. І. Томсон народився 22 травня 1860 р. поблизу Дерпту (нині Тарту) у Ліфляндській губ. (тепер Естонія). Закінчив Петербурзький університет у 1882 р., далі продовжував навчання в Москві в академіка П. Ф. Фортунатова. Магістерську дисертацію "Лингвистические исследования" захистив у 1887 р., докторську дисертацію "Историческая грамматика армянского языка г. Тифлиса" — у 1891 р.

У травні 1897 р. О. І. Томсон був запрошений у Новоросійський університет екстраординарним професором, а з січня 1899 р. став ординарним професором кафедри порівняльного мовознавства, якою завідував 35 років,

до 1932 р., коли за власним бажанням вийшов на академічну пенсію. Кафедра О. І. Томсона незмінно зберігалася, витримавши всі вузівські реорганізації 1920—1930-х рр. Читав курси і проводив практичні заняття з порівняльної граматики індоєвропейських мов, санскриту, загального мовознавства, слов'янознавства (в останньому курсі фактично викладалася старослов'янська мова). Для потреб курсу загального мовознавства О. І. Томсон організував кабінет експериментальної фонетики, перший в Україні, де проводив учбові заняття й наукові дослідження. Цей кабінет існує в Одеському університеті досі. Для того ж курсу опублікував двома виданнями підручник "Общее языкознание" (Одеса, 1906; 1910). Був підготовлений, але не був виданий український переклад цього підручника, що став чільною працею вченого.

О. І. Томсон активно займався науковою роботою, вивчаючи різні рівні мови — від фонетики до синтаксису. Опублікував 56 наукових робіт. У 1913 р. АН нагородила його за наукову діяльність золотою медаллю. О. І. Томсон друкував праці у вітчизняних виданнях — "Записках Новороссийского университета", "Летописи Историко-филологического общества", "Ученых записках Одесской высшей школы", "Записках історико-філологічного відділу ВУАН"; у російських — "Русском филологическом вестнике", ЖМНП, "Известиях АН"; у німецьких — "Archiv fьr slavischen Philologie", "Indogermanische Forschungen".

У своїх порівняльно-історичних студіях вчений широко залучав матеріали слов'янських, германських, балтійських, класичних, іранських мов, вірменської мови, якими вільно володів. Улюблена сфера дослідів О. І. Томсона — фонетика, як синхронічна, передусім експериментальна, так і діахронічна. Фонетика становить найбільший розділ і в його підручнику "Общее языковедение", який відіграв визначну роль у поступі загальної фонетики, теоретичних розробок фонетичних проблем і зокрема напрямків та методики експериментальних фонетичних досліджень, у яких О. І. Томсонові належить піонерська роль. У галузі української фонетики аналізував процеси переходу *е* та *о* в *і*, виділяючи тут і стадію дифтонгізації, також ствердіння губних, генезис твердості приголосних перед *е, и*. Експериментально обґрунтував дифтонгічну вимову російського

голосного *ы*. Сумлінність та докладність наукових студій О. І. Томсона виразно ілюструються його словами, сказаними в лекції: "Я п'ятнадцять років працюю над тим, як вимовляється складний звук *щ*" (свідчення С. Савицької). Слід зазначити й те, що О. І. Томсон, на жаль, заперечував фонологічну теорію й поняття фонеми.

Розробляв також проблеми походження слов'янських мов, смислового наповнення та функціонування відмінків, зокрема родового і знахідного. Визначною заслугою О. І. Томсона є те, що він фактично став одним із зачинателів наукового вивчення вірменської мови, присвятивши їй, окрім своєї докторської дисертації, ще ряд статей. Маючи полеміку з М. Я. Марром ще під час захисту докторської дисертації, О. І. Томсон до схилу літ не прийняв марризму, проголошеного з середини 20-х рр. прапором радянського мовознавства, і відверто говорив про це в лекціях студентам, відстоюючи позиції порівняльно-історичного мовознавства.

Помер Олександр Іванович Томсон 27 листопада 1935 р. в Одесі.

Пр.:

Общее языковедение. — Одесса, 1906; 2-е изд. — 1910; Die Erweichung und Erhдrtung der Labiale im Ukrainischen zur Frage ьber die Erhдrtung der Konsonanten vor *e, и* // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН. — Кн. 13/14. — С. 253-263; О дифтонгизации *е, о* в украинском языке // Сб. ОРЯС. — 1928. — Т. 101, № 3. — С. 318-322; Замітки про південноукраїнське *і* з *о, е* // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. — 1929. — Кн. 23. — С. 25-26.

Літ.:

Бернштейн С. Б. А. И. Томсон: (К пятилетию со дня смерти) // Рус. яз. в шк. — 1941. — № 1. — С. 80-84; Букатевич Н. И. К столетию со дня рождения профессора Александра Томсона // Изв. АН СССР. Отд. лит. и яз. — 1960. — Т. 19, вып. 6. — С. 551-553; АН СССР. — Т. 1. — С. 188; Булахов. — Т. 3. — С. 236-239; Бернштейн С. Б. Томсон Александр Иванович // Славяноведение в дорев. России. — С. 331; Иванова В. Ф. К 120-летию со дня рождения: Александр Иванович Томсон // Рус. речь. — 1980. — № 3. — С. 120-122; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Карпенко

ТОПЧІЄВ
Олександр Григорович

Географ, економіко-географ

О.Г.Топчієв народився 22 липня 1939 р. у сім'ї Григорія Пилиповича Топчія та Ганни Карпівни Новохатченко у селищі шахти 7-біс (нині місто Антрацит) на Луганщині. За тогочасними російськомовними "нормами" дітей записували "Топчієвими" або "Топчійовими", і лише молодша з його трьох сестер зберегла батьківське прізвище. Дитячі і шкільні роки минули у селищі Михайлівка (місто Ровеньки Луганської області). У 1956 р. з медаллю закінчив Михайлівську середню школу.

Протягом 1956-1961 рр. навчався на географічному факультеті Львівського державного (нині національного) університету імені Івана Франка, який закінчив з відзнакою за спеціальністю економіст-географ. Одержав направлення у відділ нової техніки Держплану України, але розпочав роботу на посаді молодшого наукового працівника проблемної лабораторії якісної оцінки земель, яка була організована зусиллями професорів І.М. Гоголєва та К.І. Геренчука при кафедрі фізичної географії Львівського університету. Цій лабораторії судилося стати першим в країні осередком по розробці проблем кадастрової оцінки земель. Друга така лабораторія була організована на географічному факультеті Московського університету. Таким чином саме географи змогли підняти проблему кадастрової оцінки земель з ідеологічного її небуття радянських часів. Протягом радянського часу земельний кадастр не вівся з ідеологічних забобонів: за соціалізму земля — всенародна власність; вона не може бути товаром, а відтак кадастрова оцінка земель — "буржуазні витівки". Лише з 1969 р. ця ідеологема була подолана, а в умовах незалежної України уряд кількаразово (1995-1997 рр.) прийматиме постанови щодо невідкладного введення державного земельного кадастру.

Протягом 1961-1966 рр. приймав участь у земельно-кадастрових дослід-

женнях регіону Українських Карпат, зокрема у польових експедиційних роботах з обстеження та картографування сільськогосподарських земель для потреб земельного кадастру. У 1966 р. побачила світ перша монографія про географічні основи земельного кадастру (Топчієв — заглавний автор), і в цьому ж році О.Г. Топчієв захистив кандидатську дисертацію за цією ж темою. Протягом 1996–1969 рр. працював асистентом і доцентом кафедри фізичної географії Львівського університету.

Восени 1969 р. перейшов на роботу в Одеський державний (нині національний) університет імені Іллі Мечникова, де працював доцентом, а з 1980 р. — завідувачем кафедри економічної та соціальної географії, деканом геолого-географічного факультету (1984–1985 рр.), проректором з наукової роботи (1985–1987 рр.).

Докторську дисертацію "Моделі просторової організації геосистем" захистив у квітні 1979 р. у Ленінградському університеті на спеціалізованій раді, яку очолював С. Б. Лавров — Президент географічного товариства Росії, і членом якої був видатний вчений Л. М. Гумільов.

Кафедра економічної та соціальної географії Одеського університету протягом 1980–1990-х років стала провідним центром географічної науки та підготовки фахівців-географів вищої кваліфікації. Коло наукових інтересів кафедри за цей час помітно розширилось та поглибилось. Поряд з традиційними краєзнавством та регіонознавством, географією населення та міських поселень, соціально-економічною картографією за безпосередньою участю О.Г. Топчієва формуються нові і новітні напрямки географічних досліджень: теорія та методологія географії, математичні методи і моделі в географії, методи і методики комплексних географічних і суспільно-географічних досліджень, геоінформаційні технології (ГІС-технології), геоекологія, регіональна економіка, планування регіонального розвитку, розроблення концепцій і програм сталого соціально-економічного розвитку регіонів і міст, морська географія.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років наукова робота кафедри зосередилась на проблемах математичної та теоретичної географії. У 1977 р. в Одесі відбувається III Всесоюзний симпозіум з теоретичної географії, організаторами якого були О.Г. Топчієв та Г.І. Швебс. У 1980 р.

в Одесі працює сесія комісії Міжнародного географічного союзу з математичної географії, на якій О.Г. Топчієва обирають дійсним членом цієї комісії (за тогочасною нормою — один представник від країни — СРСР).

Постійну увагу у своїй науковій діяльності О.Г. Топчієв приділяв соціально-економічному картографуванню, розробленню та складанню географічних карт і атласів. За його безпосередньою участю та під науковим керівництвом підготовлені та видані географічний атлас Одеської області (1992р., рукопис), економічна карта Одеської області (1996р.), Атлас Одеської області: До 70-річчя заснування (Одеса, 2002)., Одеська область: Географічний атлас: Моя мала батьківщина (К.: Мапа, 2002). У 2000 р. Указом Президента України створена Координаційна рада з розробки Національного атласу України, членом якої є проф. О.Г.Топчієв.

У 1992 р. за програмою міжнародного співробітництва кафедра одержала від географів Утрехтського (Голландія) університету комплект комп'ютерного обладнання, на базі якого була створена перша серед географічних факультетів і закладів України ГІС-лабораторія. Надалі викладач і науковці кафедри кількаразово стажувалися в університетах зарубіжжя (Голландія, США, Франція), оволоділи геоінформаційними технологіями та методиками електронного картографування, формування регіональних і тематичних географічних інформаційних систем (ГІС). На даний час ГІС-лабораторія функціонує у складі кафедри як її навчальний підрозділ.

Починаючи з 1993 р. на кафедрі започаткований новий для вітчизняної науки напрямок — регіоналістика, що охоплює регіонознавство, регіоналізацію України, регіональне планування, регіональну економіку, регіональну політику, регіональне управління та самоврядування. Протягом 1993–1995 рр. групою спеціалістів кафедри, облдержадміністрації, Одеського інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень була розроблена "Концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я" (науковий керівник проф. О.Г. Топчієв), яка була схвалена Кабінетом Міністрів України (постанова № 324, від 5 травня 1995 р.). Надалі (1996–1997 рр.) на основі цієї концепції великим колективом спеціалістів Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та Ав-

тономної Республіки Крим була розроблена "Програма соціально-економічного розвитку регіону Українського Причорномор'я.

У 1996 р. у новоствореному Одеському інституті державного управління (на той час — Одеський філіал Української академії державного управління) була створена кафедра регіональної економіки, яку за сумісництвом очолив проф. О.Г. Топчієв. У 1997 р. вийшов друком один із перших в Україні посібників з регіональної економіки "Теоретичні основи регіональної економіки" (автор — О.Г. Топчієв).

Кафедра економічної і соціальної географії Одеського національного університету була серед тих кафедр і наукових підрозділів, які першими в Україні утверджували географічний напрямок в екології — геоекологію. У 1996р. вийшов друком навчальний посібник проф. О.Г.Топчієва "Геоэкология: географические основы природопользования" (Одеса: Астропринт, 1996. — 392 с.) — один з перших підручників цієї нової дисципліни. Надалі курси геоекології поширились у деяких інших вузах.

У серпні 1998 р. на основі угоди між Молдовою, Румунією та Україною був сформований єврорегіон "Нижній Дунай" — міжнародна договірна структура, спрямована на активізацію прикордонного співробітництва на Нижньому Дунаї. Проф. О.Г. Топчієв приймав безпосередню участь в обґрунтуванні концепції формування єврорегіону та пріоритетних напрямків його функціонування і увійшов до складу координаційної ради по розробленню програми розвитку єврорегіону "Нижній Дунай". З цієї проблеми надалі ним були опубліковані численні аналітичні огляди, проведені дискусії, "круглі столи" та конференції регіонального і міжнародного рівня.

Значним міжнародним науковим проектом стала міжнародна програма екологічного порятунку Чорного моря, організована й фінансована Всесвітнім банком (США). Протягом 1994–1997 рр. у її складі розроблявся науковий проект "Програма інтегрованого менеджменту берегових зон Чорного і Азовського морів" із участю провідних фахівців усіх причорноморських країн — України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії та Румунії. У 1995 р. групою одеських і київських спеціалістів під науковим керівництвом проф. О.Г. Топчієва була підготовлена Національна

доповідь “Стан і перспективи інтегрованого менеджменту прибережними смугами морів в Україні”. А в 1997 р. під егідою ООН вийшла друком монографія, що являла собою Національну доповідь України: “Black Sea Environmental Priorities Study — Ukraine” (New-York, 1998). Ця робота підготовлена авторським колективом з участю О.Г.Топчієва.

Восени 1997 р. був проведений науковий симпозіум “Релігія — наука — екологія: Чорне море в кризі”, що мав надзвичайно високий рівень представництва. Серед його організаторів та безпосередніх учасників — глави багатьох церков (православної — Варфоломей I, англіканської — Джон Пергамонський, вищі церковні ієрархи всіх причорноморських країн), науковців (Ж.Кусто, вже покійний, та ін.), політиків (А. Гор, тогочасний віце-президент США та ін.). Наукова конференція була проведена у формі круїзу по Чорному морю з зупинками в кожній з причорноморських країн, зустрічами з державними діячами та екологічною громадськістю. Показово, що в Україні, що має найдовше морське узбережжя в Азово-Чорномоському басейні, були зроблені дві такі зупинки — у Ялті та в Одесі. У складі української делегації на цьому симпозіумі брав участь проф. О.Г.Топчієв.

Восени 1998 р. за розпорядженням Кабінету Міністрів України Одеська обласна державна адміністрація розпочинає розробку концепції та програми соціально-економічного розвитку субрегіону Українського Придунав’я у контексті формування єврорегіону “Нижній Дунай” та розв’язання численних питань прикордонного співробітництва України з Молдовою та Румунією. Під науковим керівництвом О.Г. Топчієва науковці кафедри за цією програмою науково-дослідних робіт опрацювали природно-ресурсний потенціал субрегіону, його населення та демографічну ситуацію, трудові ресурси та їх використання, соціальну інфраструктуру та сферу послуг Українського Придунав’я.

Екологічне оздоровлення придунайських озер та розв’язання численних соціальних проблем, пов’язаних із зростаючим господарським навантаженням та техногенним забрудненням Придунайського субрегіону, мала на меті міжнародна екологічна програма “Придунайські озера”, яка розроблялась під егідою TACIS з участю вітчизняних і зарубіжних

спеціалістів (2000–2002 рр.). Проф. О.Г. Топчієв у складі даного проекту очолював робочу групу з питань сталого соціально-економічного розвитку субрегіону і був науковим редактором заключного наукового звіту всього проекту.

Під егідою обласного управління екології та природних ресурсів великим колективом спеціалістів у 2000 р. була розроблена регіональна програма "Екологія — 2005" (науковий керівник проф. О.Г. Топчієв). Протягом 1999–2000 рр. за дорученням Кабінету Міністрів України для всіх областей та АР Крим розроблялись регіональні програми екологічної безпеки. Така робота була виконана для Одеської області групою фахівців різних одеських вузів і установ під науковим керівництвом проф. О.Г. Топчієва і вийшла друком під назвою "Регіональна програма екологічної безпеки. Одеська область" (2000 р.).

Після прийняття Закону України "Про програму формування національної мережі України в 2000–2015 рр.", який дещо пізніше був доповнений законом "Про екологічну мережу" (2004 р.), за дорученням Одеської обласної ради, під егідою Південного центру Національної Академії наук України наковці кафедри протягом 2002–2004 рр. розробляли програму формування регіональної екологічної мережі Одеської області та її ескізний проект (схему). Науковим керівником цього наукового проекту був проф. О. Г. Топчієв.

З 2000 р. розпочинається розроблення програм соціально-економічного розвитку м. Одеси. Спочатку це була програма розвитку міста на близьку перспективу "Одеса — 2005", пізніше вона переросла у програму сталого розвитку міста на найближчі 10 років (до 2012 р.). для розроблення цих програм була сформована координаційна рада, до складу якої увійшов проф. О.Г. Топчієв. Надалі була підготовлена концепція сталого розвитку Одеси, яка доповідалась громадському активу, широко обговорювалась у засобах масової інформації і була затверджена міською радою як офіційний документ.

На початку 2000-х років Указами Президента України була затверджена концепція державної регіональної політики та сформована комісія з адміністративно-територіального устрою України, до складу якої увій-

шов проф. О.Г.Топчієв. Для дослідження недоліків існуючої системи адміністративно-територіального устрою країни на базовому рівні кафедра за допомоги спеціалістів Одеської обласної ради протягом 2002-2003 рр. провела паспортизацію територіальних громад — сільських, селищних і міських рад Одеської області. Кожна з 550 територіальних громад регіону одержала докладну соціально-економічну характеристику за анкетою (паспортом), що містив кількасот питань і показників. Таке детальне обстеження територіальних громад здійснене вперше. Створена регіональна геоінформаційна система "ГІС — територіальна громада Одещини". Цю роботу виконали під керівництвом О.Г.Топчієва наукові співробітники та аспіранти кафедри.

З 1991 р. О.Г. Топчієв очолює спеціалізовану вчену раду при Одеському університеті з захисту дисертацій на вчений ступінь доктора географічних наук. За цей час на раді захищено понад 25 кандидатських та 5 докторських дисертацій. Проф. О.Г. Топчієв постійно керує аспірантами та докторантами, а також пошукувачами вчених ступенів без відриву від виробництва. Під його науковим керівництвом підготовлені 15 кандидатських і 3 докторських роботи, серед них аспіранти і докторанти із Сирії, Єгипту, Алжиру, Китаю, Молдови (Придністров'я). Опублікував понад 400 наукових робіт, серед яких 20 монографій, навчальних посібників та підручників. Читав курси лекцій у Сегедському (Угорщина), Гданському (Польща), Пекінському та Північно-Західному (КНР, Пекін і Сіань) університетах.

Проф. О.Г. Топчієв приймає активну участь у громадсько-політичному житті. У 1992–1994 рр. обіймав посаду першого заступника глави Одеської обласної адміністрації і за сумісництвом очолював університетську кафедру. Обирався віце-президентом Українського географічного товариства, член Вченої ради УГТ. Член редакційних колегій Географічної енциклопедії України та кількох географічних часописів. Член комісій Міжнародної географічної спілки з морської географії та математичних методів і моделей в географії.

Одружений, має дві доньки.

Пр.:

Основи методики земельного кадастру гірських районів: На прикладі Українських Карпат. — Львів, 1966; Польові географічні дослідження. — К., 1975; Терміни і поняття в економічній географії. — К., 1982; Економічна географія СРСР. — К., 1986; Пространственная организация географических комплексов и систем. — К.; Одесса, 1986; Изучение географических структур и текстур: Учебное пособие / А.Г. Топчиев, В.Н. Андерсон. — Одесса, 1987; Одесская область: Территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития. — Одесса, 1991; Одесса: Город-агломерация. Портово-промышленный комплекс. — Одесса, 1994; Геоэкология: Географические основы природопользования. — Одесса, 1996; Теоретичні основи регіональної економіки. — К., 1997; Ми — одесити. Експериментальний посібник / За заг. ред. С.В. Козицького. — Одеса: Маяк, 1997. — 320 с.; Географія Одещини: Природа, населення, господарство / Під заг. ред. О.Г. Топчієва. — Одеса: Астропринт, 1998. — 88 с.; Black Sea Environmental Priorities Study — Ukraine. — N — Y., 1998.; Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Одеська область / Наук. керівник О.Г. Топчієв. — Одеса, 2000. — 109 с.; Основи суспільної географії: Навч. посібник. — Одеса: Астропринт, 2001. — 560 с.; Історія Одеси / Гол. ред. В.Н. Станко. — Одеса: Друк, 2002. — 560 с.; Одеський регіон: Природа, населення, господарство: Навч. посібник. — Одеса: Астропринт, 2003. — 184 с.; Мій рідний край — Одещина: Підручник для 5 класу / О.Г. Топчієв, Л.П. Толкаченко. — Одеса: Ярослав, 2004. — 160 с.; Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: Навч.-метод. посібник / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк, З.В. Тітенко. — Одеса: Вид-во ОРІДУ АДУ, 2005. — 148 с.; Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. — Одеса: Астропринт, 2005. — 600 с.

Літ.:

Топчієв О.І. // Географічна енциклопедія України. — К., 1993. — Т. 3.; Краснопольский. Отечественные экономико-географы. — Т. 2. — С. 376; Видные ученые Одессы. — Вып. 7. — С. 38-45; Хто є хто в Україні. — К., 2001; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ТОЦЬКИЙ
Владлен Миколайович

Біохімік, генетик, академік АН вищої школи України

В. М. Тоцький народився 14 грудня 1936 р. у с. Остапківці Кам'янець-Подільської обл. (нині Хмельницької) в родині вчителів. У 1953 р. закінчив середню школу. З 1953 до 1959 р. навчався в Одеському медичному інституті. У 1959 — 1961 рр. — лікар сільської лікарні, у 1961-1964 рр. — аспірант кафедри біохімії Одеського медичного інституту.

У 1964 р. В. М. Тоцький захистив кандидатську дисертацію "Содержание АТФ и АТФазная активность органов и тканей белых крыс при раздельном и совместном действии на организм рентгеновских лучей, хлорэтиламинов и этиленаминов". Працював спочатку асистентом кафедри біохімії Одеського медичного інституту, а потім — старшим викладачем кафедри біохімії Одеського державного університету. 1967 — 1969 рр. — викладач Улан-Баторського університету Монгольської Народної Республіки. За допомогу в організації освіти на біологічному факультеті Улан-Баторського університету нагороджений медаллю "За доблестный труд". З 1970 р. В. М. Тоцький — доцент кафедри біохімії, а з 1973 до 1982 р. — декан біологічного факультету Одеського державного університету. З 1977 р. — завідувач кафедри генетики та дарвінізму, яку реорганізував у кафедру генетики та молекулярної біології.

У 1982 р. отримав ступінь доктора біологічних наук, дисертація "Мембранный транспорт некоторых коферментных витаминов" захищена в Інституті біохімії АН України. У 1983 р. отримав звання професора по кафедрі генетики та молекулярної біології. У 1982-1989 рр. обіймав посаду проректора з учбової роботи Одеського державного університету.

Круг наукових інтересів В. М. Тоцького досить значний. Його кандидатська дисертація була присвячена з'ясуванню впливів радіаційного оп-

ромінення, деяких хімічних сполук з радіоміметичною дією (хлоретиламінів і етиленімінів) та їх сумісної дії на енергетичний обмін тварин, у першу чергу, на вміст АТФ та активність клітинних АТФаз. Результатом зазначених досліджень були цікаві висновки про особливості механізмів біологічної дії проникаючої радіації та хімічних речовин — радіоміметиків, а також рекомендації автора щодо практичного використання цих діючих факторів як засобів лікування в онкології.

На кафедрі біохімії Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова В. М. Тоцьким вперше в СРСР розпочато дослідження по з'ясуванню механізмів мембранного транспорту вітамінів, вивченню змін проникливості біомембран до вітамінів за різних фізіологічних умов існування та пошуку шляхів корекції мембранного транспорту вітамінів за умови його порушення. Наслідком цих досліджень була публікація біля сотні робіт, серед них — дві монографії, одна з яких (Транспорт жирорастворимых витаминов — К.: Наук, думка, 1980) була відзначена премією ім. О. В. Паладіна АН України. Дослідження автора щодо механізмів мембранного транспорту нікотинової кислоти, нікотинаміду, ліпоєвої кислоти та інших вітамінів та коферментів були істотним внеском у вітчизняну вітамінологію, новим напрямком її розвитку. Особливої уваги заслуговують роботи В. М. Тоцького про порушення та можливі шляхи корекції мембранного транспорту вітамінів за гравітаційних перевантажень організмів. Зазначені роботи знаменували оригінальний напрямок досліджень в авіакосмічній біології та медицині.

Вже тоді автор звернув увагу на істотні генотипові відмінності мембранного транспорту біологічно активних сполук, що визначило подальший його інтерес до генетичних та молекулярногенетичних досліджень. На створеній ним кафедрі генетики та молекулярної біології виконуються цікаві дослідження з проблеми генетичних механізмів адаптації і становлення адаптивного гетерозису. Успішно з'ясовується роль окремих алельних генів в онтогенетичній та філогенетичній адаптації рослин і тварин. Методами традиційної і нетрадиційної селекції отримано перспективні для народного господарства генотипи солестійких форм ячменю, продуктивних в умовах посухи форм еспарцету, картоплі та інших

сільськогосподарських рослин. Для їх отримання успішно використовувались методи культури клітин рослинних об'єктів. Геноінженерними методами створено трансгенні рослини картоплі, стійкі до гліфосату, а також штами B. putida, здатні до надсинтезу метіоніну. Ефективність одного із штамів підтверджена отриманням авторського свідоцтва. В останні роки успішно з'ясовуються генетико-біохімічні механізми стійкості генотипів пшениць до збудників фузаріозу, бурої іржі та інших патогенів. Всього В. М. Тоцьким опубліковано понад 200 праць, з них 87 журнальних статей у вітчизняних та зарубіжних виданнях, три монографії, 10 навчальних посібників, а також перший український підручник з генетики.

В. М. Тоцький проявив себе здібним організатором науки та вихователем наукових кадрів. Під його керівництвом успішно виконуються наукові розробки з проблем генетичних аспектів адаптації і створення перспективних для народного господарства генотипів рослин, тварин і мікроорганізмів.

В. М. Тоцький протягом ряду років очолював експертну раду Міністерства освіти з біології, зараз є експертом науково-технічної ради МОН з напряму "Біологія, біотехнологія, харчування" Під керівництвом В. М. Тоцького виконано та захищено 13 кандидатських дисертацій, успішно завершуються ще три. В. М. Тоцький є науковим редактором журналу "Вісник Одеського національного університету. Серія Біологія", а також членом редколегії "Одеського медичного журналу". Член спеціалізованої ради Д 41.363.01 у Селекційно-генетичному інституті з 1998 р., експерт ВАК України — 2001/2003 рр.

В. М. Тоцький — досвідчений педагог і хороший лектор, він має високий рейтинг за анонімним анкетуванням студентів. Веде лекційні курси генетики з основами селекції, молекулярної біології, ряд спеціальних курсів. Є автором десяти навчально-методичних посібників для аспірантів і студентів. У 2002 р. було перевидано перший український підручник В. М. Тоцького, рекомендований Міністерством освіти та науки України студентам-біологам університетів. Це двотомне видання добре ілюстроване, написане гарною українською мовою на високому науковому рівні

і слугує студентам кращим сучасним посібником за вивчення генетики та молекулярної біології. З 1998 р. В. М. Тоцький — академік АН вищої школи України.

Пр.:

Транспорт жирорастворимых витаминов / Тоцкий В. Н., Халмурадов А. Г., Чаговец Р. В. — К.: Наук. думка, 1980; Мембранный траспорт коферментных витаминов и коферментов / Тоцкий В. Н., Халмурадов А. Г., Чаговец Р. В. — К.: Наук. думка, 1982; Згадуючи минуле, думаємо про майбутнє ... // Времена и годы. — Вып. 2. — С. 124 — 130; Генетика: Підручник для студ. біол. спец. ун-тів. — 2-е вид. — Одеса: Астропринт. — 2002. — 710 с.

Літ.:

Пристер Б. С., Фурман О. К., Бондарчук Н. Г. В. М. Тоцький — доктор наук // ЗНК . — 1981. — 16 січ.; Нові академіки АН вищої школи, обрані у 1998 році // Освіта. — 1998. — Груд. (№ 74/75); Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 176-179; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. Г. Гандірук

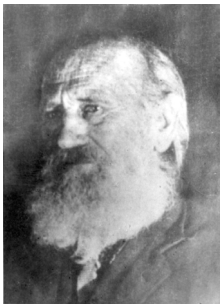

ТОЧИДЛОВСЬКИЙ Ігнатій Якович

Метеоролог, кліматолог, геофізик

Ігнатій Якович Точидловський народився в с. Прохоровому Тираспольського повіту Херсонської губ. 1 червня 1871 р. Середню освіту отримав в Ананьєві, де закінчив гімназію у 1887 р. У 1889 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчив у 1893 р.

Після закінчення університету за поданням свого вчителя О. В. Клосовського був зарахований лаборантом при фізичному факультеті, де виконував обов'язки лекційного лаборанта, проводив практичні заняття зі студентами математичного та природознавчого відділень, студентам-

медикам. Він завідував також господарською частиною геофізичної лабораторії.

З 1898 до 1922 р. І. Я. Точидловський паралельно з роботою в університеті викладав фізику і математику в середніх учбових закладах Одеси. За призначенням попечителя Одеського учбового округу він читав методику викладання фізики в середніх учбових закладах для людей з університетською освітою, які бажали стати вчителями, а також — лекції з фізики робітникам в Одеській міській аудиторії, де організував фізичний кабінет. Його перші публікації 1896 і 1897 рр. були вміщені в популярно-науковому журналі "Вестник опытной физики и элементарной математики".

Багато часу І. Я. Точидловський приділяв науковим дослідженням з програми магніто-метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету, де у 1906—1910 рр. він був штатним спостерігачем. Одночасно він склав магістерський іспит і у 1907 р. після прочитання двох пробних лекцій був зарахований на посаду приват-доцента кафедри фізики і фізичної географії університету. У 1912 р. І. Я. Точидловський захистив при Київському університеті магістерську дисертацію "Ночное лучеиспускание", у 1917 р. був обраний екстраординарним професором кафедри фізики і фізичної географії Новоросійського університету. У магістерській дисертації він встановив залежність цього явища природи від хмарності, часу заходу і сходу сонця, виявив наявність при безхмарному небі двох максимумів випромінювання.

У зв'язку з реорганізацією університету в післяреволюційний час на базі його природничого відділення і сільгоспкурсів, що існували в Одесі при Товаристві сільського господарства Півдня Росії, у 1918 р. був створений Одеський сільськогосподарський інститут. Професор І. Я. Точидловський був не тільки одним з організаторів цього інституту, але і його першим директором (1918—1922). З 1923 до 1932 р. він був професором фізики і метеорології інституту. У 1924 р. Комісією при Наркомосвіті України І. Я. Точидловський був затверджений у званні доктора геофізики. У 1927—1931 рр. він викладав фізику також в Одеському вечірньому університеті.

У період реорганізації Новоросійського університету від нього була відділена Одеська геофізична обсерваторія. Професор І. Я. Точидловський, який ще у 1917 р. обіймав посаду її директора, залишався на цьому посту до 1942 р. У червні 1941 р. він був тимчасово відряджений до Московської геофізичної обсерваторії, де захворів і 24 лютого 1942 р. помер.

Професор І. Я. Точидловський належить до одеської наукової школи геофізиків-метеорологів, яка була створена в Новоросійському університеті професором О. В. Клосовським. Він оприлюднив 62 наукові праці з питань кліматології і метеорології, у тому числі сільськогосподарської. І. Я. Точидловський займався також проблемою формування зародкових елементів туманів і хмар, зливових опадів, теплопровідністю грунтів. У 1927—1928 рр. він оприлюднив ряд праць про клімат Одеси, де вперше звів результати 60-річних спостережень з дня відкриття (1866) метеостанції в приміщенні Новоросійського університету по вул. Дворянській, 2. Оригінальні роботи "Воздухолетание" і "Воздухоплавание", які він оприлюднив в Одесі в 1923 р.

Професор І. Я. Точидловський був активним організатором наукових досліджень і неабияким адміністратором. У Геофізичній обсерваторії він разом з учнем і послідовником М. М. Акимовичем організував синоптичну групу, яка з 1928 р. і дотепер складає синоптичні карти погоди. Він відновив в обсерваторії роботу відділу земного магнетизму.

Професор І. Я. Точидловський багато часу приділяв викладацькій роботі, читав лекції з фізики, математики, метеорології, кліматології в університеті, в сільськогосподарському інституті, в середніх учбових закладах.

Його донька Т. І. Акимович наслідувала наукову спадщину батька, працювала в Одеській гідрометеорологічній обсерваторії, була професором гідрометеорологічного інституту.

Пр.:

Краткое руководство к практическим занятиям по физике / Точидловский И. Я., Вайсберг Б. П. — Одесса, 1901. — 369 с.; Ливни в Одессе // Тр. метеорол. сети юго-запада России. — Одесса, 1908. — С. 185-222; Образование зародышевых элементов тумана и облаков // ВОФЭМ. — 1908. — Т. 39, № 6. — С. 122-130; Основатель и первый

заведующий магнито-метеорологической обсерватории имп. Новороссийского университета заслуженный профессор А. В. Клоссовский // Ежегодник магнито-метеорол. обсерватории. — 1908. — С. 9-12; Научная деятельность проф. Н. Д. Пильчикова. — Одесса, 1909. — 12 с.; Подъемы метеорографа на змеях в международные дни 1910 года / Точидловский И. Я., Аганин М. А. — Одесса, 1910. — 13 с.; Метеорологические, магнитные и электрические измерения в течение трех суток около прохождения кометы Галлея через диск Солнца / Точидловский И. Я., Станкевич В. А., Аганин М. А. — Одесса: Техник, 1910. — 9 с.; Ночное лучеиспускание. — Одесса: Техник, 1912. — 162 с.; Что можно в школе сделать и показать по физике. — Одесса: Госиздат Украины, 1922. — 238 с.; Воздухолетание. — Харьков; Одесса: Госиздат УССР, 1923. — 56 с.; Воздухоплавание. — Одесса: Госиздат Украины, 1923. — 42 с.; Клімат м. Одеса: Витяг з 60-річних спостережень з 1866 до 1925 // Вісті Одес. с.-г. ін-ту. — 1926. — Вип. 2. — С. 111 — 115; Краткий очерк климата г. Одессы // Югоклимат: Сб. по вопр. акклиматизации растений и животных. — Одесса, 1928. — Ч. 3. — С. 1-7; Очерк климата Одессы / Точидловский И. Я., Пальчинский В. О. // Пробл. макроклиматологии и микроклиматологии. — Одесса, 1935. — С. 7-29; Робота Одеської геофізичної обсерваторії за останні 20 років // Вісн. метеорології та гідрології. — 1938. — №1. — С. 53-58.

Літ.:
Амброз Ю. О. Точидловський Гнат Якович // Геогр. енциклопедія України. — Т. 3. — С. 301; Точидловський Ігнатій Якович // Вчені вузів Одеси. — Ч. 1, вип.1 — С. 84-87. Краснопольский. — Т. 2. — С. 378; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Амброз

ТРАЧЕВСЬКИЙ Олександр Семенович

Історик

О. С. Трачевський народився у 1838 р. у Ставрополі у купецькій родині. Вчився у гімназії у Ставрополі. У 1860 р. закінчив історико-філологічний факультет Московського університету. Його вчителями були С. М. Соловйов і С. В. Єшевський. Після закінчення університету він викладав різні історичні предмети в кандидатських класах московського

Миколаївського інституту та у Тифліській гімназії. У 1868 р. захистив магістерську, а у 1877 р. — докторську дисертації. Магістерська робота " Польское бескоролевье по прекращении династии Ягеллонов 1572—1573" висвітлювала польські події в контексті загальноєвропейської історії, відносин Східної і Центральної Європи. За докторську дисертацію "Союз князей и немецкая политика Екатерины II, Иосифа II, Фридриха II, 1780—1790 гг." О. С. Трачевський отримав Уваровську премію. Дослідження написане на базі оригінальних російських джерел із московського архіву Міністерства закордонних справ. О. С. Трачевський одним із перших широко застосував російські архівні матеріали для вивчення історії Західної Європи.

Після захисту дисертації О. С. Трачевський перейшов до Новоросійського університету. Невдовзі, у 1878 р., він був обраний ординарним професором кафедри загальної історії. Читав курси нової, новітньої історії, історії Давнього Сходу. Ним написаний ряд підручників з російської та загальної історії, які декілька разів перевидавалися. В одеський період він опублікував велику кількість статей російською, німецькою і французькою мовами, головним чином — про міжнародну політику епохи Великої французької революції. За прикладом німецьких вчених О. С. Трачевський вирішив видавати книжки з новітньої історії європейських держав, враховуючи інтереси російських читачів. Проте йому вдалося підготувати тільки один том подібної серії.

Разом із жінкою О. С. Трачевський активно працював у галузі педагогічної науки, створив в Одесі Нову школу і став організатором жіночих курсів. Він належав до істориків ліберального напрямку, входив до числа видних діячів Паризької російської школи, мав зв'язки з представниками соціалістичних груп, через що зазнав в Одесі репресій у 1884 р., перебував під негласним наглядом поліції. Вийшовши у відставку в 1890 р., він переїхав до Санкт-Петербурга, де став приват-доцентом Петербурзького університету. У цей період він видав у "Сборниках" історичного товариства два томи документів із паризького і петербурзького архівів "Дипломатические сношения России с Францией в эпоху Наполеона". Впродовж багатьох років О. С. Трачевський приділяв значну увагу соціо-

логічним та теоретичним проблемам історичної науки, як публіцист він активно відгукувався на події міжнародного життя. У Новоросійському університеті він став одним із засновників вивчення історії Великої французької революції.

Помер О. С. Трачевський у 1906 р. у Петербурзі.

Пр.:

Польское бескоролевье по прекращении династии Ягеллонов. — М., 1869; Союз князей и немецкая политика Екатерины II, Фридриха II, Иосифа II, 1780 — 1790. — СПб., 1877; Современные задачи исторической науки // ЗИНУ. — 1879. — Т. 27; Немецкий вопрос во Франции при Людовике XIV // Там же. — 1880. — Т. 31; Международная политика в эпоху Людовика XIV // ЖМНП. — 1888.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 202-206; Носков Н. А. А. С. Трачевский: По поводу 35-летия ученой и обществ. деятельности // Наука и жизнь. — № 3/4. — С. 745-752; Круковский А. В. А. С. Трачевский (1838-1906) // Ист. вестн. — 1906. — № 9. — С. 886-889; Сватиков С. Г. Опальная профессура 80 гг. // Голос минувшего. — 1917. — № 2. — С. 69-71; Бузескул. — Ч. 1. — С. 132-136; Куза Л. Г. Трачевский Александр Семенович // Славяноведение в дорев. России. — С. 331-332; Очерки развития науки в Одессе; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 218; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. Б. Дьомін

ТРЕТЬЯК Олександр Іванович

Математик

О. І. Третьяк народився 18 вересня 1947 р. в м. Тирасполі (Молдова). Батьки жили і працювали вчителями в с. Тернівка Тираспольського р-ну: батько Іван Потапович — вчителем російської мови і літератури, мати Лідія Олександрівна — вчителькою початкових класів. У 1961 р. О. І. Третьяк закінчив семирічну

школу в с. Тернівка, а в 1965 р. він закінчив зі срібною медаллю середню школу с. Паркани і одночасно фізико-математичну школу при педагогічному інституті в м.Тирасполі. У тому ж 1965 р. О. І. Третьяк вступив до механіко-математичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова і закінчив його в 1970 р. за фахом "математика,обчислювальна математика".

У 1970 — 1973 рр. О. І. Третьяк вчився в аспірантурі на кафедрі обчислювальної математики ОДУ. У 1975 р. він захистив кандидатську дисертацію "Построение асимптотических решений задач оптимального быстродействия". З жовтня 1973 р. О. І. Третьяк — асистент кафедри обчислювальної математики, а з вересня 1974 р. переведений на посаду асистента створеної кафедри оптимального управління. З 28 червня 1977 р. він переведений на посаду старшого викладача, а з 20 жовтня 1980 р. — на посаду доцента. З осені 1978 р. по весну 1982 р. О. І. Третьяк викладав математичні курси (математичний аналіз, функціональний аналіз, теорію функцій комплексного змінного, звичайні диференціальні рівняння) в університеті міста Константина (Алжір). 28 листопаду 1984 р. О. І. Третьяку було присвоєно вчене звання доцента по кафедрі оптимального управління.

19 січня 1993 р. в Інституті математики НАН України О. І. Третьяк захистив докторську дисертацію "Локальные аппроксимации високого порядка гладких управляемых систем и их приложения" (науковий консультант — лауреат Ленінської премії, член-кореспондент АН СРСР, академік АН Грузії, професор Р. В. Гамкрелідзе (Математичний ін-т АН СРСР, Москва); офіційні опоненти — академік НАН України, професор Б. М. Пшеничний (Ін-т кібернетики НАН України, Київ), професори А. О. Аграчев (Математичний ін-т АН СРСР, Москва) і М. І. Зелікін (Московський держуніверситет, Москва), провідна організація — Інститут проблем управління АН СРСР, Москва).

З 9 березня 1994 р. О. І. Третьяк переведений на посаду професора кафедри оптимального управління.

У 2000 — 2002 рр. він був членом експертної ради з математики ВАК України. Відділенням математики Російської Академії наук О. І. Третьяк, як почесний член, включений в Директорію російських математиків

(www.math-net.ru), яка є частиною всесвітньої Директорії математиків (www.mam-net.org). У 1995 р. одержав грант INTAS.

1995 р. — член редколегії міжнародного журналу "Journal of Dynamical and Control Systems" (Plenum Press, New York and London). Він є основним автором діючої в Україні програми кандидатського іспиту за фахом "варіаційне числення і теорія оптимального управління".

З 1 вересня 2004 р. О. І. Третьяк — завідувач кафедрою математичного аналізу Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. 21 жовтня 2004 р. рішенням атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України О. І. Третьяку було присвоєне вчене звання професора кафедри математичного аналізу.

За 30 років роботи на кафедрі оптимального управління (з 1996 р. — кафедра оптимального управління та економічної кібернетики) О. І. Третьяк викладав різні загальні і спеціальні курси по методам оптимізації, дослідженню операцій, теорії управління, математичному моделюванню і системному аналізу, диференціально-геометричних методах в нелінійній теорії управління. На кафедрі математичного аналізу Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, де він раніше, в 2000-2004 рр., працював за сумісництвом, він читав курси з математичному аналізу, функціональному аналізу, теорії функцій комплексного змінного, звичайним диференціальним рівнянням, рівнянням в частинних похідних.

О, І. Третьяк належить до наукової школи, яку очолює лауреат Ленінської премії, член-кореспондент АН СРСР, академік АН Грузії, професор Р. В. Гамкрелідзе, по напряму "диференціально-геометричні методи в теорії управління". Характерною рисою робіт цього напряму є систематичне застосування методів диференціальної геометрії і теорії груп та алгебр Лі при вивченні систем управління, описуваних системами звичайних диференціальних рівнянь, рівнянь в частинних похідних, дискретних рівнянь. Такі системи управління розглядаються як сімейства відображень, що переводять функції управління в породжувані ними траєкторії. Можна сказати, що теорія управління і полягає у вивченні таких сімейств відображень.

У своїх роботах О. І. Третьяк провів локальне дослідження сімейства відображень, виникаючого в результаті малих збурень фіксованої функції управління. Ключовий результат класичної теорії управління — принцип максимуму Л. С. Понтрягіна (Ленінська премія за 1961 р.) — дає необхідну умову оптимальності першого порядку. Цей принцип виявився дуже ефективним знаряддям для вирішення задач оптимального управління. Проте, в багатьох задачах, в першу чергу для важливих в додатках систем, що володіють так званими особливими екстремалями, застосування принципу максимуму виявляється недостатнім для виявлення оптимальних траєкторій. Для дослідження таких систем зусиллями багатьох фахівців в рамках диференціально-геометричного підходу були знайдені різні додаткові умови оптимальності, що враховують наближення вищого порядку, перш за все, другого, і подвійні їм результати про локальну керованість.

Пошук нових додаткових умов оптимальності високого порядку, достатніх умов локальної керованості і ряд інших проблем теорії управління вкладається в задачу обчислення дотичних векторів до збуреної траєкторії. Відомі в літературі дотичні вектори широко використовуються при доведенні різних теорем існування оптимальних управлінь, при висновку необхідних умов оптимальності, достатніх умов локальної керованості, для аналітичного визначення оптимальних управлінь у вироджених ситуаціях, при вивченні якісних властивостей оптимальних управлінь і траєкторій, в задачах синтезу, при вивченні проблем чутливості і ідентифікації, при конструюванні чисельних методів рішення задач оптимального управління, в диференціальних іграх, в задачах наближення функцій і т.д. Таким чином, багато важливих властивостей керованих систем виражаються за допомогою дотичних векторів. Тому бажано мати повний, або хоча б, досить великий набір дотичних векторів. З другого боку, не так давно стало ясно, що багато інваріантних властивостей керованих систем можуть бути охарактеризовані в термінах дужок Лі (комутаторів) векторних полів, асоційованих з системою управління. Всі такі комутатори є елементами алгебри Лі, породженої сімейством векторних полів. Значення у фіксованій точці деяких елементів цієї алгебри Лі є дотичними векторами. Чи визначення тих еле-

ментів алгебри, які породжують дотичні вектори, є, як неодноразово указувалося в літературі, вельми важливою, але важкою проблемою.

Для вирішення цієї задачі в рамках диференціально-геометричного підходу в роботах О. І. Третьяка притягується могутній апарат -хронологічне числення, яке засноване на експоненціальному представленні потоків і розвинене в роботах А. О. Аграчева і Р. В. Гамкрелідзе. При найзагальніших припущеннях він виділив деякі класи дотичних векторів, причому зробив це в явному і інваріантному (не залежному від локальної системи координат) вигляді в термінах об'єктів, що визначають систему управління, що вивчається. Крім того, він вказав деякі типи алгебр Лі, для яких можливо повний вичерпний такий опис дотичних векторів. Як додатки одержаних результатів, ним встановлені необхідні умови оптимальності високого порядку для систем управління, описуваних звичайними диференціальними рівняннями, дискретними рівняннями і рівняннями в приватних похідних, а також достатні умови локальної керованості уздовж траєкторії.

О. І. Третьяк неодноразово бував в зарубіжних наукових відрядженнях: у Інституті математики А. Пуанкаре в Парижі (Франція, 1995, 1998), в Науково-дослідному центрі у Фонтенбло (Франція, 1995), в університеті Туріну (Італія, 1995), в університеті Діжона (Франція, 1998). Володіє (в різній мірі) англійською, французькою, німецькою, іспанською, італійською, португальською, румунською і болгарською мовами.

Знаючи мови програмування, А. І. Третьяк в різних учбових закладах Одеси читає курси лекцій з програмування на мовах Visual Basic, Object Pascal, C++, Java, VBScript, VBA, JavaScript, HTML, DHTML, XML, PHP, C+, Perl, Python, Visual Prolog, CLIPS, GPSS. Він захоплюється історією, любить слухати музику (джаз), читати книги (фентезі, містичні тріллери).

Пр.:

О необходимнх условиях оптимальности произвольного порядка в задаче быстродействия // Мат. сб. — 1987. — Т. 132 (174), № 2. — С. 261-274; Необходимне условия оптимальности произвольного порядка: Учеб. пособие. — Одесса, 1988. — 95 с.; О необходимых условиях оптимальности нечетного порядка в задаче быстродействия // Ки-

бернетика и вычисл. техника. — 1990. — Вып. 85. — С. 32-37; О необходимнх условиях оптимальности нечетного порядка в задаче быстродействия для систем, линейных по управленню // Мат. сб. — 1990. — Т. 181, № 5. — С. 625-641; О необходимых условиях оптимальности четного порядка в задаче быстродействия для одного класса управляемых систем // ДАН СССР. — 1991, — Т. 316, № 5. — С. 1058-160; Точечные условия опти-мальности високого порядка // Итоги науки и техники. Соврем. проблемы математики: Новейшие достижения. — 1991. — Т. 39. — С. 118-177; Достаточные условия локальной управляемости // Кибернетика и вычисл. техника. — 1992. — Вып. 95. — С. 3-6; Двухпараметрическое семейство достаточных условий локальной управляемости вдоль траектории // Там же. — 1993. — Вып. 99. — С. 49-53; Локальные аппроксимации высокого порядка гладких управляемых систем и некоторые их приложения // Итоги науки и техники. Соврем. математика и ее приложения. Темат. обзорн. анализ-4. — 1994. — Т. 7. — С. 103-142; Локальные аппроксимации високого порядка гладких управляемых систем // Там же. Анализ-7. — 1994. — Т. 16. — С. 43-138; Достаточные условия локальной управляемости и необходимые условия оптимальности високого порядка. Дифференциально-геометрический подход // Там же. Динамические системы-4. — 1995. — Т. 24. — С. 5-198; Локальные аппроксимации високого порядка гладких управляемнх систем и поточечные оптимальности високого порядка // Там же. — 1996. — Т. 32. — С. 78-112; Chronological calculus, high-order necessary conditions for optimality, and perturbation methods // J. of Dynam. and Control Systems. — 1998. — Vol. 4, № 1. — P. 77-126; Необходимне условия оптимальности произвольного порядка в дискретних системах управлення // Вісн. ОДУ. Фіз.-мат. науки. — 2000. — Т. 5, вып. 2. — С. 69 — 75; Необходимне условия оптимальности ненулевого управлення в дискретних системах // Там же. — 2001. — Т. 6, вип. 2. — С. 72 — 78; Необходимне условия оптимальности произвольного порядка для дискретних систем управлення // Наук. вісті НТУУ "КПІ". — 2002. — №3. — С. 147-154; Необходимые условия оптимальности произвольного порядка для линейных систем управлення с частными производными // Там же. — 2002. — № 4. — С. 149-155; О необходимых условиях оптимальности для систем управлення с частными производными // Вісн. КПУ ім. В. А. Драгоманова. — 2002. — № 1. — С. 76 — 82; Необходимые условия оптимальности произвольного порядка для систем управлення с частными производными // Вісн. ОДУ.Фіз.-мат. науки. — 2003. — Т. 8, вип. 2. — С. 100-107.

С. Г. Ковальов

ТРЕТЬЯКОВ
Дмитро Костянтинович

Зоолог, морфолог, гістолог, фахівець з порівняльної анатомії, академік АН УРСР, заслужений діяч науки України

Д. К. Третьяков народився 24 жовтня 1878 р. у с. Шумово Ярославської губ. У 1900 р. закінчив Петербурзький університет і був залишений у ньому на посаді хранителя анатомо-гістологічного кабінету. В 1910 р. захистив магістерську дисертацію "Мозг пескоройки". У подальшому був приват-доцентом Петербурзького університету, де читав курс анатомії людини. З 1912 до 1941 р. — професор Новоросійського (Одеського) університету. У 1926 р. за сукупністю робіт Д. К. Третьякову присвоєно ступінь доктора біологічних наук; хоча докторська дисертація "Органы чувств речной миноги" була подана в Московський університет ще в 1917 р., але захисту перешкодила громадянська війна. З 1929 р. Д. К. Третьяков — академік АН України, а з 1940 р. — заслужений діяч науки України. В евакуації у 1941—1944 рр. працював в Інституті зообіології в Уфі, у 1944—1948 рр. — директором Інституту зоології АН України, у 1948—1950 рр. — його співробітником і одночасно професором Київського університету.

Одеський період життя був особливо плідним в організаторській, педагогічній та науковій діяльності Д. К. Третьякова. Ще в перші роки радянської влади в Одесі він об'єднав біологів Одеси в науково-дослідну кафедру, яка вже в 1924 р. видала перший номер свого журналу. Як згадував вчений, науково-дослідна робота в галузі біології в Одесі до 1930 р. велась науково-дослідною кафедрою біології при Інституті Народної освіти і Одеському Ботанічному саду. 1930 р. на базі кафедри біології утворився Науково-дослідний зообіологічний інститут. У 1933 р. після відновлення в Одесі університету Зообін увійшов до його складу. Будучи деканом біологічного факультету, Д. К. Третьяков у 1933 р. орган-

ізував кафедру гідробіології. У 1937 р. від кафедри зоології, очолюваної академіком Д. К. Третьяковим, відділилася кафедра зоології безхребетних. Її очолював учень Дмитра Костянтиновича професор М. П. Савчук.

У Одесу Д. К. Третьяков приїхав уже зрілим педагогом, з оригінальними на той час поглядами на складання програм з зоології та автором підручника "Человек и животные" (1912), призначеного для середніх учбових закладів, у тому числі — жіночих гімназій та кадетських корпусів. Його зміст свідчить про творчий підхід автора до викладання анатомії та фізіології людини, намагання викладати анатомію людини в порівняльному плані. В Одесі у 1923 р. професор Д. К. Третьяков надрукував підручник "Медицинская зоология", призначений для слухачів медичних та фармацевтичних навчальних закладів. У передмові до підручника його автор наголосив на необхідності для медика усвідомлення зв'язків біології тварин з морфологією та вказував, що студентам-медикам слід вивчати порівняльну анатомію тварин, базуючись на глибокому знанні анатомії людини. У роботі "Наукові дослідження з гістології й морфології на Україні за 15 років" вчений з жалем констатував, що педагогізація колишніх університетів на Україні призвела до того, що в учбових планах зменшилася вага таких курсів, як гістологія та порівняльна анатомія. Це не могло не позначитися на науково-дослідній роботі в цих біологічних галузях.

Аналіз наукової спадщини Д. К. Третьякова свідчить, що він був послідовником О. О. Ковалевського — продовжував вивчення порівняльної анатомії безхребетних та нижчих хребетних тварин. Велику увагу він приділяв проблемам філогенії, зокрема філогенії голкошкірих. Д. К. Третьяков глибоко вивчив будову бокової лінії риб і підкреслив її загальнобіологічне значення. Підсумовуючи результати своїх досліджень з гістології, Д. К. Третьяков зазначав, що декілька його праць було присвячено вивченню мікроструктури кісткової тканини у риб і в складі середового скелета, і в складі шкіряних лусок. Зокрема він звернув увагу на те, що подекуди кісткова тканина у риб набирає зовнішньої подібності до дентину і відзначав таку форму кісткової тканини, як псевдодентин. Багато авторів помилково вважали псевдодентин за дентин і

будували свої морфологічні теорії. В інших працях він звернув увагу на тканинний склад хордових оболонок у нижчих хребетних і виправив помилкові погляди, що існували в літературі, зокрема на еластичні оболонки хорди. Крім того, він подав деякі вказівки про тонку будову самих хордових клітин у міноги.

Величезного значення Д. К. Третьяков надавав просвітницькій роботі як в стінах університету, так і поза ними. Майже відразу після приїзду до Одеси вчений очолив студентський науковий гурток (у 1912 р.). Одним з завдань гуртка в 1919 році вважалася просвітницька робота серед учнів робітничих, початкових та середніх шкіл та робітників заводів. Перед першою світовою війною він очолив лекційний комітет при Новоросійському товаристві природознавців, віце-президентом якого він був. У 1920 р. Д. К. Третьяков організував у приміщенні колишнього Воронцовського палацу Одеський природничо-історичний музей.

Трагічними для академіка Д. К. Третьякова були останні два роки життя. Його наукова принциповість, зокрема, публічний захист автора теорії фітогормонів академіка Н. П. Холодного від нападок прихильників академіка Т. Д. Лисенка, призвели до цькування академіка Д. К. Третьякова "творчими дарвіністами". Його звинуватили в допомозі організаційному посиленню позицій прихильників "лженаукового вейсманістського антимічурінського напряму".

Помер Д. К. Третьяков 26 вересня 1950 р. у Києві.

Пр.:

Остатки человеческих скелетов из кургана на Слободке-Романовке. — Одесса: "Славян." тип., 1914. — 18 с.; Органы чувств морской миноги. — Одесса: Техник, 1915. — 647 с.; Хорда речной миноги // Арх. анатомии, гистологии и эмбриологии. — 1921. — Т. 3; Медицинская зоология. — Одесса, 1923. — 216 с.; Биология и биологи. — Одесса, 1924. — 184 с.; Походження хордових тварин // Вісті УАН. — 1930; Очерки по филогении рыб. — К., 1944. — 177 с.; Рыбы и круглоротые, их жизнь и значение. — М.; Л., 1949. — 418 с.

Літ.:

Дмитрий Константинович Третьяков (1878 — 1950): Биоблиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост. А. Л. Драголи; Ред.-библиограф В. Н. Конский. — Одесса, 1978. — 51 с. — (Ученые Одессы; Вып. 8); Дмитрий Константинович Третьяков: Зоо-

лог, морфолог, гистолог / АН УССР; Авт. вступ. ст. и сост. О. Я. Пилипчук. — К.: Наук. думка, 1990. — 51 с. — (Биобиблиография ученых УССР); Замбриборщ Ф. С. Профессор Д. К. Третьяков // Видные ученые Одессы. — Вып. 2. — С. 15-20; Академик Д. К. Третьяков и его научная школа: Сб. воспоминаний и науч. тр. — Одесса: Астропринт, 1999. — 288 с.; Hausmann. — S. 602; Кузнецов В. А. Научно-педагогическая и просветительская деятельность академика Д. К. Третьякова // Исследования многообразия животного мира. — Одесса, 1998. — С. 155-165. — (Науч. тр. зоомузея ОГУ; Т. 3); Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. О. Кузнецов, Н. В. Кузнєцова, В. Д. Севастьянов

ТРИФІЛЬЄВ Євгеній Парфенович

Історик, археолог, архівіст

Є. П. Трифільєв народився 5 січня 1867 р. у Маріуполі, був сином купця. З боку батька походив з греків — переселенців з Криму, мати — українка. Закінчив гімназію в Маріуполі, у 1886 р. вступив до Харківського університету, на юридичний факультет. У другому семестрі перейшов на історико-філологічний факультет, історичне відділення. З 20 серпня 1888 до 1 грудня 1890 р. був стипендіатом Міністерства народної освіти. У 1890 р. закінчив університет з дипломом першого ступеня. З грудня 1890 р. працював у середніх навчальних закладах Харкова — приватних жіночих гімназіях, у т. ч. — грецькій; у Єпархіальному жіночому училищі (з 1893 р.) вчителем історії та географії; хранителем музею старожитностей та витончених мистецтв при Харківському університеті (з 1893 р.).

Під керівництвом професорів Д. І. Багалія та П. М. Бучинського займався підготовкою магістерської дисертації. Після складання магістерських іспитів (1898) та читання пробних лекцій (1901) на теми: “Відно-

шення імператора Павла до кріпосного права" (за власним вибором) та "Лжедмитрій I" (за призначенням факультету) був затверджений приват-доцентом Харківського університету на кафедрі російської історії та з січня 1902 р. розпочав викладати лекції в університеті, з 1907 р. — на Вищих жіночих курсах. Читав загальні курси з російської історії та спеціальні курси: "Історія кріпосного права в Росії у XVIII ст.", "Історія станів у Росії в XVIII—XIX ст.", "Суспільний рух у Росії в XIX ст.". У 1906 р. Є. П. Трифільєв захистив магістерську дисертацію на тему "Очерки по истории крепостного права в России. Царствование императора Павла I" (надруковано у 1904 р.) і був затверджений магістром російської історії Харківського університету.

У "харківський період" своєї діяльності Є. П. Трифільєв був делегатом від Харківського університету на XII і XIII археологічних з'їздах, де виступав з доповідями за підсумками очолюваних ним експедицій, що фінансувалися Московським археологічним товариством. Був членом ІФТ при Харківському університеті, дійсним членом Московського археологічного товариства, членом правління Харківського Товариства грамотності (читав лекції на курсах для робітників), членом Комітету з управління Народного дому, головою педагогічної та неодмінним членом попечительської рад Харківської маріїнської жіночої гімназії та ін.

Крім домінуючої проблематики — історії кріпацтва в Росії в часи Павла I, Є. П. Трифільєв вивчав історію краю — Слобожанщини, діяльність відомих просвітителів кінця XVIII — початку XIX ст. — засновника Харківського університету, В. М. Каразіна та М. І. Новикова.

Імператорським указом від 21 березня 1911 р. Є. П. Трифільєв був призначений виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри російської історії Новоросійського університету, з липня 1915 р. — виконуючим обов'язки ординарного професора. У Новоросійському університеті викладав загальний курс історії Росії (давньої історії та нового часу), проводив практичні заняття за цим курсом; читав спецкурс з історії кріпосного права в Росії. З 1912 р. Є. П. Трифільєв почав читати самостійний курс російської історіографії — спочатку річний, а з 1914 р. — для студентів 1—4-го семестрів усіх чотирьох груп навчання (слов'янсь-

ко-руської, загальної історії, історії, історії мистецтв та історії філософії) з обов'язковим підсумковим іспитом. Деякий час він викладав також на кафедрі теорії та історії мистецтв, де читав лекції з історії російського мистецтва. Завідував археологічним музеєм при історико-філологічному факультеті, виконував обов'язки секретаря факультету, декана, був членом та секретарем іспитової історико-філологічної комісії, очолював студентський історичний гурток; продовжуючи харківську традицію, був дійсним членом попечительства над незаможними студентами.

Є. П. Трифільєв був статським радником (з грудня 1902 р.), був нагороджений орденами: св. Володимира 4-го ст., св. Анни 2-го та 3-го ст. св. Станіслава 2-го та 3-го ст.

Після подій 1917 р. Є. П. Трифільєв продовжив викладацьку діяльність, брав участь у реформі вищої школи в Одесі, займав посади товариша голови Гумобіну, проректора археологічного інституту (входив до складу спочатку ініціативної групи, а потім організаційної комісії по заснуванню археологічного інституту); був членом комісії з розробки програм вищої школи, членом профспілки Всеробітпросу, делегатом губернських з'їздів з народної освіти. Очолював кафедру російської історії в ІНО, в археологічному інституті викладав слов'яно-російську археологію. Був першим головою соціально-економічної секції Одеської комісії краєзнавства (після того, як М. Є. Слабченко склав свої повноваження); одним з організаторів краєзнавчої роботи в Одесі на початку 1920-х рр., брав участь у діяльності одеського відділення Істпарту та ін. Як історик краю вивчав аграрну історію та історію революційного руху на півдні України, брав участь у проведенні археологічних розкопок поблизу Одеси. Був редактором першого випуску "Ученых записок высшей школы г. Одессы".

Помер Є. П. Трифільєв 17 серпня 1928 р. в Одесі.

Пр.:

Очерки из истории промышленности Слободской Украины. 1: Селитроварение, XVII—XIX вв. — Харьков: Тип. губ. правл., 1894. — 37 с.; Очерки из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла I. — Харьков: Печат. дело, 1904., — IV, 360 с.; Конспективный курс русской историографии. — Харьков, 1907; Тридцати-

летие научно-педагогической деятельности профессора Сергея Федоровича Платонова: (Речь, произнес. в заседании ИФО 5 мая 1912 г.). — Одесса: "Экон." тип., 1913. — 22 с.; Новые культурные течения в Московском государстве XVII в.: Речь, произнес. на торж. годич. акте имп. Новорос. ун-та, 1 мая 1913 г. // Отчет о сост. и деят. имп. Новорос. ун-та за 1912 г. — Одесса, 1913. — С. I-XVII; К биографии В. Н. Каразина. Дело о закладной. — Харьков: Печат. дело, 1913. — 8 с.; Крестьянские волнения в Одесщине в 1905 году // 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине. — Одесса, 1925. — С. 102-132.

Літ.:

Трифильев Е. П. // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 — 1905). — Харьков, 1908. — С. 345; Загоровский Е. А. Е. П. Трифильев: (Некролог) //Вісн. Одес. комісії краєзнавства при ВУАН. Соц.-іст. секція. — 1925. — Ч. 2/3. — С. 117-119; Попова Т. Н. Из истории краеведения в Одессе: Е. П. Трифильев // Воспитание историей: Тез. первой обл. ист.-краевед. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию Одессы. — Одесса, 1989; Попова Т. Н., Гребцова И. С. Из истории преподавания историографии в Новороссийском университете: Е. П. Трифильев // Историко-культурное наследие человечества и его изучение при подготовке учителей без отрыва от производства: Сб. тез. и выступлений на укр.-рос. науч.-метод. симпозиуме. — Одесса, 1992. — С. 94-96; Боровой С. Я. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — 384 с.; Попова Т. Н. О преподавании историографии в Новороссийском университете в начале XX века // Отечественная и всеобщая история. Методология, источниковедение, историография: Материалы науч. конф. — Брянск, 1993. — С. 131-133; Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників // Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 53-63; Попова Т. Н. Из истории историографии: Е. П. Трифильев // II Астаховские чтения: Материалы и тез. науч. конф., посвящ. 30-летию каф. историографии, источниковедения и археологии ХГУ, 1 — 2 нояб. 1994. — Харьков, 1994. — С. 50; Василь Назарович Каразін в оцінках сучасників та нащадків: (До 225-річчя з дня народження) / Укл.: Б. П. Зайцев, С. І. Посохов, В. Д. Прокопова. — Харьков, 1998. — С. 34-35; Hausmann. — S. 554-555; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. В. Новікова, Т. М. Попова

ТУЛІНА
Тетяна Олександрівна

Мовознавець

Т. О. Туліна народилася 7 вересня 1925 р. у с. Ісаєвому Миколаївського району Одеської обл. у родині вчителів. Серед родичів були лікарі, агрономи, вчителі, юристи, священики. Рідний брат бабусі — Яків Леонтійович Окунєвський — був заслуженим діячем науки, професором Військово-медичної академії у Санкт-Петербурзі, де заснував і очолював кафедру військової дезинфекції.

З 1944 до 1949 р. навчалася і з відзнакою закінчила філологічний факультет Одеського державного університету, діставши вищу освіту за фахом "філолог, викладач російської мови та літератури". З 1954 до 1957 р. навчалася в аспірантурі при кафедрі російської мови ОДУ (науковий керівник — професор Н. І. Букатевич).

У 1964 р. у Спеціалізованій раді ОДУ Т. О. Туліна захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук "Субстантивные словосочетания с зависимым родительным в русском литературном языке конца XVIII ст." (офіційні опоненти — професор Т. М. Ломтєв (Москва), доцент І. О. Попова (Москва). У 1976 р. на Вченій раді Інституту російської мови АН СРСР захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук "Словосочетание в функционально-семантическом аспекте (на материале русского языка)" (офіційні опоненти — доктор філологічних наук О. А. Земська (Москва), професори З. Д. Попова (Воронеж), Г. П. Уханов (Калінін).

Після закінчення університету з 1949 до 1951 р. Т. О. Туліна працювала у Миколаївському педагогічному інституті, з 1951 до 1954 р. — у школах Одеси. З 1957 до 1986 р. працювала на кафедрі російської мови Одеського державного університету, спочатку на посаді асистента, з 1961 до 1965 р. — старшого викладача, з 1965 до 1978 р. — доцента, з 1978 до 1986 р. — професора.

У 1986 р. переїхала у Черкаси, де з лютого 1986 р. працювала на посаді професора кафедри російської мови (тепер кафедра загального та російського мовознавства) Черкаського університету ім. Богдана Хмельницького.

У 1977—1978 рр. працювала у Франції, в університеті Тура, викладачем російської мови.

Т. О. Туліна належить до наукової школи українських мовознавців-синтаксистів; наукові інтереси зосереджені переважно в галузі семантичного синтаксису. 10 учнів Т. О. Туліної захистили кандидатські дисертації, а один (Р. А. Комахідзе) — докторську. Протягом багатьох років була членом Спеціалізованої ради з філологічних наук в Одеському державному університеті; зараз очолює науково-методичний семінар кафедри загального та російського мовознавства Черкаського університету, є членом Черкаського осередку міжнародного наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Має 135 наукових праць.

Пр.:

Изучение словосочетаний в функционально-семантическом аспекте. — Одесса, 1974; Функциональная типология словосочетаний. — К.; Одесса, 1976; Особенности семантической структуры атрибутивных словосочетаний в русской разговорной речи // Рус. языкозн. — 1980. — Вып. 1; Функционирование словоформ с субъектным значением в его чистом и диффузном выражении // Исследования по семантике. — Уфа, 1988; Роль коннотативного компонента в обеспечении семантической связности слов // Системные семантические связи языковых единиц. — М., 1992; Столкновение оценок как важнейшее стилеобразующее средство создания антиутопии: На материале романа Е. Замятина “Мы” // Семантич. исслед. — Уфа, 1993. — Вып. 26; Кореляція різнорівневих мовних ресурсів як засіб забезпечення семантичного узгодження // Мовознавство. — 1996. — № 1; Предикатные актанты и контекст (на материале русского и украинского языков) // Лінгвіст. студії. — Черкаси, 1997. — Вип. 11.

Літ.:

Коссек Н. В. Результат серйозних творчих шукань // ЗНК. — 1977. — 1 лип.; Кочерган М. П. У постійному творчому пошукові: (З досвіду роботи проф. Т. О. Туліної) // Місце та роль Черкас. пед. ін-ту у розв. вітчизн. науки, освіти і культури: Тези доп. ювіл. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю ін-ту (груд. 1991 р.). — Черкаси, 1991; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. М. Харитонова

ТУЛЬЧИНСЬКА Віра Петрівна

Мікробіолог, член-кореспондент АН України

В. П. Тульчинська народилася 13 серпня 1907 р. у Казані в родині службовців. Батько був лікарем-фармацевтом. Після успішного закінчення жіночої гімназії В. П. Тульчинська вступила до Казанського університету на медичний факультет, а потім до Казанського ветеринарного інституту. Ще у студентські роки вона почала свою наукову діяльність. У Казанському ветеринарному інституті під керівництвом академіка М. П. Тушнова займалася імунологічними проблемами мікробіології. Дисертацію на здобуття звання кандидата наук "Культивация вируса оспы" В. П. Тульчинська захистила під керівництвом професора Н. П. Рухлядєва у Казанському ветеринарному інституті у 1935 р. (опоненти — професори М. Н. Верещагін, К. Боль та Н. П. Руфімський). Докторська дисертацію "Материалы к учению о туберкулезных палочках (экспериментальные исследования)" захищена у лютому 1940 р. на засіданні Вченої ради Казанського ветеринарного інституту (опоненти — професори Б. Л. Мазур, С. І. Афонський та Н. П. Рухлядєв).

Свою трудову діяльність В. П. Тульчинська почала у 1929 р. одразу після закінчення Казанського ветеринарного інституту. З 1929 до 1930 р. вона працювала практичним ветлікарем у Аргизу Татарської АРСР, а з 1930 до 1932 р. — завідувачем бактеріологічної лабораторії у Семипалатинську. У 1932—1936 рр. працювала науковим співробітником Казанського НДІ Наркомзему Татарської АРСР. З 1936 до 1941 р. В. П. Тульчинська очолювала кафедру мікробіології Киргизького сільськогосподарського інституту, а у 1941—1942 рр. працювала завідувачем відділу Інституту епідеміології та мікробіології Наркомзему Киргизької РСР. У 1942—1945 рр. вона завідувала кафедрою мікробіології та ветса-

некспертизи Киргизького сільськогосподарського інституту. З 1945 до 1948 р. суміщала завідування кафедрою мікробіології Білоцерківського та Одеського сільськогосподарських інститутів. У 1951 р. В. П. Тульчинська була переведена до Одеського держуніверситету, де з 1951 до 1983 р. очолювала кафедру мікробіології та вірусології. З 1951 до 1954 р. Віра Петрівна — проректор ОДУ з наукової роботи.

Сильний, вольовий характер та велика життєва мудрість Віри Петрівни сприяли забезпеченню широкого фронту наукових досліджень, поряд з рішенням основних завдань учбового процесу. На кафедрі буяло наукове життя, удосконалювались методичні підходи до розвитку учбового процесу.

В. П. Тульчинська входила до складу методичної ради Мінвузів СРСР та УРСР, брала активну участь у становленні та розвитку нових важливих учбових програм.

Вона створила сильний колектив викладачів кафедри. Завдяки її зусиллям кафедра здобула назву кафедри мікробіології та вірусології. Віра Петрівна у своїх лекціях, семінарах приділяла багато місця історії вітчизняної науки, великим вченим І. І. Мечникову, С. М. Виноградському та В. І. Вернадському, розвиваючи традиції їх вчення. Її лекції студенти слухали із захопленням.

Наукові інтереси Віри Петрівна включали різні сфери діяльності: методичну, водну, загальну мікробіологію, вірусологію, імунологію, екологію. Віра Петрівна часто виїжджала на важливі міжнародні конгреси та симпозіуми. Вона завжди була на передньому краї вітчизняної науки, розвивала нові, пріоритетні напрямки: займалася імунологічними проблемами медичної мікробіології, вивчала збудників інфекційних захворювань — туберкульозу, бруцельозу, вірусу віспи: вона провела фундаментальні дослідження з проблеми фітонцидів. Практичні питання використання фітонцидної активності проти патогенних мікробів знайшли відображення у книзі “Рослини проти мікробів”.

Широко відомі в Україні та за кордоном її праці з питань біопошкоджень. Вона розробила цілий ряд нових методів підвищення грибостійкості різних матеріалів для застосування на водному транспорті, у бібліотечній

справі, харчовій промисловості та ін. В Одеському держуніверситеті нею виконані фундаментальні наукові дослідження з різних екологічних напрямків: вивчалося мікробне населення північно-західної частини Чорного моря та дельти Дунаю, Азовського та Білого морів. У результаті цих досліджень нею були складені карти мікробного населення цих морів.

В. П. Тульчинська розвивала нові перспективні напрямки по використанню живої складової Чорного моря — гідробіонтів як якісних продуцентів фізіологічно-активних речовин, у тому числі — антибіотиків, вітамінів, ферментів, амінокислот. Вперше вона встановила антимікробну активність морських організмів, у тому числі — водоростей, молюсків, риб. З цієї проблеми було надруковано 20 наукових робіт. Крім того, гідробіонти входили до кола її наукових інтересів як об'єкти для пошуку субстратів, які можливо використовувати для приготування поживних середовищ.

Гідробіонти також цікавили її як об'єкт для здійснення біологічного контролю якості водного середовища (біотестування). Під її керівництвом були налагоджені класичні мікробіологічні біотести (тест Еймса) і поряд з цим розроблені нові оригінальні методи з застосуванням культур клітин гідробіонтів (молюсків, риб) — для вивчення потенційної генотоксичної дії полютантів. Таким чином, у арсенал кафедри були введені нові методи водної токсикології. Ці біотести увійшли у практику оперативного контролю водного середовища при розробці та апробації високих природоохоронних біотехнологій (екологічно чистих).

Висунуті Вірою Петрівною Тульчинською положення про бактерії-індикатори хімічного забруднення, а також селективний відбір у природних популяціях мікроорганізмів з високим деструктивним потенціалом, стали основоположними у становленні мікробіологічного моніторингу водного середовища.

Під її керівництвом був проведений цілеспрямований пошук та селективний відбір з морського середовища та інших екологічних ніш бактерій-деструкторів біорезистентних органічних сполук, у тому числі — вуглеводнів нафти, органічних барвників, синтетичних ПАР, фенолів та ін. Були закладені наукові основи використання іммобілізованих бак-

терій-деструкторів у природоохоронних високоефективних біотехнологіях.

Наукові дослідження були проведені у рамках виконання держбюджетних тематик найвищого рівня за програмами ЮНЕСКО "Людина та біосфера", АН СРСР та України, Міносвіти СРСР та УРСР, у той же час виконувалися галузеві теми (Мінхімпрому та ДКНТ СРСР).

В. П. Тульчинська мала живі творчі контакти з відомими радянськими вченими. Вона відкрила традицію проведення великих наукових форумів, які організовувала кафедра: були проведені з'їзд гідробіологів, засідання робочих груп ДКНТ СРСР з біотестування, перша Всесоюзна методична школа з мікробіологічного моніторингу природних вод разом з Інститутом океанології (Москва). Багато цікавих та важливих заходів було проведено в творчій співдружності з ведучими академічними та галузевими інститутами, учбовими закладами, у тому числі — Інститутом хімфізики АН СРСР (Москва), Інститутом мікробіології АН України, Інститутом колоїдної хімії та хімії води АН України, КДУ, МДУ, Інститутом антибіотиків (Москва) і т.ін.

Сполучаючи наукову та педагогічну діяльність, В. П. Тульчинська створила дійсну наукову школу. Серед її учнів — 4 доктори та 36 кандидатів наук. Сьогодні на кафедрі її учнями поряд з розвитком нових наукових напрямків розвиваються ті, які заклала Віра Петрівна. Протягом 50 років Віра Петрівна займала керуючі посади, мала високі наукові звання: з 1936 по 1983 р. — була завідувачем кафедр мікробіології різних наукових закладів; у 1940 р. їй було надано звання доктора наук, професора. Віра Петрівна була старшим членом, ветераном АН України — 1947 р. вона була обрана членом-кореспондентом АН УРСР.

Наукова та громадська праця Віри Петрівни отримала велике визнання. Вона була почесним членом Всесоюзного мікробіологічного товариства, Українського мікробіологічного товариства, членом редакційної ради "Мікробіологічного журналу" АН України, членом Одеського обласного та міського виконавчих комітетів.

За плодотворну наукову та педагогічну діяльність В. П. Тульчинська була нагороджена державними нагородами, у тому числі, — ювілейними

медалями ім. Луї Пастера та Д. К. Заболотного, "За доблесну працю", срібними та бронзовими медалями ВДНГ, орденом "Знак Пошани".

До останніх років свого життя В. П. Тульчинська займалася науковою та педагогічною діяльністю: була науковим керівником кандидатських дисертацій, консультантом науково-дослідних робіт. Вона надрукувала понад 150 наукових праць.

Померла В. П. Тульчинська 27 травня 1994 р.

Пр.:

Сравнительное изучение иммунитета при холере кур, вакцинированных формолвакциной и вакцинами изучения культур AS, убитых анилиновыми красками // Сов. ветеринария. — 1934. — № 10. — С. 46-48; Антагонистические свойства кишечной палочки // Труды. Казан. науч.-исслед. вет. ин-та. — 1936. — Вып. 2. — С. 53-58; Методи боротьби з бруцельозом // Соц. тваринництво. — 1947. — № 1. — С. 44-48; Бруцеллез сельскохозяйственных животных и меры борьбы с ним. — К.: Изд-во АН УССР, 1950. — 36 с.; Антибиотические свойства органов и тканей морских и пресноводных рыб // Физиологически активные соединения биогенного происхождения. — М., 1971. — С. 40-42; Биологическая очистка сточных вод, загрязненных органическими красителями // Тр. III Всесоюз. совещ. по сан. гидробиологии. — М.: Наука, 1977. — С. 245-248; Микробная деградация органических красителей // Тр. XII Междунар. конгр. микробиологов. — Мюнхен, 1978. — С. 60-63; Микробная деструкция биорезистентных органических соединений // Микроорганизмы в защите и рациональном использовании окружающей среды. — Рига: Зинатне, 1980. — С. 60-65; Биологический контроль нефтяных загрязнений морской среды // Химия и технология воды. — 1984. — Т. 6, № 4. — С. 355-362.

Літ.:

Вера Петровна Тульчинская: Биоблиогр. указ. лит. / Сост. Л. И. Шекера; Науч. ред. В. А. Иваница. — Одесса, 1988. — 57 с. — (Ученые Одессы; Вып. 16); Гудзенко Т. В., Кожанова Г. А. Член-корреспонт АН Украины Тульчинская Вера Петровна // Видные ученые Одессы. — Вып. 3. — С. 10-13; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 180-181; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Гудзенко, Г. А. Кожанова

ТУРЕЦЬКИЙ
Олег Андрійович

Економіст

О.А. Турецький народився 8 жовтня 1933 р. у с. Долинне Білогорського р-ну Автономної Республіки Крим. За соціальним станом — службовець, батько — вчитель, мати — робітниця.Вищу освіту отримав у 1954 р., закінчивши Київський політехнічний інститут за спеціальністю будівництво гірничих підприємств. Працював на виробництві та на керівних посадах у народному господарстві України.

У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Дослідження та шляхи підвищення рівня технологічної спеціалізації шахтобудівних організацій (на прикладі шахтобудівних організацій Ворошиловоградської області) і отримав наукову ступінь кандидата економічних наук.

У 1986 р. захистив докторську дисертацію на тему "Соціально-економічні проблеми підвищення ефективності праці у промисловості (на прикладі Української РСР)" по спеціальності 08.00.07 "Наукова організація та економіка праці" з присвоєнням наукового ступеня доктора економічних наук.

Має вчені звання старшого наукового співробітника (присвоєне у 1978 р.), професора по кафедрі економіки промисловості (присвоєно у 1988р.) обраний дійсним членом Академії економічних наук України (1977 р.) та дійсним членом Української Академії економічної кібернетики (1977 р.)

У продовж учбової діяльності займав у вищих навчальних закладах посади старшого викладача, завідуючого кафедрою, професора.

Під час наукової діяльності (1973–1983 рр.) займав посаду директора Українського філіалу Науково-дослідного інституту праці Госпомпраці СРСР.

Основний напрямок наукових робіт: комплексне вивчення соціально-

економічних проблем праці, ефективності виробництва, господарчого механізму та сучасних проблем державного та ринкового регулювання економіки, економіки у соціальному вимірі.

До важливіших наукових результатів слід віднести: теорію ефективності праці як соціально-економічну категорію, в якій обґрунтовані основні економічні та соціальні результати праці, їх взаємозв'язок та взаємообумовленність; розвинену теорію ринкової економіки як систему нееквівалентного обміну у суспільстві, в якій вперше сформульовані основні її закони та закономірності; аргументовані важливіші економічні функції держави, а також зміст державного регулювання економіки в ринкових умовах та основні форми і методи їх реалізації; нову концепцію соціальної заробітної плати як основи нової політики оплати праці в Україні і як передумову інтеграції України у Європейський Союз; нову концепцію приватної власності та критерії соціальної справедливості у суспільстві при реформуванні відносин власності; систему макроекономічних індикаторів стану економіки та економічного зростання в ринкових умовах та відповідні методичні підходи до їх формування; сформульовані базові принципи удосконалення та реформування територіальної системи управління економікою регіону як складової частини заходів по удосконаленню державних і ринкових механізмів управління економікою; запропоновані економічні засади корпоративного управління витратами виробництва та собівартістю продукції як передумови підвищення конкурентноздатності вітчизняних товаровиробників в сучасних умовах; вперше обґрунтовані наукові положення про вплив колективної свідомості суспільства на усіх рівнях на економічні і соціальні результати функціонування економічної системи держави, про шляхи удосконалення процесів формування індивідуальної та колективної свідомості як духовної основи реформування та покращення життя.

Наукова та науково-педагогічна діяльність доктора економічних наук, професора Турецького Олега Андрійовича, його висока кваліфікації як економіста, його вміння виділити перспективні напрямки досліджень і обґрунтувати практичні та методологічні рекомендації та пропозиції по їх вирішенню дають підстави вважати, що доктор економічних наук,

професор Турецький Олег Андрійович є відомий вчений-економіст як в Україні, так її за її межами.

О.А.Турецький має державні та відомчі нагороди, грамоти та почесні грамоти органів державної влади та управління різних років. На Україні проф. Турецький О.А. є піонером в розробці науково-методичних засад систем управління в сфері економіки, політики та соціології як систем з елементом мислення

О.А. Турецький автор більш 250 наукових праць.

Пр.:

Ефективність праці у промисловості; Спеціалізація шахтобудівельних організацій Донбасу; Ринкова економіка та відношення власності; Заробітна плата та реформи. Питання теорії і практики; Економіка України на порозі XXI століття. Уроки минулого та кроки в майбутнє; Національна економіка та її регулювання; Свідомість як духовна основа життя; Про підвищення ефективності економіки і мотивації у трудовій діяльності та основі удосконалення тарифної системи оплати праці; Базові принципи реформування управління економікою регіону; Управлінська праця у виробничій сфері та її стимулювання; Основні індикатори стану економіки та регулятори економічного зростання в ринкових умовах; Про формування нової політики в оплаті праці як передумови інтеграції України в Європейський Союз; Соціально-економічні фактори підвищення продуктивності праці у промисловості (розділи у колективній монографії); Активізація людського фактору і ефективність праці (розділ уколективній монографії).

ТУРЧАНІНОВ
Олександр Сергійович

Математик

О. С. Турчанінов народився 26 лютого 1890 р. у м. Тавастчус (Фінляндія) у родині урядовця військово-медичного закладу. У 1909 р. він вступив на математичний відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету, який закінчив у 1913 р. О. С. Турчанінов був учнем В. І. Ціммермана.

Після закінчення Новоросійського університету Олександр Сергійо-

вич викладав у середніх учбових закладах, друкував невеликі популярні роботи з математики у журналі "Вестник опытной физики и элементарной математики", видання якого у 1891 р. було переведено з Києва до Одеси. У 1918 р. О. С. Турчанінов склав магістерський іспит, і його обрали приват-доцентом кафедри чистої математики Новоросійського університету. З цього часу він уже не викладав у середніх учбових закладах. У Новоросійському університеті Олександр Сергійович викладав теорію еліптичних функцій і теорію чисел. У цей же час (1918–1919) він працював асистентом кафедри математики нещодавно утвореного Одеського політехнічного інституту.

О. С. Турчанінов був активним членом Математичного відділу Новоросійського товариства природознавців. Зокрема, у 1920 р. на засіданні, присвяченому пам'яті О. М. Ляпунова, він зробив доповідь про його праці з теорії лінійних диференціальних рівнянь.

Після реорганізації Новоросійського університету у 1920 р. О. С. Турчанінов став приват-доцентом кафедри математики Фізико-математичного інституту, пізніше — професором кафедри математичного аналізу ІНО, де читав курси інтегрування диференціальних рівнянь і варіаційного числення. Продовжував займатися науковими розробками у галузі варіаційного числення; був дійсним членом секції математичного аналізу науково-дослідної кафедри математики при ІНО, а з 1930 р. — Одеського філіалу Українського науково-дослідного інституту математики і механіки (Харків).

У 1925 р. О. С. Турчанінова звільнили з ІНО за скороченням штатів. Перебуваючи в Одесі, Олександр Сергійович викладав математику в інших вищих учбових закладах. У 1922–1930 рр. він був професором математики Одеського інституту образотворчих мистецтв, з 1930 до 1932 р. — професором механіки Одеського інституту інженерів цивільного та комунального будівництва. У 1932 р. О. С. Турчанінова запросили на посаду професора механіки до Фізико-хіміко-математичного інституту, який утворився у результаті реорганізації ІНО. У ньому він працював до 1933 р., а потім виїхав з Одеси.

До 50-х рр. О. С. Турчанінов був професором математичних кафедр у

вузах Горького, Костроми, Сталінграду. У 1935 р. він став кандидатом фізико-математичних наук без захисту дисертації і отримав звання доцента, у 1943 р. — доктора наук і отримав звання професора.

У 50-ті рр. О. С. Турчанінов переїхав до Грозного, де до 1956 р. працював професором на кафедрі математики у педагогічному інституті.

У березні 1957 р. він помер.

Пр.:

О некоторых критериях равносоставленности многогранников и приложениях теории чисел // Учен. зап. Волгоград. пед. ин-та. — 1948. — Т. 1. — С. 4-46; Некоторые приложения теории трансцендентных чисел // Учен. зап. Грознен. пед. ин-та. Сер. физ.-мат. — 1956. — Т. 7, № 4. — С. 38.

Літ.:

Мат. в СССР за 40 лет. — Т. 2. — С. 692; А. С. Турчанинов // Ист.-мат. исследования / Под ред. Г. Ф. Рыбкина, А. П. Юшкевича. — М.: Физматгиз, 1961. — Вып. 14. — С. 417, 429-430, 437; История отеч. мат. — 1967. — Т. 2. — С. 496; 1970. — Т. 4, кн. 2. — С. 617; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 127-130; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

ТЮЛЬПІН
Федір Тимофійович

Медик

Ф. Т. Тюльпін народився 20 вересня 1866 р. у Бєлєвському повіті Тульської губ. У 1896 р. Федір Тимофійович закінчив медичний факультет Юр'ївського університету і вже 1906 р. захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. У 1900 і 1907 рр. він здійснив закордонні відрядження для удосконалення своєї освіти у клініках і на курортах Німеччини, Австро-Угорщини, Франції та Італії.

На IX Пироговському з'їзді лікарів (1910) Ф. Г. Тюльпін виступив з доповіддю на тему "До питання про реформу вищої медичної освіти".

У 1914–1917 рр. доктор медицини Федір Тимофійович Тюльпін завідував кафедрою лікарської діагностики з пропедевтичною клінікою медичного факультету Новоросійського університету. Колектив кафедри в основному займався проблемою удосконалення вищої медичної освіти.

З 1920 до 1925 р. вчений очолював кафедру часткової патології і терапії внутрішніх хвороб Одеського університету. Це були перші роки радянської влади, коли здійснювалась робота по перебудові викладання у відповідності з вимогами нового соціального устрою. Відбулося злиття кафедр лікарської діагностики з пропедевтичною клінікою і часткової патології і терапії внутрішніх органів з клінікою; завідувачем кафедри став професор Ф. Т. Тюльпін.

Вченому вдавалося поєднувати викладацьку діяльність з адміністративною; так, у 1915–1920 рр. він працював секретарем медичного факультету Новоросійського університету, а з 1923 до 1928 р. — спочатку заступником декана факультету, а потім (з 1926 р.) — деканом.

З 1928 р. Федір Тимофійович значився позаштатним професором кафедри (оскільки він був звільнений за скороченням штатів). Після залишення за власним бажанням медичного інституту у 1930 р. він працював консультантом і науковим керівником у багатьох санаторіях і установах Одеського курортного управління.

Ф. Т. Тюльпін — автор 17 наукових робіт, причетних до різних актуальних на той час питань діагностики та лікування внутрішніх хвороб. Це "Ефимовская реакция при заражении глистами", "Колларгол при гриппозном воспалении легких", "Туберкулез (распознавание, лечение)", "О лечении малярии", "К вопросу о брадикариях" і ін. Він написав "Руководство по врачебной диагностике" і "Руководство по частичной патологии и терапии внутренних болезней".

Помер Ф. Г. Тюльпін у 1942 р.

За словами колег, це був чуйний лікар — здатна на пожертву людина, хранитель кращих заповітів російської лікарської громади.

Пр.:

О действии цинковой пыли на лаковую кровь: Дис. ... д-ра мед. наук — Юрьев, 1906. — 205 с.

Літ.:

Золотарев. Биогр. словарь. — С. 258; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. І. Головко

ТЮРІН
Олександр Валентинович

Фізик

Професор, доктор фіз.-мат. наук. О. В. Тюрін народився 23 жовтня 1946 р. у Ленінграді. Закінчив фізичний факультет Одеського держуніверситету ім. І. І. Мечникова у 1969 р. Трудову діяльність розпочав в ОДУ ім. І. І. Мечникова (1969 р.). Захистив кандидатську дисертацію (1975 р.), докторську (1995 р.). Працював на посаді завідувача лабораторії Науково-дослідного інституту фізики при ОДУ ім. І. І. Мечникова (з 1978 р.). Організував і очолив кафедру комп'ютерних та інформаційних технологій при Інституті іноваційної та післядипломної освіти ОНУ ім. І. І. Мечникова (2001). Директор Науково-дослідного інституту фізики при ОНУ ім. І. І. Мечникова (з 2004 р.). Керує школою "Створення наукових основ фототехнології". Автор понад 100 наукових праць.

З 1978 р. працює на посаді завідувача лабораторії Науково-дослідного Інституту фізики при ОНУ. Керує науковим напрямком, основним предметом досліджень якого є фізико-хімічні процеси в діелектриках і напівпровідниках, що визначають недеструктивний та реверсивний запис оптичної інформації в реальному масштабі часу, а також оптичні методи керування і контролю у різноманітних галузях сучасної техніки.

У ході цих досліджень отримані істотні результати: розвинуті елементи

теорії та методики дослідження фотохімічних процесів в лужно-галоїдних кристалах і склоподібних напівпровідниках, а також визначення оптичних параметрів амплітудно-фазових трьохмірних пропускаючих голограм, що записані на їх основі. Розроблені нові фотохромні системи і механізми голографічного запису на їх основі, що працюють у режимі негативного і позитивного зображення в реальному масштабі часу. Голограми, що зареєстровані такими фотохромними системами, відрізняються високою дифракційною ефективністю, променевою та термічною стійкістю. Запропонована технологія виготовлення методами голографічної оптики об'ємних дифракційних структур, що являють собою комбінацію з трьохмірних пропускаючих дифракційних граток. На основі таких елементів розроблені оптико-електронні пристрої різноманітного призначення принципово нового класу: для модуляції та стабілізації інтенсивності світлового променя; перетворення фазових коливань в амплітудні; для розподілу світлового пучка з керованим співвідношенням інтенсивностей пучків, що розділяються в інтервалі 0...1; для вимірювання в автоматичному режимі лінійних і кутових переміщень одночасно за двома координатами та ін. Розроблені нові оптичні методи керування і неруйнуючого контролю в точному приладо- і машинобудуванні, виробництві напівпровідникових і композиційних матеріалів.

За результатами досліджень видано понад 100 наукових статей, отримано 12 авторських свідоцтв, захищено 2 докторські та 8 кандидатських дисертацій.

Пр.:

Эффекты рассеяния в объемных голограммах / Тюрин А. В., Мандель В. Е., Неклюдов В. А., Попов А. Ю. // Оптика и спектроскопия. — 1991. — Т. 70, вып. 6. — С. 1286 — 1290; Вольт-амперные характеристики пленок сульфида свинца с различным содержанием оксидных фаз / Тюрин А. В., Алешин А. Н., Бурлак А. В. и др. // Неорган. материалы. — 1995. — Т. 31, вып. 3. — С. 426-427; Голографическая интерферометрия поверхности композиционных диэлектриков при нагреве / Тюрин А. В., Ганин Ю. Г., Жеру И. М. и др. // Изв. РАН. — 1992. — Т. 56, № 1; Владимиров Д.0., Мандель В.Ю, Попов А.Ю., Тюрин О.В. Вплив попереднього ультрафіолетового засвітлення на голографічні характеристики адитивно забарвлених кристалів КС1. // Фотоэлектроника. — 2002. — Вып. 11. — С.98-99; Алешин А.Н., Ляшевская В.А., Мандель В.Е., Павлов С.С., Пастернак В.А., Тюрин А.В. Влияние межкристаллитных прослоек на электрические свойства пленок сульфида свинца // Фотоэлектроника. — 2002. — Вып. 11. —

С.89-91; Попов А.Ю., Попова Н.А., Тюрін О.В. Спосіб впливу низькоінтенсивним когерентним лазерним випромінюванням на біологічні об'єкти // Деклараційний патент на винахід // Бюл. №5, 46592, 2002 р.; Алешин А.Н., Ляшевская В.А., Мандель В.Е., Павлов С.С., Пастернак В.А., Тюрин А.В. Исследование релаксации заряда в тонких пленках сульфида свинца с различным потенциальным рельефом зон //Фотоэлектроника. — 2002. — Вып. 11. — С. 85-89; Владимиров Д.А., Мак В.Т., Мандель В.Е., Попов А.Ю., Тюрин А.В. Влияние ионизирующего облучения на электронно-ионные процессы в щёлочно-галоидных кристаллах при воздействии стационарных пространственно-периодических световых полей // Фотоэлектроника. — 2003. — Вып. 12. — Стр. 41–45; Мандель В.Е., Попов А.Ю., Тюрин А.В., Шугайло Ю.Б. Бесконтактный голографический метод измерения линейных перемещений // Оптический журнал. — 2003. — Т. 70, №6. — С. 57–61; Мандель В.Е., Попов А.Ю., Тюрин А.В., Шугайло Ю.Б. Стабилизация интерференционной картины при записи объемных пропускающих голограмм // Оптический журнал. — 2003. — Т.70. — №10. — Стр. 72-75; Попов А.Ю., Тюрин А.В., Владимиров Д.А. Компьютерное моделирование фотоиндуцированной диффузионно-дрейфовой неустойчивости в пространственно-периодических световых полях // Вестн. Черкас. ун-та. Серия "Физико-математические науки". — 2003. — Вып.53. — С. 122–131; Перепелица Г.П., Тюрин А.В., Чернякова Ю.Г. Особенности спектра излучения плазмы в малоиндуктивной вакуумной искре: релятивистский расчёт с учётом КЭД эффектов / / Физика аэродирсперсных систем — 2003 — Вып. 40 — С. 327–331; Turin A.V., Perepelitsa G.P., Kozlovskaya V.P.. Kinetics of energy and heat exchange in mixture C02-N2-N20 of atmospheric gases interacting with ir laser radiation: precise 3-mode kinetical model // Физика аэродисперсных систем. — 2003 — Вып.40. — С. 123–127; Алешин А. Н., Любота В. Н., Мандель В. Е., Павлов С. С., Пастернак В. А., Тюрин А. В.. Контроль и управление оптимальным режимом работы неохлаждаемых фотоприёмных модулей на основе плёнок сульфида свинца // Оптический журнал — 2004 . — Т.71, №7. — С. 19-23.

У

УЙОМОВ
Авенір Іванович

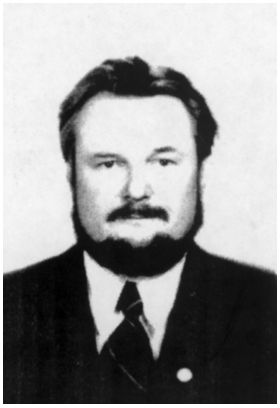

Філософ, логік, методолог науки, академік Української Академії економічної кібернетики, академік Академії історії та філософії природничих та технічних наук, член Міжнародної академії науки, промисловості, освіти та мистецтва, академік Міжнародної Академії організаційних та управлінських наук, член Міжнародної Академії філософії

А. І. Уйомов народився 4 квітня 1928 р. у с. Поріччя Іванівської обл. Закінчив філософський факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова у 1949 р., а у 1952 р. там же — аспірантуру по

кафедрі логіки. Тоді ж захистив кандидатську дисертацію на тему "Аналогия в современной технике". У 1964 р. захистив докторську дисертацію на тему "Вещи, свойства, отношения и теория выводов по аналогии" (опоненти — професори В. Ф. Асмус, П. В. Копнін, А. А. Зинов'єв).

Працював доцентом, завідувачем кафедри філософії в Іванівському педагогічному інституті з 1952 до 1964 р. У 1964 р. був запрошений на посаду завідувача кафедри філософії Одеського державного університету, яку обіймав до 1973 р.

У 1973 — 1996 рр. завідував відділом теорії управління й системного аналізу в Одеському відділенні Інституту економіки АН України (зараз — Інститут проблем ринку й економіко-екологічних досліджень ПАН України), працюючи за сумісництвом професором кафедри філософії природничих факультетів Одеського державного університету.

Авенір Іванович Уйомов сьогодні — провідний професор кафедри філософії природничих факультетів ОДУ. Він з превеликим задоволенням працює зі студентами філософського відділення, створеного у 1995 р. в Одеському державному університеті, викладає їм курси з історії філософії, метафізики, основ системних досліджень, некласичної логіки.

Він працює також з аспірантами природничих факультетів, викладає створений ним авторський курс. Задоволення від зустрічей з відомим філософом відчувають і слухачі Філософського факультативного коледжу, що створений на філософському відділенні. У нелегкій викладацькій справі він і сьогодні — новатор. А творчим підходом до викладання філософії він "заразив" своїх учнів та викладачів філософії університету та інших вузів Одеси ще у 60-ті роки. Вирішення задач та вправ з філософії, розігрування ролей видатних філософів, програмований машинний та безмашинний контроль знань студентів стали нормою навчального процесу. Недарма професор А. І. Уйомов — співавтор одного з п'яти відомих у СНД задачників з філософії "Філософський лабіринт".

Професор А. І. Уйомов — член двох Спеціалізованих рад із захисту дисертацій на філософському факультеті ОНУ. Член редакційної ради журналу "Філософська думка" (Київ), член редакційної ради журналу "Органон" (Братислава) та філософського збірника "Пошуки" (Львів, Оде-

са). Професор А. І. Уйомов — утворювач і незмінний голова Одеської філософської спілки, яка збирається з 1968 р. До основних наукових результатів роботи треба віднести: створення загальної теорії висновків за аналогією, виділення більш п'яти десятків формальних типів аналогійних умовиводів, створення параметричної загальної теорії систем; створення мови тернарного опису (МТО) — обчислення в рамках некласичної формальної логіки. Він опублікував ряд посібників з логіки. Професор А. І. Уйомов — автор статей у "Філософській енциклопедії", "Філософському енциклопедичному словнику", "Філософському словнику". Має ряд зарубіжних публікацій, у тому числі в США, Бразилії, Китаї, Голландії, Польщі, Угорщині, Чехословаччині й Німеччині.

Брав участь у багатьох міжнародних конгресах, з'їздах та конференціях, зокрема, у роботі XIX Всесвітнього філософського конгресу у Москві в 1993 р., міжнародних конгресів з логіки й методології науки в Румунії (Бухарест, 1971), Канаді (1975), Москві (1988), Болгарії (Варна, 1972).

Вчена Рада Одеського державного університету їм. І. І. Мечникова в лютому 2000 р. рекомендувала професора А. І. Уйомова до присудження звання заслуженого діяча науки і техніки України.

Пр.:

Вещи, свойства, отношения. — М., 1963; Аналогия в практике научного исследования. — М., 1970. — 262 с.; Логические основы метода моделирования. — М., 1971. — 312 с.; Системный подход и общая теория систем. — М., 1978. — 272 с.; Основы формального аппарата параметрической общей теории систем // Систем. исследования: Методол. проблемы: Ежегодник. — М., 1984. — С. 152 — 180; Основы практической логики с задачами и упражнениями. — Одесса, 1997. — 380 с.; Авенір Іванович Уйомов. Наукові праці. — Одеса, 1998; Системные аспекты философского знания. — Одесса,2000. — 190с.; Общая теория систем для гуманитариев. — Варшава, 2001. — 276с.;

Літ.:

Авенір Іванович Уйомов. Наукові праці / ОДУ ім. І. І. Мечникова. Філос. від. — Одеса, 1998. — 42 с.; Цофнас А.Р.Профессор А.И.Уёмов // Видные ученые Одессы. — Одесса,1993. — Вып.3. — С.71-76; Сумарокова Л.Н.Философия в Одессе // Очерки развития науки в Одессе. — С.508-513; Кохрихт Ф. Логика профессора Уемова // Слово. — 1998. — 24 апр.; Бейгельзимер К. Загадка гениальности // Деловая Одесса. — 1998. — 17 апр.; Черевиченко В. Неуемный юмор профессора Уемова // Веч. Одесса. — 1998. — № 55; Шевченко Ю. Философы и их юмор // Юг. — 1998. — 8 апр.; Каменный

А.Кто есть кто в Одессе. — С.294; Чайковський О. В. Видатний учений: Авеніру Івановичу Уйомову — 70 років // Вісн. Одес. держ. ун-ту. Сер. Гуманіт. науки. — 1999. — № 2. — С. 82 — 86; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.; Алексеев П.В. Философия России XIX-XX столетий. — М.,2002. — С.998-999.

УМОВ
Микола Олексійович

Фізик

М. О. Умов народився у Симбірську в сім'ї військового лікаря. У 1863 р. вступив на математичний відділ фізико-математичного факультету Московського університету. Він слухав лекції видатних фізиків Ф. О. Бредіхіна, М. О. Любимова, особливе значення мали для нього лекції О. Г. Столєтова.

У 1872 р. М. О. Умов захистив магістерську дисертацію "Термомеханические явления в твердых упругих телах". Це обумовило його запрошення до Новоросійського університету. 22 листопада 1871 р. М. О. Умов був обраний на посаду доцента кафедри фізики Новоросійського університету і з січня 1872 р. розпочав читання лекцій з теоретичної фізики.

На початку 1872 р. М. О. Умов опублікував дослідження "Теория взаимодействия на конечных расстояниях и ее применение к выводу электростатических и электродинамических законов". У 1873 р. він надрукував роботу "Теория простых сред и ее применение к выводу основных законов электростатических и электродинамических взаимодействий". Ці дослідження становлять основу його докторської дисертації "Уравнения движения энергии в телах", яку він захистив у Московському університеті у 1874 р. 1 лютого 1875 р. він був обраний екстраординарним професором, а 6 листопада 1874 р. — ординарним професором Новоросійського університету.

Після двадцяти двох років роботи в Одесі М. О. Умов почав працювати в Московському університеті.

М. О. Умов був одним з найвидатніших фізиків-теоретиків широкого діапазону. Залишався вірним просвітницьким та демократичним традиціям, виступав як поборник популяризації знань, співдружності науки та техніки, впровадження досягнень науки у практику. Коли у 1884 р. за новим університетським статутом запроваджувалися лабораторні роботи, вчений організував у Новоросійському університеті вимірювальну лабораторію з великим вибором задач.

У докторській дисертації вчений вперше в історії науки всебічно дослідив питання руху і поширення енергії. Він довів, що перетворення кінетичної енергії в потенціальну і навпаки може відбуватися лише при наявності двох середовищ. Друге середовище приймає на себе частину енергії і тим самим визначає припущення про наявність потенціальної енергії. Рівняння руху енергії вказує на безперервність енергії у просторі та часі, тобто енергія може розповсюджуватися, передаватися від однієї точки середовища до іншої тільки безперервно.

М. О. Умов досліджував також питання про рух енергії електричного та магнітного полів, про перенесення цієї енергії від однієї точки середовища до іншої. він сформулював закон збереження і перетворення енергії, тобто твердження, що зміна енергії в будь-якому обсязі зумовлюється повним потоком енергії через поверхню, що обмежує цей обсяг, включаючи як окремий випадок теорему Пойтінга.

М. О. Умов виконав важливі дослідження земного магнетизму. В сучасній фізиці ідеї вченого про рух енергії є загальновизнаними і творчо використовуються вченими світу. У 1896 р. М. О. Умов був обраний почесним членом університету у Глазго. Він активно співпрацював із такими знаменитими фізиками, як Г. Кірхгоф, Г. Гельмгольц, У. Кельвін, М. Планк та іншими.

Помер М. О. Умов 15 січня 1915 р. у Москві.

Пр.:
Собр. соч. — М., 1916; Избр. соч. — М.; Л., 1950.

Літ.:
Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 377-378; Бачинский А. И. Очерк жизни и трудов Н. А. Умова. —М., 1916; Кразуская О. Н. Воспоминания об Н. А. Умове // Физическое

обозрение. — 1916. — Т. 16, № 3; Де-Метц Г. Г. Памяти Н. А. Умова // Там же; Лазарев П. П. Н. А. Умов. — М.,1940; Предводителев А. С. Ник. А. Умов. — М.,1950; Гуло Д. Д. Николай Алексеевич Умов, 1846-1914. — М., 1971. — 320 с. — (АН СССР. Науч. — биогр. серия); Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. М. Дяченко

УРСУ Дмитро Павлович

Історик

Д. П. Урсу народився 10 жовтня 1936 р. у Молдавії. Виховувався в дитячому будинку на Кубані (Майкоп). Освіту отримав на історичному факультеті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (1953—1958) та у Московському інституті іноземних мов (1970—1971). Стажувався в Сорбонні, університетах Бордо та Марселя, працював у Національному архіві Франції (1979—1980).

Після закінчення ОДУ працював за призначенням вчителем, директором школи в Херсонській обл. З 1965 р. — аспірант-заочник, у 1967—1969 рр. — аспірант стаціонару при кафедрі нової та новітньої історії ОДУ (науковий керівник — проф. К. Д. Петряєв). У 1969 р. захистив кандидатську дисертацію в Пермському університеті на тему “Рабочий класс и социальная политика Англии в 1900—1914 гг.” З січня 1969 р. послідовно обіймав посади старшого викладача, доцента, професора кафедри нової та новітньої історії ОДУ. У 1972—1976 рр. перебував у закордонному відрядженні — викладачем Вищого педагогічного інституту Бамако (Республіка Малі). У 1985 р. в Інституті Сходознавства АН СРСР (Москва) захистив (по монографії) докторську дисертацію “Современная историография стран Тропической Африки”. У 1986 р. йому присвоєно звання професора.

У 1976—1986 рр. Д. П. Урсу — завідувач кафедри нової та новітньої

історії ОДУ, у 1986—1997 рр. — на такій самій посаді у Сімферопольському державному університеті. З 1996 р. — завідувач кафедри історії Сходу та країнознавства на факультеті сходознавства Таврійського екологічного інституту, за сумісництвом — професор Сімферопольського університету.

Читає загальні курси нової історії країн Європи та Америки, методології історичної науки, вступ до спеціальності, історії дипломатії, міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході; спеціальні курси: "Джерелознавство історії нового та новітнього часу", "Усна історія: теорія та практика", "Історіографія історії Африки". Здійснює наукове керівництво аспірантами, підготував 5 кандидатів історичних наук.

Розробляючи різні аспекти всесвітньої історії, Д. П. Урсу проявив себе як вчений широкого профілю. Декілька його монографій та значна кількість статей присвячені історії та історіографії країн Тропічної Африки. Він є одним із зачинателів нового напрямку в джерелознавстві — усної історії. В останні роки опубліковані праці Д. П. Урсу, що присвячені теоретичним питанням історичного пізнання, історії культури кримсько-татарського народу, архівістиці.

Професор Д. П. Урсу — автор понад 130 наукових праць, у тому числі 6 монографій. Одна з них удостоєна премії на Всесоюзному конкурсі наукових праць (1985). Наукові роботи вченого друкувалися в провідних вітчизняних журналах "Вопросы истории", "Новая и новейшая история", "Советские архивы", "Український історичний журнал", "Східний світ" та ін., а також у наукових виданнях Німеччини, Франції, Малі, Туреччини, Мексики.

Професор Д. П. Урсу виступав з доповідями та повідомленнями на II, III, IV Всесоюзних конференціях африканістів, Міжнародній конференції з усних джерел історії Африки (Бамако, 1976), V та VI симпозіумах істориків-африканістів соціалістичних країн (Братислава, 1983; Москва 1985), IX Міжнародному конгресі з ефіопських досліджень (Москва, 1986), Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО "Розвиток наук в неєвропейських країнах" (Париж, 1994).

Д. П. Урсу — член Наукової ради АН СРСР з проблем Африки (з

1977), Російської асоціації усної історії, віце-президент Українського біографічного товариства, член Спеціалізованих рад при Інституті сходознавства НАН України та Запорізькому університеті.

Пр.:

Современная историография стран Тропической Африки. — М., 1983; Историография истории Африки: Учеб. пособ. — М., 1990; История Мали в новое и новейшее время. — М., 1994; Archives de l'histoire coloniale francaise em Russie // Revue francaise d'histoire d'outre-mer. — Paris, 1993. — № 300; History in Tropical Africa // 20-th Century science beyond the Metropolis Abstracts. — Paris, 1994; Kirim bilim ve kulturunum faciasi // Emel. — Ankara, 1995. — № 208; Notas sobre historia oral en la sociedad sovietica // Estudios del homdre. — Mexico, 1997. — № 6; Деятели крымско-татарской культуры: Биобиблиогр. словарь. — Симф., 1998; Методологія історичної науки. — К., 1998.

Літ.:

Урсу Д. П. // Африка: Энцикл. справочник: В 2 т. — М., 1987. — Т. 2. — С. 642; Иылдыз. — Симф., 1996. — № 2. — С. 101; [Биогр. справка] // Наша шк. — Одесса, 1996. — № 3. — С.21; Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 124; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ф. О. Самойлов

УСКОВ
Леонтій Іванович

Медик-терапевт

Л. І. Усков народився у 1869 р. у родині фельдфебеля. Ще будучи студентом, Л. І. Усков брав участь у боротьбі з епідемією холери. У 1894 р. він закінчив з відзнакою медичний факультет Казанського університету і з 22 січня 1895 р. почав працювати понадштатним ординатором у клініці факультетської терапії у професора С. В. Левашова, який вперше обгрунтував і застосував внутрішньовенне введення периплоцину. Будучи його учнем, Л. І. Усков ра-

зом з Л. А. Зільбербергом експериментально розробив дозування периплоцину для внутрішньовенного уведення. Результатом такого експерименту стала дисертація Л. І. Ускова "Клинические наблюдения над терапией сердечных заболеваний", яку він захистив у 1908 р. Л. І. Усков 7 років працював на кафедрі під керівництвом професора С. В. Левашова, у 1903 р. його перевели до Новоросійського університету.

Л. І. Усков — автор більше 20 наукових робіт.

Зі звіту по факультетській терапевтичній клініці за 1905 р., складеного С. В. Левашовим, видно, що асистент Л. І. Усков продовжував виконувати свої експериментальні та клінічні дослідження з визначення кров'яного тиску. Про результати своїх копітких досліджень він зробив повідомлення у Товаристві російських лікарів і надрукував свою доповідь у "Трудах" Товариства (Вип. 5). Вивчаючи питання далі, він опублікував у "Русском враче" статтю "К вопросу об аутографическом регистрировании кровяного давления у людей".

З 1911 до 1917 р. Л. І. Усков завідував кафедрою часткової патології і терапії. З перших днів він взявся за поліпшення та оптимізацію учбового процесу. Завдяки цим зусиллям вдалося привернути увагу студентів до предмету часткової патології і теорії внутрішніх хвороб. У 1917 р. за рішенням медичного факультету професора Л. І. Ускова перевели на кафедру лікарської діагностики з пропедевтичною клінікою, якою він завідував до 1919 р. У цей період він вивчав методи дослідження серцево-судинної системи. Він сконструював прилад для одночасного запису кров'яного тиску і пульсу — сфігмотонограф, який використовувався у наукових дослідженнях співробітниками кафедри. Асистент клініки приват-доцент Л. І. Усков проводив клінічні заняття, читав лекції з загальної терапії, редагував другий том "Трудов" клініки, надрукував у них декілька наукових робіт, а також біографію професора С. В. Левашова.

Л. І. Усков був серед тих, хто займався розв'язанням питання, яке в цей час виникло: про лікування білокрів'я Х-променями. Ретельно опрацьовані випадки описані ним у великій статті, розміщеній у "Русском враче", — "О лечении белокровия Х-лучами". Потім Л. І. Усков та його

колеги провели ряд клінічних спостережень над терапевтичним значенням внутрішньовенних уведень периплоцину у серцевих хворих.

У 1913 р. Л. І. Усков, звітуючи про стан і діяльність Новоросійського університету по кафедрі часткової патології і терапії, доводив необхідність розширення не тільки теоретичних знань, але і практичних, домагаючись тим самим відкриття клініки при кафедрі часткової патології і терапії.

Першого травня 1914 р. Л. І. Усков виголосив промову під час урочистого річного акту в Новоросійському університеті про найновіші відкриття в біології і їх значення для медицини. Під керівництвом професора Л. І. Ускова проводилися досліди про вплив еманації радія на ізольоване серце. Цими дослідами зроблено спробу експериментально розв'язати питання про суть впливу еманації радія на серце теплокровних тварин.

У 1915 р. завідувач кафедри професор Л. І. Усков, крім університетських занять виконував обов'язки консультанта при двох лазаретах: офіцерському, який розміщувався у пропедевтичній хірургічній клініці професора К. П. Серапіна, і у лазареті Одеського центрального комітету Червоного Хреста "Аркадія". З 29 червня до 18 серпня був завідувачем лазарету для поранених, який відкрився у факультетській терапевтичній клініці університету.

Життя Л. І. Ускова трагічно обірвалося у 1919 р.

Пр.:

К диагностике незаращения Боталлова протока у взрослых // Тр. терапевт. клиники. Мед. фак. — 1909. — Вып. 2. — С. 1-24; Сфигмотонометр и его клиническое значение // Там же. — С. 806-861; Клинические и экспериментальные исследования над вновь усовершенствованным сфигмотонографом // Терапевт. обозр. — 1913. — № 3; Новейшие открытия в биологии и значение их для медицины // Отчет о сост. и деятельности Новороссийского ун-та за 1913 г. — Одесса, 1914. — С. 1-50; Трипарозан и его терапевтические свойства // Терапевт. обозр. — 1913. — № 12/13; Новейший сфигмотонограф для определения кровяного давления и записи пульса у человека. Значение осциляторного метода // Тр. терапевт. клиники. Мед. фак. — 1919. — Вып. 9. — С. 1-48.

Літ.:

Золотарев. Биогр. словарь. — С. 259; Одесский медуниверситет, 1900-2000. — С. 74, 80; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. В. Суровцева

УСПЕНСЬКИЙ
Федір Іванович

Історик-візантініст, славіст, археолог, академік РАН та АН СРСР

Ф. І. Успенський народився в родині пономаря сільської церкви с. Горки Костромської губ. 7 лютого 1845 р. У 1854—1860 рр. навчався в Галичському духовному училищі, у 1866 р. закінчив Костромську духовну семінарію. У 1866—1867 рр. — викладав російську мову в Галичському повітовому училищі. Навчався на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1867—1872), де великий вплив на нього справили В. І. Ламанський та К. М. Бестужев-Рюмін. У 1872 р. була видана його перша книга "Первые славянские монархии на Северо-Западе", написана на третьому-четвертому курсах та удостоєна першої премії ім. Кирила та Мефодія.

Ф. І. Успенський був залишений при університеті для приготування до професорського звання.

У 1874 р. він захистив магістерську дисертацію "Византийский писатель Никита Акоминат из Хон". У 1879 р. ним захищено докторську дисертацію "Образование Второго болгарского царства". У 1874—1894 рр. Ф. І. Успенський працював у Новоросійському університеті в якості доцента, потім — екстраординарного (з травня 1879 р.) та ординарного професора (з вересня 1879 р.) загальної історії. Читав загальні та спеціальні курси з історії стародавнього світу та середніх віків, історії Візантії. У 1876 та 1886 рр. перебував у закордонному відрядженні для дослідження грецьких та слов'янських рукописів західноєвропейських сховищ. Був головою Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (з 1890 р.), організував при ньому візантійську секцію; був редактором наукового органу цього товариства "Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете" (Т. 1-5).

За ініціативою та при активній участі Ф. І. Успенського був створений

Російський археологічний інститут у Константинополі (1895), який він очолював аж до його ліквідації у 1914 р.; був редактором "Известий" (Т. 1-16), що видавалися цим інститутом. Керував археологічними розкопками та експедиціями по розшуку та вивченню письмових та речових пам'яток на території Туреччини, Болгарії, Греції, Сербії. Член-кореспондент (1893), академік (1900) Петербурзької АН. З цього часу Ф. І. Успенський став фактично на чолі російського дореволюційного візантинознавства. З 1914 р. постійно проживав у Петрограді, під його редакцією у 1922—1927 рр. вийшли у світ останні три томи (23—25-й) головного наукового органу російських візантиністів "Византийского временника".

Основні наукові інтереси академіка Ф. І. Успенського були пов'язані з дослідженням внутрішньої історії Візантійської імперії та історії її культури. Візантинознавству присвячена абсолютна більшість досліджень вченого (загальна кількість його праць досягає 200, з яких понад 10 монографій). Надаючи величезного значення ролі слов'ян у житті імперії VI—XIV ст., він розглядав славістику та візантинознавство як невід'ємні одна від одної сфери історичного знання. Він розвивав ідею "візантінізму" як специфічної візантійської системи, що до XIII ст. забезпечувала стабільність імперії та силу імператорської влади, базуючись на трьох головних інституціях візантійського суспільства: слов'янській сільській общині, яка становила основу податкової та воєнної організації, греко-римській цивілізації (православ'я) та необмеженій монархічній владі. Як представник позитивістської школи в російській історіографії останньої чверті XIX — початку XX ст., Ф. І. Успенський велику увагу приділяв проблемі розвитку феодальних відносин у Візантії, простежуючи долі общинного селянського землеволодіння, що трактувалося переважно як слов'янське.

Розвиток феодалізму Ф. І. Успенський розглядав як процес, що обумовив поступове послаблення сільської общини, ерозію громадських та державних інституцій і зрештою — занепад імперії. З цієї точки зору він ідеалізував політику іконоборчих імператорів (VIII—IX ст.) як систему заходів, спрямованих (при опорі, передусім, на слов'янську общину) на посилення царської влади і таку перебудову державного апарату управл-

іння військами, яка забезпечувала перемогу над арабами. В законодавстві імператорів Македонської династії (друга половина IX — перша третина XI ст.) Ф. І. Успенський вбачав послідовно здійснювані царською владою заходи по захисту дрібного селянського землеволодіння від феодальних елементів. Відмова від цієї політики з другої половини XI ст. обумовила, на думку вченого, через 100—150 років швидке зростання феодального землеволодіння, зокрема проній, надзвичайне послаблення сил імперії та її розпад під ударами хрестоносців у 1204 р. Феодалізм постає у працях Ф. І. Успенського як альтернатива "візантінізму", його антипод, що зіграв фатальну роль в історії Візантії та південних слов'ян, розвиток державності у яких здійснювався під безпосереднім та сильним візантійським впливом.

Ф. І. Успенський зібрав, систематизував, проаналізував та вперше опублікував численні важливі письмові та речові пам'ятки, що становлять сьогодні суттєву частину основного фонду джерел з історії, мистецтва і культури Візантії та південнослов'янських країн.

Останні роки життя Ф. І. Успенський працював в основному в Академії наук, читаючи лекції у Петроградському (Ленінградському) університеті та інших учбових закладах. Помер вчений 10 вересня 1928 р.

Пр.:

Очерки по истории Византийской образованности. — СПб., 1891; История крестовых походов. — СПб., 1900; История Византийской империи. — СПб., 1913. — Т. 1; Л., 1927. — Т. 2; М.; Л., 1948. — Т. 3.

Літ.:

Памяти академика Федора Ивановича Успенского. — Л., 1929; Горяинов Б. Т. Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении: (К 100-летию со дня рождения) // Визант. временник. — 1947. — Т. 1 (26). — С. 29-108; Готалов-Готлиб А. Г. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель // Там же. — С. 114-124; Удальцова З. В. К вопросу об оценке трудов акад. Ф. И. Успенского // Вопр. истории. — 1949. — № 6. — С. 116-127; Славяноведение в дорев. России. — С. 338-339; Самойлов Ф. О. Наукова та педагогічна спадщина Ф. І. Успенського періоду його праці в Новоросійському університеті // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. — Харків, 1995. — С. 340-345; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. Б. Дьомін, Ф. О. Самойлов

УШИНСЬКИЙ Микола Григорович

Патолог і бактеріолог

М. Г. Ушинський, російський патолог і бактеріолог, народився в Пензі 15 березня 1864 р. у родині службовця. Середню освіту одержав у Володимирській губернській класичній гімназії, після закінчення якої в 1881 р. вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Петербурзького університету. У 1884—1885 рр., будучи студентом четвертого курсу, М. Г. Ушинський працював асистентом на кафедрі фізіології у професора М. Є. Введенського на Вищих жіночих курсах. У 1885 р. він закінчив університет зі ступенем кандидата природничих наук. Кандидатська робота М. Г. Ушинського "О раздражении спинного мозга лягушки постоянным электрическим током" була зроблена під керівництвом І. М. Сєченова.

У 1885 р. М. Г. Ушинський подав заяву до Військово-медичної академії і в грудні 1886 р. був зарахований слухачем третього курсу. У 1998 р. його залишили за конкурсом при академії для удосконалення в медичних науках. М. Г. Ушинський один рік був ординатором терапевтичної клініки, де працював під керівництвом С. П. Боткіна, потім майже два роки вивчав патологію у лабораторії основоположника загальної та експериментальної патології в Росії професора В. В. Пашутіна.

У 1891 р. під керівництвом В. В. Пашутіна М. Г. Ушинський написав і захистив дисертацію на ступінь доктора медицини на тему "Газообмен и теплопроизводство при флоридзиновой гликозурии". Ця робота була цінним внеском у вивчення патології вуглеводного обміну, зокрема у вивчення діабету.

У 1892—1893 рр. М. Г. Ушинський перебував у закордонному відрядженні від Військово-медичної академії, працюючи в різних лабораторіях Парижа, Страсбурга, Фрейбурга та Мюнхена.

Вже перші науково-дослідні праці М. Г. Ушинського про обмін речовин у бактеріях та безбілкове живильне середовище для них, яке було назване "середовище Ушинського", принесли автору всесвітню славу.

Після повернення із закордонного відрядження М. Г. Ушинський у 1895 р. був призначений екстраординарним професором Варшавського університету по кафедрі загальної патології. З цього часу протягом майже 40 раків професор М. Г. Ушинський керував кафедрами загальної патології, читав також курс лекцій з бактеріології.

Незважаючи на несприятливі умови роботи у Варшавському університеті, це був надзвичайно продуктивний період у творчій діяльності М. Г. Ушинського. Він багато працював сам і керував роботами своїх учнів. За час перебування його у Варшавському університеті вийшло у світ понад 60 наукових праць, декілька з яких були дисертаційними. Близько 20 із них належали перу самого Миколи Григоровича. Всі вони надруковані або в різних періодичних виданнях того часу, або в "Сборнике работ лаборатории общей патологии при Варшавском университете", який виходив під редакцією професора М. Г. Ушинського. Таких збірників було видано три (1898—1890). В 1906 р. він видав "Лекции по общей и экспериментальной патологии". Цей прекрасно складений посібник витримав кілька видань (1906, 1909 та 1923). Ще раніше були надруковані "Лекции по бактериологии", які також видавалися кілька разів (1900, 1901, 1908).

У серпні 1907 р. М. Г. Ушинський переїхав до Одеси, де керував кафедрою загальної патології медичного факультету Новоросійського університету. Тут він читав курс лекцій із загальної патології, викладав також курс бактеріології та проводив науково-дослідну роботу. У 1908 р. виконував обов'язки декана медичного факультету. М. Г. Ушинський був чудовим лектором, його лекції звичайно супроводжувалися демонстраціями експериментів і завжди викликали жвавий інтерес у студентів.

В Одесі Микола Григорович працював недовго: всього одинадцять місяців (з серпня 1907 до липня 1908 р.). Він завжди відзначався своїми передовими поглядами і тому не витримав атмосфери, створеної реакційною професурою Одеси. У 1908 р. М. Г. Ушинський переїхав до Петер-

бурга, де працював головним лікарем Георгіївської общини Червоного Хреста й одночасно — штатним доцентом при Медико-хірургічній академії. Крім того, він читав у Жіночому медичному інституті лекції з фізичної хімії та застосування її у медицині. З 1910 р. М. Г. Ушинський очолював кафедру загальної патології психоневрологічного інституту.

Світова війна перервала наукову діяльність професора на довгий час. З 1914 р. він перебував кілька років на Західному та Кавказькому фронтах начальником госпіталів та консультантом Червоного Хреста.

З 1920 р. М. Г. Ушинський енергійно займався організацією медичного інституту в Криму. З 1921 р. вчений знову повернувся до наукової діяльності і керував кафедрою бактеріології та клініки інфекційних хвороб у Кримському університеті.

У 1922 р. М. Г. Ушинський переїхав до Баку, де організував кафедру загальної патології (патологічної фізіології), завідував нею у 1922—1933 рр. Слід зазначити, що організація кафедри загальної патології з її патофізіологічним і бактеріологічним напрямами являла собою дуже складне завдання. М. Г. Ушинському довелось закласти перший камінь в основу цієї кафедри, яка не мала ні окремого приміщення, ні інвентарю. У 1925 р. природничий відділ педагогічного факультету університету запросив М. Г. Ушинського читати курс мікробіології для студентів четвертого курсу.

М. Г. Ушинський не обмежувався лише клінічною роботою та педагогічною діяльністю. З 1923 р. за його участю видавався журнал "Теоретическая и практическая медицина", а з 1924 р. — "Бакинский медицинский журнал".

Проведені під керівництвом М. Г. Ушинського розширені дослідження властивостей мікроорганізмів, виділених з лікувальних грязей, дали змогу зрозуміти, які складні процеси в них відбуваються і як тісно ці процеси пов'язані між собою. Один з досліджених видів бактерій-денітрифікаторів, а саме — спороносна бацила, була названа ім'ям Ушинського.

В останні роки свого життя Микола Григорович опрацював багато актуальних для нашої країни питань. Особливо велике значення мають

його праці з бальнеології та курортології Азербайджану та Дагестану. З його участю в Азербайджані та Дагестані було відкрито ряд бальнеологічних і кліматичних курортів, а також сірководневих лікарень.

У 1926 р. в бакинській лабораторії М. Г. Ушинського його співробітниками було відкрито багате анаеробне життя глибоких (на глибині понад кілометр) пластових гарячих нафтових вод. Академік В. І. Вернадський відзначав, що завдяки цим відкриттям нижня межа біосфери була пересунута на кілька кілометрів углиб земної кулі та було встановлено, що життя сягає до фізично непереборної перепони — температури кипіння води.

М. Г. Ушинський завжди цікавився суспільним життям своєї Батьківщини, був активним громадським діячем. У 1920 р. професор М. Г. Ушинський був обраний головою комісії з організації Народного університету в Севастополі, в 1921 р. — членом Вченої ради при Наркомздраві Криму. У 1922—1924 рр. він був деканом медичного факультету Бакинського університету, в 1924—1925 рр. — деканом природничого факультету, а також головою академічного гуртка при університеті. Микола Григорович був заступником голови Товариства патологів, з 1925 р. — почесним головою Товариства азербайджанських лікарів-терапевтів, а також консультантом кількох установ і лікарень. Протягом багатьох років він був членом Бакинської міської ради, беручи найактивнішу участь у роботі її секцій. М. Г. Ушинський — заслужений діяч науки Азербайджанської РСР.

У 1934 р. М. Г. Ушинський захворів на крупозну пневмонію і 6 травня помер.

Микола Григорович справедливо вважається одним із основоположників загальної патології в Росії, творцем фізико-хімічного напряму у вивченні фізіологічних процесів. Він залишив після себе близько 100 наукових праць із різних питань загальної патології, мікробіології, епідеміології, терапії та бальнеології, які мають велике наукове значення. М. Г. Ушинським була створена велика школа учнів, серед яких налічується 16 докторів медицини.

Пр.:

Газообмен и теплопроизводство при флоридзиновой глюкозурии. — СПб., 1980; Lur Frage v. d. Ermudbarkeit d. Reflexapparate d. Ruckenmarks // Cntrlbltt f. Physiologie. — 1899; Лекции по общей и экспериментальной патологии. — Варшава, 1906. — Ч. 1; С. Пб.: Изд-во практ. медицины, 1908. — Ч. 2; Лекции по бактериологии. — 2-е изд. — Одесса: Mathesis, 1908; И. И. Мечников основоположник сравнительной эмбриологии / / Врачеб. дело. — 1945. — Май-июль.

Літ.:

Наши деятели по медицине // Иллюстр. вестн. культуры науч.-пром. прогресса России / Ред.-изд. А. С. Шустов. — СПб., 1910. — Вып. 1; Наука и науч. работники СССР. — С. 439; Ятель Т. Н. Життя і діяльність М. Г. Ушинського // Мед. журн. — 1934. — Т. 4, вип. 2. — С. 225; ЭСБЕ. — Т. 69. — С. 131-132; Ушинский М. Г. // Ручковский Б. С. Роль отечественных ученых в развитии экспериментальной онкологии. — К., 1953. — С. 268; Грабовская. Дис. — С. 256-260; Богомолець О. Професор Микола Григорович Ушинський: (Некролог) // Мед. журн. — 1959. — Т. 21, вип. 2. — С. 68; БМЭ. — 2-е изд. — М., 1963. — Т. 33. — С. 412; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 262; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Ярова

Ф

ФАЙТЕЛЬБЕРГ
Рафаїл Осипович

Фізіолог

Один з найстаріших фізіологів нашої країни, доктор медичних наук, почесний член фізіологічного товариства ім. І. П. Павлова, почесний професор Одеського університету ім. І. І. Мечникова, професор Рафаїл Осипович Файтельберг більше 50 років працював у вузах і наукових установах Одеси, з них 40 років — в Одеському університеті. Його ім'я добре відоме в нашій країні і за кордоном. Протягом довгої плідної наукової та педагогічної роботи він підготував 6 докторів наук та 46 кандидатів наук. Наслідки наукових досліджень узагальнені ним у 6 монографіях і 300 наукових роботах, які опубліковані в журналах, матеріалах з'їздів та конференцій.

Р. О. Файтельберг народився в Одесі 7 січня 1903 р. у робітничій родині. Його батько був робітником порту, кравцем. У 1920 р.

Р. О. Файтельберг вступив на лікувальний факультет Одеського медичного інституту. Навчаючись у мединституті, він багато уваги приділяв не тільки спеціальній літературі, але й багато читав художньої літератури, формуючись як багатогранна й різностороння особа.

Інтерес до науки у Р. О. Файтельберга виявився ще в студентські роки, коли він працював у фізіологічній лабораторії професора Є. І. Синельникова при Інституті народної освіти. Після закінчення інституту він вступив в аспірантуру з фізіології при Науковому центрі, що об'єднував кафедри вузів міста. Після закінчення аспірантури працював асистентом кафедри фізіології в Одеському педагогічному інституті. У той самий час Р. О. Файтельберг організував фізіологічну лабораторію при психофізіологічній станції на водному транспорті в Одесі, у зв'язку з чим проводив дослідження з фізіології праці моряків та водолазів. У 1934 р. під час роботи в Одеському медико-аналітичному інституті йому було надано вчене звання доцента.

Роботу над докторською дисертацією Р. О. Файтельберг продовжив у Ленінграді під керівництвом професора Л. А. Орбелі. Восени 1937 р. відбувся її захист в Інституті фізіології ім. І. П. Павлова. За даними дисертації Р. О. Файтельберг підготував свою першу монографію "Влияние мышечной деятельности на функцию почек" та видав її у 1941 р.

Після повернення з Ленінграду Р. О. Файтельберг очолив в Одесі кафедри фізіології у фармацевтичному та сільськогосподарському інститутах. З великим підйомом виконувалися наукові дослідження і дисертаційні роботи співробітниками й аспірантами, але настав 1941 р. Під час евакуації у Куйбишев Р. О. Файтельберг розгорнув велику наукову й науково-практичну роботу з виготовлення натурального шлункового соку для поранених бійців. Ці ж роки він читав багато науково-популярних лекцій на авіазаводах, у госпіталях, клубах.

У 1944 р. Р. О. Файтельберг поїхав до Москви, де організував фізіологічну лабораторію в Інституті експертизи працездатності і організації праці інвалідів. Проте після звільнення Одеси він повернувся в рідне місто й активно зайнявся відновленням кафедр фізіології у фармацевтичному і сільськогосподарському інститутах, організацією учбового процесу і наукових досліджень.

У 1951 р., у зв'язку з кончиною його вчителя професора Є. І. Синельникова, Рафаїла Осиповича запросили завідувати кафедрою фізіології людини і тварин Одеського університету.

Прихід Р. О. Файтельберга на кафедру фізіології супроводжувався широкими науковими пошуками в галузі фізіології травлення і всмоктування. До наукової роботи були залучені всі співробітники кафедри: доценти, аспіранти, асистенти, лаборанти, препаратори. Рафаїл Осипович володів високим організаційним талантом, цілеспрямованістю, величезною любов'ю до науки. Ці якості надихали всіх співробітників кафедри самовіддано працювати.

Лекції професор Р. О. Файтельберг читав дуже емоційно, з прикладами з художніх творів, супроводжував їх експериментальними демонстраціями в усіх розділах фізіології. Лекції завжди користувались незмінним успіхом у студентів. За час роботи в університеті Рафаїл Осипович надрукував ще три монографії з проблем фізіології всмоктування в кишечнику і травлення в шлунку. Багато років Р. О. Файтельберг очолював Одеське відділення Всесоюзного фізіологічного товариства ім. І. П. Павлова.

Рафаїл Осипович завжди підтримував тісні зв'язки з людьми, відданими науці, тому Одеса стала своєрідним центром проведення конференцій, симпозіумів з проблем фізіології травлення і всмоктування, українського фізіологічного з'їзду. Вийшовши у 1979 р. на пенсію, Рафаїл Осипович не припиняв зв'язку з університетом. За його участю були організовані конференції, присвячені пам'яті видатних вчених: В. І. Вернадського, І. М. Сєченова, О. О. Ковалевського, О. І. Герцена, М. В. Ломоносова, І. І. Мечникова.

Рафаїл Осипович був головою Одеської філії Українського комітету з історії й філософії природознавства і техніки, головою Ради ветеранів фізіологічного товариства ім. І. П. Павлова. Велику роботу проводив в Одеському Будинку вчених. Він був найстарішим членом Будинку вчених (з 1928 р.) та протягом багатьох років — почесним членом правління.

Рафаїл Осипович на протязі багатьох років був членом редакційної ради "Фізіологічного журналу", а також членом правління Всесоюзного

і Українського фізіологічних товариств, проводив велику видавничу діяльність. Він підготував та видав у 1992 р. перший збірник із серії "Видные ученые Одессы". Вже опубліковано 7 таких збірників. Ним також видано 6 випусків збірника "Пережитое (глазами учеников, соратников, друзей)".

Такий далеко не повний образ чудової людини, вченого, що сполучала в собі такі якості, як відданість науці, працездатність, доброзичливість, невтомність, енергійність, спрага діяльності та просвітительства.

Рафаїл Осипович Файтельберг пішов з життя 4 лютого 1998 р.

Пр.:

Влияние мышечной деятельности на функцию почек. — М.: Медгиз, 1941; Всасывание в пищеварительном аппарате. — М.: Медгиз, 1960; Всасывание углеводов, белков и жиров в кишечнике. — Л.: Наука, 1967; Секреторная деятельность желудка / Файтельберг Р. О., Стамбольская М. М., Гуска Н. И. — Кишинев, 1972; Всасывание в желудочно-кишечном тракте. — М.: Медицина, 1976; Закономерности всасывательной деятельности желудочно-кишечного тракта / Файтельберг Р. О., Базарнова Н. У., Ташенов К. Т. — Алма-Ата: Наука, 1985.

Літ.:

Фольборт Г. В. Развитие медицины в СССР. — М.: Медицина, 1972; Семик Л. И., Гладкий Т. В. Рафаил Осипович Файтельберг // Корифеи и выдающиеся деятели физиологической науки Украины и России. — Одесса, 1996; Кандюк Р. П. Профессор Р. О. Файтельберг // Видные ученые Одессы. — Вып. 3. — С. 13-19; Не судья, лишь свидетель столетия // Веч. Одесса. — 1997. — 25 дек.; Пережитое: Глазами учеников, соратников, друзей. — Одесса: Астропринт, 1999. — Вып. 6; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 182-186; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Гладких, Л. І. Сьомік

ФАЩЕНКО Василь Васильович

Літературознавець, критик, член Спілки письменників України, лауреат Державної премії України

В. В. Фащенко народився 5 січня 1929 р. у с. Катьощине Томаківського району Дніпропетровської обл. у сім'ї хлібороба. Дружина — Фащенко Марія Максимівна, мовознавець, доцент кафедри української мови Одеського державного університету.

У 1949 р. уже двадцятилітнім, бо навчання перервала війна, В. В. Фащенко закінчив середню школу у Кремінному Ворошиловградської (нині — Луганської) обл. і вступив на українське відділення філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З цим найстарішим вузом Одеси пов'язана вся подальша життєва доля В. В. Фащенка, його наукова, педагогічна і громадська діяльність.

Закінчивши навчання на філологічному факультеті, В. В. Фащенко у 1954 р. вступив до аспірантури при кафедрі української літератури ОДУ. Успішно витримав іспит на наукову зрілість під час захисту кандидатської дисертації "Новели О. Гончара" (1958), де першим опонентом виступав академік М. Т. Рильський. Студії про новелу, започатковані в пору підготовки кандидатської дисертації, визначали основні напрямки наукових досліджень В. В. Фащенка, і в 60-ті рр. логічним завершенням їх став захист у 1970 р. докторської дисертації "Жанрово-стильові проблеми української радянської новелістики".

Цілеспрямований науковий пошук забезпечив В. В. Фащенку місце серед найавторитетніших дослідників української новели. Видані вченим монографії "Новела і новелісти" (1968) та "Із студії про новелу" (1971) стали етапними у з'ясуванні суттєвих питань теорії новели в Україні, у вивченні індивідуального стилю провідних українських новелістів,

зокрема Ю. Яновського, О. Довженка, Остапа Вишні, Г. Косинки, О. Гончара.

Досліджуючи історію красного письменства, В. В. Фащенко водночас виявляв посилений інтерес до розвитку сучасного йому літературного процесу. Гостропроблемні статті вченого, що привернули увагу творчої громадськості, у 1979 р. були відзначені Республіканською премією в галузі літературно-художньої критики (нині — премія імені О. Білецького). За активну участь у літературному процесі Фащенко-критик був прийнятий у члени Спілки письменників України (1966), обирався делегатом ряду письменницьких з'їздів.

Протягом 70—90-х рр. у центрі наукових зацікавлень В. В. Фащенка перебувала поетика характеротворення в художній літературі. За редакцією вченого вийшла колективна праця "Проблема характеру в радянській багатонаціональній літературі" (1977). Основні ж результати багаторічних студій В. В. Фащенка знайшли відбиття у його монографіях "Відкриття нового і діалектика почуттів" (1977), "У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури" (1981) "Характеры и ситуации" (1982). За останні дві праці В. В. Фащенко був удостоєний звання лауреата Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1985).

Чимало сил і енергії доктором філологічних наук, професором В. В. Фащенком віддано підготовці молодих наукових кадрів. Десять випускників "школи Фащенка" стали кандидатами філологічних наук, один з них (В. Є. Панченко) успішно захистив докторську дисертацію.

Плідну наукову діяльність В. В. Фащенко упродовж декількох десятиліть вдало поєднував з діяльністю педагогічною. Після захисту кандидатської дисертації вчений працював старшим викладачем кафедри української літератури, доцентом цієї ж кафедри. З 1972 р. В. В. Фащенко — професор, завідувач створеної ним кафедри радянської літератури і літератури народів СРСР (з 1989 р. — кафедри літератури XX віку). В. В. Фащенко був деканом загальнонаукового факультету, проректором із заочної і вечірньої освіти, проректором з наукової роботи. Професор В. В. Фащенко — один з авторів і співредактор підручника для студентів філологічних факультетів університетів і педагогічних інститутів "Ук-

раїнська радянська література" (1979). Плідними результатами позначена і виконувана на громадських засадах робота В. В. Фащенка на посаді редактора університетської газети "За наукові кадри" (1957—1963), відповідального редактора міжвузівського наукового збірника "Вопросы литературы народов СССР" (1975—1993).

Наукова, педагогічна, організаційно-творча діяльність В. В. Фащенка відзначена орденом "Знак Пошани", медаллю "За доблесний труд".

Василь Васильович Фащенко помер 26 червня 1999 р.

Пр.:

Новела і новелісти: Жанрово-стильові питання (1917 — 1967 рр.). — К.: Рад. письменник, 1968. — 264 с.; Із студій про новелу: Жанрово-стильові питання. — К.: Рад. письменник, 1971. — 215 с.; Відкриття нового і діалектика почуттів. — К.: Дніпро, 1977. — 250 с.; У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури. — К.: Дніпро, 1981. — 279 с.; Характеры и ситуации. — М.: Сов. писатель, 1982. — 263 с.; Павло Загребельний. — К.: Дніпро, 1984. — 270 с.; Герой і слово. — К.: Дніпро, 1986. — 250 с.; Вибрані статті. — К.: Дніпро, 1988. — 373 с.

Літ.:

Василь Васильович Фащенко: Бібліограф. покажчик / ОДНБ ім. М. Горького; Склала Л. В. Арюпіна. — Одеса, 1985. — 52 с.; Фащенко Василь // Письменники Радянської України. — К.: Рад. письменник, 1988. — С. 609-610; Фащенко Василь // Письменники Одещини на межі тисячоліть: Антологія-довідник. — Одеса, 1999. — С. 310-314; Пашковська Н. Ф. Багатство душі // ЗНК. — 1999. — № 2, лют.; Глущак А. Пучок колосьев для В. В. Фащенко // Веч. Одесса. — 1999. — 3 авг.; Василь Фащенко: Некролог // Літ. Україна. — 1999. — 19 серп.; У вінок пам'яті про Василя Васильовича Фащенка: Спогади. — Одеса: Маяк, 2000. — 204 с.; У силовому полі літературознавчих проблем проф. В. В. Фащенка // Іст.-літ. журн. — Одеса, 2000. — № 5. — С. 5-40; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4; Філол. фак. ОНУ, 1991-2001: Бібліографія. — С. 202-203; Полтавчук В. Г., Фащенко М. М. Фащенко Василь Васильович: Біобібліогр. покажчик. — Одеса: Чорномор'я, 2004. — 71 с.

В. Г. Полтавчук

ФЕДОРОВ
Олександр Федорович

Правознавець, фахівець з поліцейського права

О. Ф. Федоров народився у 1853 р. у дворянській родині. У 1875 р. закінчив третю петербурзьку гімназію, а у 1879 р. — юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету.

Трудову діяльність О. Ф. Федоров почав у 1880 р. чиновником у департаменті поліції внутрішніх справ Росії, будучи діловодом, брав участь у роботі комісії з перегляду статуту фабричної та заводської промисловості. У 1885 р., не перериваючи роботи, захистив магістерську дисертацію "Фабричное законодательство в цивилизованных государствах" у Казанському університеті.

З 1887 р. О. Ф. Федоров — приват-доцент спочатку кафедри статистики, потім — торговельного права та судочинства Новоросійського університету. У 1890—1893 рр. він виконував обов'язки екстраординарного професора.

Після захисту докторської дисертації він став ординарним професором тієї ж кафедри (1893). О. Ф. Федоров викладав статистику, торговельне право та судочинство, фінансове та остзейське право, громадянське право прибалтійських губерній. Одночасно він був директором приватного комерційного училища Файга (1907—1908).

У 1912 р. розпорядженням Міністерства народної освіти О. Ф. Федоров був затверджений у званні заслуженого професора за вислугою 30 років та залишений для подальшої служби ще на 5 років.

Неодноразово вчений перебував у наукових відрядженнях, наприклад, лише у 1910 р. брав участь у міжнародних конгресах у Брюсселі з питань адміністративного права, у Відні — з комерційної освіти, а також у з'їздах з експериментальної педагогіки у Петербурзі. У 1904 та 1917 рр. О. Ф. Федоров тимчасово був деканом юридичного факультету.

О. Ф. Федоров написав ряд праць, що мають характер учбових курсів: "Введение в курс торгового права" (1901), "Торговое право" (1913), "Морское право" (1913). Остання книга була рекомендована у всіх вузах Росії. У ній вперше введені в науковий обіг такі поняття, як страхування аварійних збитків, подвійне страхування, саботаж, властивість загрози та ін. Він також є автором підручника із статистики (1888). О. Ф. Федоров відомий як фахівець в галузі міжнародного права. Його тритомне фундаментальне дослідження "Всеобщие административные союзы государств" (1897) та "Учебник международного права" (1901) отримали загальне визнання.

На жаль, доля вченого після 1917 р. невідома.

Пр.:

Фабричное законодательство цивилизованных государств: О работе малолетних и женщин на фабриках. — СПб.: Дюнтц, 1889. — 2, 402 с.; История векселя. — Одесса, 1895. — № 8. — 107 с.; Русское вексельное право // ЗИНУ. — 1906. — Т. 103, ч. учен. — С. 1-718; Торговое право. — Одесса, 1911. — 896 с.; Морское право. — Одесса: Техник, 1913. — 10, 343 с.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 526; Ювіл. наук. конф. юрид. фак., присвяч. 100-річчю ОДУ. — Одеса, 1965. — С. 5; Історія ОДУ за 100 р. — С. 374; Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 33; Очерки развития науки в Одессе. — С. 552; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 18-19; Hausmann. — S. 563 — 564; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

ФЕДОРОВИЧ
Лев (Леон) Васильович

Фахівець з політекономії і статистики

Л. В. Федорович народився в 1856 р. у Польщі у дворянській сім'ї. Навчався на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Ще в студентські роки був удостоєний золотої медалі за конкурсний

твір "Экономические основания заработной платы". Після закінчення навчання у 1878 р. був залишений в університеті для підготовки до професорського звання. Протягом трьох років Л. В. Федорович займався вивченням політекономії і статистики, а також фінансового права під керівництвом професорів — Е. Р. Вредена, Ю. Е. Янсона і В. О. Лебедєва. У 1881 р. склав іспит на ступінь магістра політекономії і статистики і захистив дисертацію на тему "Жилые помещения рабочих" в Санкт-Петербурзькому університеті. На наступний рік Л. В. Федорович був відряджений за кордон, де навчався у Відні, Римі, Парижі, Лондоні під керівництвом Ф. Брахеллі, Л. Бодіо, М. Блока, Е. Левассера та інших.

Після повернення на батьківщину у 1884 р. молодий вчений був обраний доцентом кафедри політекономії і статистики Новоросійського університету. Тут він читав політекономію, статистику і фінансове право. При впровадженні Статуту 1884 р. Л. В. Федорович став приват-доцентом Новоросійського університету. У ці ж роки він працював над докторською дисертацією "Теория денежного и кредитного обращения", яку захистив у 1888 р. у Київському університеті св. Володимира. У серпні того ж року Л. В. Федорович був призначений екстраординарним, а у 1890 р. — ординарним професором кафедри політекономії і статистики Новоросійського університету.

У 1908 р. професор Л. В. Федорович був звільнений за вислугою років. У цьому ж році він помер.

Серед робіт Л. В. Федоровича найбільш значною є магістерська дисертація. Велика за обсягом (345 с.), вона присвячена новому на той час фабричному законодавству. Детально вчений зупинився на питанні про значення житла для покращення побуту і формування фізичних і моральних якостей робітників. У заключних словах відгуку юридичного факультету Петербурзького університету на дисертацію Л. В. Федоровича вказувалося, що вона становить собою новий і цінний внесок в економічну літературу.

Пр.:

Жилые помещения рабочих. — СПб., 1881. — 345 с.; Теория денежного и кредитного обращения // ЗИНУ. — 1888. — Т. 48. — С. 1-626; История политической экономии с древнейших времен до А. Смита // Там же. — 1900. — Т. 79, ч. учен. — С. 1-252.

Літ.:
Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 550; Протоколы заседаний имп. Новороссийского университета, 1884 г. — С. 110-114; Історія ОДУ за 100 р. — С. 306-307; Hausmann. — S. 564; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

ФЕДОСЄЄВ Валеріан Олександрович

Фізик

В. О. Федосєєв народився 25 серпня 1910 р. у с. Катеринівка Самарської губ. у родині вчителів сільської навчальної школи, які походили із селян. У 1926 р. В. О. Федосєєв вступив до Саратовського університету на фізико-технічне відділення, але пішов з 3-го курсу за станом здоров'я. Виїхав у Туркменську РСР за порадою лікарів.

З 1927 до 1928 р. працював завідувачем лабораторії 32-ї стрілецької дивізії в Саратові. З 1929 до 1930 р. — вчителем школи 2-го ступеня у м. Мари Туркменської РСР. З 1930 був асистентом, а з 1933 до 1935 р. — доцентом кафедри фізики сільгоспінституту в Ашхабаді. У 1933 р. атестаційна комісія присудила йому звання доцента за досягнення в галузі наукових досліджень. З 1936 по 1941 р. В. О. Федосєєв — доцент кафедри фізики педінституту в Ашхабаді. Одночасно за сумісництвом з 1932 до 1939 р. був директором Інституту дощу. У 1939 р. перейшов у фізико-технічну лабораторію Туркменського філіалу Академії наук СРСР, яка стала основним місцем роботи з 1941 р.

У 1943 р. В. О. Федосєєв захистив кандидатську дисертацію на тему "Випарювання краплин". Наприкінці 40-х рр. оформив документи згідно нових вимог (диплом кандидата наук та атестат доцента). У 1944 р. одержав запрошення на роботу в Одеський університет, в якому почав пра-

цювати з 1 вересня 1944 р. на посаді завідувача кафедри електроніки. У 1946 р. В. О. Федосєєва затверджено на посаді завідувача кафедри електрофізики (вірогідно, кафедру було перейменовано, але відомостей про це немає).

З невідомої причини В. О. Федосєєв перейшов на кафедру молекулярних і теплових процесів вже доцентом кафедри з червня 1950 р. і працював на цій посаді до 1961 р. У червні 1961 р., за спеціальним дозволом ВАК СРСР, захистив докторську дисертацію по горінню металів у дисперсному вигляді. У 1963 р. одержав атестат професора. З 1961 до 1963 р. В. О. Федосєєв виконував обов'язки завідувача кафедри загальної і молекулярної фізики. З 1963 до 1979 р. був завідувачем кафедри теплофізики, з 1979 до лютого 1980 р. — професором кафедри теплофізики.

В. О. Федосєєв інтенсивно займався організацією науково-дослідної роботи. Приблизно з 1945 до 1954 р. він обіймав посаду заступника директора НДІ фізики, з 1957 до 1980 р. — наукового керівника Проблемної лабораторії фізики аеродисперсних систем, з 1963 до 1971 р. — проректора з наукової роботи Одеського університету.

Професор В. О. Федосєєв надрукував більше 150 наукових праць, провів 14 наукових конференцій. За його сценарієм знято документальний фільм про Проблемну лабораторію фізики аеродисперсних систем.

В. О. Федосєєв — творець наукової школи з випаровування і горіння речовини в дисперсному вигляді. У період 1955—1960 рр. він виконав великий цикл досліджень з випаровування і горіння крупних металевих часток та металевих порошків магнію і алюмінію. Результати цих досліджень було подано в докторській дисертації. Багато чого впроваджено в промисловість і використовувалося Міністерством оборони СРСР.

У 1931 р. В. О. Федосєєв взяв активну участь в організації робіт з експериментальної метеорології, очолюючи Ашхабадську філію інституту експериментальної метеорології. У 1933—1934 рр. В. О. Федосєєв здійснив вплив на природні хмари гігроскопічними аерозолями з метою стимулювання дощу. Ці досліди важливі не тільки як перший в історії метод штучного впливу на хмари, але й є доведенням можливості ланцюгового процесу утворення опадів з "теплих" хмар, оскільки на другій

стадії опади не вміщували в собі помітної кількості використаного гігроскопічного реагенту. Метод осідання теплих наземних туманів і хмар за допомогою гігроскопічних речовин отримав подальший розвиток і є загальноприйнятим.

Ці дослідження В. О. Федосєєва встановлюють пріоритет вітчизняної науки в галузі дії на атмосферні процеси. У подальшому В. О. Федосєєв проводив поширені дослідження процесів, що проходять в теплих хмарах і туманах при активних діях.

Після переїзду в 1944 р. до Одеси В. О. Федосєєв продовжив свої дослідження з фізики водяного аерозолю. З керованої ним лабораторії фізики аеродисперсних систем вийшов ряд робіт, присвячених кінетиці випаровування краплин, коагуляції та ізотермічній перегонці у водяному тумані, взаємодії краплин, що випаровуються.

На початку 50-х років В. О. Федосєєв запропонував високоефективний спосіб диспергування перегрітої рідини і на його основі побудував і випробував у промислових умовах новий засіб генерування потужних хвиль аерозолю (застосовуються в сільському господарстві та виробництві, лісовій справі та ін.). З середини 50-х рр. В. О. Федосєєв розширив свої дослідження в галузі фізики аеродисперсних систем, додавши в їх сферу високотемпературні процеси в аерозолях. Кінетиці випаровування і горіння дисперсних систем було присвячено велику кількість досліджень актуального практичного значення. Розробивши новий метод дослідження кінетики випаровування і горіння аерозолів (метод треків), В. О. Федосєєв застосував його для аналізу складних явищ, що спостерігалися при випаровуванні і горінні дисперсного пального. Особливе значення мали результати праці В. О. Федосєєва в галузі горіння дисперсного металевого пального. Метод дослідження і основні положення в цій галузі одержали широке розповсюдження та застосування, суттєво поширивши можливості експериментального вивчення випаровування і горіння різних пальних.

Багато експериментів, що виконані В. О. Федосєєвим в цій галузі, можна вважати класичними з точки зору як експериментального мис-

тецтва, так і відкритих закономірностей. Результати цих робіт лягли в основу докторської дисертації В. О. Федосєєва.

Великою заслугою В. О. Федосєєва є організація і регулярне проведення в Одеському університеті наукових конференцій, присвячених випаровуванню, горінню і газодинаміці аеродисперсних систем. Ці конференції (перша відбулася в 1956 р.) отримали широке визнання вчених та інженерів, які займалися фізикою аерозолів, активними діями на атмосферні процеси, фізикою горіння різних дисперсних палив та газодинамікою аерозолів. Друкування матеріалів цих конференцій у міжвідомчому збірнику "Фізика аеродисперсних систем" дало потужний поштовх розвитку досліджень у галузі фізики аеродисперсних систем.

Енергійна наукова і організаційна діяльність В. О. Федосєєва сприяла тому, що Одеський держуніверситет став одним з визнаних наукових центрів у галузі фізики аерозолів. В. О. Федосєєв виховав багато учнів і послідовників, створивши одну з наукових шкіл у цій галузі. Керовані В. О. Федосєєвим кафедра і проблемна лабораторія проводять велику дослідницьку роботу за замовленням промисловості, головним чином, за замовленням підприємств, що працюють у галузі нових технологій. Багато його учнів працюють на підприємствах, у школах і в наукових закладах країни. Під час Великої Вітчизняної війни В. О. Федосєєв працював у філії Академії наук (в Ашхабаді), де створював та налагоджував нові виробництва, які випускали необхідну для фронту продукцію.

У 1953 р. за плідну діяльність у галузі вищої освіти В. О. Федосєєв був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Помер В. О. Федосєєв 16 лютого 1980 р.

Пр.:

Воздействие распыленных растворов на туман //Коллоид. журн. — 1953. — Т. 14, вып. 6; Испарение капель горючих жидкостей / Федосеев В. А., Полищук Д. И. // Журн. техн. физики. — 1956. — Т. 26, вып. 7. — С. 1509-1518; О дроблении струи перегретой жидкости // Коллоид. журн. — 1958. — Т. 20, вып. 4. — С. 493-497; Випаровування краплі рідини при її горінні / Федосєєв В. О., Поліщук Д. І., Селіванов Є. Д. // Пр. ОДУ. Сер. фіз. наук. — 1958. — Т. 148, вип. 6. — С. 43-48; Метод треков и его применение // Тр. ОГУ. — Т. 150, вып. 7. — 1960. — С. 39-44; Струйный метод измерения дисперсности гигроскопических дымов // Коллоид. журн. — 1966. — Т. 28, вып.

4. — С. 515-519; Исследование адсорбции паров цетилового спирта и ее влияние на испарение водяных капель // ДАН СССР. — 1966. — Т. 167. — С. 617. О потерях импульса при течении образующихся аэродисперсной системы через сопло // Коллоид. журн. — 1980. — № 1.

Літ.:

Кажинский Б. Физика дождевого облака // Техника — молодежи. — 1955. — № 1. — С. 26-29; Юрьев Л. Вода будет пресной // Знание — сила. — 1959. — № 2. — С. 33-34; Учені вузів Укр. РСР. — С. 439; Дерягин Б. В. В. А. Федосеев: К 60-летию со дня рождения // Физика аэродисперсных систем. — 1970. — Вып. 3. — С. 158-160; Історія ОДУ за 100 р. — С. 255-257; Очерки развития науки в Одессе. — С. 50-56; Полищук Д. И., Чесноков М. Н. В. А. Федосеев // Видные ученые Одессы. — Вып. 7. — С. 58-65; Асланов С. К. Мои встречи с В. А. Федосеевым // Времена и годы — Вып. 2. — С. 15-18; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. М. Чесноков

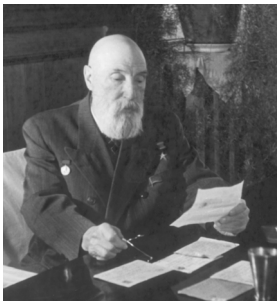

ФІЛАТОВ Володимир Петрович

Вітчизняний офтальмолог, академік АН УРСР, АМН СРСР. Засновник української офтальмологічної школи

В. П. Філатов народився 27 листопада 1879 р. у с. Михайлівка Пензенської губ. у родині лікаря. У 1892 р. закінчив гімназію в Симбірську, а у 1897 р. — медичний факультет Московського університету. Батько Володимира Петровича працював лікарем з очних хвороб у земській лікарні в Симбірську. Це викликало зацікавлення сина до офтальмології ще тоді, коли він був студентом.

Після закінчення університету В. П. Філатова було залишено ординатором очної клініки професора Крюкова, а у 1899 р. він перейшов ординатором у Московську очну лікарню, де працював до 1903 р.

У 1903 р. професор В. В. Підвисоцький запросив В. П. Філатова в Одесу, в очну клініку Новоросійського університету, з якою пов'язана вся його подальша діяльність. У 1906 р. він обійняв посаду асистента клініки.

Докторську дисертацію на тему "Учение о клеточных ядрах в офтальмологии" В. П. Філатов захистив у 1908 р. Через рік він отримав приват-доцентський курс. У 1911 р. Володимира Петровича затверджено завідувачем кафедри та клініки очних хвороб Одеського медичного інституту, яким він керував до кінця життя.

У 1936 р. згідно з постановою РНК СРСР було засновано Український експериментальний інститут очних хвороб (Одеський науково-дослідний інститут очних хвороб та тканинної терапії МЗ УРСР). В. П. Філатов був ініціатором, засновником і керівником цього інституту до останнього подиху.

У період Великої Вітчизняної війни В. П. Філатов працював консультантом та науковим керівником евакогоспіталю № 2172 у П'ятигорську, а після відновлення Українського інституту очних хвороб на базі евакогоспіталю № 1262 — у Ташкенті. У вересні 1944 р. разом з колективом інституту Володимир Петрович повернувся до Одеси і очолив роботи з відбудови зруйнованого окупантами інституту.

Науковий доробок В. П. Філатова складає понад 350 публікацій, які присвячені проблемам офтальмології та вивченню біогенних стимуляторів. Ним запропоновано у 1917 р. новий оригінальний метод відновлювальної хірургії — пластинка на круглому шкіряному стеблі. Науково обгрунтував і практично розробив операцію трансплантації рогівки (1924). Удосконалив техніку операції часткової наскрізної кератопластики. Вперше використав для пересаджування рогівки ока від трупа (1931). Створив учення про біогенні стимулятори (1933), на підставі якого розроблена методика тканинної терапії при багатьох захворюваннях людини і тварин. Свою науково-педагогічну і лікарську роботу Володимир Петрович поєднував з активною громадською діяльністю. З 1911 р. він беззмінно виконував обов'язки голови Одеського офтальмологічного товариства. Його було обрано почесним членом Ташкентського і Тбіліського офтальмологічних товариств, а також Уче-

них рад Міністерства охорони здоров'я УРСР та СРСР. З 1939 р. В. П. Філатова обрали депутатом Верховної Ради УРСР двох скликань.

За видатну роботу "Оптическая пересадка роговой оболочки и тканевая терапия" у 1941 р. йому присуджено Сталінську премію 1-го ст. У 1935 р. за видатні заслуги присвоєно звання заслуженого діяча науки і нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У 1944 р. — орденом Леніна, у 1945 р. — орденом Вітчизняної війни 1-го ст., у 1948 р. — другим орденом Леніна, а у 1950 р. В. П. Філатову присуджено звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ще одного ордена Леніна та Золотої Зірки. У 1951 р. В. П. Філатова нагороджено золотою медаллю ім. І. І. Мечникова АН СРСР.

Помер В. П. Філатов на 82-му році життя 30 жовтня 1956 р. в Одесі. Його ім'я присвоєно Одеському науково-дослідному інституту очних хвороб та тканинної терапії.

Пр.:
Избранные труды: В 4 т. — К., 1961.

Літ.:
Кальфа С. Ф., Ершкович И. Г., Бушмич Д. Г. Жизненный путь академика Владимира Петровича Филатова: Сб. науч. работ, посвящ. 70-летию акад. В. П. Филатова. — Одесса, 1946; Кальфа С. Ф. Шевалев В. Е. Владимир Петрович Филатов. — Одесса, 1950; Список научных работ академика В. П. Филатова, 1898 — 1949 гг. — Одесса, 1950; Филатов В. П. Мои пути в науке. — Одесса: Обл. изд-во, 1955; Пучковкая Н. А. В. П. Филатов. — М.: Наука, 1969; Владимир Петрович Филатов, 1875-1956: Биобиблиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост.: В. В. Скородинская-Филатова, А. Л. Драголи; Науч. ред. Н. А. Пучковская. — К.; Одесса: Вища шк., 1978. — 119 с. — (Ученые Одессы; Вып. 5); Бабий Т. П., Коханова Л. П., Костюк Г. Г. Биологи: Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Є. Н. Василевська, Н. В. Кузнецова, В. О. Кузнецов

ФІЛІПОВА
Тетяна Олегівна

Спеціаліст у наукових галузях фармакології, імунології, біохімії

Т.О. Філіпова народилася 16 червня 1950 р. в м. Одесі в сім'ї кадрового військовослужбовця, учасника Великої Вітчизняної війни.

Після закінчення середньої школи у 1967 р. вступила до Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, який закінчила у 1972 р.

У 1983 р. захистила кандидатську дисертацію "Иммунофармакологическое исследование тилорона и ряда химических родственных соединений" (науковий керівник професор, доктор медичних наук Ковальов І.Е.). У 1996 р. захистила докторську дисертацію "Фармакологічна активність та деякі механізми дії нових синтетичних імуномодуляторів" за фахом фармакологія.

Т.О. Філіпова має звання старшого наукового співробітника, доцента. Займає посаду професора кафедри мікробіології і вірусології, провідного наукового співробітника ПНДЛ-5 ОНУ.

Основні наукові інтереси Т.О. Філіпової пов'язані з пошуком нових лікарських засобів та з'ясування їх механізмів дії. Вона вивчала нові вітамінні комплекси. Займається пошуком нових синтетичних імуномодуляторів. Нею знайдені нові стуктурні аналоги тилорону, які мають вищу активність і меншу токсичність. Вперше Т.О. Філіпова показала, що синтетичні антрахінони є активними імуномодуляторами. В останні роки Т.О. Філіпова вивчає фармакологічну дію нових синтетичних порфіринів і їх металокомплексів.

Т.О. Філіпова викладає загальні курси: Фармакологія, Клінична імунологія, Вакцини і сироватки, Імунологія.

Т.О. Філіпова є автором 110 наукових праць, 8 авторських свідоцтв і 2 патентів. Підготувала двох кандидатів наук.

Пр.:

Взаимодействие различных производных тиамина при накоплении их митохондриями печени белых крыс / Филиппова Т.О., Карпов Л.М. // Биол. науки. — 1974. — №12. — С. 63-67; Иммуностимуляторы. I. Синтез и фармакологическая активность 1,2- бис -3-(диэтиламино)- этокси- антрахинона / Богатский А.В., Кавецкий Р.Е., Андронати С.А., Литвинова Л.А., Филиппова Т.О. // Хим.-фарм. журн. — 1978. — №4. — С. 15-18; Иммуностимуляторы. II. Синтез и иммунотропная активность некоторых производных антрахинона / Филиппова Т.О., Литвинова Л.А. Лемпарт Г.В. Жук О.В. // Хим.-фарм. журн. — 1978. — №11. — С. 44-48; Изменение монооксигеназной активности гепатоцитов мышей при воздействии низкомолекулярных иммуномодуляторов / Андронати С.А., Головенко Н.Я., Галкин Б.Н., Филиппова Т.О. // Докл. АН УССР. Сер. Б. — 1983. — №1. — С. 24-28; Характеристика монооксигеназных систем иммунокомпетентных клеток / Головенко Н.Я., Галкин Б.Н., Филиппова Т.О. // Успехи совр. биологии. — 1984. — Т.97, №2. — С. 78-87 ; Каталитические свойства монооксигеназ иммунокомпетентных клеток / Головенко Н.Я., Галкин Б.Н., Филиппова Т.О. // Биохимия. — 1986. — № 1. — С. 91-97; Индукция тетрафенилпорфирином- Sn(IV) цитохрома Р- 450 / Филиппова Т.О., Головенко Н.Я., Галкин Б.Н. // Бюл. эксперимент. биологии и медицины. — 1989. — № 3. — С. 58-62; Иммуностимулирующие свойства адаптогена из проростков пшеницы препарата “Биотрит С” / Филиппова Т.О., Левицкий А.П., Деньга О.В., Галкин Б.Н., Макаренко О.А. // Иммунология . — 1999. — №3. — С. 78-82; The Protective Properties of Synthetic Porphyrin Tin Complexes in Toxic Hyperbilirubinemia / Filippova T.O., Galkin B.N., Golovenko N.Ya., Zhilina Z.I. // J. Porphyrins and Phtalocyanines. — 2000. — Vol..4, № 3. — P. 243-247; The antimicrobial properties of new synthetic porphyrins / ; Philippova T.O, Galkin B., Zinchenko O. Rusakova M., Zhilina Z. // J. porphyrins and phthalocyanines. — 2003. — Vol.7, №11. — P.750-755.

Т.В. Бурлака, Н.Г. Юргелайтіс

ФІШЕР Йосип Залманович

Фізик

Й. З. Фішер народився 24 лютого 1919 р. у Мінську. Закінчив фізичний факультет Білоруського державного університету у 1941 р. У 1942—1945 рр. був у лавах Ра-

дянської Армії сержантом полкової артрозвідки, в 1945 —1946 рр. — асистентом кафедри теоретичної фізики БДУ, у 1946—1948 рр. аспірантом Академії наук БРСР, з 1948 до 1961 р. — доцентом кафедри теоретичної фізики, а у 1961—1963 рр. — професором кафедри ядерної фізики БДУ.

У 1963—1980 рр. Й. З. Фішер завідував кафедрою теоретичної фізики Одеського держуніверситету.

Наукові роботи присвячені проблемам гравітації, статистичної теорії рідин, нерівноважної статистичної термодинаміки, питанням поглинання, розсіювання та дифракції електромагнітного випромінювання та повільних нейтронів рідинами, проблемам рідкого гелію. Особливу увагу приділяв фізиці води, властивостям рідин в околі критичної точки, часовим та просторовим кореляціям у рідинах.

У теорії гравітації Й. З. Фішер знайшов нові релятивістські ефекти, пов'язані з власним обертанням гравітаційних мас. Крім того він запропонував нове рівняння гравітаційного поля, яке відрізняється від рівняння Ейнштейна послідовною процедурою просторового усереднення усіх членів рівняння з врахуванням флуктуацій гравітаційного поля. На відміну від моделі Фрідмана розв'язання нових рівнянь не містить сингулярності з нескінченною густиною в початковий момент часу.

Основні роботи Й. З. Фішера присвячені теорії класичних та квантових рідин, він першим використав метод кореляційних функцій при вивченні рівноважних властивостей простих рідин. У 1961 р. була опублікована монографія "Статистична теорія рідин" (на російській мові, у 1964 р. — у перекладі на англійську у США та Індії), в якій були підведені перші підсумки наукових досліджень. Ця книга відіграла значну роль у розвитку уявлень про природу рідкого стану.

Наукова та педагогічна діяльність професора Й. З. Фішера стала особливо плодотворною в Одеському держуніверситеті. Тут він організував роботу систематичного семінару для студентів, аспірантів і співробітників, читав для них сучасні курси лекцій з теоретичної фізики, в яких особливо яскраво проявилися науковий та педагогічний таланти

Й. З. Фішера. На півдні України він створив наукову школу з питань статистичної теорії рідин та рідких металів.

В Одеському університеті Й. З. Фішер розпочав дослідження з проблем критичних станів (флуктуація, кінетика дифузійних процесів, гідростатичні ефекти, кінетичні коефіцієнти та ін.). Він переглянув стару ідею М. О. Леонтовича про нелокальний зв'язок між флуктуаціями густини та концентрації і побудував феноменологічну теорію флуктуацій багатокомпонентних розчинів поблизу критичних станів. Було доведено, що всі бінарні кореляційні функції концентрації є довгочасовими, а процеси дифузії поблизу критичної точки — дуже повільними та описуються нелінійними рівняннями. Важливі результати стосуються встановлення поведінки багаточастинкових рівноважних кореляційних функцій поблизу критичної точки — всі вони мають повільно спадаючі з ростом міжчастинкових відстаней вклади. Слід відзначити також строгий результат щодо статистичної термодинаміки неповно заданих систем, коли модельний потенціал міжмолекулярної взаємодії залежить від густини та температури. Протягом всього часу Й. З. Фішер активно вивчав рівноважні і кінетичні властивості води і одержав ряд цікавих результатів.

Інтерпретації та аналізу результатів комп'ютерного моделювання рівноважних та динамічних властивостей рідини Й. З. Фішер приділяв значну увагу, що відображено як у монографії, так і в оглядових публікаціях та власних дослідженнях. У 1971 р. Й. З. Фішер запропонував теорію автокореляційної функції швидкості молекул класичної рідини, яка пояснила існування часових ступеневих асимптотик цієї функції, виявлених за допомогою комп'ютерного експерименту. Було показано, що галузь можливого застосування асимптотичної оцінки, отриманої за допомогою гідродинамічної теорії, продовжується у бік малих часів несподівано далеко, а молекулярна динаміка простої рідини надзвичайно швидко виходить на гідродинамічний режим. Це не збігається з традиційним уявленням про "стрибковий" механізм самодифузії молекул рідини. Цей ефект повинен бути приписаний неперервному дрейфові молекули у полі гідродинамічних флуктуацій, а повний дослідний коефіцієнт дифузії повинен визначатися як сума двох вказаних.

Великий резонанс у науковців викликала робота, пов'язана з мікроскопічною теорією розсіювання світла рідинами.

Досліджуючи квантові рідини, Й. З. Фішер отримав кілька досить загальних результатів, які покращили розуміння та інтерпретацію деяких явищ. Наприклад, у рідкому надплинному гелії можуть виникати квантові вихрові нитки. Квазічастинки розбавленого ізотопу He^3, які належать нормальній компоненті і є домішковими, ефективно взаємодіють (притягуються) із вихровими нитками. Вчений показав, що в рівноважних умовах має місце адсорбція домішкових атомів на вихорах — можливість утворення лінійної ферміридинної системи.

Загальна кількість публікацій професора Й. З. Фішера — більше 150. Під керівництвом професора Й. З. Фішера захистили кандидатські дисертації 26 аспірантів, половина з них у теперішній час — доктори наук.

Помер Й. З. Фішер 25 травня 1995 р. в Одесі.

Пр.:

Применение метода Монте-Карло в статистической физике // Успехи физ. наук. — 1959. — Т. 69. — С. 349; Статистическая теория жидкостей. — М.: Физматгиз, 1961; Изотропное пространство с дискретными источниками гравитационного поля / Фишер И. З., Широков Ю. Ф. // Астрон. журн. — 1962. — Т. 39. — С. 899; К теории релеевского рассеяния света жидкостями / Фишер И. З., Комаров Л. И. // Журн. эксперим. и теор. физики. — 1962. — Т. 43. — С. 1927; Современное состояние теории жидкостей // Успехи физ. наук. — 1962. — Т. 76. — С. 499; О слоистой природе диффузного потока вблизи критической точки бинарного раствора // ДАН СССР. — 1964. — Т. 158. — С. 1075; Изучение теплового движения в жидкости на электронной счетной машине / Фишер И. З., Юльметьев Р. М. // Успехи физ. наук. — 1965. — Т. 87. — С. 374; Физика жидкостей // Развитие физики в СССР. — М., 1967. — С. 358; Состояние и задачи кинетической теории жидкостей // Укр. физ. журн. — 1967. — С. 3; Адсорбция атомных примесей на квантованных вихрях в жидкой He-II / Фишер И. З., Реут Л. С. // Журн. эксперим. и теор. физики. — 1968. — Т. 55. — С. 722; К теории спиновой диффузии / Фишер И. З., Затовский А. В. // Укр. физ. журн. — 1970. — Т. 15. — С. 1320; Гидродинамическая асимптотика автокорреляционной функции скорости молекулы в классической жидкости // Журн. эксперим. и теор. физики. — 1971. — Т. 61. — С. 1647; Метод интегральных уравнений в статистической физике / Фишер И. З., Коваленко Н. П. // Успехи физ. наук. — 1972. — Т. 108. — С. 219; О подвижности положительных ионов в растворах He3 — He4 / Фишер И. З., Бондарев В. Н. // Журн. эксперим. и теор. физики. — 1973. — Т. 65. — С. 415; К статистической термодинамике неполно заданных систем // Укр. физ. журн. — 1975. — Т. 65. — С. 415; О законе

убывания интенсивности в дальних крыльях линий молекулярного рассеяния света // Журн. эксперим. и теор. физики. — 1981. — Т. 81. — С. 540.

Літ.:

Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 85; Очерки развития науки в Одессе. — С. 47; Маломуж Н., Пелишенко С. Замечательный человек и ученый // Одес. вестн. — 1994. — 23 февр.; Андрианова И. С., Реут Л. С. Солдат и ученый: И. З. Фишер // Времена и годы. — Вып. 2. — С. 7-10; Special Problems in Physics of Liquids: Intern. Conf. Dedicated to the Memory of Prof. I. Z. Fisher, May 31 — June 4, 1999, Odessa. — Odessa, 1999; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4; Фіз. фак. ОНУ, 1865-2000. — Одеса, 2001.

М. П. Коваленко, О. В. Затовський

ФЛОРКО Олександр Володимирович

Фізик

О.В.Флорко народився 30 травня 1949 р. в Мелітополі Запорізької обл. Батько — Флорко Володимир Миколайович, мати — Флорко Олександра Яківна. Родом походить з Полісся (Білорусь). У різних гілках роду було немало представників інтелігенції, відомих виробничників і військових. Зокрема, дід — Флорко Микола Андрійович був заслуженим вчителем, кавалером декількох орденів, зокрема, ордена Леніна; дядько — Флорко Микола Миколайович був заслуженим енергетиком СРСР, працював головним інженером великих ГЕС в СРСР, зокрема, Братської і Красноярської, був директором енергомереж Саратовської області; батько — полковник, ветеран Вітчизняної війни, активіст Ради ветеранів міста Одеси, заступник голови Ради.

1971 р. закінчив фізичний факультет Саратовського державного університету (кваліфікація — фізик) і був за розподілом направлений в НДІ електронного машинобудування в м. Саратов. У 1974 р. поступив в аспірантуру при кафедрі оптики Ленінградського державного університету.

Після її закінчення з квітня 1977 р. працює в Одеському національному університеті: з 1977 по 1979 — в НДІ фізики ОДУ, потім в НДЛ-3 і з 1981 р. доцентом кафедри загальної фізики ОДУ. У квітні 1979 р. у Вченій раді Ленінградського державного університету О. В. Флорко захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата фізико — математичних наук за фахом фізика і хімія плазми. У квітні 1985 р. йому було присвоєно вчене звання доцента по кафедрі загальної фізики. У червні 1994 р. О.В. Флорко захистив докторську дисертацію в Раді ОДУ за фахом хімічна фізика, зокрема фізика горіння і вибуху. У липні 2002 р. О.В.Флорку присвоєно вчене звання професора по кафедрі загальної і хімічної фізики. Він — фахівець у галузі спектроскопії плазми і полум'я дисперсних систем. За час роботи ним опубліковано понад 120 наукових і методичних робіт в різних періодичних виданнях. Основні роботи пов'язані з фізикою газорозрядної плазми, електрофізикою полум'я, з процесами утворення конденсованої фази при горінні і з її оптичними, випромінювальними і електричними властивостями при високих (~ 3000К) температурах.

ФЛОРОВСЬКИЙ
Антоній Васильович

Історик

А. В. Флоровський народився 1 лютого 1884 р. у Єлісаветграді (нині Кіровоград) у родині протоієрея. У 1894 р. сім'я переїхала до Одеси: батько з 1905 р. став настоятелем кафедрального собору. Антоній Васильович вчився в четвертій класичній гімназії (1894—1903). У 1903 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету (відділення історичних наук, слов'яно-російська група). Працював у семінарах професорів: Е. Р. Штерна (давня історія), Є. М. Щепкіна (історія Західної Європи), В. М. Істріна

(історія давньої російської літератури), І. А. Линниченка (історія Росії), який справив найбільший вплив на формування наукових інтересів А. В. Флоровського. У листопаді 1903 р. він брав участь у нелегальних сходках студентської молоді разом з П. М. Біціллі.

Студентська праця А. В. Флоровського "Крестьянский вопрос в законодательной комиссии 1767 г.", яку він виконав під керівництвом І. А. Линниченка, була удостоєна золотої медалі (1907). У 1908 р. він закінчив університет з дипломом першого ступеня і з 1 січня 1909 р. був залишений при університеті для приготування до професорського звання по кафедрі російської історії.

З 31 жовтня 1911 р. А. В. Флоровський — приват-доцент ІНУ, 14 лютого 1916 р. він отримав ступінь магістра російської історії після захисту в Московському університеті дисертації: "Состав законодательной комиссии 1767—1774 гг." (надрукована у 1915 р., удостоєна Уваровської премії Академії наук у 1916 р.).

Офіційними опонентами були професори М. М. Богословський та Ю. В. Гот'є.

З 17 січня 1917 р. А. В. Флоровський виконував обов'язки екстраординарного професора по кафедрі російської історії. 31 жовтня 1913 р. був удостоєний світло-бронзової медалі на честь 300-річчя Дому Романових.

Читав курси з давньої російської історії на історико-філологічному факультеті ІНУ (з 1911 р.), на Вищих жіночих курсах (з 1915 р.); курс економічної історії Росії на економічному факультеті Одеського політехнічного інституту (1917—1918); з 1920 р. був викладачем Інституту народної освіти, Інституту зовнішньої торгівлі, Археологічного інституту. У 1907—1920 рр. працював у середніх учбових закладах Одеси. Був членом наукових та благодійних товариств: бібліографічного (член правління та бібліотекар); історико-філологічного (з 1912 р.); історії та старожитностей (1911—1922), був завідувачем музею та управителем справ; слов'янського благодійного (з 1911 р.). У 1920 р. був помічником завідувача Одеського обласного архівного управління, у 1921 р. — директором Одеської публічної бібліотеки, у 1922 р. — директором головної бібліотеки Одеської вищої школи (колишньої університетської).

Восени 1922 р., за розпорядженням радянського уряду, А. В. Флоровський був висланий за кордон. Мешкав спочатку у Константинополі, Софії, Бєлграді, потім оселився у Празі, де з грудня 1921 р. вже мешкав його брат — Г. В. Флоровський, випускник 1916 р., а потім приват-доцент ІНУ, який 1919 р. емігрував з Росії. У Празі Антоній Васильович очолив історико-філологічне відділення Російської учбової колегії (1923—1930), яка ставила своєю метою сприяння освіті російських студентів у Чехословаччині. Він читав курси з історії Росії для російських студентів Карлова університету: з 1923 р. — на юридичному факультеті, а з 1933 р. (після смерті О. О. Кізеветтера) — на філософському.

У 1933 р. А. В. Флоровський став доктором філософії Празького Карлова університету. У 1936 р., згідно старих правил російських університетів, які зберігала наукова еміграція, після захисту дисертації в засіданні Російської академічної групи в Празі А. В. Флоровський був затверджений у ступені доктора російської історії (тема дисертації "Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений X—XVIII вв."; офіційні опоненти — Я. Бидло, П. Мілюков, В. Францев). Восени 1948 р. був затверджений у званні ординарного професора університету по кафедрі російської історії. У 1957 р., після публічного захисту дисертації на засіданні Наукової ради історичного факультету Карлова університету, А. В. Флоровський отримав ступінь доктора історичних наук згідно нових правил про вчені звання у Чехословаччині.

А. В. Флоровський брав активну участь у діяльності наукових товариств у Празі: з 1929 р. він — член Слов'янського інституту, з 1924 р. — товариш голови, а у 1938—1940 рр. — голова Російського історичного товариства в Празі; з 1925 р. — член керівних органів Російського історичного архіву, голова його вченої ради (1933—1945); у 1945—1957 рр. — директор Археологічного ін-ту ім. Н. П. Кондакова в Празі. Був учасником трьох з'їздів російських вчених за кордоном — у Празі (1923), Бєлграді (1928), Софії (1930); двох міжнародних конгресів істориків — у Варшаві (1934), Цюріху (1938); двох конгресів з слов'янознавства — у Празі (1929), Варшаві (1934); конгресу візантіністів у Римі (1936) та ін.; був членом правління Федерації історичних товариств Східної Європи та

слов'янських країн, членом робочої комісії правління з підготовки словника слов'янської давнини за проектом Фр. Буяка, брав участь у роботі з'їздів та конференцій Федерації (1927—1938).

Наукова діяльність А. В. Флоровського розділяється на два етапи: одеський (1910—1922) та празький (1923—1968), кожен з яких характеризувався своєю орієнтацією наукових досліджень вченого. В одеський період він вивчав проблеми соціальної історії Росії нового часу: селянське питання середини XVIII — середини XIX ст., склад та діяльність законодавчої комісії 1767 р. Роботи з історії комісії 1767 р. базуються на багатому архівному матеріалі, зібраному А. В. Флоровським у Державному архіві, архівах Сенату, Державної Ради, морського міністерства, Академії наук у Санкт-Петербурзі, в архівах Міністерства юстиції, Військового міністерства, Міністерства іноземних справ та Рум'янцевського музею та ін. (переважно, під час його наукових відряджень 1912—1914 рр.). Ці роботи були визнані блискучими академіком В. І. Пічетою і у 20-ті рр. стали засадою, на якій базувалися семінари, котрі проводив у Берлінському університеті професор К. Штелін. З цих семінарів вийшов відомий русист Г. Ю. Закке, який першим у німецькій історіографії представив нову наукову концепцію комісії 1767 р., початковим матеріалом для якої стали роботи А. В. Флоровського. У цей же час Антоній Васильович почав роботу з вивчення третьої ревізії податкового населення Росії 1763 р., матеріали якої мали принципове значення для аналізу соціального складу Російської імперії другої половини XVIII ст. Другий напрямок досліджень А. В. Флоровського в Одесі — історія російської колонізації Новоросійського краю в контексті історії іноземної колонізації Новоросії. На матеріалах місцевих архівів він почав роботу з вивчення долі селянської реформи 1861 р. у Новоросії. Протягом 1920—1922 рр. на засаді вивчення раніше недоступних секретних фондів генерал-губернаторства він вивчав процес підготовки і проведення селянської реформи в Новоросійському краї та почав аналізувати суспільну точку зору щодо питання скасування кріпацтва. Чіткою лінією проходить історіографічна проблематика: А. В. Флоровський аналізував праці Великого князя М. М. Романова про Олександра I (1913), творчість В. І. Семевського (1916) та ін.

У празький період А. В. Флоровський продовжив вивчення колишньої тематики на засаді привезених ним з Росії матеріалів, однак особливу увагу приділяв питанням історичної бібліографії та історіографії. Очолив (як співголова з професором Ю. І. Полівкою) утворений у Празі "Комітет російської книги", метою якого була реєстрація всіх російських видань, які вийшли за межами Радянського Союзу до 1924 р. А. В. Флоровський складав систематичні огляди емігрантської та радянської історичної літератури. Ці огляди, видані французькою мовою, відіграли значну роль у ознайомленні західноєвропейського наукового світу з розвитком російської історичної науки у повоєнний період.

Звернувшись до історії Давньої Русі, А. В. Флоровський спробував розглянути проблему походження Русі в історіографічному аспекті, намітив план загального огляду всіх гіпотез з цього питання з IX до XIX ст. Однак цей план не був реалізований. Його перу належать також нариси про діяльність великих істориків-емігрантів — О. О. Кізеветтера, Е. Ф. Шмурло, Б. А. Євреїнова. Принципово новими напрямками його наукових інтересів стали: історія Угорської (Закарпатської) Русі, історія російсько-чеських відносин. Робота над останньою проблемою вивела вченого на нові: історія діяльності католицьких місіонерів у Росії за Петра I та історія російсько-австрійських відносин.

Помер А. В. Флоровський 27 лютого 1968 р. у Празі.

Пр.:

Из одесской старины. — Одесса: Центр. тип., 1912. — 18 с.; Отечественная война и Новороссийский край. — Одесса: "Славян." тип., 1913. — 31 с.; Собрание высочайших грамот и указов в архиве упраздненного Новороссийского и Бессарабского генерал-губернаторского управления. — Одесса, 1912. — 32 с.; Odessica // Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ. — 1913. — Т. 2, вып. 6. — С. 282-288; Император Александр I в изображении великого князя Николая Михайловича. — Одесса, 1913. — 24 с.; Состав законодательной комиссии 1767 — 1774 гг. — Одесса, 1915; Научные труды В. И. Семевского // Голос минувшего. — 1916. — № 10; Русские историки-эмигранты в Праге // Русские в Праге. — Прага, 1928; Легенда о Чехе, Лехе и Русе в истории славянских изучений. — Прага, 1929; Русская историческая наука в эмиграции (1920 — 1930) // Тр. V съезда Рус. акад. организаций за границей. — София, 1931. — Ч.1. — С. 467-484; Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X-XVIII вв.). — Прага, 1935. — Т. 1; А. А. Кизеветтер: Биогр. очерк // Зап. Рус. ист. о-ва. — 1937. —

Т. 3; Чехи и восточные славяне. — Прага, 1947. — Т.2; Чехи и восточные славяне в X-XVIII ст. // Вопр. истории. — 1947. — № 8. — С. 66-73; Из материалов из истории России эпохи Петра I в чешских архивах // Археогр. ежегодник. — 1967. — М., 1969.

Літ.:

Зайончковский Н. А. Антоний Васильевич Флоровский: [Некролог] //История СССР. — 1969. — № 2; Пашуто В. Т. Русские историки-эмигранты в Европе. — М., 1992; Лаптева Л. П. Русский историк-эмигрант А. В. Флоровский как исследователь чешско-русских связей// Вест. МГУ. Сер. 8, История. — 1994. — № 1; Аксенова Е. Флоровский Антоний Васильевич // Рус. зарубежье: Зол. кн. эмиграции. — С. 650-653; Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників // Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 53-63; Ексенова Е. П., Горяинов А. Н. Русская научная эмиграция 1920 — 1930-х годов: По переписке М. Г. Попруженко и А. В. Флоровского // Славяноведение. — 1999. — № 4. — С. 3-15; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. М. Попова

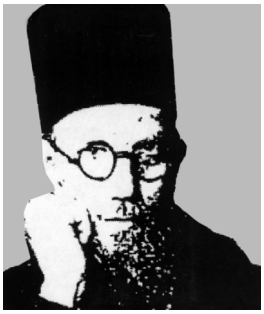

ФЛОРОВСЬКИЙ Георгій Васильович

Філософ, богослов

Народився 28 серпня 1893 р. у передмісті Єлісаветграду (нині — Кіровоград) Ковалівці. Його батько — випускник Московської духовної академії, священик, кандидат богослов'я, законоучитель Єлісаветградської чоловічої гімназії В. А. Флоровський. Мати — дочка священика Одеського кафедрального Преображенського собору. Незабаром сім'я переїхала до Одеси, де його батько працював старшим священиком Покровської церкви на Олександрівському проспекті, ректором Одеської духовної семінарії, а потім — кафедральним протоієреєм Преображенського собору.

У 1911 р. Георгій закінчив гімназію із золотою медаллю та вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету. Тут він займався філософією у групі студентів під керівництвом професора

М. М. Ланге, відвідував за власною ініціативою для кращого оволодіння філософією ряд курсів фізико-математичного факультету: з механіки, математичного аналізу, алгебри й геометрії, фізичної хімії, фізики, а також лекції на медичному факультеті. У своєму студентському творі, за який він отримав у 1913 р. срібну медаль, він використав книги та статті, написані англійською, італійською, німецькою та французькою мовами. У квітні 1916 р. на четвертому курсі він був удостоєний золотої медалі за студентську дисертацію на тему "Современные учения об умозаключениях".

Університетську освіту Георгій Флоровський закінчив у 1916 р., склавши останні іспити з богослов'я, англійської та німецької мов. Після цього його залишили при університеті на кафедрі філософії для підготовки до професорського звання.

Бурхливі події революційних років не сприяли успішній кар'єрі. Звання приват-доцента він отримав лише у 1920 р., склавши магістерський іспит. Г. В. Флоровський встиг до від'їзду в еміграцію прочитати в університеті лише один курс — з філософії природознавства.

Емігрувавши з Росії, Г. В. Флоровський продовжував у Софії працювати над дисертацією "Историческая философия Герцена", яку успішно захистив у Празі у 1923 р. Працюючи у Празі, він викладав і займався науковою роботою. З-під його пера вийшли роботи "Человеческая и Божественная мудрость" та "Основы логического релятивизма". У 1925 р. він запрошений до Парижа на кафедру патристики Православного Богословського інституту ім. Преподобного Сергія Радонежського.

У 1948 р. його обрали членом Центрального і Виконавчого комітетів Всесвітньої Ради Церков. У тому ж році він став професором, а потім — деканом Свято-Володимирської духовної академії у Нью-Йорку, одночасно читаючи лекції у Колумбійському університеті. З 1958 р. він завідував кафедрою історії Східної церкви Гарвардського університету. З 1964 р. викладав у Принстонській духовній семінарії і у Принстонському університеті.

Англійською мовою видано 14-томне зібрання творів Георгія Флоровського. Основні праці — з богослов'я, візантології, культорології, історії

російської філософії. Г. В. Флоровський був членом Афінської академії, Американської академії мистецтв та науки, Брюссельської академії релігійних наук, Британської академії, почесним доктором університету Нотр-Дам, Свято-Володимирської духовної семінарії, Йєльського університету, Принстонського університету.

Помер Георгій Васильович Флоровський 11 серпня 1979 р. у Принстоні. Архів вченого зберігається у бібліотеці Принстонського університету.

У листопаді 1995 р. Вчена рада Одеського державного університету з клопотання філософського відділення встановила стипендію ім. Георгія Флоровського для студентів-філософів.

Пр.:

Из прошлого русской мысли. — Одесса: Центр. тип., 1912. — 22 с.; То же. — М., 1998; Пути русского богословья. — Париж, 1937. — 601 с.; То же. — Вильнюс, 1991; Восточные отцы V — VIII вв. — Париж, 1931; То же. — Репринт. изд. — М.: Паломник, 1992. — 239 с.

Літ.:

Блейк Э. Завещание Флоровского // Вопр. философии. — 1993. — № 12. — С. 78-87; Галяс В. Т. Георгий Флоровский — воспитанник Новороссийского ун-та // Одес. ун-т. — 1993. — 10 листоп.; Лосский Н. О. История русской философии. — М., 1994; Хоружий С. С. Неопатристический синтез и русская философия // Вопр. философии. — 1994. — № 15. — С. 75-88; Голубович И. В. Одесса в судьбе и творчестве Г. В. Флоровского // Одесі — 200. — Ч. 2. — С. 16-17; Бычков С. С. [О Г. В. Флоровском] // Вопр. философии. — 1995. — № 4. — С. 79-80; Бычков С., Колеров М. Флоровский Георгий Васильевич // Рус. зарубежье: Золотая кн. эмиграции. — С. 653-655; Мартынов А. В. Флоровский Г. В. // Культорология. XX век: Энциклопедия. — СПб., 1998. — Т. 2. — С. 301-303; Аксенова Е. П. Г. В. Флоровский о славянской идее // Славяноведение. — 2000. — № 5. — С. 93-101.

Х

ХАНОНКІН
Олександр Аркадійович

Фізик, геофізик, фахівець у галузі синтетики, психолог, член-кореспондент Міжнародної АН Євразії, лауреат Державних премій України в галузі науки і техніки

О. А. Ханонкін народився 23 червня 1934 р. в Одесі у сім'ї шкільного вчителя.

Під час окупації Одеси у 1941 р. сім'я евакуювалася. Коли у 1944 р. Одеса була визволена, хлопчик написав вдячного листа маршалу Р. Я. Малиновському. Цей лист зберігався в архіві маршала, і у 1974 р., під час святкування 30-річчя визволення Одеси, вдова маршала подарувала Музею оборони міста три улюблені речі маршала, серед яких був і той дитячий лист.

У 1958 р. О. А. Ханонкін закінчив фізико-математичний факультет Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського. Під час навчання захоплювався не лише фізикою (саме фізикою твердого тіла), а й психологією. Улюбленим вчителем, який вплинув на наукові інтереси Олександра, був професор Л. Б. Ерліх. Він ставив перед студентами складні питання, і одне з них — "Що таке самоорганізація?" — стало предметом подальших досліджень О. А. Ханонкіна протягом усього життя.

З 1957 р. він працював на посаді інженера-рентгенолога у рентгенівській лабораторії Одеського судноремонтного заводу. З 1 листопада 1966 р. став асистентом кафедри фізики Одеського педагогічного існиституту. Л. Б. Ерліх теоретично розгадав механізм пластичної деформації твердих тіл, але до експериментальних досліджень цього процесу на монокристалах, які проводив О. А. Ханонкін, більшість колег-фізиків ставилися з недовірою, і свою кандидатську дисертацію він вимушений був захищати у Петрозаводському державному університеті ім. О. В. Куусінена (захистив у 1968 р.).

Вивчення процесу створення "зморшок" (термін Л. Б. Ерліха) призвело до необхідності досліджень подібних процесів у геології. У 1969 р. О. А. Ханонкін запропонував директору Інституту геології АН СРСР О. В. Пейве використати фізичні експерименти у моделюванні геологічних процесів. Той порадив звернутися до геолого-географічного факультету ОДУ. З того часу фізик О. А. Ханонкін тісно співпрацював з одеськими геологами, зокрема, з І. П. Зелінським.

У 1972 р. Олександр Аркадійович перейшов до Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, де з 15 січня почав працювати на посаді старшого наукового співробітника НДІ фізики ОДУ, а з 1 квітня 1974 р. — завідувачем щойно створеної ним галузевої науково-дослідної лабораторії прикладної металофізики (ГНДЛ-2). Фізика твердого тіла, в галузі якої полягали наукові розробки лабораторії, дозволяла, зокрема, дати пояснення питанню, яке свого часу поставив І. П. Зелінський: чому масив, що підлягає зсувним змінам, лине не гладкою поверхнею, а хвилеподібною? Основною проблемою, якою займались вчені лабораторії під кер-

івництвом О. А. Ханонкіна, була задача стабілізації властивостей мідних кабельних жил. Саме за розробку нового кабеля, що складався з 5000 жил однакових властивостей, у 1983 р. О. А. Ханонкін одержав Державну премію УРСР. Але головною науковою пристрастю вченого було розв'язування фізичних задач у галузі геології, а саме — моделювання та прогнозування землетрусів. У рішенні цих проблем стало в нагоді давнішнє захоплення психологією: за теорією, якої тримається І. П. Зелінський і з якою згоден О. А. Ханонкін, не лише землетруси впливають на психічний стан людей, а й психічний стан (інакше — біологічне поле) великої кількості людей впливає на деформацію земної кори.

З нестандартністю наукових інтересів пов'язана і докторська дисертація О. А. Ханонкіна, яка вимагала захисту ступеня з двох спеціальностей — з фізики металів та інженерної психології. Такий захист став можливий у Свердловському інституті фізики металів АН СРСР (1985). З цим же пов'язана і зміна назви лабораторії, якою керував О. А. Ханонкін: ГНДЛ інженерної психології (1982). Саме за розробки у напрямку прогнозування землетрусів колектив фізиків, геологів та біологів, у т.ч. професор О. А. Ханонкін, у 1996 р. став лауреатом Державної премії України.

Паралельно з цими дослідженнями лабораторія у співдружності з двома одеськими заводами "Одесакабель" та "Стальканат" продовжувала і веде далі розробки по створенню надміцного кабелю тривалої довжини. Саме задача виробництва одно-, три-, семижильного геофізичного кабелю є сьогодні головною у державній програмі дослідження нафтогазових і рудно-вугільних свердловин, які сягають глибини до 5 км.

Професор О. А. Ханонкін, окрім суто геофізичних досліджень, веде активну викладацьку діяльність, зокрема, на кафедрі психології ОНУ викладає курс інженерної психології, працює над створенням курсу з психології релігії.

Розширення наукових інтересів О. А. Ханонкіна вимагало і розширення його освітнього рівня, отже, він вступив до Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі на заочне відділення мистецтвознавства, яке закінчив у 1992 р.

Багатопланові дослідження О. А. Ханонкіна дозволяють стверджувати, що він працює на стику багатьох наук, а сам він вважає, що належить до молодої міждисциплінарної наукової школи енергетики. Саме ця наука найбільш повно формулює ту надзвичайну надзадачу, яку поставило перед керованою О. А. Ханонкіним лабораторією життя: пізнання наскрізних закономірностей у поведінці різноманітних нелінійних середовищ — фізичних, біологічних, соціальних, економічних, психічних, інформаційних тощо, а також пізнання принципів самоорганізації, підлеглості, посилення. Термінологічне означення міждисциплінарної науки дозволило втретє змінити назву ГНДЛ-2 на лабораторію синергетики (1995). Для розробки та повноцінного становлення нової науки Інститутом математики, економіки і механіки ОНУ у 1999 р. розпочато видання журналу "Синергетика", головою редакційної ради якого став О. А. Ханонкін.

Що ж допомагає вченому так активно жити та працювати? Як сам він каже — море і... діти. Вже 50 років О. А. Ханонкін захоплюється моржуванням, із них 26 — протягом усього року, обов'язково один раз на тиждень: це допомагає працювати по 18 годин на добу без спочинку, без вихідних та без хвороб. Маленькі діти (а їх у нього четверо) не втомлюють, а, за його словами, навпаки — додають нових життєвих сил. Старший син Сергій свого часу закінчив консерваторію за класом композиції та теорії музики, працює на Одеській кіностудії. Жінка О. А. Ханонкіна, О. Я. Шатагіна, — дочка відомого одеського історика, знавця історії Одеського порту Я. М. Штернштейна. Вона — справжній друг та помічник своєму чоловікові, адже її інтереси та заняття полягають у тих же сферах, які усе життя цікавлять самого Олександра Аркадійовича: спочатку вона з відзнакою закінчила фізичний факультет ОДУ ім. І. І. Мечникова, а потім — художньо-графічний факультет Одеського педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського і — водночас з чоловіком — Академію мистецтв у Санкт-Петербурзі.

Пр.:

Вивчення втомленості кременистого заліза в зв'язку з втратою стійкості поверхневого шару досліджуваного зразка / Ханонкін О. А., Моісеєв Л. М. //Доп. АН УРСР.

Сер. А. — 1971. — № 7. — С. 659 — 660; Рентгенографические методы исследования структурных несовершенств и дефектов решетки в криталлических материалах / Ханонкин А. А., Ровинский Б. М., Лютцау В. Г. //Аппаратура и методы рентгеновского анализа. — 1971. — Вып. 9. — С. 3 — 35; О природе пластических деформаций глинистых пород оползневых склонов Одесского побережья / Ханонкин А. А., Зелинский И. П., Моисеев Л. М. //Геоэкология. — 1993. — № 2. — С. 55 — 65; Психологічне дослідження творів Сальвадора Далі / Ханонкін О., Єрмоленко О., Шатагіна О. //Мистецтво та освіта. — 1999. — № 3. — С. 45 — 48; Влияние факторов моделированных землетрясений на электрическую активность и поведение гидробионтов / Ханонкин А. А., Тимофеева Е. С. //Доп. НАН України. Математика. Природознавство. Технічні науки. — 1999. — № 7. — С. 157 — 161.

Літ.:

Голубовский Е. Письмо маршалу //Веч. Одесса. — 1974. — 10 апр.; Партина Т. Лауреаты Госпремии: А. А. Ханонкин //Вест. региона. — 1997. — 8 февр.; Ганин А. Как узнать Сальвадора Дали? //Одес. вестн. — 2000. — 22 янв.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. Фролова

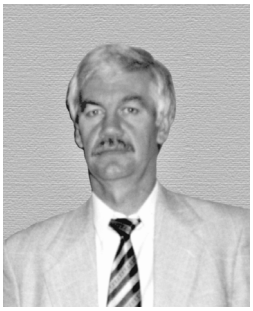

ХАРИТОНОВ Євген Олегович

Юрист, академік Академії національного прогресу України

Є. О. Харитонов народився 17 травня 1948 р. у Кіровограді в родині викладачів. Закінчив школу зі срібною медаллю. Вищу освіту отримав на юридичному факультеті Одеського державного університету, котрий закінчив з дипломом з відзнакою у 1974 р. за спеціальністю "правознавство".

Вчився у заочній аспірантурі з 1974 до 1978 р. (науковий керівник — професор Ю. С. Червоний).

Кандидатську дисертацію за темою "Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения в советском гражданском праве" Є. О. Хари-

тонов захистив 25 червня 1980 р. у Харківському юридичному інституті ім. Ф. Е. Дзержинського (офіційні опоненти — професор В. О. Рясенцев, доцент Ю. І. Зіоменко, професор М. І. Бару).

У 1992—1995 рр. перебував у докторантурі (науковий консультант — професор О. В. Сурілов). Докторську дисертацію за темою "Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти)" захистив 4 липня 1997 р. в Юридичному інституті Одеського державного університету (офіційні опоненти — академіки, професори В. В. Копейчиков, М. В. Цвік, член-кореспондент Академії правових наук України, професор В. В. Луць).

З серпня 1974 до вересня 1979 р. Є. О. Харитонов працював асистентом кафедри цивільного права і процесу Одеського державного університету, з вересня 1979 до лютого 1982 р. — старшим викладачем, з лютого 1982 до серпня 1996 р. — доцентом. З серпня 1996 до грудня 1997 р. — завідував кафедрою цивільного права та процесу Юридичного інституту ОДУ. З грудня 1997 р. завідує кафедрою цивільного права Одеської національної юридичної академії. З 1997 року є академіком Академії національного прогресу.

Пр.:

Права и обязанности квартиросъемщика. — Одесса, 1989; Правове забезпечення належної реалізації права на житло: Навч. посібник / Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. — К., 1990; Житло: за принципом соціальної справедливості / Харитонов Е. О., Саніахметова Н. О. — К., 1990; Жилищное законодательство: в вопросах и ответах / Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. — М., 1991; Гражданское законодательство на Украине: Текст лекции / Харитонов Е. О., Стрельцов Е. Л. — Пассау, 1992; К вопросу о правовой природе общей аварии //Пробл. правоведения. — К., 1976. — Вып. 34. — С. 72-78; Категории объективного и субъективного риска в советском гражданском праве // Там же. — К., 1979. — Вып. 40. — С. 63-70; Эволюция мер борьбы с преступлениями в Древнем Риме // Актуальные проблемы государства и права: Сб. науч. тр. — Одесса, 1996. — Вып. 3. — С. 139-145; История гражданского (частного) права Европы. Античность. — Одесса, 1998; Рецепция римского частного права. — Одесса, 1996; Рецепція римського приватного права: Теор. та іст.-правові аспекти. — Одеса, 1997; Приватне право у Стародавньому Римі. — Одеса, 1996; Деякі проблеми і тенденції кодифікації цивільного законодавства в Україні на сучасному етапі //Вісн. Акад. прав. наук України. — Харків, 1997. — № 4. — С. 83-90; Питання рецепції римського права у працях романістів Новоросійськогор університету // Юридична освіта і правова держава: Зб. наук. праць. — Одеса, 1997. — С. 18-23; Концепція циклічного розвику цивілізацій як

методологічна основа рецепції римського приватного права //Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 1998. — Вип. 4. — С. 48-54; Проблеми визначення поняття наступництва в праві / Харитонов Є. О., Погребний О. О. //Там же. — С. 55-60.

Літ.:

Юрид. ин-т ОГУ. — С. 85 — 91; Одес. держ. юрид. акад. — С. 239; Вчені-юристи України. — С. 34; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ХЛОПІН Григорій Віталійович

Гігієніст

Г. В. Хлопін народився 16 січня 1863 р. у родині протоієрея с. Добрянка Пермської губ. У 1877 р. вступив до Пермської духовної семінарії, але після чотирьох років навчання перейшов до гімназії, яку закінчив у 1882 р. із золотою медаллю. Того ж року вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. У той час в університеті викладали провідні вчені: Д. І. Менделєєв, О. М. Бутлєров, І. М. Сєченов та інші. Їх вплив на Г. В. Хлопіна був дуже значним. Крім занять на природничому відділенні, Г. В. Хлопін відвідував лекції відомих професорів на юридичному та історичному факультетах, поглиблено вивчав хімію та фізіологію.

За участь у революційних гуртках Григорій Віталійович у 1885 р. був заарештований та до винесення вироку відпущений під заставу. У цей період він встиг скласти кілька іспитів за останній курс університету та провести під керівництвом І. М. Сєченова дослідження для написання дипломної роботи про білкові тіла.

Навесні 1886 р. Г. В. Хлопін закінчив університет та отримав звання кандидата природничих наук. 8 червня за вироком суду його було вислано в Чердинь Пермської губ. за звинуваченням у державному злочині.

Восени того ж року він переїхав до Пермі під нагляд поліції та став працювати лаборантом-хіміком санітарної лабораторії.

10 листопада 1886 р. Г. В. Хлопін одружився з випускницею Бестужевських жіночих курсів Є. А. Ковадеровою, яка приїхала до нього на заслання. Сімейне життя, цікава робота полегшили перебування на засланні. Але 1888 р. відбувся другий арешт та ув'язнення. Навесні 1890 р., звільнившись з-під нагляду поліції, Г. В. Хлопін отримав дозвіл виїхати з родиною до Петербурга.

За клопотанням університетського викладача М. О. Меншутіна він переїхав до Москви для вступу на третій курс медичного факультету. В університеті Г. В. Хлопін займався вивченням гігієни під керівництвом створювача московської школи гігієністів професора Ф. Ф. Ерісмана. У той же час у Г. В. Хлопіна народився син Віталій — майбутній видатний вчений, академік, родоначальник наукової школи радіохімії.

У 1893 р. Г. В. Хлопін закінчив Московський університет з відзнакою, та був залишений для підготовки до професорського звання. У лютому 1894 р. він був зарахований лаборантом Гігієнічного інституту при Московському університеті, де під керівництвом Ф. Ф. Ерісмана приступив до підготовки дисертації. 4 травня 1896 р. він успішно захистив докторську дисертацію "К методике определения растворенного в воде кислорода" та був затверджений у ступені доктора медицини.

15 листопада 1896 р. Г. В. Хлопін був зарахований позаштатним есктраординарним професором кафедри державного лікарезнавства (гігієни) медичного факультету Юр'ївського (Тартуського) університету. Тут же у 1897 р. у Г. В. Хлопіна народився другий син Микола — майбутній видатний вчений, академік, генерал-майор медичної служби, один із основоположників еволюційної гістології, творець теорії дивергентної еволюції тканин.

Завдяки молодості (33 роки), знанню предмета, великій працездатності Г. В. Хлопін працював дуже плідно. Але він був не лише теоретиком, а й прекрасним практиком. Він неодноразово виїжджав на боротьбу з епідеміями. У липні 1899 р. за видатну роботу у прийнятті протичумних мір Г. В. Хлопін був призначений ординарним професором.

У 1903 р. за власним бажанням Г. В. Хлопіна було переведено до Новоросійського університету на посаду ординарного професора кафедри гігієни. Він був вимушений майже заново організувати кафедру, обладнати лабораторію новими приладами та апаратами. Крім організації кафедри, Г. В. Хлопін багато уваги приділяв суспільній гігієні, вивчив вплив санітарних умов міста та порту на захворюваність та смертність населення. У жовтні 1903 р. він був обраний головою портового санітарного попечительства. На його плечі лягли обов'язки виявлення потреб мешканців дільниці та функції посередника між населенням та міським управлінням у справі охорони народного здоров'я.

В ІНУ Г. В. Хлопін продовжив роботи з дослідження засобів визначення кам'яновугільних фарб. У 1903 р. на V міжнародному конгресі з прикладної хімії він зробив доповідь "Про дію кам'яновугільних фарб на організм тварин та людини". У 1904 р. за його редакцією вийшов збірник праць гігієнічної лабораторії ІНУ.

12 листопада 1904 р. Г. В. Хлопін був призначений завідувачем лікувальної частини навчальних закладів Департамента народної освіти та ординарним професором кафедри гігієни Петербурзького жіночого медичного інституту. У 1905 р. його було призначено членом Вченої медичної ради Міністерства внутрішніх справ. У 1906 р. він організував кафедру гігієни у Клінічному інституті великої княгині Олени Павлівни та почав підготовку в ньому санітарних лікарів.

У наступні роки він багато разів бував у відрядженнях за кордоном з науковою ціллю. Знайомство з розвитком гігієни у Швейцарії, Англії, Франції дозволило йому осягнути всі найновітніші досягнення іноземних вчених.

У 1913 р. Г. В. Хлопін очолив кафедру гігієни у Петербурзькому психоневрологічному інституті. У 1918—1929 рр. завідував кафедрою загальної та військової гігієни у Військово-медичній академії, займався розробкою військово-санітарних питань та підготовкою військових лікарів.

У 1926 р. відзначався 30-річний ювілей професійної діяльності Г. В. Хлопіна. 5 жовтня 1927 р. йому було присуджене звання заслуженого діяча науки.

До кінця свого життя Г. В. Хлопін жив інтересами науки, викладав, був активним громадським діячем. Його праці користувалися широкою відомістю на батьківщині та за кордоном.

Починаючи з 1917 р., Г. В. Хлопін був постійним членом комісії з реформи вищої освіти, комісії з історії знань АН, головою санітарно-епідеміологічної ради при Петроградському губздраві, головою Петроградського відділення харчового інституту, головою санітарної секції Військово-санітарного товариства. Крім того він був членом багатьох інших громадських організацій, як вітчизняних, так і іноземних, співпрацював у видавництвах як редактор, співредактор. Результати досліджень Г. В. Хлопіна знайшли відображення у зарубіжних посібниках та довідниках. Він першим у країні почав розробляти проблему санітарно-хімічного захисту населення та військ, організував лабораторію з вивчення токсикології та захисту від отруйних речовин, випустив перший в світі посібник з цього питання.

Видатний вчений, громадський діяч професор Г. В. Хлопін пішов з життя 30 липня 1929 р. в околиці Батумі за робочим столом.

Пр.:
О студенистом состоянии белковых тел //Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1886; К методике определения растворенного в воде кислорода. — М., 1896; Основы гигиены. — М., 1921 — 1923. — Т. 1 — 2; Военно-санитарные основы противогазового дела. — Л., 1926; Методы санитарных исследований. — 2-е изд. — Л., 1929—1932. — Т. 1 — 2; Курс общей гигиены. — М.; Л., 1930.

Літ.:
БСЭ. — Т. 28. — С. 302; БМЭ. — Т. 26. — С. 556; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 267; Рачков А. А. Григорий Витальевич Хлопин: Жизнь и деятельность. — Л., 1965; Одес. медуниверситет, 1900—2000. — С. 132; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. Ю. Кудінова

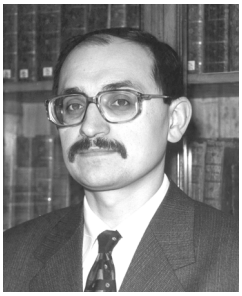

ХМАРСЬКИЙ Вадим Михайлович

Історик України

В.М.Хмарський народився 17 травня 1967 р. в м. Донецьк у родині службовців. Середню школу закінчив у 1984 р. в м. Батумі (Грузія). Того ж року вступив на історичний факультет Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова, який закінчив у 1989 р. З квітня 1989 р. розпочав працювати лаборантом кафедри історії Української РСР, історіографії та джерелознавства, у 1989-1990 рр. — старший лаборант цієї кафедри. З серпня 1990 р. розпочав на цій кафедрі, яку перейменовано в кафедру історії України, викладацьку діяльність: асистент (1990-1994), доцент (1994-1999), завідувач кафедри (з 1999 р.). У 1995 р. В.М.Хмарському присвоєно вчене звання доцента. У 1994-1999 рр. він працював заступником декана історичного факультету з навчальної роботи. У 2000-2003 р. перебував у докторантурі.

Перебуваючи співшукачем при кафедрі історії України працював під керівництвом відомого українського історика професора А.Д.Бачинського. У жовтні 1994 р. в Інституті української археографії НАН України захистив кандидатську дисертацію на тему "А.О.Скальковський (1808-1898): археографічна діяльність" (офіційні опоненти — професор В.Г.Сарбей та кандидат історичних наук І.Л.Бутич). Згодом В.М.Хмарський продовжив досліджувати історію історичної науки на півдні України й історію археографії зокрема. Докторську дисертацію на тему "Археографічна діяльність наукових установ на півдні України у XIX — на початку XX ст." захистив в Одесі у березні 2004 р. (науковий консультант — член-кореспондент НАН України, директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського П.С.Сохань; офіційні опоненти — доктори історичних наук В.С.Шандра, А.В.Бойко, В.В.Кравченко).

В.М.Хмарський — автор понад 100 наукових праць, в тому числі двох індивідуальних, двох колективних монографій (Історія Одеського університету,1865-2000. Одеса, 2000; Історія Одеси. Одеса, 2002), кількох брошур. Аспіранти, які працюють під керівництвом В.М.Хмарського, досліджують різноманітні аспекти історіографічного процесу на півдні України і успішно захищають дисертації (Н.О.Котова "Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX — на початку XX ст.", О.Є.Музичко "Історик Ф.І.Леонтович: життя та наукова діяльність", Т.В.Березовська "Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби", Л.В.Новікова "Внесок А.О.Скальковського (1808-1898) у дослідження історії Південної України").

В.М.Хмарський читає курси історії України XIX ст., спеціальний курс "Джерела з історії України", магістерський курс "Актуальні проблеми історії України", веде спеціальний практикум "Українська археографія", читає курс історії України на неспеціальних факультетах. В.М.Хмарський є членом спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій, очолює одеський осередок Українського історичного товариства.

Пр.:

А.О.Скальковський — археограф. — К.: ІУА,1994. — 32 с.; М.С.Грушевський і одеські науковці // Архіви України. — 1996. — № 1-3. — С.61-68; З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Зап. ОДУ. — 1998. — Вип.6. — 318 с.; Про предмет і завдання вивчення історії України // Проблеми вивчення українознавчих дисциплін в вузах Одеси: Матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 11-12 трав. 1999 р. — Одеса, 1999. — С.76-79; Володимир Антонович і Одеське товариство історії та старожитностей: три нові штрихи // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорозького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX століття. — Вип.5. — Запоріжжя, 2000. — С.252-256; Листування Івана Линниченка та Михайла Грушевського // Укр. історик. — 2002. — Ч.1-4. — С.538-547; Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса: Астропринт, 2002. — 400 с.; Документи з історії запорозького козацтва в зібранні рукописів Одеського товариства історії і старожитностей // Український археографічний щорічник. — 2004. — Вип.8/9. — С.597-619.

Літ.:

"Ознака справжнього вченого" // Одес. ун-т. — 1994. — 16 листоп.; Попова Т.Н., Станко В.Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вісн. ОДУ. — 1995. — Вип. 1. — С.48; Аппатов С.И., Демин О.Б., Першина

З.В. Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. — С.464-465; Григір Дім. Дай боже, щоб не останній!... // Одес. ун-т. — 1995. — №1-4; Зленко Г. Скальковський неупередженими очима: До виходу у світ книжки молодого одеського науковця // Одес. ун-т. — 1995. — 15 лют.; Бурносов В.Ф., Стуканов Є.М. Цінне дослідження й корисний навчальний посібник // Архіви України. — 1998. — №1-6. — С.152-159; Новий осередок УІТ ім. М.Грушевського в Одесі // Укр. історик. — 1999. — Т.36, №2-4. — С.360-361; Валентинов К. Вдохновенно о славных делах // Моряк. — 1999. — 5 марта; Глущак А. На пошанівок Скальковського // Веч. Одесса. — 1999. — 1 апр.; Мицик Ю.А. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорозького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX століття. — Запоріжжя, 1999. — Вип.4. — С.277-280; Бутич І. Записки історичного факультету // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. — Т.238: Пр. іст.-філос. секції. — Львів, 1999. — С.591-596; Історія ОДУ, 1865-2000. — С.184, 185, 218; Журба О.І. Два підходи до вивчення історії української регіональної археографії // Дніпропетр. іст. — археогр. зб. — Дніпропетровськ, 2001. — Вип.2. — С.679-685; Болебрух А., Журба О. Історія археографії як предмет історіографічного дослідження: З приводу нової книги В.М.Хмарського // Бористен. — 2003. — №9. — С.28; Непомнящий А.А. Книга, на яку давно чекали // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. / Нац. б-ка Украины им. В.И. Вернадского НАН Украины. — К.; Симферополь, 2003. — Вып. 5. — С. 185-187; Ковальський М., Атаманенко А. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. (Одеса: Астропринт, 2002. — 400 с.) // Укр. історик. — 2003. — №1-4. — С.561-562; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. — К.; Львів, 2003. — Вип.2, ч.1. — С.338.

О.Є.Музичко

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
Ісаак Абрамович

Юрист

І. А. Хмельницький народився 1 липня 1861 р. у Павлограді Єкатеринославської губ. Його батьки були міщанами. Вони прагнули надати сину найкращу на той час освіту. Закінчивши повітове училище та приватну школу в Петербурзі, І. А. Хмельницький у 1874 р. вступив до гімназії. У

1881 р. вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, але через рік перевівся до Петербурзького університету, де став студентом юридичного факультету, який закінчив у 1887 р. зі званням кандидата права.

На життя заробляв приватними уроками та друкувався в місцевих газетах. У листопаді 1886 р. був заарештований за участь у демонстрації з нагоди 25-річчя з дня смерті М. О. Добролюбова. За недостатністю доказів його було випущено та дозволено скласти випускні іспити. З 1889 р. І. А. Хмельницький займався адвокатською практикою, а також друкував літературно-наукові праці у петербурзьких, московських та провінційних газетах.

У кінці 1904 р., приїхавши до Одеси, І. А. Хмельницький став членом соціал-демократичної партії Росії, в якій перебував до 1910 р. З 1905 до 1919 р. працював у різних судових закладах Одеси. У 1905 — 1906 рр. співпрацював у першій на півдні Росії соціал-демократичній газеті "Коммерческая Россия". У 1907 р. був заарештований за звинуваченням у приналежності до революційної організації та встановленні постійних відносин з політичними в'язнями одеської в'язниці. Після 3,5 місяців ув'язнення за розпорядженням Департаменту поліції був висланий за межі Росії на два роки.

Після Лютневої революції І. А. Хмельницький брав участь у партійній роботі як член соціал-демократичної партії, але після її розколу в липні того ж року вийшов з її складу. З квітня до вересня 1919 р. був завідувачем судово-слідчого відділу Одеси. У період інтервенції займався викладацькою діяльністю. У 1919 р. був заарештований білогвардійцями, відправлений до Херсонської поліцейської ділянки та переданий військово-слідчій комісії за службу радянській владі та приналежність до партії більшовиків.

З лютого 1920 до травня 1922 р. був завідувачем Губвідділу юстиції. У 1920—1921 рр. був обраний до Ради робітничих депутатів. 19 серпня 1920 р. став членом КП(б)У. З 1922 р. був головою секції робітників друку та наукових робітників, постійно співпрацював з газетою "Известия" та журналом "Коммунист".

З 1922 р. в силу тяготіння до лекторської діяльності І. А. Хмельницький став викладачем Одеського інституту народної освіти та Робітфаку з курсів радянського будівництва та радянської Конституції. З осені 1922 р. був викладачем Інституту народного господарства з основ судоустрою та трудового права. З травня 1922 до січня 1923 р. І. А. Хмельницький був деканом факультету політпросвіти ІНО. 4 серпня 1924 р. був звільнений з посади професора інституту народної освіти "...за недорученням йому курсу". З травня 1922 до листопада 1924 р. був завідувачем губернського відділу Істпарту. У 1924 р. був головою підсекції по вивченню історії революції, яка була складовою частиною соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, з серпня 1925 р. І. А. Хмельницький став головою соціально-історичної секції. У листопаді 1924 р. почався розгляд справи по звинуваченню І. А. Хмельницького у фінансових злочинах. 13 квітня 1925 р. справа була припинена і І. А. Хмельницького залишили в складі партії.

З 1928 до 1941 р. (рік смерті) документальних фактів про його діяльність не знайдено. Із свідоцтв за даний період відомо, що у 1928 р. І. А. Хмельницький надіслав у комісію по виданню збірника "Наука и научные работники СССР" список своїх головних праць як професор Одеського інституту народного господарства, де він викладав курси судоустрою, трудового та житлового права.

Пр.:

Новые законы, изданные в период времени с 1889 — 1891 гг. по гражданскому праву и процессу. — 2-е изд., доп. и испр. — Одесса: Тип. Соколовского и Попандопуло, 1892. — 80 с.; Новые правила о показаниях при совокупности и повторении преступных деяний. — Одесса: Тип. "Одес. листка", 1894. — 36 с.; Что нужно деревне? — Одесса: Тип. Акц. Южно-рус. о-ва печ. дела, 1904. — 15 с.; Судебная реформа и ее деятели. — Одесса: Тип. Розенштрауха, 1915. — 34 с.; О наших мировых судьях // Одес. новости. — 1917. — 2 апр. (№ 10381); Несколько слов о Е. Н. Щепкине // Сов. строительство. — 1920. — № 7/8. — С. 5-6; По пути объединения: Последние новеллы в обл. сов. юстиции // Там же. — С. 17-20; Памяти профессора Е. Н. Щепкина // Новый путь. — 1923. — № 1. — С. 52-54; Из деятельности Одесского Истпарта // Летопись революции. — 1924. — № 4. — С. 228-230; Звіт про діяльність секції // Вісн. Одес. комісії краєзнавства при ВУАН. — 1925. — Ч. 2/3. — С. 114-116; Общественно-

политическая физиономия Е. Н. Щепкина // Памяти профессора Е. Н. Щепкина. — Одесса, 1927. — С. 20 — 26.

Літ.:

Наука и науч. работники СССР. — С. 456; Хмельницкий Александр Исаакович // Деятели СССР и революционного движения России: Энцикл. словарь. — М., 1989. — С. 747-749; Боровой С. Я. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Арх.:

ДАОО. — Ф.Р-1593, оп. 1, спр. 358; Ф. 3, оп. 2, спр. 644; Ф. 7, оп. 2, спр. 3210.

ХМИРОВ
Дмитро Дмитрович

Фізик

Д. Д. Хмиров народився 3 січня 1881 р. у Рославлі Смоленської губ. у родині службовців. У 1900 р. вступив до Московського університету на фізико-математичний факультет. За роки навчання в університеті Д. Д. Хмиров відзначився великою старанністю до вивчення наук, уважністю і допитливим розумом. Саме тому у 1904 р., закінчивши Московський університет і отримавши диплом першого ступеня, він залишився для підготовки до професорського звання на кафедрі фізики. Два роки він присвятив науковій діяльності. У 1906 р. Д. Д. Хмирова призначили на посаду лаборанта кафедри фізики Одеських Вищих жіночих курсів, де він працював за сумісництвом з викладанням у Новоросіському університеті до 1913 р.

26 березня 1907 р. Д. Д. Хмиров почав викладати на кафедрі фізики Новоросійського університету. У 1908 р. склав іспити на вчену ступінь магістра фізики. 26 березня 1910 р. Д. Д. Хмирову присвоїли чин титулярного радника. У цьому ж році отримав вчене звання приват-доцента фізико-математичного факультету Новоросійського університету.

Протягом наступних десяти років Д. Д. Хмиров вдосконалював свою

наукову і педагогічну діяльність. У 1912 р. він був на посаді позаштатного лаборанта кафедри фізики. Паралельно, з 1911 р., він читав курс дослідної фізики для студентів-медиків; курс фізики і космографії в Одеській жіночій гімназії А. І. Малиновської (за наймом).

У 1915 р. (з липня по грудень) Магнітно-метеорологічна обсерваторія під керівництвом професора М. П. Кастеріна проводила складні дослідження і перевірку артилерійських калібрів для потреб Одеського обласного військово-промислового комітету. Виміри проводилися з точністю до 0,0001 дюйма. Робота була дуже складна і відповідальна. Підбирався персонал з високим науковим і практичним потенціалом. Серед асистентів професора М. П. Кастеріна був і Д. Д. Хмиров. Його праця була особливо відзначена фахівцями. Він став старшим асистентом при Інституті фізики Новоросійського університету. Приват-доцент кафедри фізики, магістр Д. Д. Хмиров отримав чин колезького асесора. І у 1917 р. його обрали штатним доцентом кафедри фізики. У 1919/20 учб. р. він затверджений проректором університету.

На жаль, через недостатність матеріалу про Д. Д. Хмирова, неможливо детально простежити подальшу долю вченого. Відомо, що у 1921 р. Д. Д. Хмирова призначили професором кафедри фізики Одеського хіміко-фармацевтичного інституту, а у 1925 р. — професором кафедри фізики Одеського медичного інституту. За сумісництвом з 1933 р. Д. Д. Хмиров працював професором, завідувачем кафедри теоретичної фізики Одеського університету; з 1935 р. — інституту інженерів зв'язку; з 1937 р. — завідувачем відділу і заступником директора фізичного інституту, завідувачем кафедри теоретичної фізики Фізико-математичного інституту.

За роки наукової і викладацької діяльності Д. Д. Хмирова багаторазово відряджали з науковою ціллю як вглиб Росії, так і за її межі. Його наукові праці в основному присвячені питанням кінетичної теорії газів і рідин, а також фізичної оптики. Будучи високоосвіченою людиною, Д. Д. Хмиров володів багатьма іноземними мовами. Він приділяв велику увагу перекладам з іноземних мов учбової і науково-популярної літератури, прагнув до того, щоб вітчизняна наука володіла усіма останніми досягненнями закордонних вчених у галузі фізики. Так, у співавторстві

з Є. А. Кириловим Д. Д. Хмиров переклав з німецької мови "Короткое руководство к практическим занятиям по физике". У 1932 р. він здійснив переклад з англійської мови книги Г. П. Томсона "Атом", а у 1936 р. — з німецької мови — підручника Є. Варбурга "Курс опытной физики".

Помер професор Д. Д. Хмиров у 1944 р.

Пр.:

К терминологии начальной физики //Вестн. опытной физики. — 1910. — № 522. — С. 146; Наблюдения кометы Галлея //Там же. — № 513. — С. 239 — 240; О Броуновском движении //Физ. обозр. — 1910. — Т. 11, № 3. — С. 143 — 154; Краткое руководство к практическим занятиям по физике / Пер. с нем. Д. Д. Хмырова, Е. А. Кириллова;Под ред. Н. П. Кастерина. — Одесса: Mathesis, 1914. — 288 с.; Варбург Е. Курс опытной физики для слушателей высших учебных заведений / Пер. с нем. Д. Д. Хмырова. — Одесса: Госиздат, — 1923. — 339 с.; Томсон Г. П. Атом / Пер. с англ. Д. Д. Хмырова. — М.; Л.: Гостехиздат, 1932. — 98 с.

Літ.:

Золотарев. Биогр. словарь. — С. 268; Наука и науч. работники СССР. — С. 456; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. Ю. Кудінова

Ц

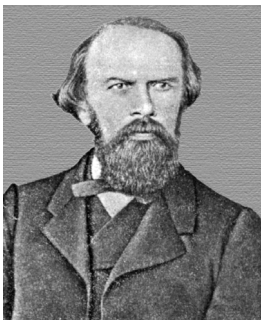

ЦЕНКОВСЬКИЙ
Лев Семенович

Ботанік, мікробіолог,
член-кореспондент РАН

Л. С. Ценковський народився 1 жовтня 1822 р. у Варшаві. Його батьки були бідними людьми, тому все подальше життя він мусив заробляти самостійно. Закінчивши губернську гімназію у Варшаві у 1839 р., він був відряджений до Петербурзького університету як стипендіат Царства Польського і став студентом математичного відділення філософського факультету. Захопившись лекціями професора М. С. Куторги про розвиток тварин, перейшов на природниче відділення. У 1844 р. Л. С. Ценковський закінчив університет зі ступенем кандидата і повинен був їхати у Варшаву для обов'язкової п'ятирічної роботи учителем гімназії. Йому вдалося залишитись на рік у Петербурзі.

У 1846 р. він захистив магістерську дисертацію “Несколько фактов в истории развития хвойных”.

У 1847 р. Л. С. Ценковського запросили взяти участь в експедиції до Судану і верхів’їв Білого Нілу. За два роки він зібрав багатий матеріал з флори й фауни Судану. Результати роботи були надруковані у “Географічних відомостях” (1850) і у “Gazeta Warszawska” (1853). Після подорожі Лев Семенович залишився без засобів до існування, поки у 1850 р. не був запрошений до Ярославського Демидівського юридичного ліцею професором природничої історії. Тут він працював до 1854 р., коли перейшов на роботу у Петербурзький університет на посаду екстраординарного професора. 10 квітня 1861 р. Л. С. Ценковський пішов у відставку через хворобу. Під час роботи в Петербурзі він надрукував докторську дисертацію “О низших водорослях и инфузориях”, яку захистив у 1856 р. Ця робота одержала Демидівську премію і заохотила до занять наукою багатьох майбутніх вчених. Крім університетських лекцій, Лев Семенович читав публічні лекції, був секретарем фізико-математичного факультету. З 15 жовтня 1856 до 15 жовтня 1857 р. працював у Німеччині, Франції, Австро-Угорщині, познайомився із кращими науковими силами. За кордоном Л. С. Ценковський знову був у 1859 р., а потім більшу частину часу — у 1861—1865 рр.

У березні 1865 р. Лев Семенович був призначений ординарним професором нововідкритого Новоросійського університету. Він був першим завідувачем кафедри ботаніки. У 1866—1867 рр. його обрали університетським суддєю. Під час роботи в університеті Л. С. Ценковський заснував ботанічну лабораторію, був засновником і першим президентом Новоросійського товариства природознавців й одним із засновників біологічної станції у Севастополі. У цей період він започаткував дослідження в галузі мікробіології, заклав наукові напрямки, що знайшли свій розвиток у дослідах: професора ботаніки Ф. М. Каменського — процес симбіозу грибів із вищими рослинами (мікориза); професора ботаніки Ф. М. Породка — фізіологія мікроорганізмів, бродіння дріжджів; мікробіолога, фітопатолога і міколога професора І. Д. Сербінова — системати-

ка мікроорганізмів; А. Ф. Лебедєва, який відкрив групу водневих бактерій, здатних окислювати молекулярний водень.

Л. С. Ценковський вперше показав фізіологічну спорідненість між рослинами і тваринами. Його дослідження нижчих рослин включали і прісноводні, і морські організми. Серед радіолярій він знайшов одноклітинну водорость, яку пізніше назвали зоохлорелою, описав багато нових видів і родів, вивчав особливості мікроорганізмів, що викликають свічення морської води, і бродильних бактерій.

Лев Семенович багато працював у галузі мікробіології. Ним створені методи одержання вакцини проти сибірки. Його думки і практичні результати досліджень значно вплинули на творчі доробки І. І. Мечникова та М. Ф. Гамалії у галузі мікробіології.

У 1871 р. Л. С. Ценковський переїхав до Харкова, де був обраний екстраординарним професором кафедри ботаніки, але за пропозицією міністерства його призначили позаштатним ординарним професором із видачею утримання із залишків. З 11 грудня 1875 р. його залишили на 5 років після 25-річної вислуги.

У цей період він їздив на Біле море, де на Соловецьких островах вивчав мікроскопічну флору й фауну. У 1882 р. за дорученням Вільного економічного товариства Л. С. Ценковський був відряджений до Л. Пастера у Париж для вивчення методів щеплення сибірки. Л. Пастер не прийняв його у свою лабораторію і Лев Семенович мусив влаштуватися у лабораторію професора Бальбіані, де зумів, не дивлячись на всі перепони, розробити метод щеплення. Після повернення до Харкова його затвердили у званні заслуженого професора (1883). 6 лютого Харківське товариство природознавців, президентом якого він був, відсвяткувало 35-річний ювілей його науково-педагогічної діяльності.

Л. С. Ценковський був почесним членом майже всіх російських і природничо-історичних товариств, членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук, Німецького ботанічного товариства, почесним членом Лондонського мікроскопічного товариства.

Він був талановитим педагогом і невтомним експериментатором. За свідченням сучасників, він був першим професором ботаніки, який вик-

ладав її з мікроскопом у руках. І. І. Мечников писав, що Л. С. Ценковський був не тільки вправним і точним дослідником мікроскопічного життя, але й чудовим лектором, здатним зацікавити слухачів.

У 1886 р. Лев Семенович пішов у відставку, продовжуючи займатися науковими дослідженнями. У травні 1887 р. він поїхав до Лейпцігу, де у госпіталі Krankenhaus Св. Якоба помер 25 вересня. Його поховали на міському кладовищі.

За пропозицією Новоросійського товариства природознавців було встановлено премію ім. Л. С. Ценковського, якою нагороджували по черзі у Петербурзі, Харкові й Одесі, в тих містах, де він працював.

Пр.:

Ueber meinen Beweis fur die Generatio primaria //Bul. phys.-mat. de l'Acad. Imp. de Sc. de St.-Petersb. — 1858. — Т. 17; *Melanges biologiques*. — Т. 3; О генетической связи между *Mycoderma vini* Desm., *Penicillum viride* Fres и *Dematium pullulans* de Bary // Тр. 4 съезда рус. естествоиспытателей и врачей в Казани. — 1873; О пастеровских прививках // Тр. вольн. Экон. о-ва. — 1883; Отчет о прививках антракса в больших размерах // Сб. херсон. земства. — 1886. — Т. 3.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 166, 159 — 160; Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования. — Харьков: Тип. Дарре, 1908. — С. 217-220; УРЕС. — Т. 3. — С. 593; Селибер Г. Л. и др. Микробиология в опытах. — М., 1956. — 275 с.; Утевский Н. Л. Медицинская микробиология и микробиологическая техника. — М.: Медгиз, 1956. — 370 с.; Іваниця В. О., Мішнаєвський М. С. Розвиток мікробіології в Одеському університеті // Одесі — 200. — Ч. 2. — С. 130-133; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. Г. Коваленко, В. Т. Коваль, М. С. Мішнаєвський

ЦЕСЕВИЧ
Володимир Платонович

Астроном, один з найвидатніших у світі дослідників змінних зірок, член-кореспондент АН УРСР

В. П. Цесевич народився у Києві 11 жовтня 1907 р. Його батьком був відомий в свій час оперний бас, соліст опери Зиміна в Москві. Мистецтвознавці відзначали, що в епоху Ф. І. Шаляпіна Платон Цесевич був одним з небагатьох басів, що його не копіювали. У книзі драматурга І. В. Штока (1975) Платону Цесевичу присвячено декілька теплих сторінок. Колоритний характер батька в якомусь ступені був успадкований Володимиром Платоновичем.

У 20—30-і рр. в астрономію прийшло багато талановитої молоді. В умовах вкрай обмеженої матеріально-технічної бази тодішніх астрономічних установ не випадковим був підвищений інтерес до змінних зірок: саме в цій галузі астрономії ентузіаст-дослідник міг досягти успіхів навіть при помірних спостережних засобах. Серед молодих ентузіастів прийшов у науку і В. П. Цесевич. У 20-і рр. він неодноразово приїздив до Одеси для спостережень змінних зірок. У 1927 р. закінчив Ленінградський університет, вступив до аспірантури Пулковської обсерваторії до відомого астрофізика Г. А. Тихова. До цього часу В. П. Цесевич опублікував вже 65 робіт. Йому одному з перших прийшла в голову думка про використання переваг південного неба для спостережень змінних зірок. Він вирушає до Ташкенту, де до цього розвивалися в основному традиційні напрямки — астрономія і фізика Сонця, і з успіхом доводить ефективність фотометричних спостережень в цій південній обсерваторії.

В. П. Цесевич був одним із засновників Душанбинської (тоді Сталінської) обсерваторії (зараз це Інститут астрофізики АН Таджикістана) і у 26-річному віці став її директором. У кінці 30-х рр. В. П. Цесевич залишив Сталінабад; з 1937 до 1942 р. був співробітником Астрономіч-

ного інституту АН СРСР у Ленінграді. У ті ж роки він став професором Ленінградського педагогічного інституту ім. М. Н. Покровського. Під час блокади Ленінграду загинула дочка В. П. Цесевича, а сам він в дуже тяжкому стані був вивезений з Ленінграду і з 1942 р. знаходився в евакуації в Сталінабаді.

У 1944 р. В.П. Цесевич приїхав до Одеси. З цього часу його життя пов'язане з Одеським державним університетом ім. І. І. Мечникова і університетською обсерваторією, директором якої він незабаром став. В університеті професор В. П. Цесевич не тільки читав лекційні курси, керував дипломними роботами і роботою аспірантів, але і брав активну участь у науково-організаційній діяльності. Він завідував кафедрою, а в 50-х рр. був деканом фізико-математичного факультету. Педагогічною діяльністю в університеті В. П. Цесевич займався до кінця своїх днів. Сьогодні майже всі одеські астрономи — учні Володимира Платоновича.

У 1948—1950 рр. В. П. Цесевич за сумісництвом очолював також Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР у Києві, де започаткував спостереження і дослідження змінних зірок. На будівництві Голосіївської обсерваторії він знову виявив видатний хист орагнізатора і керівника, показаний ним ще в часи передвоєнної діяльності в Середній Азії. У 1948 р. його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

В Одесі завдяки діяльності В. П. Цесевича обсерваторія стала всесвітньовідомим центром досліджень змінних зірок. Усвідомлюючи труднощі ведення сучасних астрофізичних спостережень в умовах великого міста, В. П. Цесевич вживає зусиль для організації позаміських і високогірських спостережних баз. Найбільшої відомості набула обсерваторія в с. Маяки в гирлі Дністра, де були встановлені основні астрофізичні інструменти Одеської обсерваторії. Друга база була споруджена в с. Крижанівка. Серед високогірських баз треба визначити астрономічні станції у Вірменії (перевал Безіменний), на Північному Кавказі (пік Торскол), в Туркменії (спочатку с. Вановське, потім Душак-Ерекдаг). Основні телескопи були виготовлені в обсерваторських майстернях (більше 20 телескопів було виготовлено і для інших астрономічних установ). Під керівництвом В. П. Цесевича були організовані групи оптиків і конструк-

торів, побудовані оптична і механічна майстерні і лабораторія астрономічної електроніки.

Заснована В. П. Цесевичем склотека знімків зоряного неба Одеської обсерваторії вийшла за кількістю астронегативів на третє місце в світі (після колекцій пластинок Гарвардської обсерваторії в США і Зоннебергської обсерваторії в Німеччині). Особливу увагу В. П. Цесевич приділяв розвитку фотоелектричних і спектрофотометричних спостережень, а також автоматизації засобів спостережень і їхнього опрацювання. Дослідження Володимира Платоновича відіграють важливу роль у міжнародному проекті стеження за зірками типу RR Ліри. Ще одне важливе міжнародне наукове підприємство, в якому під керівництвом В. П. Цесевича взяла участь Одеська обсерваторія, — депозитарій фотоелектичних спостережень змінних зірок. Неопубліковані фотоелектичні спостереження зі всього світу стікаються паралельно до Лондону і Одеси, звідки вони можуть бути запрошені дослідниками, що ними зацікавляться.

Заслуги В. П. Цесевича в науковій і педагогічній діяльності були високо оцінені державою: він був нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, медалями. Ентузіазм його у візуальних і фотографічних спостереженнях, в оцінках змінних зірок не знав меж. Ніхто не міг змагатися з ним у числі виконаних окомірних оцінок змінних зірок за фотографіями.

Перша галузь спостережувальної і активної діяльності В. П. Цесевича — дослідження затемнених змінних зірок і розробка теорії визначення їхніх орбіт. У 1939—1940 рр. ним опубліковані точні таблиці спеціальних функцій для рішення кривих блиску при різноманітних фазах затемнень для затемнених змінних зірок, що знайшли широке застосування в наступні десятиріччя. Таблиці розраховувалися за дорученням МАС. В. П. Цесевич був одним із співавторів колективної монографії в 3 т. “Змінні зірки”, написав основні підрозділи по затемнених зірках у третьому томі (1947). За його редакцією була опублікована важлива колективна монографія про затемнені зірки (1971).

Найбільш глибокий слід у науці про змінні зірки В. П. Цесевич залишив, можливо, своїми дослідженнями зірок типу RR Ліри. В 30-і рр. він

взяв активну участь у службі "анталголів" (так тоді нерідко називали зірки типу RR Ліри), що тривала біля п'яти років. Одеські астрономи під керівництвом В. П. Цесевича зайняли ключову позицію у спостереженнях виведених для зірок типу RR Ліри нових елементів зміни блиску, що регулярно публікуються в міжнародному додатку до астрономічного щорічника Краківської обсерваторії (Польща). Деякі підсумки роботи В. П. Цесевич підвів у книзі про зірки типу RR Ліри. Ці дані широко використовувалися при укладанні "Загального каталогу змінних зірок". Особливо цікавився В. П. Цесевич проблемою спостережного дослідження і теоретичної інтерпретації ефекту Блажко, цікаві думки щодо природи ефекту Блажко приводяться як в монографії В. П. Цесевича (1966), так і в огляді про зірки типу RR Ліри (1970).

В. П. Цесевич вивчав також цефеїди, зірки типу RV Тільця і RW Візничого. Результати повного опрацювання понад 50 тисяч спостережень 260 змінних зірок приведені в його книгах (1976, 1978); опубліковані також фотографічні ряди спостережень 80 неправильних змінних зірок (разом з Б. А. Драгомирецькою, 1973). З його ініціативи співробітником обсерваторії К. М. Макаренко були оброблені великі ряди візуальних спостережень змінних зірок, отриманих у 30-ті рр. М. С. Зверєвим (1979). Величезна заслуга В. П. Цесевича в справі підготовки пошукових карт змінних зірок: під його керівництвом були підготовлені та опубліковані карти для багатьох зірок. Атлас В. П. Цесевича і М. С. Казанасмаса (1971) містить карти околиць 4512 змінних зірок.

Важливим напрямком роботи В. П. Цесевича була педагогічна і популяризаторська діяльність. Книга В. П. Цесевича "Що і як спостерігати на небі" витримала шість видань, перше — у 1950 р. Вона належить до числа кращих книг, розрахованих на аматорів астрономії високого рівня. За цією книгою навчалися цілеспрямованим астрономічним спостереженням багато аматорів астрономії; чимало з читачів цієї книги стали астрономами-професіоналами. В. П. Цесевичем опубліковані і інші керівництва по дослідженням зоряної змінності (1970, 1980).

Наукові інтереси Володимира Платоновича були дуже широкі. Він брав участь в організації метеорних досліджень, фотографічних і радіо-

локаційних, першим почав спостерігати зміни блиску штучних супутників Землі і звернув увагу на можливість використання цих спостережень для вивчення верхньої атмосфери, спостерігав зміни блиску астероїду Ерорс і вперше визначив направлення осі його обертання. Ім'я В. П. Цесевича присвоєне малій планеті — астероїду № 2498.

Помер Володимир Платонович Цесевич 28 жовтня 1983 р. і похований на другому християнському кладовищі Одеси. Для всіх астрономів В. П. Цесевич назавжди залишиться яскравим прикладом самовідданого служіння науці.

Пр.

Маяки Всесвіту: [Про змінність блиску зірок]. — К.: Наук. думка, 1966. — 148 с.; А. М. Ляпунов. — М.: Знание, 1970. — 46 с.; Каталоги положений звезд / Отв. ред. В. П. Цесевич. — К.: Наук. думка, 1970. — 358 с.; Переменные звезды и способы их исследования. — М.: Педагогика, 1970. — 239 с.; Затменные переменные звезды. — М.: Наука, 1971. — 350 с.; Звезды типа RW Возничего. Фотогр. наблюдения блеска. — К.: Наук. думка, 1973. — 436 с.; Исследование переменных звезд в избранных областях Млечного Пути. — К.: Наук. думка, 1976. — 255 с.; Звезды типа RR Лиры. — К.: Наук. думка, 1977. — 471 с.; Исследование переменных звезд в созвездиях Орла, Лебедя, Лиры и Лисички. — К.: Наук. думка, 1978. — 207 с.; Тісні подвійні зірки. — К., 1980. — 48 с.

Літ.:

Владимир Платонович Цесевич: Биоблиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост.: С. В. Дзюбина, И. Э. Рикун; Науч. ред. Ю. С. Романов. — Одесса, 1988. — 110 с. — (Ученые Одессы; Вып. 17); Волянская М. Ю., Мандель О. Е. Воспоминания о проф. В. П. Цесевиче //Видные ученые Одессы. — Вып. 1. — С. 18 — 24; Самусь Н. Н. Незабываемый В. П. Цесевич //Страницы. — Ч. 1. — С. 90 — 97; Чуприна Р. И. Поэт звездного неба: Слово об учителе //Там же. — С. 97 — 199; Страницы. — Ч. 2. — С. 4; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. Ю. Волянська, В. Г. Каретніков

ЦИТОВИЧ
Петро Павлович

Юрист

П. П. Цитович народився у Чернігівській губ. в 1843 р. Навчався в Чернігівській духовній семінарії, потім на юридичному факультеті Харківського університету, який закінчив у 1866 р. У 1867 р. після захисту дисертації pro venia legendi "Исходные моменты в истории русского права наследования" зайняв посаду приват-доцента цивільного права.

У 1870 р. отримав магістерський ступінь. З 1 січня 1871 р. затверджений штатним доцентом Харківського університету, потім два з половиною роки стажувався за кордоном.

У 1873 р. захистив докторську дисертацію "Деньги в области гражданского права" і 2 жовтня був обраний екстраординарним професором цивільного права Новоросійського університету. 19 січня 1874 р. — ординарним професором цивільного права. З 1880 р. переміщений на службу в Правительствуючий Сенат, працював також редактором газети "Берег". Хотів знову повернутися до Новоросійського університету, але не отримав на те згоди. Пізніше він був призначений ординарним професором університету св. Володимира у Києві, де з 1884 р. керував кафедрою, став членом ради Міністерства фінансів, брав участь у законодавчих роботах, був сенатором. Також керував кафедрою торговельного права в Санкт-Петербурзькому університеті.

П. П. Цитович був великим знавцем торговельного права. Він різко і яскраво описував негативні сторони існуючого ладу.

Помер П. П. Цитович у 1913 р.

Пр.:

Исходные моменты в истории русского права наследования. — Харьков, 1870. — 64 с.; Деньги в области гражданского права. — Харьков, 1873. — 72 с.; Ответ на письма к ученым людям. — 4-е изд., испр. — Одесса: Тип. Ульриха, 1878. — 38 с.; Очерк основных понятий торгового права. — К., 1886. — 226 с.; Обязательства: Конспект лекций

по рус. граждан. праву. — К., 1887. — 104 с.; Курс вексельного права. — К., 1887. — 336 с.; Морское торговое право. — К., 1889; Кому и как судить иск ex dilicto? — К., 1889; Учебник тогового права. — К.; СПб., 1891. — 300 с.; Гражданский процесс. — 4-е изд. — К., 1894. — 131 с.; К вопросу о вексельном уставе. — СПб., 1895. — 144 с.; Питейная монополия помещиков Польши в своих имениях. — СПб., 1907. — 379 с.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 513-516; ЭСБЕ. — Т. 38. — С. 243-244; Удинцев В. Цитович П. П.: Некролог //ЖМНП. — 1914. — Окт. — С. 69-105; Синайский В. И. Памяти Петра Павловича Цитовича (1844 — 1913). — К., 1915. — 17 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Л. Ю. Кудінова

ЦІММЕРМАН Володимир Якимович

Математик

В. Я. Ціммерман народився 15 вересня 1866 р. у дворянській родині в Одесі. У 1884 р. він вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. У студентські роки В. Я. Ціммермана залучили до кола наукових інтересів І. В. Слешинського. Його вплив позначився уже на першій роботі молодого вченого, яка була присвячена вивченню диференціального рівняння Рікатті за допомогою неперервних дробів. За цю роботу В. Я. Ціммермана удостоїли золотої медалі по закінченні університету у 1888 р.

У 1890 р. його запросили на кафедру чистої математики для підготовки до професорського звання. Коли у 1891 р. В. Я. Ціммерман перестав отримувати стипендію, він почав викладати у середніх учбових закладах, не припиняючи цього і після того, як став приват-доцентом, а потім і професором університету (до 1914). У середніх учбових закладах він викладав вищу алгебру, проективну геометрію, інтегральне і варіаційне

числення, числення скінченних різниць, теорію ймовірностей, спецкурс з теорії еліптичних функцій.

У 1893 р. після успішного складання магістерського іспиту Володимир Якимович став приват-доцентом кафедри чистої математики. Одночасно він продовжував працювати над магістерською дисертацією. Увагу вченого все більше привертали питання варіаційного числення. Не дивлячись на те, що цей напрямок розроблявся в Одесі і раніше, В. Я. Ціммерман намагався дати обгрунтування деяких важливих результатів варіаційного числення. У своїй магістерській дисертації "Разрывные линии в вариационном исчислении. Опыт изложения начал вариационного исчисления в связи с условием разрыва" (1896 р., офіційний опонент І. В. Слешинський) він встановив необхідні умови існування розривних розв'язань основної варіаційної задачі для інтеграла певного виду. Таку ж задачу вчений розв'язав для просторової кривої, докладно проілюструвавши теорію прикладами.

У докторській дисертації "Правило Эйлера в применении к одному классу вопросов об относительных maxima і minima" він при мінімальних припущеннях зробив точне обгрунтування класичного правила Ейлера для ізотермічних задач у випадку одного умовного рівняння. Після захисту докторської дисертації у 1899 р. В. Я. Ціммермана обрали екстраординарним, а у 1903 р. — ординарним професором чистої математики.

З кожним роком все збільшувалася роль вченого у математичному житті міста. З 1898 до 1904 р. В. Я. Ціммерман був редактором "Вестника опытной физики и элементарной математики". Багато років він був членом Математичного відділу Новоросійського товариства природознавців, а у 1896 — 1901 рр. очолював його.

В. Я. Ціммерман працював у Новоросійському університеті до його перебудови у 1920 р. Він викладав курс інтегрального числення, скінчених різниць, теорії ймовірностей. Крім того він викладав інтегральне числення на Одеських Вищих жіночих курсах, відкритих у 1906 р. за активної участі членів Математичного відділу Новоросійського товариства природознавців, які стали першими професорами курсів. Серед сту-

дентів користувалися попитом друковані лекції В. Я. Ціммермана “Лекции по интегральному исчислению” та “Исчисление конечных разностей”.

Після перебудови університету В. Я. Ціммерман перейшов до Фізико-математичного інституту, де був професором до 1921 р. Після приєднання згаданого інституту до Інституту народної освіти професор працював на кафедрі математичного аналізу факультету профосвіти. У 1924 р. його звільнили за скороченням штату через відсутність читаного ним курсу.

Його учнями були професори університету М. М. Васильєв і О. С. Турчанінов. Син вченого — М. В. Ціммерман — відомий астрометрист.

Помер В. Я. Ціммерман 17 грудня 1939 р.

Пр.:

Разрывные линии в вариационном исчислении: Опыт изложения начал вариационного исчисления в связи с условием разрыва //ЗИНУ. — 1896. — Т. 69, ч. учен. — С. 165 — 462; Правило Эйлера в применении к одному классу вопросов об относительных maxima і minima //Там же. — 1899. — Т. 77, ч. офиц. — С. 1 — 204.

Літ.:

Список лиц... на 1905 г. — С. 826; на 1914 г. — С. 559; Физико-математический факультет: (Мат. каф.) //Науч. ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957. — С. 122 — 124; Циммерман //Ист.-мат. исследования. — М.: Физматгиз, 1961. — Вып. 1 5. — С. 403 — 404, 413, 416 — 418, 421, 430; История отеч. мат. — Т. 2. — С. 489, 491, 492; Т. 4, кн. 2. — С. 621; Історія ОДУ за 100 р. — С. 275 — 277; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 135 — 137; Очерки развития науки в Одессе. — С. 11; Hausmann. — S. 584; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

ЦОНЄВ
Микола Степанович

Хімік-органік

М. С. Цонєв народився у 1884 р. у Софії в родині службовця. Після закінчення у 1907 р. фізико-математичного факультету природничого відділення Новоросійського університету за спеціальністю "хімія" продовжив навчання на хімічному факультеті Політехнічного інституту в Берліні, але його не закінчив. З 1911 до 1914 р. працював лаборантом хімічної лабораторії, асистентом технічної лабораторії (1914—1918). У 1917 р. склав магістерський іспит з органічної хімії. Працював приват-доцентом (1918—1922), доцентом Новоросійського університету (1922—1930). З 1930 до 1941 р. М. С. Цонєв працював у Консервному інституті на посаді професора, завідувача кафедри, декана хімічного факультету (1931—1934), заступника директора інституту з наукової роботи (1933—1934), з учбової роботи (1934—1938). У 1936—1941 рр. працював за сумісництвом професором Кредитно-економічного інституту. У 1941 р. М. С. Цонєв працював професором Краснодарського хіміко-технологічного інституту, а з 1942 до 1948 р. — знову в Одеському університеті на посаді професора, завідувача кафедри загальної хімії та декана хімічного факультету.

Науковий ступінь кандидата хімічних наук присуджено у 1953 р. Вчене звання професора за спеціальністю "органічна хімія" присвоєно у 1955 р.

М. С. Цонєв — вихованець Новоросійського університету, учень професора П. І. Петренка-Критченка. Основні напрямки досліджень пов'язані з органічною та прикладною хімією. У галузі органічної хімії вивчалися умови і закономірності взаємного витіснення аміаку і амінів в ароматичних сполуках, реакційна здатність ефіратів хлорного олова. Встановлено, що "насиченість" ефірів в ефіратах знаходиться у зворотній

залежності до стійкості ефіратів. Значна частина робіт присвячена хімії жирів, у них розглядаються питання різноманітних властивостей жирів та можливості їх використання або усунення негативних наслідків впливу на жири (наприклад, згірклість).

У напрямку прикладної хімії цікаві роботи вченого присвячені вивченню адсорбційних та каталітичних властивостей одеських сіро-зелених глин. На підставі отриманих результатів зроблені відповідні пропозиції щодо практичного використання сіро-зелених глин у деяких процесах. З іншого боку, вивчалися синтетичні смоли, умови їх отримання та можливості заміни цеолітів синтетичними смолами. Розроблено новий метод отримання висихаючих масел, гліфталевих смол із тригліцеридів та ін.

Пр.:

К вопросу о взаимном вытеснении аммаика и аминов в углеродистых соединениях / Цонев Н. С., Петренко-Критченко П. И. // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1913. — Т. 45. — С. 1092; Condensation of Acetonedicarboxylic esthers with Benzaldehyde in the presence of Ammonia / Zoneff N., Petrenko-Krytchenko P. // J. Chem. Soc. — 1906. — Vol. 89, A. — P. 452; Реакции эфирных комплексов галоидных металлов с ароматическими углеводами // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. — 1916. — Т. 48. — С. 551; Лигносульфоновая кислота как расщепитель жиров / Цонев Н., Барсуцкая С. // Науч. зап. Одес. техникума прикл. химии. — Одесса, 1928. — С. 51; Полимеризация окисленного льняного масла // Науч. зап. н.-и. каф. — 1930; Об использовании лузги для получения искусственных смол // Маслобойно-жировое дело. — 1931. — № 11.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 225; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ЦУКАНОВ Борис Йосипович

Психолог

Б.Й. Цуканов народився 18 жовтня 1946 р. у с. Токарєво Миколаївської обл. Предки батька походили від біглих поселенців часів війни 1812 р. З боку матері Б.Й. Цуканов походить від запорізьких козаків, які після розгрому Батурина переселилися вниз по Дніпру. Батько працював агрономом, мати — фельдшером. Дитинство майбутнього вченого пройшло в селі, і любов до природи він зберіг на все життя. З дитинства знайомий з народною творчістю, вбачає у ній зв'язок часів у змінному потоці людської історії.

Після закінчення школи Борис Йосипович вступив на фізичне відділення фізико-математичного факультету Херсонського педагогічного інституту. З третього курсу він працював у науково-дослідній лабораторії, займаючись фізикою твердого тіла. Інтерес до психології виник під впливом А. І. Єрьомкіна, який читав спецкурс з педагогічної психології. У 1968 р. Б.Й. Цуканов закінчив інститут і почав працювати шкільним вчителем фізики. У тому ж році його було призвано до лав Радянської Армії. Після демобілізації він повернувся до школи. У 1970 р. переїхав до Миколаєва та почав працювати в дослідно-конструкторському бюро, а пізніше на будівельному факультеті Одеського інженерно-будівельного інституту. При факультеті Борис Йосипович створив лабораторію електротехніки та автоматики, практикум із загальної фізики та став завідувачем лабораторії. На факультеті читалися курси психології та педагогіки, які Б.Й. Цуканов відвідував за власною ініціативою. Інтерес до пізнання природи психіки людини відродився та прийняв цілеспрямований характер. У цей період Борис Йосипович зайнявся самоосвітою в галузі психології. Він познайомився з ідеями П.Я. Гальперіна, О.В. Запорожця, працями Д.Г. Елькіна. Він знайшов у психології багато спільного з

фізикою, що все більше приваблювало до проникнення в суть психології.

Зустріч з професором Д.Г.Елькіним, що сталася в травні 1973 р., справила сильне враження. Пізніше, входячи до наукового світу психології, мимоволі порівнював цю зустріч з іншими. Познайомився з відомими психологами: В.П. Зінченком, П.Я. Гальперіним, В.В. Давидовим, Т.О. Запорожець (Гиневською), Є.Д. Хомською, Ю. Б. Гіппенрейтер, Г.С. Костюком, І.Д. Бехом, Ю.Л. Трофімовим та іншими. З багатьма з них склалися дружні відносини. Закріпився намір продовжувати навчання.

У 1976 р. на запрошення Д.Г. Елькіна Б.Й. Цуканов вступив до аспірантури при кафедрі психології ОДУ. Приступаючи до дисертаційного дослідження, він поставив собі за мету вивчити зв'язки між часовими параметрами сенсомоторних реакцій та особливостями сприймання часу. У задачі дослідження входило: виявлення зв'язку між латентними періодами реакцій та сприйманням тривалості, вивчення можливості керувати рівнем точності сприймання тривалості через латентний період реакції. Результати досліджень були представлені в публікаціях.

Свою педагогічну діяльність Б.Й. Цуканов почав як викладач психології з третього року навчання в аспірантурі. Вів практичні заняття та семінари зі студентами різних факультетів. Читав курс загальної психології на вечірньому та заочному відділеннях.

25 травня 1982 р. у НДІ психології (Київ) відбувся захист кандидатської дисертації Б.Й. Цуканов отримав вчений ступінь кандидата психологічних наук. Подальша наукова діяльність Б.Й. Цуканова розробка наукового напрямку професора Д.Г. Елькіна "Психологія диференціації часу". Під час стажування в МДУ в практикумі з загальної психології він поставив лабораторну роботу зі сприймання часу "Вивчення особливостей сприймання коротких та нейтральних інтервалів методом відтворення". У Московському педагогічному інституті ім. В.І. Леніна він прочитав спецкурс "Час у психіці людини". Випускна робота "Анализ ошибки восприятия длительности" була надрукована в "Вопросах психологии".

На початку червня 1983 р. відбулася скорботна подія — смерть

Д.Г. Елькіна, його вчителя та наставника. Б.Й. Цуканов взяв участь у похороні вчителя, виступив з похоронною промовою, надрукував некролог його пам'яті.

Роздуми над проблемою психології сприймання часу привели Б.Й. Цуканова до ідеї побудови цілісної концепції психологічного часу на основі експериментального вимірювання його одиниці. Б.Й. Цуканов поставив на меті виміряти одиницю психологічного часу індивідів, описавши її відносно об'єктивної часової одиниці. Накопичивши достатньо матеріалу та маючи більше 10 значних публікацій у провідних журналах того часу ("Вопросы психологии", "Психологический журнал", "Природа" та інших), перейшов з посади доцента на посаду старшого наукового співробітника для завершення докторської дисертації.

23 жовтня 1992 р. у Київському університеті відбувся захист дисертації "Собственная единица времени в психике индивида" (опоненти — професори В.П. Зінченко, Г.С. Середа, С.Д. Максименко). Б.Й. Цуканов отримав ступінь доктора наук.

Б.Й. Цуканов на психологічному відділенні Інституту математики, економіки та механіки ОНУ читає курси експериментальної та диференціальної психології, авторський спецкурс "Час у психіці людини". Керує аспірантами. Під його керівництвом семеро учнів захистили дисертації на вчений ступінь кандидата психологічних наук, працюючи у межах проблематики "Психологія часу".

Допитливий, проникливий розум, наполегливість у розробці перспективного напрямку дозволили професору Б.Й. Цуканову у 1994 р. відкрити Науковий центр психології часу, стати його директором. Уже через рік після відкриття Центру, за участю Міністерства освіти та АПН України, Інституту людини РАН, Одеського університету, провів міжнародну конференцію "Проблеми психології часу", присвячену 100-річчю від дня народження Д.Г. Елькіна. Наслідуючи традиції вчителя, Борис Йосипович відродив секцію психології в Одеському будинку вчених.

Б.Й. Цуканов брав участь в останньому, сьомому, з'їзді психологів СРСР, у багатьох всесоюзних та міжнародних психологічних конференціях (Москва, Тбілісі, Київ, Харків, Одеса). Був учасником 1-го та 2-го

з'їздів психологів України, двох Костюковських читань, виступав на них з доповідями за результатами досліджень проблеми психології часу.

Б.Й. Цуканов — єдиний учасник від України на І-му Всесвітньому конгресі з хронобіології (9-13 вер. 2003 р., Саппоро, Японія) в матеріалах якого надруковано його доповідь "Глобальний біологічний годинник еволюції" (англійською мовою). Ідея розглянути живу речовину на нашій планеті, як Глобальний біологічний годинник еволюції, була сформульована Б.Й. Цукановим на основі вчення про біосферу найвидатнішого вченого XX століття В.І. Вернадського.

Б.Й. Цуканов приймав участь у роботі Міжнародної наукової конференції "Астрофізика і космологія після Гамова — теорія і спостереження", присвяченій 100-річчю з дня народження видатного фізика і астрофізика XX століття Георгія Антоновича Гамова (9 — 13 серп. 2004 р., Одеса). На основі своєї доповіді на цій конференції Б.Й. Цуканов написав статтю "Час життя і час Всесвіту, або коли прогримів Big Bang?". Вона опублікована в науково-популярному журналі "Науковий світ" №2, 2005.

За ініціативою Б.Й. Цуканова рішенням вченої ради університету на психологічному відділенні ІМЕМ була створена кафедра диференціальної і експериментальної психології. Цуканов Б.Й. за наказом ректора був призначений на посаду завідувача кафедри з вересня 2003 р.

Перу Б.Й. Цуканова належить більше 80 друкованих праць, 8 методичних рекомендацій, монографія "Время в психике человека", авторський конспект лекцій "Диференціальна психологія", посібник "Комп'ютерний практикум з експериментальної психології". Коло наукових інтересів вченого вражає своєю глибиною і розмахом. Його статті опубліковані в журналі "Правова держава", в "Геологічному журналі" НАН України, в Працях Конгресу "Фундаментальные проблемы естествознания и техники" (Санкт-Петербург — 2004.).

Його межі відповідають межам часу, від індивідуального до космічного. Задуми та творчі плани чекають свого нового втілення.

Пр.:

Фактор времени и природа темперамента // Вопр. психологии. — 1988. — №4. — С. 129 — 136; Время в психике человека // Природа. — 1989. — №4. — С. 82 — 90; Time Factor and the Problem of Cardiovascular Diseases // The Soviet Journal of Psycology. — 1989. — №1. — P. 53 — 59; Темперамент — ещё один фактор риска? // Наука и жизнь. — 1992. — №12; Диференціальна психологія — Одеса: Астропринт. 1999. — 66 с.; Комп'ютерний практикум з експериментальної психології. — Одеса: Астропринт, 1999. — Ч.1. — 32 с.; Время в психике человека. — Одеса: Астропринт, 2000. — 208 с.; Global biological clock of evolution // 1st World Congress of Chronobiology. September 9-12, 2003, Sapporo, Japan; Реальность времени по Глобальным биологическим часам // Труды Конгресса 2002. Серия "Проблемы исследования Вселенной". — СПб., 2004. — Вып. 27.

Літ.:

Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Т.4. — С.331 — 334.; Снігур Л.А. У ногу з часом // Слава і честь — 2003 — 18 жовт.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

А. В. Молдаванова

Ч

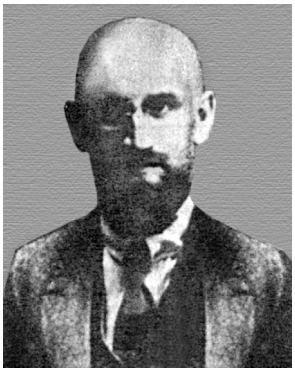

ЧАЙКОВСЬКИЙ
Микола Андрійович

Математик

М. А. Чайковський народився 2 січня 1887 р. в Бережанах (нині Тернопільська обл.). Батько був адвокатом і одночасно займався письменницькою діяльністю. Мати працювала вчителькою.

Микола Андрійович закінчив гімназію з відзнакою у 1905 р. У гімназії цікавився фізикою, астрономією і написав першу свою науково-популярну роботу, яка була надрукована в 1905 р. у журналі "Руська хата". Після закінчення гімназії поїхав до Праги, де вчився в німецькій вищій технічній школі, а згодом — в Празькому університеті. Ще через рік перейшов на філософський факультет Віденського університету, в якому провчився три роки. Завершував освіту М. А. Чайковський у Львівському університеті.

У Віденському університеті слухав лекції професора Ф. Мертенса, під керівництвом якого написав дисертацію "Про рівняння ступеня *p*". Після захисту дисертації у 1911 р. здобув ступінь доктора філософії, а ще через рік склав іспит на звання вчителя математики і фізики середньої школи.

У 1910—1919 рр. М. А. Чайковський викладав математику в середніх школах Львова, Тернополя, Рави Руської. Очолював приватні гімназії в Яворові та Рогатині. У 1918—1919 рр. він — приват-доцент Кам'янець-Подільського університету. У 1919 р. вирушив у складі Української республіканської капели під керівництвом композитора і диригента О. Кошиця в концертну подорож по Європі, де виконував обов'язки адміністратора хора.

У 1922—1924 рр. М. А. Чайковський читав курси вищої математики у Львівському таємному університеті, проводив роботу в галузі алгебри, історії, математики і друкував свої роботи в "Збірнику" математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка.

У 1929 р. Одеська українська громада запросила М. А. Чайковського на вакантну посаду професора Одеського інституту народної освіти, що звільнилася після смерті професора С. Й. Шатуновського. Він бере активну участь в організації нового Фізико-хіміко-математичного інституту, в якому очолив кафедру математичного аналізу, а з 1931 р. — кафедру алгебри і методики викладання математики, керував секцією математичного аналізу в Одеській філії Українського науково-дослідного інституту математики. Опублікував праці "до теорії дискримінанта алгебраїчного рівняння" (1932), "Про зчислення множин раціональних чисел" (1932), видав "Українську математичну бібліографію (1894—1927)" (1930).

19 березня 1933 р. його заарештували у справі "УВО" (Українська військова організація) і засудили на 10 років ув'язнення. Перебував у Кемі (Карелія), а з початку війни — в Архангельську. Після звільнення (20 березня 1943 р.) у 1943 — 1956 рр. працював доцентом у педагогічних вузах Семипалатинська та Уральська.

У 1956 р. М. А. Чайковський повернувся до Львова і був зарахований на посаду доцента Львівського педінституту. У цьому ж році був реабіл-

ітований. З 1961 р. працював доцентом, а потім професором Львівського університету. Вчене звання професора було присвоєно йому в 1962 р. У цей період він надрукував методичну монографію "Квадратні рівняння" (1959), "Лекції з вищої алгебри для студентів фізичного факультету" (співавтори Й. Погребиський, Ф. Гудименко, Г. Сакович).

М. А. Чайковський глибоко знав літературу і опублікував ряд статей у пресі з історії української літератури і мистецтва. Займався популяризацією математики, вів активну роботу в науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка. Приділяв увагу вивченню історії математики в західних областях України. Ці дослідження опубліковані в монографії "История отечественной математики". Брав активну участь у підготовці "Української радянської енциклопедії", для якої написав 51 статтю.

Помер Микола Андрійович 7 жовтня 1970 р., поховано його у Львові на Личаківському цвинтарі.

Пр.:

Метациклічні рівняння і їх групи // Зб. мат.-природ. лікар. секції. НТШ. — Львів, 1910. — Т. 14. — С. 1-144; Метод Ерміта інтегрування вимірних функцій // Там же. — 1913. — Т. 15. — С. 1-4; Укладання рівнянь третього ступеня з вимірними ров'язками // Наша шк. — 1924. — Т. 7. — С. 35-39; Систематичний словник української математичної термінології. — Берлін, 1924. — Ч. 1. — 116 с.; Українська математична наукова бібліографія (1894 — 1929 рр.). — Одеса, 1931. — 48 с.; Квадратні рівняння: Посібник для вчителів. — 2-е вид. — К.: Рад. шк., 1970. — 244 с.

Літ.:

Пташник Б. Й. Життя для народу // Аксіоми для нащадків. — Львів: Меморіал, 1929; Пташник Б. Й., Дудко Л. Всю силу на роботу клав // Наука і суспільство. — 1989. — № 10. — С. 27-31; Чайковська К. М. Одеські сторінки життя мого батька / Публ. Г. Д. Зленка //Одес. ун-т. — 1994. — 3 лют.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. Н. Вітюк, Б. Й. Пташник

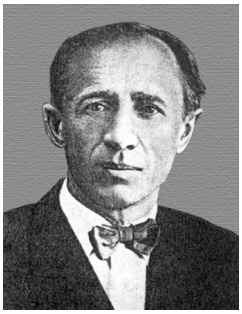

ЧЕБОТАРЬОВ Микола Григорович

Математик, член-кореспондент АН СРСР

М. Г. Чеботарьов народився 15 червня 1894 р. в Єлизаветграді (нині Кіровоград). Ще у молодших класах гімназії у нього виявилися значні математичні здібності. У 15 років М. Г. Чеботарьов самостійно довів малу теорему Ферма, а у 17 років — розв'язав задачу про погонну криву. У 1911 р. М. Г. Чеботарьов ознайомився із статтею М. І. Лобачевського "О началах геометрии", під впливом якої написав свою першу працю "Формула геометрии Лобачевского", яка пізніше була надрукована у журналі Казанського математичного гуртка.

У 1912 р. М. Г. Чеботарьов став студентом Київського університету. Це був період розквіту алгебраїчної школи Д. О. Граве. З 2-го курсу Микола Григорович брав участь у роботі семінару Д. О. Граве, на цьому семінарі визначився переважний інтерес М. Г. Чеботарьова до алгебраїчних питань. Праці М. Г. Чеботарьова цього періоду вражають виключно широким діапазоном інтересів. Це теорія алгебраїчних чисел, геометричні дослідження (теорія поверхонь перенесення, кривих сталої ширини) і деякі питання теорії аналітичних функцій.

У 1915 р. Микола Григорович знаходився у Саратові, куди був тимчасово евакуйований Київський університет у зв'язку з війною. Тут він співпрацював з Б. М. Делоне. У 1916 р. Микола Григорович захистив дипломну роботу у Київському університеті, присвячену теорії p-адичних чисел, і його рекомендував до аспірантури Д. О. Граве. Матеріальною базою існування М. Г. Чеботарьова було викладання у школі та приватні уроки.

У 1921 р. Микола Григорович переїхав до Одеси. Великої матеріальної підтримки надав йому академічний пайок, який виклопотали одеські

математики. Він підтримував дружні стосунки з багатьма одеськими математиками, особливо з С. Й. Шатуновським.

У 1924 р. в Одесі при Інституті народної освіти була організована науково-дослідна кафедра математики. Микола Григорович став її вченим секретарем. У 1925 р. М. Г. Чеботарьова відрядили до Данії на математичний з'їзд з доповіддю про свої роботи з поверхонь переносу. Там він встановив наукові зв'язки з деякими алгебраїстами. До одеського періоду 1921—1927 рр. відноситься ряд визначних досліджень М. Г. Чеботарьова — в першу чергу розв'язання проблеми Фробеніуса про нескінченність множини простих чисел, які належать до класів підстановок груп Галуа. Цей результат, отриманий Миколою Григоровичем ще у 1922 р., але опублікований ним набагато пізніше, зразу ж поставив його у перші ряди радянських математиків.

На науково-дослідній кафедрі при ІНО М. Г. Чеботарьов вів семінари з теорії неперервних груп, теорії аналітичних функцій та ін. Навколо Миколи Григоровича згуртувалися молоді математики. Це М. Г. Крейн, Ф. Р. Гантмахер та ін.

У 1926 р. М. Г. Чеботарьов захистив в Українській академії наук докторську дисертацію, основу якої складала його праця з проблеми Фробеніуса.

У 1927 р. Миколу Григоровича обрали професором Казанського університету. Переїхавши до Казані, він очолив одночасно кафедру алгебри і Науково-дослідний інститут математики при університеті. Після утворення Казанського філіалу АН СРСР він керував секцією Фізико-математичного товариства. Але зв'язки з Україною він не поривав. Протягом деякого часу М. Г. Чеботарьов приїздив до Одеси. Він підтримував стосунки з Харківським математичним колективом і працював як консультант у Математичному інституті при Харківському університеті. Заслугою М. Г. Чеботарьова є створення у Казані першокласного наукового математичного центру.

У 1929 р. Миколу Григоровича обрали членом-кореспондентом АН СРСР. У 1943 р. йому присвоїли звання заслуженого діяча науки РРФСР. Наукову та педагогічну працю М. Г. Чеботарьова відзначили нагород-

женням його орденом Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора і медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні". З 1943 р., після смерті Н. Н. Парфер'єва, він був головою Казанського фізико-математичного товариства. З утворенням Казанського філіалу АН СРСР і його Фізико-технічного інституту Микола Григорович керував математичною секцією останнього.

М. Г. Чеботарьов брав участь у Міжнародному математичному з'їзді у Цюріху (1932) і Всесоюзному з'їзді математиків у Ленінграді (1934).

Великим був діапазон наукової роботи Миколи Григоровича у цей період: теорія Галуа (його знамениті дослідження з проблеми резольвент), теорія груп Лі, теорія діофантових наближень, деякі питання теорії цілих аналітичних функцій і т. п. До дослідження з цих питань М. Г. Чеботарьов залучав молодих вчених — своїх учнів. Крім монографій "Теория Галуа", "Основы теории Галуа", "Теория групп Ли", М. Г. Чеботарьов у 1928 р. написав курс з варіаційного числення, в якому він висвітлив питання існування теоретико-функціонального характеру, курс з топології — єдиний, в якому розглядалися питання теорії вузлів. Також Микола Григорович написав праці, присвячені пам'яті Ж. Лагранжа, М. І. Лобачевського і І. Ньютона, а також ряд оглядових статей, опублікованих у журналі "Успехи математических наук". М. Г. Чеботарьов у високому розумінні слова був людиною науки, яка присвятила їй все своє життя. Навіть важка хвороба не змогла зупинити його наукову працю. Приїхавши до Москви на операцію, він встиг прочитати доповідь на засіданні математичного товариства та поділитися творчими помислами з деякими вченими. Смерть обірвала життя М. Г. Чеботарьова у повному розквіті творчих сил. Помер він 2 липня 1947 р. у Москві.

Його ім'я присвоєно Інституту математики і механіки при Казанському університеті, Академією наук СРСР установлена премія ім. М. Г. Чеботарьова за кращі роботи з математики, а також видано повне зібрання творів М. Г. Чеботарьова у трьох томах.

Літ.:

Морозов В. В., Фамиц Л. А. Николай Григорьевич Чеботарев / Под общ. ред. К. П. Ситникова. — Казань: Татгосиздат, 1945. — 49 с.; Николай Григорьевич Чебота-

рев: К 50-летию со дня рождения // Укр. мат. журн. — 1946. — Т. 1, вып. 2(12). — С. 189-191; Н. Г. Чеботарев: Некролог // Там же. — 1947. — Т. 2, вып. 6(22). — С. 68-71; Н. Г. Чеботарев: Мат. автобиография // Там же. — 1948. — Т. 3, вып. 4(26). — С. 3-66; Делоне Б. Николай Григорьевич Чеботарев, 1894 — 1947 // Изв. АН СССР. — 1948. — Т. 12, № 4. — С. 337 — 340; Н. Г. Чеботарев: Некролог // Учен. зап. Казан. гос. ун-та. — 1949. — Т. 109, кн. 4. — С. 3-5; Уразбаев Б. Выдающийся ученый русский алгебраист Николай Григорьевич Чеботарев // Вестн. АН Каз. ССР. — 1952. — № 7 (88). — С. 74-80; АН СССР. — Т. 2. — С. 166; Вчені вузів Одеси. — Ч. 1, вип. 2. — С. 141-143; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. П. Пружина

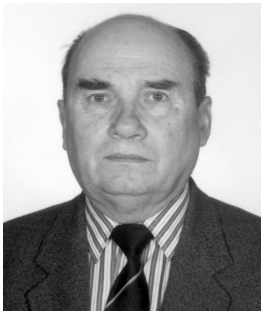

ЧЕМЕРЕСЮК Георгій Гаврилович

Фізик, спеціаліст в галузі фізики напівпровідників і діелектриків

Г. Г. Чемересюк народився 2 червня 1935 р. в Балті Одеської обл. в сім'ї викладачів. Батько і мати працювали в Балтському педагогічному училищі. Закінчив фізичне відділення фізико-математичного факультету Одеського державного університету (1954—1959) Отримав призначення на кафедру експериментальної фізики. Працював старшим лаборантом (1959—1961), старшим науковим співробітником (1961—1969), старшим викладачем (1969—1970), доцентом (1970—1981), професором кафедри експериментальної фізики (з 1989 р.), заступником декана (1971—1981). З 1981 р. до цього часу працює деканом фізичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Рішенням ВАК СРСР від 28 червня 1972 р. затверджений у вченому званні доцента. Рішенням Державного комітету СРСР по народній освіті від 31 січня 1991 р. Г. Г. Чемересюку присвоєно вчене звання професора.

Наукові інтереси Г. Г. Чемересюка охоплюють коло проблем з фізики

нерівноважних процесів у напівпровідникових сполуках групи A_2B_6. Ним виявлені ефекти від'ємної фотопровідності та короткохвильового гасіння фотоструму у монокристалах селеніду кадмію. Розроблено феноменологічну теорію цих явищ. Досліджено особливості електричних та фотоелектричних властивостей кристалів CdS, CdSe, ZnSe з природними та штучними об'ємними й поверхневими неоднорідностями. Розроблено безвакуумну технологію нанесення шарів напівпровідників групи A_2B_6 методом електродинамічної пульверизації. Одержані і вивчені гетероструктури на їх основі. Створена фотоелектрична модель CdS — Cu_2S — гетеропереходу, показана практична можливість використання такої системи як континуального запам'ятовуючого середовища, а також формовника сигналів зображення безвакуумного аналога передаючої телевізійної трубки. Досліджено вплив хемосорбції кисню та сірчистого ангідриду на рівноважні та нерівноважні процеси у полікристалічних плівках сульфіду кадмію. Розроблено чутливий елемент аналізатора сірчистого ангідриду.

Г. Г. Чемересюком опубліковано 3 підручники і більше 100 наукових праць. Він є автором 5 винаходів. Підготував 7 кандидатів наук. Двоє з них успішно захистили докторські дисертації.

Професор Г. Г. Чемересюк читає курси: фотоелектричних процесів у напівпровідниках, фізичної хімії дефектів у напівпровідниках, технології матеріалів напівпровідникової електроніки та ін. Розробив 3 спецпрактикуми, написав ряд учбових посібників.

Як декан багато зробив для розвитку факультету. Поширилося міжнародне наукове співробітництво. На факультеті поряд з традиційним педагогічним і науково-виробничим відкрито три нових відділення: менеджменту науки та наукоємних технологій (1993 р.), комп'ютерної фізики (1998), медичної фізики діагностичного та лікувального обладнання (1999). Багато уваги професор Г. Г. Чемересюк приділяє залученню студентської молоді до виконання наукових досліджень. Широко пропагує серед населення південного регіону України успіхи сучасного природознавства. Протягом 15 років був головою Науково-методичної ради з фізики та астрономії Одеської обласної організації товариства "Знання" (1975—1990).

Пр.:

Об условиях возникновения отрицательной фотопроводимости в монокристаллах селенида кадмия / Чемересюк Г. Г., Сердюк В. В. //Физика и техника полупроводников. — 1967. — Т. 1, вып. 3. — С. 389-394; Коротковолновое гашение продольной фотопроводимости монокристаллов селенида кадмия / Чемересюк Г. Г., Сердюк В. В. // Там же. — 1969. — Т. 3, вып. 3. — С. 396-400; Ungedamfte Schwingungen des Photostromes in CdSe-Einkristallen //Physica status solidi. — 1972. — Vol. 11. — P. 5-10; Отрицательная фотопроводимость в селениде кадмия, обусловленная уменьшением подвижности свободных носителей //Studia Universitatis Babes-Bolyai. Ser. Physica. — 1972. — № 1. — P.3-21; Влияние поверхностной рекомбинации на фотоэлектрические свойства гетероперехода CdS — Cu_2S / Василевский Д. Л., Чемересюк Г. Г. //Физика и техника полупроводников. — 1976. — Т. 10, вып. 9. — С. 1757-1760; Stromumschaltmechanismus in inhomogenen Zinkselenidkristallen / Serdyuk V. V., Chebanenko A. P., Chemeresyuk G. G. //Physica status solidi (A). — 1978. — Vol. 50. — P. 717-722; Механизм токопереноса в МПМ структуре на основе монокристаллов ZnSe:Al / Сердюк В. В., Чебаненко А.П., Чемересюк Г. Г. //Укр. физ. журн. — 1979. — Т. 24, № 6. — С. 816-822; Механизм сорбции кислорода на поверхности поликристаллических пленок сульфида кадмия / Голованов В. В., Сердюк В. В., Чемересюк Г. Г., Шмилевич А. М. //Там же. — 1988. — Т. 33, № 3. — С. 389-395; Thin-film Sensor Based Upon CdS / Golovanov V. V., Krasnov A. N., Chemeresyuk G. G. //Proseedings 16-h Congress of the international Commision for Optics. — Budapest, 1993. — Vol. 19083. — P. 1062; Фотоэлектрические процессы в полупроводниках / Сердюк В. В., Чемересюк Г. Г. — К.: Либідь, 1993. — 192 с.

Літ.:

Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 85; Гладіолуси для заступника декана //ЗНК. — 1978. — 7 листоп.; Веч. Одесса. — 1985. — 26 нояб.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Зотов

ЧЕПУРНОВ
Віктор Сергійович

Зоолог-іхтіолог

В. С. Чепурнов народився 14 липня 1905 р. на роз'їзді Кисегач Південно-Уральського залізничного шляху Челябінської губ. у родині службовця на залізничному шляху. Дружина — доцент філологічного факультету ОДУ Л. М. Чепурнова, одна дочка працює лікарем, друга — доктор біологічних наук Кишинівського державного університету, син — кандидат біологічних наук.

У 1921 р. Віктор Сергійович закінчив середню школу, почав працювати культробітником. У 1922 р. вступив до Самарського університету. У 1923-1924 рр. вчився у Воронезькому університеті, з 1924 до 1929 р. — у Томському. Тут він почав спеціалізуватися з іхтіології і був залишений на викладацькій роботі. Працював спочатку асистентом, потім доцентом та завідувачем кафедри зоології хребетних. У 1931 р. у Томському університеті він організував одну з перших в СРСР кафедру іхтіології та гідробіології, яка почала підготовку фахівців для рибного господарства та іхтіологів-дослідників.

У 1935 р. В. С. Чепурнов перейшов до Куйбишевського педагогічного інституту доцентом кафедри зоології. Незабаром він став деканом факультету природознавства. З 1937 р. завідував кафедрою зоології та став директором Куйбишевського сільськогосподарського інституту. У 1939 р. призначений завідувачем Обласного відділу народної освіти Куйбишевської обл.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у 1945 р. В. С. Чепурнов став ректором Петрозаводського університету та завідувачем кафедри зоології хребетних та іхтіології. У 1948 р. він повернувся до Куйбишева, у педагогічний інститут, де працював доцентом кафедри зоології та заступником директора з наукової роботи. У 1946 р. йому був присуджений вчений ступінь кандидата біологічних наук.

У 1951 р. В. С. Чепурнова було направлено до Молдавії — ректором Кишинівського державного університету. Тут він очолив кафедру зоології хребетних, організував зоологічний музей. З 1963 р. він — старший науковий співробітник Інституту зоології АН Молдавської РСР. У 1966 р. за сукупністю робіт йому був присуджений вчений ступінь доктора біологічних наук. З 1967 р. до останніх днів життя він був професором кафедри гідробіології Одеського університету.

Наукова діяльність В. С. Чепурнова пов'язана з різними питаннями зоології, але головним чином з дослідженням риб. Вже в рік закінчення Томського університету в "Русском гидробиологическом журнале" з'явилася перша його робота про гіпохроматизм у риб родини камбалових. Їх він досліджував під час виробничої практики на Чорному морі, коли був студентом. Дедалі риби — це предмет його пильної уваги. Цей напрямок наукової роботи залишився основним на все життя завдяки тому, що він брав участь у ряді експедицій (1927—1935) по дослідженню іхтіофауни по вивченню фауни Каспійського моря під керівництвом К. О. Киселевича, Чорного і Азовського — під керівництвом М. М. Книповича. Потім він сам керував експедиціями, по вивченню іхтіофауни середньої течії рік Обі, Томі та гирла Чулима. Наслідки цих експедицій стали основою його кандидатської дисертації "Биология и промысел тугуна".

З 1937 до 1942 р. він проводив дослідження орнітофауни Жигулівського заповідника у Самарській луці. Разом з У. С. Строгановим він склав визначник ссавців Карело-Фінської РСР (1947). У Молдавії він продовжив дослідження фауни хребетних пониззя Дністра та Прута, досліджував риб північно-західної частини Чорного моря. Він вивчав видовий склад, розподіл, біологію та промисел хамси, калкана, оселедця, ставриди, скумбрії та ін. У 1962 р. вийшов друком збірник праць з екології риб північно-західної частини Чорного моря, пониззя Дністра та Дунаю, де В. С. Чепурнов був редактором.

Багато уваги він приділяв проблемі динаміки кількості риб промислових водойм, що знаходяться між Дністром та Дунаєм, та прилеглої до них північно-західної частини Чорного моря. Він разом з колективом керованої ним кафедри та інших кафедр Кишинівського університету проводив досл-

ідження риб та рибного промислу Дністра, Дубосарського водосховища, лиманів Сасик та Кугурлуй, вивчав травлення камбали-глоси, атерини у Шаболатському лимані, темп росту кефалі-сінгіля в умовах лиману Шаболат. Вивчення лиманів проходило в широкому гідробіологічному аспекті. З'явилися роботи про склад та розподіл зоопланктону, зообентосу у лиманах Бурнас, Алібей, Шагани. Підсумки роботи були підведені у 1966 р. у праці "Вопросы биологического обоснования рыбного хозяйства Днестровско-Дунайского междуречья северо-западной части Черного моря", за яку В. С. Чепурнов отримав ступінь доктора біологічних наук.

На кафедрі гідробіології Одеського університету він вивчав гідробіологічний режим Дунайсько-Дністровського міжріччя (Бурнаського району північно-західної частини Чорного моря). Підсумки цієї роботи були надруковані у тому числі у матеріалах Всесоюзної конференції, яка проходила в Одеському університеті та була організована за активної участі вченого. Його завжди цікавили питання охорони природи, що знайшли відгук у працях з охорони та відновлення корисної фауни півдня СРСР (1968), у програмах та методиці викладання курсу охорони природи у вузах Молдавії (1968) та ін.

В. С. Чепурнову належить понад 60 праць, з яких 50 надруковані. Це роботи з іхтіології, гідробіології та зоології хребетних. Є й історіографічні роботи. Його праці відомі за межами країни.

В. С. Чепурнов був активним організатором науки. Багато зробив для вищої школи, для підготовки наукової зміни. Він підготував сотні спеціалістів у галузі зоології та іхтіології.

В. С. Чепурнов проводив і велику громадську роботу. У Томську був головуючим секції наукових робітників. Неодноразово обирався депутатом міської ради депутатів трудящих (Томськ, Кишинів), був депутатом Верховної Ради Карело-Фінської СРСР, деканом біологічного факультету Одеського університету, членом бюро Всесоюзного гідробіологічного товариства, членом іхтіологічної комісії Міністерства рибного господарства СРСР, членом правління товариства "Знання" та ін. Він був нагородженим орденами Трудового Червоного Прапора, Знак Пошани, медалями.

Помер В. С. Чепурнов 17 червня 1975 р. Похований в м. Одесі на другому християнському цвинтарі.

Пр.:

Рыбы и рыбный промысел реки Днестр / Чепурнов В. С., Бурнашов М. С., Долгий В. Н. // Учен. зап. Кишинев. ун-та. Биол. фак. — 1954. — Т. 13. — С. 17-39; Биологические особенности и промысел некоторых рыб северно-западной части Черного моря // Там же. — 1958. — Т. 31. — С. 3-46; Видовой состав рыб северо-западной части Черного моря и их распределение // Вопр. экологии рыб северо-западной части Черного моря. — 1962. — С. 3-10. — (Учен. зап. Кишинев. ун-та; Т. 62, вып. 1); Днестровское взморье как нагульная база некоторых промысловых рыб //Там же. — С. 11-31; Результаты исследования по выращиванию кефали в лиманах Одесской области и практические мероприятия по увеличению продукции кефали / Чепурнов В. С., Дмитриев Я. И. // Там же. — С. 53-62.

Літ.:

Замбриборщ Ф. С. Підсумки (1917—1967 рр.): Перспективи гідробіологічних та іхтіологічних досліджень в пониззях рік, лиманах та північно-західній частині Чорного моря // Матеріали ювіл. наук. сесії ун-ту, присвяч. 50-річчю Вел. Жовт. соц. рев. — Одеса, 1968. — С. 162-167; Віннікова М. А., Замбриборщ Ф. С., Иоганзен Б. Г. Памяти профессора В. С. Чепурнова (1905—1975) //Вопр. ихтиологии. — 1977. — Т. 17, вып. 1. — С. 159-163; Земцов А. А. и др. Развитие естественных наук в Томском университете. — Томск, 1980; Гундризер А. Н. и др. Ихтиология и гидробилогия в Западной Сибири. — Томск, 1982; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. А. Віннікова

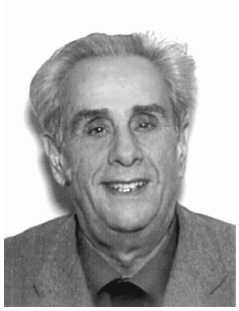

ЧЕРВОНИЙ Юрій Семенович

Юрист-цивіліст, член-кореспондент Академії правових наук України

Ю. С. Червоний народився 28 грудня 1927 р. в Харкові в родині військовослужбовця. Батько був репресований у 1937 р., а у

1989 р. посмертно реабілітований. Мати працювала лікарем. У 1945 р. Ю. С. Червоний закінчив середню школу. У 1949 р. закінчив Харківський юридичний інститут з дипломом з відзнакою. У 1952 р. закінчив аспірантуру того ж інституту. В тому ж році захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук.

З 1952 р. працював на юридичному факультеті Одеського державного університету спочатку старшим викладачем, а потім виконуючим обов'язки завідувача кафедри цивільного права і процесу. У зв'язку з ліквідацією юридичного факультету ОДУ був переведений у вересні 1954 р. на роботу в Одеський філіал Всесоюзного заочного юридичного інституту старшим викладачем, а у 1958 р. доцентом кафедри цивільного права. У 1959 р. у зв'язку з передачею Одеського філіала Всесоюзного юридичного інституту Київському державному університету був переведений на посаду доцента Одеського філіалу КДУ.

У 1960 р. Ю. С. Червоний був переведений на роботу до Одеського державного університету на посаду доцента спеціальних правових дисциплін, а з 1965 до 1966 р., працював завідувачем кафедри цивільного права і процесу Одеського державного університету. З вересня 1996 р. працював професором кафедри цивільного права і процесу. З 1 січня 1997 р. працює завідувачем кафедри цивільного процесу Одеської національної юридичної академії.

Після відновлення у 1960 р. юридичного факультету ОДУ Ю. С. Червоний був першим деканом юридичного факультету. На цій посаді працював до 1965 р. і з 1973 до 1987 р.

У 1961 р. Ю. С. Червоному було присвоєно вчене звання доцента, а у 1986 р. — професора. У 1992 р. Ю. С. Червоний був обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України.

Ю. С. Червоний має 70 друкованих праць, є співавтором трьох підручників з цивільного права, автором учбових посібників.

Ю. С. Червоний нагороджений медалями "За доблестный труд в ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина".

Пр.:

Советское гражданское право. Ч. 1. — М.: Госюриздат, 1970. — 563 с.; Советское гражданское право. Ч. 1. — М.: Юрлит., 1976. — 567 с.; Советское гражданское право. Ч. 1. — М.: Юрлит, 1986. — 559 с.; Гражданское право — отрасль права Украины. — Одесса, 1997. — 24 с.; Граждане как субъекты гражданского права. — Одесса, 1997. — 30 с.; Основы государства и права. — Одесса, 1997. — 18 с.; Предмет цивільного права України // Міжнар. наук.-теор. конф. "Юридична освіта і правова держава". — Одесса, 1997.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 555; Юрид. ин-т ОГУ. — С. 85 — 91; Одес. держ. юрид. акад. — С. 241; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ЧЕРКЕЗ
Євген Анатолійович

Геолог

Є. Д. Черкез народився 26 вересня 1948 р. в Одесі. У 1966 р. закінчив середню школу, в тому ж році пішов працювати підземним робітником в Одеське противозсувне управління. У 1967 р. вступив на геологічне відділення геолого-географічного факультету Одеського держуніверситету ім. І. І. Мечникова, який закінчив у 1972 р. У тому ж році вступив до аспірантури на кафедру інженерної геології і гідрогеології за спеціальністю "інженерна геологія".

З 1974 р. Є. А. Черкез — асистент кафедри інженерної геології і гідрогеології. У 1976 році захистив кандидатську дисертацію. З 1978 р. — старший викладач кафедри інженерної геології і гідрогеології, з 1979 до 1995 р. — доцент кафедри. Протягом 1988 — 1991 рр. знаходився в докторантурі. В 1994 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора геолого-мінералогічних наук на тему "Зсуви північно-західного узбережжя Чорного моря (моделювання, прогноз стійкості схилів та оцінка ефективності протизсувних заходів)". З 1995 р. Є. А. Черкез —

професор, а з 1997 р. — завідувач кафедри інженерної геології і гідрогеології.

Євген Анатолійович — член-кореспондент Міжнародної Академії наук Євразії; член Національної ради Академії інженерних наук України з проблем інженерної геології і геоекології; член експертної ради Міносвіти України "Геологія та корисні копалини України"; член Спеціалізованих вчених рад по присвоєнню наукових ступенів кандидата і доктора геолого-мінералогічних наук.

Наукові розробки професора Є. А. Черкеза стосуються проблем прогнозу інженерно-геологічних процесів, моделювання напруженого стану та оцінки стійкості зсувних схилів і масивів гірських порід складної структури, оцінки інженерно-геологічної ефективності заходів в галузі інженерного захисту територій. За працю "Закономірності деформації верхньої частини тектоносфери Землі, що встановлені теоретичними та експериментальними методами" присуджена Державна премія України в галузі науки і техніки 1996 р. (в співавторстві з К. Ф. Тяпкіним, В. М. Гонтаренко, А. Б. Гінтовим, І. П. Зелінським, О. А. Ханонкіним).

Пр.:

Моделирование напряженного состояния и устойчивости склонов / Черкез Е. А., Зелинский И. П., Гузенко А. В., Бибик О. Л. // Тр. III Междунар. конгресса по инженерной геологии. — Мадрид, 1978. — С. 316-318. — На англ. мові; Прогнозирование устойчивой формы оползневых склонов Одесского побережья // Пробл. географического прогноза. — М., 1979. — С. 53-62; Инженерно-геологические прогнозы и моделирование / Черкез Е. А., Зелинский И. П., Гузенко А. В. — Одесса, 1983. — 126 с.; Оползни северно-западного побережья Черного моря, их изучение и прогноз / Черкез Е. А., Зелинский И. П., Корженевский Б. А., Шатохина Л. Н., Ибрагимзаде Д. Д. — К.: Наук. думка, 1993. — 228 с.; Геологические и структурно-тектонические факторы формирования и развития оползней северо-западного побережья Черного моря // Тр. 7 Междунар. конгресса по оползням, Тронхейм, 1996. — С. 509-513. — На англ. мові; Инженерные сооружения как инструмент изучения тектонической дискретности и активности геологической среды / Черкез Е. А., Зелинский И. П., Козлова Т. В., Шмуратко В. И. // Механика грунтов и фундаментостроение: Тр. 3 укр. конф. по механике грунтов и фундаментостроению. — Одесса, 1997. — Т. 1. — С. 53-56; Подземные выработки и оценка их влияния на деформацию земной поверхности и устойчивость сооружений территории г. Одессы / Черкез Е. А., Пронин К. К., Шмуратко В. И. // Тр. 1

Азиат. симпозиума по механике горных пород, Сеул, 1997. — Роттердам, 1997. — С. 193-196.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 241 — 243; Лауреаты Госпремии: Е. А. Черкез //Вестн. региона. — 1997. — 1 февр.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ЧЕРНОІВАНЕНКО
Євген Михайлович

Літературознавець, теоретик

Є.М.Черноіваненко народився 24 листопада 1952 р. в м. Нижанковичі Дрогобицького р-ну Львівської обл. У 1975 р. він закінчив філологічний факультет Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова за спеціальністю "російська мова та література". Відтоді його доля пов'язана з кафедрою теорії та методики викладання літератури, де він спочатку був лаборантом (1977-1978), аспірантом заочної, а згодом стаціонарної форми навчання (1977-1980), асистентом (1981-1984), старшим викладачем (1985), доцентом (1985-2002). З жовтня 2002 р. Є.М.Черноіваненко — професор кафедри, яка в цьому ж році була перейменована у кафедру теорії літератури і компаративістики.

З 1984 по 1989 р. Євген Михайлович обіймав посаду заступника декана філологічного факультету. З листопада 2003 р. він є деканом цього факультету.

Як науковець Є.М.Черноіваненко формувався в традиціях філологічної школи, фундатором якої був професор Г.А.В'язовський. Під його керівництвом Євген Михайлович 1983 р. у спецраді Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР захистив кандидатську дисертацію "Автор і герой. Проблема автобіографізму в прозаїчному творі" за спеціальністю "теорія літератури". Своєї актуальності це дослідження не втрати-

ло й на сьогодні — як не було на час захисту дисертації, так і досі немає робіт, спеціально присвячених даній проблемі. Сам термін "автобіографізм" відсутній у більшості довідкових видань — і загальноенциклопедичних, і спеціально-літературознавчих. Не розглядається проблема автобіографізму і у найвідоміших вітчизняних та зарубіжних курсах теорії літератури.

Отримавши у 1985 р. звання доцента, Євген Михайлович працює над подальшою ґрунтовною і творчою розробкою курсів лекцій для студентів з теорії літератури, вступу до літературознавства, поетики. Як людина творчо обдарована і критично мисляча, він не міг не помітити штучності звичного поділу літературознавства на теорію та історію літератури. Водночас молодий вчений у своїх пошуках все більш послідовно обстоює ідею необхідності дослідження літературного процесу в контексті історії культури. Попри відсутність прецедентів створення теоретичної історії літератури, нерозв'язаність багатьох питань методології й методики аналізу розвитку літератури як органічної частини розвитку культури Є.М.Черноіваненко наважується на здійснення такого прецеденту. У 1991 р. матеріали майбутньої праці він представляє на оголошений міністерством освіти і науки конкурс підручників "Трансформація гуманітарної освіти в Україні" і отримує ґрант для написання навчального посібника. Наслідком напруженої роботи стає видання у 1997 р. книги "Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI-XX веков", яка стала першою спробою написання теоретичної історії російської літератури. Концептуальна новизна цієї роботи полягала ще і в тому, що в ній запропоновано цілком нове визначення фундаментальної літературознавчої категорії "літературний процес", обґрунтовано принципово нову періодизацію історії російської літератури XI-XX ст. Крім того, Є.М.Черноіваненко висуває тут цікаву й плідну ідею організації університетської філологічної освіти на основі інтеграції всіх історичних дисциплін у навчальному плані філолога. Працю було високо оцінено багатьма відомими літературознавцями не тільки в Україні, але і в Росії, деяких країнах Західної Європи. Так, посилання на неї

містяться в новітніх російських виданнях літературознавчих словників та енциклопедій, у підручниках з теорії літератури та вступу до літературознавства, підготовлених вченими Московського університету.

Кінець 90-х років був для Євгена Михайловича часом завершення роботи над докторською дисертацією "Тип літератури і тип художньо-літературної свідомості в літературному процесі", яку він захищає в травні 2002 р. в спеціалізованій раді при Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка. Вірний пам'яті професора Г.А.В'язовського дисертант називає його своїм науковим консультантом. Докторська дисертація підтвердила глибоку аналітичність мислення її автора: тут вперше сформульовано визначення категорій "тип літератури" і "тип художньо-літературної свідомості", обґрунтовано власну концепцію розвитку російської літератури в його співвідношенні з розвитком європейської літератури. Це й зумовило захист дисертації з двох спеціальностей — "теорія літератури" і "російська література".

Всі опоненти визнали і високо оцінили ґрунтовність і новизну дослідження Є.М.Черноіваненка. Так, у відзиві офіційного опонента М.А.Ігнатенка відзначено: "Ознайомившись із відповідними бібліографічними джерелами, зважуємося стверджувати, що спеціальних теоретичних робіт, тим паче фундаментальних, про літературний процес у діахронічному історико-поступальному вимірі на тлі конкретно-історичних типів художньо-літературної свідомості ні в зарубіжному західноєвропейському, ні в колишньому радянському, ні в сучасному "есенгівському" літературознавстві не допоможуть знайти не те що традиційні бібліотечні каталоги, покажчики, а й модерна інтернетна служба".

Після успішного захисту докторської дисертації Є.М.Черноіваненко вже в статусі професора продовжує активно працювати на ниві освіти і науки. Гостропроблемні статті вченого привернули увагу наукової громадськості України і Росії. Він є відповідальним редактором авторитетного фахового збірника "Проблеми сучасного літературознавства", членом редколегій "Історико-літературного журналу", збірника "Медієвістика".

Як авторитетний вчений Є.М.Черноіваненко входить до складу експертної ради з літературознавства ВАК України, він нагороджений знаком "Відмінник освіти України" (1999), Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2000).

Н. М. Шляхова

ЧЕРСЬКИЙ Юрій Йосипович

Математик

Ю. Й. Черський народився 8 грудня 1929 р. в Казані в сім'ї лікарів. Після закінчення школи у 1947 р. вступив на математичний факультет Казанського університету, який закінчив з відзнакою у 1952 р. Його викладачами були професори Ф. Д. Гахов, В. С. Рогожин, член-кореспондент СРСР О. П. Норден. Після закінчення університету Юрій Йосипович вступив в аспірантуру до Ф. Д. Гахова. В 1956 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему "Інтегральне рівняння типу згортки". Починаючи з 1955 р., Ю. Й. Черський працював асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри математичного аналізу, а з 1961 до 1964 р. — доцен-том кафедри обчислювальної математики Ростовського університету.

В 1964 р. в Тбіліському університеті він захистив докторську дисертацію "Інтегральні рівняння типу згортки і деякі їх застосування", його було запрошено до Одеського університету, де до 1972 р. він працював завідувачем кафедри методів математичної фізики. З 1972 до 1977 р. Ю. Й. Черський — завідувач кафедри диференціальних і інтегральних рівнянь Сімферопольського університету. У 1977 р. його запросили до Львова на посаду завідувача відділу інтегральних рівнянь Інституту прик-ладних проблем математики і механіки АН УРСР.

У 1983 р. Ю. Й. Черський повернувся до Одеси, продовжуючи науково-педагогічну діяльність завідувачем кафедри вищої математики Одеського інституту інженерів морського флоту. З 1995 р. до цього часу Ю. Й. Черський працює професором на кафедрі вищої математики Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Наукові інтереси Ю. Й. Черського відносяться до галузі крайових задач теорії аналітичних функцій, рівняння типу згортки і їх застосувань. Його роботи і роботи його учнів охоплюють широке коло проблем у названих напрямках. У числі його робіт є ряд основних: за його ініціативою зроблена постановка ряду нових проблем, зокрема, дослідження площинної задачі Рімана, створення методу неповної факторизації, встановлення оцінок похибки методу наближеної факторизації, побудова розв'язків рівнянь типу згортки в різноманітних функціональних просторах, введення рівнянь типу згортки з двома ядрами і плавним переходом, розробка алгоритмів розв'язання екстремальних задач для аналітичних функцій.

Для наукової творчості Ю. Й. Черського характерним е поєднання доказу існування розв'язань задач, що розглядаються, і рівнянь із розробкою алгоритмів для побудування їхніх розв'язків і пріоритет другого перед першим. Такий напрямок досліджень Юрій Йосипович назвав конструктивним.

Ю. Й. Черський разом з професором Г. С. Литвинчуком заснував в Одесі школу з крайових задач теорії аналітичних функцій. Наукові напрямки, які пов'язані з ідеями Ю. Й. Черського, розробляються не тільки в Україні, а й за її межами. Ю. Й. Черський опублікував понад 90 наукових праць. Суттєвий його внесок і у підготовку висококваліфікованих наукових кадрів. Ним підготовлено 19 кандидатів наук. Його учні П. В. Керекеша і М. Я. Тихоненко (випускники і викладачі Одеського університету) захистили докторські дисертації.

З науковою творчістю Ю. Й. Черського найтіснішим чином пов'язана його педагогічна діяльність. Його лекції відрізняються насиченістю та простотою і ясністю. Читаючи лекційний курс, він постійно має на увазі кінцеву мету, і це стосується як постановки всього курсу в цілому, так і викладання окремих його частин.

Юрій Йосипович — людина різнобічних інтересів і широкої ерудиції. Він жваво цікавиться питаннями літератури, історії і мистецтва, багато уваги приділяє заняттям спортом: він прекрасно грає в теніс, шахи — пристрасть Юрія Йосиповича. Це надзвичайно скромна людина, що має тонкий гумор, приємний і цікавий співрозмовник.

Пр.:

Общее сингулярное уравнение типа свертки // Мат. сб. — 1957. — Т. 41, № 3. — С. 277-296; К решению краевой задачи Римана в классах обобщенных функций // ДАН СССР. — 1959. — № 125, № 3. — С. 500-503; Задачи математической физики, сводящиеся к задаче Римана // Тр. Тб. мат. ин-та. — 1962. — № 28. — С. 209-246; К решению смешанных задач для уравнений в частных производных // Диф. уравнения. — 1965. — Т. 1, № 5. — С. 647-662; Две теоремы об оценке погрешности и некоторых их приложениях // ДАН СССР. — 1963. — Т. 50, № 2. — С. 271 — 274; Об интегро-дифференциальном уравнении Винера-Хопфа й его приложении // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. — 1965. — № 45. — С. 188 — 200; Нормально-разрешимое уравнение плавного перехода // Там же. — 1970. — Т. 190, № 1. — С. 57-60; Уравнение типа свертки / Черский Ю. Й., Гахов Ф. Д. — М.: Наука, 1978. — 296 с.; Интегральное представление аналитической функции в кольце и его приложение / Черский Ю. И., Керекеша П. В. // Укр. мат. журн. — 1995. — Т. 47, №3. — С. 322-329.

Літ.:

Юрий Иосифович Черский: К 60-летию со дна рождения / П. В. Керекеша, Г. С. Литвинчук, Ю. А. Митропольский, Я. С. Подстригач, Н. Я. Тихоненко, Б. В. Хведелидзе // Успехи мат. наук. — 1990. — Т. 45, № 4; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

П. В. Керекеша, М. Я. Тихоненко

ЧЕСНОКОВ
Михайло Миколайович

Фізик

М. М. Чесноков народився 22 вересня 1933 р. у селянській родині у с. Верхнєтужинське Нижего-

родської обл. Закінчив фізичний факультет Одеського державного університету у 1962 р. У 1965 р. закінчив аспірантуру, а у 1967 р. захистив кандидатську дисертацію, отримав вчений ступінь доцента. У 1988 р. захистив докторську дисертацію на тему "Динаміка утворення і фізико-хімічні властивості продуктів згоряння сумішевих металізованих палив", отримав вчений ступінь доктора фізико-математичних наук. У 1989 р. йому було присвоєно вчений ступінь професора.

Після закінчення аспірантури та 10-місячного відрядження до США (Берклі, Каліфорнійський університет) працював старшим науковим співробітником в лабораторії фізики аерозолей ОДУ. В січні 1967 р. М. М. Чесноков був переведений на посаду старшого викладача кафедри загальної фізики, у 1968 р. — доцента у зв'язку з обранням за конкурсом. У 1969 р. був переведений доцентом на кафедру теплофізики, у 1976 р. обраний на посаду декана фізичного факультету. У 1979 р. М. М. Чесноков був обраний завідувачем кафедри теплофізики. У 1983 р. призначений виконуючим обов'язки проректора з міжнародних зв'язків, а з червня того ж року затверджений проректором. У 1988 р. М. М. Чесноков був проректором з наукової роботи. Звільнений з посади проректора за власним бажанням у березні 1992 р. У жовтні 1996 р. залишив посаду завідувача кафедри та обраний на посаду професора кафедри теплофізики.

М. М. Чесноков — автор понад 120 наукових робіт, 5 авторських свідоцтв, учбового посібника з фізики низькотемпературної плазми (у співавторстві).

Професор М. М. Чесноков належить до наукової школи професора В. О. Федосєєва — з фізики дисперсних систем. З 1980 до 1995 р. він — керівник наукового напрямку "Фізика аеродисперсних систем".

Пр.:

Расчет миграционной скорости частиц в турбулентном потоке с поперечным сдвигом //Коллоид. журн. — 1987. — Т. 49, № 2. — С. 406-408; Кинетика фазовых превращений при окислении титана в условиях лазерного воздействия // Физика и химия обработки материалов. — 1987. — № 1. — С. 49-53; Эволюция размеров частиц конденсированной дисперсной фазы в низкотемпературной плазме // Физика аэродисперс. систем. — 1987. — Вып. 31. — С. 14-150; Физические модели плазмы с конденсированной дисперсной фазой: Учеб. пособие. — К.: Вища шк., 1989; Горение и самопроизволь-

ное потухание углеводородных частиц в поле лазерного излучения // Материалы 21-го междунар. симпозиума. — М., 1995. — С. 123-138.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 258; Одес. ун-т, 1865 — 1990. — С. 80, 84; Очерки развития науки в Одессе. — С. 52-54; Видные ученые Одессы. — Вып. 6. — С. 16-19; Чесноков М. Н. Чуть-чуть о друзьях товарищах и о себе // Времена и годы. — Вып. 2. — С. 131-135; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ЧИЖОВ
Микола Юхимович

Юрист, фахівець у галузі енциклопедії і історії права

М. Ю. Чижов, родом із потомствених дворян, народився 6 листопада 1853 р. в с. Єгор'єцькому Углицького повіту Ярославської губ. Початкову освіту отримав в Ярославській духовній семінарії, після якої вступив до Варшавського університету. Юридичний факультет він закінчив у 1876 р. і того ж року за роботу "О происхождении права" отримав ступінь кандидата і був залишений в університеті для підготовки до проферського звання на кафедрі енциклопедії права. З 1876 до 1879 р. М. Ю. Чижов був секретарем і помічником бібліотекаря Варшавського університету, готувався до магістерських іспитів з державного права під керівництвом професора М. І. Хлєбникова. В той же час ним були надруковані в журналі "Юридический вестник" дві статті "Обычай и закон как формы права" (1877. — № 3/4, 11/12; 1878. — № 8) і "Усвоение личностью права" (1877. — № 6, 7).

В кінці 1878 р. М. Ю. Чижов склав усний магістерський іспит з державного права в Варшавському університеті, за програмою якого готувався, оскільки його керівник М. І. Хлєбников був запрошений до Київського університету. У жовтні 1879 р. за представленням Варшавського університету М. Ю. Чижов був відряджений на рік за кордон. Тут він слухав лекції Фішера, В. Шерера, Штрауха (в Гейтельберзі), Зома і Мар-

келя (в Страсбурзі), Гольцендорфа (в Мюнхені), більше всього він працював у Відні у професора Штейна, куди приїздив і під час літніх канікул. Л. фон Штейн мав сильний вплив на становлення наукових поглядів М. Ю. Чижова, керував підготовкою його магістерської дисертації. Повернувшись із-за кордону, М. Ю. Чижов видав свою магістерську дисертацію "Элементы понятия права" (Варшава, 1880) і успішно захистив її у Варшавському університеті.

На початку 1881 р. виникло питання про запрошення М. Ю. Чижова до ІНУ. 19 березня приват-доцент М. Ю. Чижов був запрошений на юридичний факультет по найму, а з 14 травня, у зв'язку з фінансовими труднощами, став тимчасово читати лекції як приватний викладач. Почав з пробних лекцій "Задачи современной науки права" і "Очерк ученый русских юристов о праве". 7 травня 1882 р. він за представленням професора І. І. Патлаєвського був обраний штатним доцентом кафедри енциклопедії права. З липня 1882 р. до 1 січня 1884 р. М. Ю. Чижов знову у закордонному відрядженні в Берліні, Парижі та Страсбурзі, де детально вивчав постановку викладання юридичних наук, переважно енциклопедії і історії філософії права.

Після впровадження університетського Статуту у 1884 р. з 1 січня 1885 р. він був призначений екстраординарним професором кафедри енциклопедії права. У 1891 р. за дисертаційну роботу "Право и его содержание по учению Лоренца фон Штейна" отримав ступінь доктора права. Його захист викликав гостру полеміку серед юридичних кіл університету, однак на заперечення критиків М. Ю. Чижов висунув серйозні аргументи, підтвердивши свою ерудицію, спокійний та твердий аналіз, спростовуючи судження своїх опонентів (Ответ Ивановскому // ЖМНП. — 1892. — № 1; Ответ на статью Нечаева и Ланге "Русская книга о Лоренце фон Штейне" //Юрид. вестник. — 1891. — № 4 та ін.).

Через два роки після захисту докторської дисертації — 20 червня 1893 р. М. Ю. Чижова затвердили на посаді ординарного професора кафедри енциклопедії і історії філософії права. З кожним роком він працював все інтенсивніше, часто отримував закордонні відрядження з науковою метою, слідкував за науковими досягненнями у своїй галузі, багато друкувався, виступав у якості популяризатора юридичних знань серед широких

верств суспільства. З цією метою у 1896 р. він заснував в Одесі газету "Южное обозрение", що мала політичне, літературне, торговельно-промислове та фінансове спрямування. У цьому виданні М. Ю. Чижов прагнув уникати партійності, дотримувався різноманітності поглядів на питання суспільного життя. Газета проіснувала лише рік і принесла видавцю більше матеріальних збитків, аніж морального задоволення.

Свої популяризаторські ідеї він прагнув впровадити в життя і через викладання правознавства в середніх навчальних закладах. Сам викладав цей предмет в Одеському комерційному училищі, мріяв про відкриття в Одесі комерційного університету. З цього приводу написав декілька статей про вищу комерційну освіту в Росії.

Людина широких поглядів, М. Ю. Чижов захоплювався археологією. У 1887 р. був відряджений на 7 археологічний з'їзд до Ярославля, в 1889 р. — до Москви для участі в роботі 8 археологічного з'їзду, а в 1890 р. — в якості делегата на святкування 25-річного ювілею Московського археологічного товариства. У 1905 р. був учасником археологічного з'їзду в Катеринославі.

М. Ю. Чижов брав активну участь у житті університету. Декілька разів обирався секретарем юридичного факультету, упродовж кількох років був членом бібліотечної комісії, з великою увагою і любов'ю ставився до бібліотеки ІНУ. 7 травня 1907 р. після 25 років роботи на посаді викладача йому було присвоєно звання заслуженого професора університету.

За свою діяльність він нагороджений орденами св. Анни 2 ст. і св. Станіслава 2 ст., а 1 січня 1909 р. затверджений дійсним статським радником.

Помер М. Ю. Чижов у 1910 р.

Пр.:

Энциклопедия и философия права в германских и австрийских университетах. — Одесса, 1882; Материалы к истории системы права. — Одесса, 1885; Записки по государственному праву. — Одесса, 1899; Записки по гражданскому праву. — Одесса, 1901; Записки по торговому праву. — Одесса, 1901; Записки по вексельному праву. — Одесса, 1903; Законоведение: В 4 вып. — Одесса, 1899 — 1903; Коммерческие университетские курсы (Коммерческий университет) в Одессе. — Одесса, 1905; О преподавании законоведения: в средних учебных заведениях. — СПб., 1906.

Літ.:
Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 484-485; Клитин А. М. Проф. Н. Е. Чижов //Отчет о состоянии и деятельности ИНУ за 1910 г. — С. 246-253; ЭСБЕ. — Т. 76. — С. 821; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 88, 220; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Самодурова

ЧИСТЯКОВ Іван Іванович

Правознавець

І. І. Чистяков народився в 1873 р. у міщанській сім'ї. Закінчив Московський університет. З 1898 р. працював по відомству Міністерства народної освіти. У 1910 р. — приват-доцент Московського університету. І. І. Чистяков був удостоєний ступеня магістра поліцейського права за роботу "Образование народа во Франции. Эпоха третьей республики (1870—1902)" (М., 1904). В цьому ж році він був переведений до Новоросійського університету виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри фінансового права.

У 1912 р. після захисту докторської дисертації і отримання ступеня доктора поліцейського права в Московському університеті І. І. Чистяков був переведений до Санкт-Петербурзького університету ординарним професором кафедри політекономії і статистики. Подальша доля вченого невідома.

Пр.:
К вопросу о нормативном положении врачебной помощи фабрично-заводским рабочим //Учен. зап. имп. лицея в память Цесаревича Николая. — 1910. — Вып. 4, отд. 1. — С. 10-18; Материалы по вопросу об обеспечении рабочих на случай потери и неимения заработка; Соответственные требования рабочих в России, предъявленные ими во время забастовок; Страхование рабочих в России: Опыт истории страхования рабочих в связи с некоторыми другими мерами их обеспечения //ЗИНУ. Юрид. фак. — 1912. — Вып. 7. — С. I-X, 1-422.

Н. С. Тахтарова

Ш

ШАМІС
Давид Лазаревич

Мікробіолог, Член-кореспондент АН Каз.РСР, Заслужений діяч науки Каз.РСР

Д.Л. Шаміс народився 23 грудня 1902 р. у м. Голта (м. Первомайськ, Миколаївської обл., Україна) у великій незаможній родині. У період громадянської війни приймав участь у бойових діях у складі Двадцятої армії, яка разом з Першою Кінною вела наступ на польському напрямі. Після звільненя з лав Червоної армії закінчив ФЗУ і вступив до Одеского ІНО на природниче відділення. Під час навчання зацікавився мікробіологією, яку у той час викладав професор Я.Ю. Бардах, у науково-дослідному гуртку якого, був одним з найактивніших членів.

Студентом він одружився, і у 1924 р. у нього народився син Моріс,

який у подальшому став всесвітньо відомим письменником — Морісом Сімашко (Шаміс).

У 1926 р. випускника Д.Л. Шаміса за комсомольським закликом, розподілено на роботу у м. Ладижин (Вінницької обл.) на посаду завідувача школи, де він працював чотири роки.

Восени 1930 р. Д.Л Шаміс вступив до аспірантури лабораторії мікробіології, щойно створеного Одеського Зоолого-біологічного інституту (завідувач лабораторії професор Л.Й. Рубенчик).

Після закінчення аспірантури з 1933 р. до 1939 р. працював мікробіологом у лабораторії Одеського консервного заводу ім. Леніна. У 1937 р. Д.Л. Шаміса було звинувачено в організації масових отруєнь радянських громадян консервами. За цією справою було заарештовано більшість мікробіологів Укрконсервтресту, що привело майже до зупинки консервного виробництва у республіці, тому справу було припинено, а всіх, хто залишився у живих, реабілітовано.

У 1939 р. Д.Л Шаміс захищає дисертацію на ступінь кандидата біологічних наук (науковий керівник Л.Й. Рубенчик) і переходить на викладацьку роботу до Одеського державного університету на посаду доцента кафедри мікробіології. У той же час він викладає мікробіологію на річних курсах, створених з метою підготовки бактеріологів для мікробіологічних лабораторій харчових підприємств півдня України.

У 1941-1944 рр. у складі Одеського університету Д.Л. Шаміса з родиною евакуйовано до м. Майкоп (Адигейської АО, Краснодарського краю), а потім м. Байрам-Алі (Туркменської РСР), де він виконував обов'язки завідувача кафедри (у 1943 р. його затверджено на цій посаді).

Наукова тематика кафедри у цей період була підпорядкована практичним вимогам місцевих умов. У м. Майкопі кафедрою вирішувались питання налагодження виробництва доброякісного хліба, кондитерських виробів, овочевих консервів, безалкогольних напоїв і т. і. У Байрам-Алі крім цього велика робота проводилась сумісно з Сочинським бальнеологічним інститутом (який знаходився там же в евакуації) з вивчення курортних ресурсів Туркменії та використання їх для прискорення загоювання ран та реабілітації поранених.

У 1944 р. при реевакуації Одеського університету, дружині Д.Л. Шаміса (Марія Готлібівна Шаміс, німка за національністю) не дозволено було повертатися у західні області СРСР, тому він був вимушений залишитися у Середній Азії. За пропозицією АН СРСР він переїхав до столиці Казахстану в м. Алма-Ату де приймав активну участь у заснуванні АН Каз. РСР, де до смерті працював у її складі.

За завданням Президента щойно створеної АН Каз.РСР академіка К.І. Сатпаєва, у 1946 р. Д.Л. Шаміс організував мікробіологічну дослідну групу, а потім лабораторію у складі Інституту ботаніки АН Каз. РСР, яка у 1949 р. була реорганізована у Сектор мікробіології, який складався з чотирьох лабораторій: технічної, сільськогосподарської, загальної мікробіології та антибіотиків.

У 1952 р. в одному з підрозділів Сектору, було виявлено нестачу лабораторних мишей, Д.Л. Шаміса звинувачено у розповсюдженні небезпечних захворювань серед населення, звільнено з посади і на нього заведено кримінальну справу. Після смерті Сталіна і реабілітації "лікарів-отруювачів" непорозуміння з'ясувалось, звинувачення було скасовано, а його поновлено на посаді.

У квітні 1956 р. на базі Сектору мікробіології та Інституту крайової патології АН Каз.РСР створено Інститут мікробіології та вірусології, директором якого було призначено Д.Л. Шаміса. На цій посаді він залишався до 1963 р. Це був єдиний мікробіологічний заклад в республіці, тому крім фундаментальних наукових проблем тут вирішували велику кількість суто практичних завдань: покращення технологій виробництва харчових підприємств, виготовлення кормів для сільськогосподарських тварин, використання у тваринництві пробіотиків.

Під керівництвом Д.Л. Шаміса розроблено методики використання целюлозолітичних та молочнокислих бактерій для силосування грубих кормів і створена мікробіологічна колекція штамів для консервації усіх видів кормових рослин Казахстану та Середньої Азії, мікробіологічне виробництво вітамінів групи В для підвищення продуктивності різних галузей тваринництва. Він започаткував вивчення біологічно активних

речовин мікробного походження, велику роль приділяв вивченню фізіології та екології мікроорганізмів.

Паралельно з цим Д.Л. Шаміс викладав мікробіологію на кафедрі фізіології та біохімії рослин Казахського державного університету, де підготував велику кількість спеціалістів-мікробіологів.

Помер Д.Л Шаміс у червні 1972 р., похований на центральному цвинтарі м. Алма-Ата, поруч з дружиною.

Літ.:

Одеська філія науково-дослідчого зоолого-біологічного інституту // Пр. Одес. філії науково-дослідчого Зоолого-біологічного ін-ту. — Одеса: Держдрукарня ім. К. Маркса, 1932. — Вип. 1. — С. 3-6; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4; Елисеева Л. В обнимку с историей // Изв. Казахский выпуск. — 2001. — 26 дек; Симашко М.Д. Шамис Давид Лазаревич // ДАВАР. — 2004. — Дек.

Арх.:

Савчук М. П. Одеський державний університет у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945): Рукопис. — 1963. — 25 с. — Родинний архів М.П. Савчука; Рубенчик Л.И. Список лиц, виполнивших диссертации под моим руководством: Рукопись / Ін-т архівознавства НБУ ім.В.І. Вернадського. — Ф. №156, оп. № 1, арк. -1; Пермитина В.Н. Давид Лазаревич Шамис: По воспоминаниям сотрудников Ин-та микробиологии АН Каз. ССР — Рукопись, 2003. — Особистий архів Кузнєцова В.О. — 2 с.; Савчук Л.Н. Ольга Евдокимовна Савчук: Рукопись, 2003. — Особистий архів Кузнєцова В.О. — 5 с.

В. О. Кузнєцов, Н. В. Кузнєцова, В. М. Пермітіна

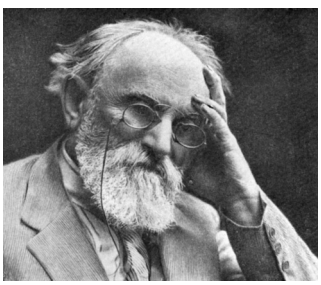

ШАТУНОВСЬКИЙ Самуїл Йосипович

Математик

С. Й. Шатуновський народився 25 березня 1859 р. в с. Велика Знаменка (тепер Запорізької обл.) в бідній сім'ї ремісника. У 1877 р. закінчив повний курс Херсонського реального училища, а у 1878 р. — додатковий (8) клас. Не маю-

чи класичної освіти, він був позбавлений можливості, за тодішніми правилами, вступити до університету. Тому С. Й. Шатуновський вступив до Петербурзького технологічного інституту, де навчався деякий час, а потім перейшов до інституту шляхів сполучення. Але техніка мало цікавила юнака. Він захопився математикою і замість виконання навчальних планів відвідував лекції знаменитих петербурзьких математиків. Залишивши навчання в технічному вузі, він став вільним слухачем в Петербурзькому університеті. Тоді в університеті читали лекції знаменитий П. Л. Чебишов та його учні: О. Н. Коркін. Є. І. Золотарьов, Ю. В. Сохоцький та інші. Самуїл Йосипович не міг оформити своє офіційне становище в університеті, тому він виїхав за кордон, до Швейцарії, де у 1884 — 1885 рр. слухав лекції відомого алгебраїста В. Вебера. Після перебування за кордоном С. Й. Шатуновський повернувся до Росії. Тут він спочатку давав приватні уроки в Катеринославській та Бессарабській губерніях, перебуваючи далеко від бібліотек та наукових центрів. Незважаючи на це, він в той же час написав свої перші наукові роботи. Одну з них він надіслав до Одеси. З 1892 р. почав співробітничати з журналом ВОФЭМ. На перші наукові роботи Самуїла Йосиповича звернули увагу одеські математики, які запросили його до Одеси, куди він переїхав у 1893 р.

Після того, як С. Й. Шатуновський отримав кілька цікавих наукових результатів, професори та викладачі Новоросійського університету С. П. Ярошенко, І. Ю. Тимченко, В. Ф. Каган звернулися до міністра народної освіти з проханням про дозвіл йому скласти магістерський іспит. У 1904 р. Самуїл Йосипович успішно склав магістерський іспит при Новоросійському університеті, а у 1905 р. був зарахований приват-доцентом кафедри чистої математики ІНУ і почав читати лекції, одночасно викладаючи в середніх учбових закладах Одеси. У 1917 р. він надрукував, а у 1919 р. захистив магістерську дисертацію. В цей же час він був обраний професором університету і обіймав цю посаду до кінця свого життя.

За роки роботи в учбових закладах Одеси С. Й. Шатуновський читав курс алгебри, вступ до аналізу, елементарної математики, сферичної тригонометрії, диференціального числення, застосування аналізу до геометрії,

спецкурси з теорії функцій комплексної змінної, основ теорії цілих алгебраїчного розв'язування рівнянь.

Основні наукові досягнення С. Й. Шатуновського відносяться до алгебри аналізу, геометрії та теорії чисел. Він був одним з перших представників конструктивного напрямку в математиці. Найважливіші його роботи відносяться до логічного обгрунтування основних математичних понять. У невеликій роботі "О постулатах, лежащих в основании понятия о величине" блискуче і до кінця розв'язав задачу обгрунтування поняття нерівності і тим самим розв'язав досить важливу частину загальної проблеми обгрунтування арифметики за допомогою аксіом, віднесену Д. Гільбертом до найбільш важливих проблем обгрунтування математики. Незалежно від європейських математиків Д. Гільберта, Д. Пеано та їх учнів С. Й. Шатуновський аксіоматично обгрунтував поняття площі фігур. Подальші дослідження в напрямку обгрунтування важливих понять математики вивчають об'єм багатогранників.

У цьому напрямку написана його дисертація "Алгебра как учение о сравнениях по функциональным модулям". В ній автор проводить думку про логічну неможливість виключення третього у випадку нескінченних процесів. Основний зміст дисертації складає нова побутова теорія Е. Галуа, коли не передбачається існування коренів алгебраїчних рівнянь. С. Й. Шатуновський працював над питанням узагальнення поняття межі і запропонував означення, яке відіграє важливе значення в сучасній топології та аналізі.

Окрім наукових праць, які мають принципове логічне значення, він написав немало статей, в яких розв'язуються конкретні задачі більшого або меншого значення. За матеріалами своїх лекцій він написав оригінальний підручник "Введение в анализ". В журналі ВОФЕМ надрукував ряд цікавих статей з елементарної математики.

С. Й. Шатуновський був одним з організаторів і керівників одеської математичної школи.

Помер вчений 27 березня 1929 р.

Пр.:

О пустулатах, лежащих в основании понятия о величине //ЗМОНОЕ. — 1904. — Т. 26. — С. 21 — 25; Uber den Raumichaht der Polieder //Math. Ann. — 1903. — Bd. 57. —

S. 496 — 508; Алгебра как учение о сравнениях по функциональным модулям. — Одесса, 1917. — 205 с.

Літ.:

Чеботарев Н. Г. Самуил Осипович Шатуновский //Успехи мат. наук. — 1940. — Вып. 7. — С. 316-321; Мат. в СССР за 30 лет; Українська математична бібліотека, 1917-1960. — К., 1963; Бахмутская Э. Я. О ранних работах С. О. Шатуновского по основаниям математики //Ист.-мат. исследования. — М., 1965. — Вип. 16. — С. 207-216; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 144-147; БСЭ. — 3-е изд. — Т. 29. — С. 298; Боголюбов А. Н. Математики, механіки: Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1983; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

А. П. Нечаєв

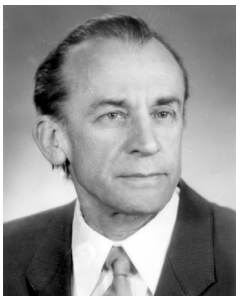

ШВЕБС Генріх Іванович

Географ, еніолог, лауреат Державної премії України

Г. І. Швебс народився 1 червня 1929 р. в с. Раньківе Ленінрадської обл. в сім'ї службовців.

Батько — Іван Антонович походив з переселенців часів Петра І і Катерини ІІ; мати Софія Гаврилівна походила з українських різночинців та російських селян. За сімейними переказами, родословна Швебсів тісно пов'язана з родословною композитора Р. Вагнера. Відомо, що один із родичів виїхав до Америки за сімейною спадщиною Вагнерів, одержавши її, там і залишився.

Жив і навчався Г. І. Швебс у Валдаї Новгородської обл., а потім в Таллінні — в мореходному училищі. Середню школу закінчив екстерном у 1949 р. в Таллінні. В тому ж році вступив до Одеського гідрометеорологічного інституту, який закінчив у 1954 р. за спеціальністю "гідрологія суші", одержав диплом з відзнакою і кваліфікацією інженера-гідролога. Був рекомендований до аспірантури при Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова до професора А. М. Бефані.

29 травня 1959 р. захистив кандидатську дисертацію в Київському інституті інженерів водного господарства на тему "Дослідження динаміки поверхневого змиву грунтів" (опоненти — професор В. П. Аристовський і доцент М. І. Дрозд). Йому був присуджений науковий ступінь кандидата технічних наук.

11 лютого 1972 р. в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова відбувся захист дисертації Г. І. Швебса на здобуття вченого ступеня доктора географічних наук на тему "Формування та оцінка водної ерозії і стоку наносів (на прикладі України і Молдавії)" (офіційні опоненти — професори М. І. Маккавеєв, В. Д. Биков, О. Г. Гаель). У 1974 р. затверджений у вченому званні професора.

Після аспірантури з вересня 1956 до серпня 1973 р. працював в Одеському гідрометінституті, займаючи посади від асистента до завідувача кафедри і декана факультету. В серпні 1973 р. Г. І. Швебс пройшов за конкурсом на завідування кафедрою фізичної географії та природокористування геолого-географічного факультету ОДУ. У 1975 — 1979 рр. займав посаду проректора ОДУ з наукової роботи.

Генріх Іванович Швебс — учень школи професора А. М. Бефані, але ступив далеко за межі динаміки водних ресурсів — об'єкта досліджень цієї школи. Його творча діяльність ведеться в галузі оптимізації життєдіяльності, охорони природи, соціально-екологічного обладнання суспільства, пошуку нестандартних шляхів вирішення проблем людства. Основні розробки цих питань представлені в друкованих працях, які включають 11 монографій, 5 підручників та учбових посібників і т. ін. Загальна кількість публікацій — біля 300. У науковій та педагогічній діяльності вчений підтримував постійні контакти із зарубіжними університетами та науковими закладами. В жовтні — листопаді 1971 р. він проходив стажування в Болгарії; брав участь у наукових конференціях: в Угорщині (серпень 1984), Болгарії (Ноосферний інститут, травень — червень 1989), Голландії (Утрехтський університет, травень 1993).

Професор Г. І. Швебс — був активним учасником Географічного товариства (з 1954) та Товариства грунтознавців (з 1973). З 1974 р. по 2003 р. очолював Одеський відділ Географічного товариства, член Вчених рад

географічного товариства України, а раніше СРСР; входив до редакційних колегій ряду наукових видавництв, "Української географічної енциклопедії", рад з захисту дисертацій та експертної ради ВАК України (з 1991) і т. ін.

Ним створені дві наукові школи: перша — з географічних основ раціонального використання грунтових ресурсів та водної ерозії (захищені 4 докторські дисертації та 15 кандидатських); друга — з наукової езотерики — розділу нового міждисциплінарного наукового напрямку — еніології (формується з 1995 р.).

Генріх Іванович — вчений зі світовим ім'ям. Обирався академіком чотирьох академій: Академії інженерних наук (1991), Євразійської Академії наук (1995), Міжнародної Академії енергоінформаційних наук (1998), Міжнародної Академії фундаментальних основ буття (2002).

За вагомий вклад в національну та світову науку йому присуджено Державну премію України за 1993 р. В 2002 р. він — номінант на Нобелівську премію 2001 р., висунутий об'єднаною культурною конвенцією USA.

Інформація про наукову діяльність Г. І. Швебса внесена в кадастр вчених Світу Американського біографічного інституту (1998) та Міжнародного біографічного центру (Кембрідж). Ці міжнародні організації неодноразово присвоювали Генріху Івановичу титул Man of Year (Людина року). Він був нагороджений ювілейною медаллю Пошани (The 2000 Millennium Medal of Honor, USA) і був домінантом інших численних почесниї звань та нагород.

Генріх Іванович пішов з життя 18 січня 2003 р. Похований в м. Одесі на Таїрівському кладовищі.

Пр.:

Формирование водной эрозии стока наносов и их оценка: На примере Украины и Молдавии. — Л.: Гидрометеоиздат, 1974. — 184 с.; Природа Одесской области: Ресурсы, их использование и охрана / Под ред. Г. И. Швебса, Ю. А. Амброз. — К.; Одесса, 1979. — 143 с.; Теоретические основы эрозиоведения. — К.; Одесса: Вища шк., 1981. — 222 с.; Основы научных исследований. — К.: Вища шк., 1988. — 190 с.; Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья: Геогр. основы хоз. освоения. — Л.: Наука, 1988. — 303 с.; Научные основы прогнозирования и система предупреждения эрозионных

процессов / Догилевич М. И., Швебс Г. И., Зыков И. Г. — М.: Колос, 1992. — 147 с.; Эрозия и методы борьбы с ней. — Волгоград, 1993; Основы ланшафтно-экологического земледелия /Швебс Г. И., Каштанов А. Н., Лисецкий Ф. Н. — М.: Колос, 1994. — 127 с.; Духовность мироздания. Одесса: Аспект, 1995. — 105 с.; Научно-эзотерический словарь / Отв. ред. Крисилов А. Д. — Одесса, 1996. — 78 с.; Прорыв в прошлое. Кн. 1. Научно-эзотерическое миропонимание. — Одесса: Маяк, 1998. — 299 с.; Прорыв в прошлое. Кн. 2. Эниология — перспектива XXI века. — Симферополь: Таврия, 1999. — 349 с.; Путь к здоровью и знаниям через сверхчувственное взаимодействие. Прорыв в прошлое. Кн. 3. Одесса-Симферополь: Таврия, 2000. — 244 с.; Введение в эниогеографию. Кн. 1. Эниоземлеведение. — Одесса: Изд-во Одесского университета, 2000. — 255 с.; Алхимия земледелия. — Одесса: ЭНИО, 2001. — 144 с.; Краткий энциклопедический словарь по эниологии (учебное пособие) / Гл. ред. Швебс Г. И. — Одесса: ЭНИО, 2002. — 408 с.; Феномен Туринской Плащаницы (взгляд эниолога). — Одесса: ЭНИО, 2002. — 200 с.; Каталог річок і водойомів України (співавт. М. І. Ігошин). Навчальний посібник. За ред. проф. Е. Д. Гопченка, Одеса, 2003. — 392 с.

Літ.:

Швебс Генріх Іванович //Геогр. енциклопедія України. — К., 1993. — Т. 3. — С. 442; Краснопольский А. В. // Отечественные географы (1917–1992). Т. 3. — 1995. — С. 35-36.; Амброз Ю. А. Академик Генрих Иванович Швебс //Видные ученые Одессы. — Вып. 3. — С. 19-27; Очерки развития науки в Одессе. — С. 221-222.; Швебс Г. И. Не только о прошлом... //Времена и годы. — Вып. 2. — С. 141-148; Указ Президента України про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 1993 року / Урядовий кур'єр, №4-5, 1994. — 6 січ.; Швебс Генріх Іванович. Історія Одеського університету (1865–2000). — 2000. — С. 127-128; Швебс Генрих Иванович // Профессора Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 1918–2000. — 2000. — С. 126.; Пам'яті Г. І. Швебса // Укр. геогр. журн. — 2003. — №1. — С. 66.; Генриху Ивановичу Швебсу // Эниология. — 2003. — №1(9). — С. 3; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ШВІТТАУ Георгій Георгійович

Економіко-географ, політеконом, статистик

Г. Г. Швіттау народився 24 квітня 1875 р. Закінчив Петербурзький університет, де спеціалізувався з політичної економії та статистики. На початку XX ст. знаходився на посаді приват-доцента Петербурзького університету. Викладав економічну географію та економічну статистику. У 1915 р. набув ступінь доктора наук, а у 1916 р. — вчене звання професора. В цьому ж 1916 р. в Петрограді вийшла його цікава з теоретичної точки зору робота "Экономическая география в общей системе экономической науки". Ця робота, а також більш рання праця "Предмет и задачи экономической географии" (1911) є одними з перших науково-теоретичних творів з економічної географії, яка на початку XX ст. ще тільки встановлювалася як самостійна наука; більшість науковців вважали її учбовою дисципліною. Професор Г. Г. Швіттау вважав економічну географію за самостійну науку про господарство. Він писав: "Економічна географія має за мету вивчення сучасного стану господарства народів земної кулі, тобто світового господарства як в цілому, так і за окремими господарсько-географічними його районами".

Головною метою економічної географії Г. Г. Швіттау вважав розбудову світового господарства, встановлення взаємовідносин між окремими господарськими районами і їх складовими частинами, а також їх опис. Для досягнення мети економіко-географи, на думку Г. Г. Швіттау, повинні виходити з загальних науково-конструкторських побудов економічної теорії, а також враховувати наслідки природно-наукового (географічного) дослідження планети з точки зору взаємовідносин між господарськими об'єктами і природою. Він вважав також, що економічна географія повинна вивчати спадкоємність зв'язків між окремими країнами — учасниками загального господарсько-культурного процесу. На його

думку, економіко-географи повинні займатись аналізом масових явищ, які у сукупності складають одне загальне поняття —світове господарство.

У Новоросійському університеті Г. Г. Швіттау працював у 1918 — 1920 рр. Після реорганізації Новоросійського університету професор Г. Г. Швіттау повернувся з Одеси до Петрограда. У 20-х рр. він працював у радянському торгпредстві в Німеччині, в 30-х — був професором Воронезького університету, брав участь у складанні програми другого Всеросійського перепису населення, який не відбувся у зв'язку з початком другої світової війни. Під час війни працював в Іркутському університеті, після звільнення від окупантів Воронежа знову (1944 — 1946) викладав у Воронезькому університеті. У 1946 р. Г. Г. Швіттау перейшов працювати на посаду завідувача кафедри економічної географії Ярославського педагогічного інституту.

Помер Г. Г. Швіттау 27 листопада 1950 р.

Пр.:

Профессия и занятия населения. — СПб., 1908; Введение в экономическую статистику. — СПб., 1910. — 144 с.; Предмет и задачи экономической географии // ЖМНП. — 1911; Экономическая геграфия в общей системе экономических наук. — Пг.: Сенат. тип., 1916. — 26 с.; Очерки социальной экономики. — Пг., 1917; Социально-экономические очерки. — Одесса, 1918. — 184 с.; Революция и народное хозяйство в России (1917 — 1921). — Л., 1922.

Літ.:

Ланда І. М., Повітчана К. Є. Економічна географія // Історія ОДУ за 100 р.— С. 194; Краснопольский. — Т. 3. — С. 39.

Ю. О. Амброз

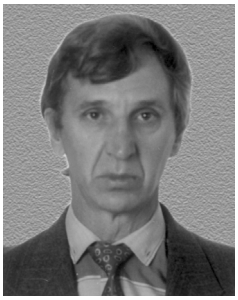

ШЕВЧУК
Володимир Гаврилович

Фізик

В. Г. Шевчук народився 14 березня 1945 р. у с. Горностаївці Херсонської обл.

Батько працював на державній та партійній роботі в Херсонській обл. Мати працювала вчителем. Сестра А. Г. Галетова — доцент Херсонського педагогічного університету. Дружина В. Г. Шевчука, Л. В. Бойчук — кандидат фізико-математичних наук, вчений секретар Інституту горіння та нетрадиційних технологій ОДУ. В. Г. Шевчук закінчив школу у 1963 р. У 1968 р. закінчив фізичний факультет Одеського державного університету. У 1968 — 1971 рр. був аспірантом кафедри теоретичної фізики, з 1972 р. — молодшим науковим співробітником НДЛ фізики аеродисперсних систем ОДУ. З 1974 р. він — старший викладач кафедри загальної фізики, з 1979 р. — доцент. У 1975 р. захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю "теплофізика". У 1988 р. захистив докторську дисертацію за спеціальністю "хімічна фізика, фізика горіння та вибуху" в Інституті хімічної фізики АН СРСР (Чорноголовка). З 1989 р. і донині — професор кафедри загальної та хімічної фізики. У 1995 р. взяв участь у створенні факультету інформаційних технологій ІМЕМ ОДУ, деканом якого є по даний час. У 1995 р. взяв участь у створенні першого провінційного ліцею ОДУ — Очаківського міського ліцею, обіймає посаду заступника директора.

Галузь наукових інтересів В. Г. Шевчука — фізика горіння та вибуху. Разом з колегами та учнями провів обширні експериментальні та теоретичні дослідження процесів спалаху, горіння і газової динаміки дисперсних систем — поодиноких частинок, конгломератів, газозавису. Головна увага приділяється розробці фізичних основ пожежовибухобезпеки. Член наукової ради при Академії інженерних наук України, член Combustion Institute of the USA.

В. Г. Шевчук — автор понад 90 наукових публікацій.

Пр.:

Газификация окиси бора // Физика горения и взрыва. — 1974. — № 1; Воспламенение конгломератов металлических частиц // Там же. — 1977. — № 2; Влияние структуры газовзвеси на процесс распространения пламени // Там же. — 1979. — № 6; Вибрационное горение газовзвеси // Там же. — 1981. — № 6; Спектральные исследования горения частиц магния // Там же. — 1982. — № 1; О режимах распространения пламени в аэровзвесях металлических частиц //Там же. — № 5; Высокоскоростные режимы волнового горения газовзвесей в полу открытых трубах //Там же. — 1986. — № 2; Горение аэровзвесей частиц алюминия в свободном объеме //Там же. — № 5; О механизме молекулярного пламени в аэровзвесях металлических частиц //Там же. — 1988. — № 2; Закономерности вибрационного горения аэровзвесей //Там же. — 1993. — № 2.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 45–46; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ШЕЛЕСТ
Дмитро Сергійович

Історик, політолог

Д. С. Шелест народився 31 липня 1937 р. в Олександрії Кіровоградської обл. в родині робітників. Середню освіту отримав в Олександрійському педагогічному училищі за фахом “вчитель молодших класів”. Потім навчався в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова за фахом “історія”. У 1961 — 1963 рр. працював у середній школі вчителем історії. Закінчив аспірантуру при Дніпропетровському державному університеті (науковий керівник професор Ф. С. Павлов).

Тема кандидатської дисертації “Соціальні наслідки науково-технічного прогресу в металургійній промисловості України”. Захищена у грудні 1966 р. у Дніпропетровському державному університеті. Д. С. Шелест

належить до наукової школи професора Д. П. Пойди, який займався проблемами соціального розвитку українського суспільства. Докторську дисертацію "Кількісні та якісні зміни в складі робітничого класу України" захистив в Інституті історії Академії наук України у березні 1974 р. Професорське звання отримав у 1976 р. Мав відрядження до Мадридського та Толедського університетів (Іспанія), Сегедського університету (Угорщина).

У 1966 — 1974 рр. працював викладачем, старшим викладачем, доцентом кафедри історії України Дніпропетровського держуніверситету, у 1975 — 1979 рр. — завідувачем кафедри історії. З серпня 1979 р. до квітня 1986 р. Д. С. Шелест завідував кафедрою Одеського гідрометеорологічного інституту. З квітня 1986 до листопада 1992 р. — завідувач кафедри політичної соціології, політології Одеського держуніверситету; з лютого 1992 до лютого 1998 р. — професор кафедри історії України, з березня 1998 р. — професор кафедри соціальних теорій Одеської юридичної академії.

Д. С. Шелест розробив і читав курси історії України, політології, а також спецкурси "Історія і теорія політичних вчень", "Етапи розвитку української державності", "Державне управління і політика", "Національна безпека України" та інші в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова, Одеській національній юридичній академії, Одеській філії Української академії державного управління при Президентові України.

У 1981 р. Д. С. Шелест нагороджений медаллю "Ветеран праці". За кращу наукову працю з гуманітарних дисциплін у 1985 р. нагороджений медаллю і грамотою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти України.

Професор Д. С. Шелест створив наукову школу з проблем соціально-політичного розвитку України. Під його керівництвом захистили докторські та кандидатські дисертації 28 чоловік. Деякі з них стали провідними вченими та академіками у нашій країні і за кордоном. Нині вчений розробляє проблеми етнонаціонального розвитку і етнодержавобудування в Україні. Керує докторантами, аспірантами і пошукачами в

юридичній академії та Академії управління при Президентові України (Одеська філія).

Пр.:

Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. — К., 1969; Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1959-1970 г.). — Днепропетровск, 1971; История профтехобразования на Украине // Проф.-тех. образование. — М., 1981. — № 6; Творческий потенциал трудового коллектива. — К.: Вища шк., 1989; Ми — одесити: Навч. посібник з краєзнавства. — Одеса: Маяк, 1997; Етапи розвитку української державності: Навч. посібник. Ч. 1. — Одеса, 1997; Політичні концепції вчених української діаспори 20 — 30-х років XX століття // Зап. іст. фак. ОДУ. — 1997. — Вип. 4; Державне управління етнонаціональними процесами в Україні. — Одесса: Астропринт, 1998.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 466; Першина З. В. Проблеми історії України в працях одеських дослідників //Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 61 — 62; Одес. держ. юрид. акад. — С. 242; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ШЕРЕШЕВСЬКИЙ Ілля Веніамінович

Юрист

У плеяді викладачів Одеського університету І. В. Шерешевський займає особливе місце. Найстаріший викладач юридичного факультету, він віддав юридичній освіті більшу частину життя. Він — вихованець університету, один з найстаріших юристів України. Коли у 1968 р. готувалося святкування 80-річного ювілею вченого, Ілля Веніамінович попросив провести його в аудиторії № 14 по вул. Преображенській, 24: “Я вперше увійшов у цю аудиторію студентом, прочитав тут свою першу лекцію”.

Народився І. В. Шерешевський 27 листопада 1888 р. в Одесі у родині лікаря. Закінчив третю гімназію зі срібною медаллю у 1906 р. У тому ж

році вступив на юридичний факультет Новоросійського університету. У звіті ІНУ за 1910 р. є запис про присудження медалей за твори з римського права на тему "Представництво за римським громадянським правом". Серед нагороджених був студент 4-го курсу Ілля Шерешевський, який отримав срібну медаль. Зі студентської пори саме римське право стало головним змістом наукових досліджень майбутнього вченого.

Ще до революції він друкував статті з питань представництва у журналах "Право", "Журнал Министерства юстиции", "Вестник права", суміщаючи адвокатську практику з науковою роботою.

Служіння суспільній справі стало кредом його життя. Пошуки справедливості привели молодого юриста до активної політичної діяльності. У дореволюційний час він став членом ЦК партії соціалістів-революціонерів, але згодом прийняв радянську владу. Він брав участь у створенні та роботі радянських органів юстиції: працював консультантом комісара юстиції, в карному розшуку. З дня створення радянської адвокатури Ілля Веніамінович працював в Одеській колегії адвокатів, членом якої він залишався до похилого віку. Його виступи у судах були зразком глибокого правового аналізу, принциповості та відповідальності.

І. В. Шерешевський почав викладацьку роботу у 20-ті рр. у радпартшколі та на військово-політичних курсах, пізніше почав викладати право в інституті гуманітарно-суспільних наук, який був перетворений у інститут народного господарства, де відкрився юридичний факультет. Тут він був обраний професором з курсу громадянського та торгівельного права (1928)

З початком Великої Вітчизняної війни Ілля Веніамінович відправився в евакуацію, але ешелон під Миколаєвом був відрізаний німцями. Вчений був вимушений повернутися до Одеси, жити в окупованому місті. Він не працював весь час окупації, і хоча сам уцілів, та втратив у гетто матір та сестру.

Серед перших викладачів, що відновили роботу Одеського кредитно-економічного інституту у 1944 р., був І. В. Шерешевський разом з А. С. Бориневичем та І. Т. Славовим. У 1947 р. у складі Одеського університету було відновлено юридичний факультет. Його першим деканом

став доцент М. О. Кравцов, а викладачами — І. В. Шерешевський, І. Ю. Фінн, І. О. Середа, В. Т. Олієвський, Ю. А. Баскін, В. П. Шахматов, Б. В. Поклонський та інші.

І. В. Шерешевський викладав українською мовою історію інститутів права, римське право. Він виховав тисячі кваліфікованих юристів. Багато його учнів стали докторами та кандидатами наук. Вони із захопленням та гордістю згадують блискучі лекції вчителя, його глибоку ерудицію, багатий юридичний досвід.

Наукова діяльність І. В. Шерешевського була дуже широкою за інтересами: це трудове та цивільне право, історія держави та права зарубіжних країн, римське право.

Вчений володів французькою, англійською, італійською мовами, латинню. До кінця життя Ілля Веніамінович був пов'язаний з адвокатською практикою.

У 1981 р., у віці 93 років, І. В. Шерешевський пішов із життя.

Пр.:

Новейшие узаконения в области гражданского права и процессов. — Одесса, 1913; Общие и местные законы о духовных завещаниях. — Одесса. — 1914; Представительство, полномочие и поручение в практике Правительствующего Сената // Право. — 1915. — № 40/41; Отношения, возникающие вследствие передоверия // Право. — 1916. — № 31; Доказывание уполномочия // Вестн. права. — 1916. — № 42; Общие и местные законы о духовных завещаниях: Практ. руководство. — Одесса, 1917. — 217 с.; Антропометрическое исследование одесских подростков — рабочих и служащих / Шерешевский И. В., Штейн В. М. // Стат. вестн. — 1921. — С. 17—35; Законодательство в Германии в 1924 г. // Право и жизнь. — 1925. — № 4/5. — С. 130—135; Отличительные признаки трудового договора // Право и жизнь. — 1926. — Кн. 1 — 2; Основы трудового права. — Харьков: Юриздат Украины, 1930. — 327 с.; Правовая сущность чека и основанных на чеке отношений // Тр. Одес. кредитно-экон. ин-та. — 1947. — С. 111—121; Правове регулювання найманої праці // Ювіл. наук. конф. юрид. фак. — Одесса, 1965. — С. 65—70; Вопросы права на морском транспорте. — М., 1976. — 20 с.

Літ.:

Повага і любов: І. В. Шерешевському — 80 років //ЗНК. — 1968. — 13 груд.; Історія ОДУ за 100 р. — С. 381; Демиденко В., Петухов Г. Наши учителя //Веч. Одесса. — 1989. — 2 сент.; Зинько Ф. З. Сказ о профессоре Шерешевском //Одес. вестн. — 1994. — 9 июля; Пахомова Т. Шерешевский И. В. //Юрид. ин-т ОГУ. — С. 49 — 51; Одес. держ. екон. ун-т. — С. 63 — 64; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. В. Самодурова

ШЕРЦЛЬ
Вікентій Іванович

Мовознавець, педагог

В. І. Шерцль народився 28 вересня 1843 р. у м. Бероун (Богемія, тепер Чехія). Проте виховувався у столиці, де й одержав середню освіту в третій празькій гімназії протягом 1854 — 1862 рр. Вступив на юридичний факультет Празького університету, який закінчив у 1865 р.

Від часу закінчення був призначений головним камерним стенографом (з чеської та німецької мов) у стенографічному бюро чеського сейму. Але любов до студіювання іноземних мов змінила фахове спрямування молодого В. І. Шерцля. У 1866 р. він від'їхав до Лондона, де під керівництвом відомого орієнтолога професора Семмерса вивчав китайську мову. Водночас молодий учений укладав для Кенсингтонського музею каталог творів мистецько-художньої тематики, які зберігалися у Британському музеї. Цей факт засвідчує різнобічність наукових інтересів В. І. Шерцля.

В. І. Шерцль був поліглотом, який володів 45 мовами, не тільки європейськими, а й східними, санскритом, китайською, маловідомими мовами народів Сибіру та Азії. Багаті знання в цій галузі він широко використовував у працях з порівняльного мовознавства.

У 1867 р. Вікентій Шерцль приїхав до Петербурга, маючи на меті вивчити санскрит. Його вчителем і керівником став професор Петербурзького університету К. А. Косович. Вже через рік В. І. Шерцль успішно витримав іспит на ступінь кандидата східного факультету (персидсько-санскритський відділ). Наступного року учений склав магістерський іспит і захистив дисертацію "Личные местоимения в санскрите". У травні того ж року В. І. Шерцля обрано на посаду доцента порівняльного мовознавства Харківського університету.

У квітні 1870 р. 27-річний вчений вдало захистив докторську дисер-

тацію “Об именах числительных”. На цій підставі йому присвоєно звання доктора Московського університету, а вже через місяць Радою харківського університету В. І. Шерцля обрали екстраординарним, а у вересні того ж року — ординарним професором по кафедрі порівняльної граматики індоєвропейських мов.

Протягом 1871 — 1873 рр. В. І. Шерцль написав й опублікував одну з найбільших праць свого творчого доробку “Сравнительная грамматика славянских и других родственных языков”. В основі дослідження —порівняння російської мови з іншими індоєвропейськими мовами. Праця складається з двох великих за об’ємом частин: “Фонетика” (1871) та “Словотвір” (1873). Одним з важливих моментів було введення до порівняльної граматики “малорусского языка” як повноцінної та самостійної мови, хоча й після цього вона ще довгий час перебувала на правах діалекту “великорусского” в працях вульгарно-шовіністичних російських учених.

У 1872 р. В. І. Шерцль видав “Краткий сборник текстов на славянских наречиях”, який, напевне, був ілюстративним матеріалом до “Сравнительной грамматики” (1871 — 1873).

Близько 15 років працював учений у Харківському університеті на посаді професора порівняльної граматики. За цей час, окрім згаданих вище праць, з’являються: “Санскритская грамматика” (1873), “Синтаксис древнеиндийского языка” (1883).

У 1884 р. вийшло дослідження В. І. Шерцля “О словах с противоположными значениями”, присвячене енантіосемії (у сучасному розумінні). Використовуючи фактичний матеріал з багатьох індоєвропейських мов, дослідник характеризує різночинні закономірності розвитку семантики слів, що є причиною поляризації їх лексичних значень або окремих семантичних відтінків. Того ж 1884 р. з-під пера вченого виходять праці: “Названия цветов и символическое значение их” та “Начала религии и следы монотеизма в язычестве”.

У кінці 1884 р. за клопотанням Міністерства народної освіти (у зв’язку з хворобою) В. І. Шерцля перевели до Новоросійського університету. З 1 січня 1885 р. він почав працювати на посаді професора порівняльної

граматики. Після переходу Д. М. Овсянико-Куликовського до Казанського університету, В. І. Шерцль почав викладати санскрит.

За роки роботи в Новоросійському університеті професор В. І. Шерцль написав й опублікував такі праці, як "О конкретности в языках" (1885), "Очерки из области фонетики" (1886), "Основные элементы языка и начала его развития" (1888 — 1889).

Окрім наукових праць російською мовою, у творчому доробку В. І. Шерцля представлені чотири дослідження чеською мовою, надруковані протягом 1883 — 1889 рр. у Празі: "Z oboru jazykozpytu" (1883), "Mluvnice jazyka russkйho" (1882), "Skladba jazyka russkйho" (1884), "Ze • ivota Dшevnich Indщ" (1889).

У 1896 р., за станом здоров'я, професор В. І. Шерцль пішов у відставку.

Помер В. І. Шерцль 21 листопада 1906 р.

Пр.:

Сравнительная грамматика славянских и других родственных языков. Ч. 1: Фонетика. — Харьков, 1871. — 682 с.; Ч.2: Словообразование. — Харьков, 1873. — 694 с.; Краткий сборник текстов на славянских наречиях с глоссарием. — Харьков, 1872. — 157 с.; Об именах числительных в индоевропейской отрасли, их развитии и отношении к числительным других отраслей. — Харьков, 1879. — 178 с.; О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии). — Воронеж, 1884; О конкретности в языках //Филол. зап. — 1884. — Вып. 4 — 6; Очерки из области фонетики / /Там же. — 1885. — Вып. 1 — 3.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 278 — 280; Очерки развития науки в Одессе. — С. 526 — 527; ЭСБЕ. — Т. 78. — С. 529; Карский Е. Викентий Шерцль — профессор в Харькове и Одессе. Умер 21/XI 1906 //Рус. филол. вестн. — Варшава, 1907. — Т. 57, вып. 1. — С. 205 —206; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. В. Дмитрієв

ШЕСТАКА
Іван Сафронович

Астроном

І. С. Шестака народився 7 травня 1937 р. в с. Тернівка Кіровоградської обл. у селянській родині.

У 1954 р. він закінчив середню школу. Тоді ж вступив до Одеського державного університету на фізико-математичний факультет, де спеціалізувався з астрономії. Закінчивши університет у 1959 р. він разом з дружиною отримав призначення учителем фізики та математики середньої школи в Чистяково на Донеччині.

У 1963 р. був запрошений на роботу до Астрономічної обсерваторії Одеського університету на посаду наукового співробітника метеорного відділу. В цьому відділі працював до 1994 р.: з 1972 р. — старшим науковим співробітником, останні два роки — на посаді завідувача відділу. Під час роботи в обсерваторії у 1972 р. захистив дисертацію "Исследование атмосферных траекторий метеоров по данным фотографических наблюдений" на здобуття вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук, а у 1993 р. "Происхождение, эволюция и генетические связи малых тел Солнечной системы и их комплексов" на здобуття вченого ступеня доктора фізико-математичних наук.

І. С. Шестака брав участь в створенні національної (для СРСР) програми робіт за міжнародним проектом GLOBMET, був обраний членом координаційної ради "Комплексні дослідження наземними методами метеорної речовини в широкому діапазоні мас". Активна праця в галузі метеорних досліджень сприяла публікації понад 100 наукових робіт, серед яких — три монографії, а також учбовий посібник "Фотографические методы метеорной астрономии" (з Ю. Н. Крамером) для студентів-астрономів університету.

І. С. Шестака хоч і працював науковим співробітником Астрономічної обсерваторії, але більше 20 років охоче читав лекції студентам

астрономічного відділення фізичного факультету Одеського університету. Спочатку він читав спецкурс "Метеорна астрономія", а потім розробив і викладав спочатку загальний курс "Геліофізика і фізика навколосонячного простору", а потім — курс "Фізика Сонячної системи". Лекції І. С. Шестаки студенти слухали з задоволенням.

І. С. Шестака був найбільш активним в Одесі в 70 — 90-х рр. лектором з астрономії Одеського відділення Всесоюзного товариства "Знання", лектором Планетарію. Він охоче читав лекції в багатьох закладах, установах і військових частинах Одеси і Одеської обл. Разом з доцентом М. Токтогуловим з Киргизького педагогічного інституту (Бішкек) І. С. Шестака підготував і видав киргизькою мовою підручник "Курс астрономії" і дві популярні брошури зі спостережень і вивчення метеорів і комет.

І. С. Шестака був високо освіченою людиною. Він добре знав і любив художню літературу, особливо поезію, сам писав вірші, маючи поетичний хист. З 1963 до 1976 р. він зі своєю родиною жив на астрономічній станції Одеської астрономічної обсерваторії в с. Маяки Біляївського району. Там були опрацьовані основи спостережень метеорів, отриманий значний науковий матеріал, написана кандидатська дисертація і започаткована докторська.

У зв'язку з науковими досягненнями І. С. Шестаки мала планета (астероїд) № 5044, яка була відкрита в Кримській астрофізичній обсерваторії М. С. Черних, за рішенням Міжнародного Астрономічного Союзу, членом якого був І. С. Шестака, набула ім'я "Shestaka". На його честь названо Очаківський ліцей при Одеському університеті, в заснуванні і розробці програм якого, в творчих зв'язках з Одеським університетом він брав найактивнішу участь і був першим запрошеним з Одеси викладачем.

Помер І. С. Шестака 4 серпня 1994 р. і похований в Одесі на північному кладовищі.

Пр.:

Результаты фотографических наблюдений метеоров по программам Международного географического года, Международного года спокойного Солнца / Шестака И. С.,

Крамер Е. Н. — М., 1982. — 204 с.; Метеорная материя в атмосфере Земли и околосолнечном космическом пространстве / Шестака И. С., Крамер Е. Н. — М.: Наука, 1983. — 184 с.; Орбита метеоров по фотогорафическим наблюдениям / Шестака И. С., Крамер Е. Н., Марина А. К. — М., 1986. — 186 с.; Квазистационарные параметры малых тел Солнечной системы / Шестака И. С., Крамер Е. Н. // Астрон. вестн. — 1987. — Т. 21, № 1. — С. 75; Геминиды и объект 3200 Фаэтон / Шестака И. С., Крамер Е. Н.// Там же. — 1992. — Т. 26, № 3. — С. 85; О скоростях разлета фрагментов кометных ядер // Там же. — 1992. — Т. 26, № 5. — С. 43; О существовании генетически связанных кометных групп // Там же. — 1992. — Т. 26, № 5. — С. 52; Астероидно-метеорные комплексы) / / Там же. — 1994. — Т. 28, № 6. — С. 83; Комплекс метеоритообразующих тел (Семейство Иннисфри-Риджейл) // Там же. — С. 94; Комплексы малых тел Солнечной системы // Там же. — С. 70; О существовании в Солнечной системе комето-астероидов // Там же. — 1995. — Т. 29, № 5. — С. 168.

Літ.:
Загинайло Ю. И. Иван Сафонович Шестака //Страницы. — Ч. 2. — С. 75 — 79; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. І. Загинайло, В. Г. Каретніков, В. І. Мусій

ШИТЮК
Микола Миколайович

Історик

М.М.Шитюк народився 30 листопада 1953 р. у с. Лиса Гора Первомайського р-ну Миколаївської обл. Батько — Шитюк Микола Олексійович — інженер-механік, мати — Шитюк Марія Пантелеймонівна — вчитель географії.

У 1976 р закінчив Київський університет ім. Т.Г. Шевченка, історичний факультет. Вчена ступінь кандидата історичних наук присуджена вченою радою Київського університету в 1991 р. Вчену ступінь доктора історичних наук захистив в Інституті історії НАН України в 2001 р.

Пройшов трудовий шлях вчителя історії та географії Водянолоринської 8-річної школи Єланецького р-ну Миколаївської обл. (1972 — 1973),

вчителя історії та географії Ясногородської 8-річної школи в тій самій області (1977 — 1979). У 1973 — 1975 рр. служив у збройних силах. З 1979 — 1984 рр. перебував на роботі в партійних органах. У 1984 — 1986 рр. працював директором середньої школи № 1 м. Новий Буг Миколаївської обл. З 1989 до 1993 р. знову був на роботі у партійних органах та органах виконкомів Миколаївської обл., а з другої половини 1993 р. до 1998 р. М.М.Шитюк працює доцентом кафедри історії в навчальних закладах м. Миколаєва. У 1998 — 2001 рр. — декан історико — правового факультету Миколаївського навчально-наукового інституту ОНУ ім. І.І.Мечникова. У 2001 — 2004 рр. завідував кафедрою новітньої історії України Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського, професором кафедри історії України став у 2003 р. З 2004 р. М.М.Шитюк працює на посаді директора Миколаївського навчально-наукового інституту (МННІ) ОНУ ім. І.І.Мечникова.

Під керівництвом М.М.Шитюка підготовлено і захищено 3 дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук.

Має урядову відзнаку відмінника освіти України (1998 р.), почесне звання аслуженого діяча науки і техніки України (2002 р.). Є членом громадської організації "Просвіта".

М.М.Шитюком опубліковано 6 монографій, 5 книг, 6 навчальних посібників, 181 стаття.

Пр.:

Освітяни Миколаївщини — жертви репресій сталінізму. — Миколаїв, 1994; З власним народом війна. — К., 1995; Єврейське населення на Миколаївщині. — Миколаїв, 1996; Підпільний та партизанський рух на території Миколаївщини в роки Другої Світової війни в 1941-1944 роках. — Миколаїв, 1996; Політичні партії та рухи України та Миколаївщини. XX століття. — Миколаїв, 1996; Цікава історія України. — Миколаїв, 1997; Голодомори XX століття. — К., 1997; Історія України: Навч.-метод. посібник. — Миколаїв, 1997; Політологія: Навч.-метод. посібник. — Миколаїв, 1998; Українська і зарубіжна культура: Навч.-метод. посібник. — Миколаїв, 1999; Історія держави і права України; Навч.-метод. посібник. — Миколаїв, 1999.

ШКВАРЕЦЬ
Валентин Павлович

Історик, політолог,заслужений діяч науки і техніки України

В.П.Шкварець народився 25 жовтня 1935 р. у м. Кам'янка, що на Черкащині, розташованого між містами Смілою і Чигирином (Черкащина) і Олександрівкою (Кіровоградщина). У молодших класах навчався у школі с. Ревівка, поблизу Кам'янки, в рідному селі батьків. Згодом закінчив сім класів Михайлівської середньої школи №1 Кам'янського р-ну (1950 р.), Черкаське педагогічне училище (1954 р.), вчителював у Кам'янській середній школі №3 (1954-1959 рр.), служив у армії (1954-1957 рр.). Закінчив у 1963 р. Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича, а затим там же викладав у 1963-1965 рр. Після аспірантури (1965-1967 рр.) Київського національного університету ім. Т.Шевченка був до 1972 р. на викладацькій роботі за призначенням Міністерства вищої освіти України в Тернопільській академії народного господарства. Завідував відділом науки та навчальних закладів Тернопільського обкому партії (1972-1984 рр.). До 1991 р. — завідувач кафедри Тернопільської медичної академії ім. Горбачевського. Затим з травня 1991 р. — завідувач кафедри Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського, а з вересня 1998 р. — Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова (Миколаївський навчально-науковий центр), одночасно дотепер — професор Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П.Могили комплексу "Національний університет "Києво-Могилянська академія" з часу початку його функціонування з 1 вересня 1990 р. Нині — професор, завідувач кафедри українознавства Миколаївського навчально-наукового інституту (з 22 квітня 2004 р.) Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, голова Вченої ради інституту.

З 1968 р. — кандидат історичних наук, доцент (1969), доктор історич-

них наук (1989), а з 1990 р. — професор. Потім з березня 1999 р. — дійсний член Української академії історичних наук. Заслужений діяч науки і техніки України (з червня 2000 р). Двічі (1996 і 2002 рр.) лауреат культурологічної премії ім. М.М.Аркаса.

У 1990 р. колишнім Державним комітетом СРСР з народної освіти був відзначений медаллю та дипломом відмінника вищої школи — "За відмінні успіхи в розвитку вищої освіти в СРСР".

Нагороджений орденами "Знак Пошани" (1979), медалями "За доблесну працю" (1970), "За трудову відзнаку" (1983), "Будівничий України" (2003).

Проф. В.П.Шкварець — автор більше 420 наукових, навчально-методичних та науково-популярних праць, з них понад 60 монографій, книг, підручників і посібників.

Член спеціалізованих вчених рад для захисту кандидатських і докторських дисертацій з історії України та всесвітньої історії при Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова, і кандидатських дисертацій з політичних наук при Миколаївському державному гуманітарному університеті ім. П.Могили.

Серед багатьох тисяч його вихованців — професори, академіки, доценти з числа істориків, економістів, мовознавців, медиків, державні і громадсько-політичні діячі, ректори вузів та ін., зокрема, такі, як Павло Іванович Гайдуцький, Василь Михайлович Олійник, Микола Іванович Сивульський, Олександр Іванович Скічко, Володимир Іванович Мороз, Сергій Ілліч Юрій, Віктор Андрійович Ющенко та ряд ін.

Він — член редколегій, ведучий ряду рубрик часописів "Вересень, "Джерело", "Краєзнавчий альманах", обласного видання "Реабілітовані історією", фахових та інших наукових збірників з історії і політології ОНУ ім. І.І.Мечникова і МДГУ ім. П.Могили, газети Миколаївської крайової організації Всеукраїнського товариства "Просвіта", "Аркасівська вулиця" та ін. Входить до керівництва Науково-методичної ради при Миколаївському управлінні освіти і науки облдержадміністрації, член комітету з присудження премії ім. М.М.Аркаса.

Безпартійний, член Всеукраїнського товариства “Просвіта”.

Коло його наукових інтересів — дослідження актуальних проблем з історії України, історичного краєзнавства, історії держави та права України, історії української еміграції, етапів українського державо- і право творення, історії української та зарубіжної культури тощо.

Дружина — вузівський фахівець з німецької філології, донька — лікар-підприємець, син — економіст, організатор і керівник — управлінець меблевого виробництва.

Пр.:

Ілля Борщак: Життя, діяльність, творчість. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили. — 2002; Історія рідного краю. Миколаївщина: погляд крізь віки: Навч. посібник. — Миколаїв; Одеса,2002; Микола Миколайович Аркас: Життя, творчість, діяльність. — Миколаїв;Одеса: Тетра. — 2002; Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: Навч. посібник. — Миколаїв: Тетра. — 2002; Історія рідного краю. Миколаївщина. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили,2004; Борис Миколайович Мозолевський: Життя, творчість. — Миколаїв, 2003; Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. — Миколаїв, 2004; Борис Миколайович Мозолевський: Життя і творчість. — 2-е вид. — Миколаїв, 2005; Історія держави і права України. — 2-е вид. — Миколаїв; К.: Центр, 2005; Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. — 2-е вид. — Миколаїв, 2005.

Літ.:

З козацького роду: До 60-річчя проф. В.П.Шкварця // Рад. Прибужжя. — 1995; Из прошлого в будущее. Исповедь академика / Інтерв’ю В.П.Шкварця С.В.Тупайлу // Южная правда. — 2003. — 15 трав.; З історії кафедри українознавства Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова / / Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури: Всеукр. наук. конф., присвячена 10-й річниці незалежності України: Зб. наук. праць. — Миколаїв;Одеса, 2001; Козирева М.Е. Шкварець Валентин Павлович // Миколаївський державний університет: Іст. нарис, 1913-2003. — К., 2003. — С. 151; Жадько В.О. Узбереги Божої ріки: Іст. календар Миколаївщини, 1703-2003. — К., 2003. — С. 601; Кремінь Д. Зоря із кобзаревого сузір’я: Кілька вступних зауваг до монографії // Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність. — Миколаїв;Одеса, 2002; Бойченко В.П. “Писав український державник...”: Передмова // Шкварець В.П. Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість. — Миколаїв, 2002; Бойченко В.П. Під знаком пекторалі: Переднє слово до монографії-посібника // Шкварець В.П. Борис Миколайович Мозолевський. Життя, творчість. — Миколаїв,2004.

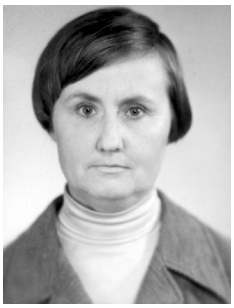

ШЛЯХОВА Нонна Михайлівна

Літературознавець, спеціаліст в галузі теорії літератури

Н. М. Шляхова народилася 28 вересня 1933 р. в Харкові в родині робітників. У 1959 р. закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Після закінчення працювала редактором молодіжних передач Херсонської студії телебачення і за сумісництвом — викладачем Херсонського педагогічного інституту. З 1965 р. доля Нонни Михайлівни пов'язана з філологічним факультетом Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, де вона спочатку працювала викладачем кафедри української літератури, а з 1968 р. і нині — на кафедрі теорії літератури і компаративістики (до 2003 року кафедра теорії і методики викладання літератури).

Від заснування цієї кафедри у 1967 р. її завідувачем протягом двадцяти п'яти років був професор Г. А. В'язовський, один з піонерів розробки в радянському літературознавстві такого напрямку, як психологія творчої праці письменника. Студії психології творчості в той час суттєво ускладнювались не тільки слабкою дослідженістю її проблем, але й тим, що в філософії та психології (саме ці науки, нарівні з літературознавством, були базовими для зазначеного напряму) особливо тиранічно панувала соціологічна догматика. Звертаючись до вивчення цих проблем, дослідник свідомо наражався на небезпеку погромної критики з боку ревнителів ідеологічної непорочності "з відомства" не тільки літературознавства, але й філософії та психології. Ця небезпека не була примарною: успішно захистивши дисертацію у 1967 р., Г. А. В'язовський три роки після цього чекав на присудження йому докторського ступеню ВАК СРСР. Маючи перед собою такий приклад, молодий науковець навряд чи легко міг зважитись на дослідження цієї проблематики, але Н. М. Шля-

хова звернулася саме до неї. Без відриву від викладацької роботи наполегливо працювала і у 1971 р. успішно захистила кандидатську дисертацію "Емоції в творчому процесі письменника і художньому творі (В творчій лабораторії О. Кобилянської, В, Стефаника, О. Довженка, О. Гончара)".

Н. М. Шляхова творчо розробила і читала майже всі лекційні курси кафедри — вступ до літературознавства, теорію літератури, естетику, а також численні спецкурси. Про рівень її викладацької майстерності свідчить хоча б той факт, що під час анонімного анкетування студенти різних курсів і факультетів у різні роки оцінювали лекторську роботу Нонни Михайлівни вищим балом.

Одним з чинників, які обумовили успішність викладацької діяль-ності, було те, що Н. М. Шляхова і після захисту кандидатської дисер-тації продовжувала активно й плідно займатися науковою роботою. Це надавало її лекціям наукової глибини, пошукового характеру, позбавля-ючи їх в той же час концептуальної застиглості та методологічної обме-женості. З початку 70-х рр. новим напрямом наукових пошуків Нонни Михайлівни стає дослідження особливостей духовного світу героя сучасної літератури. Як науковець за покликанням і теоретик за складом мислення Н. М. Шляхова не могла задовольнитись поширеним тоді поверхнево-описовим підходом до вивчення цієї складної проблеми. Роки наполегливої праці були віддані штудіюванню наукової літерату-ри з різних галузей знання, аналізу широкого кола художніх текстів, побудові солідно обґрунтованої і теоретично вивіреної концепції. Ре-зультати роботи знайшли відображення в статтях, що опубліковані в авторитетних наукових виданнях в Києві та Москві, Алма-Аті та Єре-вані, Новосибірську та Львові, Одесі та Дніпропетровську. Найбільш по-вно наслідки дослідження були викладені в монографії "Духовний світ сучасника: Моральноетичні пошуки в сучасній радянській багатонаці-ональній прозі" (К.; Одеса, 1982).

Вагомим результатом багаторічної праці стала докторська дисертація "Духовний світ особистості в радянській багатонаціональній прозі 60–70-х років". Захищати її Н. М. Шляхова вирішила в Інституті світової літератури АН СРСР, бо саме там тоді працювали більшість найавто-

ритетніших фахівців з сучасної багатонаціональної літератури Союзу. Поставивши принципові міркування вище за кон'юнктурні, Нонна Михайлівна знов, як колись у випадку з кандидатською дисертацією, пішла шляхом найбільшого спротиву. Дисертація отримала високу оцінку багатьох відомих вчених із Києва, Москви, Тбілісі, Мінська, а тому її захист у 1986 р. пройшов цілком успішно.

Роком пізніше Н.М.Шляхова стала деканом філологічного факультету ОДУ і працювала на цій посаді до листопада 2003 р., віддаючи багато сил його розвитку. Якщо раніше факультет готував фахівців лише з української та російської філології, то в роки її керівництва почала здійснюватися підготовка україністів та русистів з правом викладання англійської та німецької мови, світової літератури, ліцензовано нові спеціальності "болгарська мова та література", "прикладна лінгвістика", "журналістика", "видавнича справа та редагування". Факультет не тільки зберіг свій висококваліфікований кадровий склад, а і підготував достойну зміну ветеранам науково-педагогічної праці. В цій важливій справі велику роль відігравала Спеціалізована рада з філологічних дисциплін, якою керувала Н.М.Шляхова, будучи до то ж членом Спецради по захисту докторських дисертацій при Київському національному університеті ім.Т.Г.Шевченка.

Якщо за радянських часів на факультеті видавався лише один науковий збірник, то в роки незалежності почали виходити три лінгвістичних ("Мова", "Записки із загального мовознавства", "Слов'янський збірник") і три літературознавчих ("Історико-літературний журнал", "Медієвістика", "Проблеми сучасного літературознавства"). До видання кожного з них Н.М.Шляхова мала безпосереднє відношення і як декан, і як член редколегій.

Отримавши у 1989 р. звання професора, Нонна Михайлівна не припиняє активної наукової роботи. В 1990 р. вийшла з друку її монографія "Художній тип. Соціальна і духовна характерність". В цей період увагу дослідниці привернула проблема художнього узагальнення в літературі — одна з кардинальних і найскладніших проблем теорії літератури та літературної естетики. Ґрунтовне й різнобічне дослідження її Н. М. Шля-

ховою протягом декількох років увінчалося виходом учбового посібника "Еволюція форм художнього узагальнення" (Одеса, 1996).

У 2003 р. Н.М.Шляхова видала збірник літературно-критичних статей "Життя порізнені листочки".

З 1992 р. Н. М. Шляхова очолює кафедру теорії літератури і компаравістики. Визнаний вчений, один з провідних українських теоретиків літератури, вона продовжує активно працювати на ниві освіти й науки.

Пр.:

Емоції і художня творчість. — К.: Мистецтво, 1981. — 103 с.; Духовний світ сучасника : Морально-етичні пошуки в суч. рад. багатонац. прозі. — К.; Одеса: Вища школа, 1982. — 142 с.; Художній тип: соціальна і духовна характерність. — Одеса: Маяк, 1990. — 256 с.; Еволюція форм художнього узагальнення: Учб. посібник. — Одеса: Астропринт, 1996; Життя порізнені листочки: Літ.-крит. статті. — Одеса: Астропринт, 2003. — 231 с.; Українознавство в Одеському університеті // IV-й Міжнар. конгрес україністів. — Одеса, 1999. — С.223-228; Психологічний напрям в українському літературознавстві: здобутки, втрати, перспективи // Філологічні семінари. — К., 2000. — С.34-40; Потебнянська концепція автора // Проблеми сучасного літературознавства. — 2000. — Вип. 6. — С.305-311; Проблема автора в сучасній літературі // Серебрянный век: Диалог культур. — Одесса, 2003. — С.64-71; "Роздум про незнищенність людини"/ / Diss. Slav.: Lit. XXIII. — Szeged, 2004. — С.305-311.

Літ.:

Нонна Михайлівна Шляхова: Бібліогр. покажчик. — Одеса: Астропринт, 2003. — 28 с.; Шляхова Нонна Михайлівна // Філол. фак. ОНУ: Бібліографія. — С.228-230; Полтавчук В. Доленосний шлях професора Н.М.Шляхової // Іст.-літ.журнал. — Одеса, 2003. — №9. — С. 16-21; Сминтина В.А., Черноіванеко Є.М. Нонна Михайлівна Шляхова // Проблеми інтерптретації і рецепції художнього тексту: Зб. наук. праць на пошану проф. Н.М.Шляхової з нагоди її 70-річчя. — Одеса, 2003; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Є .М.Черноіваненко

ШПАКОВ Олексій Якович

Фахівець у галузі історії руського права

О. Я. Шпаков народився у 1868 р. на Сіверщині в сім'ї купця. Середню освіту отримав у новгород-сіверській та другій київській гімназіях. Потім вступив на юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Тут під впливом професора М. Ф. Володимирського-Буданова — вченого з широким колом наукових інтересів, що поєднували в собі історію і право, — захопився історією руського права. Серед вчителів, вплив яких позначився на формуванні молодого вченого, були професор Д. У. Антонович — знавець руської історії та відомий московський каноніст, видавець пам'яток давньоруського права, професор Московського університету О. С. Павлов. Ці вчені обумовили наукове спрямування молодого дослідника О. Я. Шпакова, прищепили йому любов до старожитностей, смак до архівних розшуків і роботи з першоджерелами, дали йому широку ерудицію.

Перша наукова робота О. Я. Шпакова про Синод часів Петра Великого послужила підставою для пропозицій про подальшу підготовку до професорського звання на кафедрі історії руського права (1894). Витримавши магістерський іспит у 1899 р., він почав читати лекції в Київському університеті як приват-доцент. Серед читаних ним курсів, насамперед, — історія руського прав, згодом, державне право і історія філософії права. Досвід читання лекцій з різних предметів став у нагоді вченому в одеський період його діяльності. Займаючись викладацькою роботою, він продовжив наукові студії про стосунки між державою і церквою в Московській Русі. У 1903 р. він опублікував невелику монографію "Стоглав", в якій підреслив церковно-об'єднавчі тенденції московського самодержавства XVI ст.

У 1904 р. вийшла в світ перша частина його основної праці "Государ-

ство и церковь в их взаимоотношениях в Московском государстве от Флорентийской унии до учреждения патриаршества". В тому ж році ця робота була захищена О. Я. Шпаковим у Київському університеті як магістерська дисертація. Після цього він був призначений на посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора кафедри історії руського права Новоросійського університету, куди був переведений у 1903 р. В Новоросійському університеті О. Я. Шпаков читав повний курс історії руського права, цивільне право і судочинство, державне право, історію карного права. Крім того, викладав на Одеських Вищих жіночих курсах історію руського права і державне право. В 1905 р. його обрали секретарем юридичного факультету. Лекції професора О. Я. Шпакова користувалися великою популярністю серед студентів і слухачів, він був яскравою, талановитою особистістю, володів колосальною пам'яттю, блискучими лекторськими здібностями, даром педагога і популяризатора.

Незважаючи на велику викладацьку та громадську зайнятість, О. Я. Шпаков продовжив працювати над своєю основною роботою "Государство и церковь в их взаимных отношениях". У 1912 р. він опублікував другу частину цієї роботи, присвячену одному із заключних етапів церковно-державних стосунків Москви часів утвердження патріаршества. З властивою йому скрупульозністю О. Я. Шпаков здійснив детальний аналіз всіх доступних йому руських і грецьких джерел, що склали два томи "актових" додатків до першого тому. Багато з цих джерел були перекладені вперше, інші перевидані за кращими рукописами. За цю роботу в 1912 р. Вчена рада Київського університету присвоїла О. Я. Шпакову ступінь доктора державного права і він зайняв посаду ординарного професора Новоросійського університету.

У цьому ж році він став директором Вищих жіночих курсів і залишався ним до реорганізації системи вищої освіти в 1920 р. В ході реорганізації юридичний факультет ввійшов спочатку до Інституту гуманітарних суспільних наук, а потім, у 1921 р., до Інституту народного господарства (ОІНГ). О. Я. Шпаков брав участь у створенні цих інститутів, був ректором обох, а в ОІНГ з 1924 р. — проректором. Працюючи в останньому, він читав курси історії правових інститутів та загально-державного

і міжнародного права, приділяючи значну увагу проблемам соціальної еволюції країн Ближнього Сходу.

У цей час О. Я. Шпаков співпрацював у різних наукових закладах Одеси. Він був віце-президентом місцевого відділу Всеукраїнської асоціації аматорів вивчення Сходу в Одесі, завідував секцією публічного права науково-дослідної кафедри сучасних правових проблем та законодавства, очолював секцію публічного права в Одеському юридичному товаристві, був членом історичної секції Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук, а у дореволюційні роки — членом Одеського товариства історії та старожитностей.

7 липня 1927 р. обірвалось життя О. Я. Шпакова на 60-му році від нападу стенокардії.

Пр.:

Стоглав: Его значение для историка русского права по поводу официального или неофициального происхождения этого памятника. — К.: Тип. Кушнерева, 1903. — 56 с.; Господарство и церковь в их взаимных отношениях в Московском государстве. От Флорентийской унии до учреждения патриаршества. Княжение Василия Васильевича Темного. Ч. 1. — К.: Корчак-Новицкий, 1904. — XXXV, 263 с.; Государство и церковь в их взаимных отношениях в Московском государстве. Царствование Федора Ивановича. Борис Федорович Годунов. Учреждение патриаршества в России // ЗИНУ. Юрид. фак. — 1912. — Вып. 6, ч. 1. — С. 1—399; Ч. 2. — С. 1—200; В. О. Ключевский: К 75-летию со дня рождения. — Одесса: Хрисогелос, 1916. — 6 с.

Літ.:

Загоровский Е. Профессор А. Я. Шпаков: (Некролог) // Зап. Одес. ін-ту нар. госпва. Господарство та право. — 1928. — Т. 1. — С. I — VI; Покровский А. Профессор А. Я. Шпаков (Некролог) // Право и жизнь. — 1928. — Т. 1. — С. 77—79; Шерешевський І. В. Юридична наука та її діячі в Новоросійському університеті (1865 — 1965) // Ювіл. наук. сесія, присвяч. 100-річчю ОДУ: Суспільні, історичні та юридичні науки. — Одеса, 1965. — С. 84; Історія ОДУ за 100 р. — С. 379; Боровой С. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — С. 382; Одес. держ. екон. ун-т. — С. 9—12; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

ШПИЛЕВСЬКИЙ
Михайло Михайлович

Правознавець,
фахівець з поліцейського права

М. М. Шпилевський народився у 1837 р. Закінчив Московський університет 18 червня 1859 р. зі ступенем кандидата по юридичному факультету. Після цього викладав історію та російську літературу в різних навчальних закладах Москви.

З 9 вересня 1869 р. М. М. Шпилевський обраний магістром та виконуючим обов'язки доцента кафедри поліцейського права Новоросійського університету. 17 травня 1871 р. захистив магістерську дисертацію "Политика народонаселения в царствование Екатерины II" та 31 травня був затверджений у званні магістра, а лише в кінці 1873 р. затверджений доцентом.

З 15 серпня 1871 р. М. М. Шпилевський був на рік відряджений з науковою ціллю до Москви та Петербурга. У 1875 р. він захистив у Московському університеті докторську дисертацію "Полицейское право как самостоятельная отрасль правоведения", 18 вересня був обраний екстраординарним, а 19 січня 1876 р. — ординарним професором поліцейського права. З 8 квітня 1880 до 1 жовтня 1883 р. М. М. Шпилевський був секретарем юридичного факультету. Він був також одним із засновників Юридичного товариства при ІНУ.

13 грудня 1883 р. М. М. Шпилевський помер в Одесі.

М. М. Шпилевський був досвідченим вченим та гарним викладачем, якого любили студенти. Професор О. С. Трачевський відзначав твердість його поглядів, прогресивність, вміння відстоювати свої переконання. Професор Ю. С. Гамбаров відзначав вчені заслуги М. М. Шпилевського: він застосував історичний метод до розробки поліцейського права, привів у зв'язок з вимогами суспільного життя різні правила, які входили до складу правил поліцейського права. Саму науку поліцейського права професор М. М. Шпилевський називав соціальною.

Пр.:
Диспут акад. Погодина и проф. Костомарова о начале Руси // Иллюстрация. — 1860. — Т. 5, № 113; Политика народонаселения в царствование Екатерины II // ЗИНУ. — 1871. — Т. 6. — С. 1—178; Неизданное сочинение Ломоносова "О коммерции" // Беседа. — 1872. — № 1. — С. 155—168; Материалы для истории народного продовольствия в России // ЗИНУ. — 1874. — Т. 14, прил. — С. 1 — 35; Полицейское право как самостоятельная отрасль правоведения // Там же. — 1875. — Т. 16. — С. 63—258; То же. — Отд. огт. — Одесса: Ульрих и Шульце, 1875. — 196 с.; Мнение об избрании доц. Палаузова В. Н. //ЗИНУ. — 1881. — Т. 32. — С. 111—123.

Літ.:
Шпилевский М. М.: Некролог // Рус. ведомости. — 1883. — № 349, 350; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 538—539; Шимановский М. В. М. М. Шпилевский: Некролог. — Одесса, 1885; Мигатен Н. Шпилевский Михаил Михайлович // РБС. — Т. 23. — С. 375—377; Шпилевский Михаил Михайлович // ЭСБЕ. — Т. 78. — С. 830; Hausmann. — S. 577; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

І. В. Шепельська

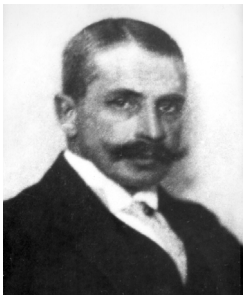

ШТЕРН Ернст Романович

Історик

Ернест Романович фон Штерн народився 25 червня 1859 року у дворянській сім'ї у маєтку Зейєрсхоф Ліфляндської губернії.

Початкову освіту отримав в Дерптській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Згодом слухав курс лекцій в Дерптському університеті. В 1877-1880 роках як стипендіат Міністерства народної освіти вивчав класичні мови, історію та мистецтво в Російському семінарі з класичної філології при Лейпцизькому університеті. В 1880 — 1883 роках за пропозицією Міністерства народної освіти був відряджений до Дерптського університету для наукової підготовки до магістерського звання. У 1883 році після прилюдного захисту дисертації "Катіліна та партійна бороть-

ба в Римі від 66 до 63 років", отримав ступінь магістра класичної філології Дерптського університету та був відряджений Міністерством за кордон „для вдосконалення в науках". Після повернення у 1884 році захистив дисертацію (про спартансько-фіванське протистояння у першій половині IV ст. до н.е.) та отримав ступінь доктора філології. Обидві дисертації були написані та захищені німецькою мовою.

Після захисту докторської дисертації Е.Р. Штерна було призначено на посаду приват-доцента Новоросійського університету по кафедрі класичної філології. Через два роки його затверджують на посаді екстраординарного, а згодом ординарного професора. З січня 1893 року Штерн виконує обов'язки секретаря факультету, а з вересня 1905 він стає деканом історико — філологічного факультету.

Велику роль в науковому житті Штерна відіграло Одеське товариство історії та старожитностей, членом якого він був з 1891 року; а з 1896 року став зберігачем (директором) Музею Товариства. Завдяки його зусиллям музею було передано всю споруду; експозиція та фонди були зорганізовані суто за науковим принципом, почалися публікації античних колекцій (наприклад, у співавторстві з О.М. Деревицьким та О.А. Павловським було видано каталог теракот музею). Е.Р. Штерн проводив інтенсивні польові дослідження в Північному Причорномор'ї, що дозволило йому зробити цілу низку видатних відкриттів в історії грецької колонізації. Величезною заслугою Штерна була локалізація античної Тіри на місці Акерману (сучасний Білгород-Дністровський) та проведення перших археологічних розвідок пам'ятки. З 1904 р. на кошти Імператорської Археологічної Комісії Штерн започаткував розкопки давньогрецького поселення на острові Березань. В 1892-1903 рр. ним було відкрите трипільське поселення Петрени Бельського повіту Бесарабської губернії.

Коло наукових інтересів Штерна було дуже широке. Його перу належать праці з історії Стародавньої Греції та Риму, з проблем грецької колонізації Північного Причорномор'я. Особливе місце займають публікації епіграфічних пам'яток з Ольвії, Керчі, Феодосії. Він першим опублікував видатний Бородинський скарб доби бронзи. Е.Р. Штерном було

опубліковано понад 250 наукових праць, значна частина яких вийшла за кордоном. Е.Р. Штерн зробив численні доповіді на міжнародних конгресах та археологічних з'їздах в Лондоні, Берлині, Варшаві. Крім того, його доповідь на археологічному з'їзді в Ризі в 1896 р. допомогла розкрити гучну археологічну фальсифікацію: придбана Лувром золота корона скіфського царя Сайтафарна була зроблена в Одесі, ювеліром І. Рухумовським.

Після трагічної смерті сина (1910 р.) Е.Р. Штерн прийняв запрошення Галле-Віттенберзького університету. В 1911 році він звільнився з Новоросійського університету та переїхав до Німеччини. Ще декілька років перед Першою світовою війною він приїздив до Одеси з метою продовження розкопок на Березані. Штерна двічі обирали ректором університету в Галле (1921–1922 та 1923–1924 рр.). Помер він в квітні 1924 року.

Е.Р. Штерн — почесний член Одеського товариства історії та старожитностей, дійсний член Московського археологічного товариства. За свою службу він був нагороджений орденами Св. Володимира IV ступеня, Св. Станіслава та Св. Анни II ступеня, пам'ятною медаллю на пам'ять про царювання Олександра III. В нього також була й іноземна нагорода — кавалерський хрест австрійського ордена Франца-Йосипа. Діяльність Е.Р. Штерна поставила на новий рівень музеєзнавство не тільки в Одесі. З його іменем пов'язується новий етап в археологічних дослідженнях Північного Причорномор'я на зламі XIX — XX ст. За роки своєї плідної наукової та педагогічної діяльності в Новоросійському Імператорському університеті Штерн виховав багато спеціалістів-істориків та археологів. Його учнями були такі видатні вчені як дослідник грецької історіографії М.І. Мандес (1866–1934 рр.), знавець грецьких релігійних уявлень та вірувань Є.Г. Кагаров (1882–1942 рр.), відомий своїми розкопками Ольвії Б.В. Фармаковський (1870–1928 рр.) та, нарешті, продовжувач справи Штерна — розкопок грецького поселення на Березані — М.Ф. Болтенко (1888–1959 рр.).

Е.Р. Штерн, за влучним визначенням В.П. Бузескула, був "посредником между русской и немецкой наукой, связующим звеном между той и

другой, в своих рецензиях на страницах немецких органов нередко знакомя Запад с трудами русских ученых".

Пр.:

Новооткрытая Ольвийская надпись //ЗООИД. — 1893. — Т. 16. — С. 1 — 42; К вопросу о происхождении готского стиля предметов ювелирного искусства // Там же. — 1897. — Т. 20. — С. 1 — 15; Sur la falsification des antiquites en Russie // J. d' Anthropologie. — 1899. — № 10. — P. 122; Доисторическая греческая культура на юге России // Тр. VIII Археол. съезда в Екатеринославе. — 1905. — Т. 1. — С. 9 — 52; Die griechische Kolonisation am Nordestade des Schwarzen Meeres im Lichte archdologicher Forschung //Klio. — 1909. — Bd. 60, № 2. — S. 139 — 152; Несколько бронз из колекции Одесского музея //ЗООИД. — 1911. — Т. 29. — С. 21 — 44.

Літ.:

Сб. ст., изданных в честь почетного члена Э. Р. фон Штерна. — Одесса, 1912. — (ЗООИД; Т. 30); Проводы проф. Э. Р. Штерна. — Одесса, 1911. — 14 с.; Шестаков С. П. По поводу новейших трудов по истории и топографии Херсонеса Таврического // Изв. о-ва археологии, истории и этнографии при Казан. ун-те. — 1925. — Т. 32, вып. 1. — С. 146 — 151; Дложевський С. С. Е. Р. Штерн: Некролог // Вісн. Одес. комісії краєзнавства при ВУАН. — 1925. — Ч. 2/3. — С. 99 — 101; Курінний П. П. Е. Р. Штерн // Україна. — 1927. — Кн. 4. — С. 220 — 223; Hdusler A. Ernst von Stern, Archaologe in Odessa und Halle. Zum Gebarstag 125 // EAZ. — 1984. — № 25. — S. 683 — 695; Ванчугов В. П. Одесское общество истории и древностей на рубеже XIX и XX вв. и Э. Р. Штерн // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей: Тез. докл. конф. — Одесса, 1989. — С. 24 — 27; Щеглов А. Н. Э. Р. Штерн в России // Традиции Российской археологии: Материалы методсеминара. — С. Пб., 1986. — С. 56 — 57; Клейман И. Б. Первые исследователи Тиры // Аккерманские древности. — Белгород-Днестровский, 1997. — Вып. 1. — С. 256 — 269; Hausmann. — S. 252 — 253; Эрнст Романович фон Штерн // Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. — Одесса, 1999. — С. 280 — 285; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. О. Ізбаш, Л. В. Новікова

ШУЙСЬКИЙ Юрій Дмитрович

Фізикогеограф, океанолог, берегознавець

Ю.Д. Шуйський народився 24 лютого 1942 р. в місті Новороссійську Краснодарського краю, в СРСР, у сім'ї службовців: батько був моряком, а мати — лікарем. Одружений. Має двох доньок, які вже мають свої сім'ї. По лінії батька Юрій Дмитрович походить з німецьких переселенців, що приїхали до Новороссії на початку XIX століття. З боку матері це переселенці з центральних районів Європейської Росії, за легендою — є нащадками великої князівської родини Шуйських. Є відомості про родичів, які мешкали в Одесі від середини XIX століття, але серед них не було видатних діячів науки, техніки чи мистецтва.

В 1959 р. Ю.Д. Шуйський закінчив одеську середню школу № 122 на Старопортофранківській вулиці. Того ж року вступив до географічного факультету Одеського державного університету, який закінчив в червні 1964 р. за спеціальністю "фізична географія". Під час навчання на геофаку зацікавився прибережною океанологію та берегознавством. В географічних експедиціях працював з 1960 р, після закінчення першого курсу, коли на НДС "Мечников" опрацьовували Єгорлицьку і Тендрівську затоки Чорного моря. Ще студентом в 1962 р. опублікував свою першу наукову роботу і в 1963 р. доповів першу доповідь на науковій конференції. Старші курси опановував за індивідуальною програмою, частину дисциплін вивчав в інших вузах Одеси.

В 1964–1966 рр. працював в Одеському університеті, спочатку асистентом, потім старшим інженером. Продовжував займатися стрілецьким спортом (майстер спорту зі стендової стрільби) та легкою атлетикою (перший розряд з легкоатлетичного п'ятибор'я).

З початку 1967 р. до початку 1970 р. навчався в очній аспірантурі Інституту океанології ім. П.П. Ширшова АН СРСР (Москва). Її закінчив

захистом кандидатської дисертації на тему "Особенности прибрежно-морских россыпей Восточной Балтики в связи с режимом вдольберегового потока наносов" за фахом "океанологія" під науковим керівництвом лауреата Ленінської та Державних премій СРСР, професора В.П.Зенковича, засновника міжнародної наукової школи з берегознавства. Офіційними опонентами були доктор географічних наук В.К.Гуделіс з Інституту географії АН Литви і доктор географічних наук А.А. Аксьонов з Інституту океанології АН СРСР. Був направлений на роботу в Атлантичне відділення того ж Інституту (в місто Калінінград) на посаду молодшого наукового співробітника. В той час працював в морських експедиціях на Балтійському та Білому морях. Свої роботи представляв на Всесоюзну Виставку досягнень народного господарства і отримав два дипломи.

З літа 1971 р. він знову в Одесі, бо пройшов по конкурсу на заміщення вакантної посади старшого викладача кафедри фізичної географії в ОДУ. З 1974 року — доцент. В 1980 р. підготовив докторську дисертацію. В 1981–1984 роках пройшов докторантуру на цій кафедрі з морської геоморфології. З квітня 1985 р. захистив докторську дисертацію на тему "Современный баланс наносов в береговой зоне морей" на географічному факультеті Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова зі спеціальності "геоморфологія та палеогеографія". Офіційними опонентами були доктори географічних наук, професори Ю.Г. Симонов (Московський університет), Ф.Е. Аре (Ленінградський інститут залізничного транспорту), В.Й. Лимарєв (Калінінградський університет). Провідна установа — Інститут океанології АН СРСР (Москва). З 1986 р. професор. Короткий час в 1996–1997 рр. виконував роботу проректора з міжнародного співробітництва, коли втілив в практику початок вивчення турецької і грецької мов в університеті та підготовив офіційне відкриття Британської Ради в Одесі. Від 15 квітня 2003 року працює на посаді завідувача кафедри фізичної географії та природокористування ОНУ. Член Вченої Ради університету і Ради геолого-географічного факультету.

Ю.Д. Шуйський вважає себе представником міжнародної наукової школи берегознавства професора В.П. Зенковича. До неї же належав і Г.М.Аксентьєв, університетський вчитель Юрія Дмитровича. Брав участь

у багатьох географічних експедиціях для досліджень берегової зони Чорного, Азовського, Балтійського, Білого, Баренцевого, Чукотського, Охотського, Берінгова, Японського, Східно-Китайського, Південно-Китайського, Північного, Середземного морів у межах 17 країн Світу. Член редакційних колегій українських наукових журналів "Вісник Одеського національного університету. Геолого-географічні науки", "Фізична географія і геоморфологія", міжнародного журналу "Journal of Coastal Research". На протязі своєї професійної діяльності він підготовив 8 докторів наук и 7 кандидатів наук з різних країн (з України, В'єтнаму, Китаю, Росії, Німеччини, Польщі, Сірії). Член спеціалізованих вчених рад з географічних наук в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова і в Одеському екологічному університеті. Часто виступає опонентом на захистах докторських і кандидатських дисертацій. Зараз очолює наукову берегознавчу школу в Україні.

Професор Ю.Д. Шуйський опублікував 320 наукових робіт, з яких 12 наукових монографій і 4 навчальних посібника. Наукові статті опубліковані на українській, російській, німецькій, французькій, англійській, польській, болгарській, албанській, в'єтнамській, іспанській мовах у 29 країнах світу (Великобританія, Угорщина, Нідерланди, Італія, США, Чілі, Куба, Румунія, Хорватія тощо). Близько 40 робіт є науково-технічними звітами бюджетних та госпдоговорних тем, де він виступав керівником і відповідальним виконавцем. Брав участь у майже 130 наукових конференціях, симпозіумах, конгресах, в тому числі в таких країнах, як Великобританія, Голландія, Франція, Туреччина, Греція, Китай, Канада, Іспанія та інші. В 6 конференціях очолював оргкомітети.

Наукові праці присвячені геоморфологічній, берегознавчій, океанологічній тематиці. В найбільшій мірі представлені результати дослідження берегової зони морів. Розвинуті наукові положення теорії абразійних процесів. Вперше в світі довів, що процеси абразії берегів і підводного схилу дають левову частину осадкового матеріалу в Світовий океан. Склав карти морфології та динаміки берегів Чорного, Балтійського, Північного, Білого, Баренцова, Чукотського, Охотського морів. Склав схему розподілу осадового матеріалу в гирлових областях річок, визна-

чив механізми розвитку річкових дельт. Дослідив механізми формування осередків розсипів у береговій зоні морів та технології безпечного видобутку деяких видів корисних копалин в береговій зоні. Розробив методи розрахунку швидкостей абразії бенчів, метод дослідження процесів диференціації осадового матеріалу в береговій зоні морів, метод розрахунку величин затирання уламків породи в береговій зоні морів. Серйозні результати отримані з проблеми впливу сучасних змін клімату на берегову зону морів і річкові гирла. Відкрив закони "географічної локальності" і "відповідності географічного об'єкту навколишнім умовам існування". Розробив схеми безпечного природного обгрунтування портового, берегозахисного, навігаційного, рекреаційного, шляхового, селітебного будівництва на берегах, які сприяють гармонійній взаємодії людини і навколишньої природи. Ним обгрунтовані заходи раціонального природокористування в районі острова Зміїний, в дельті Дунаю, на Тілігульському лимані, в Керченській протоці.

Результати наукових пошуків використовуються в навчальній роботі. Ю.Д. Шуйський читає лекції з "Історії та методології географічної науки", "Океанології", "Фізичної географії морів України", "Методики польових географічних досліджень", "Методології наукового пошуку", веде семінарські, практичні, лабораторні заняття. Керує виробничими і навчальними практиками, курсовими, дипломними, магістерськими роботами студентів. Організує наукову роботу студентів. Керує програмами для навчання аспірантів і докторантів. Був запрошений для читання лекцій в університетах Росії, Румунії, Болгарії, США, Туреччини, Німеччини, Польщі, Китаю.

Сьогодні Ю.Д.Шуйський є членом десятка міжнародних географічних організацій, серед яких — Міжнародний Географічний Союз. Експерт природоохоронної програми ООН (UNEP). Почесний член Берегового товариства США (з 1981 р.). Очолює національну асоціацію "Евроберег-Україна". Член Українського Географічного товариства з 1963 р. Був двічі лауреатом Фонду Фулбрайта (США) і Фонду Сороса, лауреатом міжнародного фонду "Сан Паоло ді Торіно", лауреатом Географічного

товариства Франції, Королівського Географічного товариства Великобританії, Берегового товариства Болгарії. Академік Нью-Йоркської Академії наук (США) (1995 р.) і міжнародної Академії історії і філософії природничих та технічних наук (1997 р.). За конкурсом "Хто є хто у світі" Міжнародного Біографічного інституту став "Людиною Року 1998" серед вчених. Рішенням Ради цього Інституту в 1999 р. був нагороджений золотою медаллю "Вчений Тисячоліття".

Полюбляє слухати добру музику, розуміється на оперетах і популярних піснях. Охоче вболіває на футбольних матчах. Колекціонує значки з гербами різних міст і товариств.

Пр.:

Карта донных отложений Егорлыцкого залива Черного моря // Сборник студенческих научных работ ОГУ. Ежегодник. Географические науки. — 1962. — С. 63 — 67; Береговые аккумулятивные формы на взморье дельты Дуная // Изв. АН СССР. Сер. геогр. — 1966. — № 3. — С. 95 — 100; Регенерация современной прибрежно-морской россыпи в связи с динамикой песчаного подводного склона // Докл. АН СССР. — 1969. — Т. 188. — № 5. — С. 1111 — 1113; О понятии "прибрежно-морская россыпь" в связи с ее генезисом // Литология и полезные ископаемые (Москва). — 1971. — № 2. — С. 122 — 130; Процессы и скорости абразии Украинских берегов Черного и Азовского морей // Изв. АН СССР. Сер. геогр. — 1974. — № 6. — С. 108 — 117; Геология Балтийского моря / Под ред. В.К.Гуделиса — Вильнюс: Мокслас, 1976. — 336 с. ; Типы берегов Земного шара. — Одесса: 1978. — 75 с.; К теории абразионного процесса в прибрежной части шельфов морей и океанов // Теоретические и методологические основы комплексного изучения и освоения шельфов. — Л., 1978. — С. 161 — 165; Морфология и динамика берегов острова Итуруп (Курильские острова) // Изв. АН СССР. Сер геогр. — 1982. — № 3. — С. 84 — 92.; Процессы и скорости абразии подводного склона в береговой зоне морей // Acta Geographica (Szeged, Hungaria). — 1985. — Т. 25. — P. 130 — 142; Проблемы исследования баланса наносов в береговой зоне морей. — Л.: Гидрометеоиздат, 1986. — 240 с.; Approaches to the study of cheniers along the coastline of the Soviet Union // Marine Geology (NL). — 1989. — Vol. 90,№ 4. — P. 289 — 296; Экзогенные процессы развития аккумулятивных берегов в Северо-западной части Черного моря. — М.: Недра, 1989. — 198 с.; Основные черты развития Тихоокеанских берегов Соединенных Штатов Америки // Проблемы развития морских берегов. — М., 1989. — С. 55 — 66; The influence of sea-level rise on the natural and cultural resources of the Ukrainian coast // Changing Climate and the Coast. — Washington DC, 1990. — Vol. 2. Edited J.G. Titus. — P. 201 — 219; An Experience of Studying Artificial Ground Terraces as a Means of Coastal Protection // Ocean & Coastal Management (UK). — 1994.

— Vol. 22. — P. 127-139; Опыт изучения защитных сооружений на песчаных берегах Черного моря // География и природные ресурсы. — Новосибирск, 1996. — № 1. — С. 37-43; Волновое влияние на берега морей на фоне современных изменений климата // Докл. АН Украины. — 1996. — № 10. — С. 119-122; Strategy of construction within the marine coastal zone in relation with coastal dynamics // Cahiers Nantes (France). — 1997. — № 47-48. — P. 439-444; Основні риси рельєфу дна Світового океану. — Одесса: Астропринт, 1998. — 88 с.; Походження та історія розвитку Світового океану. — Одесса: Астропринт, 1999. — 200 с.; Типи берегів Світового океану. — Одесса: Астропринт, 2000. — 480 с.; Довжина берегів Чорного та Азовського морів у межах України // Укр. геогр. журн. — 2001. — № 1. — С. 33-36; Физико-географическое прогнозирование и экспертиза: (Учебное пособие). Ч. 1. — Одесса: Астропринт, 2001. — 107 с.; Experience of efficiency of the protective complex along the Black Sea shoreline within Odessa City territory // Proc. Intern. Summer-School Workshop COASTAL ZONE '03. — Gdansk: Polish Acad. Sci. Publ., 2003. — P. 309-336.; Морфология и динамика восточных берегов Северного моря в пределах Дании // Вісн. ОНУ.Геогр. та геол. науки. — 2004. — Т. 9, Вип. 4. — С. 129-144; Береговая зона как природный географический барьер в Черном и Азовском морях // Проблеми екології Чорного моря: ОЦНТИ. — 2004. — Вип. 6. — С. 557-65; Зарождение и развитие географической науки в античном мире. — Одесса: Феникс, 2004. — 91 с.

Літ.:

Shore & Beach. — 1981. — Vol. 49, № 3; Хохлов В.Бумеранг // Сов. Крым. — 1983. — 6 апр.(№ 67); Shore & Beach. — 1983. — Vol. 51, № 1; Губарь О. Вдоль черноморских берегов // ЗНК. — 1884. — 19 окт.; Губарь О. Как живете, берега? // Веч. Одесса. — 1985. — 12 янв. ; Russian coastal expert to speak // State Time. — 1988. — 15 окт.; Danny D Soviet teacher visit LSU as part of his scholarship // The Daily Reveille. — 1988. — 20 окт.; Soviet scholar offers coastal studies lecture // The Bellingham Herald. — 1988 . — 16 нояб.; Hafterson G. Soviet professor enjoys Western work, friends // The Western Front. — 1988. — 2 дек.; Губарь О. Партитура прибоя // Веч. Одесса. — 1992. — 21 февр.; Географічна енциклопедія України / Гол. ред. О.М.Маринич. — Т. 3 . — К., 1993. — С. 452; Краснопольский А.В. Отечественные географы (1917-1992): Библиогр. справочник: В 3 т. — СПб., 1995. — Т. 3. — С. 60 — 61; Грач Л. Берег, хоч ти береги збережи // Голос України. — 1995. — 24 листоп.; Ж.Б. По законам природы // Слово. — 1997. — 19 сент.; Професори Одес. (Новорос.) університету: Т. 4 — С. 389 — 392; Вчені вузів Одесси. Природничі науки, 1946-1996: Ч. 1: Геологи. Географи. — С. 286 — 290; Егоров А. Два ведомства встретились в устье Дуная...// Зеркало недели. — 2002. — 16 февр. (№ 6); Сидорова Г. Берег мой, берег ласковый // Одес. вестн. — 2002. — 27 февр.; Литовец Н. Украинский огород обустроит наш народ! // Моряк. — 2004. — 13 окт. (№ 41);

Щ

ЩАСНИЙ
Дмитро Сергійович

Мікробіолог, імунолог та епідеміолог

Д. С. Щасний народився у 1903 р. в Одесі в родині лікарів. Батько, С. М. Щасний, відомий вчений-мікробіолог, епідеміолог та інфекціоніст, доктор медицини, професор.

Д. С. Щасний закінчив Одеський медичний інститут (1926). Після закінчення інституту працював у різних медичних та мікробіологічних науково-дослідних установах. Був заступником директора з питань науки Тамбовського НДІ мікробіології (1943–1944). Завідував відділом віспи Одеського НДІ мікробіології та епідеміології (1944–1949). На протязі ряду років Д. С. Щасний працював доцентом кафедри мікробіології Одеського медичного інституту ім. М. І. Пирогова (1945–1962).

Після захисту кандидатської дисертації отримав вчений ступінь кан-

дидата наук, а потім вчене звання та посаду доцента (1947). Завідував відділом Одеського НДІ мікробіології (1949).

Починаючи з 1963 р. Д. С. Щасний працював на кафедрі мікробіології та вірусології Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Після захисту докторської дисертації "Влияние тканевых препаратов В. П. Филатова на защитные функции и устойчивость организма к инфекции" отримав ступінь доктора наук (1965), а потім вчене звання та посаду професора (1967). Працював в університеті до виходу на пенсію у 1971 р.

За період своєї науково-педагогічної діяльності професор Д. С. Щасний працював у галузі медичної мікробіології та імунології, досліджував застосування тканинних препаратів для лікування бактеріальних інфекцій, історію науки — медицини та медичної мікробіології.

Автор 70 друкованих наукових праць у галузі загальної та медичної мікробіології, імунології, епідеміології та історії науки.

Помер Д. С. Щасний у 1974 р. в Одесі.

Літ.:

Розвиток ідей Мечникова на медичному факультеті Новоросіського (Одеського) університету // Ювіл. наук. сесія, присвяч. 100-річчю Одес. ун-ту. Біол. та хім. науки. — 1965. — С. 52 — 53; Історія ОДУ за 100 р. — С. 178 — 186; Развитие учения об иммунитете на медицинском факультете Новороссийского университета // Выдающийся русский ученый: Матер. науч. конф., посвящ. 125-летию И. И. Мечникова. — Кишинев, 1971. — С. 23 — 24; Вчені вузів Одеси. — Вип. 2, ч. 5. — С. 201—203.

М. С. Мішнаєвський, Н. Г. Юргелайтіс

ЩАСНИЙ
Сергій Михайлович

Мікробіолог, епідеміолог

С. М. Щасний народився 7 вересня 1875 р. в Петербурзі. У 1899 р. закінчив медичний факультет Київського університету. 1901 р. переїхав до

Одеси і близько 20 років працював на кафедрі загальної патології та бактеріології медичного факультету Новоросійського університету під керівництвом професора В. В. Підвисоцького.

Епідемія чуми в Одесі (1910 — 1911) мобілізувала учених кафедри загальної патології та бактеріології на боротьбу з цією інфекцією. С. М. Щасного було призначено помічником завідувача Одеської бактеріологічної станції (завідувач професор В. В. Воронін).

Роботи С. М. Щасного з мікробіології інфекційних хвороб відіграли важливу роль у справі підготовки кадрів лікарів-мікробіологів та епідеміологів. У 1917 р. він, перебуваючи на посаді помічника головного санітарного інспектора армії, здійснював роботи по боротьбі з інфекційною жовтухою. З 1919 р. С. М. Щасний — професор бактеріології; у 1919 — 1928 рр. керував Санітарним бактеріологічним інститутом в Одесі та кафедрою мікробіології Хіміко-фармацевтичного інституту. Був директором Севастопольського інституту епідеміології та мікробіології (1928). Працював у Кримському інституті епідеміології та мікробіології (Сімферополь, 1928–1931), завідував кафедрою мікробіології Кримського медичного інституту (1931–1938).

Значний період науково-педагогічної діяльності професора С. М. Щасного проходив на кафедрі загальної патології та бактеріології Новоросійського університету (1900–1920). Разом з такими відомими вченими як В. П. Філатов, В. В. Воронін, К. І. Коровицький та інші. С. М. Щасний викладав (1910) на Вищих жіночих медичних курсах при медичному факультеті університету.

Вперше на кафедрі С. М. Щасний разом з Л. О. Тарасевичем організували практичні заняття з фактеріології для лікарів і студентів.

Тематика його наукової діяльності була різнобічною та актуальною. Він працював над проблемами імунітету, анафілаксії та епідеміології чуми та холери, розробляв методи профілактики туберкульозу та ботулізму; ним були запропоновані методи попереджувальних щеплень проти холери та сказу. Професор С. М. Щасний був автором ряду наукових праць щодо профілактики віспи, холери та інших інфекційних захворювань. Він автор підручника “Бактериология при инфекционных болезнях” (1912).

Помер С. М. Щасний 13 березня 1943 р. у Павлоградській обл. (Казахстан).

Пр.:

К вопросу о строении и составе кровяных пластинок //Рус. врач. — 1909. — № 39; К вопросу о так называемой "хронической" чуме крыс в Одессе //Там же. — 1912. — № 10; Отчет по исследованию крыс на Одесской бактериологической станции с 1910 г. по декабрь 1911 г. //Чума в Одессе. — Одесса, 1912; Гонококк //Мед. микробиология. — Одесса, 1912. — Т. 2; Краткий курс микробиологии инфекционных болезней. — Одесса: "Экон." тип., 1912.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р.; Биологи. Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984. — 798 с.; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 141.

Т. В. Бурлака, М. С. Мішнаєвський

ЩЕПКІН Євген Миколайович

Історик

Є. М. Щепкін народився 13 травня 1869 р. в Москві. Закінчив чоловічу німецьку лютеранську гімназію св. Петра та Павла (1873–1879), склав екстерном іспит на атестат зрілості. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету зі ступенем кандидата у 1883 р. Взимку 1883–1884 рр. Є. М. Щепкін відбув військову службу.

Його було залишено для підготовки до професорського звання при Московському університеті на кафедрі всесвітньої історії у професора В. І. Гер'є, отримав стипендію імені професора Т. М. Грановського. Склав магістерські іспити та затверджений у ступені магістра у 1891 р.

У 1893–1910 рр. Є. М. Щепкін перебував неодноразово у наукових відрядженнях за кордоном (Австрія, Німеччина, Данія, Італія, Нідерланди, Польща, Франція, Швеція), вивчав джерела та літературу в ар-

хівах та бібліотеках. Прослухав курс лекцій на філософському факультеті Віденського університету, в Інституті для розробки історії Австрії (1896). 20 січня 1903 р. у Московському університеті захистив магістерську дисертацію: "Русско-Австрийский союз во время Семилетней войны 1746–1758" (офіційні опоненти — професор В. І. Гер'є, приват-доцент М. М. Богословський; неофіційні — В. Є. Якушкін, П. Г. Виноградов).

Працював викладачем історії у московській приватній жіночій гімназії Московської консерваторії (1886–1891), приват-доцентом історико-філологічного факультету Московського університету (1892–1897), виконуючим обов'язки екстраординарного професора Ніжинського історико-філологічного інституту ім. кн. Безбородька (1897–1898), виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри всесвітньої історії історико-філологічного факультету ІНУ (1898–1906) та завідував кафедрою всесвітньої історії (1917–1920). Одночасно працював на Вищих жіночих педагогічних курсах (з 1903), виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету курсів (1914–1919); читав лекції у Суспільно-гуманітарному інституті. Є. М. Щепкін обіймав посади тимчасового комісара народної освіти, завідувача Одеського губвідділу народної освіти (Одеський губвідділ наросвіти) підвідділу вищих учбових закладів Одеської губнаросвіти.

Під час праці у вищих учбових закладах підготував курси лекцій: з античної, середньовічної та нової історії Європи; історії загальної та західноєвропейської літератури XVIII ст.; історії міжнародних відносин; історії філософії; методології історії, джерелознавства, соціології, політекономії, статистики XIX ст., історичної хронології, західноєвропейської палеографії, етнографії та ін.

Є. М. Щепкін був дійсним членом Історичного товариства при Московському університеті (1891), членом гуртка Московських вчителів історії (1891), дійсним членом ІФТ ІНУ (з 15 грудня 1898), секретарем товариства (1899–01.05.1905), дійсним членом ІФФ Ніжинського історико-філологічного інституту (з 1898), Одеського бібліографічного товариства при ІНУ (з 1911), членом правління (з 1905) та головою (1908–1910) Одеського товариства підтримки літераторів та вчених, завідувачем справами

“Притулку для працівників друкарської справи” та просвітнім закладом ім. О. С. Пушкіна, членом Одеського літературно-артистичного товариства (з 1912) та ін. Виступав з публічними лекціями в Одесі, Миколаєві та ін.

Є. М. Щепкін — учень В. І. Гер’є та П. Г. Виноградова, належав до створеної ними наукової школи по вивченню західної історії у Московському університеті. Значний вплив на нього мали В. Г. Васильєвський, І. В. Ягич, В. С. Іконников та ін., а також західноєвропейські вчені Л. Ранке, А. Сорель, А. Олар, Г. Зіммель, Х. Зігварт та інші, з працями яких він ознайомився в Європі. У питаннях теорії історичної науки він займав позицію примирення між психологізмом та економічним матеріалізмом. Головні риси Є. М. Щепкіна як історика — майстерність методів дослідження (здібність до тонкого критичного аналізу джерел), вдумливе та серйозне відношення до питань методології історії. Сучасники, колеги та учні високо оцінювали його дар лектора, педагога та вченого. Працюючи у Новоросійському університеті, він мав вплив на своїх учнів — П. М. Біціллі, І. М. Бондаренко, О. Л. Вайнштейна, К. П. Добролюбського, М. Л. Рубінштейна та інших.

У своїх наукових дослідженнях Є. М. Щепкін не торкався нових неопрацьованих проблем, віддавав перевагу заглибленню у старі, спірні питання. Основні праці вченого написані на основі архівних документів. Вміння аналізувати джерела, використовуючи невивчений матеріал, надавало особливої цінності його працям. Наукові інтереси Євгена Миколайовича були зосереджені переважно на вивченні трьох питань, які стосувалися культурних та політичних взаємовідносин Росії та Західної Європи: російсько-варязьких стосунків, особи Лже-Димитрія І, російсько-європейської дипломатії та військової історії другої половини XVIII ст. Найбільша за обсягом дослідження вченого (852 с.), що стосувалося галузі політичної історії, — магістерська дисертація.

Ім’я Є. М. Щепкіна було відоме в багатьох наукових центрах Росії та Західної Європи.

Є. М. Щепкін активно займався суспільною та політичною діяльністю. Він був присяжним засідателем в Окружному суді (1901), брав участь

у роботі Комісії при Міністерстві народної освіти, створеної для розгляду питань устрою вузів (1902). У 1903 р. був обраний у комісію для розгляду питань про архівну реформу в Росії. Брав участь у роботі з'їзду "Академічного союзу" (1905). Входив у особливий Опікунський комітет при Одеських Вищих жіночих курсах (з 1904); був членом народного комітету при Одеському міському голові, членом бібліотечної комісії при Новоросійському університеті (1917). Читав публічні лекції в аудиторіях університету на користь жертв війни (1914). На посаді завідувача відділу вузів (1919–1920) проводив реорганізацію вищої школи, був членом випробувальної комісії при університеті, правління профспілки робітників народної освіти та соціальної культури.

Є. М. Щепкін був одним із організаторів одеського гуртка "Союзу визволення" (1904); членом конституційно-демократичної партії (1905—1907), головою комітету конституційно-демократичної партії. Брав участь у роботі III з'їзду партії народної свободи (1906), був обраний членом її ЦК. В Першій Державній Думі був секретарем 5-го відділу. Після її розпуску арештований за підписання Виборзької відозви. У 1917 р. вступив у партію соціалістів-революціонерів. З 1918 р. — член української партії лівих соціалістів-революціонерів (фракції боротьбистів). Влітку 1917 р. та під час англо-французької інтервенції (1918–1919) покинув місто, виступив агітатором на мітингах в Київській, Волинській, Подольській губерніях, у Криму. Був участником нелегального з'їзду партії українських лівих соціалістів-революціонерів (1918). Його було обрано в Одеську міськраду робітничих депутатів (включено до складу правління) від партії лівих есерів (1920). 10 серпня 1920 р. він повернувся з Харкова за мандатом Наркомпросу і вступив до лав КП(б)У.

Є. М. Щепкін був співробітником наукових, політичних, популярних видань: Енциклопедичного словника (Ф. А. Брокгауза, І. А. Єфрона), "Исторических известий", що видавалися Історичним товариством при Московському університеті, "Вестника партии народной свободы" (1906), "Одесского листка" (1905–1906), "Южной мысли" (1912–1913) та ін. В Одесі видавав та редагував журнал "За свободу" (1905), газету "Власть народа" (1917). Редагував 12-й том ЛПФО.

Проти Є. М. Щепкіна у дореволюційний час було порушено низку дізнань: у зв'язку з участю у безпорядках в Одесі у жовтні 1905 р., за обвинуваченням у публікації статті, яка закликала до повалення самодержавства (Южная мысль. — 1913. — 28 січня — 15 березня). Його було засуджено на 3 місяці ув'язнення за підписання Виборзької відозви. За період влади Добровільної армії в Одесі заарештований контррозвідкою та переданий до військового суду за "надзвичайні послуги радянській владі".

Помер Євген Михайлович Щепкін 12 листопада 1920 р., похований на першому християнському кладовищі. Його іменем названо вулицю в Одесі (колишня Єлізаветинська), та перший в Україні Будинок вчених.

Пр.:

Методология. Идея психологии народов. — Одесса, 1904. — 83 с.; Вопросы методологии истории. — Одесса, 1905. — 44 с.; Обзор систем социологии. — Одесса, 1908. — 192 с.; Порядок престолонаследия у древненорвежских конунгов: Ист.-юрид. параллели // Сб. ст., посвящ. 30-летию проф. деятельности В. О. Ключевского. — М., 1909. — С. 164 — 216; Дмитрий I: Вопр. о личности царя Димитрия // Рус. история в очерках и ст. / Под ред. В. Н. Довнар-Запольского. — К., 1910. — Т. 2. — С. 265 — 336; Падение крепостного права в Западной Европе: Очерки. — Одесса, 1911. — 19 с.; Варяжская вира. — Одесса, 1915. — 153 с.

Літ.:

Е. Н. Щепкин (1860 — 1920): Биобиблиогр. указ. / Сост. И. В. Максименко, В. В. Самодурова; Авторы вступ. ст.: И. В. Максименко, Т. Н. Попова. — Одесса, 1998. — 129 с.; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

І. В. Максименко, Т. М. Попова

ЩЕРБАКОВ
Дмитро Миколайович

Історик

Д. М. Щербаков народився 28 червня 1921 р. у с. Троїцькому Біляївського району Одеської обл. Батько працював на відповідальних посадах системи комунгоспу, у 1937 р. був репресований і у 1940 р. помер. У 1957 р. його було реабілітовано посмертно. Мати працювала вчителькою, завучем в школах м. Одеси і області. Брат Олег загинув у 1944 р., йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу — посмертно.

У 1939 р. Д. М. Щербаков закінчив середню школу і став студентом історичного факультету Одеського педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського, у 1943 р. отримав диплом викладача історії. Воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, був заступником командира роти, також працював у закладах освіти Ворошиловоградської і Одеської областей. З 1945 до 1951 р. працював старшим викладачем історії КПРС Одеського педагогічного інституту, у 1951 р. успішно захистив кандидатську дисертацію. Деякий час виконував обов'язки завідувача кафедри історії КПРС партшколи Одеського обкому КПУ, а з 1953 р. обіймав посаду доцента кафедри історії КПРС Одеського держуніверситету.

У 1964 р. Д. М. Щербакова було обрано завідувачем кафедри наукового комунізму Одеського держуніверситету, на цій посаді він працював до 1986 р. У 1980 р. захистив докторську дисертацію. В ОДУ працював до 1988 р. професором кафедри наукового комунізму.

За час роботи в Одеському держуніверситеті написав і опублікував 3 монографії, 9 брошур, 20 наукових і науково-популярних статей, взагалі ж має більше 70 публікацій.

Він щиро ділився своїм досвідом з молоддю, підготував багато кандидатів наук, які працюють у вищих навчальних закладах України, Росії, Чехії, Куби.

Брав активну участь у суспільному житті.

Нагороджений медаллю “За доблестний труд” і знаком “За доблесть и отвагу в Великой Отчественной войне”.

Пр.:

Діяльність революційних соціал-демократичних організацій України по політичному вихованню пролетаріату та керівництву робітничим рухом у предреволюційний період (1895 — 1904). — К.; Одеса: Вища шк., 1975 — 198 с.; Патриотическое и интернациональное воспитание советской молодежи в условиях развитого социализма. — К.; Одесса: Вища шк., 1980. — 124 с.; Формы коммунистического воспитания молодежи / Щербаков Д. Н., Шелест Д. С., Ангелов Г. В. и др. — К.; Одесса: Вища шк., 1987. — 181 с.

Літ.:

Історія ОДУ за 100 р. — С. 314—315; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. Ф. Сиволга

ЩЕРБАКОВ
Олексій Іванович

Терапевт

О.І. Щербаков народився 5 січня 1858 р. у Москві. Його батько — Іван Іванович Щербаков (1808 або 1809 — 1867) “із наказного звання”, закінчив Рязанську губернську гімназію, служив чиновником у Москві, титулярний радник. Перша дружина І.І. Щербакова померла у 1847 р. залишивши двох дітей. У 1855 р. другим шлюбом був повінчаний із московською купецькою дочкою, дівчиною Клавдією Петрівною, уродженою Бил’євою, котра і стала матір’ю нашого героя. У 1867–1875 рр. Олексій Щербаков отримав середню освіту у 2-й московській гімназії. У 1875 — 1879 рр. — навчався на відділенні природознавчих наук фізико-математичного факультету Московського університету. На другому курсі студент Щербаков переступив поріг кафедри органічної хімії проф.

В.В. Марковникова (1837 — 1904), в лабораторії якого почалася його наукова діяльність. Тоді ж Олексій Іванович видав літографічний курс лекцій органічної хімії свого вчителя, який потім декілька разів перевидавався. З четвертого курсу виконував обов'язки лаборанта органічної хімії, а у 1879–1880 рр. — офіційно був позаштатним лаборантом.

Його перші роботи присвячені вивченню цинкпропіла. На VI з'їзді російських природознавців і лікарів у грудні 1879 р. у Петербурзі В.В. Марковников доповів про попередні результати досліджень від імені О.І. Щербакова, який отримав вторинний спирт в тих умовах, при яких до нього отримували тільки третинні спирти. В 1881 р. про результати своїх робіт О.І. Щербаков повідомив на засіданні відділення хімії Російської фізико-хімічної спілки і в тому ж році вони були опубліковані в "Журналі Російської фізико-хімічної спілки". Але ще у 1880 р. він поступив до медичного факультету Московського університету. Пішов одразу на третій курс, оскільки вже мав диплом природознавця. Закінчив його у 1883 р. У літній вакаційний час 1882 та 1883 рр. працював за запрошенням Таврійського земства при Сакській грязелікарні. Досвід своєї діяльності О.І. Щербаков узагальнив у статті "Сакские грязи в Крыму" (1884), в якій докладно описав застосування Сакських грязей, їх фізико-хімічний склад, встановлення грязелікувальної справи в Саках, навів приклади показання і протипоказання до застосування грязей. Про це ж ним було зроблено доповід на VII з'їзді російських природознавців та лікарів, що проходив в 1883 р. в Одесі.

З 1884 р. О.І. Щербаков стає позаштатним ординатором пропедевтичної клініки своєї alma mater, яку в ті роки очолював проф. М.П. Черинов (1874–1905), а у 1887 р. був звільнений у відставку по вислузі узаконеного трьохрічного строку. Будучи ординатором, склав іспити на ступінь доктора медицини. Після цього — з 1888 р. — О.І. Щербаковов вступив на службу лікарем при Товаристві заохочення працелюбності в Москві. Одночасно під керівництвом завідуючого кафедрою загальної патології Московського університету проф. А.Б. Фохта (1848–1930) він закінчив докторську дисертацію " Об условиях развития круглой язвы желудка (Ulcus ventriculi chronicum rotundum)", успішно закінчив її в 1891 р.

Автор вперше комплексно вивчив вплив агресивного шлункового вмісту, порушення мікроциркуляції в стінці шлунка і центральної інервації на виникнення виразки, дав концепцію розвитку виразкової хвороби в її сучасному розумінні.

В цьому ж році О.І. Щербаков стає асистентом при пропедевтичній клініці і одночасно приват-доцентом, а в 1895 р. призначений професором у Варшавський університет на кафедру госпітальної терапії. Він домігся виділення коштів на будівництво і обладнання нового приміщення для своєї клініки за складеним ним проектом. У варшавській період його праці присвячені різним питанням курортології. У 1898 р. побачила світ його монографія "Грязелечебные местности Европейской России".

В 1898 р. Російська бальнеологічна спілка в П'ятигорську обговорювала питання про значення сірчаних ванн у лікуванні сифілісу. У випадку недостатньо вивченого питання вирішено було організувати порівняльні дослідження впливу сірчаних і прісних ванн на азотистий та солевий обмін і на склад крові здорових та хворих сифілісом. Вибрана спілкою комісія виробила приблизну програму, яка була внесена на обговорення І з'їзду діячів з кліматології, гідрології та бальнеології (Петербург, 1898), де віднеслись із розумінням до починань спілки. Провести дослідження погодився проф. О.І. Щербаков.

У 1903–1905 р. О.І. Щербаков був також деканом медичного факультету.

У роки революції 1905–1907 рр. Варшавський університет не працював і поновив роботу лише у вересні 1908 р. У зв'язку з цим Міністерство народної освіти відрядило проф. О.І. Щербакова і проф. М.Г. Ушинського для завідування вакантними кафедрами в Новоросійський університет. Першого — терапевтичною госпітальною клінікою, а другого — кафедрою загальної патології (Височайший наказ від 28.07/10.08.1907 р.). Одночасно, з 19 січня до 1 лютого 1908 р. О.І. Щербаков — проректор Новоросійського університету. 4 червня 1908 р.його призначили куратором Одеського учбового округу, а 18 березня 1913 р. — Ризького учбового округу.

В роки громадянської війни, як і сотні інших біженців з півночі Росії,

О.І. Щербаков опинився в Одесі. 9 травня 1918 р. медичний факультет на своєму засіданні постановив: "Признать Щербакова приват-доцентом как бывшего профессора Новороссийского университета". В період короткочасного встановлення радянської влади у 1919 р. в Одесі наказом комісара освіти О.І. Щербакова "увольняют от службы в Новороссийском университете и исключают из списков его преподавателей". Потім у червні цього року його заарештовує Одеська чека.

Після того, як у 1919 р. Одеса була зайнята Добровільною армією, О.І. Щербаков знову зміг працювати в університеті. Враховуючи, що в 1919 р. трагічно загинув завідуючий кафедрою лікарської діагностики у пропедевтичній клініці Новоросійського університету і також кафедрою Одеських вищих жіночих медичних курсів Л.І. Усков, на початку 1919 — 1920 навчального року Олексію Івановичу доручають очолити ці кафедри. У тому ж 1919 р. у Одесі професор опублікував "Очерк целебных минеральных грязей юга России". В університеті і на курсах О.І. Щербаков ще працював у січні 1920 р., але на початку лютого, до моменту остаточного встановлення радянської влади в Одесі, його в місті вже не було.

Політичний емігрант О.І. Щербаков поселився в Королівстві сербів, хорватів і словенів (з 1929 р. Королівство Югославія). Тут він займався вивченням курортів Югославії. На міжнародних конгресах по кліматології і бальнеології в Леоні (1927 р.) і Будапешті (1929 р.) ним були зроблені доповіді про гідромінералогічні багатства Югославії та їх використання в лікуванні. Лікарі-біженці із Російської держави організували в Королівстві СХС Російсько-сербську медичну спілку з центром у Белграді. З осені 1920 р. до весни !921 р. було проведено 9 наукових засідань спілки і зроблено 17 наукових доповідей. Серед них доповіді О.І. Щербакова "Минеральные воды, климатические станции и морские купания Югославии" та "К вопросу о динамике минеральных вод". В 1921/22 році відбулося вже 13 засідань, на яких заслухано 30 доповідей. Одне із засідань було проведено спільно з Сербською медичною спілкою на якому була заслухана доповідь О.І. Щербакова "О значении Варнячкого курорта и о мерах его устроению". В 1928 р. вчений брав участь у роботі IV з'їзду російських

академічних організацій за кордоном в Белграді, де виступив з доповіддю про результати лікування лужно-вуглекислою водою у Варнячкській бані. Російська преса називала проф. О.І. Щербакова "создателем бальнеологического дела в Югославии" (1937).

Помер О.І. Щербаков у 1944 р.

Пр.:

О круглой язве желудка // Тр. Физико-медицинского общества учрежденного при Императорском Московском университете в 1804 г. — М., 1889. — № 5. — С. 176-208; Об условиях развития круглой язвы желудка (Ulcus ventriculi chronicum rotundrum). — М., 1891. — IV, 485 с.; Грязелечебные местности Европейской России. — М., 1898. — 47 с.; Очерк целебных минеральных грязей юга России // Одесские лиманы и южнорусские целебные грязи. — Одесса, 1919. — Ч. 1. — С. 145-242; Леко М.Т., Шчербаков А.И., Јоксимови• Хр.М. Лековите воде и климатска места у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца са балнеолошком картом. — Београд, 1922. — LXXIII, 276 с.

Літ.:

Балалыкин Д.А. К вопросу о приоритете в исследовании этиологии и патогенеза язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки [о работах А.И. Щербакова] // // Сердечно-сосудистые заболевания: Бюллетень НЦССХ им. А.Н. Бакулева РАМН. — 2002. — Т.3, № 11: Тезисы докладов и сообщений Восьмого всероссийского съезда сердечно-сосудистых хирургов (Москва, 18-22 нояб. 2002 г.). — С. 386; Васильев К.К. Попечитель Рижского учебного округа, доктор медицины, профессор А. И. Щербаков // // Acta medico-historica rigensia. — Riga, 1997. — Vol. 3 (22). — С. 223-227; Васильев К.К. Забытый профессор медицинского факультета Новороссийского университета А.И. Щербаков (1858-1944) // Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: Історія, проблеми, перспективи: До 185-річчя Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова: Зб. ст. / Відп. редактор В. Сминтина; Упоряд. М. Подрєзова, О. Суровцева, І. Шепельська. — Одесса, 2003. — С. 36-40; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Арх.:

Центральний держ. історич. архів м. Москви (ЦДІА м. Москви). — Ф. 418, оп. 289, спр. 426. (особиста справа студента О. Щербакова); ЦДІА м. Москви. Ф. 418, оп. 391, спр. 72. (Про екзамен на ступінь доктора мед. лікаря О. Щербакова); ЦДІА м. Москви. — Ф. 418, оп. 398, спр. 104. (про розглядання дисертації лікаря О. Щербакова); ЦДІА м. Москви. — Ф. 418, оп. 60, спр. 262. (Про захист лікарем О. Щербаковим диссертації на ступінь доктора мед.); ЦДІА м. Москви. — Ф.418, оп.60, спр.280. (Про приняття О. Щербакова в приват-доценти); ЦДІА м. Москви. — Ф.418, оп.398, спр.45. (Про прийняття доктора мед. О. Щербакова в приват-доценти); ДА ОО. — Ф. 45, оп. 18, спр. 623, арк. 50, 56 зв. — 57, 118, 119 зв. — 120; ДА ОО. — Ф.45, оп.4, спр.1763, арк. 1-3; ДА ОО. — Ф.45, оп.4, спр.2053, арк.1-8 та ф. Р-2147, оп.1, спр.71, арк.1зв. — 2.

К.К. Васильєв

ЩЕРБИНА
Костянтин Мойсейович

Математик, педагог

К. М. Щербина народився 1 липня 1864 р. у Прилуках Полтавської губ. (нині Чернігівська обл.) у родині педагога. Початкову освіту він здобув у місцевому повітовому училищі, середню — у прилуцькій і лубенській гімназіях. Закінчив гімназію із золотою медаллю у 1882 р. і у тому ж році вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Київського університету. У 1888 р. він закінчив його зі ступенем кандидата за твір "Основы символического исчисления".

Після складання іспиту на звання вчителя математики і фізики середніх учбових закладів К. М. Щербина почав педагогічну діяльність викладачем математики у Київській приватній жіночій гімназії М. Є. Ващенка-Захарченка, учнем якого він був. Потім він перейшов (1908) до першої київської гімназії і при цьому продовжував працювати за сумісництвом вчителя математики у жіночій гімназії.

З 1906 р. К. М. Щербина був членом іспитового комітету з математики при Київському учбовому округзі. Авторитет вченого у педагогічних колах зростав рік від року. І тому, коли у 1909 р. ухвалили постанову про створення у Києві вчительського інституту, саме йому запропонували організацію та завідування цим учбовим закладом. Тут він викладав різні розділи педагогіки, керував практичними заняттями з методики викладання математики, головував на педагогічних конференціях. Як директор К. М. Щербина намагався організувати працю інституту по-новому, використовуючи досвід викладання математики у кращих педагогічних учбових закладах Москви, Петербурга, Вільно, а також закордонних — Німеччині, Австрії, Швейцарії, де він неодноразово перебував у відрядженнях (1897, 1910, 1912, 1927). Крім лекцій, він ввів до учбових планів лабораторні заняття, краєзнавчі екскурсії для збору відо-

мостей з народної математики, реферати з усіх предметів, що і зараз використовуються у шкільній практиці.

Сучасники К. М. Щербини писали про нього як про чуйного педагога, чудового вихователя, який піклувався про своїх учнів. Наприклад, коли з'ясувалося, що студенти через перевтому страждають від головного болю і безсоння, він наполягав на зміні розпорядку дня, щоб більше залишалося часу для відпочинку. Крім того, К. М. Щербина організував для студентів безкоштовні сніданки, клопотався перед попечителем Київського учбового округу про звільнення незаможних студентів від платні за навчання або надання їм грошової допомоги.

У тому ж 1909 р. К. М. Щербину запросили викладачем до фізико-математичного факультету Київських Вищих жіночих курсів, де він викладав математику на протязі 10 років. А коли у 1909 р. при Київському учбовому округу відкрили однорічні курси для підготовки вчителів математики середньої школи, К. М. Щербина працював і там, будучи деканом математичного факультету і викладачем методики викладання арифметики. За його ініціативою при Київському вчительському інституті під час літніх канікул були створені короткотермінові курси для учнів вищих і міських училищ для підготовки їх до викладання у початковій школі. За час своєї педагогічної праці К. М. Щербина неодноразово створював різні короткотермінові курси і проводив на них заняття з методики викладання математики і педагогіки.

К. М. Щербина був членом Фізико-математичного товариства при Київському університеті з часу його створення, виконував обов'язки заступника голови, виступав з доповідями, брав участь у розробці проекту учбового плану з математики для середньої школи, який відповідав сучасним вимогам математики і педагогіки (проект друкувався в "Отчетах Физико-математического общества", "Циркулярах по Киевскому учебному округу" за 1907 р. і окремим виданням). К. М. Щербина був активним учасником І і ІІ Всеросійських з'їздів викладачів математики, які відбулися у 1912 р. (Санкт-Петербург) і 1914 р. (Москва), багато часу присвятив Київському товариству сприяння початковій освіті.

У 1920 р. Київський учительський інститут закрили і К. М. Щербина переїхав до Одеси, де спочатку читав лекції з математики на Одеських Фребелівських курсах Товариства педогогіки. У жовтні 1920 р. його обрали викладачем математики на факультеті соціального виховання Одеського інституту народної освіти. Рекомендуючи К. М. Щербину раді ІНО, професори В. Ф. Каган і С. Й. Шатуновський писали, що вони цілком переконані, що ІНО придбає в допомогу незамінного фахівця з постановки викладання математики. Через рік він очолив кафедру методики викладання математики на факультеті професійної освіти ІНО (професор з 1925 р.).

К. М. Щербина був одним із засновників робітничих факультетів вищих учбових закладів Одеси і викладав на них математику (1920–1921), працював на курсах з підготовки працівників радянських закладів (1922–1923), а також у семінарі при ІНО з підвищення кваліфікації вчителів (1926–1927), брав активну участь у ліквідації безграмотності серед населення.

У 1930 р. К. М. Щербина став штатним професором математики у Фізико-хіміко-математичному інституті і викладачем математики в Інституті соціального виховання, які утворилися в результаті реорганізації ІНО.

У 1932 р. К. М. Щербина вийшов на пенсію, маючи 43 роки викладацького стажу. Але він продовжував педагогічну діяльність, будучи почесним членом кафедри алгебри і методики викладання математики Фізико-хіміко-математичного інституту.

Коли у 1933 р. відновили Одеський університет, К. М. Щербина працював у ньому на кафедрі педагогіки (1933–1938). Він керував практикою студентів, проводив з ними практичні заняття з методики викладання математики.

З 1925 р. К. М. Щербина — дійсний член Одеської науково-дослідної кафедри математики, де в основному була зосереджена наукова праця і завдяки якій математичне життя міста значно пожвавилося. У 1930 р. кафедра була реорганізована в Одеський філіал Українського науково-дослідного інституту математики і механіки. За завданням цього інсти-

туту К. М. Щербина неодноразово виїздив у райони Одеської обл. для читання лекцій вчителям з методики викладання математики, виступав з доповідями з різних питань викладання математики в Одеському інституті удосконалення вчителів, брав участь у роботі декількох з'їздів і конференцій. Його доповідь на Київському з'їзді вчителів середньої школи була удостоєна премії.

Помер К. М. Щербина 29 серпня 1946 р., залишивши після себе більше 30 друкованих робіт з різних питань педагогіки і методики викладання математики. Серед них викликає цікавість і у наш час невелика за обсягом книга "Математика в русской средней школе: Обзор работ и мыслей по вопросу улучшения программ по математике в средней школе за последние девять лет (1899–1907)", яка була надрукована у 1908 р. У ній вперше в історії вітчизняної методики викладання математики автор всебічно проаналізував стан вивчення математики і визначив шляхи удосконалення викладання цієї дисципліни.

У 1925 р. журнал "Наша школа", співробітником якого був К. М. Щербина, писав про нього у зв'язку з 35-річчям науково-педагогічної діяльності як про педагога, який розробив певний напрямок у викладанні математики. Суть його полягає в думці, що математика — це наукова система, яка вносить стрункість і порядок у світогляд, це інструмент для вивчення навколишньої дійсності, зброя для розвитку духовності і, особливо, розумової здібності учнів. Так, визначаючи основні напрямки у галузі викладання математики, він запроваджував їх у життя, поєднуючи із загальними проблемами дидактики і педагогіки.

К. М. Щербина багато зробив для удосконалення шкільних підручників, вважав, що вони повинні бути бездоганними, оскільки направляють роботу вчителя. Під його впливом були написані "Курс алгебри" Лебединського, "Курс арифметики" Шарко, "Арифметический задачник" Шульгиної-Іщук і ін.

Будучи визнаним авторитетом у питаннях підготовки вчителів математики, К. М. Щербина виховав декілька поколінь студентів педагогічних вузів, його лекції і публікації допомогли багатьом учителям підвищити кваліфікацію.

У нього було багато учнів, серед них — одеські методисти математики Г. С. Томашпольський і Д. С. Гончаров.

Пр.:

Наочне приладдя з математики в початковій і середній школі. — К.: Рад. шк., 1938; Устные занятия по математике в средней школе // Мат. в шк. — 1939. — № 4; Математические кружки в средней школе // Там же. — 1940. — № 3. — С. 38—47.

Літ.:

[К. М. Щербина] //Наша шк. — 1925. — Ч. 1/2. — С. 191—192; Наука и науч. работники СССР. — С. 500; Щербина К. М. //Мат. в шк. — 1947. — № 2. — С. 52—53; Бетина М. П. Константин Моисеевич Щербина //Киев. математики-педагоги. — К., 1979. — С. 117 — 124; Бородин. Биогр. словарь. — С. 542; Бородин. Выдающиеся математики. — С. 590; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 2. — С. 156 — 158; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Н. С. Тахтарова

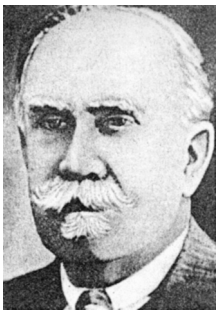

ЩОГОЛЄВ
Микола Олександрович

Хірург

М. О. Щоголєв народився 29 листопада 1864 р. у Дмирієві Курської губ. у дворянській родині. Вихованець Медико-хірургічної академії, яку закінчив з відзнакою у 1889 р. та був залишений для продовження підготовки з хірургії. У 1892 р. М. О. Щоголєв захистив докторську дисертацію "Об этиологии острых нагноений (экспериментальное и клинико-лабораторное исследование".

У 1893–1894 рр. М. О. Щоголєв удосконалював знання в Німеччині, Франції, Австрії, Швейцарії. У 1895 р. рішенням конференції Медико-хірургічної академії йому було присвоєно звання приват-доцента. У тому ж році він був призначений асистентом пропедевтичної хірургічної клініки.

У 1903 р. М. О. Щоголєв був обраний за конкурсом професором кафедри хірургічної патології медичного факультету у Новоросійському університеті. Читав курси хірургічної патології з десмургією, хірургічної патології та терапії з десмургією.

З 15 жовтня 1903 р. М. О. Щоголєв очолював лабораторію хірургічної патології та терапії, вів практичні заняття зі студентами. В кінці 1904 р. на базі Старої міської лікарні (нині — інфекційна лікарня), в якій працювали М. І. Пирогов та М. В. Скліфосовський, була створена кафедра госпітальної хірургії. Біля її витоків стояв М. О. Щоголєв. Спадкоємність в організації хірургічних клінік обумовила послідовність викладання клінічних дисциплін. Вже перший випуск медичного факультету (1906) отримав класичну багатоступеневу освіту у клініках загальної факультетської та госпітальної хірургії.

Наукова тематика кафедри була різноплановою. В основних працях висвітлювалися антисептика, хірургія щитовидної залози та органів черевної порожнини. Керував клінікою госпітальної хірургії професор М. О. Щоголєв на протязі 20 років.

Приміщення для клініки, виділене згідно з постановою міської думи (30 червня 1904), не відповідало сучасним вимогам щодо упорядкування клінік. Через російсько-японську війну штат не був укомплектований. Тому М. О. Щоголєв, залишаючись без асистента та ординатора, сам виконував ці обов'язки з 1905 до 1908 р. Проте у 1904–1908 рр. було проведено 1050 операцій, відбувався амбулаторний прийом. За 1908 р. було прийнято 3648 чол.

З осіннього семестра 1913 р. при кафедрі була влаштована хірургічна пропедевтична клініка. Це стало подією, яка зробила можливим зрівнювання становища викладачів хірургії та внутрішніх хвороб, а також об'єднання теоретичного викладання загальної хірургії з можливістю для студентів бачити хворих, вивчати симптоматологію, діагностику та основи хірургічних захворювань. Організація клініки дозволила факультету підготувати лікарів до діяльності на театрі військових дій. Лекції з військово-польової хірургії з демонстрацією поранених, рентгенівських знімків, вогнепальних снарядів та уражень читав професор М. О. Щоголєв.

Він провадив також велику наукову та просвітню роботу. Він — автор 27 наукових праць, присвячених в основному хірургічному лікуванню легенів та плеври, зобу, розширення шлунку. Деякі публікації торкаються антисептичних властивостей деяких хімічних препаратів (дерматол, йодоформ), розвитку курортного лікування в Одесі. У звіті про діяльність Товариства російських лікарів за 1914 р. професор М. О. Щоголєв представив "Проспект расширения и переустройства одесского курорта согласно современным требованиям бальнеологии и климатологии". Він пропонував покращити діяльність курортів з метою залучення хворих, що дасть можливість у близькому майбутньому вирішити одне з найбільш важливих практичних питань для потреб хворого населення.

У 1925 р. з нагоди 35-річчя лікарсько-діагностичної діяльності професора М. О. Щоголєва Одеське хірургічне товариство присвятило спеціальне засідання його вшануванню.

Помер М. О. Щоголєв у 1938 р.

Пр.:

К хирургическому лечению эхинококка легких // Тр. о-ва рус. врачей. — 1907. — Вып. 5; Случай врожденного гигантского роста стопы // Там же. — 1908. — Вып. 6; К вопросу о хирургическом лечении расширения желудка атонического характера // Там же; К казуистике эндотелиом шеи // Там же; О переустройстве одесских курортов // Терапевт. вестн. — 1914.

Літ.:

Наука и науч. работники СССР. — С. 499; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 290; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 95, 99; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. М. Старицька

Ю, Я

ЮРГЕВИЧ
Владислав Норбертович

Історик, археолог

В. Н. Юргевич народився у Вільно 26 листопада 1818 р. Батько був секретарем Ради імператорського Віленського університету. В 14 років В. Н. Юргевич був зарахований на історико-філологічне відділення Головного педагогічного інституту. Після його закінчення з золотою медаллю в 1841 р. був відправлений на вдосконалення в Лейпцігський університет. Цікавим є той факт, що ведучий професор цього університету Г. Герман був проти археології як нового направлення в історичній науці.

Після повернення з Німеччини у 1845 р. В. Н. Юргевич став викладачем Харківського університету, захистив магістерську дисертацію і у 1847 р. був затверджений на посаду ад'юнкт-професора Харківського університету. На цій посаді він написав тільки одну працю спеціального

призначення "О пожарах и предохранительных против них мерах в Древнем мире".

В 1858 р. він переїхав до Одеси, де був призначений професором в Рішельєвський ліцей. В цьому ж році його було обрано членом Одеського товариства історії та старожитностей. В цей час В. Н. Юргевич вперше зустрівся з новим для нього матеріалом — археологічними знахідками. Дуже великий вплив, з точки зору нових наукових планів, на нього мали П. К. Брун та М. Н. Мурзакевич. У 1861 р. В. Н. Юргевич за дорученням президента товариства графа О. Г. Строганова подорожував до Криму, де збирав генуезькі монети та написи. В цьому ж році він опублікував зібраний в Криму матеріал, а також Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. Ці перші праці зробили В. Н. Юргевича відомим за кордоном.

У 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею був створений Новоросійський університет, і оскільки В. Н. Юргевич не був доктором, він не міг претендувати на посаду професора. Але вже в кінці 1866 р. він представив дисертацію на ступінь доктора в історико-філологічний факультет. У 1867 р. дисертація була захищена ним на латинській мові. В цей же час В. Н. Юргевич опублікував роботи з історії угорців, а також вивчав амфорні клейма. Він перший припустив, що не тільки Ольвія могла ставити клейма на території Північного Причорномор'я. Він висловив думку, що ввігнуті клейма можуть бути продукцією Херсонеса Таврійського. Після знахідки у 1881 р. Тірського напису він зробив дослідження з літочислення Тіри.

Після смерті у 1883 р. М. Н. Мурзакевича В. Н. Юргевича обрали віце-президентом Одеського товариства історії та старожитностей. В цей час товариство переживало скрутні часи. Стараннями В. Н. Юргевича та його однодумців був перероблений статут товариства, збільшено надходження коштів від уряду на його утримання та наукову діяльність.

Помер Владислав Норбертович Юргевич 23 листопада 1898 р. Будучи тяжкохворим, він до кінця своїх днів брав активну участь в науковому житті суспільства.

Пр.:

Черновой проект Завещания, найденного в бумагах бывшего вице-президента Общества Н. Н. Мурзакевича // Там же. — 1889. — Т. 15. — С. 844—845; Монеты г. Тиры, хранящеся в музее императорского Одесского общества истории и древности // Там же. — С. 1—12; Амфорные ручки, собранные в окрестностях Херсонеса по побережью бухты Песочной, Круглой, Камышевой и Стрелецкой в 1886 — 1887 годах // Там же. — С. 47—60; Тирская надпись, найденная, по словам продавца, в 1893 г. в Аккермане // Там же. — 1894. — Т. 16. — С. 33—36; Письмо настоящей церкви в Alba-lulia Доминика, протонотария папского с донесением в 1475 г., что Каффа взята турками и воеводы Стефан Магдавский и Божорад Вагахский принесли присягу на верность королю Венгерсокму // Там же. — Т. 7. — С. 1—9; Новоприобретенная ольвийская надпись // Там же. — 1894. — Т. 17. — С. 32—32; О поездке графа Зичи на Кавказ и в Азию // ЗООИД. — 1898. — Т. 21. — С. 64—66; О надписях на 21 ручке амфор и кирпичах, приобретенных хранителем Одесского музеяобщества от Керченского продавца древностей // Там же. — С. 26 - 32; Надписи на ручках, найденных в Керчи и вновь приобретенных Одесским музеем общества // Там же. — С. 62—64; К истории Одесской Архангело-Михайловской монастырской церкви // Там же. — С. 8—28; Об археологии в царствовании императрицы Екатерины II // Там же. — С. 23—29; Надписи на ручках и обломках и амфор и черепиц, найденных в Феодосии в 1894 // Там же. — Т. 18. — С. 87—174.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 287 — 292; Яковлев В. Я. 50-летие ученой деятельности В. Н. Юргевича, вице-президента Одесского общества истории и древности 1841 — 1891. — Одесса, 1892. — 24 с.; Памяти вице-президента имп. Одесского общества истории и древностей // ЗООИД. — 1900. — Т. 22; Кочубинский А. А. У гроба В. Н. Юргевича // Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев, 1876 — 1901. — Одесса, 1901; ЭСБЕ. — Т. 81. — С. 409 — 410; В. Р. Некролог // ЖМНП. — 1899. — № 2. — С. 81 — 83; Юргевич В. Н. // Ист. вестн. — 1899. — № 1. — С. 367 — 369; Hausmann. — S. 526 — 527; Новорос. ун-т в воспонинаниях. — С. 198 — 199; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

А. І. Мартиненко, С. Б. Охотніков

ЯВОРСЬКИЙ
Іван Лаврович

Географ

І. Л. Яворський був першим завідуючим кафедрою географії Новоросійського університету, яка була відкрита на фізико-математичному факультеті згідно нового (1884) Статуту університетів Росії. Але географія як учбовий предмет викладалася в Новоросійському університеті з самого початку його заснування викладачами кафедри фізики і фізичної географії (В. І. Лапшин, О. В. Клосовський та ін.).

За браком фахівців вищої категорії кафедри географії до середини 90-х р. не були зайняті майже у всіх університетах Росії, а в Одесі на цю кафедру лише в 1893 р. був призначений позаштатним екстраординарним професором доктор медицини І. Л. Яворський, хоча за Статутом 1884 р. ніхто не міг бути професором без ступеня доктора по розділу наук, які відповідають профілю кафедри.

Біографічних відомостей про І. Л. Яворського дуже мало. Його життєва і наукова діяльність зібрана на підставі аналізу його публікацій, а також з робіт О. В. Клосовського "Иван Лаврович Яворский и кафедра географии" та "Кафедра географии и ее представители в русских университетах. Новороссийский университет", опублікованих у 1905 р. Народився І. Л. Яворський у 1853 р. У 1868 — 1872 рр. навчався в Нижегородській духовній семінарії. Далі вступив на медичний факультет Казанського університету, який закінчив у 1876 р. У 1877 р. одержав призначення в Каракольський військовий госпіталь, потім переведений в 1-й Туркестанський стрілецький баталйон.

24 травня 1878 р. його було прикомандировано до російського посольства генерала М. Г. Столєтова в Кабулі (Афганістан), а 12 травня 1879 р. він був призначений завідувачем санітарної частини 1-ї Туркестанської бригади. 22 липня 1879 р. його було прикомандировано для науково-практичного удосконалення до Санкт-Петербурзької академії. Тут він

займався також обробкою даних про подорожі по Середній Азії, видав книгу: “Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878 — 1879 годах”.

Ця книга, за думкою професора Е. Петрі, який переклав її на німецьку мову в 1885 р., становила інтерес переважно політичний і написана географом-аматором, але І. Л. Яворський був прийнятий в дійсні члени Російського географічного товариства. Крім того, Вчений комітет Міністерства народної освіти постановою 1883 р. рекомендував цю книгу для фундаментальних бібліотек чоловічих і жіночих гімназій, вчительських інститутів і реальних училищ.

За два роки перебування у Санкт-Петербурзі І. Л. Яворський підготувався і витримав складний екзамен на ступінь доктора медицини за темою “Опыт медицинской географии и статистики Туркестана”. Ця робота видана в 1889 р. у Санкт-Петербурзі і отримала позитивні відгуки.

З 16 квітня 1881 р. до 10 квітня 1883 р. І. Л. Яворський знову працював у Середній Азії (Кульджа, Петро-Олександрівськ та ін.). З 25 червня 1885 р. був відряджений до Петербурзького військового госпіталю для обробки матеріалів із санітарного стану військ Туркестану і Закаспійської області.

З вересня 1886 до 1889 р. він обіймав посаду столоначальника Головного військово-медичного управління. Одержав чин колезького радника. 10 травня 1889 р. був переведений до Одеси на посаду старшого лікаря 49-го резервного батальйону.

25 жовтня 1890 р. І. Л. Яворський з відома і за порадою деяких членів фізико-математичного факультету Новоросійського університету, яким були показані головні його твори, подав прохання попечителю Одеського учбового округу про допуск в приват-доценти по кафедрі загальної географії і антропології. 10 листопада 1890 р. Рада фізико-математичного факультету під головуванням професора О. К. Кононовича розглянула цю заяву і вирішила прийняти доктора медицини І. Л. Яворського на посаду приват-доцента кафедри географії. На цій посаді І. Л. Яворський протягом трьох років читав курси лекцій з методики географії, фітозооантропологеографії, географії Афганістану, методів антропологічних досліджень тощо.

У березні 1893 р. І. Л. Яворський прочитав в Одесі публічну лекцію "Средняя Азия. Культурные успехи и задачи в ней России". Тоді ж він отримав золотий орден "Східної Зірки" 2-го ст. від бухарського еміра Мир-Сеїд-Абдул-Ахад-Богатур-Хана, який приїздив до Одеси в лютому 1893 р.

Того ж 1893 р. за поданням декана фізико-математичного факультету професора Ф. Н. Швєдова його було призначено позаштатним екстраординарним професором Новоросійського університету по кафедрі географії. У своєму поданні професор Ф. Н. Швєдов відзначив, що доктор медицини І. Л. Яворський вже три роки читає курси географії і виявив достатній досвід у викладанні цієї науки.

Але подальшій роботі професора І. Л. Яворського як географа заважала відсутність у нього ступеня доктора географії. Йому була надана пільга на наукове відрядження до Середньої Азії, яке він здійснив влітку 1894 р. Короткий звіт був опублікований в 1895 р. в Одесі. Крім того, І. Л. Яворський дуже детально описав цю поїздку у відповіді своєму головному критику професору О. В. Клосовському (надруковано в 1908 р.).

Президент Російського географічного товариства П. П. Семенов у книзі "История полувековой деятельности имп. Русского географического общества", виданій в 1896 р., писав: "В 1894 г. предпринял поездку в Гиссарский хребет преимущественно с антропологической целью профессор географии, действительный член общества И. Л. Яворский. Во время поездки по Хазарет-Султану и Гиссарскому хребту И. Л. Яворский констатировал известные уже ранее значительные отступления ледников Тянь-Шаня и Памиро-Алтая, например у ледника Северцова, названного именем этого незабвенного путешественника И. Л. Яворским по предложению его спутника капитана Борщевского, который открыл этот ледник..." Сам І. Л. Яворський вважав себе першовідкривачем льодовика Северцова.

Вчена рада фізико-математичного факультету Новоросійського університету, зважаючи на негативну рецензію професора О. В. Клосовського на роботи І. Л. Яворського, з географічної точки зору та недостатність зусиль останнього по підготовці до професури з географії і придбання

відповідного ступеня за мотивацією "недостаточная научно-образовательная подготовка господина Яворского" оголосила в 1901 р. конкурс на заміщення кафедри географії. 11 грудня 1904 р. факультет розглянув конкурсну заяву магістра географії Г. І. Танфільєва і констатував, що в його особі університет вперше придбав дійсно науково підготовленого викладача географії.

На якій посаді залишився в університеті І. Л. Яворський після цього конкурсу, встановити не вдалося, проте відомо, що в жовтні 1904 р. він займав штатну посаду ординарного професора по кафедрі Новоросійського університету.

Помер І. Л. Яворський в 1920 р.

Пр.:

Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству. — СПб., 1879; Reise der Russi skheh Gesandtschaft in Afghanistan und Buchare in den Jahren 1878 bis 1879. — Jena, 1885; Средняя Азия. Культурные успехи и задачи в ней России: Публ. лекция., чит. 19 марта 1893 г. в пользу попечительства о недостаточных студентах сего ун-та. — Одесса, 1893. — 38 с.; Краткий отчет о научной командировке в Среднюю Азию, исполненный летом 1894 г.: в 3 ч.— Одесса, 1895. — 216 с.; Антропологический очерк туркмен // Тр. антропол. о-ва при имп. Высш. мед. акад. — СПб., 1897; Кафедра географии в имп. Новоросийском университете: Ответ господину засл. проф. А. В. Клоссовскому. — Одесса, 1908.

Літ.:

А. В. Клоссовский. Иван Лаврович Яворский и кафедра географии. — Одесса, 1905; Ионов Ю. В., Ионов А. Ю. Врач И. Л. Яворский — исследователь Афганистана //Сов. здравохранение. — 1983. — С. 49 — 51; Вчені вузів Одеси. — Вип. 1, ч. 1. — С. 93 — 94; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Амброз

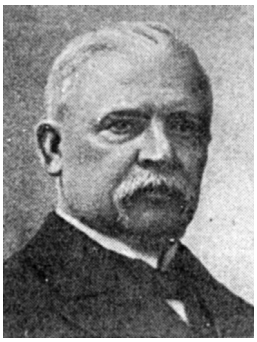

ЯГИЧ Ігнатій (Ватрослав) Вікентійович

Провідний славіст, лінгвіст, палеограф, літературознавець, історик слов'янознавства, фольклорист, академік РАН

І. В. Ягич народився 6 липня 1838 р. у Вараждині (Хорватія). Середню освіту одержав у гімназіях Вараждина і Загреба, 1865 р. вступив до Віденського університету, де вивчав класичну і слов'янську філологію; був учнем Фр. Міклошича.

Після закінчення у 1860 р. університету став викладати класичні мови в одній із загребських гімназій. У цей період його наукова діяльність в основному була присвячена проблемам сербохорватської мови, літератури і фольклору хорватів і сербів. Багато своїх статей І. В. Ягич видавав у часопису "Книжневик", який він заснував і редагував. У 1865 р. побачило світ його перше дослідження із старослов'янської мови у вигляді граматичного і лексичного коментаря до видання Ассеманієвого Євангелія Фр. Рачка.

Наукова діяльність І. В. Ягича була відзначена обранням його 1866 р. дійсним членом щойно відкритої Югослов'янської академії науки і мистецтва. У зв'язку зі студентськими маніфестаціями, відповідальність за які була покладена на І. В. Ягича, його було звільнено 1870 р. з гімназії з забороною вступати на службу в межах Австро-Угорської імперії.

Раніше, того ж 1870 р., І. В. Ягич захистив у Німеччині докторську дисертацію. Тепер він звернувся по допомогу до І. І. Срезневського, з подання якого Петербурзький університет присвоїв І. В. Ягичу вчений ступінь доктора філології, а надалі його було обрано екстраординарним професором кафедри порівняльного мовознавства Новоросійського уні-

верситету, де він працював у 1872 — 1874 рр. Тут І. В. Ягич читав лекції з порівняльного мовознавства і санскриту, а також вів заняття з грецької мови. Одеські студенти відзначали, що деякі недоліки володіння російською мовою компенсувалися в лекціях І. В. Ягича їх змістом і захопленістю професора, яка передавалась слухачам (О. І. Маркевич).

У науковій роботі І. В. Ягича в Одесі позначилась його відданість слов'янській філології, палеославістиці: він вивчав старослов'янські (Хіландарські листки), болгарські ("Слово об апостоле Павле в Дамаскине XVII в."), сербські ("Житіє Стефана Лазаревича") рукописи, що зберігалися у бібліотеці Новоросійського університету. Пізніше ці рукописи повністю або частково були видані І. В. Ягичем. Він працював у Новоросійському університеті в перше десятиліття існування цього навчального закладу, був одним із зачинателів і організаторів наукового порівняльного мовознавства в Одесі. Ці роки для І. В. Ягича були відзначені знайомством з мовами (особливо російською, якою велося викладання), культурою, побутом та звичаями східних слов'ян, що, поза усяким сумнівом, збагатило його як славіста.

1874 р. І. В. Ягич прийняв запрошення зайняти нововідкриту кафедру слов'янської філології в Берлінському університеті, де він працював до 1880 р. Робота зі студентами не завжди задовольняла вченого, оскільки коло його слухачів було малим, тому що небагато німецьких студентів цікавилися тоді славістикою. Проте І. В. Ягич розгорнув у Берліні активну дослідницьку діяльність. Тут ним було видано Зографське Євангеліє (1879).

У Берліні І. В. Ягич заснував перший міжнародний славістичний журнал "Archiv fьr slavische Philologie" (1875–1929), редактором якого він був протягом сорока років. Значення цього часопису важко переоцінити: навколо нього об'єдналися кращі сили славістики як у слов'янських, так і в неслов'янських країнах, він вивів слов'янознавство на загальноєвропейський науковий шлях.

Після смерті І. І. Срезневського І. В. Ягич заступив його в Петербурзькому університеті і Академії наук (з 12 травня 1880 р. він екстраординарний, з 4 грудня 1881 р. — ординарний академік). Петербурзькі

роки діяльності І. В. Ягича (1880–1886) були відзначені великою активністю його наукової і викладацької праці. Тут сформувалося коло його перших учнів (Б. М. Ляпунов та ін.), тут ним видані важливіші пам'ятки старослов'янської і давньоруської писемності (Маріїнське Євангеліє, Новгородські мінеї XI ст.), опубліковано багато його книг і статей, у тому числі "Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке" (СПб., 1895).

У кінці 1886 р. І. В. Ягич на вимогу сім'ї покинув Петербург і переїхав до Відня на кафедру слов'янознавства Віденського університету, яка звільнилася після виходу у відставку Фр. Міклошича. Цією кафедрою І. В. Ягич завідував до свого сімдесятиліття. У Відні І. В. Ягич поглибив і розширив зачинання Фр. Міклошича: заснував в університеті слов'янський семінарій, зробивши його центральною школою слов'янознавства для молодих учених із різних країн. Серед інших славістів у роботі семінару брали участь українські і російські вчені: І. Франко, К. Студинський, С. М. Кульбакін, Г. А. Ільїнський, Є. М. Щепкін та ін.

Працюючи у Відні, І. В. Ягич не втрачав зв'язків з Петербургом, майже щорічно приїздив до Росії для участі в засіданнях Академії наук. У цей період він надрукував у Петербурзі багато своїх праць, у тому числі разом з О. О. Шахматовим керував у 1903 р. з'їздом російських філологів, де було прийнято рішення про видання "Енциклопедії слов'янської філології". Робота над енциклопедією як організатора, редактора, автора заповнила всі наступні роки життя І. В. Ягича аж до війни 1914–1918 рр. У 1-му т. енциклопедії І. В. Ягич опублікував у 1910 р. свою "Историю славянской филологии", яка зайняла понад 1000 сторінок. У 3-му т. вийшла його праця "Глаголическое письмо".

Наукова діяльність І. В. Ягича не припинялась до останніх днів його життя. Вже після смерті вченого вийшли друком його спогади (Спомени мојега живота. — Београд, 1930 — 1934. — Д. 1 — 2). Російський вчений С. П. Обнорський писав про І. В. Ягича: "Крупна фигура академика Ягича, разносторонен круг его научных интересов, длителен путь его научного служения".

І. В. Ягич видав понад 700 книг із славістики найрізноманітнішого

змісту, оскільки він розглядав слов'янську філологію як комплексну наукову дисципліну, предметом якої є духовне і культурне життя слов'ян, відображене в їх мові, пам'ятках писемності, літературних творах і фольклорі. Хоча в науковій спадщині І. В. Ягича домінує палеославістична проблематика, він залишив важливі праці, присвячені новій літературі південних слов'ян, видав збірник "А. С. Пушкин в южнославянских литературах" (СПб., 1910), писав про фольклор і звичаї слов'ян. Як зазначав В. В. Виноградов, І. В. Ягич прагнув у своїх працях охопити все слов'янство, культурні і мовні явища всіх слов'янських народів. І сьогодні славісти всього світу вшановують пам'ять про нього як про провідного славіста другої половини XIX — першої чверті XX ст. І. В. Ягич був членом Югослов'янської Академії наук і мистецтв, Російської, Берлінської, Віденської, Краківської АН, Матиці Сербської, Королівського товариства лінгвістів Чехії.

Помер вчений 5 серпня 1923 р. у Відні.

Пр.:

История сербскохорватской литературы. — Казань: Унив. тип., 1871. — 243 с.; Критические заметки по истории русского языка. — СПб., 1889. — 171 с.; Образцы языка церковнославянского по древнейшим памятникам глаголической и кирилличеcкой письменности. — СПб., 1882. — 148 с.; Glagolitica: Wьrdigung neuentdeckter Fragmente 2. — Wien: Tempsky, 1890. — 62 S.; • ivot Aleksandra Velikoga. — Zagreb, 1871. — 129 S.

Літ.:

Грот Я. К. Записка об ученых трудах проф. И. В. Ягича //Сб. ИОРЯС. — 1881. — Т. 21; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 271—277; Ягич И. В. [Автобиогр. сведения и библиография] // Материалы для биогр. словаря. — Т. 2. — С. 251—273; Дем'янчук В. Гнат (Ватрослав) Ягич // Зап. іст.-філол. відділу УАН. — 1923. — Кн. 4; Бернштейн С. Б. К истории языковедения в Одессе: Материалы для биографии Ягича // Тр. ОГУ. Сб. филол. фак. — 1940. — Т. 1; Bibliografija Jagiиevich radova // Jagiи V. Izabrani kraиi spisi. — Zagreb, 1948; Skok P. Jagiиu Hrvatskoj //Rad. JAZU. — 1948. — Knj. 278; Арбузов И. В. О. В. Ягич в Одессе //Славян. филология. — Л., 1964; Jakobiec M. Ivan Franko i Vatroslav Jagiи //Slavia orientalis. — 1959. — № 213; Булахов. — Т. 1. — С. 305—308; Славяноведение в древ. России. — С. 377—381; АН СССР. — Т. 1. — С. 70; Кравченюк О. Степан Смаль-Стоцький і Ватрослав Ягич //Зап. НТШ. — 1996. — Т. 212. — С. 317—327; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

А. К. Смольська, М. І. Зубов

ЯКОВЛЄВ
Володимир Олексійович

Літературознавець

В. О. Яковлєв народився в Одесі у 1840 р. Його батько був відомим громадським діячем, про якого неодноразово публікувались спогади сучасників. Мати походила з італійського роду Перозпо. Початкову освіту В. О. Яковлєв отримав в одеській другій гімназії, його навчання співпало з пожвавленням, що настало в педагогічному житті міста під опікою М. І. Пирогова. Закінчивши в 1857 р. гімназію, В. О. Яковлєв вступив на юридичний факультет Рішельєвського ліцею, а потім у 1860 р., перед закінченням курсу, захопившись історією російської літератури, перевівся у Санкт-Петербурзький університет на історико-філологічний факультет, де займався науковими дослідженнями, слухав лекції М. І. Сухомлинова, М. І. Костомарова та інших професорів університету.

У 1864 р. В. О. Яковлєв склав кандидатський іспит у Київському університеті і після присвоєння ступеня почав працювати у 1868 р. викладачем російської мови та словесності у гімназії імператорського Товариства любителів природи, викладав в той же час у Миколаївському, Костянтинівському військовому, Миколаївському Новоросійському училищах та інших навчальних закладах.

Готуючись до викладацької роботи в університеті, В. О. Яковлєв посилено трудився над вивченням російської літератури. Тоді ж він прилучився до гуртка, учасники якого об'єдналися навколо М. І. Костомарова. До його складу входили А. І. Никитський, С. В. Максимов, А. А. Котляревський. До того ж часу належать і перші наукові праці В. О. Яковлєва: "Издание "Домостроя" и "Сказания о Царьграде" (СПб., 1868), публікація статей в "Книжном вестнике".

У 1869 р. В. О. Яковлєва було обрано доцентом по кафедрі слов'янських говірок взагалі і російської мови зокрема в Дерптському університ-

теті. У 1871 р. В. О. Яковлєв переїхав до Варшави і працював на кафедрі російської мови та словесності. Тут же він склав іспит на ступінь магістра і захистив дисертацію у 1875 р., присвячену аналізу древньокиївських релігійних сказань. Працював екстраординарним професором.

У 1884 р. В. О. Яковлєв став приват-доцентом російської словесності в імператорському Новоросійському університеті. У 1893 р. він захистив у Санкт-Петербурзькому університеті дисертацію на ступінь доктора російської словесності про "Ізмарагд" і у 1894 р. став екстраординарним професором в імператорському Новоросійському університеті, а на початку 1896 р. — ординарним професором.

В. О. Яковлєв був членом Історико-філологічного товариства при ІНУ, а також незмінним членом комісії, яка оцінювала п'єси, представлені на премію Вучини.

Помер Володимир Олексійович Яковлєв у 1896 р. в Одесі.

Пр.:

Древнекиевские религиозные сказания: Исследование. — Варшава, 1875. — 160 с.; Русская печать в привислинском крае // Ист.-библиогр. очерк. — Варшава, 1878. — 43 с.; Значение нашего края в жизни и деятельности А. С. Пушкина. — Одесса: Тип. "Одес. вестн.", 1887. — 16 с.; Отзывы о Пушкине с Юга России. — Одесса, 1887. — IX, 156 с.; К литературной истории древнерусских сборников: Опыт исследования "Измарагда". — Одесса, 1893. — 304 с.; Учебный курс теории словесности. — СПб., 1913.

Літ.:

Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 226—228; В. А. Яковлев: Некролог // Ист. вестн. — 1896. — Т. 17, июнь. — С. 1052—1053; Маркевич А. И. Поминки по В. А. Яковлеве / /ЗООИД. — 1896. — Т. 19. — С. 26—36; Линниченко И. А. В. А. Яковлев: Воспоминания. — Б. м., б. г., — 17 с.; Hausmann. — S. 526; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 226; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. Ю. Черняхович

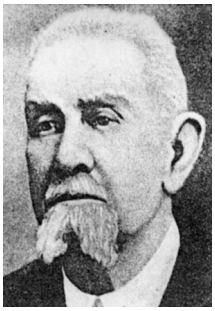

ЯКОВЛЄВ
Сергій Сергійович

Венеролог-дерматолог

С. С. Яковлєв народився 10 вересня 1855 р. у Петербурзі в купецькій родині. Вихованець Медико-хірургічної академії, яку закінчив у 1879 р. Почав працювати позаштатним ординатором у лікарні в Санкт-Петербурзі. У 1881 р. С. С. Яковлєв був відряджений для боротьби із сибірською виразкою. У 1883 — 1884 рр. працював у терапевтичній клініці при Медико-хірургічній академії, звідки у 1885 р. перейшов до клініки венеричних захворювань, де у 1890 р. був обраний штатним асистентом. При цій клініці С. С. Яковлєв захистив дисератцію на ступінь доктора наук "Материалы к азотистому метаморфозу сифилитиков в период высыпки" (1892). З 1900 р. С. С. Яковлєв — приват-доцент Медико-хірургічної академії. Читав курс "Гонорея та її ускладнення".

У 1908 р. Сергій Сергійович був переведений до Новоросійського університету професором кафедри шкірних та венеричних захворювань. У 1892, 1908 та 1911 рр. С. С. Яковлєв перебував по кілька місяців в закордонних відрядженнях у Відні, Парижі, Берліні з метою удосконалення знань.

С. С. Яковлєв — учень І. П. Павлова, автор понад 30 наукових праць, присвячених питанням венерології та дерматології. Він вивчав ефективність миш'яку, вісмуту при лікуванні хворих на сифіліс, описав гумозні ураження анусу та локальний лімфостаз шкіри. Він першим звернув увагу на велике значення хронічного захворювання передміхурової залози при лікуванні гонореї, вперше описав своєрідну форму м'якого шанкеру, першим в Росії зробив доповіді про результати своїх спостережень над дією нового на той час препарату — сальварсану.

С. С. Яковлєв був активним учасником лікарських з'їздів ім. М. І. Пирогова, II та III Всесоюзних з'їздів по боротьбі з венеричними захворю-

ваннями, головою Одеського дерматологічного товариства, дійсним членом Московського дерматологічного та Ленінградського венерологічного товариств. В Одесі він став одним із засновників Вищих жіночих медичних курсів, де читав лекції, був казначеєм та членом Попечительської ради Новоросійського університету.

З 1908 до 1928 р. С. С. Яковлєв завідував кафедрою шкіряних та венеричних захворювань, читав лекції, вів практичні заняття, причому професор користувався матеріалами для демонстрацій з власної амбулаторії та амбулаторії міської лікарні через нестачу їх при кафедрі.

Наукова діяльність керованої С. С. Яковлєвим кафедри полягала в сфері вивчення протікання сифілісу, казуїстики, клініки та терапії дерматозів. Сам професор досліджував дію препарату Ehrlich (Ерліхівського препарату 606), про що неодноразово читав лекції на засіданні Одеського дерматологічного та венерологічного товариства, товариства російських лікарів, друкував статті. Він читав публічні лекції, вів просвітницьку діяльність.

У 1926 р. Наркомат освіти відзначив плідну науково-педагогічну діяльність професора С. С. Яковлєва присвоєнням йому звання заслуженого професора.

Сергій Сергійович Яковлєв помер у 1933 р.

Пр.:

Клинические наблюдения над действием препарата Ehrlich — Hata при сифилисе: (Докл., читанный в экстренном заседании Одес. дерматол. и венерол. о-ва 25 авг. 1910 г. // Терапевт. обозрение. — 1910. — № 17; О влиянии впрыскиваний Эрлиховского препарата “606” у сифилитиков: (Докл. о-ву рус. врачей. 30 сент. 1910 г.) // Тр. о-ва рус. врачей. — 1910.

Літ.:

Памятная книжка Одесского учебного округа на 1912/13 год. — Одесса, 1913. — С. 18 — 37; Список лиц... на 1914 г. — С. 569; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 293; Одес. медуниверситет, 1900 — 2000. — С. 90; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

С. М. Старицька

ЯКУБОВИЧ
Василь Пилипович

Медик-педіатр

В. П. Якубович народився 5 квітня 1857 р. у Новгородській губ. у дворянській родині. Із роду Якубовичів вийшло два визначних російських революціонера — Олександр Іванович, декабрист та Петро Пилипович (псевдонім Л. Мельшин), брат Василя Пилиповича, активний народоволець, відомий літератор.

Початкову освіту В. П. Якубович отримав під керівництвом батька, колишнього військового. У 1864 р. Василя Пилиповича було привезено до Новгороду і віддано до німецької школи. У 1866 р. він вступив до новгородської класичної гімназії, яку закінчив у 1875 р. Тоді ж В. П. Якубович вступив до Медико-хірургічної академії. Після того, як Василь Пилипович у 1880 р. з відзнакою закінчив академію, професор М. І. Бистров запропонував йому залишитись позаштатним ординатором дитячої клініки. В. П. Якубович погодився і, оселившись в клініці, віддавав праці в ній весь свій час.

У 1884 р. він захистив дисертацію на ступінь доктора медицини “О псевдогипертрофии и прогрессивной атрофии мышц у детей”. У 1886 р. В. П. Якубовича затвердили на посаді асистента клініки. В цьому ж році після читання лекцій “Про скарлетиозну уремію” та “Про плеврит у дітей” Василь Пилипович отримав звання приват-доцента. Він читав лекції про анатомо-фізіологічні особливості дитини, методи дослідження, гігієну дитячого віку, а також вів практичні заняття з перкусії і аускультації дітей.

Крім роботи в академії, Василь Пилипович викладав курс дитячих хвороб в училищі лікарських помічників, читав публічні лекції, був редактором педіатричного відділу “Реальной энциклопедии медицинских наук”.

Для удосконалення та поповнення своєї медичної освіти В. П. Якубович у 1887 — 1888 рр. був у наукових відрядженнях у Німечинні та

Австрії. Тут він ознайомився з роботою дитячих лікарень, відвідав визначні університетські міста. Після повернення до академії В. П. Якубович завідував клінікою і читав лекції з дитячих хвороб.

У 1898 р. В. П. Якубович — лікар Санкт-Петербурзького театрального училища. У 1904 р. його обрано професором клініки хвороб дитячого віку Новоросійського університету. Він — перший професор педіатрії в Одесі. В Новоросійському університеті В. П. Якубович створив кафедру хвороб дитячого віку, якою керував до 1912 р., надалі прагнув якнайбільше розширити її. Василь Пилипович вів амбулаторний прийом пацієнтів і користувався великою популярністю як лікар. Для студентів В. П. Якубович організовував вечірні обходи. Читаючи лекції, він доповнював виклад цінним для слухачів показом.

В. П. Якубович займався вивченням питань дитячих захворювань та смертності, вікової фізіології. Ряд його праць присвячено патології раннього дитячого віку, захворюванням дихальних шляхів, шлунково-кишкового тракту, рахіту.

Джерел про долю В. П. Якубовича після 1912 р. не виявлено.

Помер видатний лікар у 1933 р.

Пр.:

К учению о псевдогипертрофии и прогрессивной атрофии мышц у детей. — СПб., 1884; Клинические наблюдения над действием мочевины на лихорадящий детский организм // Рус. медицина. — 1884. — № 15; О влиянии антипирина на температру и метаморфоз детей лихорадящих и здоровых // Там же. — 1885. — № 21; О количественном составе желчи у новорожденных и грудных детей // Там же. — 1885. — № 41; О плеврите у детей // Там же. — 1886. — № 15; Руководство к диагностике детских болезней и способам исследования детей: Учебник. — СПб., 1890.

Літ.:

Список лиц... на 1905 г. — С. 810; на 1907 г. — С. 845; на 1908 г. — С. 899; Золотарев. Биогр. словарь. — С. 294; [Быстров Н. И.] Краткий очерк истории клиники детских болезней имп. Военно-медицинской академии. — СПб: Тип. м-ва внутр. дел., 1898. — 84 с.; Венгеров. КБС. — Т. 6. — С. 145 — 148; Второе дополнение к книге “Русские врачи-писатели”. — СПб.: Тип. В. Демарова, 1892. — 106 с.; Г. С. Леви. В. Ф. Якубович — первый профессор педиатрии в Одессе // Педиатрия. — 1967. — № 5. — С. 85—87; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. П. Пружина

ЯКУБОВСЬКИЙ
Сергій Олексійович

Економіст, фахівець з міжнародних економічних відносин

С.О. Якубовський народився 5 лютого 1971 р. в Одесі у сім'ї педагогів. Значну роль у вихованні, навчанні та становленні сина відіграла мати О.М. Якубовська — відомий педагог-новатор, яка на протязі 18 років була завідувачем кафедри педагогіки Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова і є автором понад 110 наукових праць з питань гуманізації освіти, впровадження інноваційних технологій навчання, становлення і розвитку вищої школи й освіти в Україні. Його батько О.П. Якубовський — відомий науковець та політичний діяч був одним із засновників Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова та Академії державного управління при Президентові України.

Після закінчення із срібною медаллю першої одеської гімназії (за радянських часів школи № 119) С.О. Якубовський вступив до Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. У 1993 р. він отримав диплом про вищу освіту з відзнакою та був зарахований до аспірантури за фахом "Міжнародні економічно відносини". Під час навчання в аспірантурі С.О. Якубовський стажувався у провідних університетах Італії та Франції.

Кандидатську дисертацію на тему "Регулювання діяльності багатонаціональних корпорацій" С.О. Якубовський захистив у 1997 р. в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (офіційні опоненти — професор Є.Г. Панченко, доцент Р.Л. Балакін). У кандидатській дисертації С.О. Якубовським була запропонована динамічна модель, яка визначала зміни стратегії багатонаціональних корпорацій у залежності від державного регулювання та економічної ситуації в країні, що приймає іноземні інвестиції, та в країні базування корпорацій.

З 1997 р. С.О. Якубовський починає досліджувати проблеми, пов'язані із впливом міжнародного руху капіталу на фінансову стійкість національних економік. У 2004 р. він успішно захистив в Інституті світової економіки і міжнародних відносин Національної Академії наук України докторську дисертацію за темою "Інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій в умовах сучасного економічного розвитку" (офіційні опоненти — академік Національної Академії наук України, професор А.А. Чухно, професор Є.Г. Панченко, старший науковий співробітник О.І. Барановський). У своєму дослідженні С.О. Якубовський вперше у вітчизняній науці довів, що в умовах глобалізації світового господарства вплив іноземних інвестицій на конкурентоспроможність національних економік більшості країн, що розвиваються, є негативним.

Результати наукових досліджень С.О. Якубовського добре відомі і за межами України. Він неодноразово доповідав на міжнародних конференціях, проводив спільні дослідження з науковцями із Генуезького університету (Італія), Регензбурзького університету (Німеччина), Єльського та Колумбійського університетів (США). У 1999 р. в Єльському університеті була надрукована його робота "When investments come to the Ukraine: the survey of financial indicators" ("Коли інвестиції прийдуть в Україну: аналіз фінансових індикаторів"), п'ять книжок, автором яких є С.О. Якубовський, знаходяться у бібліотеці Конгресу США.

С.О. Якубовський займається методичною та громадською роботою. Він брав активну участь у діяльності Центру змісту фахової освіти та сучасних технологій навчання і клубу молодих вчених Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. З 1997 р. С.О. Якубовський успішно керує науковою роботою студентів економічних спеціальностей та заочним економічним відділенням Інституту математики, економіки та механіки Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Пр.:

Інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій та її вплив на конкурентоспроможність національних економік. — Одеса, 2002. — 394 с.; Современные транснациональные корпорации: Регулирование деятельности и роль в мировой экономике. — Одесса: Астропринт, 1998. — 168 с.; Загальні тенденції розвитку теорії транснаціональ-

них корпорацій. — Одеса: Астропринт, 1999. — 71 с.; Вплив прямих закордонних інвестицій транснаціональних корпорацій на світовий економічний розвиток. — Одеса: Астропринт, 1999. — 87 с.; When investments come to the Ukraine: The survey of financial indicators // Workshop in Trade and Development. Yale University, USA. — 1999; Транснаціональні корпорації: Навч. посібник / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький, С. Якубовський та ін. — К.: Таксон, 2001.; Порівняльний аналіз особливостей регулювання припливу закордонних інвестицій у країни ЄС // Міжнародна економіка: Зб. наук. пр. / Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — 2002. — № 32. — С. 35-44.; Порівняльний аналіз інвестиційного клімату країн Латинської Америки / / Міжнародна економіка: Зб. наук. пр. /Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — 2002. — № 34. — С. 45-55.; Роль прямых зарубежных инвестиций в экономике промышленно развитых стран // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2002. — №1. — С. 96-99.; Вплив глобалізації інвестиційної і виробничої діяльності на національні економіки // Зб. наук. пр. / Наук.-дослід. екон. ін-т Мін-ва економіки України. — К., 2001. — Вип. 13. — С. 194-201.

ЯКУПОВ Назим Мухаметзянович

Історик, політолог, заслужений діяч науки України, Герой Радянського Союзу

Н. М. Якупов народився 7 липня 1928 р. в сім'ї селянина в с. Карача-Елга Кушнаренківського району Башкирії. Батько загинув у Великій Вітчизняній війні. Залишившись без батьків, І. М. Якупов рано почав працювати: з 14 років — у колгоспі, після закінчення фабрично-заводської школи — на заводі в Уфі до служби в армії.

У Радянській Армії служив з 1948 до 1957 р. В 1951 р. закінчив Львівське військово-політичне училище. 5 листопада 1956 р., виконуючи військовий обов'язок, Н. М. Якупов був поранений і контужений. За зразкове виконання завдань уряду СРСР, проявлення при цьому мужності і героїзму Президія Верховної Ради СРСР наказом від 18 грудня

1956 р. присвоїла йому звання Героя Радянського Союзу. У 1957 р. Н. М. Якупов був демобілізований із армії за станом здоров'я.

У 1957 — 1962 рр. навчався на історичному факультеті Одеського університету, котрий закінчив з відзнакою. У 1965 р. захистив кандидатську, а в 1970 р. — докторську дисертації. З 1964 р. до сьогодні працює в Одеському університеті. З 1972 до 1992 р. завідував опорною кафедрою політичної історії, був головою Спеціалізованої ради з захисту кандидатських дисертацій з історичних наук. За 20 років успішно захистили дисертації більше 200 чоловік, серед яких більше 60 аспірантів та пошукачів — під його керівництвом.

Професор Н. М. Якупов веде активну наукову роботу, він — автор більше 250 наукових публікацій, в тому числі біля 20 книг про війну і мир, боротьбу проти фашизму, за соціальну справедливість і прогрес. Книги "Трагедия полководцев" (М., 1992), "Спасшие Отчизну" (Одеса, 1995), "Куда мы шли? (социальная справедливость: концепции, опыты и уроки)" (К.; Одеса, 1998) отримали широкий відгук серед читачів та наукової громадськості.

Працюючи завідувачем опорної кафедри, головою міжобласної науково-методичної ради викладачів суспільних наук, Н. М. Якупов проводив роботу по узагальненню і впровадженню передового досвіду навчання і виховання студентів. Як член науково-технічної ради з історії Мінвузу СРСР та УРСР він брав участь у підготовці багатьох міжнародних, всесоюзних і республіканських симпозіумів, конференцій, виступав на них з доповідями, був активним членом редколегії збірки "Научные труды по истории".

Нагороджений грамотою ВАК СРСР за успіхи в науковій діяльності, у підготовці науково-педагогічних кадрів, медаллю Головного комітету ВДНГ СРСР, знаком "За отличные успехи в работе" Мінвузу СРСР. У 1987 р. йому присвоєно звання заслуженого діяча науки України.

Професор Н. М. Якупов розробив і читає курси в Інституті соціальних наук і на історичному факультеті Одеського університету: політична історія XX століття; теорія і історія соціальних рухів; соціальна справедливість: концепції, досвід і уроки; тоталітарні режими XX століття. Ви-

ступає у пресі, в аудиторіях молоді і ветеранів з лекціями і доповідями про історію боротьби проти фашизму, за свободу і незалежність країни, про подвиги солдатів Великої Вітчизняної війни. Член редколегії "Книги пам'яті", бере участь у підготовці та виданні томів "Книги пам'яті" по Одеській області.

Герою Радянського Союзу Н. М. Якупову встановлений бюст у Львівському вищому військово-політичному училищі (нині Військовий інститут при державному університеті "Львівська політехніка". Пам'ятають Н. М. Якупова і його земляки, його ім'я присвоєне одній із вулиць Кушнеренково (райцентр в Башкортостані), де встановлена меморіальна дошка; меморіальна дошка встановлена також на школі, в якій він вчився. Н. М. Якупов — почесний громадянин Кушнеренково.

Пр.:

Революция и мир: Солд. массы против имп. войны 1917 — март 1918 гг. — М.: Мысль, 1980. — 244 с.; Весну принесли на знаменах. — 2-е изд. — Одесса: Маяк, 1984. — 271 с.; Первый Верховный главнокомандующий: [Н. В. Крыленко]. — К., 1989. — 31 с.; Трагедия полководцев. — М.: Мысль, 1992. — 351 с.; Спасшие Отчизну: Док. очерки. — Одесса: ОКФА, 1995. — 229 с.; Куда мы шли: Соц. справедливость: концепции, опыты и уроки. — Одесса: Негоциант, 1998. — 135 с.; Почему распалась держава?: Вожди истинные и мнимые. — Одесса: Астропринт, 1999. — 210 с.

Літ.:

Назым Мухаметзянович Якупов: К 60-летию со дня рождения / ОГУ. Науч. б-ка; Сост. О. Ю. Ноткина; Авт. вступ. ст.: И. Ф. Курас, В. Е. Мельниченко. — Одесса, 1988. — 83 с.; — (Материалы к библиографии ученых Одес. ун-та); Якупов Н. М. //Башкортстан: Крат. энциклопедия. — Уфа, 1996. — С. 231; Лозовский А. Солдат, ученый, гражданин: К 70-летию Героя Советского Союза, проф. Н. М. Якупова //Вестн. региона. — 1998. — 4 июля; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. М. Гребцов, І. С. Гребцова

ЯНИШЕВСЬКИЙ
Олексій Ерастович

Невропатолог

О.Е. Янишевський народився 12 квітня 1873 р. в Казані. Його батько — професор чистої математики Казанського університету Ераст Петрович Янишевський (1829–1906) дослужився до дійсного статського радника. Його брати палеонтолог і геолог професор Томського технологічного інституту Михайло Ерастович Янишевський (1871–1949) і ботанік професор Саратівського університету Дмитро Ерастович Янишевський (1875–1944).

Олексій Янишевський середню освіту отримав спочатку в Пермський, а потім в 3-й Казанській гімназії, де в 1892 р. закінчив курс з золотою медаллю. В цьому ж році вступив на медичний факультет Казанського університету. В жовтні 1897 р. О.Е. Янишевський після закінчення курсу наук на медичному факультеті Казанського університету був удостоєний ступеня лікаря з відзнакою. 1 лютого 1898 р. був признаний надштатним молодшим службовцем при Медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ з відрядженням цією ж датою до Казанського університету для наукового вдосконалення терміном на 4 місяці. В цьому ж році став ординатором при кафедрі психіатрії Казанського університету. Кафедру очолював в цей час проф. Микола Михайлович Попов (1854–1939).

О.Е. Янишевський займався ще й невропатологією в нервовому відділені Казанської губернської земської лікарні, з 1898 р по 1903 р. викладав у земській фельдшерській школі, читаючи курси з догляду за нервовими і душевними хворими. З 1898 р. був членом Товариства невропатологів та психіатрів при Казанському університеті.

В 1901 р. О.Е. Янишевський вибраний медичним факультетом Казанського університету стипендіатом для приготування до професорського звання на два роки. В січні 1903 р. отримав дозвіл залишитись ще на

один рік, але вже в березні захистив докторську дисертацію. О.Е. Янишевський під керівництвом проф. Попова розробив запропоновану останнім тему дисертаційної роботи "О коммиссуральных системах мозговой коры. (Мозолистое тело, передняя спайка и Давидова лира) (Казань, 1902. П, 124 с.). Ця робота, що базується на ретельному вивченні великої кількості літератури і численних експериментів, є цінним вкладом у розв'язання заплутаного питання про поширення і значення комісуральних систем мозкового плаща у вищих хребетних тварин. Автору вдалось багато в чому пояснити протиріччя між поглядами різних дослідників, дати детальний та ґрунтовний опис ходу і розподілу мозолистих волокон.

З 1 серпня 1903 р. до 30 травня 1908 р. доктор медицини О.Е. Янишевський був асистентом кафедри систематичного і клінічного вчення про нервові і душевні хвороби Новоросійського університету. Переїзд його в Одесу був пов'язаний з тим, що його вчитель проф. Попов, що очолював кафедру в Новоросійському університеті, запропонував йому місце на своїй кафедрі. Тут він приймав ділову участь в завершені побудови клініки нервових хвороб, її обладнанні — інвентар, бібліотека, наукові прилади. Багато часу та роботи присвятив виготовленню патологічних і гістологічних препаратів нервової системи.

Одночасно — з 11 грудня 1903 р. — О.Е. Янишевський приват-доцент. В якості приват-доцента він читав необов'язкові курси: анатомо-фізіологічний вступ до курсу нервових хвороб; загальна діагностика нервових хвороб. Окрім викладацької діяльності він керував науковими заняттями молодих лікарів, що проходили спеціалізацію в нервовій клініці, в 1906 р. організував наукові зібрання лікарів цієї клініки.

20 квітня 1916 р. О.Е. Янишевський став надштатним екстраординарним професором Новоросійського університету на кафедрі систематичного і клінічного вчення про нервові і душевні хвороби, а з серпня 1918 р. — штатним екстраординарним професором і директором нервової клініки.

В 1909 р. вперше описав відомий нині в літературі під його ім'ям "хватальний рефлекс". 16 жовтня 1913 р. про цей ж е рефлекс ним здійснена доповідь на засіданні Медичного товариства при Новоросійському ун-

іверситеті. В Одесі О.Е. Янишевський написав підручник з невропатології "Симптоматология заболеваний нервной системы" (Одесса, 1918. 184 с.).

Окрім університетського викладання О.Е. Янишевський на протязі декількох років читав лекції з дитячої психології на Одеських фребелівських курсах. Був товаришем голови Медичного товариства при Новоросійському університеті.

На початку 1920 р., до встановлення 8 лютого цього року остаточно радянської влади в Одесі, опинився у вигнанні. В протоколі засідання медичного факультету від 11 лютого 1920 р. було записано так: вибув з Одеси у наукове відрядження.

В Софійському університеті в Болгарії О.Е. Янишевський став засновником кафедри нервових хвороб медичного факультету, яку очолював з 1 липня 1922 до 1 жовтня 1933 рр. Від нього бере начало клініко-морфологічне спрямування болгарської невропатології, він автор двох підручників, які були надруковані болгарської мовою. У вступі до підручника "Симптоматология на заболяваннята на нервнята система" (София, 1923, 176 с.) він писав: "Выпуская свой учебник по симптоматологии заболеваний нервной системы на болгарском языке, я подвергнул переработке его русское издание. <...> Цель издания — дать возможность моим слушателям в Болгарии иметь краткий учебник, где излагаются сведения о патологических явлениях в нервной системе, необходимые для исследования нервно-больного". Потім побачив світ "Учебник по нерви болести. Патология на органическить процеси въ периферичната и централна нервна система" (София, 1929, П, 212 с.). У вступі автор відмічав: "Я уступил лишь настойчивому желанию моих слушателей иметь печатный курс моих лекций, читанных в Софийском университете и решил издать его в форме учебника, ограничив размеры его только содержанием этих лекций".

В 1924-1925 рр. в період епідемічного поширення летаргічного енцефаліту досліджував клініку і патологічну анатомію цього захворювання. Результатом стала монографія — "Encephalitis lethargica. Сонный энцефалит. По наблюдениям в клинике нервных болезней Софийского университета". (София, 1925. 100 с.). В 1924 р. отримав місячне наукове

відрядження для поїздки до Парижу з метою поглибленного ознайомлення з лікуванням летаргічного енцефаліту, епідемія якого в Болгарії приймала ендемічний характер. В Парижі ознайомився з останньою літературою по летаргічному енцефаліту в бібліотеці Пастеровського інституту. Оглянув гістологічні препарати гострої та хронічної стадії енцефаліту в клініці проф. Г. Глауде (1869-1945) і в гістологічній лабораторії нервової клініки в Salpetriere. Відвідав ряд клінік, де йому були продемонстровані хворі з клінічними формами енцефаліту, як дорослі, так і діти. Усюди зустрічалися лише хронічні форми, тому що епідемія енцефаліту в Парижі припинилася. В 1925 р. проф. Янишевський описав дистонічний феномен при підніманні рук, симптом protractio linguae при летаргічному енцефаліті.

Помер Олексій Ерастович Янишевський 9 жовтня 1936 р. в Софії і був похований на Центральному Софійському кладовищі.

Десь наприкінці 70-х років Л.В. Стефанська (1906, Одеса — 1988, Одеса) якось в нашій з нею розмові згадувала Янишевських. Вона розповіла, що під час окупації в Одесі дізналися про те, як Янишевські отруїлися грибами, і деяки члени сім'ї померли. На 94-ій ділянці російського кладовища в Софії стоїть залізний православний хрест, дещо схилений і заіржавілий. Під ним спочивають: дружина професора Олександра Івановича Янишевського († 12.06.1934) і їх молодший син Михайло (13/26.07.1905-13.06.1934) — дві жертви грибного отруєння, і сам професор. Поряд, перед хрестом ще один могильний горбик. Маленька мармурова табличка, на якій російською мовою вибитий надпис: "Андрей Алексеевич Янишевский. 20.II. 1904 — 6.П. 1947". Старший син Янишевських — Андрій, який народився в Одесі і помер в Софії, був відомим болгарським геологом. Отже в "Енциклопедия България" (1996) розміщені дві статті про Янишевських — про батька та сина. Мені розказали в Софії, що вдова А.О. Янушевського повторно вийшла заміж і разом з чоловіком і сином від першого шлюбу переїхала до Франції.

Пр.:

К вопросу о нисходящих системах волокон в задних столбах спинного мозга // Неврол. вестник. — 1899. — Т. 7, вып. 3. — С. 29-43; Гемиплегия, обусловленная множе-

ственным невритом, на почве отравления угаром // Журнал невропатологии и психиатрии. — 1905. — № 6. — С. 1071-1083; О рефлексе схватывания // Рус. врач. — 1916. — Т. 15, № 22. — С. 510-513; К диагностике encephalitis lethargica // Врачеб. обозрение. — 1924. — № 9. — С. 335-336; К проблеме сна // Труды V-го Съезда русских академических организаций за границей в Софии 14-21 сентября 1930 года. — София, 1940. — Ч. 2. — С. 203-215.

Літ.:
Богомолец А.А., Заболотнов П.П., Боголюбов В.Л. Отзыв о прив.-доц. Новороссийского университета А.Е. Янишевском // Изв. Имп. Николаевского ун-та. — 1913. — Т. 4, вып. 3. — С. 215-218; Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института (1900-1990). — С. 295; Янишевски А.Е. // Енциклопедия България. — София, 1996. — Т. 7. — С. 578; Архангельский Г.В. А.Э. Янишевский — основатель болгарской невропатологии // Неврол. вестн. — 1995. — Т. 27, вып. 1-2. — С. 67-69.

Арх.:
ДА ОО. — Ф. 45, оп. 4, сп. 1776, арк. 1-185; ДА ОО. — Ф. 45, оп. 18, сп. 227, арк. 3, 4; ДА ОО. — Ф. 45, оп. 18, сп. 644, арк. 33, 34, 47зв., 66; ДА ОО. — Ф. Р-2147, оп. 1, сп. 71, арк. 1; ДА м. Софии. — Ф. 994, оп. 5, д. 23, лл. 16-20.

К.К. Васильєв

ЯНКО
Валентина Венедиктівна

Геолог

В. В. Янко народилася 12 серпня 1945 р. в м. Конотоп Сумської обл. У 1965 р. В. В. Янко вступила до Одеського університету і в 1970 р. закінчила повний курс за фахом “геологія (морська геологія)”. У тому ж році Рада факультету рекомендувала її до аспірантури при кафедрі загальної і морської геології за фахом “стратиграфія і палеонтологія”. Тирічний план аспірантури Вален-

тина Венедиктівна виконала успішно і своєчасно написала кандидатську дисертацію.

Під час перебування в аспірантурі В. В. Янко брала участь в учбовому процесі кафедри. Вона проводила практичні та лабораторні заняття з дисциплін загальної геології, палеонтології і мікропалеонтології. У 1974 р. В. В. Янко захистила дисертацію на засіданні Вченої ради Одеського університету на тему "Позднечетвертичные фораминиферы северо-западного шельфа Черного моря" і отримала вчений ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук.

Наукова діяльність В. В. Янко пов'язана з проблемою вивчення палеонтології форамініфер і стратиграфії четвертичних відкладень південних морів СРСР. З 1974 р. В. В. Янко працювала асистентом, а з 1974 р. — старшим викладачем. За цей час вона підготувала і читала курси загальної і історичної геології, методи дослідження донних осадків.

У 1977 р. В. В. Янко пройшла підвищення кваліфікації в МДУ і продовжувала вести учбово-методичну роботу, брала участь у складанні програми учбової геологічної практики з геологічного картування, також активно займалась науково-дослідною роботою з вивчення геології і стратиграфії четвертинних відкладень шельфу Чорного моря і брала участь в союзних і міжнародних симпозіумах з питань мікропалеонтології і геології шельфу. Протягом ряду років керувала науковими дослідженнями на замовлення Південного відділення інституту океанології АН СРСР. 12 серпня 1981 р. В. В. Янко присвоїли вчене звання доцента кафедри загальної і морської геології.

У 1989 р. В. В. Янко захистила докторську дисертацію і у 1990 р. її обрали на посаду професора кафедри загальної і морської геології.

У 1992 р. професор Одеського університету В. В. Янко уклала контракт з Тель-Авівським університетом і поїхала працювати до Ізраїлю. Її перебування за кордоном дозволило встановити більш тісні та стійкі зв'язки з вченими країн басейну Чорного та Середземноморського морів. Вона активно займається прикладними проблемами морської економічної геології, бере участь у виконанні міжнародних проектів. За час свого закордонного відрядження вона набула великого досвіду праці, а також широких контактів у науковому середовищі багатьох західних країн.

У дев'яності роки професор В. В. Янко стає членом Палеонтологічних товариств України, Росії, Геологічного товариства Америки, Американської асоціації передових вчених, Міжнародної спілки форамініферових досліджень ім. Кушмана. Наприкінці XX ст. професор кафедри загальної і морської геології В. В. Янко займалася викладацькою діяльністю у Великобританії. Вона — президент і виконавчий директор міжнародного товариства з довкілля (мікропалеотологія, мікробіологія, мелобентологія), що міститься в м. Вінніпег (Канада).

В. В. Янко отримала п'ять академічних нагород і грантів, серед яких: "Бентосні форамініфери як індикатори стресових ситуацій у морському середовищі" (1992), спеціальний урядовий грант Франції), "Хімічні форамініфери як індикатори забруднення морського середовища вуглеводами" (1994–1995 рр., Ізраїльське міністерство науки) і ін.

Пр.:

Стратиграфия и некоторые полеогеографические особенности развития северо-западного шельфа Черного моря в позднечетвертичное время по бентосным фораминиферам // Палеография и инженерная геология юга Украины. — К., 1974; Стратиграфия верхнечетвертичных отложений северо-западного шельфа Черного моря по бентосным фораминиферам // Морская микропалеонтология. — М., 1982; On the Origin of Sarmat fauna Foraminifera and the Evolution of Paratethys //Тр. Серб. АН. — Белград, 1990; Четвертичные фораминиферы рода Ammonia Понто-Каспия //Палеонтол. журн. — 1990. — Т. 1. — С. 18 — 26; Benthic Foraminifera as Indicators of Pollution in the Eastern Mediterranean //Proceedings XXXIX-e Congres de la CIESM. — Valletta (Malta), 1995. — Vol. 5, № 34. — P. 118; Benthic Foraminifera as Bioindicatoss of Stress Environment: Athoropogenic Problems — Foraminiferal Solution // Procudings of Micropaleontology in Environmental Sciences. Tel-Aviv, 1997. — P. 117; Recent Foraminifera of the Black Sea, the Sea of Azov, the Caspian Sea and the Aral Sea // Proceedings Intern. Symp. on Foraminifera, Forams, 98. Mexico; Monterrey (Mexico), 1998. — P. 116.

Літ.:

Вчені вузів Одеси. — Вип. II. Геологи, географи. — 2001 / ОДНБ ім. М. Горького. С. 291-293; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

О. В. Суровцева

ЯНОВИЧ
Олексій Онисимович

Ботанік

О. О. Янович народився у 1831 р. у Києві. У 1856 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету зі званням кандидата і 1 жовтня того ж року став викладачем Київського інституту шляхетних дівчат. Тоді ж почав готуватися до магістерського іспиту, який успішно склав у 1858 р. Магістерську дисертацію захистив там же. Олексій Онисимович почав працювати в Київському університеті спочатку приват-доцентом, а з 12 вересня 1859 р. був обраний ад'юнктом по кафедрі ботаніки Казанського університету. З липня 1861 р. його обрали екстраординарним професором цього університету. О. С. Янович цікаво читав лекції, успішно працював, але через розбіжності у поглядах із попечителем вимушений був звільнитися.

17 липня 1863 р. його причислили до Міністерства народної освіти, а згодом відрядили за кордон, де він пробув майже два роки в лабораторії відомого вченого А. де Барі у Фрейбургу, готуючи докторську дисертацію.

У 1865 р. О. О. Яновича прийняли на посаду викладачем Новоросійського університету. Тут він захистив у 1866 р. докторську дисертацію на тему "Развитие перитециев у *Pleurospora herbarum*" і став професором. Будучи молодою, сповненою сил людиною, активно працював, але у 1867 р. у нього почалася хвороба мозку. Після майже річного лікування у Петербургу він повернувся до роботи в Одесі, читав лекції, але хвороба взяла своє і він вимушений був знову лікуватися.

Помер 20 січня 1871 р. у м. Петербурзі.

Пр.:

Uber die Entroickelung der Fructificationsorgane von №ectria // Bot. Zeifsch. herausg. von H. V. Mohl und Schlechtendal. — № 19. — S. 149 — 152.

Літ.:

Некролог // Ил. газ. — 1871; Некролог // Рус. календарь на 1872 г. А. Суворина. —

СПб., 1871; Проф. ботаники А. А. Янович // Рус. архив. — 1873. —№ 8. — С. 1479-1515; Загоскин Н. П. Деятели Казанского университета, 1805 — 1900 гг. — Казань, 1900; РБС. — Т. 25. — С. 410; Маркевич. 25-летие ИНУ. — С. 427-428; Новорос. ун-т в воспоминаниях. — С. 199; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко

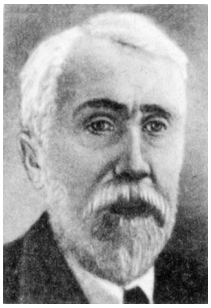

ЯНОВСЬКИЙ Феофіл Гаврилович

Медик-пульманолог, фтізіатр, академік АН УРСР

Серед видатних учених-клініцистів, які працювали на Україні і залишили багату наукову спадщину, одне із почесних місць належить Феофілу Гавриловичу Яновському.

Народився він 12 червня 1860 р. в містечку Миньківцях Ново-Ушицької волості Подільской губ. (нині Хмельницька область) в родині службовця губернського управління. Рід Феофіла Гавриловича одного кореня з родом великого письменника М. В. Гоголя, що, як відомо, мав подвійне прізвище Гоголь-Яновський.

Шкільні і студентські роки Ф. Г. Яновського минули в Києві. Тут у 1878 р. він закінчив із золотою медаллю третю гімназію і того ж року вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира. В університеті, крім занять з медицини, Феофіл Гаврилович відвідував лекції на інших факультетах. Його цікавили політична економія, філософія, загальна історія, література. Ф. Г. Яновський також посилено студіював іноземні мови, особливо німецьку, французьку і англійську.

Курс медичних наук Феофіл Гаврилович проходив у таких відомих учених і клініцистів, як професори Г. М. Мінх (патологія, анатомія),

Н. А. Хржонинвський (загальна патологія) Н. А. Караваєв (оперативна хірургія), Є. І. Афанас'єв (діагностика внутрішніх хвороб), К. Г. Тритшель (госпітальна терапія).

На четвертому курсі університету Ф. Г. Яновський став членом наукового гуртка "Наукове клінічне товариство студентів-медиків м. Києва". Цей гурток був заснований з ініціативи О. А. Киселл — згодом відомого педіатра. Заняття в ньому поглибили інтерес молодого медика до науки, розширили його науковий кругозір, озброїли необхідними навиками в цій галузі.

Після закінчення в 1884 р. університету з відзнакою Ф. Г. Яновського залишили для наукової роботи при кафедрі госпітальної терапії, яку очолював К. Г. Тритшель. Почалася робота в клініці. Тут Ф. Г. Яновський виконав свою першу наукову роботу "Спостереження над дією каїрину при деяких інфекційних захворюваннях" (1884). Це був складний час, що значною мірою негативно позначилося на розвитку медичної науки. Труднощі, які переживала медицина, зокрема, обумовлювалися відсутністю необхідної апаратури, дуже примітивним лабораторно-технічним обладнанням клінік, що було наслідком недостатнього фінансування з боку держави, а також боротьбою світоглядів і різних напрямів.

Такі головні проблеми, як хвороба, її суть, організм і середовище, суть організму як єдиного цілого, були вихідними в розробці проблем внутрішньої анатомії. У вивченні проблем клініки внутрішніх хвороб накреслилися певні напрями — патологоанатомічний, фізіолого-експериментальний та бактеріологічний. Отже, Ф. Г. Яновський, який починав свою науково-клінічну діяльність у галузі внутрішньої медицини, поряд з клінікою мусив глибоко вивчати патологічну анатомію, фізіологію та бактеріологію.

Наприкінці XIX — на початку XX століть фізіолого-експериментальний напрям дедалі більше завойовував позиції в клініці. Подібно до багатьох своїх сучасників Ф. Г. Яновський віддав данину захопленню бактеріологією. Після трьох років роботи клінічним ординатором у клініці К. Г. Тритшеля він, за постановою медичного факультету університету він був відряджений за кордон для ознайомлення з новітніми досягнен-

нями і методами роботи в галузі цієї науки. Феофіл Гаврилович працював в інститутах Л. Пастера і Р. Коха, відвідував клініки. У 1886 р., повернувшись до Києва, Ф. Г. Яновський організував першу бактеріологічну лабораторію.

У 1889 р. вчений захистив докторську дисертацію "К биологии тифозных бацилл". Та лише бактеріологія не могла задовольнити молодого клініциста-експериментатора. Він взявся за вивчення фізіології. Протягом тривалого часу Феофіл Гаврилович працював у фізіологічній лабораторії професора С. І. Чир'єва. Крім бактеріології і фізіології Ф. Г. Яновський цікавився патологічною анатомією.

У 1892 р. після пробної лекції на тему "Значення бактеріології в діагностиці та терапії внутрішніх хвороб" Ф. Г. Яновському було присвоєно звання приват-доцента. В цьому ж році його обрали на посаду прозектора і завідувача лабораторії Олександрівської лікарні, де вчений працював до 1898 р. Свої знання в галузі патологічної анатомії Ф. Г. Яновський удосконалював в лабораторії відомого патологоанатома професора В. К. Високовича.

У 1894 р. Ф. Г. Яновський перебував у науковому відрядженні за кордоном, де працював над проблемами патологічної анатомії в інституті Бірш-Гіршвельда, а також відвідував клініки Куршманна та Гофмана. У 1896 р. Ф. Г. Яновський поїхав в наукове відрядження до Петербурга, де працював в Інституті експериментальної медицини.

У 1899 р. Ф. Г. Яновського обрали завідувачем терапевтичного та інфекційного відділення Олександрівської лікарні м. Києва. У той же час у лікарні працював уже знаменитий клініцист і вчений В. П. Образцов зі своїми учнями, серед яких були М. Д. Стражеско та Л. Б. Бухштаб. В. П. Образцов, Ф. Г. Яновський та їхні учні створили київську терапевтичну школу. Ця школа сприяла переходу клінічної медицини від анатомо-клінічного мислення до клініко-фізіологічного, перші зачатки якого намічені школою С. П. Боткіна. Предметом наукових досліджень Феофіла Гавриловича були переважно інфекційні хвороби, пульмонологія і фтизіатрія, а також нефрологія.

У цьому ж році Ф. Г. Яновський разом з професором К. Г. Тритше-

лем організував Київське товариство боротьби з чахоткою та бугорчаткою. Ф. Г. Яновський одним із перших в Україні почав активно пропагувати заходи щодо запобігання туберкульозу, публічно виступаючи з доповідями і розповсюджуючи доступну для мас літературу. Він добився проведення санітарного нагляду за дизінфекцією приміщень після виявлення хворих на туберкульоз та їх госпіталізації, впровадив у практику збирання у спеціальні плювальниці мокротиння цих хворих. Ф. Г. Яновський глибоко вивчав методи боротьби з туберкульозом, уперше на Україні використав у лікувальній практиці туберкулін та хірургічні методи лікування туберкульозу легенів. Феофіл Гаврилович великого значення надавав вивченню психіки хворого туберкульозом.

На величезну увагу заслуговує розробка Ф. Г. Яновським проблем нефрології. Найважливіші напрями його наукових інтересів у цій галузі — діагностика і клініка, терапія і дієтика хвороб нирок.

У 1904 р. Ф. Г. Яновського обрали завідувачем кафедри госпіталю терапевтичної клініки Новоросійського університету.

У 1905 р. він повернувся до Києва і почав завідувати кафедрою лікарської діагностики в університеті св. Володимира. На той час Ф. Г. Яновський — відомий вчений з європейським ім'ям. Під його керівництвом працювали численні співробітники, які проводили цікаві дослідження, в тому числі і в галузі нефрології.

У 1913 р. Ф. Г. Яновський став завідувачем кафедри госпітальної терапевтичної клініки, в якій він починав свою лікарську і наукову діяльність. Навколо Феофіла Гавриловича згуртувалися його найближчі учні і соратники: В. М. Іванов, О. М. Зюков, А. Ф. Каковський, С. І. Новачек, С. М. Народицький, А. Б. Балабушевич та ін. У 1916 р. за визначні заслуги в галузі клінічної медицини та педагогічної діяльності Ф. Г. Яновський удостоєний звання заслуженого ординарного професора Київського університету.

З 1919 р. до 1921 р. Ф. Г. Яновський завідував кафедрою факультетської терапевтичної клініки медичного факультету Кримського університету. З 1921 до 1928 р. він керував кафедрою факультетської терапевтичної клініки Київського медичного інституту. Крім проблем інфекційних

хвороб, туберкульозу легень і нефрології, школа Ф. Г. Яновського займалася вивченням клінічної фізіології та патології системи травлення, дедалі більше уваги приділялося вивченню питань суто клінічної діагностики. У ці роки із клініки, якою керував Ф. Г. Яновський, вийшло більш 120 опублікованих наукових робіт і декілька докторських дисертацій.

Невід'ємною частиною діяльності Ф. Г. Яновського як ученого, клініциста і лікаря була його педагогічна діяльність. Клінічні лекції Ф. Г. Яновського відзначалися глибиною і новизною, ілюструвалися прикладами з практики. Однією з форм клінічного навчання були обходи хворих. Він вміло сполучав навчання з показом, яке перетворювало його обходи у своєрідну школу.

У науковій роботі Феофіл Гаврилович не допускав поспішних висновків. Керуючи дослідженнями своїх учнів, він дуже суворо ставився до кожної праці, що виходила з клініки. Ця особливість приваблювала до нього численних учнів. З клініки вийшла плеяда науковців, учених-медиків.

Благородній меті — служінню хворій людині — була підпорядкована і громадська діяльність Ф. Г. Яновського. Попри усю свою завантаженість науковою, лікарською і педагогічною роботою він очолював протитуберкульозну секцію Київського єдиного наукового медичного товариства. Ф. Г. Яновському належала ініціатива створення спеціальної курортної комісії. Він очолював медичний відділ Академії наук УРСР. Багато сил та енергії Ф. Г. Яновський віддав створенню Українського науково-дослідного інституту туберкульозу.

У 1921 р. Ф. Г. Яновський став головою Товариства Київських лікарів; 1925 р. — почесним членом Ленінградського терапевтичного товариства ім. С. П. Боткіна; 1926 р. — почесним членом Товариства лікарів-терапевтів СРСР, також очолив Єдине наукове медичне товариство Києва. На І Всеукраїнському з'їзді терапевтів в 1926 р. Феофіла Гавриловича обрано постійним головою терапевтичних з'їздів України. Він — член Вченої ради Наркомздраву УРСР. В 1927 р. Ф. Г. Яновського обрано дійсним членом Академії наук УРСР.

Наприкінці червня 1928 р. під час публічного захисту дисертації од-

ним з його учнів у Ф. Г. Яновського стався інсульт, а 8 липня видатного вченого не стало.

Уряд високо оцінив заслуги Ф. Г. Яновського перед медичною наукою і охороною здоров'я. Його ім'я присвоєно Київському науково-дослідному інституту туберкульозу і грудної хірургії. В факультетській терапевтичній клініці Київського медичного університету встановлено бюст Ф. Г. Яновського. У 1972 р. в Києві на фасаді будинку № 13 по вул. Великій Підвальній, де жив і працював Феофіл Гаврилович, установлено меморіальну дошку. Ім'я визначного клініциста-терапевта назавжди увійшло в історію вітчизняної медицини.

Пр.:

К биологии тифозных бацилл: (Из бактериологической лаборатории ун-та св. Владимира). — К., 1889. — 82 с.; Dermatomyositis / Яновский Ф. Г., Високович В. К. // Унив. изв. — 1901. — № 11; К симптомологии творожистой пневмонии / Яновский Ф. Г., Високович В. К. — К., 1901. — 15 с.; К распознавательному значению бронхиальных слепков // Рус. врач. — 1902. — № 49; La semiologie des nephritea // Revue de Medicine. — 1908. — № 8; К вопросу о противопоказаниях к употреблениию йода // Рус. врач. — 1909. — № 28; К простукиванию легочных верхушек при бугорчатке // Там же. — 1912. — № 28; О способах функционального распознавания почечных болезней: Докл. на программную тему на 4-м съезде рос. терапевтов в Киеве (20 — 23 дек. 1912 р.) // Там же. — 1913. — № 6; К современному положению диетики при нефритах: (Сообщено на Междунар. физиотерапевт. съезде в марте 1913 г.) // Там же. — 1913. — № 34; К семиотике и диагностике сыпного тифа // Врач. дело. — 1922. — № 7 — 8; Выработка иммунных тел в зараженном туберкулезом организме // Киев. мед. журн. — 1922. — № 1; Туберкулез легких (патология, клиника и лечение). — М.; Л., 1923. — 240 с.; Клиническое значение запаха // Врач. дело. — 1925. — № 7; Современное положение диагностики рака желудка // Там же. — 1926. — № 10 — 11; Пути научного исследования в клинике // Там же. — 1927. — № 23 — 24; Диагностика заболеваний почек в связи с их патологией. — К., 1927. — 110 с.; Эмфизема легких // Частная патология и терапия внутренних болезней / Под ред. Г. Ф. Ланга, Д. П. Плетнева. — М.; Л., 1927. — Т. 3, вып. 1, гл. 18; Основы терапевтических мер при мочевых камнях прежде и теперь // Клинич. медицина. — 1928. — Т. 6, № 6; Сифилис почек //Труды X съезда терапевтов Союза ССР. — Л., 1929. — С. 162—175; Туберкулез легких. — 3-е изд., доп. и перераб.— М., 1931. — 303 с.

Літ.:

Дмитренко Л. Ф. Светлой памяти учителя — академика Феофила Гавриловича Яновского // Одес. мед. журн. — 1928. — № 7. — С. 566—567; Зюков А. М. Академік Теофіл Яновський // Укр. мед. вісті. — 1928. — № 718. — С. 707—712; Каган С. С. Академік

Т. Г. Яновський як громадський діяч // Там же. — С. 720—732; Страженко М. Д. Академік Т. Г. Яновський як науковий діяч та клініцист // Там же. — С. 3—10; Иванов В. Н. Последние дни жизни, болезнь и смерть академика Ф. Г. Яновского // Врачеб. дело. — 1928. — № 15. — С. 1141 — 1142; Собкевич. Академик профессор Феофил Гаврилович Яновский // Вопр. туберкулеза. — 1928. — № 9/10. — С. 312 — 314; Ставраки В. Светлой памяти дорогого учителя академика Ф. Г. Яновского // Одес. мед. журн. — 1928. — Т. 4, № 1. — С. 1 —4; Файншмидт И. Феофил Гаврилович Яновский // Врачеб. дело. — 1928. — № 15. — С. 1135 — 1140; Яновский М. В. Памяти дорогого учителя //Там же. — С. 1146 — 1148; Фельдман В. Ф. Г. Яновский // Терапевт. архив. — 1928. — Т. 4, вып. 6. — С. 511 — 514; Яновський В. М. Пам'яті академіка, проф. Теофіла Гавриловича Яновського // Укр. мед. архів. — 1928. — Т. 3. — С. 1 — 6; Яновський Теофіл Гаврилович //Україна. — 1928. — Кн. 6; Le professeur Theofile Janowsky // La Presse Medicale. — Paris, 1928. — № 77; Akademiker Th. Janowsky // Wiener Medizinischer Wochenschrift. — 1928. — № 51. — С. 1634 — 1635; Зюков А. М. Феофил Гаврилович Яновский как нефролог //Одес. мед. журн. — 1929. — Т. 4, № 1. — С. 5—8; Зюков А. М. Феофил Гаврилович Яновский // Врачеб. дело. — 1929. — № 15. — С. 1143 — 1146; Збірник пам'яті академіка Теофіла Гавриловича Яновського /За ред. Д. Заболотного, О. Карчан-Чепурківського, І. Шмальгаузена. — К., 1930; БМЭ. — 1936. — Т. 35. — С. 791 — 792; Памяти акад. Ф. Г. Яновского // Врачеб. дело. — 1949. — № 1; То же // Там же. — 1953. — № 12; Ученики. Феофил Гаврилович Яновский // Там же. — 1949. — № 1. — С. 1—6; Баренбойм А. М. Ф. Г. Яновский — выдающийся отечественный фтизиатр // Там же. — 1952. — № 2. — С. 172 — 176; Примак Ф. Я. Значение учения Ф. Г. Яновского о флюксии легких в клинике гипертонической болезни // Там же. — 1953. — № 12. — С. 1075 — 1078; Магазаник М. Л. Ф. Г. Яновский как фтизиатр // Пробл. туберкулеза. — 1952. — № 6. — С. 50 — 56; Иванов В. Н. Академик Феофил Гаврилович Яновский //Вопр. онкологии. — Харьков, 1953. — Т. 1, кн. 4. — С. 375 — 376; То же // Врачеб. дело. — 1953. — № 12. — С. 1063 — 1070; То же // Очерки истории мед. науки и здравоохранения на Украине / Под ред. П. Д. Петрова, В. Д. Братуся, К. Ф. Дупленкова. — К., 1954. — С. 343 — 352; Иванов В. Н. Академик Феофил Гаврилович Яновский // Очерки истории мед. науки и здравоохранения на Украине. — К., 1954. — С. 343—352; Баренбойм А. М. Некоторые вопросы истории медицины и борьба с туберкулезом на Украине //Профилактика и лечение туберкулеза. — К., 1955. — С. 5 — 22; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

В. П. Пружина

ЯСИНСЬКИЙ Григорій Михайлович

Юрист

Народився 28 березня 1923 р. у с. Вискрива Луганської обл. у селянській родині. Після закінчення школи з травня 1941 р. працював літературним співробітником районної газети у Попасній (Луганська обл.). З початком Великої Вітчизняної війни став курсантом Кемеровського піхотного училища, з грудня 1941 р. — солдатом 6-го повітрянодесантного корпусу в Електросталі Московської обл. Воював на фронтах, був поранений. На фронті був комсоргом, парторгом різних військових частин. До лютого 1946 р. служив у частинах радянських військ у Німеччині.

В 1946–1948 рр. Г. М. Ясинський навчався у харківській юридичній школі, у 1950 р. закінчив Харківський юридичний інститут. У 1948–1950 рр. працював прокурором с. Ново-Світлівка Луганської обл. Після закінчення інституту — інструктор луганського обкому партії (до 1956 р.), заступник прокурора Луганської (до 1957 р.), прокурор Сумської (1965 р.) областей.

З 1965 до 1983 р. Г. М. Ясинський працював прокурором Одеської обл. За цей час став кандидатом юридичних наук (1966 р.).

З 1983 р. працював в Одеському державному університеті — доцентом, професором кафедри адміністративного права та управління. З грудня 1997 р. Г. М. Ясинський працює професором кафедри організації судових та правоохоронних органів Одеської національної юридичної академії.

Професор Г. М. Ясинський — автор багатьох монографій, статей, книг спогадів. Він постійно працює в журналах "Государство и право" та "Законность" (Москва), "Право" (Київ), "Юридический вестник" та "Актуальні проблеми держави і права" (Одеса). Він є президентом Асоціації детективних служб Одеської обл.

Нагороджений двома орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1-го та 2-го ст., Червоного Прапора та Трудового Червоного Прапора, "Знак Пошани", 17 медалями.

Пр.:

Колектив сказав: “Ні”! — К.: Політвидав України, 1976. — 37 с.; Прокуратура на сторожі прав та інтересів громадян. — К., 1979. — 48 с.; Будни прокурора. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 84 с.; Охрана социалистической собственности. — К.: Политиздат Украины, 1986. — 70 с.; В борьбе с нетрудовыми доходами. — К.: Политиздат Украины, 1988. — 125 с.; Роль і місце прокурорського нагляду в стадії порушення кримінальної справи // Актуальні проблеми держави та права. — Одеса, 1996. — Вип. 3. — С. 20—27; Прокурорский надзор в сфере экономики // Юрид. вестн. — 1997. — № 3. — С. 78—81; Место прокуратуры в системе государственных органов // Юрид. освіта і правова держава. — Одеса, 1997. — С. 107 — 112; О друзьях-товарищах // Времена и годы. — Вып. 1. — С. 134—138; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

ЯЦЬКО
Іван Якович

Геолог, палеонтолог

І. Я. Яцько народився 24 липня 1896 р. в с. Новий Буг Херсонського повіту в родині безземельного селянина, який влітку батрачив в економії Фальц-Фейнів, а взимку працював у копальнях Кривого Рогу. Початкову освіту І. Я. Яцько отримав у двокласній школі (1910). У 1915 р. він закінчив Новобузьку вчительську семінарію, після чого був призваний на військову службу. Спочатку вчився у школі прапорщиків, а у 1916–1917 рр. воював у діючій армії.

Наприкінці 1917 р. був демобілізований за наказом Главковерха як народний вчитель і з 27 січня 1918 р. почав вчителювати у с. Рождественському Дніпропетровського повіту Таврійської губ. Під час громадянської війни перебував у Херсоні, де працював в Наросвіті до осені 1920 р. У 1921–1922 рр. був головою комітету з ліквідації неписьменності і завідувачем культвідділу міськнаросвіти у Олешках, звідки переїхав до Одеси, де працював у Губосвіті.

У листопаді 1922 р. І. Я. Яцько став студентом природознавчого відділу Одеського інституту народної освіти. Закінчив ІНО у 1925 р. і став працювати вчителем трудшколи (1925–1926 рр.). Однак робота у школі мало вабила Івана Яковича. Він бажав удосконалювати свої знання з геології і палеонтології, які придбав під керівництвом професорів О. К. Алексеєва і Ю. А. Гапонова.

За рекомендацією ІНО та Робітпросу І. Я. Яцько 1 січня 1926 р. був затверджений аспірантом науково-дослідної кафедри географії і геології ІНО, якою завідував професор Г. І. Танфільєв, а головним геологом кафедри був професор О. К. Алексєєв, який став його науковим керівником. За час проходження аспірантури І. Я. Яцько почав виконувати самостійні геологічні польові роботи.

По закінченні аспірантури, з 1929 р. за постановою Наркомосвіти І. Я. Яцько був зарахований асистентом науково-дослідної кафедри географії і геології. Йому доручили читати лекції з геології не тільки в ІНО, а ще в інститутах водного транспорту та будівельному. З 1931 р. його за сумісництвом запросили на посаду завідувача відділу палеонтології в Зоолого-біологічний інститут, що був заснований при ІНО академіком Д. К. Третьяковим.

Після реорганізації ІНО в Інститут професіональної освіти І. Я. Яцько у 1931–1933 рр. очолив там кафедру геології. 11 квітня 1934 р. кваліфікаційна комісія України затвердила його доцентом. З відкриттям у 1934 р. географічного факультету в Одеському держуніверситеті І. Я. Яцько став доцентом кафедри геології. 31 грудня 1935 р. після захисту дисертації йому присвоєно вчений ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук.

Поряд з викладацькою роботою, в 30 — 40-х р. І. Я. Яцько виконав біля 100 різнопланових геологічних досліджень у межах України з метою пошуків корисних копалин і визначення підземних вод. Особливо відзначається його участь у геологічній зйомці узбережжя Чорного моря від Сухого лиману до Дніпра, де він займався вивченням геологічної будови та проявами сучасних геолого-геоморфологічних процесів на узбережжі. Дуже важливою була робота по вивченню одеських зсувів, яку він проводив у 30 — 40-х рр. за сумісництвом як співробітник Одеської стаціонар-

ної зсувної станції Наркомату геології УРСР. Його матеріали були використані при складанні в 1940 р. першої Генеральної схеми протизсувних заходів узбережжя Одеси (керівник професор А. М. Дранніков).

У липні 1941 р. І. Я. Яцько з родиною і колективом університету був евакуйований до Середньої Азії. В Ташкенті він отримав від Народного комісаріату освіти призначення на роботу в Андіжанський вчительський інститут на посаду спочатку доцента кафедри геології і географії, а з 1 вересня 1942 р. — завідувача цієї кафедри. Крім учбової роботи він займався вивченням геологічної будови і пошуками корисних копалин Андіжанської області. 13 липня 1944 р. за розпорядженням ВКВШ І. Я. Яцько був направлений до Одеського університету, де з 1944 до 1951 р. був доцентом кафедри гідрогеології і палеонтології, а з 1952 до 1960 р. — завідувачем кафедри загальної геології і гідрогеології.

У 1961 р. в Інституті геології АН УРСР він захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора геолого-мінералогічних наук на тему "Континентальные неогеновые отложения юга УССР и унионіды этих отложений". У 1963 р. ВАК присвоїв йому звання професора кафедри геології, завідувачем якої він став у 1965 р., коли був відроджений геологічний відділ геолого-географічного факультету. У 1972 р. на базі цієї кафедри була відкрита кафедра загальної та морської геології, де І. Я. Яцько був завідувачем до 1977 р., коли він перейшов на посаду професора-консультанта.

Наукові інтереси І. Я. Яцька багатогранні. Він став продовжувачем одеської школи неогенщиків, займався питаннями стратиграфії і палеонтології неогенових відкладів Українського Причорномор'я. Керівними окам'янілостями для визначення віку утворення неогенових покладів Причорномор'я він вважав м'якунів з родів і підродів уніонід. Його ім'ям названі 15 представників роду уніонідів. У надрукованій у 1972 р. книзі "Наяды верхнего кайнозоя юго-запада Украины" систематика наяд подана в порівнянні з систематикою, прийнятою в Західній Європі, Росії, Північній Америці, Східній Азії. У книзі надана також схема стратиграфічних співвідносин п'яти фауністичних комплексів з алювію Дністра. Ряд таблиць з малюнками наяд в додатку до цієї книги вважається чудо-

вим визначником цих окам'янілостей. Велика колекція черепашок уніонід подарована І. Я. Яцьком Палеонтологічному музею університету, науковим керівником якого він був.

Крім палеонтологічних робіт, І. Я. Яцько багато часу приділяв вивченню зсувів морського узбережжя. Цікавився він і палеогеографічними проблемами. На підставі вивчення давніх м'якунів з алювію він встановив напрямок давніх річок Причорномор'я у межах низовини і шельфу Чорного моря протягом неогену і реконструював річкову сітку пізньочетвертинного віку у Північно-західній частині шельфу Чорного моря. Під керівництвом професора І. Я. Яцька було захищено 10 кандидатських дисертацій і 4 докторські. Серед них — університетські працівники: В. О. Горецький, І. О. Одинцов, Н. М. Ільницька, Б. Б. Муха, В. В. Янко.

Іван Якович мав неабиякі організаційні здібності. Протягом багатьох років він був головою Ради з захисту дисертацій на геолого-географічному факультеті, був членом Міжнародної асоціації по вивченню четвертинного періоду (INQUA), брав активну участь у міжнародних геологічних колоквіумах у Тирасполі (1969), Одесі (1972). Він був членом редколегії "Праць" Одеського університету (серія геології і географії), які виходили у світ в 50 — 60-х рр. І. Я. Яцько був ініціатором заснування та відповідальним редактором республіканського наукового збірника "Геологія узбережжя і дна Чорного та Азовського морів у межах УРСР", вісім випусків якого оприлюднені у 1967 — 1975 рр.

Багаторічна праця професора І. Я. Яцька була відзначена державними нагородами та медалями: "За доблестный труд", "За трудовое отличие", "За победу над Германией", а також Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР та двома золотими медалями ВДНГ. Ім'я І. Я. Яцька, крім 15 видів уніонідів, носить один з видів підкласу форамініфер з голоценових відкладів Чорного моря і один з видів — ряду остракод з міоценових шарів Причорномор'я.

Помер Іван Якович Яцько 8 червня 1978 р. в Одесі від серцевої недостатності. Похований на другому Християнському кладовищі в м. Одесі.

Пр.:
Геологическое строение Одесского побережья Черного моря // Исследование под-

земных вод СССР. — 1936. — Вып. 7-А. — С. 20 — 55; Про фауну хребовців з куяльницьких відкладень с. Крижанівки біля Одеси // Пр. ОДУ. Біологія. — 1938. — Т. 3; Зсувні явища на Одеському узбережжі Чорного моря // Вісн. метеорології та гідрології. — 1938. — № 3/4; О пресноводных горизонтах между понтическими и меотическими отложениями юга УССР //ДАН СССР. — 1939. — Т. 25, вып. 9; Скелет Elephas wusti M. Pavl. из террасовых отложений Хаджибейского лимана вблизи г. Одессы // Тр. ОДУ. — 1948. — Т. 2, вип. 2 (54); О некоторых представителях семейств Unionidae из неогена юга УССР // Там же. — 1954. — Т. 2. — С. 71—105; Опыт реконструкции гидрографической сети позднечетвертичного времени в северо-западной части Черного моря // Тр. Ин-та океанологии АН СССР. — 1954. — Т. 20. — С. 72—78; Сармартские представители семейств Unionidae юга УССР // Тр. ОГУ. — 1955. — Т. 145, вып. 3. — С. 25—40; Формирование совеременного побережья Черного моря в его северо-западном углу // Науч. ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957; О находках гиен в древних карстовых пещерах г. Одессы // Ежегодник палеонтол. о-ва. — 1957. — Т. 15; Зсуви на одеському узбережжі та їхня характеристика // Пр. ОДУ. — 1957. — Т. 147, вип. 4. — С. 87—98; Спроба вивчення свердлових профілів на зсувному схилі у м. Одесі // Там же. — Т. 147, вип. 5; Континентальные фации в верхнем неогене юга УССР и их унионицы // Тр. ОГУ. — 1959. — Т. 149, вып. 6; Некоторые особенности в развитии оползневых процессов на Одесском побережье // Там же. — 1960. — Т. 150, вып. 7; Верхненеогеновые унионицы и палеогеография времени их обитания на юго-западной территории УССР. — К., 1961; Особенности палеогеографии позднего миоцена и плиоцена юга УССР // Там же. — Т. 152, вып. 10. — С. 26—36; Об унионидах и млекопитающих в верхнеплиоценовых отложениях на территории Молдавской ССР // Изв. АН МССР. — 1964. — № 7; О континентальных верхненеогеновых и плейстоценовых отложениях р. Днестр / / Материалы по четвертичному периоду Украины. — К., 1965; Стратиографическое значение для плейстоцена пресноводных моллюсков (сем. Unionidae и сем. Corbiculidae) // Палеонтология, геология и полезные ископаемые Молдавии. — Кишинев,1967. — Вып. 2; О филогенетических и стратиграфических соотношениях унионид по находкам на юго-западной территории УССР и МССР // Тр. ОГУ. — 1968. — Т. 152, вып. 8. — С. 46—51; Итоги исследования побережья и морского дна Черного и Азовского морей в пределах УССР за годы советской власти / И. Я. Яцко, Л. И. Пазюк, Л. Б. Розовский / / Геология побережья и дна Черного и Азовского морей в пределах УССР. — 1968. — Вып. 2. — С. 3—8; Геологія // Історія ОДУ за 100 р. — С. 198—204; Наяды верхнего кайнозоя юго-запада Украины и Молдавии: Описание и стратиграфические заметки. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1972. — 145 с.

Літ.:

Очерки развития науки в Одессе. — С. 236—237; Амброз Ю. А. Яцко Иван Яковлевич: (К 100-летию со дня рождения) // Видные ученые Одессы. —1997. — Вып. 7. — С. 46—53. Яцко Іван Якович // Вчені вузів Одеси. — 2001. — Вип. 2: Геологи, географи / ОДНБ ім. М. Горького. — С. 294-297; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

Ю. О. Амброз

СПИСОК ОСНОВНОЇ ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 г. — Одесса, 1857. — 200 с.

[Об учреждении в Одессе Новороссийского университета] // ЖМНП. —1864. — Ч. 123, авг. — С. 29-30.

Циркуляр по управлению Одесским учебным округом, 1864—1917. — Одесса.

[Назначения в Новороссийский университет с 1 мая 1865 г.] // ЖМНП. — 1865. — Ч. 126, апр. — С. 18.

Протоколы заседаний Совета Новороссийского университета за 1865—1884 гг. — Одесса.

Обозрение преподавания наук в Новороссийском университете за 1865/66 — 1868/69, 1875/76, 1885/86 — 1904/05, 1908/09 —1916/17 учеб. г. — Одесса.

Отчет о состоянии и деятельности Новороссийского университета за 1865/66 — 1884/85 акад. г., 1901—1915 г. — Одесса.

Список студентов и посторонних слушателей Новороссийского университета, 1865—1917. — Одесса.

Записки Новороссийского университета, 1867—1919. — Одесса.

О пожертвовании суммы на содержание кафедры сельского хозяйства при Новороссийском университете // Сб. Херсон. земства. —1869. — № 2. — С. 178-186.

Устав общества естествоиспытателей при ИНУ. — Одесса: Тип. Францова, 1869. — 8 с.; То же. — Одесса: Тип. Шульце, 1896. — 7 с.; То же — Одесса, 1914. — 8 с.

Изучение истории славянского законодательства в Новороссийском университете // Одес. вестн. — 1870. — 7 марта (№ 51).

Предложение ректора о засчитывании профессуре предшествовавшей их службы в Ришельевском лицее для получения звания заслуженного профессора (по выслуге 25 лет в должности штатного преподавателя в

ун-те) // Протоколы заседаний Совета ИНУ. — 1870. — Засед. 19 янв., п. 17. — С. 18-23.

Записки Новороссийского общества естествоиспытателей, 1872—1929. — Одесса.

Празднование 200-летнего юбилея Петра Великого в ИНУ 31 мая 1872 г. — Одесса, 1872. — 32 с.

Протоколы заседаний Новороссийского общества естествоиспытателей, 1872—1928. — Одесса.

Записки математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей, 1878—1914. — Одесса.

Кочубинский А. А. Памяти товарищей: Из унив. летописи. — Одесса: Тип. Ульриха, 1879. — 8 с.

Трачевский А. С. Высшие женские курсы в Одессе профессора Трачевского. — Одесса, 1879. — Вып. 1. — 16 с.

Афанасьев Г. Е. Десятилетие общества св. Кирилла и Мефодия (1870—1880 г.) // Одес. слав. сб.: Речи и сообщения. — Одесса, 1880. — С. 91-103.

Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых: В 6 т. — СПб., 1880—1897.

Протоколы заседаний Юридического общества при ИНУ, 1880—1883. — Одесса.

Доклад комиссии Совету об университетской инспекции / Ярошенко С., Успенский Ф., Посников А. — Одесса: Ульрих, 1881. — 31 с.

Кочубинский А. А. Замечания на докладе советской комиссии об университетской инспекции. — Одесса: Тип. Ульриха, 1881. — 16 с.

Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. Университеты: ИНУ в 1881 г. // ЖМНП. — 1882. — Ч. 222, № 7. — С. 7-17.

Об учреждении кафедры географии при Новороссийском университете // Одес. листок. — 1882. — 12 сент.

Памятная книга по Одесскому учебному округу: В 2 т. — Одесса, 1881—1883. — Кн. 1 / Сост. Э. А. Ронталер. — 1881. — 900, 52 с.; Кн. 2:

Памятная книжка Одесского учебного округа на 1882/1883 учеб. г. — 1883. — 226 с.

Протоколы VII съезда русских естествоиспытателей и врачей в Одессе, с 18 по 28 августа 1883 года. — Одесса, 1883. — 484 с.

Устав попечительства о недостаточных студентах Новороссийского университета. — Одесса: Ульрих и Шульце, 1883. — 7 с.

Отчет правления общества вспомоществования бывшим воспитанникам Новороссийского университета и Ришельевского лицея, 1886—1911. — Одесса.

Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. университета св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. — К., 1884. — 816 с.

Модестов В. Отрывок из воспоминаний // Ист. вестн. — 1884. — Т. 18, № 11. — С. 282-300.

Общий Устав императорских российских университетов // ЖМНП. — 1884. — Ч. 235, № 9. — С. 27-75.

Отзывы профессоров имп. Новороссийского университета о письменных ответах лиц, подвергавшихся испытанию зрелости в гимназиях и выпускному испытанию в реальных училищах Одесского учеб. округа за 1886/87 гг. — Одесса, 1887. — 62 с. — Прил. к «Циркуляру по управлению Одес. учеб. округом» (1887. — № 1).

Богданов А. П. Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии и соприкасающимся с нею отраслями знания, преимущественно за последнее тридцатипятилетие (1850—1888): В 4 т. — М., 1888—1892. — (Изв. имп. О-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при имп. Моск. ун-те; Т. 55, 57, 70, 71. Тр. зоол. отд-ния; Т. 3, 4, 6, 7).

Юргевич В. Н. Исторический очерк пятидесятилетия Одесского общества истории и древностей, 1839—1889. — Одесса, 1889. — 121 с.

Лапшин В. И. Из воспоминаний. — СПб., 1890. — 20 с.

Летопись Историко-филологического общества при имп. Новороссийском университете, 1890—1916. — Одесса.

Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского

университета: Ист. зап. и акад. списки. — Одесса: Экон. тип., 1890. — XV, 734, X с.

Десятилетие народных чтений в г. Одессе (1882—1892). — Одесса: Кирхнер, 1893. — 22 с.

Летописи магнитной и метеорологической обсерватории Новороссийского университета в Одессе, 1865—1906. — Одесса.

Медицинский факультет при Новороссийском университете // Рус. шк. —1893. — № 12. — С. 258-259; 1895. — № 11. — С. 250-251.

Одесса, 1794—1894: К 100-летию города. — Одесса: Шульце, 1894. — 836 с.

Список лиц, служащих в Одесском учебном округе за 1895—1901, 1903—1912 гг. — Одесса.

Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Санкт-Петербургского университета за истекшую третью четверть века его существования, 1869—1894: В 2 т. — СПб., 1896.

Закладка зданий медицинского факультета при Новороссийском университете // Рус. шк. — 1896. — № 9/10. — С. 288-292.

Русский биографический словарь / Под ред. А. А. Половцова. — СПб.; М.; Пг., 1896—1918. — Т. 1—3, 5—7, 9—16, 18—25.

Доклад комиссии, избранной Советом имп. Новороссийского университета в заседании 4 октября 1897 г. для пересмотра вопроса о существующей системе профессорского гонорара. — Одесса, 1897. — 14 с.

Историко-филологическое общество при Новороссийском университете // Ист. вестн. — 1897. — Т. 70, дек. — С. 1089.

Список лиц, служащих по ведомству Министерства народного просвещения на 1897 (1898—1914) г. — СПб., 1897 (1898—1914).

Каменский Ф. Обзор деятельности Ботанического сада имп. Новороссийского университета начиная с 1895 года. — Одесса, 1898. — 16 с.

Ришельевский лицей и имп. Новороссийский университет: Сб., издав. бывш. воспитанниками лицея и ун-та / Под ред. П. К. Борзаковского, А. И. Маркевича, В. Я. Протопопова. — Одесса: Тип. Юж.-рус. о-ва печ. дела, 1898. — 76 с.

Правила о зачете полугодий и о полукурсовых испытаниях на юриди-

ческом факультете ИНУ и программы к последним. — Одесса: Экон. тип., 1899. — 43 с.

Венгеров С. А. Источники словаря русских писателей: В 4 т. — СПб., 1900—1917.

Историческая записка об учреждении медицинского факультета при имп. Новороссийском университете // Рус. архив патологии, клин. медицины и бактериологии. — 1900. — Т. 10, вып. 4. — С. 307—316; Там же. — Отд. отт. — СПб., 1900.

Бучинский П. Н. Шестилетняя деятельность Лекционного комитета при Новороссийском обществе естествоиспытателей. — Одесса, 1901. — 3 с.; Також // Мир божий. — 1902. — Февр. — С. 109-110; Там же// ЗИНУ. — 1901. — Т. 24, вып. 1.

Доклад Комиссии, избранной Советом имп. Новороссийского университета 13 апр. 1901 г. в том виде, как он принят в заседании Совета 1-4 июня 1901 г. — Одесса: Экон. тип., 1901. — 65 с.

Клименко Е. Ф. Исторический очерк химической лаборатории Новороссийского университете // Ломонос. сб. — 1901. — № 5. — С. 1-12.

Полль А. Физическое отделение физико-химического института и Новоросийского университета // ВОФЭМ. — 1901. — № 288. — С. 277-281.

Сравнительная таблица уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг. — СПб., 1901. — 264 с.

Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев, 1876—1901: Речи у гроба и посмертные поминки. — Одесса: Экон. тип., 1901. — 36 с.; Також // ЗИНУ. — 1902. — Т. 86.

Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802—1902): В 2 т. — Юрьев, 1902—1903.

Доклад университетской подкомиссии Высочайше утвержденной при Министерстве народного просвещения Комиссии по преобразованию высших учебных заведений. — СПб., 1902.

Из содерж.: Щепкин Е. Н. Вопрос о ректоре и деканах в университете. — 12 с.; Его же. Дополнения к докладу о ректоре. — 9 с.; Его же. Доклад по вопросу о допущении экстернов к университетским испытаниям. — 9 с.

Загоскин Н. П. История имп. Казанского университета за первые сто лет его существования, 1804—1904: В 4 т. — Казань, 1902—1904.

Маркевич А. И. Состав имп. Одесского общества истории и древностей в 1839—1901 гг. // ЗООИД. — 1902. — Т. 24. — С. 93-106.

Томсон А. И. Проект устройства романо-германского отделения историко-филологического факультета Новоросийского университета. — Одесса: Экон. тип., 1902. — 34 с.

Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Казанского университета за 100 лет (1904—1904): В 2 ч. / Под ред. Н. П. Загоскина. — Казань: Унив. тип., 1904.

Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев, 1903—1905: Речи у гроба. — Одесса: Экон. тип., 1904. — 7 с.

Линниченко И. А. А. И. Маркевич: Биогр. воспоминания и список тр. — Одесса, 1904. — 48 с.; То же // ЗИНУ. — 1906. — Т. 26.

Альбом к столетию (1805—1905) имп. Харьковского университета / Под. ред. Д. И. Багалея. — Харьков, 1905. — 40 с.

Журнал заседаний Совета Новороссийского университета, 1905—1908. — Одесса.

Записка о нуждах просвещения // Всемир. вестн. — 1905. — № 4. — С. 171, 186.

Підписана 342 вченими вищих учб. закладів країни, серед яких — 88 одес. вчених.

Изгоев А. С. В университетах // Юж. зап. — 1905. — № 38. — С. 40-41.

Про результати виборів ректорів в Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Одесі.

Клоссовский А. В. Кафедра географии и ее представители в русском университете. 1. Новороссийский университет: [История замещения одной кафедры]. — Одесса, 1905. — 22 с.

Клоссовский А. В. Кафедра физической географии в Новороссийском университете, 1880—1904. — Одесса, 1905. — 26 с.

Пятнадцатилетие Историко-филологического общества при ИНУ // Ист. вестн. — 1905. — Т. 102, кн. 11. — С. 766-767; То же. — Отд. отт. — Одесса: Экон. тип., 1905. — 64 с.

Чижов Н. Е. Коммерческие университетские курсы в Одессе. — СПб., 1905. — 26 с.

Левитский А. Из студенческих воспоминаний // Вестн. воспитания. —1906. — № 8. — С. 83-117; То же. — Отд. отт. — М., 1906.

Оршанский И. Университетский вопрос и «проект» университетского устава // Вестн. Европы. — 1906. — № 1. — С. 5-50.

Сборник студенческого биологического кружка при ИНУ, 1906—1917. — Одесса.

Стадницкий Н. Г. Музей нормальной анатомии при медицинском факультете Новороссийского университета: 1900—1905 гг. — Одесса: Экон. тип., 1906. — 48 с.

Дело медицинского факультета // ЗИНУ. — 1907. — Т. 107. — С. 1-96; То же// Журн. заседаний Совета ИНУ. — 1907. — Вып. 1-16.

Бучинский П. Н. Капитал имени А. О. Ковалевского: Отчет по сбору пожертвований на студ. стипендию им. А. О. Ковалевского. —Одесса, 1908.

Виппер Б. Памятник гарпий // ЖМНП. — 1908. — Ч. 16, № 7. — С. 261-274.

Про музей витончених мистецтв Новорос. ун-ту.

Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805—1905) / Под ред. М. Г. Чаланского, Д. И. Багалея. — Харьков, 1908.

Клоссовский А. В. Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в имп. Новороссийском университете, 1881—1907 // Последняя страница журналов «Метеорологическое обозрение» (Труды метеорологической сети юго-запада России, 1887—1908 годы) и «Летописи магнито-метеорологической обсерватории имп. Новороссийского университета» (1894—1908 годы), основанных А. Клоссовским. — Одесса, 1908. — С. 1-24.

Клоссовский А. В. Сорокалетие служения науке и родине (6 дек. 1868 — 6 дек. 1908 г.) — Одесса, 1908. — 20 с.

Клоссовский А. В. И. Л. Яворский и кафедра географии. — Одесса: Экон. тип., 1908. — 16 с.

Яворский И. Л. Кафедра географии в имп. Новороссийском университете: Ответ проф. А. В. Клоссовскому. — Одесса, 1908.

Вестник корпорации академистов имп. Новороссийского университета и всех академистов России. — Одесса, 1909.

Заленский А. Кто виноват? // Вестн. Европы. — 1909. — № 4. — С. 718-730.

Процес проти ректора І. М. Занчевського і проректора Є. В. Васьковського.

Работы педагогического отдела историко-филологического общества при Новороссийском университете за учебный 1908/1909 год. — Одесса, 1909. — 267 с.

Революционное гнездо: Из истории ИНУ: Дело ректора Занчевского и проректора Васьковского. — СПб.: Изд-во акад. союза студ. СПб. политехн. ин-та, 1909. — 185 с.

Клитин Б. Из семейной хроники. — Одесса, 1910.

Бучинский П. Н. Краткий очерк возникновения и научной деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей за первое 25-летие его существования, 1870—1895 // ЗНОЕ. — 1911. — Т. 37. — С. 1-47.

Запрос левых членов Государственной думы о беспорядках в Новороссийском университете: Заявление № 121 // Прямой путь. — 1911. — № 2/3. — С. 897.

Казанский П. Е. Совещание профессоров в декабре 1910 г.: Докл. в Акад. клубе в Одессе. — Одесса, 1911. — 53 с.

Кризис высшей школы // Рус. мысль. — 1911. — Кн. 3. — С. 137, 145.

Роль «академістів» в ІНУ.

Новороссийский университет // Прямой путь. — 1911. — № 2/3. — С. 895-897; 1913. — Вып. 4. — С. 263.

Открытие Высших женских медицинских курсов в г. Одессе 26 сент. 1910 г. — Одесса, 1911. — 45 с.

Петрищев А. Сотрудничество одесской профессуры с одесскими факторшами // Рус. богатство. — 1911. — № 6. — С. 88-96.

Правила о зачете полугодий и о полукурсовых испытаниях на истори-

ко-филологическом факультете и о производстве испытаний в историко-филологических испытательных комиссиях. — Одесса, 1911. — 11 с.

Устав Одесского библиографического общества при имп. Новороссийском университете. — Одесса: Техник, 1911. — 15 с.

Ларский И. Вопросы текущей жизни // Соврем. мир. — 1912. — № 4. — С. 244-246.

Павловский Н. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912. — 238 с.

Известия Одесского библиографического общества при Новороссийском университете, 1913—1917. — Одесса.

Варнеке Б. В. Имп. Общество истории и древностей (1839—1914) // ЖМНП. Новая сер. — 1914. — № 12, отд. 4. — С. 47-61.

Двадцать пять лет деятельности Одесского общества вспомоществования литераторам и ученым, 1889—1913. — Одесса: Тип. Розенштрауха и Лемберга, 1914. — 40 с.

Линниченко И. А. Речи и поминки: Сб. ст. по истории рус. лит. и биогр. воспоминания. — Одесса, 1914.

Образцов В. Н. Императорский Новороссийский университет в 1913 г.: Извлеч. из «Отчета о состоянии и деятельности ИНУ», сообщ. на торжеств. акте 1 мая 1914 г. — Одесса: Тип. Хрисогелос, 1914. — 13 с.

Образцов В. Н. Празднование 300-летия дома Романовых имп. Новороссийским университетом 21 февр. 1913 г. — Одесса: Тип. Хрисогелос, 1914. — 30 с.

Попруженко М. Г. Имп. Одесское общество истории и древностей: По поводу 75-летия его существования // Ист. вестн. — 1914. — № 11. — С. 544-555.

Пятидесятилетие Новороссийского университета. Смесь // Ист. вестн. — 1914. — № 8. — С. 727-729.

Серапин К. П. Учреждение пропедевтической хирургической клиники при имп. Новороссийском университете // Хирургический архив Вальяминова. — СПб., 1914. — Кн. 6. — С. 693-705.

Устав общества правоведения и государственных знаний при ИНУ. — Одесса: Рус. речь, 1914. — 15 с.

Устав педагогического отдела историко-филологического общества при Новороссийском университете. — Одесса, 1914. — 8 с.

Афанасьев Г. Е. По поводу статьи А. Е. Кауфмана «За кулисами университета-юбиляра» // Голос минувшего. — 1915. — № 45. — С. 285-287.

Иванов П. И. Императорский Новороссийский университет и война 1914—1915 гг. // Отчет о состоянии и деятельности ИНУ за 1914 г. — Одесса, 1915. — С. 1-39; То же. — Отд. отт. — Одесса: Техник, 1915. — 39 с.; То же. Продолж. // Там же за 1915 г. — Одесса, 1916. — С. 1-89.

Императорское Московское археологическое общество в первое 50-летие его существования (1864—1914): В 2 т. — М., 1915.

Кауфман А. Е. За кулисами университета-юбиляра: Из воспоминаний и бесед // Голос минувшего. — 1915. — № 10. — С. 165-178; То же: Доп. поправки // Там же. — № 12. — С. 285-287; То же: Еще доп. поправки // Там же. — 1916. — № 3. — С. 290-294.

Клитин А. Речь перед молебствием в день 50-летия имп. Новороссийского университета (1 мая 1915 г.). — Одесса, 1915. — 10 с.

Материалы для биографического словаря действительных членов имп. Академии наук: В 2 ч. — Пг., 1915.

Отчеты попечительства о недостаточных студентах имп. Новороссийского университета за 1913—1915 гг. — Одесса: Техник, 1915. —32, 35, 47 с., разд. паг.

Попруженко М. Г. Императорский Новороссийский университет: По поводу 50-летия его существования // Ист. вестн. — 1915. — № 5. — С. 590-605.

Справочник на 1915 г. об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них. — Одесса: Упр. учеб. округа, 1915. — 475, 72 с.

Об учреждении почвенного музея при Новороссийском университете. — Одесса, 1916.

Штрайх С. Я. Из профессорской деятельности А. С. Посникова: К

истории борьбы за университетскую автономию // Рус. шк. —1916. — № 1. — С. 67-71.

Штрайх С. Я. Из профессорской деятельности И. И. Мечникова [в Новороссийском университете]: К истории борьбы за науку в России // Рус. шк. — 1916. — № 5/6. — С. 74-80.

Клоссовская В. П. Воспоминания // Природа. — 1917. — № 11/12. — Стлб. 1135-1140.

Сватиков С. Г. Опальная профессура 80-х гг. // Голос минувшего. — 1917. — № 2. — С. 69-71.

Высшая школа: Бюл. Одес. СКВУЗа. — 1919. — № 1.

Из содерж.: Щепкин Е. Н. Отбор умов и подбор среды. — С. 3-6; О-ч Б. [Осипович]. Очерк деятельности Одесского СКВУЗа. —С. 9-11; От Совета комиссаров высших учебных заведений г. Одессы: Пост. № 1-25. Пост. № 23: Список преподавателей высшей школы, уволенных бывшим заведующим губотдела просвещения т. Щепкиным: Увольнение считается из ИНУ — с 1 мая 1919 г., а из остальных вузов — с 1 июля 1919 г. Представившим подписку о согласии служить сов. власти гг. Казанскому и Доброклонскому предоставляется право преподавания в высшей школе г. Одессы. — С. 11-16; Ланге Н. Н. Единство университета и система факультетов. — С. 18-20; О-ч Б. Реформа высшей школы и университетская библиотека. — С. 21-22; Очередные задачи по реформе высшей школы. — С. 23-24.

Губупвуз // Сов. стр-во. — 1920. — № 4/5. — С. 50-51.

Высшая советская школа в Одессе // Вестн. Одес. губ. отдела нар. образования. — 1920. — № 4. — С. 17-20.

Бенешевич В. Н. Скорбная летопись // Рус. ист. журн. — 1921. — № 7. — С. 229-261.

Браунер А. А. Научная и учебная деятельность зоотомического кабинета высшей школы с 1912 по 1921 г. — Одесса, 1921. — Рукопись. Архив А. А. Браунера в Зоол. музее ОНУ.

Ученые записки высшей школы г. Одессы, 1921—1922. — Одесса.

Циркуляр Одесской астрономической обсерватории, 1921—1924. — Одесса.

Штейн В. М. Одесская профессура: Стат.-евгенист. очерк // Стат. вестн. — 1921. — Апр./дек. — С. 28-54.

Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе, 1923—1927. — Одесса.

Бюллетень Одесской государственной магнитно-метеорологической обсерватории, 1924—1929. — Одесса.

Кафедры в Одессе // Народное просвещение на Украине. — Харьков, 1924. — С. 182.

Народна освіта на Вкраїні. — Харків: Червоний шлях, 1924. — 202 с.

5 лет союза «Работпрос», 1920—1925. — Одесса, 1925. — 158 с.

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія, 1926—1930. — Одеса, б. р. — 26 с.

Записки Одеського інституту народної освіти. — Одеса, 1927. — Т. 1.

Лысенков Н. Профессор Е. Н. Щепкин и Одесский университет (1902—1905) // Памяти проф. Е. Н. Щепкина: Сб. — Одесса, 1927. — С. 27-31.

Наука на Україні = Science in Ukraina: Бюл. Украанауки. — 1927. —№ 2/4.

Із змісту: Науково-дослідча катедра генетики в Одесі. Звіт за працю 1926 р. — С. 75-77; Звіт про діяльність Одеської науково-дослідчої катедри геології та географії за період 1 липня — 31 грудня 1926 року. — С. 139-143; Звіт Одеського фізичного інституту за 1925-26 рік. — С. 143-146; Звіт Одеської катедри сучасних правових проблем. — С. 227-228; Одеський державний історично-археологічний музей. — С. 234-242; Звіт Одеської державної геофізичної обсерваторії за 1925-26 рік. — С. 264-266; Звіт Одеського ботанічного саду за період з 1 жовтня 1925 до 1 жовтня 1926 року. — С. 285-289; Одеська центральна наукова бібліотека. — С. 310-314.

Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна наукова бібліотека // Пр. Одес. центр. наук. б-ки. — 1927. — Т. 1. — С. 1-16.

Записки Державного фізичного інституту в м. Одесі, 1928—1930. — Одеса.

Записки Одеського інституту народного господарства, 1928—1929. — Одеса.

Кафедра патологической анатомии Одесского медина: Ист. очерк за 25 лет (1902—1927) // Одес. мед. журн. — 1928. — № 10. — С. 729-745.

Наука и научные работники СССР / Под ред. С. Ф. Ольденбурга, Е. Ф. Карского. — Л., 1928. — 810 с.

Тищенко П. Культробота в Одеському ІНО // Студент революції. — 1928. — № 5. — С. 61.

Блох М. А. Выдающиеся химики и ученые XIX и XX столетий, рабо-

тавшие в смежных с химией областях науки: Биогр. справочник: В 2 т. —Л.: Госхимиздат, 1929—1931.

Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века: В 2 ч. — Л.: Изд-во АН СССР, 1929—1931.

Вісті науково-дослідчої кафедри біології в м. Одесі. — Одеса, 1929. — Вип. 1.

Записки Одеського наукового при УАН товариства, 1929—1930. — Одеса.

Покровський О. І. Відгуки революції 1917 р. у бувш. Новоросійському університеті: Доповідь // Вісн. Одес. комісії краєзнавства при УАН. — 1929. — Ч. 4/5: Секція соц.-іст. — С. 21.

Потапенко Г. И. Ботанический сад. Городское садоводство, 1819—1919 // Югоклимат: Сб. по вопр. акклиматизации растений и животных. — 1929. — Ч. 6, № 3/4. — С. 2-6.

Праці науково-дослідчої кафедри педагогіки при ІНО. — Одеса, 1929. — Т. 1.

Краткий исторический очерк клиники нервных болезней за 25 лет существования // Тр. клиники нервных болезней Одес. медина. — 1930. — Т. 2. — С. 5-7.

Борьба за науку в царской России: Неизд. письма И. М. Сеченова, И. И. Мечникова, Л. С. Ценковского, А. О. Ковалевского и др. / Предисл. Н. А. Семашко. — М.; Л.: Госсоцэкиздат, 1931. — 220 с.

Одеська філія Науково-дослідчого зоолого-біологічного інституту // Пр. Одес. філії н.-д. зоол.-біол. ін-ту. — 1932. — Вип. 1. — С. 3-6.

Александров А. М. Дело коалиционного совета и центрального органа Новороссийского университета: Из воспоминаний защитника // Каторга и ссылка. — 1933. — № 12. — С. 120-137.

Корнетов І., Шатунов М. Про організацію державних університетів на Україні // Комун. освіта. — 1933. — № 4. — С. 55.

Об организации на Украине государственных университетов: Постановление Совета Народных Комиссаров УССР от 10 марта 1933 г. // Свод. законов. —1933. — № 5. — С. 3.

Одеська державна наукова бібліотека за п'ятнадцять років (1917—

1932) // Пр. Одес. держ. наук. б-ки. Нова сер. — 1933. — Т. 1. — С. IX-XVII.

Андросов И. Д. О роли картографии в развитии географического образования и подготовке кадров географов-картографов в ОГУ // Зб. геогр. фак. —1940. — С. 31-37. — (Тр. ОДУ; Т. 1).

Бернштейн С. В. К истории языковедения в Одессе // Зб. філол. фак. — 1940. — С. 41-56. — (Тр. ОДУ; Т. 1).

Труди Одеського державного університету, 1934—1941, 1947—1963. — Одеса.

Чудновский С. Л. Из давних лет: Воспоминания. — М., 1934. — 302 с.

Добролюбский К. П. Истфак Одесского университета // Историк-марксист. — 1936. — № 2. — С. 177.

Устав Одеського державного університету. — Одеса, 1939. — 23 с.

Одесский университет за 75 лет (1865—1940) / Отв. ред. К. П. Добролюбский. — Одесса, 1940. — 195 с.

Бюллетень Астрономической обсерватории при ОГУ, 1945—1947. — Одесса.

В соответствии с Постановлением Совнаркома Союза ССР от 14 мая 1945 г. за № 1089 присвоить имя И. И. Мечникова Одесскому госуниверситету: Приказ ВКВШ № 244 от 21 мая 1945 г. // Бюл. Всесоюз. ком. по делам высш. шк. при СНК СССР. — 1945. — № 6. — С. 10.

80 лет Одесского университета // Большевист. знамя. — 1945. — 13 мая.

Анотації наукових робіт, виконаних [в ОДУ] у 1941—1945 рр. — Одеса, 1946. — 50 с.

Известия Астрономической обсерватории, 1947—1955. — Одесса.

Липшиц С. Ю. Русские ботаники: Биогр.-библиогр. словарь: В 4 т. — М., 1947—1952. — Т. 1: А-Б. — 1947. — 336 с.; Т. 2: Быков-Горленко. — 1947. — 336 с.; Т. 3: Горницкий-Ищереков. —1050. — 488 с.; Т. 4: Кабанов-Кюз. — 1952. — 644 с.

Известия Одесского государственного университета, 1948—1949. — Одесса.

Математика в СССР за 30 лет, 1917—1947. — М., 1948.

Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова: Альбом. — Одеса, 1949. — 14 арк. фото.

Рукин В. А. История открытия медицинского факультета в Одессе // Учен. зап. Укр. эксперим. ин-та глаз. болезней им. акад. В. П. Филатова. — 1949. — Т. 1. — С. 419-436.

Заметка о моем магистерском экзамене // Ковалевский А. О. Собр. науч. тр.: В 3 т. — М., 1950. — Т. 1. —С. 281-284.

Филатов В. П., Рукин В. А. Борьба за открытие медицинского факультета в Одессе во второй половине XIX в. // Врачеб. дело. — 1950. — № 7. — С. 649-651.

Гамалея Н. Ф. Университет // Собр. соч.: В 6 т. — М., 1953. —Т. 5. — С. 18-21.

Грабовская Л. И. Развитие научной медицинской теоретической мысли в Новороссийском университете (1865—1920 гг.): Дис. ... канд. мед. наук. — Одесса, 1953.

Яцко И. Я. Геологические науки в Одесском (Новороссийском) университете в дореволюционный период // Очерки по истории геологических знаний. — 1953. — Вып. 2. — С. 158-175.

Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине / Под ред. Б. Д. Петрова, В. Д. Братуся, К. Ф. Дупленко. — К., 1954. — 437 с.

Тезисы докладов Одесской общегородской биологической научой конференции, посвященной 300-летию воссоединения Украины с Россией. Зоол. науки. — Одесса, 1954.

Из содерж.: Пузанов И. И. Вклад одесских ученых в развитие зоологической науки. — С. 3-6; Савчук Н. А. Исследования в области экспериментальной морфологии в Одесском университете после Великой Октябрьской социалистической революции. — С. 6-10.

Юбилейный сборник, посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией. — Одесса, 1954. — 201 с. — (Тр. ОГУ; Юбил. сб.).

Из содерж.: Прендель А. Р. Роль одесских ученых в изучении фауны беспозвоночных Черного моря и ближайших материковых водоемов. — С. 49-57; Савчук Н. А. Развитие экспериментальной морфологии в ОГУ после Великой Октябрьской социалистической революции. — С. 57-73; Пузанов И. И. Столетние итоги зоологических иссле-

дований в Одессе. — С. 73-85; Файтельберг Р. О. Развитие физиологии, биохимии и фармакологии на Украине. — С. 99-111; Плисов А. К. Развитие химической науки на Украине в трудах ученых Одесского университета. — С. 111-120; Яцко И. Я. Вклад украинских ученых в развитие геологии. — С. 151-164.

Сборник, посвященный 90-летию Одесского университета и 110-летию со дня рождения И. И. Мечникова. — Одесса, 1955. — 117 с. — (Тр. ОГУ; Т. 145).

Жаренко А. З., Точидловская К. И. Путеводитель по ботаническому саду Одесского университета им. И. И. Мечникова. — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1956. — 85 с.

Киро С. Н. Математика в периодических изданиях Одесского (Новороссийского) университета, 1865—1955. Ч. 1: 1865—1933 // Тр. ОГУ. Сер. мат. наук. — 1956. — Т. 146, вып. 6. — С. 89-109.

Некрасов П. А. Одесский университет в 1905 году // Сб., посвящ. 50-летию первой русской революции 1905—1907 гг. — Одесса, 1956. — С. 97-122. — (Тр. ОГУ; Т. 146).

Павлюк М. В. З історії Одеського університету // Літ. Одеса. —1956. — № 13. — С. 112-117.

Научный ежегодник ОГУ, 1956. — Одесса, 1957. — Вып. 1. — 389 с.

Из содерж.: Исторический факультет: [Науч. работа]. — С. 23-24; Филологический факультет. — С. 49; Физико-математический факультет. — С. 105-106; Киро С. Н. Математика в Одесском (Новороссийском) университете (1865—1955). — С. 121-126; Научно-исследовательский институт физики и физические кафедры физико-математического факультета ОГУ. — С. 143-144; Химический факультет. — С. 177-178; Биологический факультет. — С. 197-198; Геолого-географический факультет. — С. 301.

Некрасов П. А. З історії Одеського університету (1917—1920 рр.) // Зб., присвяч. 40-річчю Вел. Жовтн. соц. рев. — 1957. — С. 291-305. — (Пр. ОДУ; Т. 147, вип. 2).

Одесский университет // Бутягин А. С., Салтанов Ю. А. Университетское образование в СССР. — М., 1957. — С. 188-193.

Одесский центр развития химической мысли в первые годы после Октябрьской революции // Турченко Я. И. Основные пути развития общей, неорганической и физической химии на Украине (XIX ст. и первая половина XX ст.). — К., 1957. — Гл. 4, §5. —С. 260-264.

Петрунь Ф. Є. Науки фізико-географічного циклу в Одеському університеті за 90 років // Пр. ОДУ. Сер. геол. та геогр. наук. — 1957. — Т. 147, вип. 4. — С. 27-33.

Павлюк М. В. Одеський державний університет // Укр. іст. журн. — 1957. — № 3. — С. 152-153.

Павлюк М. В. Періодичні видання Одеського (Новоросійського) університету за 90 років // Пр. ОДУ. Бібліогр. сер. — 1957. — Т. 147, вип. 1. — С. 7-30.

Рукін В. О. Відкриття в Одеському університеті кафедри і клініки очних хвороб та їх діяльність до Жовтневої революції // До історії вітчизняної офтальмології. — 1957. — Розд. 2. — С. 29-42.

Биографический словарь деятелей естествознания и техники: В 2 т. — М., 1958-1959.

Букатевич Н. И., Мижевская Г. М. Развитие русского языкознания в Одесском университете // Тр. ОГУ. Сер. филол. наук. — 1958. — Т. 148, вып. 7. — С. 31-48.

История Академии наук СССР, 1724—1917: В 2 т. — М.; Л: Изд-во АН СССР, 1958—1964.

Кирилов Є. А., Поліщук Д. І., Сьора Т. Я. Фізика в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова // Укр. фіз. журн. — 1958. — Т. 3, № 1. — С. 3-9.

Новороссийское общество естествоиспытателей в Одессе // Козлов В. В. Очерки истории химических обществ СССР. — М., 1958. — С. 249-251.

Павлюк Н. В. Славянское языкознание в Одесском (Новороссийском) университете за 90 лет // Тр. ОГУ. Сер. филол. наук. — 1958. — Т. 148, вып. 7. — С. 5-29.

Погребняк І. І. Дослідження кафедри морфології та систематики рослин Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова за 40 років радянської влади // Укр. ботан. журн. — 1958. — Т. 15, № 4. — С. 107-109.

Пузанов И. И. Научные исследования кафедры зоологии позвоноч-

ных Одесского госуниверситета за 40 лет // Материалы IV Одес. общегор. науч. конф. (1-3 июля 1957 г.) / Всесоюз. науч. о-во анатомов, гистологов и эмбриологов. Одес. отд-ние. — Одесса, 1958. — Т. 1, ч. 2. — С. 77-83.

Розовский Л. Б. О работах ОГУ на Каховском водохранилище в 1956—57 гг. // Тр. Ин-та океанологии АН СССР. — 1958. — Т. 16.

Штокало Й. З. Нариси розвитку математики на Україні за 40 років радянської влади. — К., 1958.

Математика в СССР за 40 лет, 1917—1957: В 2 т. / Под ред. А. Г. Куроша. — М., 1959.

Мечников И. И. Академическое собрание сочинений: В 16 т. — М., 1955—1964. — Т. 14: Материалы к истории биологии и медицины в России. — М., 1959. — 427 с.

Мигаль К. Г. Археологічні дослідження Одеського державного університету (1917—1957 рр.) // Пр. ОДУ. Сер. іст. наук. —1959. — Т. 149, Вип. 7: Археол. зб., ч. 1. — С. 5-10.

Розвиток фізіології людини і тварин в Одесі // Воронцов Д. С., Нікітін В. М., Сєрков П. М. Нариси з історії фізіології на Україні. — К., 1959. — С. 156-193.

Ходжаш Т. З. Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Путівник. — Одеса, 1959. — 91 с.

Витте С. Ю. Воспоминания: В 3 т. — М., 1960. — Т. 1: 1849—1894. — 555 с.

Синицын М. С. Развитие археологии в Одессе // Зап. Одес. археол. о-ва. — 1960. — Т. 1. — С. 7-14.

Федотова Т. Н. Н. И. Пирогов и Одесский университет // Тез. докл. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения великого русского ученого и педагога Н. И. Пирогова. — Одесса, 1960. — С. 7-11.

Кіро С. М. Математика в Одеському (Новоросійському) університеті. Ч. 1 // Історико-математичний зб. / АН Укр. РСР. Ін-т математики. — 1961. — Т. 2. — С. 22-42.

Лейбман Э. Б. Математическое отделение Новороссийского общества

естествоиспытателей (1876—1928) // Историко-математические исследования. — М., 1961. — Вып. 14. — С. 393-440.

Потапенко Г. И. Материалы по истории ботаники в Одесском университете: Из воспоминаний // Из истории биологических наук. —1961. — С. 44-59. — (Тр. Ин-та истории естествознания и техники; Т. 41, вып. 10).

Потапенко Г. И. Новороссийский университет 1907—1911 гг. — Одесса, 1961. — Рукопись. Архив семьи Г. И. Потапенко.

Преподавание педагогики в Новороссийском университете // Ружейников В. Одесский госуниверситет и школа. — Одесса, 1961. — С. 81-120.

Степанова О. С., Можаровська А. В. Розвиток органічної хімії у працях вчених Одеського університету // Нариси з історії техніки. — 1961. — Вип. 7. — С. 13-25.

Федотова Т. Н. О высшем женском образовании в Одессе // Тр. ОГУ. Сер. филол. наук. — 1961. — Т. 151, вып. 11. — С. 184-191.

Павлюк М. В. Болгаристика в Одеському університеті за 100 років // Питання слов'янскої філології. Мовознавство. — 1962. — С. 236-243. — (Пр. ОДУ. Сер. філол. наук; Т. 152, вип. 15).

Потапенко Г. И. История кафедры ботаники Одесского госуниверситета за 75 лет существования (1865—1940). — Одесса, 1962. — 96 с. — Рукопись.

Бачинский А. Д., Дыхан М. Д. Помощь ученых Новороссийского университета освободительному движению на Балканах (1875—1877 гг.) // Слав. архив: Сб. ст. и материалов. — 1964. — № 4. — С. 247-255.

Гольдін Ф. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті // Наук.-інформ. бюл. архів. упр. УРСР. — 1964. — № 6. — С. 35-43.

Сизоненко Є. Гордість університету: Вчені і студ. ОДУ — учасники Великої Вітчизняної війни // ЗНК. — 1964. — 9 квіт.

Одеському університету — 100 років / Юрженко О. І., Першина З. В., В'язовський Г. А. — Одеса: Маяк, 1965. — 100 с.

Одинцов И. А. К столетию палеонтологического музея Одесского го-

сударственного университета им. И. И. Мечникова // Палеонтол. сб. Львов. ун-та. — 1965. — № 2, вып. 1. — С. 107-108.

Позигун А. И. Неорганическая химия в Одесском государственном университете им. И. И. Мечникова // Укр. хим. журн. — 1965. — Т. 31, вып. 9. — С. 993-996.

Полищук Д. И. Первая в России научная школа геофизиков // Тез. докл. науч. конф. физического факультета, посвященные 100-летию ОГУ (9-12 дек. 1965 г.). — Одесса, 1965. — С. 3-6.

Програма наукової сесії, присвяченої 100-річчю ОДУ, 18-19 травня. — Одеса, 1965. — 24 с.

Сизоненко Е. В. Одесский госуниверситет им. И. И. Мечникова в годы Великой Отечественной войны // Тез. науч. конф. (8-10 сент. 1965 г.). Каф. истории КПСС. — Одесса, 1965. — С. 130-135.

Тези доповідей XXI наукової студентської конференції, присвяченої 100-річчю з дня заснування ОДУ, 14-16 квіт. 1965 р. — Одеса, 1965. — 107 с.

Із змісту: Гончарук Г. Одеський університет в роки Великої Вітчизняної війни. — С. 4; Стайков А. Дослідження з фізики аерозолів в Одеському університеті. — С. 40-41; Калінчак В., Алтоїз Б. Дослідження з фізики горіння в ОДУ. — С. 44; Цвєтков О. До питання про історію розвитку органічної хімії в ОДУ. — С. 54; Колосова Т. Історія розвитку аналітичної хімії в ОДУ. — С. 57; Захар'яш А., Дахновський В. До питання про історію розвитку неорганічної хімії в ОДУ за 100 років. — С. 66; Охотська Г. Розвиток геології та геоморфології в Одеському (Новоросійському) університеті. — С. 68.

Тези доповідей наукової конференції біологічного факультету, присвяченої 100-річчю ОДУ (26-28 груд. 1965 р.). — Одеса, 1965. — 99 с.

Із змісту: Грінбарт С. Б. Вклад вчених ОДУ у вивчення фауни причорноморських лиманів. — С. 16-18; Погребняк І. І. До історії досліджень нижчих рослин на кафедрі ботаніки ОДУ. — С. 48-52.

Тези доповідей наукової конференції філологічного факультету, присвяченої 100-річчю ОДУ (29-30 листоп. 1965 р.). — Одеса, 1965. — 103 с.

Із змісту: Савицька С. А. Питання вивчення старослов'янської мови в ОДУ. — С. 5-6; Павлюк М. В. Вивчення української мови в Одеському (Новоросійському) університеті. — С. 3-5; Никифорова П. Г. Питання патопсихології в роботах одеських психіатрів. — С. 97-99.

Тези доповідей ювілейної наукової сесії, присвяченої 100-річчю ОДУ (18-19 трав. 1965 р.). Біол. та хім. науки. — Одеса, 1965. — 99 с.

Із змісту: Пузанов І. І. Вивчення сухопутної фауни південної України вченими Одеського університету. — С. 5-7; Замбриборщ Ф. С. Роль вчених Одеського (Новоросійського) університету в розвитку морфології тварин. — С. 11-13; Виноградов К. О. Роль вчених Одеського університету у вивченні життя Чорного моря. — С. 17-19; Дейнека І. Я., Дейнека Ю. І. До історії Одеського медичного інституту ім. М. І. Пирогова як факультету Новоросійського університету. — С. 33-35; Щасний Д. С. Розвиток ідей Мечникова на медичному факультеті (Новоросійського) Одеського університету. —С. 52-54; Богатський О. В., Позігун А. І., Степанова О. С. та ін. 100 років розвитку хімічних досліджень в Одеському університеті. — С. 59-65.

Тези доповідей ювілейної наукової сесії, присвяченої 100-річчю ОДУ (18-19 трав. 1965 р.). Сусп., іст. та юрид. науки. — Одеса, 1965. — 103 с.

Із змісту: Чухрій П. Г. Розвиток радянської історичної науки в Одеському державному університеті (1917—1965). — С. 41-46; Дейнека І. Я., Дейнека Ю. І. Роль М. І. Пирогова в відкритті Новоросійського (Одеського) університету. — С. 45-48; Шерешевський І. В. Юридична наука та її діячі в Новоросійському університеті (1865—1965). — С. 83-87.

Тези доповідей ювілейної наукової сесії, присвяченої 100-річчю ОДУ (26-27 трав. 1965 р.). Фіз.-мат. науки, астрономія, геогрфія та геологія. — Одеса, 1965. — 70 с.

Із змісту: Поліщук Д. І., Заремба В. Г. Дослідження процесів кристалізації в ОДУ. — С. 4-7; Демидов К. К. Дослідження в галузі фізики напівпровідників в ОДУ. — С. 7-8; Броун Ж. Л. Наукова фотографія в ОДУ. — С. 12-13; Кіро С. М. Математика в Одеському (Новоросійському) університеті. — С. 23-24; Гаврилов М. І. Про дослідження в галузі якісної теорії звичайних диференціальних рівнянь в ОДУ. — С. 24-26; Черський Ю. Й. Дослідження з теорії функцій та рівнянь в частинних похідних [в ОДУ]. — С. 26-30; Синюков М. С. Про дослідження з теорії чисел, алгебри та диференціальної геометрії [в ОДУ]. — С. 30-34; Кононов В. О. Праці в галузі обчислювальної математики [в ОДУ]. — С. 34-38; Асланов С. К. Дослідження в галузі механіки [в ОДУ]. — С. 38-41; Бєлозоров С. Т. Вивчення природи України географами Одеського університету. — С. 42-44; Повітчана К. І. Розвиток економіко-географічної думки в ОДУ і сучасні напряки наукових досліджень кафедри економічної географії. — С. 47-50; Пазюк Л. І., Яцко І. Я. Роль вчених ОДУ в розвитку геології в країні. — С. 54-58; Яцко І. Я. Роль Одеського університету в розвитку вивчення континентальних та морських відкладень кайнозою. — С. 58-61.

Тези доповідей ювілейної наукової сесії, присвяченої 100-річчю ОДУ

(18-19 трав. 1965 р.). Філол. науки, педагогіка та психологія. — Одеса, 1965. — 82 с.

Із змісту: Букатевич Н. І. Проблеми історії російської мови в працях вчених ОДУ. — С. 29-31; Ружейніков В. Т., Федотова Т. М. Педагогічна наука в ОДУ. — С. 48-50; Дем'яненко В. О. Роль М. І. Пирогова у створенні Одеського університету. — С. 50-51; Гольдін Ф. Л. Роль одеських педагогічних з'їздів 60-х р. [XIX ст.] у боротьбі за демократизацію викладання російської літератури. — С. 51-55.

Ученые Новороссийского университета в борьбе за реформу средней школы // Гольдин Ф. Л. Прогрессивная педагогическая мысль юга Украины II пол. XIX — нач. XX ст. — Одесса, 1965. — С. 37-44.

Чухрій П. Г. Розвиток історичних досліджень в Одеському державному університеті за роки радянської влади // Укр. іст. журн. — 1965. — № 7. — С. 115-121.

Шерешевський І. В., Нудель М. А., Олієвський В. Т., Червоний Ю. С. Розвиток правової науки на юридичному факультеті (1865—1965) // Ювіл. наук. конф. юридичного факультету, присвячена 100-річчю ОДУ: Тези доп. (13-15 вер. 1965 р.). — Одеса, 1965. — С. 3-6.

Юрженко О. І., Елькін Д. Г. Вклад учених Одеського університету у розвиток психології // Рад. шк. — 1965. — № 5. — С. 53-55.

История отечественной математики: В 4 т. / Гл. ред. И. З. Штокало (отв. ред.) и др. — К.: Наук. думка, 1966—1970.

Орлова Г. Л. Мікропалеонтологічні дослідження в Одеському університеті // XXI наук. конф. біологічного та географічного факультету: Тези доп., 30 бер. — 5 квіт. 1966 р. — Одеса, 1966. — С. 99-100.

Сизоненко Е. В. Одесский государственный университет в дни героической обороны города // Немеркнущий подвиг. — Одесса, 1966. — С. 43-44.

Вища школа Української РСР за 50 років: Іст. нарис: У 2 ч. / Відп. ред. В. І. Штов. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967—1968. — Ч. 1. — 1968. — 395 с.; Ч. 2. — 539 с.

Павлюк М. В. Вивчення української мови в Одеському університеті за 50 років радянської влади // Питання літературознавства та мовознавства: Тези доп. та повідомлень респ. наук. конф. (трав. 1967 р.). — Харків, 1967. — С. 107-109.

Биологическая наука в университетах и педагогических институтах Украины за 50 лет: Материалы межвуз. респ. конф. — Харьков, 1968. — 400 с.

Букатевич Н. И. Славянское языковедение в Одесском (б. Новороссийском) университете // Материалы и сообщения по славяноведению. — Szeged, 1968. — № 6. — С. 3-8.

Історія Одеського університету за 100 років / Редкол.: О. І. Юрженко (відп. ред.), Н. І. Букатевич, Г. А. В'язовський, І. М. Дузь, Д. Г. Елькін, С. М. Кіро, С. М. Ковбасюк, Л. Х. Калустьян, А. В. Недзвідський, Л. І. Пазюк, З. В. Першина, М. Ю. Раковський, М. П. Савчук, В. О. Федосєєв. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. — 421 с.

Матеріали ювілейної наукової сесії університету, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції. — Одеса, 1969. — 202 с.

Із змісту: Чухрій П. Г. Вивчення вітчизняної історії в ОДУ (1917—1967). — С. 48-52; Букатевич Н. И. Успехи славянского языкознания в Одесском университете за 50 лет. — С. 64-73; Елькін Д. Г. 50 років психології в ОДУ. — С. 85-89; Федотова Т. М. Розвиток педагогічної науки в університеті за роки радянської влади. — С. 89-98; Юрженко О. І. Успіхи в дослідженні процесів радикальної полімеризації в гомогенних та дисперсих системах в ОДУ. — С. 99-102; Білоусова О. М., Гриньова О. В., Дмитревський Г. І. та ін. Неорганічна хімія в ОДУ. — С. 102-105; Драницька Р. М., Оленович Н. Л., Суранова З. П. Дослідження з аналітичної хімії на хімічному факультеті ОДУ. —С. 110-114; Демидов К. К. Розвиток науково-дослідних робіт в галузі фізики напівпровідників на кафедрі експериментальної фізики ОДУ. —С. 120-121; Гаврилов М. І. Про розвиток теорії звичайних диференціальних рівнянь в ОДУ. — С. 126-136; Синюков М. С. Про розвиток досліджень з геометрії в ОДУ за роки радянської влади. —С. 139-143; Замбриборщ Ф. С. Підсумки (1917—1967 рр.) і перспективи гідробіологічних та іхтіологічних досліджень в пониззях рік, лиманів та північно-західній частині Чорного моря. — С. 161-169; Савчук М. П. Імунологічні дослідження в ОДУ. — С. 174-180; Амброз Ю. О., Бєлозоров С.Т., Міщенко Г. П. Розвиток радянської фізичної географії і вклад географів ОДУ. — С. 180-183; Повітчана К. І., Смірнов О. М. 50 років економічної географії в ОДУ. — С. 183-186; Бракін С. С., Гоголєв І. М., Ізмайлова Н. В. Деякі підсумки розвитку грунтознавства та картографії в ОДУ за 50 років. — С. 186-191; Яцко І. Я., Пазюк Л. І. Геологи ОДУ і м. Одеси в організації і розвитку геологорозвідувальних робіт на Україні (1917—1967 рр.). — С. 195-200.

Полищук Д. И. Исследование по физике аэродисперсных систем в Одесском университете // Вопросы истории физики: Материалы первой укр. межвуз. конф. по истории физики. — Симф., 1968. — С. 41-44.

Учені вузів Української РСР: [Довідник]. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. — 516 с.

Васильев К. Г., Гольд Э. Д., Осипова Е. Р. Роль Новороссийского (Одесского) университета в развитии медицины и здравоохранения Молдавии // Из истории науки и техники Молдавии. — Кишинев, 1969. — С. 65-66.

Математика в СССР, 1958—1967: В 2 т., 2 вып. / Отв. ред.: С. В. Фомин, Г. Е. Ершов. — М.: Наука, 1969.

Полищук Д. И. А. Г. Столетов и физики Одесского университета // Материалы юбилейной научной конференции, посвященной А. Г. Столетову (1839—1896). — Владимир, 1969. — С. 26-29.

Стойко-Радиденко Н. М. Воспоминания о Новороссийском университете и об Одесской астрономической обсерватории // Историко-астрономические исследования. — М., 1969. — Вып. 10. — С. 245-250.

Чухрій П. Г. Історична наука і історики півдня України дожовтневого часу // Питання історії народів СРСР. — Х., 1969. — Вип. 8. — С. 45-54.

Криштофович А. Н. Университет (1903—1908) // Ученые Геологического комитета. — М., 1971. — С. 18-55. — (Очерки по истории геол. знаний; Вып. 13).

Поліщук Д. І. Розвиток фізики в Одеському університеті в роки радянської влади // Нариси з історії природознавства і техніки. —1971. — Вип. 15. — С. 42-51.

Браунер А. А. Геологи Новороссийского университета: Из студ. воспоминаний // Геологи высших учебных заведений Южной России. —М., 1972. — С. 5-9. — (Очерки по истории геол. знаний; Вып. 15).

Мазурмович Б. Н. Развитие зоологии на Украине. — К., 1972. — 229 с.

Голотюк И. И. Развитие исследований по механике в Одесском университете // Вопросы истории естествознания и техники. — М., 1973. — Вып. 4(45). — С. 58-61.

Елькін Д. Г. Ювілей лабораторії: 80 років лабораторії експерим. психології ОДУ // ЗНК. — 1974. — 18 жовт.

Букатевич Н. И. Русское языкознание в Одесском (бывш. Новороссийском) университете // Традиции русского языкознания на Украине /

АН Укр. ССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. — К., 1977. — С. 95-115.

Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды: Биобиблиогр. словарь: В 3 т. — Мн.: Изд-во Белорус. гос. ун-та, 1976—1978. — Т. 1: XVI—XX вв. — 319 с.; Т. 2: А-К. — 352 с.; Т. 3: Л-Я. — 384 с.

Научно-исследовательский институт физики Одесского университета // Храмов Ю. А. Развитие физика на Украине в физических институтах, 1926—1976. — К., 1978. — Ч. 1. — С. 5-10.

Бородин А. И., Бугай А. С. Биографический словарь деятелей в области математики. — К.: Рад. шк., 1979. — 607 с.

История Академии наук Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1979. — 835 с.

Развитие органической химии на Украине / А. В. Богатский, А. А. Ясников, В. Я. Починок и др. — К.: Наук. думка, 1979. — 241 с.

Славяноведение в дореволюционной России: Биобиблиогр. словарь. — М.: Наука, 1979. — 427 с.

Українське ботанічне товариство: Довід. посібник. — К.: Наук. думка, 1979.

Жаренко А. Э., Бонецкий А. С., Филатова С. А. Ботанический сад Одесского университета. — К.; Одесса: Вища шк., 1980. — 56 с.

Урсу Д. П. О работе кафедры новой и новейшей истории Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова // Новая и новейш. история. — 1980. — № 6. — С. 230-231.

Историки-слависты СССР: Библиогр. словарь-справочник. — М., 1981. — 205 с.

Алленов С. Г., Матвеева М. С., Чесноков В. И. К вопросу о преподавании историографии в университетах дореволюционной России // Проблемы истории отечественной исторической науки. — Воронеж, 1981. — С. 117-135.

Курган Н. П. Одесский университет // Развитие аналитической химии на Украине / Под общ. ред. А. Т. Пилипенко. — К., 1982. — С. 44-46.

Уперенко М. Сторінки історії: Викладачі і випускники Новоросійсь-

кого (Одеського) університету в громадському житті Одеси // ЗНК. — 1982. — 18 черв.

Биологи: Биогр. справочник / Бабий Т. П., Коханова Л. Л., Костюк Г. Г. и др. — К.: Наук. думка, 1984. — 815 с.

Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Т. Н. Химики: Биогр. справочник. — К.: Наук. думка, 1984. — 733 с.

Заблудовский П. Е. В Новороссийском университете в годы столыпинской реакции: Фрагменты из воспоминаний // Из истории медицины. — Рига, 1984. — Вып. 14. — С. 116-121.

Развитие биологии на Украине: В 3 т. / АН УССР. Ин-т истории. Отдние истории естествознания и техники; Гл. ред. К. М. Сытник. — К.: Наук. думка, 1984-1985.

Топчиев А. Г. Наш геофак: К 50-летию геол.-геогр. фак. ОДУ // ЗНК. — 1984. — 19 жовт.

Васильев К. К. Роль воспитанников и сотрудников медицинского факультета Новороссийского (Одесского) университета в создании научно-медицинских школ Латвии // Становление науки и научных коллективов Прибалтики: Тез. докл. XIV Прибалт. конф. по истории науки, Рига-Юрмала, 1985. — Рига, 1985. — С. 234-235.

Соловьев Ю. И. История химии в России: Науч. центры и основные направления исследований. — М.: Наука, 1985. — 415 с.

Астрономы: Биогр. справочник / И. Г. Колчинский, А. А. Корсунь, М. Г. Родригес. — 2-е изд., доп. и перераб. — К.: Наук. думка, 1986. — 509 с.

Бородин А. И., Бугай А. С. Выдающиеся математики: Биогр. словарь-справочник. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Рад. шк., 1987. — 653 с.

Васильев К. К. Ученики и последователи С. П. Боткина в Новороссийском (Одесском) университете // Клинич. медицина. — 1987. — № 9. — С. 58-60.

Губарь О. И. Старейший музей Одессы: К 170-летию петрогр.-минерал. музея ОГУ // ЗНК. — 1987. — 15 трав.

Деревянко Б. Ф. Юность наша — филфак // Веч. Одесса. —1987. — 29 авг.; 31 авг.

Курган Н. П. Одесский университет // Развитие неорганической химии на Украине / Редкол.: Городский А. В. (отв. ред.) и др. — К., 1987. — С. 21-23.

Смольская А. К. Об изучении южно-славянских языков и литератур в Одесском университете (1945—1985) // Слав. филология. —1988. — Вып. 6. — С. 117-126.

Васильев К. К. Из истории создания медицинского факультета Новороссийского университета // Тез. первой обл. ист.-краевед. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию г. Одессы. — Одесса, 1989. — С. 40-41.

Демиденко В., Петухов Г. Из истории юридического образования в Одессе // Веч. Одесса. — 1989. — 12 авг.; 2 сент.

Загинайло А. Г. Одесский университет и Общество истории и древностей // 150 лет Одесскому Обществу истории и древностей, 1839—1989. — Одесса, 1989. — С. 18-19.

Овсянико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы: В 2 т. — М.: Худож. лит., 1989. — Т. 2: Воспоминания. — 525 с.

Фиалков Ю. Я., Боярская Л. А. Одесский университет // Развитие физической химии на Украине / Отв. ред. В. Д. Походенко. — К., 1989. — С. 16-19.

Голотюк И. И. Математика в Одесском университете и перспективы ее развития // Современное науковедение и перестройка советской науки: Материалы XII Междунар. симпозиума по науковедению и науч.-техн. прогнозированию (Киев, 10-13 окт. 1990 г.). — К., 1990. — Ч. 3. — С. 43-45.

Демин О. Б. К истории изучения позднеантичных и средневековых памятников Северного Причерноморья в Новороссийском университете / / Проблемы археологии Северного Причерноморья. — Херсон, 1990. — Ч. 3. — С. 72-73.

Калмакан І. Сторінки історії: До створення Одес. (Новорос.) університету: 1917—1920 // ЗНК. — 1990. — 30 бер.; 6 квіт.; 13 квіт.

Пащенко В. М., Швебс Г. И. Комплексные физико-географические исследования природы украинских степей // Развитие географической науки в Украинской ССР: Сб. науч. тр. — К., 1990. — С. 81-85.

Соколянський М. Г. Одеський університет: До 125-річчя // Одес. ун-т. — 1990. — 11 трав.

Одесский университет, 1865—1990 / Редкол.: И. П. Зелинский (отв. ред.), Л. А. Ануфриев, М. Е. Раковский, П. Е. Ефимов, Л. Х. Калустьян, З. В. Першина, В. В. Фащенко, М. Н. Чесноков. — Одесса, 1991. — 159 с.

Файтельберг Р. О. Пережитое: В 6 вып. — Одесса: Астропринт, 1991—1999.

Васильев К. Высланные: К 70-летию разгрома высшей школы Одессы // Веч. Одесса. — 1992. — 8 авг.; 12 сент.

Видные ученые Одессы: По воспоминаниям учеников и сотрудников: В 7 вып. / НАН Украины. Юж. науч. центр. Одес. акад. истории и философии естеств. и техн. наук; Гл. ред. Р. О. Файтельберг. — Одесса, 1992—2004. — Вып. 1—14.

Золотарев А. Е., Ильин И. И., Луки Л. Г. Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института им. Н. И. Пирогова (1900—1990). — Одесса: Маяк, 1992. — 124 с.

Попова Т. Н. О преподавании историографии в Новороссийском университете в начале XX в. // Актуальные проблемы исследования и преподавания новой истории стран Зап. Европы и Америки. — Одесса, 1992. — С. 37-42.

Спасов Л. Русские ученые-белоэмигранты в Болгарии (1920—1930 годы) // Bulgarian historical review. — 1992. — № 4. — С. 107-112.

Юридична науки і освіта на Україні. — К., 1992.

Боровой С. Я. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — 384 с.

Краснопольский А. Отечественные географы: (1917—1972): Библиогр. справочник: В 3 ч. — СПб., 1993—1995.

Головань В., Перлов Г. Старое кладбище: Первый некрополь Одессы. — Одесса, 1994. — 36 с.

200 лет Одессе. 70 лет одесскому Дому ученых: Сб. науч. секции «Одессика». — Одесса, 1994. — 124 с.

Добролюбский К. П. В Новороссийском университете: Период нач.

XX в. —1920 г.: Воспоминания / Публ. рукописи подгот. А. К. Добролюбский // Одес. вестн. — 1994. — 12, 19 февр.; 5 марта.

Иванов А. Е. Ученые степени в Российской империи XVIII в. — 1917 г. — М., 1994. — 198 с.

Одесі — 200: Матеріали міжнарод. наук.-теор. конф., присвяч. 200-річчю міста: [У 2 ч.]. — Одеса, 1994.

Із змісту: Ч. 1: Ратовский И. И. История создания медицинского факультета Новороссийского (ныне Одесского) университета. — С. 29-30; Амброз Ю. А., Швебс Г. И. География в Одессе. — С. 45-49; Чернега Р. П. Гуманистический характер взглядов ведущих естествоиспытателей Новороссийского университета. —С. 459-50; Водотика С. Г. Наукове життя Одеси 1920-х рр.: Структура та взаємодія дослідних установ гуманітарного профілю. — С. 111-113; Смичок Л. М. Одеське бібліографічне товариство. — С. 113-114; Александров А. В. Изучение агиографии в Новороссийском университете. — С. 123-125; Дмитриев Б. И., Кресюн В. И., Золотарев А. Е. Вклад одесских медиков в мировые достижения медицинской науки. — С. 125-127; Іваниця В. О., Мішнаєвський М. С. Розвиток мікробіології в Одеському університеті. — С. 130-132.

Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників // Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 53-63.

Страницы истории астрономии в Одессе: В 4 т. / Сост. М. Ю. Волянская, В. Г. Каретников; Под. ред. В. Г. Каретникова. — Одесса: Астропринт, 1994—1997.

Юридический вестник: Науч.-публицист. журн. — Одесса, 1994.

Из содерж.: № 1: Васильєв А. С. Організація юридичної освіти в Одеському державному університеті. — С. 105-108; № 4: Орзих М. Ф. Публично-правовая подготовка студентов в Новороссийском университете. — С. 71-73; Пережняк Б. А., Подрезова М. А. Юридическое общество при Новороссийском университете. — С. 73-76.

Odessa I. I. Mechnikov State University. — Odessa: OKFA, 1994. — P. 139-141.

Веселова Т. Н., Мельник О. В. Из истории высшего женского образования в Одессе: Последняя треть XIX — нач. XX вв. // Зап. ист. фак. ОГУ им. И. И. Мечникова. — Одесса, 1995. — Вып. 1. — С. 81-90.

Самойлов Ф. А. Воспоминания современников как источник по истории Новороссийского университета // Там же. — С. 188-206.

Вестник Одесского государственного университета. — 1995. — Вып. 1.

Из содерж.: Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность. — С. 37-53; Инженерная геология в ОГУ:

достижения, перспективы / Зелинский И. П., Воскобойников В. М., Коников Е. Г., Черкез Е. А. — С. 121-124.

Илья Мечников — великий сын Украины и человечества: Докл. науч. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения И. И. Мечникова / ОГУ. Юж. науч. центр АН Украины. Укр. ком. по истории и философии естествознания и техники АН Украины. Одес. Дом ученых; Отв. ред. И. П. Зелинский. — Одесса: Хаджибей, 1995. — 111 с.

Очерки развития науки в Одессе / НАН Украины. Юж. науч. центр; Отв. ред. С. А. Андронати. — Одеса: Титул, 1995. — 576 с.

Попова Т. М., Мельник О. В. Історія України в учбовому процесі Новоросійського університету в кінці XIX — на початку XX ст. // Наук.-практ. конф. «Українське національне відродження: проблема, прогнози, державна політика»: Тези доп. / Півд. наук. центр НАН України. — Одеса, 1995. — С. 68-69.

Storia dell' Universita de Odessa (1865—1990) / ОГУ им. И. И. Мечникова; Tradur. del russo R. Radanes; Revisione del testo V. Smyntyna — Odessa: Гермес, 1995. — 152 с.

Коваленко Н. Факультет бизнеса и менеджмента: история создания и перспективы // Одес. ун-т. — 1996. — № 5/8. — С. 6.

Мисечко А. І. Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності українського товариства «Просвіта» в Одесі (1905—1909) // Зап. іст. фак. / ОДУ ім. І. І. Мечникова. — 1996. — Вип. 2. — С. 69-73.

Попова Т. Н. Страницы истории исторического образования и исторической науки в Одессе // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Харків, 1996. — С. 194-196.

Українська біографістика = Biographistica Ucrainica: Зб. наук. праць / НАН України. Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. Ін-т біогр. досліджень; Відп. ред. В. С. Чишко. — К., 1996. — Вип. 1. — 220 с.

Юридический институт Одесского госуниверситета: Ист. очерк. —Одесса: Бахва, 1996. — 157 с.

Браунер А. А. Воспоминания бывшего студента естественного отделения физико-математического факультета Новороссийского (ныне Одес-

ского) университета. 1876—1881 гг. // Памяти проф. А. А. Браунера (1857—1941): Сб. воспоминаний и науч. тр. — Одесса, 1997. — С. 13-26.

Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одес. обл. за годы сов. власти: Ист.-мемор. изд. / Сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов; Редкол. «Одес. мемориала»: Б. Х. Херсонский и др. — Одесса: ОКФА, 1997—1999. — Т. 1—2.

Паньков А. И., Александров А. В. Об изучении средневековой культуры в Новороссийском (Одесском) университете // Вісн. ОДУ. Гуман. науки. — 1997. — № 1. — С. 3-14.

Першина З. В. Внесок істориків півдня України в наукову розробку проблем історії України // Історіографічна спадщина науки історії України: Матеріали Всеукр. наук.-освіт. конф. — К.; Глухів, 1997. — С. 81-84.

Попова Т. Н. О методике биоисториографических исследований // Зап. іст. фак. / ОДУ ім. І. І. Мечникова. — 1997. — Вип. 5. — С. 165-172.

Русское зарубежье: Золотая кн. эмиграции. Первая треть XX в.: Энцикл. биогр. словарь. — М.: Рос. полит. энциклопедия, 1997. — 742 с.

Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8-9 жовт. 1996 р.). — Львів, 1997.

Юридична освіта і правова держава: До 150-річчя юрид. ін-ту ОДУ: Зб. наук. праць. — Одеса, 1997. — 279 с.

Із змісту: Орзих М. Ф. Публично-правовая подготовка юридических кадров в ОГУ. — С. 11-18; Харитонов Е. О. Питання рецепції римського права у працях романістів Новоросійського університету. — С. 11-18; Пережняк Б. А., Подрезова М. А. Юридическое общество при Новоросийском университете. — С. 18-23.

Амброз Ю. А. К 65-летию геолого-географического факультета ОГУ // Сб. науч. работ молодых ученых и студентов. Сер. геол.-геогр. наук. — 1998. — Вып. 1. — С. 3.

Васильєва Т. В., Коваленко С. Г. Внесок учених Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова в розвиток ботанічної науки впродовж XX сторіччя // Матеріали наук. читань, присвяч. 100-річчю

відкриття подвійного запліднення у покритонасінних рослин професором ун-ту св. Володимира С. Г. Навашиним. — К., 1998. — С. 71-75.

Времена и годы: Воспоминания ветеранов войны и труда ОГУ: [В 2 вып.]. — Одесса: Астропринт, 1998—1999.

Коваленко М. П. Наукові дослідження з фізики невпорядкованого стану в Одеському університеті // Вісн. ОДУ. Фіз.-мат. науки. —1998. — № 3. — С. 3-10.

Вчені-юристи України: Довідник / Верх. Рада України. Ін-т законодавства. — К., 1998.

Кузнецов В. А., Кузнецова Н. В., Рубан Л. М. Эволюция внеаудиторных форм работы ученых-биологов Одесского университета с одареной молодежью (1865—1940 гг.) // Науч. тр. Зоол. музея ОГУ. —1998. — Т. 3. — С. 165-175.

Попова Т. Н. Институт приват-доцентства в университетах Российской империи (2-я пол. XIX — начало XX в.) // Зап. іст. фак. / ОДУ ім. І. І. Мечникова. — 1998. — Вип. 7. — С. 122-130.

Соціологія: Корот. енцикл. словник / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко. — К., 1998. — 728 с.

Указна Л. Н. Новоросійський (Одеський) університет: витоки вітчизняної експериментальної психології // Вісн. ОДУ. Природ. науки. — 1998. — № 4. — С. 127-132.

Хмарський В. М. Продовжувач традицій: Іст. фак. ОДУ // Одес. ун-т. —1998. — Трав. (№ 5).

Hausmann G. Iniversitдt und stдdtische Gesellschaft in Odessa, 1865—1917: Soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches. — Stuttgert: Steiner, 1998. — 699 S. —(Quellen und Studien zur Geschichte des ostlichen Europa; Bd. 49).

Аксенова Е. П., Горяинов А. Н. Русская научная эмиграция 1920—1930-х годов: По переписке М. Г. Попруженко и А. В. Флоровского // Славяноведение. — 1999. — № 4. — С. 3-15.

Головань В. Некрополь Одессы: Первое Одес. кладбище. — Одесса, 1999. — 99 с.

Записки історичного факультету / ОДУ ім. І. І. Мечникова. — 1999. — Вип. 8. — 335 с.

Із змісту: Мельник О. В. Деятельность профессоров-историков Новороссийского университета на Одесских высших женских курсах. —С. 185-189; Левченко В. В. От Новороссийского университета к Институту народного образования. — С. 195-200.

Записки історичного факультету / ОДУ ім. І. І. Мечникова. —1999. — Вип. 9. — 324 с.

Із змісту: Самойлов Ф. О. З історії університетської освіти в Росії наприкінці XIX — на початку XX століття: дискусії, плани реогранізації, урядова політика. —С. 252-261; Щетников В. П. Одесский университет: 1941—1944 годы: По материалам оккупационной прессы. — С. 266-271; Історіографічні читання [на фак.]. — С. 319-322.

Імена України: Біогр. щоріч., 1999 / Укр. Акад. наук соц. прогресу. Ін-т гуманіт. досліджень; Редкол.: В. Г. Бар'яхтар, І. Д. Безгін, І. Р. Бершеда та ін.; Ю. О. Храмов (гол. ред.). — К.: Фенікс, 1999. — 504 с.

Матяш И. Б. Археологические институты в Украине: Вклад в развитие архив. образования // Отечеств. архивы. — 1999. — № 6. — С. 27-34.

Новороссийский университет в воспоминаниях современников: К 135-летию Одес. ун-та / Сост. Ф. А. Самойлов; Отв. ред. В. А. Смынтына. — Одесса: Астропринт, 1999. — 295 с. — (Из истории Одес. ун-та).

Одеська державна юридична академія: Історія і сучасність / Редкол.: С. В. Ківалов (гол. ред.), А. І. Паньков, Л. І. Кормич та ін. — Одеса: Юрид. літ., 1999. — 248 с.

Письменники Одещини та межі тисячоліть: Антологія-довідник. — Одеса, 1999 / Упоряд. Б. І. Сушинський. — Одеса: Альфа-Омега, 1999. — 428 с. — (Літ. Одеса; Спец. вип.).

Пушков І. М. Новоросійський університет і болгарська гімназія: укр.-болг. культурні зв'язки // Рідна мова — запорука безсмертя нації. — К., 1999. — С. 192-196.

Развитие зоологических исследований в Одесском университете. Академик Д. К. Третьяков и его научная школа: Сб. воспоминаний и науч. тр. / ОГУ. Музейн. фонд им. А. А. Браунера. — Одесса: Астропринт, 1999. — 283 с.

Хто є хто в західній та вітчизняній соціології: Навч. соціол. словник для студ. / Наук. ред. В. М. Піча. — Львів: Світ, 1999. — 159 с.

Четвертий міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26-29 серп. 1999 р.). Історія. Ч. 2: XX століття. Доп. та повідомлення / Міжнарод. асоціація україністів ОДУ; Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Давиденко. — Одеса; К.; Львів, 1999. — 642 с.

Із змісту: Чашко В. Основні концептуальні принципи побудови українського біографічного словника. — С. 128-135; Зайцева З. Приват-доцентство і проблеми українознавства в університетських курсах на зламі XIX-XX ст. — С. 157-163.

Четвертий міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26-29 серп. 1999 р.). Південь України. Одеса: Доп. та повідомлення / Міжнар. асоціація україністів. ОДУ; Відп. ред. Ісаєвич Я.; Редкол. вип.: Сминтина В., Шляхова Н., Станко В. та ін. — Одеса: Астропринт, 1999. — 428 с.

Із змісту: Шляхова Н. Українознавство в Одеському університеті. — С. 223-228; Данилко П. Шевченковзнавство в Одесі. — С. 243-249.

Смирнов В. Осужденный ректор университета: По материалам УСБУ о хирурге П. Г. Часовникове // Вестн. региона. — 1999. — 31 дек.; Одес. вестн. — 2000. — 22 янв.

Записки історичного факультету / ОДУ ім. І. І. Мечникова. — 2000. — Вип. 10. — 305 с.

Із змісту: Першина З. В. Історіографічний підсумок та проблеми вивчення історії Одеського державного університету. — С. 24-31; Турушкіна Н. В. З історії вивчення проблем сходознавства в Одесі. — С. 77-82.

Історія Одеського університету (1865—2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. — Одеса: Астропринт, 2000. — 226 с.

Корифеї української науки: Нариси про видатн. діячів науки і техніки: До 135-ї річниці створення ОДУ / Шкварець В. П. та ін. —Миколаїв: Тетра, 2000. — 286 с.

Кравчук О. П. Исторические этюды: «О непрогнозируемом прошлом»: История становления минералогических знаний в Новорос. ун-те // Мінералогія в Одесі на межі тисячоліть. — Одеса, 2000. — С. 7-15. — (Пр. каф. загальної та морської геології / ОДУ ім. І. І. Мечникова; Вип. 1).

Одесский медуниверситет, 1900—2000 / И. Л. Бабий, Ю. И. Бажора, С. А. Гешелин и др.; Под ред. В. М. Запорожана. — Одесса, 2000. — 199 с.

Одеський державний економічний університет: Нариси історії / В. П. Бородатий, М. О. Скрипник, В. Д. Граждан, О. С. Редькін. — Одеса: ІРЕНТ, 2000. — 268 с.

Сминтина В. А. Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова: сучасний стан, погляд у майбутнє. — Одеса: Астропринт, 2000. — 20 с.

Хто є хто в Україні: 2-е вид. — К., 2000.

Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник: У 4 т./ Відп. ред. В.А.Сминтина; Редкол.: Ю.О.Амброз, Н.Л.Оленович, В.Г.Полтавчук, Т.М.Попова, М.І.Чесноков, Н.Г.Юргелайтіс; Упорядники та бібліогр. ред. В.В.Самодурова, І.В.Шепельська. — Одеса: Астропринт, 2000. — Т.1: Ректори. — 118с.; Т.2: А-І. — 445с.; Т.3: К-П. — 542с.; Т.4: Р-Я. — 544 с.

Чопп И. Л. Крымско-Кавказский горный клуб. — Одесса: Электра, 2000. — 96 с.

Березін С. Є. Кафедра всесвітньої історії в структурі історико-філологічного факультету Новоросійського університету 1866-1916 рр. // Зап. іст. фак. ОНУ. — 2001. — Вип. 11. — С. 332-338.

Жінки України: Бібліогр. енцикл. словник / Редкол.:М.А.Орлик (гол. ред), В.І.Астахова, Г.В.Бубнова та ін.; Укладачі: Л.Г.Андрієнко та ін. — К.: Фенікс, 2001. — 560 с.

Фізичний факультет Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, 1865-2000: Зб. ст. / Відп. ред. Г.Г.Чемересюк. — Одеса: Астропринт, 2001. — 116 с.

Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова: Іст. нарис: До 185-річчя заснування / Відп. ред. В.А.Сминтина, заст відп. ред. М.О.Подрєзова. — Одеса: Астропринт, 2002. — 248 с.

Левченко В. В. Історія в Одеському Інстиуті Народної освіти // Зап. іст. фак. ОНУ. — 2002. — Вип. 12. — С. 232-240.

Мікробіологія в Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова (1865-2003) / О.В.Іваниця, Н.Г.Юргелайтіс, Т.В.Бурлака; Упоряд. бібліогр. покажчика: Бобрешова Н.С., Бурлака Т.В., Васильєва Т.В.,

Васильєва Н.Ю., Кривицька Т.М., Фабіянська І.В., Хитрова А.М., Юргелайтіс Н.Г. — Одеса: Фенікс, 2004. — 136 с.

Корня И. С. Газета "Одеський університет" в истории ОНУ. — Одесса, 2004. — 35 с.

* * *

Биобиблиография ученых университета: Серия библиогр. указ. / ОГУ им. И. И. Мечникова. — Одесса, 1997 —

Бібліографічний покажчик друкованих праць вчених кафедри української літератури Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова / ОДУ. Каф. укр. літ. Наук. б-ка; Упорядники: Є. В. Савельєва, П. Т. Маркушевський. — Одеса, 1991. — 97 с.

Бориневич А. С. Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» имп. о-ва с/х Южной России с 1830 по 1894 гг. — Одесса: "Слав." тип., 1895. — 129 с.

Вчені вузів Одеси. Природничі науки: Серія бібліогр. довідників / ОДНБ ім. М. Горького. — Одеса, 1994. — Вип. 1, ч. 1: Геологи. Географи / Упоряд. Л. М. Бур'ян. — 1994. — 94 с.; Вип. 1, ч. 2: Математики. Механіки / Упоряд. І. Е. Рикун. — 1995. — 107 с.; Вип. 1, ч. 3: Хіміки / Упоряд. Т. І. Олейникова. — 1995. — 107 с.; Вип. 2, ч. 5: Біологи / Упоряд. Л. О. Кольченко. — 1999. — 207 с.

Вчені Одеси: Серія бібліогр. покажчиків літ. / ОНДБ ім. М. Горького. — Одеса, 1957 —

Гольд Т. М. Систематический указатель к «Запискам Общества сельского хозяйства Южной России» (1865—1922). — Одесса, 1953. — 91 с. —Машинопись.

История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: Аннот. указ. кн. и публ. в журн. / Под ред. П. А. Зайончковского. — М., 1980—1989. — Т. 3, ч. 2—3; Т. 4, кн. 1—3; Т. 5, ч. 2.

История исторической науки в СССР: Доокт. период: Библиография. —М.: Наука, 1965. — 702 с.

История медицины Одессы: Библиогр. указ. / ОГНБ им. М. Горького; Сост.: К. К. Васильев, О. Г. Кушнир. — Одесса, 1995. — 191 с.

Кауфман И. М. Русские биографические и библиографические словари. —М.: Гос. изд-во культ.-просвет. лит., 1955. — 751 с.

Кафедра государственного и международного права: [Библиогр. указ.] / ОГУ; Науч. ред., ист. зап. М. Ф. Орзиха; Сост.: Б. А. Пережняк, М. А. Подрезова. — Одесса, 1993. — 115 с. — (Сер. "Научно-пед. коллективы"; Вып. "Правоведы").

Мезьер А. В. Русская словесность с XI до XIX века включительно: В 2 т. — С. Пб., 1902.

Письменники Одеси: Серія бібліогр. покажчиків літ. / ОДНБ ім. М. Горького. — Одесса, 1960 —

Причерноморские немцы: Их вклад в развитие г. Одессы и региона, 1803—1917: Библиогр. указ. / Сост. В. В. Самодурова. — Одесса: Астропринт, 1999. — 192 с.

Российский Д. М. История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения: Библиография (1896—1954 гг.) / Под ред. Б. Д. Петрова. — М., 1956. — 936 с.

Систематический указатель к "Запискам Новороссийского университета" за 1867—1919 гг. / Сост.: А. Ф. Бугаева, М. Н. Бушева, Р. М. Раппопорт. — Одесса, 1955. — 130 с.; Також // Праці ОДУ. Бібліогр. сер. — 1957. — Т. 147, вип. 1. — 102 с.

Систематический указатель к периодическим изданиям научных обществ при Новороссийском (Одесском) университете / Сост.: М. Н. Бушева, Р. М. Рапопорт. — [Одесса, б. г.]. — 194 с. — Машинопись.

Систематический указатель к периодическим изданиям Одесского университета и научных учреждений при университете, 1920—1964 / Сост.: М. Н. Бушева, Р. М. Рапопорт. — Одесса, 1967. — 287 с.

Справочники по истории дореволюционной России: Библиогр. указ. — 2-е изд., пересм. и доп. / Под ред. П. А. Зайончковского. — М.: Книга, 1978. — 638 с.

Указатель к “Циркуляру по Одесскому учебному округу” с 1899 по 1908 гг. / Сост. М. Шпенцер. — Одесса, 1910. — 252 с.

Указатель статей, помещенных в неофициальной части “Журнала Министерства народного просвещения” за время с 1892 г. по 1900 г. — СПб., 1902. — 222 с.

Указатель статей, помещенных в I-XXX томах “Записок имп. Одесского общества истории и древностей” / Сост. М. Г. Попруженко. —Одесса, 1914. — 63 с.

Українська математична бібліографія, 1917—1960 / Під ред. Й. З. Штокало. — К.: Наук. думка, 1963. — 382 с.

Чайковський М. А. Українська математична наукова бібліографія (1894—1929) / Одес. філія н.-д. ін-ту математики. — Одеса, 1931. — 48 с.

Філологічний факультет Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова: Бібліографія, 1991-2001. — Одеса: Астропринт, 2003. — 248 с.

Іменний покажчик

Абашев Д. М. **2, с. 6-8**; 3, с. 225
Абель Н. Х. 1, с. 50
Абрамов О. 1, с. 76
Абруков С. А. 2, с. 61
Аганін М. А. **2, с. 8-10**, 3, с. 67, 476
Агранович В. М. 3, с. 456, 457
Аграчов О. О. 4, с. 236
Агура О. Д. 2, с. 352
Адамович В. І. **2, с. 10-11**
Адамян В. М. **2, с. 12-13**; 276
Азаревич Д. І. **2, с. 13-15**
Айзерман М. А. 2, с. 267
Айналов Д. К. 3, с. 92, 93
Акимович М. М. 4, с. 232
Акимович Т. І. 4, с. 232
Аксенов А. А. 4, с. 390
Аксенова Е. П. 4, с. 480
Аксентьєв Б. М. **2, с. 16-17**
Александров А. М. 4, с. 461
Александров В. М. 3, с. 360
Александров О. В. **2, с. 18-19**; 4, с. 477, 478
Александович Х. М. 4, с. 165, 167
Алексєєв О. К. **2, с. 20-23**; 3, с. 189; 4, с. 442
Алексєєв-Попов В. С. 2, с. 56, 177
Аліханов А. І. 2, с. 154
Алленов С. Г. 4, с. 473
Алмазов О. І. **2, с. 23-25**
Алтоїз Б. А. **2, с. 25-27**; 3, с. 20; 4, с. 468
Альохін В. В. 3, с. 523
Альохіна Г. О. 4, с. 89
Альошин С. Н. 2, с. 279
Амброз Ю. А. 4, с. 471, 476, 479

Ананьєв Б. Г. 3, с. 444
Ананьєв Б. Т. 3, с. 172
Анастасьєва О. М. 2, с. 280
Андреєв А. Д. 4, с. 62
Андреєв М. Д. 2, с. 149
Андріанов А. М. **2, с. 28-29**; 4, с. 53, 69, 165
Андрієнко В. А. 3, с. 150
Андрійко О. П. **2, с. 30-32**
Андронаті С. А. 1, с. 95, 97, 115; **2, с. 32-39**, 322; 4, с. 477
Андронов І. Л. **2, с. 39-42**
Андросов І. Д. **2, с. 43-46;** 4, с. 462
Андрусов Д. М. 2, с. 47
Андрусов М. І. 1, с. 5; **2, с. 47-52**
Андрусова Н. Г. 2, с. 47
Анікін В. Ф. **2, с. 52-54**
Анісімов С. І. 3, с. 76
Аніщук В. В. **2, с. 54-55**
Анненков П. В. 3, с. 109
Антонович В. Б. 1, с. 7; 3, с. 204, 205, 277
Антонович В. П. 4, с. 69
Ануфрієв Л. О. 1, с. 115; **2, с. 56-57;** 4, с. 475
Аппатов С. Й. **2, с. 57-59**
Аре Ф. Е. 4, с. 390
Аристовський В. П. 4, с. 353
Армашевський П. Я. 4, с. 86
Арндст 2, с. 361
Арнольді В. М. 4, с. 62
Ароцкер Л. Є. 3, с. 84, 484, 485
Арпадьєв А. І. 3, с. 489
Арсеньев К. К. 3, с. 535
Артеменко А. П. 3, с. 141
Асланов С. К. **2, с. 60-62;** 4, с. 469
Асмус В. Ф. 4, с. 257
Астапович І. С. 3, с. 2, 130
Астахова С. К. 2, с. 186
Атрощенко В. І. 3, с. 5, 240
Ауверс А. 3, с. 96
Афанас'єв В. А. 4, с. 11
Афанас'єв Г. О. 3, с. 336; 4, с. 450, 458
Афанас'єв Є. І. 4, с. 434
Афонський С. І. 4, с. 246
Ахієзер Н. І. 3, с. 141
Ашерсон 2, с. 184
Бабайцева З. А. 2, с. 203
Бабель І. 3, с. 37
Бабий И. Л. 4, с. 482
Бабий Т. П. 4, с. 473
Бабкін Б. П. **2, с. 63-66;** 4, с. 89
Бабухін О. І. 2, с. 247
Багалій Д. І. 4, с. 240, 455
Багрій О. В. 2, с. 667
Багрій-Шахматов В. Д. 2, с. 67
Багрій-Шахматов Л. В. **2, с. 67-69**

Бажан М. 2, с. 355; 3, с. 198
Бажора Ю. И. 4, с. 482
Байєр А. 3, с. 281, 295
Баймуратов М. О. 2, **с. 70-72**
Баклан В. Ю. 2, с. 327
Балабушевич А. Б. 4, с. 437
Балакірєв М. О. 3, с. 254
Баландін О. О. 2, с. 409
Балацька Л. К. 2, с. 106
Бальбіані 4, с. 319
Бальмонт К. Д. 1, с. 63
Бандурко О. Ю. 4, с. 11
Бантінг Д. 2, с. 65
Баранецький О. В. 4, с. 34
Бардах Я. Ю. **2, с. 72-74,** 137; 3, с. 301, 303; 4, с. 37
Баренблатт Г. І. 3, с. 12
Барі А., де 2, с. 184; 3, с. 25; 4, с. 33
Бару М. І. 4, с. 307
Барусов Б. 2, с. 65
Бархударов С. Г. 2, с. 330
Бер'яхтар В. Г. 4, с. 481
Басарьска Л. Д. 2, с. 405
Баскін Ю. А. 4, с. 371
Батир Д. Г. 3, с. 512
Батуєв М. О. **2, с. 75-76**
Бахрушин С. В. 4, с. 12
Бачинський А. Д. **2, с. 77-79;** 4, с. 467
Баярунас М. В. 2, с. 50
Бевзенко С. П. **2, с. 79-82,** 101, 130
Беге 2, с. 340
Безгін І. Д. 4, с. 481
Безредка А. М. 3, с. 303
Бейзер І. 2, с. 46
Бек Г. Й. **2, с. 82-84**
Бекерська Д. А. 4, с. 163
Бекетов А. М. 3, с. 300; 4, с. 75, 191
Бекман М. Ю. 2, с. 220
Бекон Ф. 3, с. 365
Белаго Я. Ф. 2, с. 45
Бенешевич В. Н. 4, с. 459
Бер К. 3, с. 300
Берг Л. С. 4, с. 194
Берінг Е. 2, с. 73
Беркевич Л. Х. **2, с. 85-88;** 3, с. 225, 229
Берлага Р. Я. 3, с. 313
Берлінський О. М. 2, с. 375
Бернак В. І. 2, с. 186
Бернштейн С. В. 4, с. 462
Бернштейн С. І. 3, с. 255
Бертло П. 3, с. 205
Бертран Ж. 3, с. 225
Бершеда І. Р. 4, с. 481
Бессель Н. Й. 2, с. 89
Бессель О. В. **2, с. 88-89**
Бессель Ф. Д. 1, с. 13; 3, с. 129

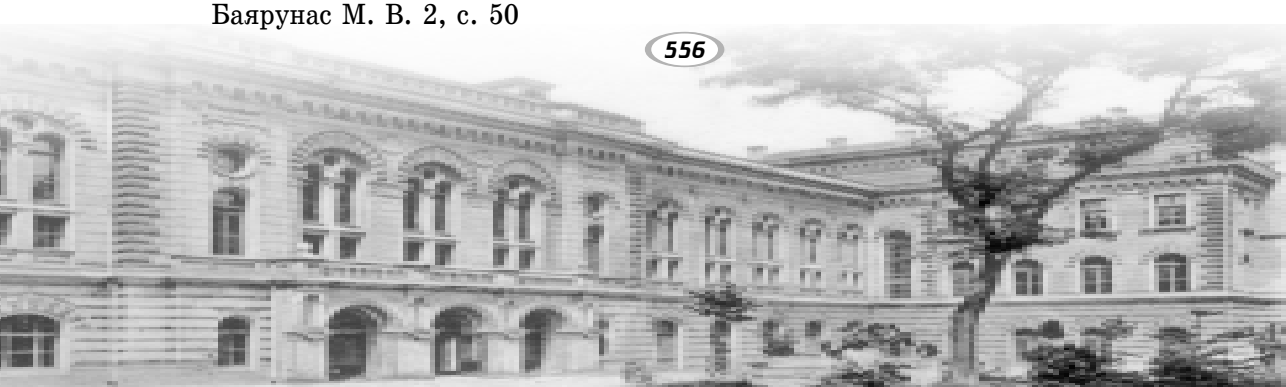

Бестужев-Рюмін К. М. 2, с. 315; 4, с. 266
Бефані А. М. **2, с. 90-92**; 4, с 65, 132,363
Бефані Н. Ф. 2, с. 91
Бех І. Д. 4, с. 332
Бехтерєв В. М. 2, с. 63, 365; 3, с. 120, 467
Бєлінський В. Г. 3, с. 109
Бєлкін А. С. 3, с. 171
Бєлозоров О. Т. 2, с. 92
Бєлозоров П. Т. 2, с. 92-93
Бєлозоров С. Т. **2, с. 92-98;** 3, с. 333; 4, с. 193, 195, 469, 471
Бєлозорова І. Т. 2, с. 93
Бєлозорова Л. Т. 2, с. 93
Бєлозорова Н. С. 2, с. 93
Бєлокопитова О. М. 3, с. 300
Бєляєв І. Д. 2, с. 360
Бєляєв М. В. **2, с. 98-102,** 162
Бидло Я. 4, с. 296
Биков В. Д. 4, с. 363
Бистров М. І. 4, с. 426
Бібіков С. М. 4, с. 147
Білецька І. П. 2, с. 33
Білімович А. Д. 1, с. 5, **65-68**
Білоус В. М. 1, с. 97; **2, с. 103-105,** 276
Білоусов В. М. 4, с. 11
Білоусова О. М. 4, с. 471
Білявський І. Г. **2, с. 105-108**
Білярський П. С. **2, с. 108-111**
Бінзер Р. В. 3, с. 176
Бірмен 1, с. 53
Біцілій К. 2, с. 112
Біціллі В. М. 2, с. 112
Біціллі М. М. 2, с. 112
Біціллі М. Х. 2, с. 112
Біціллі П. М. **2, с. 112-115;** 4, с. 295, 399
Бланковська Т. П. **2, с. 115-117**
Блауберг М. Б. **2, с. 117-118**
Блок Є. Е. 2, с. 87
Блок М. 4, с. 283
Блох М. А. 4, с. 460
Блум 1, с. 24
Бобер Е. Я. 3, с. 243
Бобильов Д. К. 3, с. 258, 259
Бобинін М. Н. 2, с. 203
Богатьска (Данкова) З. Д. 1, с. 92; 2, с. 119
Богатська Л. Г. 3, с. 245
Богатський В. Д. 1, с. 92; **2, с. 119-121;** 3, с. 405, 406

Богатський О. В. 1, с. 8, **92-95,** 97;
2, с. 33, 38, 119, 296, 297, 322; 3, с. 23, 425; 4, с. 8, 99, 175, 469, 473
Богданов А. П. 4, с. 451
Богданов О. В. **2, с. 121-123**
Богдановський О. М. **2, с. 124-127;** 3, с. 265, 389
Богішич Б. В. **2, с. 128-130**
Боголєпов М. П. 2, с. 259
Богомолець О. О. 2, с. 247; 3, с. 167
Богомолець-Лазурська Н. М. 3, с. 167
Богомолов М. І. 3, с. 144
Богословський М. М. 4, с. 295, 398
Богоявленський А. Д. 2, с. 309
Бодалєв А. А. 2, с. 107
Бодіо Л. 4, с. 283
Бодянський О. М. 3, с. 123, 128
Бойчук Л. В. 4, с. 367
Болтенко М. Ф. 4, с. 147, 388
Боль К. 4, с. 246
Большаков О. Г. 3, с. 240
Бондар О. І. **2, с. 130-131;** 4, с. 200
Бондаренко І. М. 4, с. 399
Бондаренко І. П. **2, с. 132-134**
Бондарєв В. М. **2, с. 134-135**
Бонецкий А. С. 4, с. 473
Бор Н. 2, с. 83
Боресков Г. К. 3, с. 240
Бориневич А. С. 4, с. 371, 483
Борзаковский П. К. 4, с. 452
Борзов О. О. 4, с. 194
Борисковський П. Й. 4, с. 147
Борисов Г. П. 2, с. 140
Борисов П. Я. **2, с. 135-140**
Борковський В. І. 2, с. 80, 162, 436
Боровий С. Я. 1, с. 73; 2, с. 211; 4, с. 41, 476
Боровиков Г. А. **2, с. 141-143;** 4, с. 35
Бородатий В. П. 1, с. 115; 4, с. 482
Бородин А. И. 4, с. 473, 474
Бородин І. П. 4, с. 58
Боткін С. П. 1, с. 52; 2, с. 121, 182; 3, с. 120; 4, с. 269, 436
Бочарова Н. К. 4, с. 89
Боярская Л. А. 4, с. 475
Бракін С. С. 3, с. 430; 4, с. 471
Бранський Д. Л. 4, с. 60
Братусь В. Д. 4, с. 463
Браун А. 2, с. 184
Браунер О. О. 2, с. 141, **144-147;** 3, с. 229; 4, с. 23, 459, 472, 478
Брахеллі Г. Ф. 4, с. 283
Брашман М. Д. 4, с. 46
Бредіхін Ф. О. 3, с. 97, 129; 4, с. 259

Брежінська Л. О. 3, с. 277
Брикнер О. Г. **2, с. 147-148;**
3, с. 399; 4, с. 124
Бровко І. Ф. 3, с. 313
Бровченко Т. О. **2, с. 149-150,** 186;
3, с. 80; 4, с. 199, 200
Брод І. О. 3, с. 179
Брок О. 3, с. 260
Броун Ж. Л. 4, с. 469
Броунов П. П. 4, с. 192
Бругман К. 2, с. 340
Брун П. К. **2, с. 151-153;**
4, с. 124, 412
Брунс Г. Е. 3, с. 96; 4, с. 116
Брусина С. 2, с. 48, 49
Брусіловський Є. М. 4, с. 37
Брюханов А. О. 2, с. 156
Брюханов О. О. **2, с. 154-157**
Брюханова Є. О. 2, с. 156
Буасьє 2, с. 404
Бугаєва А. Ф. 1, с. 115.; 4, с. 484
Бугай А. С. 4, с. 473, 474
Бугайов М. В. 3, с. 502
Буге П. 3, с. 9, 225
Будде Є. Ф. 1, с. 37; 3, с. 125, 255
Буженко Ю. П. 4, с. 62
Бузескул В. 4, с. 461
Бузник В. М. 4, с. 147
Бузник І. М. 4, с. 147
Бузук П. О. **2, с. 158-160**
Букатевич Н. І. 1, с. 114;
2, с. 161-164, 203, 435;
4, с. 125, 244, 465, 470, 471, 472
Буковецький Є. О. 3, с. 215
Булатова Н. В. 3, с. 425
Булахов М. Г. 4, с. 472
Булаховський Л. А. 2, с. 80;
3, с. 242
Булацький М. Д. 3, с. 425
Булигін А. Г. 2, с. 421
Булич С. К. 3, с. 492
Бунге М. Х. 1, с. 74; 3, с. 394
Бузен О. 2, с. 239
Бунзен Р. В. 1, с. 24; 3, с. 179
Буницький Є. Л. **2, с. 164-167,** 352;
3, с. 261; 4, с. 117
Бунін І. О. 1, с. 7; 3, с. 215
Буняковський В. Я. 2, с. 88
Буржуа Л. 2, с. 261
Бурзі К. Е. 3, с. 39
Бурксер Є. С. **2, с. 168-172**
Бурлай І. Ф. 1, с. 101; 4, с. 132
Бурчак Ф. Г. 4, с. 158
Бур'ян Л. М. 1, с. 114; 4, 483
Буслаєв Д. І. 3, с. 123
Буслаєв Ф. І. 3, с. 54, 91
Буслаєв Ф. М. 1, с. 35
Буслаєв Ю. О. 2, с. 272
Бутич І. Л. 2, с. 77
Бутко І. П. 2, с. 71

Бутлеров О. М. 1, с. 24, 28; 3, с. 281, 282, 295; 4, с. 130, 206, 308
Бутягин А. С. 4, с. 465
Бухштаб Л. Б. 4, с. 436
Бучинський П. М. 2, с. 141, 145, **173-175**; 3, с. 228, 494; 4, с. 240, 453, 455, 456
Буш М. А. 2, с. 309
Бушева М. М. 1, с. 115, 116; 4, с. 484
Бушинський В. П. 2, с. 279
Бьоб Р. 1, с. 97
Бьюкенен 2, с. 49
Вавілов М. І. 2, с. 145
Вагнер 1, с. 53
Вагнер В. В. 3, с. 12
Вагнер П. І. 1, с. 24
Вайнерман Х. 2, с. 355
Вайнштейн О. Л. **2, с. 176-179**; 4, с. 399
Ваксман Ю. Ф. **2, с. 180-181**
Вальтер О. П. 2, с. 182
Вальтер О. Ф. 2, с. 154
Вальтер П. О. **2, с. 182-183**, 319
Вальц Я. Я. 1, с. 27; **2, с. 183-185**; 4, с. 18, 22, 34
Вангеров А., фон 2, с. 361
Варбанець К. Д. 2, с. 185
Варбанець Л. Д. 2, с. 186
Варбанець П. Д. **2, с. 185-187**
Варбург Е. Г. 3, с. 41
Варламов М. Л. 2, с. 371; 3, с. 240
Варліх В. К. 4, с. 75
Варнеке Б. В. **2, с. 187-189**; 4, с. 457
Василевський Л. С. 2, с. 190
Василевський М. Л. **2, с. 190-192**
Василишин Т. М. **2, с. 192-193**
Васильєв А. С. **2, с. 194-199**; 4, с. 163, 477
Васильєв В. А. 2, с. 149
Васильєв К. Г. 4, с. 473
Васильєв К. К. 4, с. 474, 475, 476, 484
Васильєв М. М. **2, с. 199-204**; 3, с. 314; 4, с. 327
Васильєв М. С. 1, с. 49; **2, с. 204-207**; 3, с. 261
Васильєв О. В. 2, с. 347
Васильєв О. М. 4, с. 95
Васильєва М. П. 2, с. 406
Васильєва Т. В. 4, с. 479
Васильєвський В. Г. 2, с. 292; 4, с. 399
Вассоєвич М. Б. 2, с. 414; 3, с. 179
Васьковський Є. В. 1, с. 71; **2, с. 208-210**; 3, с. 68, 346; 4, с. 456
Ващенко В. П. **2, с. 210-212**

Введенський А. О. 3, с. 400
Введенський М. Є. 4, с. 269
Вебер Г. 3, с. 8
Вейєрштрасс К. 4, с. 116
Вейль Г. 4, с. 96
Вейнберг Б. П. 3, с. 49, 50; 4, с. 5
Веккер Л. М. 3, с. 444
Величковський Б. М. 3, с. 172
Вельштейн В. 3, с. 8
Венгеров С. О. 2, с. 111; 4, с. 450, 453
Вендров С. Л. 2, с. 379
Верещагін М. Н. 4, с. 246
Веріго Б. Ф. 1, с. 71; 2, с. 137, 139, **212-215**; 3, с. 259
Веріго О. А. **2, с. 215-219**, 406; 3, с. 294, 296, 407; 4, с. 37, 130
Веріго Ф. А. 2, с. 212
Вернадський В. І. 2, с. 51, 145, 214; 3, с. 320; 4, с. 247, 272, 276
Вертело П. Е. М. 3, с. 408
Веселова Т. Н. 4, с. 477
Веселовський М. І. 2, с. 315
Веселовський О. М. 2, с. 240
Виноградов В. В. 2, с. 331; 4, с. 420
Виноградов І. М. 2, с. 187
Виноградов К. О. **2, с. 220-223**; 4, с. 469
Виноградов К. О. (молодший) 2, с. 220
Виноградов О. К. 2, с. 220
Виноградов О. О. 2, с. 220
Виноградов П. Г. 2, с. 260, 227; 4, с. 398, 399
Виноградов Ю. Г. 3, с. 35
Виноградова З. А. 2, с. 220; 3, с. 39
Виноградова О. К. 2, с. 220
Виноградський С. М. 4, с. 247
Виппер Б. 4, с. 455
Високович В. К. 4, с. 436
Висоцький І. В. 3, с. 179
Височанська О. Г. 3, с. 343
Відгальм Г. М. 2, с. 48, 145
Вікулін І. М. **2, с. 224**
Вілінський С. Г. **2, с. 225-226**, 433
Вільямс В. Р. 2, с. 279; 3, с. 429
Вінникова М. А. 1, с. 5
Віппер Р. Ю. **2, с. 226-230**, 291
Віппер Ю. Ф. 2, с. 226
Вісліценус Й. 2, с. 216, 406
Вітте М. К. 3, с. 373
Вітте С. Ю. 2, с. 218; 3, с. 28, 224, 225; 4, с. 46, 466
Віщакас Ю. К. 1, с. 107
Владимиров В. В. 2, с. 274
Владимирський А. П. 3, с. 138

Владиславлєв М. І. 2, с. 315
Власьєв М. С. **2, с. 231-232**; 3, с. 510
Вовк Ю. О. 4, с. 102
Водзинський С. 2, с. 384
Водотика С. Г. 4, с. 477
Воєводський Л. Ф. **2, с. 233-234**; 3, с. 128
Воєйков О. І. 4, с. 192
Вознесенський С. О. 4, с. 107
Войтковський В. М. **2, с. 234-237**
Войцева О. А. 4, с. 78
Волгін В. П. 2, с. 230, 409
Волков А. Р. 2, с. 241
Волков В. А. 4, с. 473
Волков О. М. **2, с. 238-239**
Волков О. О. 4, с. 18
Волков Р. М. **2, с. 240-241**
Волков С. В. 3, с. 512
Волковніцер В. І. 3, с. 134
Волович В. І. 4, с. 480
Володимирський-Буданов М. Ф. 4, с. 382
Волошин В. Г. 2, с. 150
Волянська М. Ю. 4, с. 189, 477
Вольський М. М. **2, с. 242**; 3, с. 395
Вольфкович С. І. 3, с. 240
Вонский Е. В. 4, с. 473
Воробйов А. І. 2, с. 115, 116, **243-245**
Воробйов І. С. 2, с. 243
Воронець П. В. 1, с. 65
Вороний О. Я. 3, с. 395
Воронін В. В. 2, с. 137, **245-248**; 4, с. 396
Воронін М. С. 3, с. 461; 4, с. 75
Воронцов Д. С. 4, с. 466
Воронцова Є. К. 3, с. 386
Воскобойніков В. М. **2, с. 248-249**; 3, с. 96; 4, с. 32, 477
Воскресенський О. А. 4, с. 128
Востоков А. Х. 2, с. 109
Врангель П. Н. 2, с. 47
Вранчяну Г. 3, с. 202
Вреден Е. Р. 4, с. 283
Ву Ц. 3, с. 270
Вундт В. 3, с. 170, 171
Вюрц Ш. А. 3, с. 408
В'язовов В. В. 3, с. 240
В'язовський Г. А. 1, с. 114; **2, с. 249-252**; 4, с. 379, 447, 467, 471
Гаврилов М. І. 1, с. 101; 2, с. 186, **253-254**; 4, с. 469, 471
Гагкаєв К. Є. **2, с. 254-257**
Гадінський В. 2, с. 356
Гаель О. Г. 4, с. 363
Гайсинський Б. Е. 2, с. 382
Галенко Б. Я. 2, с. 262

Галетова А. Г. 4, с. 367
Галін Л. А. 3, с. 466
Галкін М. П. 2, с. 372
Гальперін І. Р. 2, с. 330
Гальперін П. Я. 4, с. 331, 332
Гамалія М. Ф. 2, с. 73, 246; 3, с. 301, 303; 4, с. 319, 463
Гамбаров Ю. С. **2, с. 257-260**, 4, с. 385
Гамов Г. А. 4, с. 6
Ганевич І. В. **2, с. 260-261**
Ганін Е. В. 2, с. 53
Гансов А. Я. 2, с. 262
Гансова Е. А. **2, с. 262-263**
Гантмахер В. Ф. 2, с. 266
Гантмахер Ф. Р. 2, **с. 264-266**; 3, с. 141; 4, с. 339
Ганштейн 2, с. 184
Гапонов Є. О. 1, с. 101
Гапонов Ю. (Є.) А. 2, с. 21, **266-270**; 4, с. 442
Гарновський О. Д. 4, с. 69
Гартман Е. 3, с. 365
Гатталк М. 3, с. 124, 128
Гатуєв Б. С. 2, с. 50
Гахов Ф. Д. 3, с. 219, 220; 4, с. 351
Гахов Ф. І. 2, с. 190
Гегеліа Т. Г. 3, с. 360
Гегель Г. В. 2, с. 151
Гегузин Я. 3, с. 178
Гейне Г. 2, с. 208, 234
Гейтлер Х. 3, с. 176
Геккель Е. 3, с. 301, 527; 4, с. 24
Гельмбольдт В. О. **2, с. 270-271**
Гельмгольц Г. 3, с. 5, 96; 4, с. 83, 260
Георгієвський О. В. 4, с. 171
Георгієвський О. І. 2, с. 126
Георгобіані А. Н. 1, с. 107
Гер'є В. І. 2, с. 227, 228; 4, с. 398, 399
Герман Г. 4, с. 411
Гернет О. В. 3, с. 19
Гертло П. 4, с. 189
Герцен О. І. 3, с. 109; 4, с. 276
Гершкович М. М. 4, с. 189
Гете Й. В. 2, с. 151
Гефт М. А. 3, с. 238, 239
Гешелин С. А. 4, с. 482
Гібш І. А. 3, с. 10
Гіляров М. С. 4, с. 67
Гіляров Ф. 3, с. 54
Гільберт Д. 2, с. 165; 3, с. 145; 4, с. 361
Гінтов А. Б. 4, с. 350
Гіппенрейтер Ю. Б. 4, с. 332
Глаголєв Н. А. 3, с. 115

Глауберман А. Ю. **2, с. 272-276**; 3, с. 76
Глембоцький А. В. 4, с. 52
Глухов В. І. 3, с. 20
Глушков В. Є. 3, с. 19, 20
Гобі Х. Я. 4, с. 75, 191, 192
Гогітідзе С. К. **2, с. 276-277**
Гоголєв А. І. 2, с. 282
Гоголєв І. М. **2, с. 278-284**; 3, с. 133, 134, 449; 4, с. 471
Гоголєв Л. М. 2, с. 282
Гоголєв М. І. 2, с. 282
Гоголєва І. І. 2, с. 282
Гоголь М. В. 4, с. 434
Гогоцький С. С. 2, с. 315
Головань В. 4, с. 476, 480
Головін С. С. **2, с. 284-286**
Головкінський М. О. **1, с. 23-29**; 3, с. 282, 498; 4, с. 91
Головнін О. В. 3, с. 177
Голосніченко І. П. 3, с. 61
Голотюк И. И. 4, с. 472, 475
Голуб С. Й. **2**, с. 203, **286-288**
Голубев А. Е. 1, с. 24
Голубцов В. В. 2, с. 275
Гольд Т. М. 3, с. 212; 4, с. 483
Гольд Є. Д. 4, с. 471
Гольдгаммер Д. О. 2, с. 347
Гольденберг А. Б. 2, с. 275
Гольдін Ф. Л. 4, с. 467, 470
Гольмов В. П. **2, с. 288-291**
Гольмова Є. І. 2, с. 288
Гольц Ф. Л. 2, с. 315
Гольцендорф 4, с. 355
Гонтар О. В. 4, с. 14
Гонтаренко В. М. 4, с. 350
Гончар Г. Я. 1, с. 101
Гончар О. 2, с. 356; 3, с. 198
Гончаров Д. С. 4, с. 407
Гончарук Г. 4, с. 468
Гоппе-Зейлер 4, с. 139
Горбань І. С. 1, с. 97
Гордієнко О. М. 4, с. 62
Горелік І. І. 2, с. 68
Горецький В. О. 4, с. 445
Горєлов І. П. 4, с. 69
Горєлов І. Ю. 3, с. 103
Горизонтов П. Д. 3, с. 373
Городков Б. Н. 4, с. 194
Городницький О. 3, с. 187
Городский А. В. 4, с. 474
Горський Ф. К. 3, с. 318
Горшеньов В. М. 4, с. 142
Горяинов А. И. 4, с. 480
Готалов-Готліб А. Г. 2, с. 56, **291-293**; 3, с. 34
Готьє Ю. В. 4, с. 12, 295
Гофман А. В. 3, с. 175

Гофмейстер В. 2, с. 238
Гохман Х. І. 2, с. 207, **293-296**; 3, с. 10, 226; 4, с. 5
Грабовская Л. И. 4, с. 463
Граве Д. О. 4, с. 338
Граждан В. Д. 1, с. 115; 4, с. 482
Грановський Т. М. 2, с. 361; 3, с. 109; 4, с. 398
Грасгоф З, с. 225
Грат К. Я. 3, с. 128
Гребцова І. С. 3, с. 402
Гревс І. М. 2, с. 113; 3,с. 151, 152
Греков Б. Д. 4, с. 12
Грень А. Я. (А. І.) 2, с. 38, **296-299**, 322; 3, с. 512
Грибовський В. М. **2, с. 299-300**
Григоревський В. М. **2, с. 301-304**; 3, с. 30
Григор'єв Д. П. 3, с. 353
Григорович В. І. 1, с. 36; 2, с. 102, 109, 111, **304-308**; 3, с. 124, 128, 325
Григорук Є. 2, с. 356
Гриневецький Б. Б. **2, с. 308-310**
Гриньова О. В. 4, с. 471
Грінбарт С. Б. **2, с. 311-314**, 390; 4, с. 468
Грінштейн Е. Р. 1, с. 77
Грот М. Я. **2, с. 314-319**
Грот Я. К. 2, с. 314
Груздєв С. С. **2, с. 319-320**
Грунський М. К. 2, с. 161
Грушевський М. С. 1, с. 17
Грушевський О. М. 2, с. 387
Губарь О. 3, с. 306; 4, с. 474
Губерман А. 2, с. 356
Гугель-Морозова Т. П. 4, с. 89
Гуделіс В. К. 4, с. 390
Гудзь П. М. 3, с. 314
Гудименко Ф. 4, с. 337
Гудимович Т. Ф. 3, с. 363
Гумбольдт В. 4, с. 17
Гуревич Б. Л. 1, с. 101
Гуревич М. О. 3, с. 376
Гур'є В. І. 3, с. 123
Гусєва А. Н. 3, с. 179
Давиденко В. 4, с. 481
Давиденко Т. І. **2, с. 321-323**
Давиденков М. М. 2, с. 154
Давидов В. В. 4, с. 332
Давидович В. В. 2, с. 107
Давтян О. К. **2, с. 324-330**; 4, с. 8, 52
Данилко П. Ю. 3, с. 343; 4, с. 482
Дарбу Ж. Г. 1, с. 49
Дарвін Дж.-Г. 3, с. 260
Дарвин Ч. 2, с. 239; 4, с. 17
Дахновський В. 4, с. 468

Дашевська М. М. 2, с. 53
Дворніков Т. Я. 3, с. 215
Декандоль 2, с. 404
Девієн В. П. 4, с. 17
Дейнека І. Я. 4, с. 469
Дейнека Ю. І. 4, с. 469
Декарт Р. 3, с. 365
Делессерт 2, с. 404
Делоне Б. М. 3, с. 140; 4, с. 338
Дембо Л. І. 4, с. 79, 80
Демиденко В. 4, с. 475
Демидов К. К. 1, с. 101; 3, с. 19; 4, с. 469, 471
Дем'яненко В. О. 4, с. 469
Дем'янов М. Я. 2, с. 289; 3, с. 284
Денікін А. І. 1, с. 62; 3, с. 206
Деревицький О. М. **1, с. 43-47**; 3, с. 500
Деревянко Б. Ф. 4, с. 474
Дерюгін К. М. 2, с. 220
Дерягін Б. В. 2, с. 26; 3, с. 20
Дєєв В. О. **2, с. 330-332**
Джавадов М. А. 3, с. 12
Дикань А. П. 4, с. 221
Дихан (Дыхан) М. Д. **2, с. 333-338**; 4, с. 467
Діденко В. Д. **2, с. 339-340**
Дложевський С. С. **2, с. 340-342**
Дмитревський Г. І. 4, с. 471
Дмитриев Б. И. 4, с. 477
Дмитрієва С. І. **2, с. 343-344**
Дніпров В. Д. 3, с. 292
Добринін Н. Ф. 2, с. 107
Доброклонський О. П. 1, с. 5, **59-64**; 2, с. 113; 4, с. 459
Добролюбский А. К. 4, с. 476
Добролюбський К. П. 1, с. 115; 2, с. 56, **344-346**; 4, с. 462, 476
Добросердов Д. К. **2, с. 347-349**
Доброславін Л. І. 3, с. 59
Доброславін О. П. 3, с. 120
Додін Є. В. **2, с. 350-351**; 4, с. 163
Докучаєв В. В. 2, с. 96; 3, с. 331, 332; 4, с. 191
Домбровський А. В. 1, с. 93; 2, с. 297
Домбровський П. І. 1, с. 101; 3, с. 313
Донченко Г. В. 4, с. 30
Донцов Г. В. 2, с. 326
Дорман В. 2, с. 69
Дорнман В. 2, с. 65
Дорфман Я. А. 4, с. 9, 10
Достоєвський Ф. М. 1, с. 60, 61
Драгомирецька Б. А. 4, с. 324
Драницька Р. М. 4, с. 471
Драннікоов А. М. 4, с. 443
Дрехсель 4, с. 139

Дрозд М. І. 4, с. 363
Дроздов В. А. 2, с. 275
Дружинін М. М. 2, с. 230
Друкер І. 2, с. 356
Друцький-Любецький О. О. 3, с. 520
Дуб І. Д. **2, с. 351-354**; 3, с. 10
Дубнов Я. С. 3, с. 12
Дудкін С. П. 4, с. 125
Дузь І. М. 1, с. 114; **2, с. 354-357**, 363; 4, с. 471
Дулов А. 3, с. 184
Дунаєв В. В. 3, с. 39
Дупленко К. Ф. 4, с. 463
Дурдинець В. В. 3, с. 397
Дюбуа-Реймон Е. 4, с. 83
Дювернуа М. Л. **2, с. 360-363**
Дюкло П. Е. 4, с. 34
Дядиченко В. А. 2, с. 77
Д'яков П. І. 3, с. 213
Дяченко О. М. **2, с. 358-359**
Дьоміна А. І. **2, с. 363-365**
Ебелінг В. 3, с. 77
Едуардс Б. 2, с. 306
Елькін Д. Г. 1, с. 114; 2, с. 56, **366-370**; 4, с. 331, 332, 333, 470, 471, 472
Енгельгардт А. Н. 4, с. 129
Енгельгард В. О. 2, с. 216
Енглер К. 3, с. 25
Еннан А. А. 2, с. 271, **370-374**; 4, с. 9, 10, 11
Ердеш П. 2, с. 186
Еренхафт Е. 2, с. 83
Ерісман Ф. Ф. 2, с. 117; 4, с. 309
Ерленмейєр Є. 3, с. 281, 295
Ерліх Л. Б. 4, с. 303
Ерліх П. 3, с. 302
Ерман 3, с. 175
Ерміт 2, с. 89
Ефіров С. А. 2,с. 331
Ершов Г. Е. 4, с. 471
Євреїнов Б. А. 4, с. 298
Євтухов В. М. **2, с. 375-377**
Єгоров Д. Ф. 3, с. 115
Єгоров І. П. 4, с. 94, 95, 99
Єгоров М. І. 1, с. 80
Єгоров М. С. 2, с. 415
Єгоров П. І. 4, с. 66
Єлісеєва Є. В. **2, с. 378-380**
Єрофеєв М. В. 4, с. 91
Єршов Ю. І. 3, с. 134
Єрьоменко Т. І. 3, с. 439
Єрьомкін О. І. 4, с. 331
Єфіменко Т. Г. 3, с. 271
Єфімов Н. Є. 3, с. 12
Єфімов П. Е. 1, с. 115; 4, с. 475

Єфімова В. П. 3, с. 314
Єфремов М. О. 3, с. 456
Єфрюшина Н. П. 2, с. 298
Єшевський С. В. 4, с. 233
Жаборюк А. А. **4, с. 446-448**
Жаборюк О. А. 4, с. 200
Жакку 1, с. 53
Жаренко А. З. 3, с. 212, 439; 4, с. 464, 473
Жарновський А. М. **2, с. 381-382**; 3, с. 238
Жванецький М. М. 3, с. 78
Жебельов С. А. 3, с. 93
Желєв Ж. 2, с. 335
Желєзняков Г. В. 4, с. 132
Жигалко Ю. П. 3, с. 360
Жиліна З. І. **2, с. 383-385**
Житецький П. І. 3, с. 128, 129
Жовтобрюх М. О. 2, с. 148
Жуков І. І. 1, с. 89
Жуков М. М. 4, с. 167
Жуковська-Бог Н. Є. 2, с. 409
Жуковський М. Є. 1, с. 49; 2, с. 205, 206, 207; 3, с. 502, 503, 504
Жуковський П. М. 4, с. 193
Журіна М. О. 3, с. 308
Заблудовский П. Е. 4, с. 473
Заболотний Д. К. 3, с. 303, 418, 500
Заверталюк Н. І. 3, с. 343
Завьялов В. В. **2, с. 385-386**
Загинайло А. Г. 4, с. 475
Загоровський Є. О. **2, с. 387-389**, 389
Загоровський М. О. 2, с. 311, 387, **389-392**
Загоровський О. І. 2, с. 387, 389, **392-393**
Загоскин Н. П. 4, с. 454
Загота В. 3, с. 184
Заєць Г. М. 3, с. 314
Зайончковский П. А. 4, с. 483, 484
Зайцев К. М. 3, с. 258
Зайцев М. М. 3, с. 258
Зайцев О. М. 2, с. 347; 3, с. 258
Зайцева З. 4, с. 481
Зайцева (Ляпунова) Н. В. 3, с. 258
Закке Г. Ю. 4, с. 297
Закумбаєва Г. Д. 4, с. 10
Заленский А. 4, с. 456
Заленський В. В. **2, с. 393-396**; 4, с. 34
Замбриборщ Ф. С. **2, с. 396-401**; 4, с. 468, 471
Замисловський Є. Є. 3, с. 204
Замичковський І. 2, с. 356
Занчевський І. М. 1, с. 46, **48-51**, 71; 2, с. 205, 207; 3, с. 68, 226, 227, 351; 4, с. 5, 456
Запорожан В. М. 4, с. 482
Запорожець О. В. 4, с. 331

Запорожець Т. О. 4, с. 332
Заремба В. Г. 2, с. 288; 3, с. 314; 4, с. 469
Зарубін В. І. **2, с. 401-402**
Затовський О. В. **2, с. 402-403**
Захальов І. А. 3, с. 314
Захар'їн Г. А. 2, с. 246
Захарченко М. В. 4, с. 480
Захар'яш А. 4, с. 468
Заярний Л. О. 1, с. 102
Зверєв М. С. 4, с. 324
Зверович Е. І. 3, с. 150
Здравомислов Б. Д. 4, с. 157
Зебрева О. І. 4, с. 9
Зейлігер Д. Н. 3, с. 226
Зелезінська Л. М. 2, с. 67
Зеленецький М. М. **2, с. 404-405**; 3, с. 238, 486
Зеленський В. В. 2, с. 48
Зелікін М. І, 4, с. 236
Зелінська Н. Є. 2, с. 409
Зелінський І. П. 1, с. 8, 9, **101-105**, 115; 4, с. 32, 303, 304, 350, 477
Зелінський М. Д. 1, с. 5; 2, с. 174, 219, **406-410**; 3, с. 285, 294, 296;
4, с. 37, 130
Зельїн К. К. 2, с. 230
Земська О. А. 4, с. 244
Зенкович В. П. 4, с. 390
Зернін О. П. 3, с. 334
Зефіров М. С. 2, с. 297
Зинов'єв А. А. 4, с. 257
Зігварт Х. 2, с. 315; 3, с. 172; 4, с. 399
Зільберберг Л. А. 4, с. 263
Зіммель Г. 4, с. 399
Зіндер Л. Р. 2, с. 149; 4, с. 199, 200
Зінова Є. С. 3, с. 440
Зінченко В. П. 4, с. 332, 333
Зіоменко Ю. І. 4, с. 307
Златопольський Д. Л. 4, с. 161
Знойко Д. 3, с. 228
Зограф М. Ю. 2, с. 246; 3, с. 523
Золотарев А. Е. 1, с. 114; 4, с. 478
Золотарьов Г. С. 1, с. 102
Золотарьов Є. І. 3, с. 258, 4, с. 207, 360
Золотко А. Н. **2, с. 410-412**
Золотова Н. П. 3, с. 445
Золя Е. 2, с. 260
Зом 4, с. 355
Зотов В. 2, с. 142
Зубкова Л. І. 4, с. 199
Зюков О. М. 4, с. 437
Зюс Е. 2, с. 48
Зюсс 2, с. 340

Иванов А. Е. 4, с. 476
Иванов П. И. 4, с. 458
Изгоев А. С. 4, с. 454
Ильин И. И. 1, с. 114; 4, с. 476
Івакін О. А. **2, с. 413-415**
Іваненко Д. Д. 3, с. 270
Іваниця В. О. **2, с. 415-417**;
4, с. 477
Іванішев Н. Д. 1, с. 17
Іванов В. В. 4, с. 193
Іванов В. М. 4, с. 437
Іванов І. І. **2, с. 417-419**
Іванов Н. О. 3, с. 461
Іванова О. А. 3, с. 314
Іванова-Георгієвська Н. А. 2, с. 318
Івановський Д. І. 3, с. 479
Івановський І. О. **2, с. 419-421**
Іванчев С. С. 2, с. 297, **422-424**;
3, с. 515
Іванченко П. Л. **1, с. 82-84**
Ігнатовський О. Й. **2, с. 425-426**
Ігнатьєв А. В. 3, с. 67
Ігошин В. А. 3, с. 201
Ієрінг Р., фон 2, с. 257, 258
Ізмайлова Н. В. 1, с. 101; 2, с. 46;
4, с. 471
Іконников В. С. 3, с. 277;
4, с. 399, 451
Іловайський С. І. **2, с. 426-429**;
4, с. 217, 218
Ілюшина (Леонтович) О. І. 3, с. 102
Ільїнський Г. А. 4, с. 420
Ільницька К. М. 4, с. 445
Ільов С. П. **2, с. 430-432**
Інзов І. М. 3, с. 29
Іноземцев О. О. 4, с. 192
Иностранцев О. О. 2, с. 48
Інфельд Л. 3, с. 270
Іпатьєв В. М. 4, с. 189
Ірвін 2, с. 49
Ісаєвич Я. 4, с. 482
Істрін В. М. **2, с. 432-434**;
4, с. 26, 27, 295
Ішко Ю. 2, с. 384
Іщенко Д. С. 2, **с. 435-436**
Йєринг 2, с. 361
Йодко П. В. 2, с. 87
Йоффе А. Ф. 2, с. 154, 157
Каблуков І. О. 3, с. 384, 429
Кавелін К. Д. 2, с. 316
Каган В. Ф. 2, с. 351; **3, с. 4-13**,
115, 202, 261; 4, с. 5, 117, 209, 360,
407
Каганський І. М. 3, с. 240
Казанасмас М. С. 4, с. 324
Казанський Б. О. 2, с. 289, 409
Казанський В. І. 3, с. 373

Казанський О. П. **3, с. 13-14**
Казанський П. Є. **3, с. 15-18**, 330; 4, с. 20, 456, 459
Казанцев П. Є. 4, с. 21
Каковський А. Ф. 4, с. 437
Калинець П. О. 2, с. 156
Калінчак В. В. **3, с. 18-22**; 4, с. 468
Калмакан І. К. 4, с. 14, 475
Калустьян Л. Х. 1, с. 5, 114, 115; 4, с. 471, 475
Калюжний Р. А. 2, с. 71; 3, с. 61
Камалов Г. Л. 1, с. 85; 2, с. 54; **3, с. 23-24**
Каменська Т. Г. 3, с. 445
Каменський Ф. М. **3, с. 25-27**; 4, с. 59, 318, 452
Камерлінг-Оннес Г. 3, с. 41
Камке 2, с. 165
Кандогурі В. В. 3, с. 313
Канніццаро С. 3, с. 284
Кант І. 3, с. 365
Караваєва Н. А. 3, с. 134; 4, с. 434
Караджич В. 2, с. 305
Каражеков Ф. 2, с. 335
Карастельов К. І. 1, с. 31; **3, с. 27-28**, 224, 225; 4, с. 47
Каретніков В. В. 3, с. 30
Каретніков В. Г. **3, с. 29-33**; 4, с. 477
Карєєв М. І. 2, с. 227, 260, 292
Каришковський-Ікар П. О. 2, с. 56; **3, с. 34-36**; 4, с. 147
Карпенко Ю. О. 2, с. 133; **3, с. 36-38**
Карпов В. М. 2, с. 235
Карпов Л. М. **3, с. 38-40**
Карпович І. О. 1, с. 107
Карсавін Л. П. 2, с. 113
Карский Е. Ф. 4, с. 460
Кастерін М. П. 2, с. 352; **3, с. 41-43**, 48, 49; 4, с. 5, 315
Катаєв В. 3, с. 37
Катаї І. 2, с. 186
Катков В. Д. **3, с. 43-45**; 4, с. 20
Кауфман А. Е. 4, с. 458
Кауфман И. М. 1, с. 114; 4, с. 484
Кахіані Н. С. 3, с. 214
Качаровський К. Р. 2, с. 260
Каштанов А. Н. 3, с. 217
Квеселаві Д. А. 3, с. 220
Кекуле Ф. А. 3, с. 404, 407
Кельвін У. 4, с. 260
Керекеша П. В. **3, с. 46-48**; 4, с. 352
Кетчер М. Х. 3, с. 109
Кирилов Є. А. 1, с. 101; 2, с. 104, 286; **3, с. 49-53**; 4, с. 316, 465
Кириченко В. Ф. 2, с. 68; 3, с. 201
Кирпичников О. І. **3, с. 53-55**, 166

Кирпичьов М. В. 2, с. 154
Киселевич К. О. 4, с. 345
Киселл О. А. 4, с. 434
Кисельов К. К. **3, с. 55-58**
Кишенський Д. П. **1, с. 56-58**; 4, с. 215, 216
Кияніцин І. І. **3, с. 58-60**
Ківалов С. В. **3, с. 61-62**
Кігурадзе І. Т. 2, с. 376
Кіжнер М. М. 3, с. 284
Кізеветтер О. О. 1, с. 62; 4, с. 296, 298
Кікоїн І. К. 2, с. 154
Кім О. І. 4, с. 161
Кіро С. М. 1, с. 114; 4, с. 464, 466, 469, 471
Кірхгоф Г. Р. 3, с. 176; 4, с. 260
Кір'язов В. 2, с. 337
Кіскачі А. 3, с. 367
Клаусен П. 4, с. 59
Клебш 2, с. 89
Клейн Ф. 3, с. 145
Клименко Б. 4, с. 189
Клименко Ю. Ф. 2, с. 406; **3, с. 62-64**; 4, с. 453
Клитин Б. 4, с. 456
Кліментов Л. В. 4, с. 193
Клітін О. М. (Клитин А. М.) 2, с. 427; **3, с. 64-65**; 4, с. 458
Клоссовская В. П. 4, с. 459
Клосовський О. В. (Клоссовский А. В.) 2, с. 8, 49; **3, с. 66-69**, 178, 475; 4, с. 230, 232, 414, 416, 454, 455
Клочек Г. Д. 2, с. 251
Ключевський В. О. 1, с. 36; 2, с. 227; 4, с. 12
Кнауф В. Т. 3, с. 353
Книпович М. М. 4, с. 345
Кні Л. 3, с. 332
Кобиляцький І. І. **3, с. 69-71**
Ковалевська С. В. 3, с. 504
Ковалевський М. М. 2, с. 260
Ковалевський О. О. 1, с. 7, 27; 2, с. 48, 144, 394, 407; 3, **с. 71-75**, 191, 228, 300, 303, 501; 4, с. 18, 22, 23, 24, 276, 455, 461, 463
Коваленко М. П. **3, с. 76-79**; 4, с. 478, 479
Коваленко С. Г. 4, с. 221, 479
Коваль В. Т. 4, с. 221
Ковальківський М. І. 3, с. 59
Ковальський В. В. 4, с. 89
Ковальський М. Ф. 2, с. 65; 4, с. 208
Ковальченко І. Д. 3, с. 401
Ковальчук Л. В. 4, с. 478
Кованцов Н. І. 4, с. 95

Ковбасюк С. М. 1, с. 114; 2, с. 211; 3, с. 400; 4, с. 471
Коган Л. Н. 3, с. 434
Коган С. Я. 3, с. 292
Коген Г. 4, с. 39
Кожура М. Г. 4, с. 222
Козлов В. В. 4, с. 465
Козлов М. С. 2, с. 408
Козлов О. О. 2, с. 315, 316
Козловський І. 3, с. 255
Козьмин Б. П. 3, с. 401
Колегаєва І. М. **3, с. 79-82**
Колесніков А. А. 4, с. 8
Колесников С. В. 2, с. 40
Колесникова І. П. 2, с. 327
Колесниченко О. Н. 3, с. 485
Колмаков В. П. **3, с. 82-86,** 355, 485; 4, с. 160
Колмогоров А. М. 4, с. 94
Колосов М. А. 3, с. 128
Колосова Т. 4, с. 468
Колчинский И. Г. 4, с. 474
Колчинська А. З. 3, с. 376
Коляда В. І. **3, с. 86-88**
Кольбе А. 3, с. 281
Кольруш Ф. 3, с. 52
Кольченко Л. О. 4, с. 483
Комаров В. Л. 2, с. 324
Комаров М. С. **3, с. 88-90**
Комаровський А. С. 3, с. 297
Комахідзе Р. А. 4, с. 245
Кон Ф. 3, с. 25
Кондаков Н. П. **3, с. 90-94,** 272
Коніков Є. Г. **3, с. 95-96,** 4, с. 32, 477
Конн Г. 4, с. 128
Коновалов В. Г. 4, с. 183
Коновалов М. І. 3, с. 284
Коновалов Ю. П. 3, с. 402
Коновалова В. Є. 3, с. 485
Кононов В. О. 4, с. 469
Кононович О. К. 2, с. 352; **3, с. 96-99;** 4, с. 5, 144, 203, 415
Конопльов Г. І. 2, с. 312, 390
Конт О. 3, с. 365
Контуш І. М. 3, с. 101
Контуш М. С. 3, с. 100
Контуш С. М. **3, с. 100-101**
Копейчиков В. В. 4, с. 307
Копиленко М. М. 2, с. 101
Копит М. Х. 3, с. 22, **101-102**
Копнін П. В. 4, с. 257
Корелін М. С. 2, с. 227
Коренєв Б. Г. 3, с. 466
Коркін О. М. 3, с. 258; 4, с. 207, 360
Кормич Л. І. **3, с. 102-104;** 4, с. 481
Корнетов І. 4, с. 461

Корнєєв Н. А. 3, с. 518
Корнилов С. М. 2, с. 368
Корнишин М. С. 3, с. 360
Коровицький К. І. 2, с. 137, 139; 4, с. 396
Корольов Б. І. 3, с. 103
Короткий Р. М. 4, с. 68
Корсаков А. К. 3, с. 80, **105**
Корсаков С. С. 3, с. 171
Корсунов В. М. 3, с. 133, 134
Корсунь А. А. 4, с. 474
Кортнев О. В. 3, с. 240
Корш Є. Ф. 3, с. 108-109
Корш О. В. **3, с. 106-108**
Корш Ф. А. 3, с. 108
Корш Ф. Є. 2, с. 188; **3, с. 108-112,** 222
Косинський В. А. 2, с. 428; **3, с. 112-113**
Космінський Е. А. 2, с. 178
Косович К. А. 4, с. 373
Костанді К. К. 3, с. 215
Костарьов А. І. 2, с. 155; **3, с. 114-115**
Костін В. І. 2, с. 155; 3, с. 10, 12, **115-117**
Костін О. В. 2, с. 374; **3, с. 117-118**
Костомаров М. І. 4, с. 422
Костюк В. М. **3, с. 119-120**
Костюк Г. Г. 4, с. 332, 473
Костюк Г. С. 2, с. 106, 368
Костюк Н. В. 3, с. 119
Костямін М. М. **3, с. 120-122**
Котельников В. О. 4, с. 206
Котельников О. Т. 2, с. 347; 4, с. 5
Котка К. 2, с. 356
Котляревський А. А. 3, с. 128; 4, с. 422
Котовський Г. І. 1, с. 75
Кох Р. 2, с. 73
Коханова Л. Л. 4, с. 473
Кочетков Д. І. 4, с. 160
Кочубинський О. О. 2, с. 102, 113; **3, с. 123-129,** 473; 4, с. 450, 453, 454
Кошиць О. А. 4, с. 336
Коші О. Л. 4, с. 117
Кравцов М. О. 4, с. 371
Кравчук А. С. 3, с. 360
Кравчук Л. М. 2, с. 333
Кравчук О. П. 4, с. 482
Крамер Ю. Н. **3, с. 129-132;** 4, с. 376
Красеха Є. Н. **3, с. 132-134**
Красний Ю. П. 3, с. 78, **134-135**
Краснов К. С. 3, с. 240
Краспопольский А. 4, с. 476
Красносельцев М. Х. **3, с. 136-139**
Красуський К. А. 3, с. 425

Крейн М. Г. 2, с. 12, 266; **3, с. 140-145,** 196, 193, 194, 195; 4, с. 339
Крекотень В. І. 2, с. 18
Крелль Ф. А. 4, с. 46
Кресюн В. И. 4, с. 477
Кривцова М. М. 2, с. 190
Крижанівський А. В. 3, с. 145
Крижанівський В. М. 2, с. 193
Крижанівський Д. А. 2, с. 193; **3, с. 145-148,** 261
Крилов А. Н. 2, с. 154
Крилов В. П. 3, с. 446
Крилов М. І. 2, с. 360
Крилов Ю. В. 2, с. 71
Криницький Ш. І. 3, с. 448
Криштофович А. М. 2, с. 146; 3, с. 332; 4, с. 35, 472
Крокос В. І. 2, с. 21
Кронекер Л. 4, с. 116, 139
Кротов В. Г. **3, с. 148-149**
Круглов В. Є. **3, с. 150-151**
Крусман В. Е. 2, с. 114, 345; **3, с. 151-153**
Крюков О. В. 2, с. 284
Кудашкіна Л. С. 2, с. 41
Куделін М. В. 2, с. 174
Кудрявський Д. М. 2, с. 161
Кудрявцев О. М. 2, с. 236; 3, с. 128, **153-155**
Кудрявцев П. М. 2, с. 360
Кузнецов В. О. 4, с. 479
Кузнецов В. П. 1, с. 102
Кузнецов К. О. **3, с. 155-156;** 4, с. 20
Кузнецов М. І. 2, с. 309; 3, с. 461
Кузнецова Н. В. 4, с. 479
Кузнецова Т. Н. 4, с. 473
Кузьміна-Караваєва Є. П. 2, с. 408
Кукушкін Ю. М. 4, с. 11
Куліш М. 3, с. 37
Кульбакін С. М. 3, с. 125; 4, с. 420
Кульчицький Н. К. 3, с. 446
Кульчицький С. 4, с. 481
Кумант А. 2, с. 408
Куммер Е. 4, с. 116
Кундт А. 4, с. 34
Куніцин О. В. 2, с. 125, 242; **3, с. 156-158,** 265
Курас І. Ф. 3, с. 103
Куратідзе І. Т. 2, с. 375
Курган Н. П. 4, с. 473, 474
Курдиновський В. І. **3, с. 159-161;** 4, с. 20
Курмашев Ш. Д. **3, с. 161-162**
Курнаков Н. С. 3, с. 259
Курош А. Г. 3, с. 534; 4, с. 467
Курчатов І. В. 2, с. 154
Курчиков Л. М. 3, с. 469

Курьята В. Г. 4, с. 221
Кусаков Д. І. 3, с. 101
Куфаєв В. І. 3, с. 70
Кухаренко В. А. 3, с. 80, **162-164**
Кучеров М. Г. 4, с. 131
Кучма Л. Д. 3, с. 374
Кушнир О. Г. 4, с. 483
Кюрі-Склодовська М. 2, с. 168
Лаас Е. 2, с. 315
Лавровський С. М. 2, с. 230
Лавровський П. О. 2, с. 124,126; 3, с. 128, 334
Лагоріо А. Е. 1, с. 29
Лагранж Ж. Л. 1, с. 14, 31; 3, с. 260; 4, с. 340
Лазурський В. В. 3, с. 169
Лазурський В. Ф. **3, с. 165-170**
Лазурський О. Ф. 3, с. 165
Лалаян Е. В. 2, с. 329
Ламанський В. І. 3, с. 204; 4, с. 266
Ламбова О. Ю. 4, с. 78
Ланге М. М. 2, с. 113, 213, 367, 370; **3, с. 170-175,** 486; 4, с. 39, 40, 300, 459
Лаплас П. С. 1, с. 31
Лаптев Г. Ф. 4, с. 95
Лапшин В. І. 1, с. 39; **3, с. 175-178;** 4, с. 414, 451
Ларін В. В. 3, с. 376
Ларін Г. М. 3, с. 512
Ларский И. 4, с. 457
Ларченков Є. П. **3, с. 178-185**
Ласкарєв В. Д. 2, с. 20, 51, 267; **3, с. 185-188**; 4, с. 86
Лацарус М. 2, с. 315
Лачинов П. А. 4, с. 131
Лашкарьов В. Є. 3, с. 520
Лашнюков І. В. 3, с. 394
Лебедєв А. Ф. 4, с. 318
Лебедєв В. Б. **3, с. 188-190**
Лебедєв О. П. 1, с. 60
Лебедєв С. І. **1, с. 85-88**
Лебединська Б. Я. 3, с. 80
Лебединський Я. М. **3, с. 191-192**
Лебединцев А. О. 2, с. 49, 174
Лебединцев П. І. 3, с. 334
Левадовська Т. І. 2, с. 53
Левассер Е. 4, с. 283
Левашов С. В. **1, с. 52-55;** 2, с. 182; 4, с. 263, 264
Левер'є Ж. 3, с. 176
Левитский А. 4, с. 455
Левицький В. В. 4, с. 200
Левицький О. А. 1, с. 37
Левін Б. Я. 3, с. 141, **192-196**
Левінсон-Лесінг Ф. Ю. 2, с. 154
Левітан Б. 3, с. 193

Леві-Чевіта Т. 4, с. 96
Левченко В. В. 4, с. 480
Левченко М. О. **3, с. 196-198**
Легасов В. О. 2, с. 372
Легенченко І. О. **3, с. 199-200**
Лейбман Є. Б. 4, с. 466
Лейкарт 2, с. 393
Лейко С. Г. **3, с. 201-203**
Лейст 3, с. 476
Ленард Ф. 2, с. 9
Ленін (Ульянов) В. І. 2, с. 260; 3, с. 504
Леонтович О. В. 3, с. 418
Леонтович Ф. І. **1, с. 16-22**, 27; 2, с. 15, 125; 3, с. 265, 266, 395
Лонтьєв М. П. 3, с. 123
Леонхард Р. 1, с. 24
Лепешинська О. В. 1, с. 81
Леповцорі 1, с. 109
Лермонтова Ю. В. 3, с. 284
Лесгафт П. Ф. 1, с. 25; 3, с. 282, 462
Леус М. Ф. 3, с. 39
Лєтніков А. В. 3, с. 503
Лимарєв В. Й. 4, с. 390
Линниченко А. І. 3, с. 204
Линниченко І. А. 2, с. 113; **3, с. 204-209**, 340; 4, с. 111, 295, 451, 444
Липський В. І. **3, с. 209-212,** 439, 440
Липський І. Ф. 3, с. 209
Липшиц С. Ю. 4, с. 462
Лисенко Т. Д. 1, с. 81, 3, с. 211; 4, с. 239
Лисенков М. К. 2, с. 137, 139; **3, с. 213-216;** 4, с. 460
Лисецький Ф. М. **3, с. 216-218**
Литвиненко Л. М. 2, с. 297
Литвинчук Г. С. 2, с. 190; **3, с. 219-223;** 4, с. 355
Литвяк І. Г. 4, с. 9
Литовченко В. І. 2, с. 94
Литовченко Н. В. 2, с. 91
Литовченко О. Ф. 2, с. 91
Личков Б. С. 2, с. 50
Лі М. С. 3, с. 5
Лібельфарб М. 3, с. 393
Ліберман А. Л. 1, с. 93; 2, с. 409
Ліберман Н. Р. 3, с. 501
Лібіх Ю. 4, с. 128
Лібман Е. 2, с. 65
Лібман О. 2, с. 315
Лівшиць М. С. 3, с. 141, 195
Лігін В. М. 1, с. 27, 41, 49; 2, с. 207; **3, с. 224-227**
Лігнау М. Г. 2, с. 173, 174; **3, с. 227-231**

Ліндеман Е. 4, с. 17
Лінднер Г. 4, с. 199
Ліпман Г. 3, с. 414
Лобазов П. К. **3, с. 231-234**
Лобачевський М. І. 1, с. 15; 3, с. 7, 10; 4, с. 338, 340
Лобунець О. Г. **3, с. 234-236**
Лове Г. В. 3, с. 175
Лозовський А. К. 4, с. 14
Ломинський Ф. І. 3, с. 418
Ломоносов М. В. 3, с. 492; 4, с. 276
Ломтєв Т. П. 4, с. 244
Лонарєв Хр. 4, с. 27
Лопатін К. М. 1, с. 80
Лопатін Л. М. 2, с. 316; 3, с. 171
Лопатто Е. К. **3, с. 236-341**
Лопатто О. Е. 3, с. 236
Лопшиць А. М. 3, с. 12
Лоренц К. 2, с. 369
Лоренц Ф. К. 4, с. 123
Лоренц Х. А. 2, с. 83; 3, с. 41
Лоренцо Б. Я. 3, с. 489
Лосєва Л. М. **3, с. 242-245**
Лосській М. О. 1, с. 63
Лось Ф. Є. 3, с. 401
Лотман Ю. М. 3, с. 292
Лощилов М. О. 3, с. 518
Лудвиг А. 3, с. 124
Лузгін І. М. 3, с. 484
Луки Л. Г. 1, с. 114; 4, с. 476
Лукін М. М. 2, с. 230
Лукіна М. Ю. 2, с. 409
Лук'яненко А. М. 2, с. 162
Лук'яненко М. Г. 1, с. 95; 2, с. 38; **3, с. 245-249**
Луніна М. А. 4, с. 52
Луньяк І. І. **3, с. 250-251**
Лупанов Б. О. **3, с. 251-253**
Лур'є Н. 2, с. 356
Лурія А. Р. 2, с. 368
Луць В. В. 4, с. 307
Любименко В. М. 4, с. 58
Любимов М. О. 4, с. 259
Людвіг К. 4, с. 83, 139
Люстерник Л. А. 2, с. 265
Лютикова А. А. 2, с. 53
Ляпунов Б. М. 2, с. 158; 3, с. 127, **254-257**, 258, 161; 4, с. 420
Ляпунов М. В. 3, с. 254, 263
Ляпунов О. М. 1, с. 66; 3, с. 254, **258-262**; 4, с. 6, 209, 251
Ляпунов С. М. 3, с. 254, 258
Ляпунов Ю. І. 4, с. 157
Ляпунова К. В. 3, с. 263
Магнус Г. Г. 1, с. 38
Мазур Б. Л. 4, с. 246
Мазур В. П. 3, с. 79
Мазурмович Б. Н. 4, с. 472

Майєр В. 2, с. 406
Майєр Л. 3, с. 294
Мак В. Т. **3, с. 263-264**
Макаренко К. М. 4, с. 324
Макаров А. Н. 3, с. 463
Макаров О. К. 2, с. 390, 397
Маккавеєв М. І. 4, с. 363
Маклаков А. М. 2, с. 284
Макордей Р. І. 2, с. 327
Макордей Ф. В. 2, с. 327; 4, с. 8
Максименко С. Д. 4, с. 332, 333
Максимов С. В. 4, с. 422
Максим'юк Т. І. 1, с. 5; 2, с. 262
Малеїн М. С. 4, с. 142
Малиновський В. 2, с. 384
Малиновський М. С. 2, с. 297
Малиновський Р. Я. 4, с. 302
Малишев К. І. 2, с. 10, 11
Малінін М. І. 3, с. 128, **264-267**
Маловічко І. 2, с. 356
Маломуж М. П. **3, с. 267-268**, 402
Маляров В. В. **3, с. 269-271**
Мамонтов С. І. 4, с. 140
Манассеїн В. О. 2, с. 182, 319
Мандельштам Л. І. 3, с. 9
Мандес М. І. **3, с. 272-274**; 4, с. 388
Манніх К. 3, с. 404
Маньковський О. Ф. **3, с. 275-276**
Маразлі Г. Г. 3, с. 226, 336
Мардашко О. О. 3, с. 40
Маркевич І. П. 3, с. 277
Маркевич О. І. 1, с. 114; 2, с. 7, 110, 127, 428; **3, с. 276-280**, 510; 4, с. 419, 452, 454
Маркель 4, с. 357
Маркін О. Г. 3, с. 29
Маркіна (Дацюк) А. К. 3, с. 29
Марков А. А. 3, с. 6, 143
Марковніков В. В. **3, с. 280-286**
Маркоміні 1, с. 109
Маркузен І. А. **3, с. 286-288**, 301; 4, с. 23
Маркушевський П. Т. 3, с. 343; 4, с. 483
Марр М. Я. 4, с. 224
Марсакова В. І. 2, с. 41
Мартинова В. В. 2, с. 101
Мартиновська М. К. 3, с. 493
Мартін Ч. 2, с. 65
Мартіні 2, с. 340
Маршанд 3, с. 446
Масловська Л. В. **3, с. 288-289**
Массен В. М. **3, с. 289-290**
Матвеєва М. С. 4, с. 473
Матвієнко Т. І. 1, с. 101; 4, с. 97
Матишевський П. С. 4, с. 158
Матковська І. Я. **3, с. 290-293**
Матусовський Г. А. 3, с. 485
Матяш И. Б. 4, с. 481
Махлянкін І. В. 4, с. 165

Машковський С. 3, с. 270
Маштеллер Г. А. 1, с. 82
Маяковський І. Л. 3, с. 486
Медведєв А. К. 2, с. 139
Медведєв Ю. О. 3, с. 31
Медерос О. Б. 3, с. 48
Мезьер А. В. 4, с. 484
Мейлах Б. С. 2, с. 250
Мелешков В. П. 3, с. 200
Мелікішвілі (Меліков) П. Г. 2, с. 168, 216, 218, 406; **3, с. 294-298**, 403
Мелік-Меграбов А. М. 2, с. 246
Мельник В. 2, с. 383
Мельник І. М. 2, с. 190
Мельник О. В. 4, с. 478, 480
Мельник С. К. **3, с. 298-299**
Мельников-Розведенков Н. Ф. 3, с. 446
Менделєєв Д. І. 2, с. 409; 3, с. 258, 296, 303; 4, с. 189, 309
Мензбір М. О. 3, с. 523, 527
Менчук В. В. 4, с. 108
Меншуткін М. О. 4, с. 131, 189, 309
Мережковський Д. С. 1, с. 63
Мержеєвський І. П. 3, с. 467
Меркель М. Г. 4, с. 355
Мерлич К. 2, с. 335
Мертенс Ф. 4, с. 336
Мерц А. 2, с. 54
Мечников І. І. 1, с.7, 19, 27; 2, с. 48, 73, 144, 213, 215, 246, 260, 394; 3, с. 72, 73, 97, 191, **300-304**, 407, 504; 4, с. 22, 24, 47, 83, 91, 130, 201, 247, 276, 319, 459, 461, 462, 466, 469, 477
Мещерюк І. 2, с. 337
Мєщанінова І.І. 2, с. 255
Мигаль К. Г. 4, с. 466
Мижевская Г. М. 4, с. 465
Миколюк В. 2, с. 356
Миронець І. М. 4, с. 102
Митчерліх Е. 3, с. 407
Михайленко В. І. 2, с. 104
Михайленко П. П. 2, с. 68
Михайлов П. А. 4, с. 20
Михальська Г. М. 3, с. 311
Михальський М. М. **3, с. 304-307**, 453
Михневич И. 4, с. 449
Мишанич О. В. 2, с. 18
Мізецька В. Я. **3, с. 307-309**
Мікеш Й. 4, с. 97
Міклошич Ф. 2, с. 305; 3, с. 128; 4, с. 418, 420
Міклухо-Маклай М. М. 3, с. 527
Мілерян Є. А. 2, с. 106
Мілєвіч С. В. 4, с. 14
Міліч В. М. 4, с. 14
Міллер О. Ф. 2, с. 315

Мілюков П. М. 2, с. 260; 4, с. 296
Мільграм М. С. 2, с. 375
Мільман Д. П. 3, с. 141
Мінаєв І. П. 2, с. 315
Мінервін С. М. **3, с. 310-312**
Мінкін В. І. 2, с. 33
Мінковський Г. 3, с. 145
Мінх Г. М. 3, с. 417; 4, с. 214, 434
Мінх І. К. 4, с. 151
Мінц І. І. 4, с. 12
Мірак'ян Г. М. 1, с. 101; 2, с. 186
Мірзоєва М. В. 2, с. 101
Мірченко Г. Ф. 3, с. 429
Місечко А. І. 4, с. 478
Місюк Н. Г. 2, с. 327
Мітта Б. А. 3, с. 339
Мітюков К. О. 1, с. 17
Міхаель Л. 3, с. 282
Міхневич Г. Л. **3, с. 313-316**
Мішнаєвський М. С. 4, с. 477
Міщенко І. П. 4, с. 471
Модестов В. І. **3, с. 317-318**; 4, с. 451
Модмеєв П. М. 4, с. 171
Можаровська А. В. 4, с. 467
Моісеєв М. А. 3, с. 330
Мокічев К. А. 4, с. 160
Мокрушин С. Г. 4, с. 107
Мордухай-Боятовський Д. Д. 3, с. 193
Молчанов В. І. 2, с. 378
Мороз С. А. 2, с. 379; 3, с. 181, 182, **319-321**
Морозов О. О. **3, с. 321-324**
Морозова-Попова О. М. 2, с. 405
Москаленко А. А. 2, с. 79
Москов М. В. 4, с. 221
Мочалов І. І. 2, с. 414
Мочульський В. М. 3, с. 125, **324-326**
Мукомель І. Ф. **3, с. 326-329**
Мулюкін О. С. **3, с. 329-331**; 4, с. 20
Мурей Дж. 2, с. 49
Мурзакевич М. Н. 4, с. 412
Муха Б. Б. 4, с. 445
Мюллер І. 4, с. 83
Мюньє-Шальм 2, с. 47
М'ясищев В. Н. 3, с. 444
Набоких О. Г. **3, с. 331-334**
Навашин С. Г. 2, с. 116; 4, с. 35, 476
Надіїна Д. 2, с. 356
Надлер В. К. 1, с. 43; **3, с. 334-337**
Назаренко В. А. 2, с. 26; 4, с. 69
Назаренко Є. В. 3, с. 367
Назімов О. Є. **3, с. 337-341**
Наметкін С. С. 2, с. 409
Наймарк М. А. 3, с. 141
Напорт 4, с. 39
Нарекаци Г. 2, с. 328
Народицький С. М. 4, с. 437

Нацький А. Д. 2, с. 50
Недбайло П. О. 3, с. 367; 4, с. 161
Недзвідський А. В. 1, с. 114; **3, с. 341-344**; 4, с. 447, 471
Незатитовський В. О. 1, с. 17
Неймайр М. 2, с. 48
Нейман Ф. 1, с. 13
Некрасов І. С. **1, с. 35-37**; 3, с. 339
Некрасов М. О. 3, с. 109
Некрасов О. І. 2, с. 205
Некрасов П. А. 4, с. 464
Немець Б. 2, с. 141; 4, с. 59
Немировський Е. Я. **3, с. 344-346**; 4, с. 20
Немировський М. Я. 2, с. 162
Ненський 2, с. 213
Несмєянов О. М. 2, с. 409
Нечкіна М. В. 4, с. 12
Нєдов П. 2, с. 337
Никитський А. І. 4, с. 422
Никифоров М. Н. 4, с. 215
Никифорова П. Г. 4, с. 468
Никонов С. П. 3, с. 159, **346-347**
Нідерле Л. 2, с. 159
Нікітін В. М. 4, с. 466
Нікітіна Н. Ф. 4, с.199
Нікітін С. А. 3, с. 228
Нікітінський В. І. 4, с. 142
Нікітський О. В. **3, с. 348-349**
Ніколаєв М. С. 3, с. 361
Ніколаї Е. Л. 2, с. 154
Нілус П. А. 3, с. 215
Німчук В. В. 2, с. 82
Новачек С. І. 4, с. 437
Новіков М. П. **3, с. 350-351**
Новопашенний Б. В. 3, с. 88
Нольде А. 2, с. 361
Норден О. П. 4, с. 351
Нордман О. Д. 2, с. 144
Нордман О. О. 4, с. 23
Носєкіна А. І. 3, с. 19
Носирєв І. В. **3, с. 352-354**
Нудель М. А. **3, с. 354-356**; 4, с. 163, 470
Нудельман А. А. 3, с. 141
Нудельман Я. Л. 2, с. 265
Нушикян Е. А. 2, с. 186; 3, с. 80, **357-358**
Ньютон І. 4, с. 340
Обнорський С. П. 3, с. 255; 4, с. 420
Оболенський В. Н. 3, с. 67
Оболонський Н. А. 3, с. 59
Образцов В. М. **3, с. 358-359**; 4, с. 436, 457
Овсянико-Куликовський Д. М. 4, с. 375, 475
Овчиннікова Є. М. 3, с. 313
Ог Є. 2, с. 51
Огарьов М. П. 3, с. 109

Оглоблина О. П. 2, с. 387
Одинцов І. О. 4, с. 445
Оксман Е. Ю. 2, с. 387
Окунєвський Я. Л. 4, с. 244
Олар А. 4, с. 399
Олар Ф. 2, с.260
Олейникова Т. І. 1, с. 114; 4, с. 483
Олександр II 1, с. 27; 3, с. 154, 176
Оленін В. Б. 3, с. 179
Оленович Н. Л. 4, с. 8, 469
Олієвський В. Т. 4, с. 371, 469
Олійник С. 2, с. 356
Оліферов А. М. 2, с. 379
Ольдекоп Ю. А. 3, с. 512
Ольденбург С. Ф. 4, с. 460
Онищенко В. П. 3, с. 19
Онищук О. В. **3, с. 359-360**
Опаловський А. А. 2, с. 372; **3, с. 360-364**
Орбінський А. Р. 3, с. 365
Орбінський А. Ф. 3, с. 8
Орбінський Р. В. **3, с. 364-366**
Орженцький Р. М. 4, с. 217
Орзіх М. П. 2, с. 70, 71, 72; **3, с. 367-370**; 4, с. 477, 479, 483
Орлов Г. П. 3, с. 434
Орлов О. Я. 3, с. 266, 305, **370-372**, 453
Орлова Г. Л. 4, с. 470
Орловська С. Г. 3, с. 22
Оршанський И. 4, с. 455
Освальд В. 2, с. 407
Осипов Г. В. 2, с. 331
Осипова Е. Р. 4, с. 471
Осмоловський О. Д. 2, с. 193
Оссовський В. Л. 2, с. 331
Осташков К. В. **3, с. 373-378**
Остроградський М. В. 1, с. 12; 4, с. 45, 46, 47, 48, 209
Остроумов О. О. 2, с. 49, 174
Оськіна М. А. 4, с. 78
Осьмиховський А. Ф. 2, с. 21
Охотська Г. 4, с. 468
Павлов А. П. 3, с. 429
Павлов І. П. 2, с. 64, 136, 366; 3, с. 120, 121, 303, 375, 480; 4, с. 88, 89, 424
Павлов О. С. **3, с. 378-380**; 4, с. 382
Павлов П. В. 1, с. 17
Павлов П. М. **3, с. 280-383**
Павлов Ф. С. 4, с. 368
Павлович З. А. **3, с. 383-384**
Павловський М. К. 2, с. 232, 235, 428; 3, с. 154, **385-387**
Павловский Н. Ф. 4, с. 457
Павловськьий О. А. 2, с. 113; 3, с. 128, **387-388**
Павловський Р. С. 4, с. 160
Павлюк М. В. 2, с. 101; 3, с. 128; 4, с. 464, 465, 467, 468, 470

Пазюк Л. І. 1, с. 101, 14; 2. с. 269; 4, с. 469, 471
Паісьєва Р. І. 4, с. 78
Паїна В. Я. 4, с. 11
Паладієнко Н. П. 3, с. 425
Паладін О. В. 4, с. 30, 88
Палаузов В. М. **3, с. 389-390**
Палацький Ф. 3, с. 127
Палімпсестов І. І. **3, с. 391-392**
Палк С. Н. 2, с. 178
Панаєв І. І. 3, с. 109
Панченко В. Є. 4, с. 279
Паншин М. Ю. 1, с. 101
Паньков А. И. 4, с. 478, 481
Паолетті А. 1, с. 109
Пападімітріу С. Д. **3, с. 392-394**
Папалексі М. Д. 3, с. 19
Парабучев А. В. 3, с. 448
Парфентьєв М. М. 4, с. 5, 340
Пасальський П. Т. 3, с. 67
Пастер Л. 2, с. 73; 3, с. 303, 462; 4, с. 319
Пастернацька В. Ф. 2, с. 405
Патлаєвський І. І. 3, с. 389, **394-396**; 4, с. 356
Патон Б. Є. 2, с. 373; 3, с. 143
Патюлін В. А. 3, с. 367
Паустовський К. 3, с. 37
Пахомов І. М. **3, с. 396-398**
Пахомова Т. М. 4, с. 163
Пашков О. С. 4, с. 142
Пашковська Н. Ф. 3, с. 343
Пашутін В. В. 3, с. 120; 4, с. 269
Пащенко В. М. 4, с. 475
Пеано Д. 4, с. 361
Педа П. 2, с. 356
Пейве О. В. 4, с. 303
Пелькіс П. С. 2, с. 33
Пережняк Б. А. 4, с. 477, 479, 484
Паренчито 3, с. 447
Перебийніс В. І. 4, с. 199
Перемежко П. І. 3, с. 417
Перетяткович Г. І. 2, с. 113; **3, с. 398-400**
Перлов Г. 4, с. 476
Перлова О. В. 4, с. 108
Першина З. В. 1, с. 114, 115; **3, с. 400-403**; 4, с. 467, 471, 475, 477, 479, 483
Пестюк Н. А. 2, с. 376
Петренко В. Г. 2, с. 52, 53
Петренко-Критченко П. І. 2, с. 120, 219; 3, с. 296, **403-406**; 4, с. 330
Петрищев А. 4, с. 456
Петрі Е. 4, с. 415
Петріашвілі (Петрієв) В. М. 2, с. 216, 219, 406; **3, с. 407-410**
Петров Б. Д. 4, с. 463, 484
Петров Д. К. 2, с. 113
Петров М. Н. 1, с. 43

Петров С. 4, с. 189
Петрович Д. Н. 3, с. 493
Петровський А. В. 2, с. 107
Петровський І. Г. 2, с. 254
Петросянц С. П. 2, с. 271
Петрунь Ф. Є. 4, с. 464
Петряєв К. Д. **3, с. 410-412**; 4, с. 261
Петухов Г. Є. **3, с. 412-413**; 4, с. 475
Петухов Є. В. 2, с. 161
Пеховський О. І. 1, с. 43
Пилипенко А. Т. 4, с. 473
Пильчиков М. Д. 3, **с. 413-416**, 476
Пирогов М. І. 1, с. 7, 15; 2, с. 75; 3, с. 300; 4, с. 408, 466, 469
Писаржевський Л. В. 3, с. 296; 4, с. 5, 189
Питра А. С. 4, с. 17, 19
Пихно Д. І. 1, с. 74
Підвисоцький В. В. 3, с. 275, **416-420**; 4, с. 24, 151, 288, 396
Піддубна-Арнольді В. О. 2, с. 115
Пільберг Д. 3, с. 6
Пільгуй Н. О. **3, с. 421-422**
Пінєгін В. М. 2, с. 44
Піча В. М. 4, с. 481
Пічета В. І. 4, с. 297
Плавич В. П. **3, с. 422-424**
Пламенко О. Л. 3, с. 124
Планк М. 2, с. 83; 4, с. 260
Плате М. А. 2, с. 409
Плеханов Г. В. 2, с. 260; 3, с. 291
Плісов О. К. 1, с. 92, 93; **3, с. 424-426**; 4, с. 463
Плоссе К. О. 4, с. 207
Плотников С. М. 3, с. 434
Плотников В. О. **3, с. 427-428**; 4, с. 235
Плюккер Ю. 3, с. 176
Плюснін І. І. **3, с. 428-431**
Побєда Н. О. **3, с. 431-436**, 444
Побєдоносцев К. П. 3, с. 137
Повітчана К. І. 4, с. 471
Погорілко В. Ф. 2, с. 71
Погребиський Й. 4, с. 337
Погребний О. О. **3, с. 437-438**
Погребняк І. І. 3, с. 212, **439-443**; 4, с. 465, 468
Подкоритов Г. А. 2, с. 414
Подрєзова М. О. 4, с. 477, 479, 484
Подшивалкіна В. І. **3, с. 444-446**
Пожариський Й. Х. **3, с. 446-448**
Позивайло Е. М. 1, с. 5
Позигун А. І. 3, с. 240; 4, с. 8, 467, 469
Позняк С. П. **3, с. 449-451**
Пойда Д. П. 4, с. 368
Поклонський Б. В. 4, с. 371
Покровський К. Д. 3, с. 129, 130, 305, **452-455**

Покровський О. І. 4, с. 461
Покутній С. І. **3, с. 456-457**
Полєнов В. Д. 4, с. 140
Полівка Ю. І. 4, с. 298
Поліковський І. В. **3, с. 458-459**
Поліщук Д. І. 2, с. 288; 3, с. 19, **459-461**; 4, с. 465, 468, 469, 472
Полль А. 4, с. 453
Половцов В. В. 1, с. 54; **3, с. 461-465**; 4, с. 452
Полонська-Василенко Н. Д. 2, с. 388
Полуектов Н. С. 3, с. 200
Поляков В. 3, с. 189
Польовий М. С. 3, с. 484
Поплавський І. В. 3, с. 271
Попов Г. Я. 3, с. 47, 360, **465-467**
Попов М. М. **3, с. 467-468**
Попов Н. О. 3, с. 123
Попова З. Д. 4, с. 244
Попова І. М. **3, с. 469-472**
Попова І. О. 4, с. 244
Попова Т. М. 4, с. 14, 476, 477, 478, 479, 480
Поповський Ю. М. 2, с. 24, 104
Попруженко М. Г. 2, с. 387; 3, с. 125, **472-474**; 4, с. 457, 458, 480, 485
Попруженко С. Г. 2, с. 352; 3, с. 67, **475-478**
Попушой М. Н. 3, с. 271
Породко Ф. М. 2, с. 16, 364; **3, с. 478-481**; 4, с. 35, 318
Посніков О. С. **3, с. 481-483**; 4, с. 450, 458
Поссе К. О. 3, с. 5
Постіка І. В. **3, с. 483-485**
Постніков А. Г. 2, с. 186
Потане 1, с. 53
Потапенко Г. Й. 2, с. 142, 145, 405; 3, с. 212, **486-489**; 4, с. 461, 467
Потапов В. П. 3, с. 141, 195
Потапов П. О. 2, с. 162; **3, с. 490-494**; 4, с. 27
Потебенько М. А. 3, с. 397
Потебня А. 4, с. 76
Потебня О. О. 2, с. 250; 3, с. 254
Похила Л. С. 3, с. 402
Походенко В. Д. 4, с. 475
Починок В. Я. 4, с. 473
Прендель В. А. 3, с. 498
Прендель О. В. 3, с. 498
Прендель О. Р. 2, с. 145; **3, с. 494-498**, 501; 4, с. 463
Прендель Р. О. 2, с. 20, 145; 3, с. 494, **498-502**; 4, с. 87
Преображенський В. В. **3, с. 502-506**
Преображенський П. Ф. 2, с. 230
Преснов В. О. **3, с. 506-508**, 520
Пржемиський К. А. 2, с. 21

Пригара А. П. 2, с. 125; **3, с. 509-511**
Присгейм 2, с. 184
Присяжнюк О. І. 3, с. 363, **512-514**
Прісовський Є. М. 3, с. 343, **514-516**
Прістер Б. С. **3, с. 516-519**
Прозоровський П. А. 4, с. 193
Пропп В. Я. 2, с. 241
Протасов І. В. 2, с. 186
Протопопов В. Я. 4, с. 452
Прудникова Ю. В. 3, с. 22
Прянішніков Д. М. 3, с. 429
Птащенко Л. Ф. 3, с. 520
Птащенко О. О. **3, с. 520-522**
Птащенко Ф. О. 3, с. 520
Пуанкаре А. 3, с. 260
Пуассон С. Д. 1, с. 31
Пузанов І. І. 1, с. 80, 81; 2, с. 155, 397; 3, с. 440, **523-528**; 4, с. 463, 465, 468
Пурич О. М. 4, с. 108
Путилова І. М. 3, с. 322
Пушков І. М. 4, с. 481
Пфлюгер 2, с. 213
Пшеничний Б. Н. 4, с. 236
П'янков В. А. 2, с. 52
Пясковський Б. В. 4, с. 193
Рабинович Г. А. 4, с. 4
Рабинович Ю. Г. 3, с. 10; **4, с. 4-7**
Раєвський А. Н. 2, с. 106
Раєвський М. Ф. 3, с. 154
Раздольський О. І. 4, с. 49
Разумов Г. А. 4, с. 478
Райков Б. Є. 3, с. 464
Ракитська Т. Л. **4, с. 8-12**
Раковська Н. М. 4, с. 15
Раковський М. Ю. 1, с. 114; **4, с. 12-16**, 471
Рамон-і-Кахаль С. 3, с. 447
Ранке Л. 4, с. 399
Рапопорт Р. М. 1, с. 115, 116; 4, с. 484
Ратовский И. И. 4, с. 476
Рахматулін Х. А. 2, с. 61
Рахула М. О. 3, с. 201
Рачек Фр. 4, с. 418
Раінський В. В. 3, с. 200
Рашевський П. К. 3, с. 12; 4, с. 94
Ребіндер П. О. 4, с. 107
Ревва Ф. К. 3, с. 211
Регель Р. 3, с. 461
Редін Є. К. 3, с. 92,93
Редкін П. Г. 3, с. 109
Редькін О. С. 1, с. 115; 4, с. 482
Редько Т. Д. 4, с. 11
Режабек Ф. С. 2, с. 113
Резник Б. Я. 2, с. 186
Рейнгард В. В. 4, с. 16
Рейнгард Л. В. **4, с. 16-19**
Рейхерт К. 2, с. 315

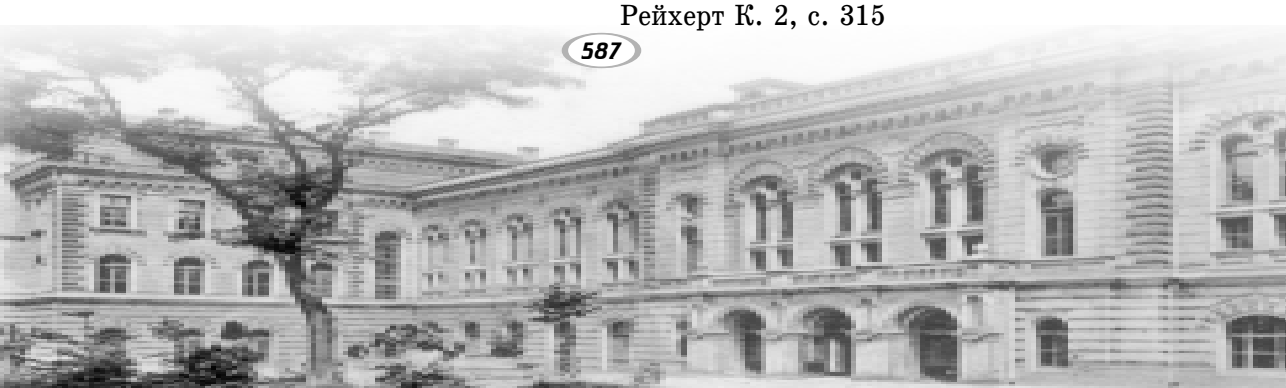

Рело Ф. 2, с. 284
Ренненкампф В. М. **4, с. 20-22**
Ренненкампф М. К. 4, с. 20
Рентген В. 3, с. 415
Реньї А. 2, с. 186
Репінський С. М. 1, с. 107
Репяхов В. М. 2, с. 141; **4, с. 22-25**
Реут В. І. 3, с. 465
Реформатський О. Н. 3, с. 284
Решабек О. С. 3, с. 448
Рєпін І. Ю. 2, с. 239
Рикун І. Е. 1, с. 114; 4, с. 483
Рильський М. Т. 2, с. 355; 4, с. 278, 446
Рильський Н. 2, с. 305
Рисс П. Г. 3, с. 199
Ристенко О. В. 2, с. 434; 3, с. 492;
4, с. 26-28
Ричкова Л. Д. 3, с. 281
Рібо Т. 3, с. 171
Ріман Г. 3, с. 5
Рішаві Л. А. 3, с. 227, 336; **4, с. 28-30**
Роберті Є. В., де 2, с. 260
Роботнова М. К. 4, с. 89
Рогожин В. С. 4, с. 351
Родригес М. Г. 4, с. 474
Розанов А. Я. 3, с. 39, 40; **4, с. 30-31**
Розовський Л. Б. 1, с. 101; 3, с. 96; **4, с. 31-33**, 466
Ройтер В. А. 3, с. 199
Романов І. Д. 2, с. 116
Романович-Славатинський О. В. 1, с. 17
Романовський М. О. 3, с. 314
Романовський С. Н. 1, с. 27
Ронталер Э. А. 4, с. 450
Российский Д. М. 4, с. 484
Ротерт В. А. 2, с. 141, 185; 3, с. 478; **4, с. 33-36**, 59
Ру В. 2, с. 73
Рубашкін В. 2, с. 64
Рубенчик Л. Й. **4, с. 36-38**
Рубінштейн Д. Л. 2, с. 389
Рубінштейн Л. О. 4, с. 38
Рубінштейн М. Л. 4, с. 399
Рубінштейн С. Л. 2, с. 108; 3, с. **4, с. 38-42**, 460
Рудольфі К. 4, с. 17
Ружейников В. 4, с. 467, 469
Рукін В. А. 4, с. 463, 465
Рульє К. Ф. 3, с. 527
Рум'янцев О. В. 3, с. 523
Руньє К. Ф. 2, с. 145
Русанова І. І. 2, с. 186
Руссьян Ц. К. 3, с. 508; **4, с. 42-44**, 117
Рутман М. А. 3, с. 141

Руфімський Н. П. 4, с. 246
Рухлядєв Н. П. 4, с. 246
Рябова Л. О. 4, с. 89
Рязанов М. М. 3, с. 214
Рязанцев Б. І. 4, с. 193
Рясенцев В. О. 4, с. 142, 307
Сабадирьов І. П. 3, с. 103
Сабанєєв О. П. 3, с. 284
Сабінін Є. Ф. 1, с. 31; 3, с. 225; **4, с. 45-49**, 116
Саваренський Ф. П. 3, с. 429
Савельєва Є. В. 4, с. 483
Савицька С. А. 2, с. 101; 3, с. 493; 4, с. 224, 468
Савіньї 3, с. 157
Савіч В. 2, с. 64
Савченко А. Д. 2, с. 50
Савченко І. Г. 3, с. 303, 418
Савченко К. М. **4, с. 49-51**
Савченко М. І. 3, с. 79
Савчук М. П. 1, с. 8, **78-81**, 114; 2, с. 30, 155, 202; 4, с. 67, 238, 463, 471
Садіков В. С. 2, с. 408
Садовська М. 2, с. 356
Сазонова В. Ф. **4, с. 51-55**, 108
Сакович Г. 4, с. 337
Сакс Ю. 2, с. 238, 239
Салтанов Ю. А. 4, с. 464
Салтевський М. В. 3, с. 485
Сальковський 2, с. 213
Сальмон 2, с. 89
Самарін А. П. 3, с. 214; **4, с. 55-56**
Самодурова В. В. 4, с. 484
Самойленко І. С. 4, с. 89
Самойлов Ф. А. 1, с. 115; 4, с. 477, 480, 481
Сапар А. А. 3, с. 89
Сапежко К. М. **4, с. 56-58**
Сапєгін А. О. 2, с. 16, 116, 243; 4, с. 35, **58-61**
Сардаров Г. А. 3, с. 23
Саррюс П. 4, с. 48
Саф'янов Г. О. 2, с. 379
Сватиков С. Г. 4, с. 459
Свєтлов А. Я. 4, с. 158
Свиренко Д. О. 2, с. 16; **4, с. 62-63**
Свиридов В. В. 4, с. 53
Світличний О. О. **4, с. 64-66**
Світозарова Н. Д. 4, с. 199, 200
Се Ж. 1, с. 53
Севастьянов В. Д. 1, с. 80, 97; **4, с. 66-68**
Северцов О. М. 2, с. 395; 3, с. 524
Сегай М. Я. 3, с. 484
Сейфулліна І. Й. 3, с. 363; **4, с. 68-71**, 108
Селін О. І. 1, с. 17
Селінов В. І. 2, с. 113
Семашко Н. А. 4, с. 461

Семенов М. М. 2, с. 154
Семенов-Тянь-Шанський П. П. 2, с. 315; 4, с. 416
Семенюк І. А. 4, с. 78
Семенюк Л. А. **4, с. 71-73**
Семізорова Н. Ф. 2, с. 327
Семіхатов А. Н. 3, с. 429
Сент-Ілер К. К. 2, с. 309
Серапін К. П. **4, с. 73-74**, 265, 457
Сербінов І. Л. **4, с. 75-76**
Сергеєв Ф. П. **4, с. 77-78**
Сергієвський Л. І. 2, с. 285
Сердюк В. В. 1, с. 5, 8, **96-99**, 106, 107; 2, с. 180; 4, с. 8
Середа Г. С. 4, с. 333
Середа І. О. **4, с. 79-81**, 371
Серьогін А. Н. 3, с. 179
Сетров М. І. **4, с. 81-82**
Сєрков П. М. 3, с. 373, 374; 4, с. 196, 466
Сєров В. О. 4, с. 140
Сєченов І. М. 1, с. 7, 19, 27; 2, с. 213, 216, 316, 366; 3, с. 120, 259, 303; 4, с. 22, **82-85**, 139, 140, 269, 308, 461
Сєченов Р. М. 3, с. 121, 258
Сєченова Н. Р. 3, с. 258, 259, 261
Сибірцев М. М. 4, с. 192
Сидоренко К. Д. 2, с. 168
Сидоренко М. Д. 3, с. 186, 501; **4, с. 85-88**
Сизов В. І. 3, с. 207
Сизоненко Е. В. 4, с. 467, 470
Симонов Ю. Г. 4, с. 390
Симонов Ю. О. 2, с. 271
Синельников Є. І. 4, с. 71, 72, **88-90**, 275, 276
Синицын М. С. 4, с. 466
Синіцин Ф. І. 4, с. 215
Синцов І. Ф. 1, с. 26; 2, с. 48; 3, с. 185; **4, с. 90-93**
Синюков М. С. 3, с. 201, 202; **4, с. 94-102**, 469, 471
Синюкова О. М. 4, с. 101
Синькова 4, с. 108
Сирников Ю. П. 3, с. 76
Сирота І. М. **4, с. 102-103**
Ситник К. М. 1, с. 87
Сінай Я. Г. 3, с. 12
Сказкін С. Д. 2, с. 230
Скалкін В. Л. **4, с. 104-106**
Скліфосовський М. В. 4, с. 408
Склярук 1, с. 76
Скрильов Л. Д. 4, с. 52, 53, **106-110**, 165, 167
Скрипник В. М. 4, с. 53, 167
Скрипник М. О. 1, с. 115; 3, с. 103; 4, с. 482
Скрябін К. І. 2, с. 30

Слабєєв І. С. 2, с. 211
Слабченко М. Є. 1, с. 9; 2, с. 387, 388; **4, с. 111-115**, 242
Слабченко Т. М. 4, с. 114
Славов І. Т. 4, с. 371
Слешинський І. В. 2, с. 351; 3, с. 6, 7, 145, 146; 4, с. 5, 42, 48, **116-119**, 203, 325, 326
Слудський Ф. О. 3, с. 502
Слюсар А. О. 2, с. 18; **4, с. 119-121**
Слюсар Р. Д. 4, с. 119
Сминтина В. А. (Смынтына В. А. Smyntyna V.) 1, с. 6, 9, **106-112**, 114; 4, с. 478, 481, 482
Сминтина Ж. П. 1, с. 111
Сминтина О. В. 1, с. 111
Смирнов В. 4, с. 484
Смирнов К. М. 3, с. 155-156, 330; 4, с. 20, **121-122**
Смирнов М. П. 3, с. 130; **4, с. 123-124**
Смирнов О. М. 1, с. 101; 4, с. 471
Смирнов Я. І. 3, с. 93
Смола М. Г. 4, с. 163
Смолич Ю. 2, с. 355
Смольська А. К. **4, с. 125-127**, 474
Смородинський Я. А. 3, с. 270
Снегірьов В. Ф. 4, с. 215
Снітко О. В. 1, с. 107
Соболева С. Г. 2, с. 38
Соболевський О. І. 3, с. 255, 482
Соболь С. 2, с. 65
Совєтов А. В. 4, с. 191
Созінов О. О. 3, с. 518
Сойкін П. П. 2, с. 319
Сокальський М. Н. 3, с. 334
Соколов Б. О. 3, с. 179, 180
Соколов І. Д. 1, с. 6, **12-15**; 2, с. 124
Соколов І. І. 1, с. 60
Соколов М. М. 2, с. 216; 3, с. 63, 282, 407; 4, с. 91, **128-131**
Соколов О. Д. 3, с. 401
Соколов Ф. Ф. 2, с. 315; 3, с. 348
Соколов Ю. М. **4, с. 132-134**
Соколовський В. С. 3, с. 376
Соколянський Г. Г. 4, с. 134
Соколянський М. Г. 3, с. 80; **4, с. 134-137**, 187, 475
Сокольський В. В. **4, с. 137-138**
Сокольський Д. В. 4, с. 9, 10
Солдаткіна Л. М. 4, с. 108
Солдатов Б. І. 3, с. 314
Солнцев С. І. **1, с. 69-74**
Соловйов В. С. 2, с. 317, 360
Соловйов С. М. 1, с. 35; 3, с. 123, 398, 399; 4, с. 233
Соловьев Ю. И. 4, с. 474
Сомов Й. І. 2, с. 88, 89
Сорель А. 4, с. 399

Сосюра В. М. 2, с. 355
Софронков О. Н. 2, с. 327
Сохоцький Ю. В. 4, с. 207, 360
Сочава В. Б. 4, с. 194
Спасов Л. 4, с. 476
Спаський А. А. 2, с. 31
Спенсер Г. 2, с. 316
Сперанський Г. Н. 2, с. 246
Сперанський М. М. 3, с. 157, 160
Спіро П. А. 3, с. 171; **4, с. 139-141**
Спітковський І. М. 3, с. 222
Срезневський І. І. 2, с. 315; 4, с. 418, 419
Стависький П. Р. **4, с. 142-143**
Стадницкий Н. Г. 4, с. 455
Стайков А. 4, с. 468
Станкевич Б. В. **4, с. 143-146**
Станкевич І. В. 2, с. 352
Станкевич М. В. 3, с. 109
Станко В. Н. 4, с. **147-150**, 477, 482
Старлінг Е. 2, с. 64, 65
Старовєров В. І. 3, с. 434
Стасюк І. В. 2, с. 275
Сташис В. В. 4, с. 157
Стеклов В. А. 4, с. 207
Стельмах М. 2, с. 356; 3, с. 198, 4, с. 446
Степанов В. В. 1, с. 101; 2, с. 268, 269
Степанова О. С. 4, с. 467, 469
Степанян А. Г. 4, с. 78
Степула Є. В. 3, с. 314
Стефанський В. К. **4, с. 150-153**
Стойко-Радиденко Н. М. 4, с. 471
Стоколос О. М. 3, с. 149
Столєтов М. Г. 4, с. 259, 414
Столєтов О. Г. 3, с. 41; 4, с. 471
Стороженко Е. О. 3, с. 86, 148; **4, с. 153-155**
Стороженко Н. І. 3, с. 166
Стражеско М. Д. 4, с. 436
Страуме Я. 3, с. 89
Страутман Ф. І. **4, с. 155-156**
Страхов М. М. 2, с. 317
Стрельцов Є. Л. **4, с. 157-159**
Стрельцов Л. М. 3, с. 360; **4, с. 159-164**
Стрельцов Н. Н. 2, с. 331
Стрельцова Є. Д. 4, с. 157
Стрельцова О. О. 4, с. 108, **165-168**
Строганов М. О. 4, с. 214
Строганов О. Г. 2, с. 125; 4, с. 412
Строганов У. С. 4, с. 345
Струве В. Я. 4, с. 168
Струве К. (Л.) Я. 4, с. 168
Струве П. Б. 1, с. 63, 70
Струве Ф. А. **4, с. 168-170**
Стуарт А. Ф. 3, с. 303
Студинський К. 4, с. 420
Суворов Ф. М. 2, с. 347

Сукачов В. І. 4, с. 58
Сукнєв В. В. **4, с. 170-172**
Сулімов І. Н. 3, с. 182; **4, с. 172-176**
Сумароков Т. Н. 4, с. 11
Суранова З. П. 4, с. 8, 471
Сурілов О. В. 2, с. 30; 3, с. 61; **4, с. 177-181**, 307
Сурілов О. О. 2, с. 32
Сурілова О. О. 2, с. 32
Суслов Г. К. 1, с. 65; 2, с. 264; 3, с. 141
Суслов О. К. 3, с. 437
Сухов О. О. **4, с. 182-185**
Сухомлинов М. І. 2, с. 315; 4, с. 422
Сушинський Б. І. 4, с. 481
Сытник К. М. 4, с. 474
Сьора Т. Я. 4, с. 465
Табашніков І. Г. **4, с. 186-187**
Табідзе О. І. 2, с. 107
Таїров В. Є. 2, с. 213; 3, с. 340
Талієв В. І. 4, с. 35
Талмуд Б. Л. 3, с. 406
Талмуд Д. Л. 3, с. 406
Тальянський І. І. 2, с. 274
Тамм І. Є. 3, с. 9
Тамман Г. 3, с. 314
Тананаєв І. В. 3, с. 363
Танатар С. М. 2, с. 216, 219, 352; 4, с. 5, **188-190**
Танфільєв Г. І. 2, с. 21, 94, 95, 97;
3, с. 189, 486, 487, 488; 4, с. 62, **191-195**, 417, 442
Тараненко В. Д. **4, с. 196-198**
Таранець В. Г. **4, с. 198-200**
Тарановський Ф. В. 1, с. 20
Таранух В. О. 3, с. 418
Тарасевич Л. О. 2, с. 214; 3, с. 303, 418; **4, с. 201-202**, 396
Тарасенко В. І. 4, с. 480
Тарле Є. В. 2, с. 178
Тарнавська Н. В. 2, с. 30
Тарусов Б. Н. 4, с. 89
Тарханов І. Р. 2, с. 213
Тарханов І. С. 3, с. 59
Тейсейр 2, с. 48
Теплинський Ю. В. 2, с. 376
Теплов Б. М. 2, с. 368
Терентьєв Е. В. 2, с. 91
Тетерін Г. О. 2, с. 327
Тимірязєв К. А. 3, с. 303, 523
Тимофєєв К. А. 2, с. 162
Тимченко І. Ю. 2, с. 202; 3, с. 147, 266, 350-351; 4, с. 5, 117, **202-205**, 360
Тимченко Й. А. 3, с. 67, 98, 131, 227
Титьєн 3, с. 96

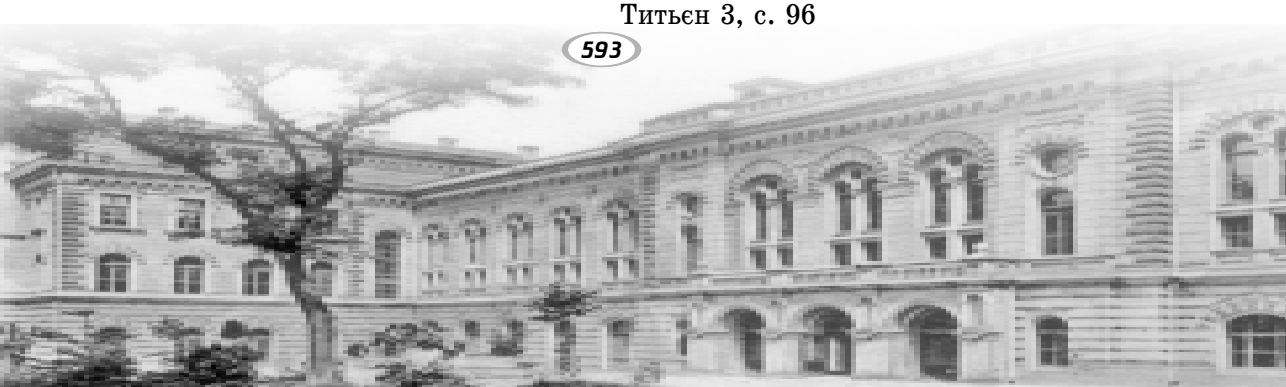

Тихов Г. А. 4, с. 321
Тихомандрицький М. О. **4, с. 206-210**
Тихомиров М. С. 2, с. 64; 4, с. 27
Тихоненко М. Я. **4, с. 210-213**, 352
Тихонович П. В. 3, с. 334
Тичина П. Г. 3, с. 354
Тізенгаузен М. М. 1, с. 57; **4, с. 214-217**
Тіктін Г. І. **4, с. 217-220**
Ткач Ю. О. 2, с. 327
Ткаченко Б. В. 2, с. 115
Ткаченко Г. В. **4, с. 220-222**
Ткаченко Г. Г. 3, с. 180
Тодес О. М. 3, с. 20
Токтогулов М. 4, с. 377
Толстой Л. М. 3, с. 168
Толленс Б. 3, с. 404
Толсті М. і А. 3, с. 166
Толстой Л. М. 2, с. 317; 3, с. 166
Томас Т. 4, с. 96
Томашпольський Г. С. 4, с. 407
Томсон О. І. 2, с. 149, 158, 162; **4, с. 223-225**, 316, 454
Томсон Ф. 2, с. 436
Топчієв О. Г. **4, с. 225-226**, 474
Тоцький В. М. **4, с. 227-230**
Точидловская К. И. 4, с. 464
Точидловська-Акимович Т. І. 3, с. 488
Точидловський І. Я. 3, с. 67, 476, 488; **4, с. 230-233**
Трачевський О. С. 3, с. 366; **4, с. 233-235**, 385, 450
Тредер Г. Ю. 2, с. 328
Тредіаковський В. К. 3, с. 492
Третьяк О. І. **4, с. 235-236**
Третьяков А. Д. 3, с. 476
Третьяков Д. К. 1, с. 54, 79, 80; 2, с. 268, 311, 390, 397; **4, с. 237-240**, 443, 481
Тритшель К. Г. 4, с. 434, 435, 436
Трифільєв Є. М. **4, с. 240-243**
Тріпольський М. Ф. 2, с. 67
Тріпольський Ф. І. 2, с. 67
Трофимов Є. С. 3, с. 134
Троценко А. Г. 3, с. 406
Трунов А. М. 2, с. 327
Туган-Барановський М. І. 1, с. 70, 73
Туліна Т. О. 2, с. 101; **4, с. 243-245**
Тульчинська В. П. **4, с. 246-250**
Тураї П. 2, с. 186
Тургенєв І. С. 3, с. 109
Турі Б. С. 3, с. 493
Турова-Поляк М. Г. 2, с. 409
Туровський С. Д. 3, с. 353
Турушкіна Н. В. 4, с. 482
Турчанінов О. С. **4, с. 251-252**, 327
Тушнов М. П. 4, с. 246

Тюльпін Ф. Т. **4, с. 253-254**
Тюрін О. В. **4, с. 254-256**
Тяпкін К. Ф. 4, с. 350
Тьєррі А. 3, с. 318
Уйомов А. І. 3, с. 119, 470; **4, с. 256-258**
Указна Л. Н. 4, с. 480
Ульянов В. І. див. Ленін В. І.
Ульянов П. Л. 3, с. 87
Умінський М. В. 2, с. 327
Умов М. О. 1, с. 7, 27, 41; 2, с. 316; 3, с. 5, 49, 97, 98, 303, 414, 501, 504; **4, с. 259-260**
Унгер 2, с. 360
Уперенко М. 4, с. 474
Урсу Д. П. **4, с. 261-263**, 474
Урсул Д. Т. 3, с. 434
Усанович М. І. 4, с. 9
Усенко П. 2, с. 355
Усков Л. І. **4, с. 263-265**
Успенський Ф. І. 1, с. 7; 2, с. 227, 291; 3, с. 138, 139, 472; **4, с. 266-268**, 450
Устінов В. М. 3, с. 103
Устрялов Н. Г. 3, с. 399; 4, с. 123
Уханов Г. П. 4, с. 244
Ушаков П. В. 2, с. 220
Ушаков Ф. Ф. 3, с. 29
Ушинський М. Г. **4, с. 269-273**
Фабіанська В. О. 3, с. 343
Фадель М. А. 2, с. 53
Файтельберг Р. О. 1, с. 114; 3, с. 530; **4, с. 274-277**, 463, 475, 478
Фалькович С. В. 2, с. 60-61
Фамінцин А. С. 4, с. 34
Фармаковський Б. В. 4, с. 388
Фащенко В. В. 1, с. 97, 115; 3, с. 343; **4, с. 278-280**, 447, 475
Фащенко М. М. 4, с. 278
Феденко А. С. 3, с. 201
Федоров О. Ф. 4, с. 20, **281-282**
Федорович Л. В. 3, с. 45, 300; 4, с. **282-284**
Федосеєв В. О. 1, с. 114; 3, с. 19, 20, 31, 101; **4, с. 284-288**, 354, 471
Федосєєв Д. В. 3, с. 100
Федотова Т. Н. 4, с. 467, 469, 471
Федянін В. К. 3, с. 76
Феофілактов К. М. 4, с. 91
Ферстер В. 3, с. 96
Ферхмін А. 4, с. 192
Фетісов 1, с. 76
Фиалков Ю. Я. 4, с. 475
Філатов В. П. 2, с. 137, 247, 285; 3, с. 230; **4, с. 288-290**, 396, 463
Філатова С. А. 4, с. 473
Філін Ф. П. 2, с. 436
Фініков С. П. 4, с. 95

Фінн І. Ю. 4, с. 371
Фірштенберг Н. К. 3, с. 238
Фішер Й. З. 2, с. 61, 403; 3, с. 76, 367; **4, с. 291-294**
Фішер П. 2, с. 49; 4, с. 355
Флавицький Ф. М. 2, с. 347
Флоровський А. В. **4, с. 294-299**, 480
Флоровьский Г. В. 1, с. 63; 4, с. 296, **299-301**
Фомин С. В. 4, с. 471
Фомін О. В. 2, с. 309
Форстен Г. В. 3, с. 151
Фортунатов П. Ф. 2, с. 158; 3, с. 259, 338; 4, с. 223
Франк Д. 2, с. 83
Франк І. Я. 2, с. 250
Франк-Каменецький Є. К. 3, с. 353
Франко І. 4, с. 420
Францев В. 4, с. 296
Фрейндліх Г. 4, с. 107
Френкель Ф. І. 2, с. 60
Френкель Я. І. 2, с. 154; 3, с. 313, 314
Фридкін В. М. 1, с. 97
Фрицький О. Ф. 2, с. 71
Фрумкін О. Н. 2, с. 325, 329; 3, с. 10
Фукс І. С. 4, с. 80
Фукс М. Л. 3, с. 21
Функе О. 4, с. 83
Халанський М. 3, с. 255
Ханонкін О. А. 1, с. 5, 97; **4, с. 302-306**, 350
Хапланов І. Г. 3, с. 219
Харитон Ю. Б. 2, с. 154
Харитонов Є. О. **4, с. 306-308**, 479
Хаскінд М. Д. 3, с. 465
Хенцинський Ч. І. 4, с. 214, 215
Херсонський Б. Х. 4, с. 478
Хитров Д. Д. 3, с. 52
Хіно Такао 2, с. 133
Хлєбніков М. І. 4, с. 355
Хлопін В. Г. 4, с. 309
Хлопін Г. В. **4, с. 308-311**
Хлопін М. Г. 4, с. 309
Хлопков Б. Н. 2, с. 275
Хмарський В. М. 4, с. 480
Хмельницький І. А. **4, с. 312-314**
Хмельницький У. 2, с. 46
Хмиров Д. Д. 3, с.; **4, с. 314-316**
Хілл А. 2, с. 65
Ходжаш Т. З. 4, с. 466
Холодний Н. П. 4, с. 239
Хоменко І. П. 2, с. 21
Хомська Е. Д. 4, с. 332
Храмов Ю. О. 4, с. 472, 481
Хржонщевський Н. А. 4, с. 434
Хурбатова І. М. 4, с. 97
Цаль М. О. 2, с. 275

Цветко С. І. 4, с. 147
Цвєтков В. П. 3, с. 228
Цвєтков О. 4, с. 468
Цвік М. В. 4, с. 307
Цейнер 3, с. 224
Целлер Е. 2, с. 315
Цельнер Й. 3, с. 86, 98
Ценковський Л. С. 3, с. 407; 4, с. 17, 18, 19, 22, 24, **317-320**, 461
Цесевич В. П. 2, с. 301; 3, с. 88; 4, с. 50, **320-325**
Циганов С. В. 3, с. 373
Цисман 1, с. 53
Цись П. М. 3, с. 49
Цитович П. П. 3, с. 266; **4, с. 325-326**
Ціммерман В. Я. (В. І.) 2, с. 352; 3, с. 7; 4, с. 5, 117, 251, **327-329**
Ціммерман М. В. 4, с. 5
Ціттель К. А. 2, с. 48
Цонєв М. С. 3, с. 406
Цонєв Т. М. 4, с. 89, **329-330**
Цуканов Б. Й. **4, с. 331-334**
Чаговець Р. В. 4, с. 30
Чайковський М. А. **4, с. 335-337**, 485
Чаланский М. Г. 4, с. 455
Чалий О.В. 3, с. 76
Чамата П. Р. 2, с. 106
Часовников П. Г. 4, с. 482
Чашко В. 4, с. 481
Чебишов П. Л. 2, с. 88, 143; 3, с. 258, 259, 260, 261; 4, с. 117, 207, 360
Чеботарьов М. Г. 2, с. 207, 264, 265; 3, с. 140; 4, с. 6, **338-341**
Челінцев В. В. 2, с. 409
Челпанов Г. І. 2, с. 316
Чемересюк Г. Г. 1, с. 5; **4, с. 341-343**
Чепурнов В. С. **4, с. 343-347**
Чепурнова Л. М. 4, с. 344
Червоний Ю. С. 4, с. 161, 306, **347-348**, 470
Черваньов І. Г. 2, с. 379
Черкез Є. А. 4, с. 32, **349-350**, 477
Черкес М. Ю. 4, с. 163
Чернега Р. П. 4, с. 476
Черних М. С. 3, с. 33; 4, с. 377
Чернишов І. Д. 4, с. 221
Чернов В. Є. 2, с. 276
Чернов В. М. 2, с. 260
Чернюк О. К. 3, с. 313
Чернявський М. К. 3, с. 30
Черняєв В. М. 4, с. 17
Черський Ю. Й. 3, с. 45, 46, 150; 4, с. 211, **351-353**, 469
Чесноков В. И. 4, с. 473

Чесноков М. М. 1, с. 115; 3, с. 21, 22; **4, с. 353-354**, 475
Чижов М. Ю. **4, с. 355-357**, 455
Чикало І. І. 3, с. 39
Чир'єв С. І. 4, с. 436
Чистяков І. І. **4, с. 358**
Чичерін Б. М. 2, с. 317
Чишко В. С. 4, с. 478
Чінарова Л. Л. 2, с. 41
Чопп И. Л. 4, с. 482
Чорна Т. К. 3, с. 343
Чугаєв Л. О. 4, с. 203
Чудаков М. Г. 2, с. 60
Чудновский С. Л. 4, с. 462
Чужмир О. О. 1, с. 102
Чукман Н. Я. 2, с. 30
Чуковський К. І. 3, с. 166
Чухрій П. Г. 4, с. 469, 470, 471, 472
Шакун Л. І. 2, с. 41
Шаль М. 3, с. 225
Шаміс Д. Л. **4, с. 359**
Шапіро Г. М. 3, с. 13
Шаповалова Л. Л. 2, с. 41
Шапуков Б. М. 3, с. 201
Шаргородський М. Д. 2, с. 68, 351, 345
Шарко Ж. М. 1, с. 53
Шатагіна О. Я. 4, с. 305
Шателен М. А. 2, с. 154
Шатерніков М. Н. 4, с. 84
Шатунов М. 4, с. 461
Шатуновський С. Й. 2, с. 265, 351; 3, с. 7-8, 140, 266; 4, с. 5, 117, 336, **360-362**, 407
Шафарик П. 2, с. 305, 307
Шафран Л. М. 2, с. 186
Шахматов В. П. 4, с. 371
Шахматов О. О. 2, с. 159; 3, с. 55, 57; 4, с. 420
Шахов О. О. 2, с. 227
Шаховський М. М. 2, с. 40
Швабе О. 3, с. 452
Шварцман К. А. 3, с. 292
Швебс Г. І. 2, с. 91; 3, с. 216, 217;
4, с. 65, **362-365**, 475, 476
Швейцер О. Д. 2, с. 329
Швець Г. А. 4, с. 221
Швєдов Ф. Н. 1, с. 27, **38-42**; 2, с. 316; 3, с. 49, 98, 410, 509; 4, с. 5, 416
Швіттау Г. Г. **4, с. 365-366**
Шевирьов С. П. 1, с. 35
Шевченко Т. Г. 3, с. 493
Шевченко Ф. П. 3, с. 401
Шевчук В. Г. **4, с. 367-368**
Шейкнман М. К. 1, с. 97, 107
Шелест Д. С. **4, с. 368-370**
Шелестов В. С. 3, с. 367

Шерер В. 4, с. 355
Шерешевський І. В. 3, с. 360; **4, с. 370-372**, 469, 470
Шерішаріна С. І. 4, с. 171
Шерман Д. І. 3, с. 466
Шерцль В. І. **4, с. 373-375**
Шестака І. С. **4, с. 376-378**
Шеттле І. А. 3, с. 406
Шилов М. О. 2, с. 409
Шиманський В. К. 3, с. 314
Широков А. П. 4, с. 101
Широков М. Ф. 2, с. 61
Шишкова Л. О. 4, с. 199
Шишманов І. 3, с. 473
Шіллінг 1, с. 62
Шкварець В. П. 4, с. 482
Шкода В. В. 2, с. 332
Шліман Г. 2, с. 47
Шляпочніков А. С. 2, с. 68
Шляхова Н. М. **4, с. 378-381**, 447, 482
Шмальгаузен І. Ф. 3, с. 209; 4, с. 34
Шмейль О. 3, с. 462
Шменкевич В. І. 2, с. 145; 3, с. 287
Шмідт В. 2, с. 100
Шмідт І. П. 1, с. 8, **75-77**
Шмідт О. Ю. 3, с. 10; 2, с. 44
Шмідт Ф. І. 3, с. 93
Шмульян В. Л. 3, с. 141
Шмурло Е. Ф. 4, с. 298
Шопенгауер А. 3, с. 365
Шпаков О. Я. 3, с. 330; 4, с. 20, **382-384**
Шпенцер М. Ф. 3, с. 8; 4, с. 482
Шперк Г. Ф. 4, с. 17
Шпилевський М. М. 2, с. 125; **4, с. 385-386**
Шпіндлер І. Б. 2, с. 47; 3, с. 475
Штейн В. М. 4, с. 459
Штейн Л., фон 4, с. 355
Штелін К. 4, с. 297
Штенгард К. А. 2, с. 112
Штерн Е. Р., фон 2, с. 113; 3, с. 272; 4, с. 294, **386-389**
Штернштейн Я. М. 4, с. 305
Штин С. Л. 3, с. 150
Штов В. І, 4, с. 470
Штокало Й. З. 4, с. 466, 470, 485
Штрайх С. Я. 4, с. 459
Штраух 4, с. 355
Штреккер А. 2, с. 216; 4, с. 128
Штумпф К. 3, с. 171
Шуйкін М. І. 2, с. 409
Шуйський Ю. Д. **4, с. 389-393**
Шульберг О. М. 3, с. 30
Шульгин В. В. 1, с. 74
Шульгін О. М. 4, с. 193
Шуміло Р. П. 2, с. 30
Щасний Д. С. **4, с. 394-395**, 469

Щасний С. М. 2, с. 137, 139, 246; 3, с. 418; **4, с. 396-397**
Щелкін К. І. 2, с. 61
Щепкін Є. М. 1, с. 62, 71; 2, с. 113, 114, 345, 387; 3, с. 152, 214; 4, с. 294, **397-401**, 420, 453, 459, 460
Щерба Л. В. 2, с. 255; 4, с. 199
Щербак І. Д. 4, с. 35
Щербаков Д. І. 3, с. 353
Щербаков Д. М. **4, с. 402-403**
Щербина К. М. 2, с. 193; **4, с. 403-407**
Щетніков В. П. 4, с. 14, 480
Щоголєв М. О. **4, с. 408-410**
Югай Г. А. 2, с. 413
Юдін К. А. 2, с. 285
Юргевич В. Н. 3, с. 128; **4, с. 411-413**, 451
Юрескул В. Н. 3, с. 493
Юрженко О. І. 1, с. 8, **89-91**, 114; 2, с. 156, 280, 422, 423; 4, с. 470, 471
Юст 3, с. 294
Юстратова Н. В. 3, с. 493
Ютров О. П. 2, с. 327
Юхновський І. Р. 2, с. 273
Ющенко С. 2, с. 46
Яблочкіна Є. О. 3, с. 308
Яблочкіна О. О. 3, с. 307
Яворницький Д. 2, с. 67
Яворський І. Л. **4, с. 414-417**, 456
Ягич І. В. 2, с. 102; 3, с. 253; 4, с. 399, **418-421**
Яїчков К. К. 4, с. 142
Якір І. Е. 1, с. 75
Якобі К. 1, с. 13
Яковлєв В. О. **4, с. 422-423**
Яковлєв С. С. **4, с. 424-425**
Яковлєва О. В. 4, с. 78
Якубець-Якубчик Е. І. 4, с. 62
Якубинський Л. В. 2, с. 255
Якубович В. П. **4, с. 426-427**
Якубович О. І. 4, с. 426
Якубович П. П. 4, с. 426
Якупов Н. М. 3, с. 103; **4, с. 428-430**
Якутович М. В. 2, с. 154
Якушкін В. Є. 4, с. 398
Яненко М. М. 4, с. 94
Янішевський А. Е. 3, с. 468
Янко В. В. **4, с. 430-432**, 445
Янович О. О. **4, с. 432-433**
Яновська С. А. 3, с. 13
Яновський Ф. Г. **4, с. 434-440**
Яновський Ю. 3, с. 37
Янсон Ю. Е. 4, с. 283
Янчевський А. А. 4, с. 75
Янчук Р. А. 3, с. 314
Ярославський О. М. 1, с. 76

Ярошенко С. П. 1, с. 1, **30-34**, 41; 2, с. 202; 4, с. 47, 48, 360, 450
Ясиновський М. О. 2, с. 246
Ясинський Г. М. **4, с. 440-441**
Ясников А. А. 4, с. 473
Яцько І. Я. 1, с. 101; **4, с. 442-446**, 463, 469, 471
Hausmann G. 4, с. 480
Radanes R. 4, с. 478

Автори статей

Акімова Л. Н.
Александров О. В.
Амброз Ю. О.
Анастасьєва О. М.
Анісімов Ю. М.
Аппатов С. Й.
Асланов С. К.
Баклан В. Ю.
Баранник Л. Ф.
Бардіна Н. В.
Бачинська О. А.
Бевзюк Н. П.
Березін С. Є.
Березіна Л. П.
Бланковська Т. П.
Богачик Т. А.
Бондар О. І.
Бондар Р. Д.
Бурлака Т. В.
Ваксман Ю. Ф.
Василевська Є. Н.
Васильєва Т. В.
Ващенко В. П.
Віннікова М. А.
Вітюк О. Н.
Войцева О. А.
Волянська М. Ю.
Гандірук Н. Г.
Гладких Т. В.
Головко О. І.
Голотюк Й. Й.
Голубович І. В.
Гончар Т. О.
Гончарук Т. Г.
Гребцов В. М.
Гребцова І. С.
Грень А. С.
Гудзенко Т. В.
Гукова Л. Н.
Данилова Є. С.
Дроздовська А. І.
Дзиговський О. М.

Дяченко О. М.
Дьомін О. Б.
Дьяков В. А.
Дьяченко М. Г.
Єрьоменко Т. І.
Загинайло Ю. І.
Зайченко А. В.
Заморов В. В.
Запорожець Н. Г.
Заремба В. Г.
Затовський О. В.
Зелінський І. П.
Зотов В. В.
Зубов М. І.
Іванков О. П.
Іванова О. А.
Іванова-Георгієвська Н. А.
Ізбаш Т. О.
Ілляш А. Є.
Каракаш І. І.
Каретніков В. Г.
Каретніков Ю. Н.
Карпенко Ю. О.
Керекеша П. В.
Коваленко О. П.
Коваленко С. Г.
Коваленко С. Д.
Коваль В. Т.
Кодак Т. В.
Кожанова Г. А.
Колегаєва І. М.
Кононов В. О.
Корольова Н. Л.
Кудінова Л. Ю.
Кузнецов В. О.
Кузнецова З. В.
Кузнецова Н. В.
Левченко В. В.
Левченко Л. А.
Лобков С. У.
Максименко І. В.
Мартиненко А. І.
Мейзерська Т. С.
Мирошниченко В. О.
Мисечко А. І.
Міміношвілі О. О.
Мішнаєвський М. С.
Монастирська О. І.
Мостова Л. Б.
Мусієнко Н. В.
Мусій В. Б.
Нечаєв А. П.
Немченко І. В.
Новікова Л. В.
Ноткіна О. Ю.
Нудельман А. А.
Осташков К. В.
Охотніков С. Б.
Пашковська Н. М.
Пашковська Н. Ф.
Пащенко М. В.
Печерська Н. Б.
Плотницька С. В.
Подрєзова М. О.
Поліщук Д. І.
Полтавчук В. Г.

Попова Т. М.
Попушой М. Н.
Постіка І. В.
Прієшкіна О.
Пружина В. П.
Пташкін В. Й.
П'янкова Г. В.
Радзіховська О. О.
Рикун І. Е.
Рудяк М. В.
Рядченко Н. Г.
Савельєва С. В.
Салата А. А.
Самодурова В. В.
Самойлов Ф. О.
Севастьянов П. Г.
Семик Л. І.
Сиволга В. Ф.
Силантьєва В. І.
Синюкова Т. І.
Скрипник М. О.
Слюсар А. О.
Сминтина О. В.
Смольська А. К.
Старицька С. М.
Стороженко Е. О.
Сумарокова Л. М.
Сурілов О. О.
Сурілова О. О.
Суровцева О. В.
Тальянський І. І.
Тахтарова Н. С.
Тихоненко М. Я.
Ткаченко В. М.
Тоцький П. М.
Ужевська С. П.
Файтельберг Р. О.
Фіннов А. В.
Флорко О. В.
Фоміна Л. Ф.
Фролова В.
Фурман Т. А.
Харитонова М. М.
Хмарський В. М.
Хрустик Н. М.
Цуканов Б. Й.
Чеботарьов О. М.
Чемересюк Г. Г.
Чернецький В. О.
Черняхович Т. Ю.
Чесноков М. М.
Чорна М. П.
Чорноіваненко Є. М.
Шабанова А. М.
Швець Г. А.
Шепельська І. В.
Ширкіна С. М.
Шишов В. Ф.
Шляхова Н. М.
Шупта-В'язовська О. Г.
Щетніков В. П.
Юргелайтис Н. Г.
Ярова В. В.
Яценко А. М.

Список прийнятих скорочень

АМН — Академія медичних наук.
АН СРСР— Академія наук СРСР.
АН СССР — Академия наук СССР. Персональный состав: В 2т. — М.,1974.
АПН — Академія педагогічних наук.
БДУ — Білоруський державний університет.
Биогр. словарь СПб. ун-та — Биографический словарь профессоров и преподавателей Санкт-Петербургского университета за истекшую третью четверть века его существования. 1869—1894: В 2 т. — СПб., 1896.
Блох — Блох М. А. Выдающиеся химики и ученые XIX и XX столетий, работавшие в смежных с химией областях науки: Биогр. справочник: В 2 т. — Л., 1929—1931.
БМЭ — Большая медицинская энциклопедия: В 29 т. — М., 1974—1988.
Бородин. Биогр. словарь — Бородин А. И., Бугай А. С. Биографический словарь деятелей в области математики. — К., 1979.
Бородин. Выдающиеся математики. — Бородин А. И., Бугай А. С. Выдающиеся математики: Биогр. словарь-справочник. — 2-е изд., перераб. и доп. — К., 1987.
БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка.
БСЭ — Большая советская энциклопедия. — [1-е изд.]: В 65т. — М., 1926—1931; 2-е изд.: В 47т. — М., 1949—1957; 3-е изд.: В 30т. — М., 1969—1978.
Бузескул — Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века: В 2ч. — Л., 1929—1931.
Булахов — Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды: Библиогр. словарь: В 3т. — М., 1976—1978.
Бюл. МОИП. Отд. биол. — Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел биологический. — М.

ВАК — Вища атестаційна комісія.

ВАСГНІЛ — Всесоюзна Академія сільскогосподарських наук ім. В. І. Леніна.

ВДНГ — Виставка досягнень народного господарства.

Венгеров. Источники — Венгеров С. А. Источники словаря русских писателей: В 4 т. — СПб., 1900—1917.

Венгеров. КБС — Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых: [В 6 т.]. — СПб., 1880—1897.

Видные ученые Одессы — Видные ученые Одессы: По воспоминаниям учеников и сотрудников:[В 7 вып.] / НАН Украины. Юж. науч. центр. Оде. академия истории и философии естеств. и техн. наук; Гл. ред. Р. О. Файтельберг. — Одесса, 1992—1997.

ВІНІТІ — Всесоюзний інститут наукової і технічної інформації.

ВКВШ — Всесоюзний комітет у справах вищої школи.

ВО — Виробниче об'єднання.

ВОФЭМ — Вестник опытной физики и элементарной математики. — Одесса.

Времена и годы — Времена и годы: Воспоминания ветеранов войны и труда ОГУ. — Одесса, 1998—1999. — Вып. 1, 2.

ВУАН — Всеукраїнська Академія наук.

Вчені вузів Одеси — Вчені вузів Одеси. Природничі науки: Серія бібліогр. довідників / ОДНБ ім. М. Горького. Одеса, 1994. — Вип. 1, ч. 1: Геологи. Географи / Упоряд Л. М. Бур'ян. — 1994. — 94 с.; Вип. 1. ч. 2: Математики. Механіки / Упоряд. І. Е. Рикун. — 1995. — 107 с.; Вип. 1, ч. 3: Хіміки / Упоряд. Т. І. Олейникова. — 1995. — 107 с.; Вип. 2, ч. 5: Біологи / Упоряд. Л. О. Кольченко. — 1999. — 207 с.

Вчені-юристи України — Вчені-юристи України: Довідник / Верх. Рада України. Ін-т законодавства. — К., 1998.

ВЮЗІ — Всесоюзний юридичний заочний інститут / Грабовская. Дис. — Грабовская Л. И. Развитие научной медицинской теоретической мысли в Новоросийском университете (1865—1920 гг.): Дис... канд. мед. наук. —Одесса, 1953.

Гумобін — Інститут гуманітарно-суспільних наук (Одеса).
ДАН СССР — Доклады Академии наук СССР. — М.
ДАОО — Державний архів Одеської області.
ДЕСТ — Державний стандарт.
ДКНТ — Державний комітет з науки і техніки.
Доп. НАН — Доповіді Національної Академії наук України. — К.
ЕПР — Електронний парамагнітний резонанс.
ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения. — СПб.
ЗИНУ — Записки императорского Новороссийского университета. — Одесса
ЗКГК — Записки Крымско-Кавказского горного клуба. — Одесса.
ЗМОНОЕ — Записки математического отделения Новоросийского общества естествоиспытателей. — Одесса.
ЗНК — За наукові кадри. — Одеса.
ЗНОЕ — Записки Новороссийского общества естествоиспытателей при ИНУ. — Одесса.
Зообін — Зоолого-біологічний інститут (Одесса).
Золотарев. Биогр. словарь — Золотарев А. Е., Ильин И. И., Луки Л. Г. Биографический словарь Одесского медицинского института им. Н. И. Пирогова (1900—1990). — Одесса, 1992.
ЗООИД — Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса.
ЗООРТО — Записки Одесского отделения Русского технического общества. — Одесса.
Иконников — Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. университета св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. — К., 1884.
Имп. Моск. археол. о-во — Имп. Московское археологическое общество в первое 50-летие его существования (1864—1914): В 2т. — М., 1915.
ИНУ — Императорский Новороссийский университет.
ИОРЯС — Императорское Общество русского языка и словесности.
История отеч. мат. — История отечественной математики: В 4 т. — К., 1966—1970.

ИФО — Историко-филологическое общество при ИНУ.
ІНУ — Імператорський Новоросійський університет.
Історія ОДУ за 100 р. — Історія Одеського державного університету за 100 років / Відп. ред. О. І. Юрженко. — К., 1968.
Історія ОДУ (1865—2000) — Історія Одеського університету (1865—2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. — Одеса, 2000.
ІФТ — Історико-філологічне товариство при ІНУ.
ІЧ — Інфрачервоний.
КДУ — Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка.
Корифеї укр. науки — Корифеї української науки. Нариси про видатних діячів науки і техніки: До 135-ї річниці створення Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова / Шкварець В. П. та ін. — Миколаїв, 2000.
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України.
Краснопольский — Краснопольский А. Отечественные географы (1917—1972): Библиографический справочник: В 3 ч. — С.Пб., 1993—1995.
ЛДУ — Ленінградський державний університет.
Липшиц — Липшиц С. Ю. Русские ботаники: Биографо-библиогр. словарь: В 4 т. — М., 1947—1952.
ЛИФО — Летописи Историко-филологического общества при ИНУ. — Одесса.
Маркевич. 25-летие ИНУ — Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: Ист. записка и акад. списки. — Одесса, 1890.
МАС — Міжнародний астрономічний союз.
Мат. в СССР за 40 лет — Математика в СССР за 40 лет, 1917—1957: В 2 т., 2 вып. / Отв. ред.: С. В. Фомин, Г. Е. Ершов. — М., 1969.
Материалы для биогр. словаря — Материалы для биографического словаря действительных членов имп. Академии наук: В 2 т. — Пг., 1915.
МВС — Міністерство внутрішніх справ.

МДУ — Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова.

МЗ — Міністерство охорони здоров'я.

Михневич — Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 г. — Одесса, 1857.

МОИП — Московское общество испытателей природы.

МРСР — Молдавська Радянська Соціалістична Республіка.

НАН — Національна Академія наук України.

Наука и науч. работники СССР — Наука и научные работники СССР / Под. ред. С. Ф. Ольденбурга, Е. Ф. Карского. — Л., 1928.

НВО — Науково-виробниче об'єднання.

НДІ — Науково-дослідний інститут.

НДР — Німецька Демократична Республіка.

НДС — Науково-дослідний сектор.

Новорос. ун-т в воспоминаниях — Новороссийский университет в воспоминаниях современников: К 135-летию Одес. ун-та / Сост. Ф. А. Самойлов; Отв. ред. В. А. Смынтына. — Одесса, 1999. — (Сер.: Из истории Одес. ун-та).

НЄСБЕ — Новый энциклопедический словарь / Под. ред. К. К. Арсеньева; Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — Лейпциг; С.Пб., [1911—1916]. —Т.1—29.

ОГУ — Одесский государственный университет им. И. И. Мечникова.

ОГНБ — Одесская государственная научная библиотека им. М. Горького.

Одес. держ. екон. ун-т — Одеський державний економічний університет: Нариси історії / Бородатий В. П., Скрипник М. О.,Граждан В. Д., Редькін О. С. — Одеса, 2000.

Одес. держ. юрид. акад. — Одеська державна юридична академія: Історія і сучасність / Редкол.: С. В. Ківалов (гол. ред.), А. І. Паньков, Л.І. Кормич та ін. — Одеса, 1999.

Одес. мартиролог — Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы сов. власти: Ист.-мемор.

издание / Сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов; Редкол. "Одес. мемориала": Б. Х. Херсонский (пред.) и др. — Одесса, 1997—1999. — Т.1,2.

Одес медуниверситет, 1900—2000 — Одесский медуниверситет, 1900—2000 / И. Л. Бабий, Ю. И. Бажора, С. А. Гешелин и др.; Под ред. В. М. Запорожана. —Одесса, 2000.

Одес. ун-т, 1865—1990 — Одесский университет, 1865—1990 / Редкол.: И. П. Зелинский (отв. ред.), Л. А. Ануфриев, М. Е. Раковский, П. Е. Ефимов и др. — Одесса, 1991.

Одесі—200 — Одесі — 200: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста: [У 2 ч.]. — Одеса, 1994.

ОДНБ — Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького.

ОДУ — Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова.

ОІНГ — Одеський інститут народного господарства.

ОНУ — Одеський національний університет.

ОСГІ — Одеський сільскогосподарський інститут.

Очерки развития науки в Одессе — Очерки развития науки в Одессе / НАН Украины. Юж. науч. центр; Отв. ред. С. А. Андронати. — Одесса, 1995.

ПАР — Поверхнево-активні речовини.

ПЗПІ — Північно-західний заочний політехнічний інститут.

Причерномор. немцы — Причерноморские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона, 1803—1917: Библиогр. указатель / Сост. В. В. Самодурова. — Одесса, 1999.

РАН — Российская Академия наук.

РБС — Русский биографический словарь / Под ред. В. В. Половцова: В 25 т. — СПб.; М.; Пг., 1896—1918.

РЖ — Реферативный журнал.

Рус. зарубежье: Золотая кн. эмиграции — Русское зарубежье: Золотая книга эмиграции. Первая треть XX в.: Энцикл. биогр. словарь. — М., 1997.

СИЭ — Советская историческая энциклопедия: В 16 т. — М., 1961—1976.

Славяноведение в дорев. России — Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. — М., 1979.
СНД — Союз Незалежних Держав.
Список лиц — Список лиц, служащих по ведомству Министерства народного просвящения на ...г. — М., 1898—1914.
Страницы — Страницы истории астрономии в Одессе: В 4 ч. / Сост. М. Ю. Волянская, В. Г. Каретников; Под. ред. В. Г. Каретникова: Одесса, 1994—1997.
УАН — Українська Академія наук.
Укр. бот. т-во — Українське ботанічне товариство: Довід. посібник — К., 1979.
УРЕ — Українська радянська енциклопедія: В 12 т. — К., 1986—1987.
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка.
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка (1919—1937).
Учені вузів Укр. РСР — Учені вузів Української РСР: [Довідник]. — К., 1968.
ФРН — Федеративна Республіка Німеччини.
ХДУ — Харківський державний університет.
ЦСУ — Центральне статистичне управління.
ЭСБЕ — Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон: В 86т. — СПб., 1890—1907.
ЭСБРГ — Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. — М., [1910]—1948. — Т. 1—55, 57, 58, 1 доп. т.
Юрид ин-т ОГУ — Юридический институт Одесского госуниверситета: Ист. очерк. — Одесса, 1996.
ЯМР — Ядерно-магнитный резонанс.
Hausmann — Hausmann G. Universitдt und stдdtische Gesellschaft in Odessa, 1865—1917: Sociale und nationale selbstorganization an der peripherie des zarenreiches. — Stuttgart, 1998.

Наукове видання

ПРОФЕСОРИ ОДЕСЬКОГО (НОВОРОСІЙСЬКОГО) УНІВЕРСИТЕТУ

Біографічний словник

Том 4

Р—Я

Видання друге, доповнене

Відповідальний редактор *В. А. Сминтина*
Заступник відповідального редактора *М. О. Подрєзова*
Упорядники та бібліографічні редактори:
В. П. Пружина, В. В. Самодурова

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Редактор *Ж. Б. Мельниченко*
Технічний редактор *В. І. Костецький*
Редактор-коректор *Л. М. Щегленко*

Підписано до друку 26.03.2005. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура “SchoolBook”.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. ???.
Тираж 1000 прим. Зам. № ???.

Видавництво і друкарня “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

П841 **Професори** Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Т. 4. Р—Я 2-е вид., доп. / Відп. ред. В. А. Сминтина; Заступ. відп. ред. М. О. Подрєзова; Упорядники та бібл. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса: Астропринт, 2005. — 616 с.

ISBN 966-549-495-3.

Книга є четвертим томом біографічного словника "Професори Одеського (Новоросійського) університету", включає статті про професорів, чиї прізвища починаються на літери Р—Я. Том містить список основної літератури, що стосується тематики видання, а також іменний покажчик до всього видання.

Для істориків, краєзнавців, бібліотечних працівників та широкого кола читачів.

П $\frac{4309000000—045}{318—2005}$ Без оголош. **ББК 74.584(4Укр-4Од-4О)7я21**